ڕۆژی پرشنگدار

ڕوونکردنەوەی (غايَةِ الإِخْتِصار)

ناسراو بە

مَتْنُ فَتْحِ الْقَرِيب

لە تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام

لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی (الشافعي) رضي الله عنه

دانانی

عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی

بڵاوکراوەی کتێبخانەی

حاجی قادری کۆیی

بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە

٠٦٦ ٢٢٣٣٨٦٨

عێراق - کوردستان - هەولێر

ڕۆژی پرشـــنگـــدار

ڕوونكردنەوەی (غايَةِ الإِخْتِصار)

ناسراو بە

﴿ مَتْنِ فَتْحِ الْقَرِيب ﴾

لە تێگەیشتنی بڕیارەكانی شەریعەتی ئیسلام

لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی (الشافعي) رضي الله عنه

دانانی

عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی

چاپی هەشتەم

ربیع الثاني (١٤٣٠)ی كۆچی

خاكەلێوە (٢٧٠٩)ی كوردی

نیسـان (٢٠٠٩)ی زایینی

دانەر بەخۆی بۆ ئەم چاپە ئامادەی كردوە

كتێبخانەی حاجی قادری كۆیی لە هەولێر، چاپی كردۆتەوە

ژمارەی سپاردنی (٣٥) ساڵی (٢٠٠٦)ز، لە كتێبخانەی گشتی هەولێر، دراوەتێ

ناوی کیتاب: ڕۆژی پڕشنگدار، ڕوونکردنەوەی (متن فتح القریب).
بابەت: شەریعەتی ئیسلام.
دانەر: عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی.
نۆبەتی چاپ: هەشتەم.
بەرواری چاپ: (١٤٣٠)کۆچی-(٢٧٠٩)کوردی-(٢٠٠٩)زایینی.
تیراژ: (٣٠٠٠) دانە.
چاپخانە: دار المعرفة بەیرووت
بڵاوکەرەوە: کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، لە هەولێر.

چاپی یەکەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری/ هەولێر-١٩٩٦.
چاپی دووەم: (٢٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی کریستاڵ/ هەولێر-١٩٩٨.
چاپی سێیەم: (٢٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر-٢٠٠٠.
چاپی چوارەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر-٢٠٠٢.
چاپی پێنجەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی مهارت - تهران / ئێران- ٢٠٠٦.
چاپی شەشەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی مهارت - تهران / ئێران- ٢٠٠٧.
چاپی حەفتەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی مهارت - تهران / ئێران-٢٠٠٨.

دانراوەکانی تری دانەر:

١- مۆنراوەی ﴿ئیمان و ئیسلام﴾
٢- ڕوونکردنەوەی ﴿الأربعين النواوية﴾
٣- ﴿عەقیدەی ئیسلامی﴾
٤- ڕوونکردنەوەی ﴿العقيدة الطحاوية﴾
٥- چەند گوڵێك لە ﴿گوڵزاری ئیسلام﴾
٦- ڕوونکردنەوەی ﴿منهاج الطالبين﴾
٧- ڕوونکردنەوەی ﴿قطر العارض في علم الفرائض﴾
٨- ﴿چۆنیەتی حەج و عومرە﴾

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەکی دانەر

﴿يا رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ كَمَا يَنْبَغِي لِجَلالِ وَجْهِكَ وَلِعَظِيمِ سُلْطانِكَ لاَ أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَما أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ، وَأُصَلِّي وَأُسَلِّمُ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ خاتَمِ أَنْبِيائِكَ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحابِهِ إِلَى يَوْمِ لِقَائِكَ﴾.

له دوای سوپاس بۆ خودلو ناردنی درووود بۆ گیانی پاکی حەزرەتی(محمدالمصطفی)ﷺ بزانە: کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنْسَ إِلاَّ لِيَعْبُدُونِ﴾ من ئادەمیزادو جنۆکەم بۆ هیچ دروست نەکردون تەنها بۆ ئەوە نەبێ: کە بمپەرستن‌و تەنها من بە دانوەرو پەروەردگار دابنێن.

مەبەست لێرەدا ئەمەیە: کاروباری ئایینی‌و ئابووری‌و کۆمەلایەتی‌و رامیاری‌و گشت فەرمانڕەوایی لە ژێر ئەو یاسایە بێ: کە پێغەمبەری خۆشەویستﷺ لە لای خوداوە بۆی هاتوەو بە ئێمەی ڕاگەیاندوە.

جیاوازی نیە-ئەم یاسایە-ووشەو واتەی لە لای خواوە هاتبێ: وەکو قورئانی پیرۆز، یان تەنها واتەی لە لای خواوە هاتبێ‌و پێغەمبەرﷺ بە زمانە شیرینەکەی خۆی ووشەی بۆ دانابێ: وەکو حەدیس، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى﴾ پێغەمبەرﷺ لەخۆیەوە هیچ نالێ، وە هەرچی بیلێ هەر لە لای خواوە پێی ڕاگەیاندراوە.

کەوابوو: یاسای ئیسلام-لە هەموو بوارێکیەوە-لەو دوو سەرچاوەیە هەڵێنجراوە، جا هەر کەسێك لەو دوو سەرچاوەیە ئاو بخواتەوە، هەرگیز گومڕا نابێ، بەڵام ئاوخواردنەوەش جاری وا هەیە: دۆلچەی پێویستەو ئاودەری پێویستەو کەسێکی وای ئەوێ: شوێنی ئاوەکە بدۆزێتەوەو ئەگەر تێنووەکە پێی نەزانێ دەبی شوێنی کەوێ، جا هەر لە بەر ئەوەیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾ ئێوە پرسیار لە زانایانی قورئان بکەن ئەگەر بە خۆتان نازانن.

شتێکی ئاشکرایە لەم دونیایەدا هەموو کەس خوێندەوار نیەو هەموو خوێندەوارێکیش زانا نیەو هەموو زانایەکیش لەو پلەیە نیە: کە بتوانێ زمانی عەرەبی وەردو شۆ بکا-کە زمانی قورئان‌و حەدیسە- بۆیێ بە ناچاری ئەبی فەرمانی ئەو ئایەتە پیرۆزە جێبەجێ بکەین‌و سوود لەو بەرهەمە وەربگرین: کە زانایانی باوەڕ پێکراو بۆ ئێمەیان

بەجێهێشتوە، ئەو بەرهەمەش ڕوونکردنەوەی قورئانو حەدیسە، بەگوێرەی یاسایەکی تایبەتی کە پێی ئەگوترێ: (أُصُولُ الْفِقْه)، واتە: یاساو بنچینەی تێگەیشتن، وە ئەو بەرهەمە بە نرخەش پێی ئەگوترێ: (فِقْه)، واتە: تێگەیشتنی قورئانو حەدیس، هەروەك پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ يُرِدِاللهُ بِهِ خَيْراً يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ﴾رواه البخاری ومسلم، هەر کەسێك خوای گەورە بیەوێ بەختەوەری بکا، لە ئایینی پیرۆز تێیئەگەیەنێو ئەبێتە شەرعزان.

جا بزانە: ئەو جۆرە کەسەی هەوڵ ئەدا ئەو تێگەیشتنە وەدەست بێنێ، پێی ئەگوترێ: (مُجْتَهِدٌ)، واتە: هەوڵدەر، هەم پێی ئەگوترێ: (فَقِيه)، واتە: تێگەیشتوو لە قورئانو حەدیس، وە خۆماندووکردنەکەشی پێی ئەگوترێ: (اِجْتِهاد)، وە شێوەی خۆماندووکردنەکەیو لێکۆڵینەوەی لە قورئانو حەدیس پێی ئەگوترێ: (مَذْهَبْ)، واتە: ڕێگای بۆچوون.

ئینجا کە ئەوەت زانی، ئەمەش بزانە: کە زانایان لە بۆچوونو لێکۆڵینەوەی قورئانو حەدیسدا جیاوازن، لەبەر ئەو جیاوازییە جیاوازی لە نێوان (مَذْهَبَ)ەکانی شەریعەتی ئیسلامدا ڕوویداوە، بەڵام ئەو جیاوازییە چاکەیەکی خودایە کە بە ئێمەی بەخشیوەو زیان بە ئایین ناگەیەنێ، بەڵگەش ئەم حەدیسە پیرۆزەیە:

﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ رَسُولَ اللهِﷺ قالَ يَوْمَ الْأَحْزاب: أَلاَ: لاَ يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إلاَّ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ، فَأَدْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ فَقالَ بَعْضُهُمْ: لاَ نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي لَمْ يُرِدْ مِنَّا ذَلِكَ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّﷺ فَلَمْ يُعَنِّفْ واحِداً مِنْهُمْ﴾رواه البخاری ومسلم، پێغەمبەرﷺ لە جەنگی (أَحْزاب)دا فەرمووی: ئاگادار بن: نابێ هیچ کەس نوێژی عەسر بکا تا لە ناو ماڵەکانی (بەنیقورەیزە)دا ئەیکا، ئینجا یارەکان کەوتنە ڕێو لە ڕێگەدا کاتی نوێژی(عَصْر) هات، چینێك گوتیان: ئێمە نوێژ ناکەین تا ئەگەینە ناو ماڵەکانی(بەنیقورەیزە)، چونکە ووشەی حەدیسەکە وا ئەگەیەنێ، جا ئەو چینە لە دوای مەغریب نوێژی عەسریان کرد؟ چونکە درەنگ گەیشتنە جێ، وە چینەکەیتر گوتیان: ئێمە ئێستا نوێژەکەمان ئەکەین، چونکە مەبەستی پێغەمبەرﷺ تەنها پەلەکردنە، نەك دوا خستنی نوێژ، ئینجا کە ئەو ڕووداوەیان بۆ پێغەمبەرﷺ باس کرد، هیچیانی بە بەهەڵەداچوو و تاوانبار دانەنا، چونکە ئەو جیاوازییە لە جیاوازی بۆچووندا ڕوویدابوو.

جا ئەی موسوڵمانی خۆشەویست لێرەدا بۆت ئاشکرابو: کە جیاوازی لە نێوان مەزهەبی ئیمام (أبوحنیفة)و ئیمام(مالك)و ئیمامی(الشافعي)و ئیمام(أحمد)دا، هەروەك جیاوازی ئەو دوو چینەسەحابەی پێغەمبەرەوﷺ کارێکی ڕەوایە، هیچ کەسێکیش ناتوانێ جیاوازی لە بۆچووندا—لەم دونیایەدا—لابباو خەڵکی لە ناو جوغزێکی تەسکدا بەند بکا.

بەڵام بۆ ئەوەی پەرتەوازەیی ڕوو نەداو خەڵکیفێڵبازو لە خوانەترس دەستی خۆی نەخاتە ناو یاسای ئیسلام، زانایانی ئیسلام تەنها دانیان بەو چوار مەزهەبەدا هێناوە، کەوابوو: تەنها ئەو چوار مەزهەبە جێگەی باوەڕن،و ئێمە بە ئاماژەی هەر کامیان شوێنکەوتووی قورئان،و حەدیس بین، خوای گەورە لێمان وەرئەگرێ، چونکە بە فەرمانی ئایەتی ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾ جولاوینەوە.

وە هەر لە بەر ئەو ئایەتە، لە سەردەمی ئەو چوار ئیمامانەوە تا ئێستا موسوڵمانان لە سەر ئەو یاسایە ڕۆیشتون،و هەر یەکەش بۆ خۆی پەیوەندی بە مەزهەبێکەوە کردوە، کەوابوو: ناگونجێ ئەم هەموو خەڵکە بە گومڕا دابندرێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ اللهَ لاَيَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَىضَلاَلَةٍ وَيَدُاللهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ وَمَنْ شَذَّ، شَذَّ إِلَىَالنَّارِ﴾ رواه الترمذی، خوایگەورە ئوممەتی من لە سەر هیچ گومڕابوونێك کۆ ناکاتەوەو دەستی یارمەتی خوا لەگەڵ کۆمەڵدایە، هەرکەسێك لە کۆمەڵ دەرچێ، ئەوە بەرەو ئاگر ئەڕوا.

ئینجا کە ئەوەت زانی، ئەمەش بزانە: لە هەر چوار مەزهەبەکاندا کتێبی (فِقْه)ی جۆراوجۆر داندراون، بۆ ئەوەی خەڵك سودیان لێوەربگرێ، وە کورتترین کتێب—کە لە مەزهەبی ئیمامی(الشافعي) داندرابێ— (غايَةُ الإِخْتِصارِ) بوو، کە داندراوی زانای بە ناوبانگ: (أبیشجاع)ی ئەسفەهانییە—خوا لێی ڕازی بێ— وە ئەم کتێبە بە نرخە گشت باسەکانی (فِقْه)ی ئیسلامی تێدا کۆ کراونەوەو باسەکانی زۆر بە ڕێکی دابەش کردون، بە شێوەیەکی وەها: کە قوتابیو مامۆستا سودی لێوەرئەگرن، خوا پاداشتی دانەرەکەی بداتەوە.

ئەمە لە لایەك، لە لایەکیتریشەوە ئەبینم لە کوردستانی خۆشەویستماندا لاوەکانی کورد بە زۆری هەستی ئایینییان ئەجولێ ڕوو ئەکەنە مزگەوتەکان،و زۆر سووڕن لە سەر ئەوەی کە شارەزای ئایینی ئیسلام بین، جا لە بارەی خواپەرستی، یان ڕامیاری، یان ئابووری، یان کۆمەلایەتی...هتد.

وە ئەم کتێبە کورتەش گشتی تێدا کۆ کرابۆوە، بۆیێ هەڵسام،و ناوی خوام لێهێناو بە زمانی کوردی وەرم گێڕاو ڕوونم کردەوەو چەند شتی بە نرخم تێدا نووسیو، لە قورئانی

پیرۆزو لە حەدیسی پێغەمبەرﷺ بە زۆری بەڵگەم بۆ هێناوەتەوە، ئینجا ئەی موسوڵمانی بەڕێز، بۆ ئەوەی لە حەدیسەکان‌و لە مەسەلەکانی (فِقْه)ی گومانت نەمێنی‌و دڵنیا ببی، تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە:

١- (تحفةالمحتاج لشرح المنهاج، لإبن حجرالهيتمى) وە (حاشيةالشروانى) کە لەگەڵی‌دایە.

٢- (الإقناع فِى حَلّ ألفاظ أبى‌شجاع، للخطيب الشربينى).

بەڵام لەمە ڕەخنەم لێمەگرە: کە ئەبینی تەنها پارچەیەکی ئایەتێك، یان حەدیسێکم نووسیوە، چونکە بۆ کورتی وام کردوە، جا ئەگەر لە کۆتایی حەدیسدا نووسیبوم: (رواه الشيخان)، مەبەستم ئیمامی(البخارى)و ئیمامی(مسلم)ن، وە ئەگەر نووسیبوم: (رواه اصحاب السنن)، مەبەستم ئیمامی(الترمذى)و ئیمامی(أبوداود)و، ئیمامی (النّسائي)یە، خوا لێیان ڕازی بێ.

ئیتر ئەی موسوڵمانی خۆشەویست، من دڵنیات ئەکەم کە لەو کارەدا هیچ خیانەتم نەکردوەو خوای گەورە چۆن یارمەتی دابم ئەوها خۆم ماندوو کردوەو، دان بەوەدا ئەنێم کە من سواری ئەو مەیدانە نیم، بەڵام تا ئێستا هیچ کتێبێکم بەم شێوەیە نەهاتۆتە بەرچاو: کە بە کوردی داندرابێ‌و لاوی کوردی موسوڵمان بە بەڵگە دڵنیا بکا، کەوابوو: بە ئەرکی سەرشانی خۆمم زانی کە ئەم کتێبە بەم شێوەیە پێشکەش بە جەنابت بکەم‌و، ناوم نا:

﴿ ڕۆژی پڕشنگدار، ڕوونکردنەوەی (غَـايَةِالإِخْـتِـصار) ﴾

جا ئەگەر هەڵەیەکت چاو پێکەوت، تکات لێئەکەم ڕاستی بکەوەو ئەگەر کەم‌وکوڕی هەبوو، چاوپۆشیم لێبکە. جا بە هەر جۆرێك بێ، لە بەڕێزت چاوەڕوانی دوعام، کەوابوو: دوعام بۆ بکە: خوا ئەم کارەم لێوەربگرێ‌و، لە منو لە ئێوەو لە دایك‌و باوکمان خۆش ببێ‌و لە دۆزەخ ڕزگارمان بکاو بە بەهەشت شادمان بکا، آمین.

عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی

هەولێر - کوردستان

ڕەمەزانی (١٤١٣)ی کۆچی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعالَمِينَ وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ اَلنَّبِيِّ الْأُمِّـــيِّ وَآلِـــهِ الطّـــاهِرِينَ وَصَحابَتِهِ أَجْمَعِينَ.

قالَ الْقاضِي أَبُوشُجاعٍ أَحْمَدُ بنُ الْحُسَيْنِ بنُ أَحْمَدَ الْأَصْفَهانِي-رَحِمَهُ اللهُ تَعالى-: سَأَلَنِي

﴿ پێناسەی (أَبِی شُــجاع)ی دانەری کتێبەکە ﴾

بزانـە: ئـەم کتێبـە نـاوی (غايَةُالإِخْتِصـار)ە، هـەم پـێی ئـەگوترێ: (مَـتْنُ التَّقْرِيـب)، بەڵام لە کوردەواریدا ناسراوە: بە (مَتنِ فَتْحِ الْقَرِيب).

هەروەها: دانەری ئەم کتێبەش بە (أبوشجاع) بە ناوبانگەو ناوی (أحمد) کـوڕی (حسـين) کوڕی (أحمد)ە، خەڵکی شاری ئیسفەهانە: کە شارێکە لە ئێران.

ئەم بەڕێزە پیاوچاکێکی خواپەرستو خێرۆمەند بوو، لـە نـاو موسـوڵماناندا بـە زانایـەکی ئایین پەروەرو خواناس بەناوبانگ بوو، یەکەمجار ئەو بەڕێزە (قازی) بوو، ئینجا بووەتـە وەزیر، ئینجا وازی لە دونیا هێناو چووە (مدينـة)ی پـیرۆزو، لـەوێ دەسـتی بـە خزمـەتی مزگەوتی پێغەمبەرﷺ کرد، ماوەی (١٦٠) سەدو شەست ساڵ ژیاوە، لەگەڵ ئەوەشدا–تا وەفاتی کرد– هیچ ئەندامێکی لە کار نەکەوتبو، لە ساڵی(٤٨٨)ی کۆچی وەفاتی کرد، لـە (مدينة)ی پیرۆز لە نزیك ژوورەکەی گۆڕی پێغەمبەرﷺ نێشتراوە، ڕەحمەتی خوا بڕژێ بە سەر گۆڕیدا، خوای گەورە ئەویش‌و ئێمەش بە بەهەشت شاد بکا، آمین.

﴿ پێشەکی (أَبِی شُجاع) ﴾ﷺ

(بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بەناوی خوای بەخشندەومیهرەبان دەست بە دانانی ئـەم کتێبـە ئەکـەم (اَلْحَمْـدُ للهِ رَبِّ الْعـالَمِينَ) سـوپاس بـۆ ئـەو خوایـەی پـەروەردگاری هـەموو دروستکراوێکە (وَصَلَّىاللهُ عَلَىسَيِّدِنا مُحَمَّدٍ) خودا ڕەحمەتی خۆی بڕژێنێ بۆ سەر گەورەو سەرداری ئێمە: حەزرەتی(محمد) پێغەمبەری هەموو جیهانﷺ (وَآلِهِ) هەروەها ڕەحمەتی خۆی بڕژێنێتە سەر خزمەموسوڵمانەکانی پێغەمبەرﷺ (وَصَحْبِهِ) هەروەهارەحمـەتیخۆی بڕژێنێتە سەر یارانی پێغەمبەرﷺ (أَجْمَعِين) بە تێکڕایی.

(**صَحابَة**): کەسێکە بـە موسـوڵمانی پێغەمبـەریﷺ دیتبـێ، یـان پێغەمبـەرﷺ ئـەوی دیتبێ، هەر بە موسوڵمانیش مردبێ.

(أَمَّا بَعْدُ) پاش ئەمە، بزانـە: (قـالَ القاضِـي أَبـو شجاع) ئـەو (قـازی)یـەی پـێی ئـەڵێن: بـاوکی شـوجاع، نـاوی (أحمـد بـن الحسـين بـن أحمـد الأصـفهاني)یـە، واتـە: خـەڵکی ئیسـفەهانە: کـە شـارێکە لـەئێران، ئەفـەرموێ: (سَـأَلَنِي) داوایـان لـێم کـرد

بَعْضُ الْأَصْدقاء-حَفِظَهُمُ اللهُ تَعالَى- : أَنْ أَعْمَلَ مُخْتَصَراً فِي الْفِقْهِ عَلَى مَذْهَبِ الإِمامِ الشّافِعِيِّ-رَحْمَةُ اللهِ تَعالَى عَلَيْهِ وَرِضْوانُهُ- فِي غايَةِ الإِخْتِصارِ وَنِهايَةِ الإِيْجازِ لِيَقْرُبَ عَلَى الْمُتَعَلِّمِ دَرْسُهُ وَيَسْهُلَ عَلَى الْمُبْتَدي حِفْظُهُ، وَأَنْ أُكْثِرَ فِيهِ مِنَ التَّقْسِيماتِ وَحَصْرِ الْخِصالِ، فَأَجَبْتُهُ إِلى ذلِكَ طالِباً لِلثَّوابِ راغِباً إِلى اللهِ تَعالى فِي التَّوْفِيقِ لِلصَّوابِ، إِنَّهُ عَلَى مايَشاءُ قَدِيرٌ وَبِعِبادِهِ لَطِيفٌ خَبِيرٌ.

(بَعْضُ الأَصْدقاء) هەندێ لە دۆستانیخۆم-(حَفِظَهُمُ اللهُ تَعالَى) خوای گەورە بیانپارێزێ- (أَنْ أعملَ مُخْتَصَراً) کە نامیلکەیەکی کورتیان بۆ ڕێك بخەم (فِي الْفِقْهِ) لە تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام.

(**پێناسە**): (فِقْه): تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەرعیيە، کە لە قورئانی پیرۆزو لە حەدیسی پێغەمبەرﷺ وەرگیراون بۆ ئەوەی جێبەجێ بکرێن لە لایەن فەرمان پێکراوەکان.

(علی مذهب الإمام الشافعي)ﷺ ئەم تێگەیشتنە لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی (الشـافعي) بێ، چونکە هەر یەکە لەو چوار ئیمامە، واتە: ئیمامی (حَنَفِي)و (مَالِكِي)و (شَافِعِي)و (حَنْبَلِي) -خوا لێیان ڕازی بێ-جۆرە بۆ چونێکیان هەیە لە ڕوونکردنەوەو تێگەیشتنی قورئانو حەدیس، جا ئەم تێگەیشتنە پێی ئەگوترێ: (فِقْه)، وە جۆری بۆچوونەکەش پێی ئەگوترێ: (مَذْهَب).

ئینجا ئەم نامیلکەیە وەها دابنێم (فِی غایَةِ الْإِخْتِصارِ) یەکجار کورت بێو دووبارەی تێدا نەبێ (وَنِهایَةِ الْإِیجازِ) لەوپەڕی کورتی بێو درێژەی تێدا نەبێ (لِیَقْرُبَ عَلَی الْمُتَعَلِّمِ) تاکو قوتابی ئایینی بۆی ئاسان بێ (دَرْسُهُ) خوێندنی.

(وَیَسْهُلَ عَلَی الْمُبْتَدِی حِفْظُهُ) هەروەها بۆ ئەوەی ئاسان بێ لەبەرکردنی بۆ ئەو کەسەی تازە دەست پێئەکا (وَأَنْ أُکْثِرَ فِیهِ مِنَ التَّقْسِیماتِ) داوایان لێم کرد: ئەم نامیلکەیە زۆر بەش بەش بکەم و (وَحَصْرِ الْخِصالِ) هەموو شتە باشەکان بگرێتەوە.

(فَأَجَبْتُهُ إِلی ذلكَ) ئینجا منیش داوایەکەی ئەوانم جێبەجێ کردو بڕیارم دا نامیلکەکە بنوسم (طالِباً لِلثَّوابِ) داوای پاداشتی ئەوە لە خوا ئەکەم (راغِباً إِلیاللهِ تَعالَی) هاوار ئەکەمە لایخوای گەورە (فِی التَّوْفِیقِ) کە توانام بدا (لِلصَّوابِ) بۆ ڕاستی، دورم بخاتەوە لە هەڵە (إِنَّهُ عَلَی ما یَشاءُ قَدِیرٌ) چونکە خوای گەورە توانایە بۆ کردنی هەر شتێکی حەز بکا (وَبِعِبادِهِ لَطِیفٌ) لەگەڵ بەندەکانی خۆی لەسەرخۆیەو گشت نهێنییەکانیشیان ئەزانێ (خَبِیرٌ) لە هەموو کردەوەکانیان ئاگادارە.

* * *

﴿ كِتابُ الطَّهارَةِ: ئەم پەڕتوكە باسی پاككردنەوە ئەكا ﴾

واتە: لابردنی پیسیو بێدەستنوێژیی بچوكو گەورە.

﴿پێشەكی﴾ بزانە: چەند زانستێكی بە سود هەنە، پێویستە گشت قوتابییەكی ئایینی بیانزانێ:

یەكەم: بڕیارەكانی شەریعەتی ئیسلام-كە وەرگیراون لە (قُرآن)و (حدیث)و (إجماع)، واتە: یەكدەنگی زانایانی ئایین-حەفتن، ئەمەش پێناسەكەیانە:

١- (وَاجِب)، یان (فَرْض)، واتە: پێویست، ئەوەیە بە كردنی پاداشتی بدرێتێو لە سەر نەكردنی سزا بدرێ: وەكو نوێژ كردن.

ئینجا بزانە: (وَاجِبْ) دوو جۆرە، یەكەمیان: (فَرْضُ الْعَيْن): كە پێویستە هەموو كەسێك بۆ خۆی بیكا، پاداشتو سزاشی هەر بۆ خۆیەتی، واتە: بە كردنی كەسێكیتر تاوانی نەكردنی لە سەر لاناچێ: وەكو نوێژو ڕۆژوو، هتد. دووەمیان: (فَرْضُ الْكِفايَة): كە ئەگەر یەكێك، یان كۆمەڵێك واجبەكە بە تەواوی بكا، خێرەكە بۆ خۆیەتی، سزای نەكردنیش لەسەر موسوڵمانانیتر لائەچێ: وەكو ناشتنی مردوو...هتد

٢- (سُنَّة)، یان (مَنْدُوبٌ)، یان (مُسْتَحَبٌ)، واتە: خێر، ئەوەیە بە كردنی پاداشتی بدرێتێو لە سەر نەكردنی سزا نەدرێ: وەكو سیواك كردن...هتد.

٣- (حَرَامٌ)، واتە: قەدەغەكراو، ئەوەیە لە سەر كردنی سزابدرێو بە واز لێهێنانی پاداشتی بدرێتێ: وەكو دزیو زینا...هتد.

٤- (مَكْرُوهٌ)، واتە: ناپەسند، ئەوەیە لە سەر كردنی سزا نەدرێ و ئەگەر بۆ خوا وازی لێبێنێ پاداشتی بدرێتێ: وەكو خواردن بە دەستی چەپە...هتد.

٥- (حَلَالٌ)، یان (جائِزٌ)، واتە: ڕێگەدراو، ئەوەیە كردنو نەكردنی یەكسان بێ: وەكو نوستنو خواردن...هتد، بەڵام ئەگەر بە نیازی بەهێزبوون بۆ خواپەرستی بیكا خێری ئەگاتێ: وەكو نوستنی ڕۆژێ بە نیازی شەونوێژ.

٦- (صَحِيحٌ)، واتە: دروستو تەواو، ئەوەیە بڕیارەكانی خواو پێغەمبەریﷺ لێبێنە جێ لەگەڵ ئەو مەرجانەی بۆی داندراون: وەكو نوێژ بە دەستنوێژەوە...هتد.

٧- (باطِلٌ)، یان (فاسِدٌ)، واتە: ناتەواو و نادروست، ئەوەیە مەرجەكانو بڕیارەكانی شەرعی لێنێنە جێ: وەكو نوێژی بێدەستنوێژ...هتد.

دووەم: بزانە: ئەو بڕیارانە-لە دوای (قُرآن)-یان لە(حَدِيثٌ صَحِيح)، یان لە(حَدِيثٌ حَسَن) وەرئەگیرێ، چونكە (حديثٌ ضَعیف)-بێهێز بەم شێوەیە:

أَلْمِياهُ الَّتِي يَجُوزُ بِهَا التَّطْهِيرُ سَبْعُ مِياهٍ: ماءُ السَّماءِ، وَمــاءُ الْبَحْــرِ، وَمــاءُ النَّهْــرِ، وَمَاءُ الْبِئْرِ، وَماءُ الْعَيْنِ،

---

* ئیمامی (الشافعي) ئەفەرموێ: ئەگەر خەڵك، واتە: زانایانی ئایین بە حەدیسێکی (ضَعِیف) ڕازی بون و قبوڵیان کرد، ئەوە ئەبێتە بەڵگەو بۆ بڕیارەکانی شەریعەت بەکار دێ، واتە: چونکە ئەبێتە (إِجْماع).

* ئیمام (أحمد) ئەفەرموێ: بەو مەرجە حەدیسی (ضَعِیف) بەکار دێ: ئەگەر دژایەتی نەبێ، واتە: لەگەڵ قورئان و حەدیسێکی تری (صَحِیح). بڕوانە (الْمَدابِغِي).

* ئیمام (النواوي) ئەفەرموێ: زانایان فەرموویانە: دروستە حەدیسی (ضَعِیف) بۆ کاری خێرو چاکە بەکار بێ، واتە: بەو مەرجەی زۆر (ضَعِیف) نەبێ. بڕوانە (الأذكار).

سێیەم: بزانە: لە (عُلُوم الْحَدِیث)دا (قاعِدة)یەك هەیە: ئەگەر (سَنَدِ)ی حەدیسێك (ضَعِیف) بوو، بەڵام (مَتْنِ)ی حەدیسەکە لەگەڵ (مَتْنِ)ی حەدیسێکی تری(صحیح) تێکی ئەکردەوە، ئەم حەدیسە (صحیح)ە ئەبێتە (شَاهِد) بۆ حەدیسە (ضَعِیف)ەکەو بەرزی ئەکاتەوە بۆ پلەی (حَسَنٌ لِغَیْرِه)و بەکار دێ وەکو حەدیسی (حَسَنٌ لِذاته).

کەوابوو: ئاگادار بە: ئەو جۆرە حەدیسانەی لەبەشی دووەم و سێیەمدا باسمان کردن لە کتێبی (فِقْه)-شەریعەتی ئیسلامدا زۆرن و بەکار دێن بەو مەرجانەی باسمان کردن، بەڵام تەنها (مُجْتَهِدْ) ئەتوانێ ئەو کارە بکا، هەروەك لە پێشەکیدا باسمان کرد.

ئینجا بزانە: (إِجْماع)، واتە: یەکدەنگی زانایانی ئایین، بەڵگەی سێیەمە لە دوای (قُرآن)و (حَدِیث)، کەواتە: ئەگەر چینێکی (مُجْتَهِدِین)ی ئیسلام یەکدەنگ بون لە سەر بڕیارێکی شەرعی، واجبە ڕەفتاری پێبکرێ، بڕوانە ئایەتی (٥٩) النساء.

﴿ باســی ئاوەکــان ﴾

(أَلْمِياهُ الَّتِي) ئەو جۆرە ئاوانەی کە (يَجُوزُ) دروستە (بِهَا التَّطْهِيرُ) شتیان پێ پاك بکرێتەوەو دەستنوێژیان پێ بشۆرێ (سَبْعُ مِياهٍ) حەفت جۆرە ئاون:

یەکەم: (ماءُ السَّماءِ) ئاوی ئاسمانە، واتە: باران، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيُنَــزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ﴾ خوا لە ئاسمانەوە ئاوتان بۆ ئەبارێنێ بۆ ئەوەی پاکتان بکاتەوە بەو بارانە.

دووەم: (وَماءُ الْبَحْرِ) ئاوی دەریایە، هەر جۆرێك بێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي الْبَحْرِ: هُوَالطَّهُورُ مَاؤُهُ اَلْحِلُّ مَيْتَتُهُ﴾رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دەریا ئاوەکەی پاککەرەوەیەو مردووەکەشی حەڵاڵە.

سێیەم: (وَمــاءُ النَّهْــرِ) ئــاوی ڕوبــارە. چــوارەم: (وَمــاءُ الْبِئْــرِ) ئــاوی بــیرە. پێنجەم: (وَمـاءُ الْعَـیْنِ) ئـاوی سەرچـاوەیە، ئـەو سێیانە -وەك یـەك- لـە زەمـین دێنـە

وَماءُ الثَّلجِ، وَمـاءُ الْبَـرَد. ثُـمَّ الْمِيـاهُ عَلَـى أَرْبَعَـةِ أَقْسَـامٍ: طـاهِرٌ مُطَهِّـرٌ غَيْرُ مَكْرُوه إسْتِعْمالُهُ وَهُوَ الْمَـاءُ الْمُطْلَـقُ. وَطـاهِرٌ مُطَهِّـرٌ مَكْـرُوهٌ إسْـتِعْمالُهُ وَهُوَالْمَاءُ الْمُشَمَّسُ. وَطاهِرٌ غَيْرُ مُطَهِّرٍ وَهُوَ الْمَاءُ الْمُسْتَعْمَلُ،

دەرەوە، بەلگە بۆ هەرسێکیان: ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدالْخُدْرِيِّ ﷺ: قَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ فِـي بِئْرِبُضَاعَةَ: إنَّ الْماءَ طَهُـورٌ لاَيُنَجِّسُـهُ شَـيْءٌ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئاوی ئەو بیرە پاککەرەوەیەو هیچ شتێك پیسی ناکا.

شەشەم: (وَماءُ الثَّلْجِ) ئاوی بەفرە. حەفتەم: (وَماءُ الْبَرَد) ئاوی تەزرەیە. پێغەمبەر ﷺ ئەیفەرموو: ﴿أَللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطاياىَ بِالْمَاءِ وَالـثَّلْجِ وَالْبَـرَدِ﴾ رواه الشيخان، خوایە تاوانەکانم لێبشۆرێنە بە ئاو و بەفرو تەزرە. ئینجا بە کورتی ئەو حەفت ئاوانە: یان ئاوی ئاسمانن، یان ئاوی زەمینن.

(ثُمَّ) ئینجـا لـە دوای ئـەوەی جۆرەکـانی ئـاوت زانـی، بزانـە: (اَلْمِيـاهُ عَلَىأَرْبَعَـةِ أَقْسـامٍ) ئەو ئاوانە ئەکرێنە چوار بەش:

بەشی یەکەم: (طاهِرٌ) ئاوێکی پاکەو (مُطَهِّرٌ) شت پـاك ئەکاتـەوەو (غَيْـرُ مَكْرُوهٍ اسْتِعْمالُهُ) بەکارهێنانی ناپەسند نیە (وَهُوَ الْمَاءُ الْمُطْلَقُ) ئەم بەشەیان ئاوی رووتی پێئەگوترێ، واتـە: لە ناوی ئاو بەو لاوە ناوێکیتری نەبێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: بالَ أَعْرابِيٌّ فِـي الْمَسْـجِد، فَتناوَلَهُ النَّاسُ، فَقالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ: دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِه سَـجْلاً مِـنْ مَـاءٍ﴾ رواه الشيخان، پیاوێك میزی لە ناو مزگەوت کرد، خەلکیش لێیان قیراند، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: وازی لێبێنن و دۆلچەیەکی ئاو برژێنن بە سەر میزەکەیدا.

بەشـی دووەم: (وَطـاهِرٌ مُطَهِّـرٌ) ئـاوێکی پـاکو پاککەرەوەیـە، بـەلام (مَكْرُوهٌ إسْتِعْمالُهُ) بەکارهێنانی ناپەسندە؟ چونکە مەترسی بەلەکبوونی پێستی لێئەکرێ، هـەروەك ئیمـامی (عُمَر)ﷺ وای فەرمووە (وَهُوَ الْماءُ الْمُشَمَّسُ) ئەمەشیان ئەو ئاوەیە: کە لە وولاتێکی زۆر گەرم، بە گەرمایی رۆژ، لە ناو قاپێکی ئاسندا گەرم بوبێ.

بەشی سێیەم: (وَطاهِرٌ) ئاوێکی پاکە (غَيْرُ مُطَهِّرٍ) پاککـەرەوە نیـە، واتـە: هـیچ شتێکی پێ پـاك نابێتـەوەو دەستنوێژیشـی پێناشۆرێ (وَهُـوَ الْمـاءُ الْمُسْـتَعْمَلُ) ئەمەشیان ئـەو ئاوەیـە کـە جارێـك بـەکار هـاتبێ بـۆ دەسـتنوێژ، یـان بـۆ شـۆرینی شتێکیتر، بەلگـە: ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: لاَيَغْتَسِلْ أَحَدُكُمْ فِيالْمَاءِ الدَّائِمِ وَهُوَ جُنُبٌ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ لەشتان بە جەنابەت بێ، لە ناو ئـاوێکی کـەمی وەسـتاودا خۆتـان مەشـۆن. واتـە: چـونکە بـەو بەکارهێنانـە بـۆ جـارێکیتر هێـزی پاککردنەوەی نامێنێ.

وَالْمُتَغَيِّرُ بِمَا خَالَطَهُ مِنَ الطَّاهِراتِ. وَماءٌ نَجِسٌ وَهُوَ الَّذِي حَلَّتْ فِيهِ نَجاسَةٌ وَهُوَ دُونَ الْقُلَّتَيْنِ أَوْ كانَ قُلَّتَيْنِ فَتَغَيَّرَ. وَالْقُلَّتانِ خَمْسُمِأَةِ رِطْلٍ بَغْدادِيٍّ تَقْرِيباً فِي الأَصَحِّ.

(وَالْمُتَغَيِّرُ) هەروەها وەك بەشی سێیەمە–واتە: پاكە، پاككەرەوە نیە–ئاوێكی گۆڕاو (بِما) بە شتێكی وەها كە(خَالَطَهُ) تێكەڵی بوبێ (مِنَ الطّاهِراتِ) لەو شتانەی پاكن، ئینجا تامی بگۆڕێ، یان بۆنی، یان ڕەنگی: وەك شەكر، یان ماستی تێكەڵ بكەی، یان چایە...هتد، چونكە بەو تێكەڵبوونە ناوی ئاوی لە سەر لائەچێو شت پاك ناكاتەوە.

ئینجا بزانە: گۆڕانی ئاو بە هۆی زۆر مانەوەی، یان بە هۆی شوێنی وەستانی، یان بە هۆی شوێنی تێپەڕبوونی، یان بە هۆی شێلوبوونی، ئەوانە هیچیان زیانیان نیە.

بەشی چوارەم: (وَماءٌ نَجِسٌ) ئاوێكی پیسە (وَهُوَالَّذِي) ئاوی پیس ئەمەیە: (حَلَّتْ فِيهِ نَجاسَةٌ) شتێكی پیسی تێبكەوێ (وَهُوَ دُونَ الْقُلَّتَيْنِ) ئاوەكەش لە(قوللەتێن) كە متر بێ، جا بگۆڕێ، یان نەگۆڕێ، هەر پیس ئەبێ ﴿عن ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبِيِّﷺ: إِذا كَانَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثَ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەركاتێك ئاو گەیشتە (قوللەتێن)–بە شتی پیس–پیس نابێ. واتە: ئەگەر لە (قوللەتێن) كەمتر بوو پیس ئەبێ. (أَوْ كانَ قُلَّتَيْنِ) یان ئاوەكە (قوللەتێن) بوو (فَتَغَيَّرَ) بەلام ڕەنگ، یان تام، یان بۆنی گۆڕا، ئەمەشیان هەر پیس ئەبێ، بە بەلگەی (إِجْماع)، واتە: یەكدەنگی زانایانی ئایینی.

ئینجا بزانە: ئەگەر ئاوی قوللەتێنی پیسبوو، گۆڕانەكەی نەما: بە خۆی، یان بە زیادكردنی، ئەوە پاك ئەبێتەوە.

دیسان بزانە: لە فەرموودەی كۆنی ئیمامی (شافعی)داﷺ: ئاوی ڕۆیشتوو پیس نابێ بە بێ گۆڕان. وە لە فەرموودەی ئیمام (مالك)داﷺ: هیچ ئاوێك پیس نابێ تا نەگۆڕێ.

(وَالْقُلَّتانِ خَمْسُمِأَةِ رِطْلٍ بَغْدادِيٍّ تَقْرِيباً فِيالأَصَحِّ) ئەندازەی (قوللەتێن) نزیكەی پێنج سەد ڕیتلە بە ڕیتلی بەغدا، چونكە پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿إِذا بَلَغَ الْماءُ قُلَّتَيْنِ بِقِلالِ هَجَرَ لَمْ يَنْجُسْ﴾ رواه الترمذي والبيهقي، هەركاتێك ئاو بووە (قوللەی) هەجەر، پیس نابێ. ئیمامی (شافعي) ئەو حەدیسەی ئەوها لێك دلوەتەوە: كە ئەكاتە پێنج كوندەی ئاو، ئێستا ئەكاتە دوانزە تەنەكە، بە تەنەكەی نەوت، واتە: (١٩٢) لیتر.

﴿پاشكۆ﴾ بزانە: جگە لە سەگو بەراز بە دەم تێنانی هیچ گیانلەبەرێك ئاو پیس نابێو لەكار ناكەوێ ﴿عَنْ جَابِرﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّﷺ: أَنَتَوَضَّأُ بِمَا أَفْضَلَتِ الْحُمُرُ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَبِما أَفْضَلَتِ السِّبَاعُ كُلُّهَا﴾ رواه البيهقي، پرسیار لە پێغەمبەرﷺ كرا: ئایا بەو ئاوە دەستنوێژ بشۆین كە لە پاش خواردنەوەی كەر ماوەتەوە؟ فەرمووی: بەڵێ، بە بەرماوەی گشت دڕندەیەك دەستنوێژ بشۆن.

(فَصْلٌ) وَجُلُودُ الْمَيْتَةِ تَطْهُرُ بالدِّبَاغِ، إلاَّ جِلْدَالْكَلْبِ وَالْخِنْزِيرِ وَمَا تَوَلَّدَ مِنْهُمَا أَوْ مِنْ أَحَدِهِمَا، وَعَظْمُ الْمَيْتَةِ وَشَعَرُهَا نَجِسٌ إلاَّ الآدَمِيَّ.

﴿ فَصْلٌ: له باسى پاككردنەوەى پێستەى مرداربوو ﴾

(**پێناسە**): مردار بە ئاژەڵێك، یان بە باڵدارێك ئەگوترێ: بە بێسەربڕینی شەرعی گیانی دەرچوبێ: وەك كەرو مێستر، چونكە شەرع كوشتنەوەی بۆ دانەناوە، ئەگەر بە سەربڕینیش گیانی دەرچێ هەر مردارە، یان وەك مەڕو بزنو مریشك، كە بەخۆی مردبێ، یان بە بێشەرعی سەری بڕابێ.

(وَجُلُودُ الْمَيْتَةِ) پیستەی ئاژەڵی مرداربوو (تَطْهُرُ) پاك ئەبێتەوە (بِالدِّبَاغِ) بە دەباغ كردنی

(**پێناسە**): دەباغكردن، واتە: خۆشكردن، لابردنی چەورایەتیو زێدە گۆشتی پیستەیە بە شتێكی تفتو تاڵ: وەكو گلوان، مازوو، توێكلی هەنار، بە جۆرێكی وەها: ئەگەر خرایە ناو ئاو بۆگەن نەبێتەوە ﴿عن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَاللهُ عَنْهُمَا: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ طَهُرَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر پیستەیەك دەباغ كرابێ، پاك بۆتەوە.

(إلاَّ جِلْدَ الْكَلْبِ) تەنها پیستەی سەگ نەبێ (وَالْخِنْزِيرِ) هەروەها پیستەی بەراز نەبێ، چونكە ئەو دووانە بە زیندوویش هەر پیسنو گڵاون پیستەیان پاك نابێتەوە بە هیچ جۆرێك.

(وَمَا تَوَلَّدَ مِنْهُمَا) هەروەها ئەوەی لە نێوان سەگو بەراز لە دایك بووە: وەك باوكی لە سەگ بێو دایكی لە بەراز بێ.

(أَوْ مِنْ أَحَدِهِمَا) یان لە یەكێك لە سەگو بەراز لە دایك بوبێ: وەك باوكی لە ئاژەڵێكی پاك بێو دایكی لە سەگ بێ، ئەوانە هیچیان پاك نابنەوە.

(وَعَظْمُ الْمَيْتَةِ) ئێسقانی گیانداری مرداربوو، هەم (وَشَعَرُهَا) مووەكانو خوریەكەو پەڕەكانی (نَجِسٌ) گشتی پیسە بە هیچ جۆرێك پاك نابنەوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾ حەرام كراوە لە سەر ئێوە هەرچی مردار بوبێ. دیارە حەرامكردنی لە بەر پیسیيە.

(إلاَّ الآدَمِيَّ) تەنها ئادەمیزاد نەبێ: نە لاشەی، نە مووەكانی، نە ئێسقانی پیس نیە، نە بە زیندوویی، نە بە مردوویی، چونكە خوایگەورە ئەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾ بە ڕاستی ئێمە ڕێزمان لە ئادەمیزاد ناوە. واتە: ئەگەر پیس ببێ هیچ ڕێزی نامێنێ.

﴿**پاشكۆ**﴾: خوریو مووی ئاژەڵێك كە گۆشتی بخورێ، توكو پەڕی باڵندەیەك كە گۆشتی بخورێ، گشتی پاكە: بە زیندوویيو بە كوژراوەيی.

بەڵام مووی ئاژەڵێ، یان باڵندەیێ كە گۆشتیان ناخورێ، كە لێی جیابۆوە، پیسە، وەك لاشە مرداربووەكەی.

(فَصْلٌ) وَلاَ يَجُوزُ إستِعمالُ أوانِي الذَّهَب وَالْفِضَّة، وَيَجُوزُ إستِعْمَالُ غَيْرِهِمَا مِنَ الْأَوانِي.
(فَصْلٌ) وَالسِّوَاكُ مُستَحَبٌّ فِي كُلِّ حَال إلاّ بَعْدَ الزَّوال للصَّائِم،

﴿ فَصْلٌ: له باسى قاپ و كه‌لوپه‌لى چێشت ﴾

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیه: نه بۆ پیاو، نه بۆ ئافره‌ت (إِستِعْمالُ) به‌كارهێنانی (أوانيِ الذَّهَبِ) قاپی زێڕ و (وَالفِضَّة) قاپی زیو ﴿عنْ حُذَيْفَةَ‌ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ: لاَتَشْرَبُوا فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلاَتَأْكُلُوا فِي صِحافِهِما﴾ رواه الشیخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: له ناو جامی زێڕ و زیودا ئاو مه‌خۆنه‌وه‌و له ناو قاپه‌كانیشیاندا چێشت مه‌خۆن.

جا هه‌روه‌ك خواردن‌و خواردنه‌وه له قاپی زێڕ و زیودا قه‌ده‌غه كراوه، هه‌موو به‌كارهێنانێكی‌تریشیان قه‌ده‌غه‌یه، هه‌روه‌ها بزانه: جیاوازی نیه له نێوان كه‌وچكی زێڕ و زیو و مه‌نجه‌ڵ و ته‌شت و هه‌رشتێكی‌تر: كه بۆ خواردن‌و خواردنه‌وه‌و كاروباری‌تر به‌كار بێ، هه‌روه‌ها هه‌ڵگرتنی كه‌لوپه‌لی خواردن‌وخواردنه‌وه –كه له زێڕ و زیو دروست كرابن– حه‌رامه، جا له ناو جامخانه دایبنێ، یان له تاق‌و دیوار، یان بیشارێته‌وه.

(وَيَحِلُّ) حه‌ڵاڵه (إِسْتِعْمَالُ غَيْرِهِما) به‌كارهێنانی قاپ‌و كه‌لوپه‌ل‌تری خواردن‌و خواردنه‌وه (مِنَ الأَوانِي) له هه‌موو جۆرێك: وه‌ك شوشه‌و فه‌خفوری‌و ستیل‌و سفرو فافۆن...هتد، هه‌رچه‌ند زۆر به‌نرخیش بن.

﴿پاشكۆ﴾: پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمانی داوه: كه‌لوپه‌لی خواردن‌و خواردنه‌وه سه‌ری له سه‌ر دابندرێ‌و، له كاتی نوستن ده‌رگا كلیل بدرێ‌و چراو ئاگر بكوژێندرێنه‌وه‌و هه‌ر چیه‌كمان له‌وانه كرد بڵێین: بسم الله. (بخاري‌و مسلم‌و ترمذي) گێڕاویه‌تیانه‌وه.

﴿ فَصْلٌ: له باسی سیواك كردن ﴾

(پێناسه) سیواك ئه‌وه‌یه: هه‌ر شتێكی زبر بێ‌و چڵكی سه‌ر ددان لاببا. (وَالسِّواكُ) سیواك كردن (مُسْتَحَبٌّ) زۆرخێره (فِي كُلِّ حالٍ) له هه‌موو كاتێكدا، چونكه زیاتر له سه‌د حه‌دیس ده‌رباره‌ی سیواك هاتوه، جا به داخه‌وه –له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش كه قازانجی دونیاو قیامه‌تی هه‌یه– زۆر له موسوڵمانان به‌كاری ناهێنن.

(إِلاّ بَعْدَ الزَّوالِ) ته‌نها له دوای لادانی ڕۆژ له نیوه‌ڕۆوه سوننه‌ت نیه (لِلصّائِمِ) بۆ كه‌سێك كه به‌ڕۆژوو بێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ‌ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ﴾ رواه الشیخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: بۆنی ده‌می مرۆڤی به‌ڕۆژوو خۆشتره له لای خوا له بۆنی میسك. واته: به سیواك كردن ئه‌و بۆنه لاته‌چێ.

به‌ڵام ئیمامی (النواوي) –له (المجموع)دا– ئه‌م ڕایه‌ی هه‌ڵبژاردوه: كه سیواك كردن هیچ كاتێك بۆ مرۆڤی به‌ڕۆژوو (مَكْرُوه) نیه.

وَهُوَ فِــي ثَلاَثَــةِ مَوَاضِــعَ أَشَــدُّ إسْــتِحْباباً: عِنْــدَ تَغَيُّــرِالْفَمِ مِــنْ أَزْمٍ وَغَيْــرِهِ، وَعِنْدَ الْقِيامِ مِنَ النَّوْمِ، وَعِنْدَ الْقِيامِ إلَىَ الصَّلاَةِ.

(وَهُوَ) سیواك كردن (فِی ثَلاَثَةِ مَوَاضِعَ) له سێ كاتدا (أَشَدُّ إسْتِحْباباً) هەر زۆر زۆر خێره یەكەم: (عِنْدَ تَغَيُّرِ الْفَمِ) له كاتی گۆڕانی تامی دەم، چونكه پێغەمبەرﷺ ئەفەرمویٚ: ﴿اَلسِّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضاةٌ لِلرَّبِّ﴾ رواه البخاری، سیواك كردن پاككەرەوەیە بۆ دەمو هۆی ڕازیبوونی خوایە. (مِنْ أَزْمٍ) جا تامی دەم بگۆڕیٚ به وازهێنانی له قسەكردن، یان نەخواردن (وَغَيْرِهِ) یان له بەر خواردنی شتێكی بۆن ناخۆش: وەك سیرو پیاز.

دووەم: (وَعِنْدَالْقِيامِ مِنَ النَّوْمِ) له كاتی هەڵسان لەخەو ﴿عن حُذَيْفَةَ: كَانَ النَّبِیُّﷺ إذا قَامَ لِيَتَهَجَّدَ يَشُوصُ فاهُ بِالسِّوَاكِ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺ كه له خەو هەڵئەستا بۆ شەونوێژ، سیواكی به ناو دەمیدا ئەخشاند.

سێیەم: (وَعِنْدَ الْقِيامِ إلَىالصَّلاَةِ) له كاتی هەڵسان بۆ نوێژكردن ﴿عن أَبِیهُرَيْــرَةَ: عَنِ النَّبِیِّﷺ قَالَ: لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِی لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُــلِّ صَــلاةٍ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: ئەگەر لە بەر ئازارو ماندووكردنی ئوممەتم نەبوایە، فەرمانم ئەدانیٚ: لەگەڵ هەموو نوێژێكا سیواك بكەن.

﴿پاشكۆ﴾: هەروەها سیواك كردن زۆر خێره: له پێش دەست پێكردنی دەستنوێژ ﴿عنْ أَبِیهُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِیِّﷺ: لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِی لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُــلِّ وُضُوءٍ﴾ رواه الامام مالك، پێغەمبەرﷺ ئەفەرمویٚ: ئەگەر له بەر ئازارو ماندووكردنی ئوممەتم نەبوایه فەرمانم ئەدانیٚ: لەگەڵ هەموو دەستنوێژگرتنێكا سیواك بكەن.

هەروەها سیواك سوننەتە: بۆ خوێندنی قورئانو حەدیسو شەرعو بۆ زیكری خواو، كاتی چوونەوە ناو ماڵ، هەروەها سوننەتە: سیواك له داری(ئەراك) بیٚو له بستێك درێژتر نەبیٚو به ئاو تەڕ بكریٚو چڵكی پێوە نەبیٚ، حەزرەتی (عائشَةَ) خوا لێی ڕازی بیٚ، ئەفەرمویٚ: پێغەمبەرﷺ سیواكی ئەدا دەستم تاكو بۆی بشۆم. (أبودلود) گێڕاویەتیەوە.

هەروەها پێغەمبەرﷺ ئەفەرمویٚ: ﴿عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرَةِ: قَصُّ الشَّارِبِ، وَإعْفــاءُ اللِّحْيَــةِ، وَالسِّوَاكُ، وَاسْتِنْشاقُ الْماءِ، وَقَصُّ الأَظْفارِ، وَغَسْلُ الْبَراجِمِ، وَنَتْفُ الأَبْطِ، وَحَلْقُ الْعَانَةِ، وَانْتِقاصُ الْمَــاءِ﴾ رواه الشیخان، دە ڕەوشتی باش هەنە، ڕەوشتی ئایینی ئیسلامن: (١) بەرسمێڵ كردن تا سۆرایی لێوی دەر ئەكەویٚ. (٢) ڕیش بەردان. (٣) سیواك كردن. (٤) ئاو له لوت وەركردن، واتە: پاككردنەوەی لوت. (٥) نینۆك كردن هەموو هەینییەك. (٦) شوشتنی لۆچەكانی دەستو پەنجە. (٧) لادانی مووی بن هەنگڵ، له چل ڕۆژ جارێك. (٨) لادانی مووی بەر، واتە: پێشو پاش، له چل ڕۆژ جارێك. (٩) تارەت كردن به ئاو.

(فَصْلٌ) وَفُرُوضُ الْوُضُوءِ سِتَّةٌ: أَلنِّيَّةُ عِنْدَ غَسْلِ الْوَجْهِ، وغَسْلُ الْوَجْهِ، وَغَسْلُ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، وَمَسْحُ بَعْضِ الرَّأْسِ، وَغَسْلُ الرِّجْلَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ،

---

(١٠) ئاو له دهم وەرکردن، یان سوننەتکردنی نێر و مێ، چونکە لەکۆتایی حەدیسەکەدا ئەفەرموێ: ﴿وَنَسِيتُ الْعاشِرَةَ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ الْمَضْمَضَةَ﴾.

(سودی سیواك): ڕازیکردنی خوا، پاككردنی دەم، سپیکردنی ددان، بەهێزکردنی پدو، زیرەك بوون، دواخستنی موو سپیبوون. ئینجا سوننەتە: بە دەستی ڕاستە لە لای ڕاستەی دەمەوە دەست بە سیواك کردن بکرێو بە سەرپانایی‌ددانەکان‌و درێژایی‌زوبانی‌دا بێنێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی دەستنوێژگرتن ﴾

(وَفُرُوضُ الْوُضُوءِ) پێویستیەکانی دەستنوێژ (سِتَّةٌ) شەشن:

یەکەم: (اَلنِّيَّة) نیەتهێنانە، واتە: نیازی لابردنی بێدەستنوێژی، یان نیازی گرتنی فەرزی دەستنوێژ (عِنْدَ غَسْلِ الْوَجْهِ) ئەبی ئەو نیەتە بهێنێ لە کاتی شۆردنی ڕوخسار، بەلام مەرج نیە بە زمان بگوترێ ﴿عنْ عُمَرَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: إِنَّما الأَعْمالُ بِالنِّيَّاتِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.

دووەم: (وغَسْلُ الْوَجْهِ) شۆردنی ڕووخسارە، (سنوری ڕووخسار: لە نێوان هەردو گوێیە، لەگەڵ کۆتایی مووی پێشە سەر تا کۆتایی چەناگە)، کەوابوو: واجبە هەردوو زولفەکان بشۆردرێن هەر چەند درێژیش بن.

سێیەم: (وَغَسْلُ الْيَدَيْنِ) شۆردنی هەردوو دەستەکانە (إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ) لەگەڵ ئەنیشکەکانی، جا ئەگەر نەختێکی دەستی بڕابێوە، واجبە: ئەوەندەی ماوە بیشۆرێ، جا ئەگەر لە ئەنیشکەوە بڕابێوە، سەری قۆڵی ئەشۆرێ.

چوارەم: (وَمَسْحُ بَعْضِ الرَّأْسِ) مەسحی بەشێکی سەرە، واتە: هێنانی دەستی -کە دووبارە تەڕ کرابێ- بە سەر نەختێکی پیستەی سەری، یان نەختێك مووی سەری: کە لە سنوری سەر دەرنەچوبێ.

پێنجەم: (وَغَسْلُ الرِّجْلَيْنِ) شۆردنی هەردوو قاچەکانە (إِلَى الْكَعْبَيْنِ) لەگەڵ گۆزینگەکانی. بەڵگە: خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِذا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾ کاتێك ویستتان هەڵسن نوێژ بکەن ڕووخسارتان بشۆن‌و دەستتان لەگەڵ ئەنیشکتان بشۆن‌و سەرتان مەسح بکەن‌و قاچتان لەگەڵ گۆزینگتان بشۆن.

﴿ئاگاداری﴾: شۆردن ئەوەیە: ئاو بە سەر ئەو ئەندامانەدا بڕوا، هیچ شتی وایان لە سەر نەبێ: کە ڕێگا بگرێ ئاو بگاتە پیستە، وەك بنیشت‌و مۆم‌و بۆیەو هەویر...هتد.

وَالتَّرتِيبُ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ. وَسُنَنُهُ عَشْرَةُ أَشْيَاءَ: اَلتَّسْمِيَةُ، وَغَسْلُ الْكَفَّيْنِ قَبْلَ إِدْخالِهِمَا اْلإِنَاءَ، وَالْمَضْمَضَةُ، وَالاسْتِنْشَاقُ، وَمَسْحُ جَمِيعِ الرَّأْسِ، وَمَسْحُ الْأُذُنَيْنِ ظَاهِرِهِمَا وَبَاطِنِهِمَا بِماءٍ جَدِيدٍ، وَتَخْلِيلُ اللِّحْيَةِالْكَثَّة،

شەشەم: (وَالتَّرتِيبُ) بەجێهێنانی ئەو ڕیزەیە (عَلَى ما ذَكَرْنَاهُ) بەو شێوەیەی گوتمان لە ئایەتی پیرۆزدا: یەك لە دوای یەك، چونکە پێغەمبەرﷺ بەو جۆرە دەستنوێژی گرتوە، بڕوانە (البخاري و مسلم).

کەوابوو: ئەگەر کەسێك ئەندامێکی نەشۆرد، یان یەکێکی پێش ئەویتر شۆری، یان نەختێکی تەڕ نەبوبو، ئەبی بگەڕێتەوە دووبارە بیشۆریو ئەوەی لە دوای ئەو ئەندامەش شۆراوە، ئەبی دووبارە بیشۆرێتەوە، تاکو ڕیزەکە تێك نەچێ ﴿عَنْ عُمَرَ: أَنَّ رَجُلاً تَوَضَّأَ فَتَرَكَ مَوْضِعَ ظُفُرٍ عَلَىقَدَمِهِ فَأَبْصَرَهُ النَّبِيُّﷺ،فَقالَ: إِرْجِعْ فَأَحْسِنْ وُضُوءَكَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ پیاوێکی بینی بە ئەندازەی یەك نینۆك قاچی تەڕ نەکردبو، ئینجا پێی فەرموو: بگەڕێوە جوان دەستنوێژەکەت بشۆرە.

(وَسُنَنُهُ) سوننەتەکانی دەستنوێژ (عَشْرَةُ أَشْياءَ) دە سوننەتن:

یەکەم: (اَلتَّسْمِيَةُ) گوتنی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)، کە دەست بە دەستنوێژ ئەکا، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿تَوَضَّئُوا بِاسْمِ اللهِ﴾ رواه النسائي، دەستنوێژ بگرنو (بسم الله) بکەن. جا ئەگەر لە یەکەم جار لەبیری چوو و لە ناو دەستنوێژ هاتەوە بیری، با بڵێ: (بِسْمِ اللهِ أَوَّلَهُ وآخِرَهُ).

دووەم: (وَغَسْلُ الْكَفَّيْنِ) شۆردنی هەردوو لەپی دەستە (قَبْلَ إِدْخالِهِما الإِناءَ) پێش ئەوەی بیانخاتە ناو ئاوەکە، ئینجا—لە دوای دەست شۆردن—سیواك بکا وەکو گوتمان.

سێیەم: (وَالْمَضْمَضَةُ) ئاو لە دم وەردانە. چوارەم: (والإِسْتِنْشاقُ) ئاو لە لوت وەردانە. بۆ بەڵگە: ئیمامی(عوسمان) ئەو سێیانەی کردن و فەرمووی: ﴿رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِﷺ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُضُوئِي هَذا﴾رواه‌الشيخان، پێغەمبەرمﷺ بینی بەو شێوەیەیمن دەستنوێژی گرت.

پێنجەم: (وَمَسْحُ جَمِيعِ الرَّأْسِ) مەسحکردنی هەموو سەرە. شەشەم: (وَمَسْحُ الأُذُنَيْنِ) مەسحکردنی هەردوو گوێیەکانە (ظاهِرِهِما وَباطِنِهِما) لای دەرەوەو لای ژوورەوە (بِماءٍ جَدِيدٍ) بە ئاوێکی تازە، نەك بە تەڕایەتی مەسحی سەر ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّﷺ مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَأُذُنَيْهِ ظاهِرِهِما وَباطِنِهِما﴾ رواه الترمذي وابوداود، پێغەمبەرﷺ سەری مەسح کردو، دەرەوەو ژوورەوەی گوێیەکانی مەسح کرد.

حەفتەم:(وَتَخْلِيلُ اللِّحْيَةِالْكَثَّةِ) هەڵکوشینی ڕیشێکی پڕە بە پەنجەی دەستی، هەروەها چەنگە ئاوێکیش بخاتە ژێر چەناگەی ﴿عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّﷺ كانَ إِذا تَوَضَّأَ أَخَذَ

وَتَخليلُ أَصابِعِ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ، وَتَقْديمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى، وَالطَّهارَةُ ثَلاثاً ثَلاثاً، وَالْمُوالاةُ.

كَفّاً مِنْ ماءٍ فَأَدْخَلَهُ تَحْتَ حَنَكِهِ فَخَلَّلَ بِهِ لِحْيَتَهُ﴾ رواه الترمذي، كه پێغەمبەرﷺ دەستنوێژی ئەگرت، چەنگە ئاوێکی ئەدایە ژێر چەناگەی‌و ریشی پیرۆزی پێ هەڵگوشی.

(وَتَخْليلُ أَصابِعِ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ) هەر وەها دەست تێوەردانی نێوان پەنجەکانی دەست‌و قاچە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿إِذا تَوَضَّأْتَ فَخَلِّلْ بَيْنَ أَصابِعِ يَدَيْكَ وَرِجْلَيْكَ﴾ رواه الترمذي، کاتێ دەستنوێژ ئەشۆی، پەنجە بە نێوان پەنجەکانی‌دەست‌و قاچتدا بهێنە.

هەشتەم: (وَتَقْديمُ الْيُمْنَى) پێشخستنی شۆردنی راستەیە (عَلَى الْيُسْرَى) لە سەر لای چەپە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: إِنْ كانَ النَّبِيُّﷺ لَيُحِبُّ التَّيَمُّنَ في طُهُورِهِ وَفي تَرَجُّلِهِ وَفي انْتِعالِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ پێشخستنی لای راستەی پێ خۆش بوو: لە دەستنوێژو غوسل‌و سەر شانەکردن‌و پێڵاو کردنە پێ.

نۆیەم: (وَالطَّهارَةُ ثَلاثاً ثَلاثاً) شۆردن و مەسحکردنی ئەندامەکانە سێ جار سێ جار ﴿جاءَ أَعْرابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّﷺ يَسْأَلُهُ عَنِ الْوُضُوءِ؟ فَأَراهُ ثَلاثاً ثَلاثاً، ثُمَّ قالَ: هَكَذا الْوُضُوءُ، فَمَنْ زادَ عَلَى هَذا فَقَدْ أَساءَ وَتَعَدَّى وَظَلَمَ﴾ رواه النسائي وابوداود، پێغەمبەرﷺ سێ جار سێ جار دەستنوێژی بە پیاوێك گوت‌و فەرمووی: دەستنوێژ ئەوهایە، هەر کەسێك لە سێ جار زیاتر ئەندامەکانی بشۆرێ، ئەوە خراپە‌و ستەم ئەکا.

دەیەم: (وَالْمُوالاةُ) ئەندامەکانی بە دوای یەکدا بشۆرێنێ بە جۆرێکی‌وەها: یەکەمیان ووشك نەبێتەوە کاتێ دەست بە دووەمیان ئەکا.

﴿پاشکۆ﴾: هەروەها سوننەتە لە ئەندازەی‌واجب زیاتر بشۆردرێ: وەك هەندێك لە قۆڵی‌و لای ژۆری گۆزینگی‌و دەرەوەی‌رووخساری، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ أُمَّتي يُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيامَةِ غُرّاً مُحَجَّلينَ مِنْ آثارِ الْوُضُوءِ فَمَنِ اسْتَطاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ﴾ رواه الشيخان، ئوممەتی من لە رۆژی قیامەت داوا ئەکرێن رووخسارو دەست‌و پێیان سپی‌یە لە بەر دەستنوێژ شۆرین، جا هەرکەسێك لە ئێوە ئەتوانێ سپیایی خۆی زیاد بکا با بیکا.

﴿وَعَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه: كانَ النَّبِيُّﷺ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلاةٍ، وَقالَ: يُجْزِئُ أَحَدَنا الْوُضُوءُ مالَمْ يُحْدِثْ﴾ رواه البخاري، پێغەمبەرﷺ بۆ هەموو نوێژێك دەستنوێژی ئەشۆردەوە، بەڵام ئێمە دەستنوێژمان هەر دروست بوو تا بێ‌دەستنوێژ ئەبوین. واتە: نوێکردنەوەی دەستنوێژ واجب نیە، بەڵکو سوننەتەو هەموو نوێژەکانیش بە یەك دەستنوێژ دروستن. هەروەها سوننەتە: لە دوای دەستنوێژشۆردن روو لە قیبلە بکەی‌و دەست بەرز بکەیەوەو

(فَصْلٌ) وَالإِسْتِنْجاءُ واجِبٌ مِنَ الْبَوْلِ وَالْغائِط، وَالأَفْضَلُ أَنْ يَسْتَنْجِيَ بِالأَحْجارِ ثُمَّ يُتْبِعَهَا بِالْماء، وَيَجُوزُ أَنْ يَقْتَصِرَ عَلَى الْماء أَوْ عَلَى ثَلاثَةِ أَحْجارٍ يُنْقِي بِهِنَّ الْمَحَلَّ، فَإِذا أَرادَ الإِقْتِصارَ عَلَى أَحَدِهِمَا فَالْماءُ أَفْضَلُ،

ئەم دوعایە بخوێنێ: ﴿أَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ، سُبْحانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ﴾ رواه الترمذي والحاكم.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی تارەتكردن ﴾

واتە: پاككردنەوەی ئەو دوو شوێنانەی لەداوێنیئادەمیزاد پیسایی لێدەرئەچێ.
(وَالإِسْتِنْجاءُ) تارەتكردن (واجِبٌ) پێویستە (مِنَ الْبَوْلِ) بە هۆی میزكردن (وَالْغائِطِ) وە بە هۆی پیسابییەكەیتر: كە لە پشتەوە دەرئەچێ ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدْخُلُ الْخَلاَءَ فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلاَمٌ نَحْوِي إِدَاوَةً مِنْ ماءٍ وَعَنَزَةً فَيَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ دەچووە ئاودەستخانە، ئینجا منو منداڵێكی وەك خۆم قاپێك ئاومان لەگەڵ دارعەسایەك بە دەستەوە ئەگرتو پێغەمبەرﷺ تارەتی بە ئاوەكە ئەكرد.
(وَالأَفْضَلُ) باشتر ئەوەیە (أَنْ يَسْتَنْجِيَ) تارەت بكا (بِالأَحْجارِ) بە سێ بەرد (ثُمَّ يُتْبِعَها بِالْماءِ) ئینجا لە دوای بەردەكان بە ئاو تارەت بكا، چونكە بەردەكان پیسایەكە لائەبەن، ئاوەكەش بۆنەكە لا ئەبا.
(وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يَقْتَصِرَ عَلَىالْماءِ) تەنها بە ئاو تارەت بكا، بەڵگە: ئەو حەدیسەی رابردووە (أَوْ عَلَى ثَلاثَةِ أَحْجارٍ) یان تەنها بە سێ بەرد تارەت بكا (يُنْقِي بِهِنَّ الْمَحَلَّ) بە مەرجێ شوێنی پیسیەكە پاك بكەنەوە ﴿عَنْ ابْنِ مَسْعودٍ ﷺ: أَتَى النَّبِيُّ ﷺ الْغَائِطَ فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلاَثَةِ أَحْجارٍ﴾ رواه البخاري، (ابن مسعود) فەرموویەتی: پێغەمبەرﷺ چوو پیسایی بكاو فەرمانی پێكردم: سێ بەردی بۆ بێنم بۆ تارەتكردن.
ئینجا بزانە: هەر شتێك ووشك بێو پیسایەكە لاببا و پاك بێو رێزی نەبێ، ئەگەر لە جیاتی بەرد تارەتی پێبكرێ، دروستە (فَإِذا أَرادَ الإِقْتِصارَ عَلَى أَحَدِهِما) جا هەركاتێ ویستی تەنها بە یەكێكیان تارەت بكا، ئەوە (فَالْماءُ أَفْضَلُ) ئاو خێری زۆرترە لە سێ بەردەكان، چونكە باشتر پاكی ئەكاتەوە.

﴿ باسی چۆنیەتی پیسایی كردن ﴾

هەركەسێك ویستی بچێتە شوێنی پیساییكردن، سوننەتە بڵێ: ﴿بِسْمِ اللهِ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبائِثِ﴾رواه الشيخان وابن منصور. ئینجا كە هاتە دەرەوە، بڵێ: ﴿غُفْرانَكَ اَلْحَمْدُ للهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي الأَذَى وَعَافانِي﴾ رواه اصحاب السنن وابن ماجه.

وَيَجْتَنِبُ إسْتِقْبالَ الْقِبْلَةِ وَإسْتِدْبارَها فِي الصَّحْراء، وَيَجْتَنِبُ الْبَوْلَ والْغائِطَ فِي الْماءِالرَّاكِدِ، وَتَحْتَ الشَّجَرَةِالْمُثْمِرَة، وَفِي الطَّرِيقِ، وَالظِّلِّ، والثُّقْب،

وه نابێ قورئانو هەر شتێکیتر–که ناوی خواو پێغەمبەری ﷺ لێنوسرابێ– لەگەڵ خۆیا بباته سەر پیسایی ﴿عَنْ أنَسٍ رضي الله عنه: كانَ النَّبِيُّ ﷺ إذا دَخَلَ الْخَلاءَ نَزَعَ خاتَمَهُ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ که دەچووه پیساییکردن، ئەنگوستیلەی خۆی دائەنا، چونکه لە سەری نوسرابو (محمد رسول الله). جا بزانه: ئەگەر به مەبەستی ڕێزلێگرتن، ئەو ناوانه نەنووسرابێ–وەك ناوی سەر ناسنامه–ئەوه دانانی ناوێ.

(وَيَجْتَنِبُ) ئەبی خۆی بپارێزێ ئەو کەسەی پیسایی ئەکا (إسْتِقْبالَ الْقِبْلَةِ) ڕوو لە قیبله نەکا (وَإسْتِدْبارَها) هەروەها پشتیشی له قیبله نەکا (فِي الصَّحْراءِ) ئەگەر لە بیابان بوو، بەڵام ئەگەر ئاودەستخانەکه ڕووبەڕووی قیبله بوو، یان پشتی له قیبله بوو، ئەوه زیانی نیه ﴿عَنْ أبِي أيُّوب الأنْصاري رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: إذا أتَى أحَدُكُمُ الْغائِطَ فَلاَ يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلاَ يَوَلِّها ظَهْرَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ چوون پیسایی بکەن، ڕووتان له قیبله مەکەنو پشتیشی تێمەکەن.

جا بزانه: ئەگەر له بیابان پیسایی بکا، ئەبی شتێك بخاته پێشەخۆی بۆ ئەوەی ببێته پەرده له نێوان خۆیو قیبله.

(وَيَجْتَنِبُ الْبَوْلَ والْغائِطَ فِي الْماءِ الرَّاكِدِ) با خۆی بپارێزێ: میزو پیسایی له ناو ئاوی وەستاودا نەکا ﴿عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ يَبُولَنَّ أحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ الَّذِي لاَيَجْرِي﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: میز له ناو ئاوی وەستاودا مەکەن که ئاوی له بەر ناڕوا. (وَتَحْتَ الشَّجَرَةِالْمُثْمِرَةِ) لە بن داری بە بەر میزو پیسایی نەکا، چونکه میوەکه پیس ئەبێ.

(وَفِي الطَّرِيقِ) وه له ڕێگەو (وَالظِّلِّ) له سێبەر پیساییو میز نەکا ﴿عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إتَّقُوااللاَّعِنَيْنِ: الَّذِي يَتَخَلَّى فِي طَرِيقِ النَّاسِ أوْ ظِلِّهِمْ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بترسن لەو دوو کردەوەی ئەبنه هۆی لەعنەت لێکردنتان: له بەر پیساییکردن له ڕێگەی خەڵکیو لەو سێبەرەی خەڵك لێی دائەنیشێ. جا بزانه: ئەو شوێنەی له زستاناندا لێی دائەنیشن، وەك سێبەر وایه.

(والثُّقْب) نابێ میزو پیسایی لەناو کونو قلێشایی زەمین بکا ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن سَرْجِسَ رضي الله عنه: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أنْ يُبالَ فِي الْجُحْرِ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوه: میز له ناو کونی زەمین بکرێ. واته: نەوەك گیانلەبەرێکی تێدا بیو ئازاری پێ بگا.

وَلاَ يَتَكَلَّمُ عَلَى الْبَوْلِ وَالْغائط، وَلاَ يَسْتَقبِلُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ، وَلاَ يَسْتَدْبِرُهُما.
(فَصْلٌ) وَالَّذِى يَنْقُضُ الْوُضُوءَ سِتَّةُ أَشْيَاءَ: مَا خَرَجَ مِنَ السَّبِيلَيْنِ، وَالنَّوْمُ عَلَى غَيْرِ هَيْئَةِ الْمُتَمَكِّنِ،

(وَلاَ يَتَكَلَّمُ عَلَى الْبَوْلِ وَالْغائط) نابىٚ قسه بكا له كاتىٚ ميزو پيسايىكردن ﴿عَنْ جابر ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إذا تَغَوَّطَ الرَّجُلاَنِ فَلْيَتَوارَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنهُمَا عَنْ صاحِبِهِ وَلاَ يَتَحَدَّثَا فَإِنَّ اللهَ يَمْقُتُ عَلَى ذَلِكَ﴾رواه أحمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووى: ئەگەر دوو كەس پيسايى بكەن، با خۆيان دابپۆشن‌و قسه نەكەن، چونكه خودا زۆر ڕقى لەوە ئەبێتەوە.
(وَلاَيَسْتَقْبِلُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) نابىٚ ڕوو له ڕۆژو مانگ بكا (وَلاَ يَسْتَدْبِرُهُما) نابىٚ پشتيشيان تىٚبكا، بۆئەوەى نەبێتە بىٚڕێزىو بىٚئەدەبى.
﴿پاشكۆ﴾: (سَلْمان)-خوا لێى رازى بىٚ- ئەفەرمويٚ: ﴿نَهَانَا النَّبِيُّ ﷺ: أَنْ نَسْتَنْجِيَ بِالْيَمِينِ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ قەدەغەى كردوه: به دەستى ڕاسته تارەت بكەين.

﴿ فَصْلٌ: له باسى هۆيەكانى بىٚدەستنوێژى ﴾

(وَالَّذِي يَنْقُضُ الْوُضُوءَ) ئەو شتانەى دەستنوێژ هەڵئەوەشێننەوە، واتە: ئەبنه هۆى بىٚدەستنوێژى (سِتَّةُ أشْياءَ) شەش شتن:
يەكەم: (مَا خَرَجَ) شتێكه بێتە دەرەوە (مِنَ السَّبِيلَيْنِ) له يەكێك لەو دوو كونەى خوارەوە: كەم بىٚ، يان زۆر بىٚ، تەڕ بىٚ، يان ووشك بىٚ، ميزو پيسايى بىٚ، يان شتێكىتر بىٚ. چونكه خواىگەورە ئەفەرمويٚ: ﴿أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ...﴾ تا كۆتاى ئايەتەكە، مەبەست ئەوەيە: يان هاتنەوە له پيسايى كردن. واتە: دەستنوێژ نامێنىٚ ﴿وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قالَ: اَلْحَدَثُ فُساءٌ أَوْ ضُراطٌ﴾ رواه البخاري، بىٚدەستنوێژى به هۆى تر، يان فس ڕوو ئەدا. ﴿وَعَنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ: كُنتُ رَجُلاً مَذَّاءً فَأَمَرْتُ الْمِقْدادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ؟ فَقالَ ﷺ: يَغْسِلُ ذَكَرَهُ وَيَتَوَضَّأُ﴾ رواه الشيخان، ئيمامى(على) فەرمووى: من مەزيم زۆر بوو، ميقداد بۆى پرسيار كردم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووى: هێنەكەى خۆى ئەشۆرىٚو دەستنوێژ هەڵئەگرێتەوە.
دووەم: (وَالنَّوْمُ) نوستنه ﴿عنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: أَلْعَيْنَانِ وِكاءُ السَّهِ فَمَنْ نامَ فَلْيَتَوَضَّأْ﴾ رواه أبوداود وحسنه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووى: چاو زاربێنى كونى خوارەوەيە، جا هەر كەسێك نوست با دەستنوێژ بشۆرێتەوە.
(عَلى غَيْرِ هَيْئَةِالْمُتَمَكِّنِ) به مەرجێك نوستنەكه له سەر شێوەيەكى وابىٚ: كونەكەى وەها دانەمەزراندبىٚ: كه هيچ شتێكى لىٚنێتە دەرەوە، واتە: ئەگەر بەدانيشتوويى نوست‌و قاچى خۆى دانايه ژێر كونەكەى، ئەوە دەستنوێژى ناشكىٚ ﴿عنْ أَنَسٍ ﷺ: كَانَ أَصْحابُ

وَزَوالُ الْعَقلِ بِسُكرٍ أَوْ مَرَضٍ، وَلَمْسُ الرَّجُلِ الْمَرْأَةَ الأَجْنَبِيَّةَ مِنْ غَيْرِ حائِلٍ، وَمَسُّ فَرْجِ الآدَمِيِّ بِباطِنِ الْكَفِّ، وَمَسُّ حَلْقَةِ دُبُرِهِ عَلَى الْجَدِيدِ.
(فَصْلٌ) وَالَّذِي يُوجِبُ الْغُسْلَ سِتَّةُ أَشْياءَ: ثَلاثَةٌ تَشْتَرِكُ فِيهَا الرِّجالُ وَالنِّساءُ:

رَسُولِ اللهِ ﷺ يَنْتَظِرُونَ الْعِشاءَ حَتَّى تَخْفِقَ رُؤُوسُهُمْ ثُمَّ يُصَلُّونَ وَلاَ يَتَوَضَّأُونَ﴾ رواه أبوداود، (صحابه)كانى پێغەمبەر ﷺ چاوەڕوانى نوێژى عيشايان ئەكردو لە بەر نوستن سەريان خوار ئەبۆوەو دەستنوێژيان نەئەشۆردەوەو نويژيان ئەكرد. واتە: چونكە بە دانيشتوويى نوستبون. هەروەها: بە بۆرژان دەستنوێژ ناشكىَ.

سىَيەم: (وَزَوالُ الْعَقْلِ) بىَهۆشبوونە (بِسُكْرٍ) بە هۆى سەرخۆشى (أَوْ مَرَضٍ) يان بە هۆى نەخۆشى، چونكە بىَهۆشى لە نوستن بەهێزترە.

چوارەم: (وَلَمْسُ الرَّجُلِ) كەيشتنى پيستى پياوە (الْمَرْأَةَ الأَجْنَبِيَّةَ) بە پيستى ئافرەتى بێگانە، واتە: ئەو ئافرەتەى مارەيى لە پياوەكە بىَ: ئێستا، يان لەمەودوا: وەكو خوشكە ژن (مِنْ غَيْرِ حائِلٍ) كە بە بىَپەردە بىَ، واتە: پيستەى هەردووكيان ڕووت بىَ، خواى گەورە فەرموويەتى: ﴿أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ يان دەستتان لە ئافرەتان دا. واتە: دەستنوێژتان نامێنىَ.

ئينجا بزانە: منداڵێك كە نەگەيشتبێتە ڕادەى حەز بۆچوون دەستنوێژى لێناشكىَ، ئيتر ئەگەر دەست لێدانى ژن و پياو بە ويستى خۆيشيان نەبىَ، دەستنوێژى هەردووكيان هەر ئەشكىَ، بەڵام بە دەست لێدانى موو دەستنوێژ ناشكىَ.

پێنجەم: (وَمَسُّ فَرْجِ الآدَمِيِّ) دەست لێدانى ئەندامى ميزكردنى ئادەميزادە (بِباطِنِ الْكَفِّ) بە بەرىدەستى و بە بىَپەردە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: إِذا أَفْضَى أَحَدُكُمْ بِيَدِهِ إِلَى فَرْجِهِ وَلَيْسَ بَيْنَهُما سِتْرٌ وَلاَ حِجابٌ فَلْيَتَوَضَّأْ﴾ رواه الشافعي وأحمد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: هەركاتىَ يەكێكتان دەستى دايە ئەندامىميزكردنىخۆى و پەردەش لە نێوانياندا نەبو، با دەستنوێژ بشۆرێتەوە.

جا بزانە: بۆ دەستنوێژ نەمان جياوازى نيە: ئەندامەكە هى خۆى بىَ، يان هى يەكێكىتر بىَ، هى گەورە بىَ، يان هى بچوك بىَ.

شەشەم: (وَمَسُّ حَلْقَةِ دُبُرِهِ علَى الْجَدِيدِ) دەست لێدانى كونىخوارەوەى ئادەميزادە لە سەر فەرموودەى نوىَى ئيمامى (شافعي)، بەڵگەش ئەو حەديسەىڕابردووە.

ئينجا بزانە: ئەم بىَ دەستنوێژىيە پىَى ئەگوترىَ: (بىَدەستنوێژىى بچوك).

﴿ فَصْلٌ: لە باسى ئەو شتانەى ئەبنە هۆى واجببوونى غوسل ﴾

(وَالَّذِي يُوجِبُ الْغُسْلَ) ئەو شتەى ئەبێتە هۆى واجببوونى خۆ شۆردنى ئادەميزاد (سِتَّةُ أَشْياءَ) شەش جۆرە شتن: (ثَلاثَةٌ) سێيان (تَشْتَرِكُ فِيها) يەكسانە لەو سێيانەدا (الرِّجالُ وَالنِّساءُ) پياو و ئافرەت:

(وَهِـيَ) يەكـەم: جەنابەتـە، واتـە: لـەش پيـسبوون بـە هـۆى (اِلْتِقـاءُ الْخِتـانَيْنِ) بردنـە ژوورەوەى نەختێك لە ئەندامى ميزكردنى نێرينە بۆ ناو كونى پێشـەوەى ئـادەميزاد، يـان پشتەوەى ئـادەميزاد، يـان ئـاژەڵ، ئينجا جيـاوازى نيـە: ئاويـان بـێ، يـان نـا ﴿عَـنْ أَبِيهُرَيْرَةَ‌ﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: إِذا جَلَسَ بَيْنَ شُعَبِها الأَرْبَعِ ثُمَّ اجْتَهَدَ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ وَإِنْ لَمْ يُنْزِلْ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فـەرمووى: هـەركاتێك پيـاو لـە نێـوان هەرچـوار پەلى ئافرەت دانيشتو سەرى هينەكەى بردە ژوورەوە، واجبـە خۆيـان بشـۆن هەرچـەند ئاويشيان نەيەتە دەرەوە.

(وَاِنْزالُ الْمَنِيِّ) دووەم: جەنابەتە، واتە: لەش پيسبوون بە هۆى دەرچـونى(مَنِـى)، واتـە: ئاوى پياو، يان ئاوى ئافرەت، جا لە كاتى خەوتنا بێ، يان لە كاتى هەشيارى، بە دەست خۆى بێ، يان نا، خـواى گـەورە فەرموويـەتى: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَـاطَّهَّرُوا﴾ ئەگـەر بـە جەنابەت بون خۆتان بشۆن.

هەروەها ئافرەتێك پرسيارى لەپێغەمبەرﷺ كرد: ﴿هَلْ عَلَى الْمَـرْأَةِ مِـنْ غُسْـلٍ إِذا احْتَلَمَتْ؟ فَقالَﷺ: نَعَمْ إِذا رَأَتِ الْمَاءَ﴾ رواهالشـيخان، ئايا ئەگـەر ئـافرت وەكـو پيـاو خەونى بە كارى نێر و مێيـەتى ببينـێ، واجبـە خـۆى بشـۆرێ؟ پێغەمبـەرﷺ فـەرمووى: بەڵێ هەر كاتێك بينى ئاوى هاتوە ئەبى خۆى بشۆرێ.

﴿ئـاگادارى﴾ بزانـە: نيشـانەى ئـاو هـاتنى پيـاو، يـان ئـافرەت، ئەوەيـە: ڕەحـەت ببنو لەزەت ببينن، كەوابوو: ئەگـەر ژن و مێـرد جيماعيـان كـردو هـەردووكيان ڕەحـەت بـون، ئينجـا لـە دواى خۆشـۆردن ئاوەكـە لـە پێشـەوەى ئافرەتەكـە هاتـەوە دەرەوە، واجبـە ئافرەتەكە غوسلەكەى دووبارە بكاتەوە؟ چونكە ئاوەكەى خۆى تێكەڵ بە ئاوى پياوەكـە بـووەو تـازە دێتـە دەرەوە، بـەلام ئەگـەر ئافرەتەكـە ڕەحـەت نـەبوبێ، ئـەوە نايـەوێ غوسلەكە دووبارە بكاتەوە، چونكە ئاوىخۆى نەهاتوە.

ئينجا بزانە: بە هۆى دەستبازىو دەمارهەڵسـان جـۆرە ئـاوێكى لـيچو زەرد، يـان سـپى دەر ئەكەوێ، پێى ئەگوترێ: (مَذْى)، ئافرەتان زياتر ئەو ئاوەيان دێ، ئەو ئـاوە غوسـل واجب ناكا، بەلام پيسـە ﴿عَنْ عَلِيٍّ‌ﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّﷺ: عَنِ الْمَذْى؟ فَقالَ: يَغْسِلُ ذَكَرَهُ وَيَتَوَضَّـأُ﴾ رواه الشـيخان، پێغەمبـەرﷺ دەربـارەى (مَـذِى) پرسـيارى لێكرا؟ ئـەويش فەرمووى: زەكەرى خۆى ئەشۆرێو دەستنوێژ ئەگرێ.

هەروەها ئاوێكىترى شێلوو-وەك شير- لە كاتى ميزكردن دێتە دەرەوە پێى ئـەگوترێ: (وَدْي)، ئەمەش پيسە بەلام غوسل واجب ناكا.

وَالْمَوْتُ. وَثَلاثَةٌ تَخْتَصُّ بِهَا النِّسَاءُ: وَهِيَ الْحَيْضُ، وَالنِّفَاسُ، وَالْوِلادَةُ.
(فَصْلٌ) وَفَرَائِضُ الْغُسْلِ ثَلاثَةُ أَشْياءَ: اَلنِّيَّةُ، وَإِزالَةُ النَّجَاسَةِ إِنْ كانَتْ عَلَى بَدَنِهِ، وَإِيصالُ الْماءِ إِلَى جَمِيعِ الشَّعَرِ وَالْبَشَرَةِ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر لە دوای غوسل کردن لەگەڵ میزکردن ئەو(مَنی)یەی لە ناو بۆرییەکەدا مابو، هاتە دەرەوە، ئەبێ دووبارە خۆی بشۆرێتەوە.
(وَالْمَوْتُ) سێیەم: مردنە، واتە: هەرکەسێك بمرێ واجبە بشۆردرێ، هەروەك لە شوێنیخۆیدا باسی ئەکەین، ان شاء الله تعالى.
(وَثَلاثَةٌ) سێیتریش لەو شەشە (تَخْتَصُّ بِهاالنِّساءُ) تایبەتە بە ئافرەتان (وَهِيَ الْحَيْضُ) یەکەمیان: پاکبوونەوەیە لە خوێنی حەیز. (وَالنِّفاسُ) دووەمیان: پاکبوونەوەیە لە خوێنی پاش منداڵبوون. ئەو دووانە ئەبێ بە زووترین کات خۆیان بشۆن لە دوای پاکبوونەوە، وەك لەمەودوا باس ئەکەین، إن شاء الله تعالى.
(وَالْوِلادَةُ) سێیەمیان: منداڵبوونە: جا منداڵەکەی لە داوێنی بێتە دەرەوە، یان زگی هەڵبدرن‌و بیهێننە دەرەوە، هەر ئەبێ خۆی بشۆرێ، هەروەها جیاوازی نیە: منداڵەکەی بە مردوویی ببێ، یان بە زیندوویی، وێنەی کێشرابێ، یان هەر پارچە خوێنێك بێ، بەڵگەش ئەمەیە: منداڵ لە تۆوی پیاو و ئافرەت دروست ئەبێ، ئەویش بە هەر جۆرێ بێتە دەرەوە، غوسل واجب ئەبێ.
ئینجا بزانە: (جَنابَةً) پێی ئەگوترێ: (بێدەستنوێژی گەورە).
هەروەها بزانە: بێ دەستبازی‌و دەمار هەڵسان–جگە لە (مَذْي)–ئاوێکیتری سپی لە دامێنی ئافرەت دێتە دەرەوە، ئەمەش پاکە، بەڵام دەستنوێژ ئەشکێنێ.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی چۆنیەتی خۆشۆردن ﴾

(وَفَرَائِضُ الْغُسْلِ) پێویستیەکانی خۆشۆردن (ثَلاثَةُ أَشْياءَ) سێ شتن: یەکەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە، واتە: نیازی لابردنی لەش پیسی، یان جەنابەت، یان نیازی بەجێهێنانی فەرزی غوسل. جا بزانە: ئەو نیەتەیسێیەم بۆ پیاو و ئافرەت هەر وەکو یەك وایە، هەرچەند ئافرەت لە حەیزو نیفاسیش خۆی بشوا، جا کە یەکەم جار ئاو بە خۆت دائەکەی ئەو نیەتە بێنە، پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ﴾ رواه الشيخان، هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.
دووەم: (وَإِزالَةُ النَّجاسَةِ) لابردنی شتی پیسە (إِنْ كانَتْ عَلَى بَدَنِهِ) ئەگەر پیسیەك لە سەر لاشەی هەبێ، هەروەها پێویستە ئەو جۆرە شتانەی رێگای ئاو ئەگرن –کە بگاتە سەر پیستە–لایان ببا: وەك خوێن‌و بۆیاغ‌و بنیشت...هتد.
سێیەم: (وَإِيصالُ الْماءِ إِلَى جَمِيعِ الشَّعَرِ وَالْبَشَرَةِ) گەیاندنی ئاوە بۆ ناو هەموو مووەکان‌و

وَسُنَّتُهُ خَمْسَةُ أَشْيَاءَ: اَلتَّسْمِيَةُ، وَالْوُضُوءُ قَبْلَهُ، وَإِمْرَارُ الْيَدِ عَلَى الْجَسَدِ، وَالْمُوالاةُ، وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى.
(فَصْلٌ) وَالإِغْتِسالاتُ الْمَسْنُونَةُ سَبْعَةَ عَشَرَ غُسْلاً: غُسْلُ الْجُمُعَةِ، وَالْعِيدَيْنِ،

هەموو پیستەی، واتە، ئەبی سەرو ڕیش‌و بن هەنگڵ‌و کونەگوێ‌و نێوان هەردوو ڕانی، هەموویان ئاویان بە سەردا بڕوا.
هەروەها ئەگەر کەزیەکانی سەری ئافرەت توند پێچرابون‌و ئاویان بۆ نەئەچوو، ئەبی بیانکاتەوە، بەڵام ئەگەر شل بون و ئاویان بۆ ئەچوو، کردنەوەیان ناوێ ﴿عَنْ عَلِيّ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: مَنْ تَرَكَ مَوْضِعَ شَعَرَةٍ مِنْ جَنابَةٍ لَمْ يَغْسِلْهَا فُعِلَ بِهِ كَذا وَكَذا مِنَ النّارِ﴾ صححه القرطبي وابن حجرالعسقلاني، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرکەسێك شوێنی یەك موو نەشۆرێ لە جەنابەت، وەهاو وەهای لێئەکرێ لە ئاگری دۆزەخ.
(وَسُنَّتُهُ) سوننەتەکانی خۆشۆردن (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنجن (اَلتَّسْمِيَةُ) یەکەم: گوتنی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لەگەڵ دەست پێکردنی خۆشۆردن. (وَالْوُضُوءُ قَبْلَهُ) دووەم: دەستنوێژ شۆردنە لە پێش غوسل کردن. (وَإِمْرارُالْيَدِ عَلَى الْجَسَدِ) سێیەم: هێنانی دەستە بە سەر لاشەکەیدا بۆئەوەی باش تەڕ ببێ. (وَالْمُوالاةُ) چوارەم: بە دوای یەکتردا هەموو لاشەکەی بشوا، ئەو سوننەتانە لەم حەدیسە وەرگیراون:
﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إذااغْتَسَلَ مِنَ الْجَنابَةِ يَبْدَأُ فَيَغْسِلُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يُفْرِغُ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فَيَغْسِلُ فَرْجَهُ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وُضُوءَهُ لِلصَّلاةِ، ثُمَّ يَأْخُذُ الْماءَ فَيُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي أُصُولِ الشَّعَرِ، ثُمَّ حَفَنَ عَلَى رَأْسِهِ ثَلاثَ حَفَناتٍ، ثُمَّ أَفاضَ عَلَى سائِرِ جَسَدِهِ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ کاتێ لە جەنابەت خۆی ئەشۆری، دەستەکانی ئەشۆری، ئینجا بە دەستی ڕاستەی ئاوی هەڵئەگرت‌و ئەیدایە دەستی چەپەی‌و تارەتی پێئەکرد، ئینجا دەستنوێژێکی تەواوی ئەشۆرد، ئینجا ئاوی هەڵئەگرت‌و پەنجەکانی ئەخستنە ناو مووی سەری‌و هەڵیئەگوشی‌و سێ جار ئاوی ئەکرد بە سەریا، ئینجا لاشەی خۆی ئەشۆرد، ئینجا قاچەکانی ئەشۆردن.
(وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى) پێنجەم: پێشخستنی شۆردنی لای ڕاستەیە لە سەر لای چەپە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُحِبُّ التَّيَمُّنَ فِي طُهُورِهِ إِذا تَطَهَّرَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ پێی خۆشبو لای ڕاستەی پێش بخا بۆ دەستنوێژ‌و غوسل کردنی.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی خۆشۆردنی سوننەت ﴾

(وَالإِغْتِسالاتُ الْمَسْنُونَةُ) ئەو خۆشۆردنانەی خێرن (سَبْعَةَعَشَرَ غُسْلاً) حەڤدە غوسلن: (غُسْلُ الْجُمُعَةِ) یەکەم: خۆشۆردنی ڕۆژی هەینییە. (وَالْعِيدَيْنِ) دووەم‌و سێیەم: خۆشۆردنە بۆ جەژنی ڕەمەزان‌و قوربان، ئەو سێیانە لە شوێنی خۆیان باسیان ئەکەین.

وَالإِسْتِسْقاءِ، وَالْخُسُوفِ، وَالْكُسُوفِ، وَالْغُسْلُ مِنْ غَسْلِ الْمَيِّتِ، وَالْكَافِرِ إِذا أَسْلَمَ، وَالْمَجْنُونِ وَالْمُغْمَى عَلَيْهِ إِذا أَفاقَا، وَالْغُسْلُ عِنْدَالإِحْرامِ، وَلِدُخُولِ مَكَّةَ، وَلِلْوُقُوفِ بِعَرَفَةَ، وَلِلْمَبِيتِ بِمُزْدَلِفَةَ، وَلِرَمْيِ الْجِمارِالثَّلاثِ، وَلِلطَّوافِ، وَلِلسَّعْيِ، وَلِدُخُولِ مَدِينَةِ رَسُولِ اللهِﷺ. (فَصْلٌ) وَالْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ جائِزٌ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ:

(وَالإِسْتِسْقاءِ) چوارەم: خۆشۆردنە بۆ نوێژی داواکردنی باران. (وَالْخُسُوفِ) پێنجەم: خۆشۆردنە بۆ نوێژی مانگگیران (وَالْكُسُوفِ) شەشەم: خۆشۆردنە بۆ نوێژی ڕۆژگیران، ئەو سێ نوێژانە بە درێژی لە بەشی نوێژدا باسیان ئەکەین.

(وَالْغُسْلُ مِنْ غَسْلِ الْمَيِّتِ) حەفتەم: خۆشۆردنە لە بەر ئەوەی مردووی شۆردوە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ غَسَّلَ مَيِّتاً فَلْيَغْتَسِلْ﴾ حسنه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك مردووەکی شۆرد با خۆی بشۆرێ.

(وَالْكافِرِ إِذا أَسْلَمَ) هەشتەم: خۆشۆردنی کەسێکە کە کافرەو ئەبێتە موسوڵمان ﴿أَسْلَمَ قَيْسُ بن عاصِمٍ فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ: أَنْ يَغْتَسِلَ﴾ رواه اصحاب السنن، (قەیس)ی کوڕی (عاسیم) بووە موسوڵمان، پێغەمبەرﷺ پێی فەرموو: خۆت بشۆرە. هەروەها سوننەتە سەریشی بتاشێ.

(وَالْمَجْنُونِ) نۆیەم: خۆشۆردنە لە بەر شێتبوون (وَالْمُغْمَى عَلَيْهِ) دەیەم: خۆشۆردنە لەبەر بێهۆشبوون (إِذا أَفاقَا) کاتێ چاك بونەوە ﴿عنْ عائِشَةَ رَضِيَ الله عَنها: كانَﷺ يُغْمَى عَلَيْهِ مِنْ مَرَضِ مَوْتِهِ ثُمَّ يُفِيقُ فَيَغْتَسِلُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ لە بەر نەخۆشی وەفاتی بێهۆش دەبو، ئینجا کە دەهاتەوە هۆش خۆی غوسلی دەکرد.

(وَالْغُسْلُ عِنْدَ الإِحْرامِ) یانزەم: خۆشۆردنە بۆ ئیحرام بەستن بە حەج، یان بە عومرە.

(وَلِدُخُولِ مَكَّةَ) دوانزە: خۆشۆردنە بۆ چوونە ناو (مەککە)ی پیرۆز. (وَلِلْوُقُوفِ بِعَرَفَةَ) سێزدەهەم: خۆشۆردنە بۆ وەستانی عەرەفە. (وَلِلْمَبِيتِ بِمُزْدَلِفَةَ) چواردەهەم: بۆ شەو مانەوە لە موزدەلیفە. (وَلِرَمْيِ الْجِمارِالثَّلاثِ) پانزە هەم: بۆ بەرد لێدانی هەرسێك شەیتانەکان. (وَلِلطَّوافِ) شانزەهەم: بۆ تەواف کردنی ماڵی خوا. (وَلِلسَّعْيِ) بۆ هاتوچۆی نێوان سەفاو مەڕوە. (وَلِدُخُولِ مَدِينَةِ رَسُولِ اللهِﷺ) حەڤدەهەم: خۆشۆردنە بۆ چوونە مەدینەی پیرۆزو زیارەتی پێغەمبەرﷺ.

﴿ فَصْل: لەباسی مەسحی خوف ﴾

پێناسە: خوف جووتە گۆرەوییەکە لە پیستە، یان لە شتێکیتر دروست کراوەو ئاوی تێناچێ. (وَالْمَسْحُ) هێنانی دەستی تەڕ (عَلَى الْخُفَّيْنِ)بە سەر جووتە خوففەکە (جائِزٌ) دروستە لەجیاتی قاچ شۆردن لە دەستنوێژدا (بِثَلاثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج:

أَنْ يَبْتَدِىءَ لُبْسَهُما بَعْدَ كَمالِ الطَّهارَةِ، وَأَنْ يَكُونا ساتِرَيْنِ لِمَحَلِّ غَسْلِ الْفَرْضِ مِنَ الْقَدَمَيْنِ، وَأَنْ يَكُونا مِمَّا يُمْكِنُ تَتابُعُ الْمَشْيِ عَلَيْهِما. وَيَمْسَحُ الْمُقيمُ يَوْماً وَلَيْلَةً، وَالْمُسافِرُ ثَلاثَةَ أَيّامٍ بِلَيالِيهِنَّ، وَابْتِداءُ الْمُدَّةِ مِنْ حينِ يُحْدِثُ بَعْدَ لُبْسِ الْخُفَّيْنِ، فَإِنْ مَسَحَ فِي الْحَضَرِ ثُمَّ سافَرَ

یەکەم: (أَنْ يَبْتَدِىءَ لُبْسَهُما) هەر دووخوففەکان بکاتە پێی (بَعْدَ كَمالِ الطَّهارَةِ) پاش تەواوبوونی دەستنوێژگرتن.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونا ساتِرَيْنِ) ئەو دوو خوففە داپۆشەر بن (لِمَحَلِّ غَسْلِ الْفَرْضِ) بۆ ئەو شوێنەی واجبە بشۆرێ (مِنَ الْقَدَمَيْنِ) لە هەردوو قاچەکان لە کاتی دەستنوێژدا، واتە: قاچەکانی بە گوزینگەوە داپۆشن.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونا مِمَّا يُمْكِنُ) خوففەکان ئەوەندە توند بن کە بگونجێ (تَتابُعُ الْمَشْيِ عَلَيْهِما) بەدوای یەکدا کاروانچی هاتوچۆیان بە سەردا بکا بۆ کاروباری خۆی لە کاتی دابەزین، هەروەها ئەبی خوففەکان پاك بن، ئەگەر نا: نوێژیان لێنایێ.

جا بزانە: ئیمامی(عَلِی)ﷺ ئەفەرموێ: ﴿رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِﷺ يَمْسَحُ عَلَى ظَاهِرِ خُفَّيْهِ﴾ رواەابوداود، پێغەمبەرمﷺ بینی پشتەپێی خوففەکانی مەسح ئەکرد. واتە: مەسحکردنی خوففەکان واجبە لە سەر پشتەپێ بێ.

(وَيَمْسَحُ الْمُقِيمُ) ئەو کەسەی لە ماڵەوەیە مەسحی خوف ئەکا، لەجیاتی قاچ شۆرین (يَوْماً) ڕۆژێکیتەواو (وَلَيْلَةً) لەگەڵ شەوێکیتەواو (وَالْمُسافِرُ) ئەو کەسەی کە لە ماڵ نیەو ڕێبوارە، سەفەرەکەشی دوو قۆناغە، واتە: (٨٠) هەشتا کیلۆمتر، ئەمەش مەسحی خوف ئەکا (ثَلاثَةَ أَيَّامٍ) سێ ڕۆژان (بِلَيَالِيهِنَّ) لەگەڵ سێ شەوەکانیان ﴿عَنْ أَبِي بَكْرَةَﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: أَنَّهُ رَخَّصَ لِلْمُسافِرِ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ وَلِلْمُقِيمِ يَوْماً وَلَيْلَةً، إذا تَطَهَّرَ فَلَبِسَ خُفَّيْهِ أَنْ يَمْسَحَ عَلَيْهِمَا﴾ أخرجه الدار قطني وصححهُ ابن خزيمة، پێغەمبەرﷺ ماوەی مەسحی خوففی دانا: بۆ ڕێبوار سێ ڕۆژ و سێ شەو، بۆ دانیشتووی ماڵەوەش یەك ڕۆژ و یەك شەو، بە مەرجێ دوای دەستنوێژ شۆرین ئەو دووانە خوففەکانیان بکەنە پێ.

(وَابْتِداءُ الْمُدَّةِ) دەست پێکردنی ماوەی مەسحکردنی خوف بۆ سەفەر و بۆ ماڵەوە (مِنْ حِينِ يُحْدِثُ) لە کاتی بێدەستنوێژبوونەوە دەست پێئەکا (بَعْدَ لُبْسِ الْخُفَّيْنِ) ئەو بێدەستنوێژیەی لە دوای دەبەرکردنی خوففەکان ڕوو ئەدا.

(**ڕوونکردنەوە**): لە کاتژمێری چوار دەستنوێژی گرت و خوففی کردنە پێ، ئینجا لە کاتژمێری یانزە بێدەستنوێژ بوو، ئەوە ماوەکەی لە کاتژمێری یانزەوە دەست پێئەکا.

(فَإِنْ مَسَحَ) جا ئەگەر مرۆڤ مەسحی خوففی کرد (فِي الْحَضَرِ) لە ماڵەوە (ثُمَّ سافَرَ) ئینجا

أَوْ مَسَحَ فِي السَّفَرِ ثُمَّ أَقامَ أَتَمَّ مَسْحَ مُقِيمٍ، وَيَبْطُلُ الْمَسْحُ بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ: بِخَلْعِهِما، وَانْقِضاءِ الْمُدَّةِ، وَما يُوجِبُ الْغُسْلَ.
(فَصْلٌ) وَشَرائِطُ التَّيَمُّمِ خَمْسَةُ أَشْياءَ: وُجُودُ الْعُذْرِ بِسَفَرٍ أَوْ مَرَضٍ،

به سه‌فه‌ر چوو، ئه‌وه ئه‌بی هه‌ر شه‌و و ڕۆژێك مه‌سحی خوف بكا، چونكه له بناغه‌كه‌ی به مه‌به‌ستی ماڵه‌وه بووه (أَوْ مَسَحَ فِي السَّفَرِ) یان مه‌سحی خوففی كرد كاتیٚ كه له سه‌فه‌ر بوو (ثُمَّ أَقامَ) ئینجا هاته‌وه ماڵه‌وه، ئه‌وه‌ش (أَتَمَّ مَسْحَ مُقِيمٍ) هه‌ر ماوه‌ی ماڵه‌وه ته‌واو ئه‌كا، واته: له شه‌و و ڕۆژێك زیاتری بۆ دروست نیه، چونكه سه‌فه‌ره‌كه‌ی كۆتایی هاتوه.
(وَيَبْطُلُ الْمَسْحُ) مه‌سحكردنی خوف تێك ئه‌چیٚ (بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ) به سیٚ شت:
یه‌كه‌م: (بِخَلْعِهِما) به داكه‌ندنی خوففه‌كان مه‌سح تێك ئه‌چیٚ، جا ئه‌گه‌ر ده‌ستنوێژی هه‌بوو، ئه‌وه ته‌نها قاچه‌كانی ئه‌شۆریته‌وه‌و خوففه‌كان ئه‌كاته‌وه پیٚی، ئه‌گه‌ر نه‌یبوو، ئه‌وه ده‌ستنوێژێكی ته‌واو ئه‌شۆریٚ.
دووه‌م: (وَانْقِضاءِ الْمُدَّةِ) به كۆتایی هاتنی ماوه‌ی ماڵه‌وه، یان ماوه‌ی سه‌فه‌ر، مه‌سح تێك ئه‌چیٚو ئه‌بی دووباره خوففه‌كان دابكه‌نیٚو ده‌ستنوێژ بشورێته‌وه‌و خوففه‌كان دووباره بكاته‌وه پیٚی.
سیٚیه‌م: (وَما يُوجِبُ الْغُسْلَ) هه‌ر شتێك غوسل واجب بكا مه‌سحی خوف تێك ئه‌داو ئه‌بی نویٚی بكاته‌وه ﴿عَنْ صَفْوانَ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يأْمُرُنا إِذا كُنّا سَفْراً أَلاَّ نَنْزِعَ خِفافَنا ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ وَلَيالِيَهُنَّ إِلاَّ مِنْ جَنابَةٍ﴾ رواه الترمذي، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمانی ئه‌داینیٚ: كاتیٚ له سه‌فه‌ر بین ماوه‌ی سیٚ شه‌و و سیٚ ڕۆژان خوففه‌كانمان دانه‌كه‌نین ته‌نها له به‌ر جه‌نابه‌ت ـ واته: له‌ش پیسی ـ نه‌بیٚ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی ته‌یه‌ممو‌م ﴾

(**پێناسه**): ته‌یه‌ممو‌م ئه‌وه‌یه له‌جیاتی به‌كارهێنانی ئاو ـ بۆ ده‌ستنوێژو غوسل ـ تۆزێكی پاك به ڕووخسار و هه‌ردوو ده‌سته‌كانی دابدا. (وَشَرائِطُ التَّيَمُّمِ) مه‌رجه‌كانی دروستبوونی ته‌یه‌ممو‌م كردن بۆ بیٚده‌ستنوێژیو بۆ جه‌نابه‌ت (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنجن:
یه‌كه‌م: (وُجُودُ الْعُذْرِ) نه‌گونجانی به‌كارهێنانی ئاوه (بِسَفَرٍ) به هۆی ڕێبواری (أَوْ مَرَضٍ) یان به هۆی نه‌خۆشی، خوای گه‌وره‌ئه‌فه‌رمویٚ: ﴿وَإِنْ كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾ إلى آخرالآية، ئه‌گه‌ر نه‌خۆش بون، یان ڕێبوار بون ـ له كۆتای‌دا ئه‌فه‌رمویٚ: ـ ته‌یه‌ممو‌م بكه‌ن.
جا ئه‌گه‌ر كه‌سێك ئه‌یزانی له‌و شوێنه ئاو نیه، ئه‌بی یه‌كسه‌ر ته‌یه‌ممو‌م بكا، جیاوازی سه‌فه‌ر و ماڵه‌وه نیه، به‌ڵام ئه‌گه‌ر گومانی هه‌بوو، یان شاره‌زای شوێنه‌كه نه‌بو، ئه‌وه ئه‌بی به ده‌ورو‌به‌ری خۆی‌دا بگه‌ڕیٚو بچێته سه‌ر به‌رزاییه‌كانو ته‌ماشا بكا، ئینجا ئه‌گه‌ر

وَدُخُولُ وَقْتِ الصَّلَاةِ، وَطَلَبُ الْمَاءِ، وَتَعَــذُّرُ إِسْــتِعْمالِه، وَإِعْــوازُهُ بَعْــدَ الطَّلَــبِ، وَالتُّرابُ الطَّاهِرُ لَهُ غُبارٌ،

ئاو نەبو، تەيەمموم ئەكاو قەزاكردنەوەی نوێژەكەی لە سەر واجب نیە، بەو مەرجەی سەفەرەكەی تاوانباری نەبێ، هەروەها ئەگەر ئاو بە نۆبەت بێو بزانێ: لە كاتی نوێژ نۆبەتی ناگاتێ، واجبە تەيەمموم بكاو قەزاكردنەوەی نوێژەكەی لە سەر نیە.

هەروەها ئەگەر كەسێك نەخۆش بێو ترسی هەبێ: ئەگەر خۆی بە ئاو بشۆرێ، نەخۆشیەكەی زیاتر ببێ، یان درەنگتر چاك ببێتەوە، یان زیانێكیتری پێبگا، ئەمەش با تەيەمموم بكاو قەزاكردنەوەی ئەو نوێژانەی لە سەر نیە، جا لە ماڵەوە بێ، یان لە سەفەر بێ.

دووەم: (وَدُخُولُ وَقْتِ الصَّلَاةِ) كاتی نوێژ هاتبێ ئینجا تەيەمموم بكا، واتە: پێش هاتنی كاتی نوێژ تەيەمموم دروست نیە.

سێیەم: (وَطَلَبُ الْمَاءِ) بە دوای ئاودا بگەڕێ، جا ئەگەر دەستی نەكەوت با تەيەمموم بكا، چونكە خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ ئەگەر ئاوتان دەست نەكەوت، هەوڵی گڵێكی پاك بدەن.

﴿ئاگاداری﴾: هەركەسێك لە بەر نەبوونی ئاو لەو شوێنەدا تەيەموم بكا: كە بە زۆری ئاوی هەیە، بەڵام جارجارە ڕوو ئەدا ئاوی لێنیە، واجبە نوێژەكەی قەزا بكاتەوە، جیاوازی چۆڵیو ئاوەدانیو ڕێبوارو نیشتەجێ نیە.

چوارەم: (وَتَعَذُّرَ إِسْتِعْمالِهِ) نەگونجانی بەكارهێنانی ئاوە: یان لە ترسی دوژمن، یان لە بەر دز، یان لە بەر سەرما ﴿عَنْ عَمرو بِن الْعاصِ ﷺ: أَنَّهُ أَجْنَبَ فَتَيَمَّمَ مِنْ شِدَّةِ الْبَـرْدِ وَصَلَّى فَأَقَرَّهُ النَّبِيُّ ﷺ﴾ رواه البخاري، (عەمر)ی كوڕی (عاس) جەنابەتی تووش بوو، لە ترسی سەرما تەيەمومی كردو نوێژی كرد، پێغەمبەر ﷺ هیچی پێنەگوت.

جا بزانە: ئەو كەسەی لە ترسی سەرما تەيەمموم ئەكا، واجبە نوێژەكەی قەزا بكاتەوە، جیاوازی ڕێبوارو ماڵەوە نیە، بەڵام لە فەرموودەیەكیتری ئیمام (الشافعي)و ئیمام (أحمد)دا: قەزاكردنەوەیان لە سەر نیە، هەر وەها ئەگەر ئەگونجا ئاوەكە گەرم بكا، واجبە گەرمی بكاو نابێ تەيەمموم بكا، هەرچەند كاتی نوێژیش بەسەر بچێ.

پێنجەم: (وَإِعْـوازُهُ) ڕوودانی پێویستیە بۆ ئەم ئاوە (بَعْدَالطَّلَبِ) دوای دەستكەوتنی ئاوەكە: جا بۆ خۆی بێ، یان بۆ ئادەمیزادێكیتری بەڕێز–واتە: نوێژنەكەر نەبێو لە گەڵ ئیسلام جەنگ نەكاو لە دین دەرنەچوبێ–كەوابوو: ئاوەكە لەو پێویستیانە بەكار دێنێو تەيەمموم ئەكاو قەزاكردنەوەی لە سەر نیە، بەو مەرجەی لە سەفەری تاوانباری نەبێ.

(وَالتُّرابُ الطَّاهِرُ) ئەو گڵەی تەيەمومی پێئەكا، مەرجە: ئەبی پاك بێ و (لَهُ غُبـارٌ) ئەبی تۆزی هەبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ هەوڵی گڵێكی پاك

فَإِنْ خَالَطَهُ جِصٌّ أَوْ رَمْلٌ لَمْ يُجزِ. وَفَرائِضُهُ أَرْبَعَةُ أَشْياءَ: اَلنِّيَّةُ، وَمَسْحُ الْوَجْهِ، وَمَسْحُ الْيَدَيْنِ مَعَ الْمِرْفَقَيْنِ، وَالتَّرْتِيبُ. وَسُنَنُهُ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: اَلتَّسْمِيَةُ، وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى، وَالْمُوالاَةُ. وَالَّذِي يُبْطِلُ التَّيَمُّمَ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: مَا أَبْطَلَ الْوُضُوءَ، وَرُؤْيَةُ الْماءِ فِي غَيْرِ وَقْتِ الصَّلاَةِ،

بدەن بۆ تەیەممومم. (فَإِنْ خَالَطَهُ) جا ئەگەر تێکەڵی ئەو گڵە بوبێ (جِصٌ) گەچ (أَوْ رَمْلٌ) یان لیم، ئەوە (لَمْ يُجزِ) تەیەمومی پێ دروست نیە، چونکە ئەم دووانە گڵ نین، بەڵام ئەگەر لیمەکە تۆزی هەبوو، ئەوە تەیەمومی پێ دروستە.

(وَفَرائِضُهُ) پێویستیەکانی تەیەممومم (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوارن:
یەکەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە. واتە: بە دڵ نیازی ئەوەبێ: کە نوێژکردن حەلاڵ ئەکا؟ چونکە بە تەیەممومم بێدەستنوێژیو جەنابەت لا ناچن ﴿عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: اَلصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ وَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ سِنِينَ، فَإِذا وَجَدَ الْماءَ فَلْيُمِسَّهُ بَشَرَتَهُ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خۆڵی پاکژ دەستنوێژکری موسوڵمانە ئەگەر تا دە ساڵیش ئاوی دەست نەکەوێ، بەڵام هەر کاتێ ئاوی دەست کەوت، با خۆی پێ پاکژ بکاتەوە لە بێدەستنوێژی و لەش پیسی.

دووەم: (وَمَسْحُ الْوَجْهِ) هێنانی دەستی بە تۆزە بە سەر ڕووخساریدا.

سێیەم: (وَمَسْحُ الْيَدَيْنِ مَعَ الْمِرْفَقَيْنِ) هێنانی دەستی بە تۆزە بە سەر هەردوو دەستەکانیدا لەگەڵ ئەنیشکەکانی، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ ڕووخسار و دەستەکانتان بە تۆزی ئەو گڵە پاکە مەسح بکەن. (تەیەممومم وەك دەستنوێژە کە باسی ئەنیشك لەوێدا کراوە).

چوارەم: (وَالتَّرْتِيبُ) بەجێهێنانی ئەو ڕیزەیە کە لە ئایەتی پیرۆزدا گوتراوە.

(وَسُنَنُهُ) سوننەتەکانی تەیەممومم (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێنە (اَلتَّسْمِيَةُ) یەکەم: گوتنی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ). (وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى) دووەم: پێشخستنی لای ڕاستەیە لە سەر لای چەپە. (وَالْمُوالاَةُ) سێیەم: لە یەك شوێن بە دوای یەکدا تەیەممومم بکا، هەروەك لە دەستنوێژدا باسی ئەو سوننەتانە کراوە.

(وَالَّذِي يُبْطِلُ التَّيَمُّمَ) ئەو شتەی تەیەممومم هەڵئەوەشێنێتەوە (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ شتن:
یەکەم: (مَا أَبْطَلَ الْوُضُوءَ) ئەو شەش شتانەی دەستنوێژیان هەڵئەوەشاندەوە، تەیەمومیش هەڵئەوەشێننەوە.

دووەم: (وَرُؤْيَةُ الْماءِ) دەستکەوتنی ئاوە (فِي غَيْرِ وَقْتِ الصَّلاَةِ) کە هێشتا نوێژی دانەبەستبێ. واتە: ئەگەر دەستی بە نوێژ کردبو، ئینجا ئاو پەیدا بوو، با نوێژەکەی تەواو

وَالرِّدَّةُ. وَصاحِبُ الْجَبائِرِ يَمْسَحُ عَلَيْها وَيَتَيَمَّمُ وَيُصَلّي وَلاَإِعادَةَ عَلَيْهِ إنْ كانَ وَضَعَها عَلَى طُهْرٍ، وَيَتَيَمَّمُ لِكُلِّ فَرِيضَةٍ، وَيُصَلّي بِتَيَمُّمٍ واحِدٍ ماشاءَ مِنَ النَّوافِلِ.

بكا، بەڵام ئەگەر نوێژەکەی ببڕێ بۆ ئەوەی دەستنوێژ بگرێو بە دەستنوێژەوە بیکا، ئەوە خێری زۆرترە.

سێیەم: (وَالـرِّدَّةُ) کافربوونـە، واتـە: بـە کوفرکردنێـك تەیـەممومم هەڵئەوەشـێتەوە. (وَصاحِبُ الْجَبائِرِ) ئەو کەسەی برینی، یان شکەستی پێچراوەو نەئەگونجا پێچەرەکە لابیا (يَمْسَحُ عَلَيْها) دەستی تەڕ دێنێ بە سەر پێچەرەکەدا، بەڵام ئەبی ئەندامـە ساغەکانیتری بە ئاو بشوا، ئینجا کە نۆبەتی زامدارەکە هات، بە ئـاو مەسحی بکـا (وَيَتَـيَمَّمُ) ئینجـا کـە ئەندامە زامدارەکەی بە ئاو مەسح کرد، تەیـەممومم ئـەکا بـۆ ئـەوەی ڕیزەکـە تێـك نەچـێ (وَيُصَلّي) نوێژ ئەکا (وَلاَ إعادَةَ عَلَيْهِ) قەزای نوێژەکەی لە سەر نیە (إنْ كانَ وَضَعَها) بـەو مەرجەی کە پێچەرەکەی داناوەتە سەر برینەکە (عَلَى طُهْرٍ) لە سەر بەدەستنوێژی بوبـێ، چـونکە ئـەم پێچـەرە وەك خـوف وایـە-کـە باسمـان کـرد-کـەوابوو: ئەگـەر لـە سـەر بێدەستنوێژی پێچەرەکەی دانابو، ئەبی نوێژەکە قەزا بکاتەوە.

هەروەها ئەگەر ئەو پێچەرە لە ئەندامەکانی تەیەمموم بوو: وەك دەست و ڕووخسار، هەر ئەبی نوێژەکەی قەزا بکاتەوە، چونکە-لە بەر پێچەرەکە- نـە ئـاوی ئـەگاتێ و نـە تـۆز، پێغەمبەرﷺ ئەفـەرموێ: ﴿إذا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْـتَطَعْتُمْ﴾ رواه الشیخان، کاتێ فەرمانێکم پێکردن، بەگوێرەی تواناتان بیکەن.

کەوابوو: ئەم جۆرە تەیەممومە بۆ جێبەجێکردنی فەرمانی خولو پێغەمبەرەﷺ، جا ئەگەر لابردنی پێچەرەکە ئەگەنجاو زیانی نەبو، واجبە بۆ دەستنوێژ و بۆ تەیەمموم لای ببا.

(وَيَتَـيَمَّمُ) واجبـە تەیـەمموم بکـا (لِكُـلِّ فَرِيضَـةٍ) بـۆ هـەموو نوێـژێکی واجـب، وە بـۆ هـەر شتێکیتر: کە بە بێدەستنوێژی دروست نەبێ: وەك خوتبەی جومعەو تەواف کردن...هتـد ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قالَ: يُتَيَمَّمُ لِكُلِّ فَرِيضَةٍ وَإنْ لَمْ يُحْـدِثْ﴾ رواه البیهقی، (ابْـنِ عُمَـرَ)-خـوا لێیـان ڕازی بـێ- فـەرمووی: بـۆ هـەموو نوێـژێك ئـەبی تەیـەمموم بکـرێ، هەرچـەند بێدەستنوێژیش نەبوبێ. (وَيُصَلّي بِتَيَمُّمٍ واحِدٍ) دروستە بە یەك تەیەمموم نوێژ بکا (مَا شاءَ مِنَ النَّوافِلِ) هەر چەند حەز ئەکا لە سوننەتەکان.

﴿ئـاگاداری﴾: تەیەمموم بۆ بێدەستنوێژیو بۆ لەش پیسـی پیاو، یان ئـافرەت: جـا بـە حەیز، یان بە نیفاس، بۆ زینـدوو، یـان بـۆ مـردوو، هـەمووی وەکـو یـەکتری وایـە: تـەنها ڕووخسارو دەست مەسح ئەکرێن. جا بزانە: ئەگـەر مردووێـك تەیـەمموم کـراو نوێـژی لـە سەر کرا، ئینجا پێش ناشتنی ئاو دەست کەوت، واجبە بشۆرێو دووبارە نوێـژی لـە سـەر بکرێتەوە، بەو شێوەیەی لە باسی مردوودا ڕۆنی دەکەینەوە، إن شاءالله تعالی.

(فَصْلٌ) وَكُلُّ مائِعٍ خَرَجَ مِنَ السَّبِيلَيْنِ نَجِسٌ إلاّ الْمَنِيَّ، وَغَسْلُ جَمِيعِ الأَبْوالِ وَالأَرْواثِ وَاجِبٌ إلاّ بَوْلَ الصَّبِيِّ الَّذِي لَمْ يَأْكُلِ الطَّعامَ فَإِنَّهُ يَطْهُرُ بِرَشِّ الْماءِ عَلَيْهِ،

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر نە ئاوی دەست کەوت و نە گڵ: جا بێدەستنوێژ بێ، یان لەشی بە جەنابەت بێ، واجبە: نوێژە واجبەکان بکاو دوایی قەزایان بکاتەوە، جا بەم کەسە ئەگوترێ: (فَاقِدُ الطَّهُورَيْنِ)، واتە: لە دەستچووی هەردوو پاکژکەرەوەکان: کە گڵ و ئاوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی پیسی و لابردنی پیسی ﴾

(پێناسە): پیسی چڵکنێکە بە شەرع نوێژی پێوە دروست نیە.

(وَكُلُّ مائِعٍ) هەر شتێکی تەڕ بێو (خَرَجَ مِنَ السَّبِيلَيْنِ) بێتە دەرەوە لە یەکێك لە کونی پێشەوە، یان پاشەوە (نَجِسٌ) پیسە، جا لە ئادەمیزاد بێتە دەرەوە، یان لە باڵندە، یان لە ئاژەڵ، گۆشتی بخورێ، یان نا.

(إلاّ الْمَنِيَّ) تەنها (مەنی) نەبێ، واتە: ئاوی نێر و مێ پاکە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كُنْتُ أَفْرُكُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَيُصَلِّي فِيهِ﴾ رواه مسلم، (عائِشَة) ئەفەرموێ: من بە نینۆك (مەنی)م ئەڕنی لە جلی پێغەمبەر ﷺ جا ئەویش نوێژی پێوە ئەکرد. واتە: پیس نیە بۆیێ نەیئەشۆرد.

(وَغَسْلُ جَمِيعِ الأَبْوالِ) شۆرینی هەموو جۆرە میزێك واجبە، جا هی ئادەمیزاد بێ، یان ئاژەڵ، ئەگەر تەنها یەك پشکیش بێ، لێبوردنی نیە، پیاوێك میزی لە ناو مزگەوت کردو پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجْلاً مِنْ ماءٍ﴾ رواه الشيخان، وازی لێبێنن و دۆلچەیەکی ئاو بڕژێننە سەر میزەکەی.

(وَالأَرْواثِ وَاجِبٌ) هەروەها شۆرینی هەر پیسایەکی کە لە کونی پاشەوە دەربچێ واجبە، جا هی ئادەمیزاد بێ، یان ئاژەڵ، یان باڵندە، (عبدالله)کوڕی(مسعود)خوا لێی ڕازی بێ، ئەفەرموێ: ﴿أَتَى النَّبِيُّ ﷺ الْغائِطَ فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلاثَةِ أَحْجارٍ، فَأَتَيْتُهُ بِرَوْثَةٍ وَحَجَرَيْنِ، فَأَخَذَهُمَا وَأَلْقَى الرَّوْثَةَ، وَقالَ: إِنَّها رِكْسٌ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەر ﷺ چووە پیسایی کردن و داوای لێم کرد: سێ بەردی بۆ بێنم تارەتی پێ بکا، منیش دوو بەردو ڕیخێکم بۆ هێنا، ئەویش ڕیخەکەی فڕێداو فەرمووی: ئەوە پیسە. هەروەها بزانە: ڕشانەوەش پیسەو ئەبێ بشۆرێ.

(إلاّ بَوْلَ الصَّبِيِّ الَّذِي) بەڵام واجب نیە شۆرینی میزی کوڕیکی وەها: کە (لَمْ يَأْكُلِ الطَّعامَ) جگە لە شیر هیچیتری نەخواردبێو تەمەنیشی لە دووساڵ زیاتر نەبێ (فَإِنَّهُ) میزی ئەم کوڕە (يَطْهُرُ) پاك ئەبێتەوە (بِرَشِّ الْماءِ عَلَيْهِ) بە ئاو پرژاندنە سەری، واتە: بە قەد میزەکە بە ئاو تەڕ بکرێ ﴿عَنْ أُمِّ قَيْسٍ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّها جاءَتْ بِابْنٍ لَها صَغِيرٍ لَمْ يَأْكُلِ الطَّعامَ فَأَجْلَسَهُ النَّبِيُّ ﷺ فِي حِجْرِهِ فَبالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعا بِماءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ﴾ رواه

وَلاَ يُعْفَى عَنْ شَيْءٍ مِنَ النَّجَسَاتِ إلاَّ الْيَسِيرَ مِنَ الدَّمِ أوالْقَيْحِ، وَما لاَ نَفْسَ لَهُ سائِلَةٌ إِذا وَقَعَ فِي الإِناءِ وَماتَ فِيهِ فَإِنَّهُ لاَ يُنَجِّسُهُ، وَالْحَيْوانُ كُلُّهُ طاهِرٌ

الشيخان، ئافرەتێك كورِیكی بچوكی -كە خواردنی نەخواردبو- هێنایە خزمەت پێغەمبەرﷺ، ئەویش لە كۆشی خۆی دانا، كورِەكەش میزی بە جلی پێغەمبەرﷺدا كرد، پێغەمبەرﷺ داوای ئاوی كردو پرژاندیە سەر میزەكەو نەیشۆرد.

جا ئەگەر منداڵەكە لە دوو ساڵ تەمەنی زیاتر بوو، یان خواردنی خواردبو، یان كیژۆڵە بوو، ئەبی میزەكەی بشۆریێ ﴿عَنْ أَبِي السَّمْحِ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْجَارِيَةِ وَيُرَشُّ مِنْ بَوْلِ الْغُلاَمِ﴾ رواه النسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: میزی كیژۆڵە ئەشۆرییێو میزی كورِ ئاوی بە سەردا ئەپرژێندرێ.

(وَلاَ يُعْفَى) لێنابوردرێ (عَنْ شَيْءٍ مِنَ النَّجَاسَاتِ) لە هیچ جۆرە پیسیەك، واتە: ئەبی هەموو جۆرە پیسیەك بشۆرییێو لێبوردنی نیە (إِلاَّ الْيَسِيرَ) تەنها كەمێك نەبێ (مِنَ الدَّمِ) لە خوێن: جا خوێنی خۆی بێ، یان هی شتێكی تری جگە لە سەگو بەرازِ (وَالْقَيْحِ) یان كەمێك لە كێمو خیزاوكی برینو قونێری خۆی، یان هی شتێكی تری جگە لە سەگ و بەرازِ، هەرچەند خوێنو كێمەكەش بە ئارەقە بڵاو بوبنەوە، یان خوێنی كێچو ئەسپێو پێشولە: كە بە جلەكانیەوە بێ.

هەروەها لێبوردن هەیە، لە پشكە قورِو چڵكاوی كۆڵانو رِێگە -لە كاتی زستان- كە لە ئەژنۆی بەرەوخوارتر بێ، هەروەها لە دڵۆپەی سەربان لە زستاندا.

(وَمالاَ نَفْسَ لَهُ) هەروەها لێبوردن هەیە لە گیانلەبەرێكی وەها: كە خوێنێكی وای نەبێ (سائِلَةٌ) لێی برِژێ لە كاتی لێكردنەوەی ئەندامێك: وەك مێشو زەنگەسۆرەو قالۆچەو... هتد (إِذا وَقَعَ فِي الإِناءِ) هەركاتێ ئەو گیانلەبەرە بەخۆی كەوتە ناو قاپێك كە شتێكی شلی تێدابو (وَماتَ فِيهِ) لە ناویدا مرد (فَإِنَّهُ) ئەو گیانلەبەرە (لاَ يُنَجِّسُهُ) شتە شلەكە پیس ناكا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا وَقَعَ الذُّبابُ فِي شَرابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ كُلَّهُ ثُمَّ لِيَطْرَحْهُ، فَإِنَّ فِي أَحَدِ جَناحَيْهِ شِفاءً وَفِي الآخَرِ داءً﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: كاتێك مێش كەوتە ناو خواردنەوەی یەكێكتان با هەمووی نقومی ناو شلەكە بكاو لە دوایی‌دا فرێی بدا، چونكە لە باڵێكی‌دا دەرمانەو لەوەی‌تری‌دا دەردە. واتە: شلەكە پیس نابێ.

(وَالْحَيْوانُ كُلُّهُ) هەموو جۆرە ئاژەڵێك (طاهِرٌ) پاكە ﴿عَنْ جابِرٍ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ: أَنَتَوَضَّأُ بِما أَفْضَلَتِ الْحُمُرُ؟ قالَ: نَعَمْ، وَبِما أَفْضَلَتِ السِّباعُ كُلُّها﴾ رواه البیهقی، پرسیار لە پێغەمبەرﷺ كرا: ئایا دەستنوێژ بشۆین بە لەبەرماوەی كەر؟ ئەویش فەرمووی: بەڵێ، بە لەبەرماوەی هەموو درِندەیەكیش. واتە: چونكە درِندە پاكە ئاو پیس ناكا.

إلاَّ الْكَلْبَ وَالْخِنْزِيرَ وَما تَوَلَّدَ مِنْهُما أَوْ مِنْ أَحَدِهما، وَالْمَيْتَةُ كُلُّها نَجِسَةٌ إلاَّ السَّمَكَ وَالْجَرادَ وَالْآدَمِيَّ، وَيُغَسَّلُ الإِناءُ مِنْ وُلُوغِ الْكَلْبِ وَالْخِنْزِيرِ سَبْعَ مَرَّاتٍ إِحْداهُنَّ بِالتُّرابِ، وَيُغَسَّلُ مِنْ سائِرِ النَّجاسَاتِ مَرَّةً يَأْتِي عَلَيْه، وَالثَّلاثَةُ أَفْضَلُ،

(إلاَّ الْكَلْبَ وَالْخِنْزِيرَ) تەنها سەگو بەراز پاك نینو گڵاون (وَما تَوَلَّدَ مِنْهُما) ئەوەی لە نێوان سەگو بەرازیش بوبێ هەر پاك نیە (أَوْ مِنْ أَحَدِهما) یان هەر لە یەكێك لە سەگو بەراز بوبێ، هەر پاك نیە. جا بزانە: تولەو تاژی هەر بە سەگ دائەندرێنو گڵاون.

(وَالْمَيْتَةُ كُلُّها) هەموو جۆرە مرداربووێك (نَجِسَةٌ) پیسە، خوایگەورە ئەفەرموێ: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾ حەرام كراوە لە سەر ئێوە هەرچی مردار بێ.

(إلاَّ السَّمَكَ) بەڵام ماسی بە مردوویش هەر پاكە (وَالْجَرادَ) هەروەها كلۆ، ئەویش بە مردوویی پاكە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أُحِلَّتْ لَنا مَيْتَتانِ وَدَمانِ: فَأَمَّا الْمَيْتَتانِ فَالْحُوتُ وَالْجَرادُ، وأَمَّا الدَّمانِ فَالْكَبِدُ وَالطِّحالُ﴾ رواه أحمد وغيره، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: حەڵاڵ كراوە بۆ ئێمە دوو جۆرە مردوو و دوو جۆرە خوێن: ماسیو كلۆ، جەرگو سپڵە، واتە: پاتەڕەشە.

(وَالْآدَمِيَّ) هەروەها ئادەمیزاد بە مردوویش هەر پاكە، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾ بە ڕاستی ئێمە ڕێزمان لە ئادەمیزاد ناوە. واتە: لە بەر ڕێزلێنان بە مردن پیس نابێ.

(وَيُغَسَّلُ الإِناءُ) واجبە قاپ وكەلوپەلی خواردنو شتیتریش بشۆرێ (مِنْ وُلُوغِ الْكَلْبِ) لە بەر دەم تێنانی سەگ (وَالْخِنْزِيرِ) هەروەها بەراز (سَبْعَ مَرَّاتٍ) حەفت جار (إِحْداهُنَّ) جارێكیان لەو حەفت جارە (بِالتُّرابِ) ئەبی بە گڵێكی پاك بێ، كە تێكەڵ بە ئاو بوبێ.

بزانە: سەگو بەراز خۆیان لە هەر شتێك بدەن -جا ئەوان تەڕ بن، یان شتەكە تەڕ بێ- ئەو شتە گڵاو ئەبێ، واتە: بە ئەستووری پیس ئەبێو ئەبی حەفت جار -بەو جۆرە- بشۆرێ، جا بەو جۆرە شۆردنە ئەگوترێ: (گڵاوكردنەوە).

پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إذا وَلَغَ الْكَلْبُ فِي إِناءِ أَحَدِكُمْ فَلْيُرِقْهُ، ثُمَّ لِيَغْسِلْهُ سَبْعَ مَرّاتٍ إِحْداهُنَّ بِالتُّرابِ﴾ رواه مسلم، كاتێ سەگ دەمی نایە ناو قاپی ئێوە، ئەو شتەی تێ‌یدایە بیڕژێننو حەفت جار بیشۆن، با جارێكیان لەو حەفتە بەگڵ و ئاو بێ.

(وَيُغَسَّلُ) هەموو شتێك ئەشۆرێ (مِنْ سائِرِ النَّجاساتِ) لە هەموو جۆرە پیسیەكیتر (مَرَّةً واحِدَةً) یەك جار (يَأْتِي عَلَيْهِ) ئاوەكە بە سەر شتە پیسبووەكەدا بڕوا (وَالثَّلاثَةُ أَفْضَلُ) بەڵام سێ جار بشۆرێ چاكترە.

﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك كە ئەشۆرێ، ئەبی كەلەشی پیسیەكە لابچێ، ئەگەر لانەچو، یان ڕەنگو بۆنی پیسیەكە بە یەكەوە مابو، ئەوە پاك نەبووەتەوە، بەڵام مانەوەی ڕەنگ

وَإذا تَخَلَّلَت الْخَمْرَةُ بنفسِهَا طَهُرَتْ، وَإنْ خُلِّلَتْ بَطَرْحِ شَـيْءٍ فِيهَـا لَـمْ تَطْهُـرْ.
(فَصْلٌ) وَيَخْرُجُ مِنَ الْفَرْجِ ثَلاثَةُ دمـاء: دَمُ الْحَـيْضِ، وَالنِّفـاسِ، وَالاستحاضَـة.
فَالْحَيْضُ: هُوَ الدَّمُ الْخَارِجُ مِنْ فَرْجِ الْمَرْأَةِ عَلَى سَبِيلِ الصِّحَّةِ مِنْ غَيْرِ سَبَبِ الْوِلاَدَةِ، وَلَوْنُهُ أَسْوَدُ مُحْتَدِمٌ لَذَّاعٌ،

بـه تـەنها، یـان بـۆن بـه تـەنها-کـه لابردنیـان زەحمـەت بـێ- زیـانی نیـه.
ئینجا بزانه: بۆیێ پێویسته ئاوەکه به سەر پیسبووەکەدا بڕوا-نەك پیسبووەکه بخرێته ناو ئاوەکه-چونکه ئاوەکه پیس ئەبێ.
(وَإذا تَخَلَّلَتِ الْخَمْرَةُ) هەر کاتێك شەڕاب-واته: (مەی)-بووه سرکه (بِنَفسِها) لەخۆیـەوه (طَهُرَت) پاك ئەبێتەوەو خواردنەوەی حەلاڵه.
(وَإنْ خُلِّلَتْ) بەلام ئەگـەر بووه سرکه (بِطَرْحِ شَيْءٍ فِيهـا) بـه تێهاویشتنی شتێك بـۆ نـاو (مەی)، ئەوه (لَمْ تَطْهُرْ) پاك نابێتەوەو خواردنەوەی حەڕامه ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْخَمْرِ تُتَّخَذُ خَلاًّ؟فَقالَ: لاَ﴾ رواه مسلم، پرسیار کرا له پێغەمبەر ﷺ ئایا ئەگـەر مـەی به دەستکاریکردن بکرێته سرکه پاکه، یان نا؟ فەرمووی: نا.
﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك له بنچینەی خۆیدا پیس بێ، ئەوه به شۆردن پـاك نابێتـەوه، وه ئەو شتەی پیسه: ئەگەر بەخۆی تەڕ بوو، یان ئـەو شتـەی پـێی دەکـەوێ تـەڕ بـوو، ئەوه پیسی ئەکا، بەلام هەر پیسیەکی ووشك بێ، ئەوه شتی ووشك پیس ناکا، هەرچـەند سەگ و بەرازیش بێ.

﴿ فَصْلٌ: باسی (حَیْض)و (نِفاس)=بێنوێژی ئافرەتان ﴾

(وَیَخْرُجُ) دێته دەرەوه (مِنَ الْفَرْجِ) له ئەندامی میزکردنی ئافرەت (ثَلاثَةُ دِماءٍ) سێ جـۆره خـوێن (دَمُ الْحَـیْضِ) یەکـەم: خـوێنی حـەیز. (وَالنِّفـاسِ) دووەم: خـوێنی منـداڵبوون. (والإِسْتِحاضَةِ) سێیەم: خوێنی ئیستیحاڵه، واته: خوێنچڕکەی نەخۆشی.
(فَالْحَیْضُ) پێناسەی حەیز ئەمەیه: (هُوَ الدَّمُ الْخَارِجُ) خوێنێکه له منداڵدانەوه دێته دەرەوه له کاتێکی تایبەتیدا (مِنْ فَـرْجِ الْمَـرْأَةِ) لـه کـونی ئەنـدامی منـداڵبوونی ئافرەتـەوه (عَلَـى سَـبِیلِ الصِّحَّةِ) لەو کاتەی تەندروستی ئافرەتەکه باشه (مِنْ غَیْرِ سَبَبِ الْوِلاَدَةِ) به هـۆی منـداڵبوونیش نیـه، پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: ﴿هَذا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَلَى بَناتِ آدَمَ﴾ رواه الشيخان، ئـەم حەیزه شتێکه خوای گەوره نووسیویەتی له سەر کیژەکانی باب ئادەم.
(وَلَونُـهُ) ڕەنگـی خـوێنی حـەیز (أَسْـوَدُ) ڕەشـه (مُحْتَـدِمٌ) گەرمـه (لَـذَّاعٌ) دێشـێنێ.
جا بزانـه: ڕەنگی ئەم خوێنه سوریش هەیه، کاڵیش هەیه، زەردیش هەیه، شێلووش هەیـه، بۆنیشی ناخۆشه.

وَالنِّفاسُ: هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ عَقِبَ الْوِلاَدَة، وَالاسْتحاضَةُ: هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ فِي غَيْرِ أَيَّامِ الْحَيْضِ وَالنِّفاس، وَأَقَلُّ الْحَيْضِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَأَكْثَرُهُ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْماً بِلَيَالِيهَا، وَغالِبُهُ ستٌّ أَوْ سَبْعٌ، وَأَقَلُّ النِّفاسِ لَحْظَةٌ،

(وَالنِّفاسُ) پێناسەی نیفاس: (هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ) خوێنێکە دێتە دەرەوە لە کونی ئەندامی منداڵبوونی ئافرەتەوە (عَقِبَ الْوِلاَدَة) لە پاش چۆلبوونی منداڵدانە: بە دانانی ئەو بارەی تێدایە، جا ئەو بارە منداڵێکی تەواو بێ، یان هەر پارچە خوێنێك بێ، لە کونەکەی بێتەدەرەوە، یان زگی هەڵبدرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەم خوێنەش هەر خوێنی حەیزە بە هۆی ئاوسبوونی ئافرەت لە ناو منداڵدانەدا کۆ ئەبێتەوە، جاری وا هەیە: ئافرەتی ئاوس ئەم خوێنەی لێدێتە دەرەوەو هەر بە حەیز دائەندرێ ئەگەر مەرجەکانی لێبێنەجێ، بەڵام بە زۆری وا ڕوو ئەدا: کە بارەکەی لە ناو منداڵدانەدا نەما، خوێنەکە دێتە دەرەوە.

(وَالإسْتِحاضَةُ) خوێنچڕکە: (هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ) خوێنێکی بەردەوامە لە بەر نەخۆشی لە کونی منداڵبوونی ئافرەتەوە دێتە دەرەوە (فِي غَيْرِأَيامِ الْحَيْضِ وَالنِّفاسِ) لەو ڕۆژانەی کاتی حەیزو نیفاس نین ﴿عَنْ حَمْنَةَ بِنْت جَحَش رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّما هَذِهِ رَكْضَةٌ مِنْ رَكَضاتِ الشَّيْطانِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم خوێنچڕکەیە بە هۆی لێدانێکی شەیتانە، کە دەمارێکی لە منداڵدانەدا پچڕاندوە. کەواتە: ئەم خوێنە بێدەستنوێژیەکی بچوکی بەردەوامەو نوێژو ڕۆژوو قەدەغەناکا.

(وَأَقَلُّ الْحَيْضِ) کەمترین مانەوەی ئافرەت لە خوێنی حەیزدا (يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ) شەوێك و ڕۆژێکە، واتە: بەردەوام تا بیستوچوار سەعات تەڕایەتی خوێن هەر هەبێ.

(وَأَكْثَرُهُ) زۆرترین مانەوەی ئافرەت لە حەیزدا (خَمْسَةَعَشَرَ يَوْماً بِلَيالِيها) پانزە شەو و پانزە ڕۆژە، بەڵام مەرج نیە بەردەوام خوێنەکەی بێ، چونکە ئافرەتی وا هەیە بە دوو ڕۆژ جارێك خوێن ئەبینێ، کەواتە: لە شەو و ڕۆژێك بەو لاوە هەرچەندی هەبێ، هەمووی بە حەیز دائەندرێ تا پانزە ڕۆژ، کەوابوو: لەو نێوانەدا ماوەو ئەندازەی دیارکراوی نیە.

(وَغالِبُهُ) بەڵام بە ئەغلەبی کە ئافرەتان لە حەیزدا بن (سِتٌّ أَوْ سَبْعٌ) یان شەش ڕۆژە، یان حەفتە، لەوەشدا مەرج نیە خوێنەکە بەردەوام بێ، پێغەمبەر ﷺ بەو ئافرەتەی فەرموو: ﴿فَتَحَيَّضِي سِتَّةَ أَيامٍ أَوْ سَبْعَةَ أَيامٍ ثُمَّ اغْتَسِلِي﴾ رواه اصحاب السنن، لە حەیزدا بمێنەوە: یان شەش، یان حەفت ڕۆژ، ئینجا خۆت بشۆرە.

(وَأَقَلُّ النِّفاسِ) کەمترین ماوەی هاتنی خوێن لە دوای باردانانی ئافرەت (لَحْظَةٌ) چاو چوقانێکە، واتە: ماوەیەکی کەمە، جاری وا هەیە منداڵیشی ئەبێو هیچ خوێن نابینێ، کەوابوو: واجبە یەکسەر خۆی بشواو نوێژ بکا.

وَأَكْثَرُهُ سِتُّونَ يَوْماً، وَغالِبُهُ أَرْبَعُون، وَأَقَلُّ الطُّهْرِ بَيْنَ الْحَيْضَتَيْنِ خَمْسَةَعَشَرَ يَوْماً، وَلاَ حَدَّ لأَكْثَرِه،

(وَأَكْثَرُهُ) زۆرترین ماوەی هاتنی ئەو خوێنە (سِتُّونَ يَوْماً) شەست ڕۆژە (وَغالِبُهُ) بە ئەغلەبی ماوەی هاتنی ئەو خوێنە (أَرْبَعُونَ يوماً) چل ڕۆژە ﴿عَنْ أَنَسٍ﵁: وَقَّتَ النَّبيُّﷺ لِلنُّفَساءِ أَرْبَعينَ يَوماً إِلاَّ أَنْ تَرَى الطُّهْرَ قَبْلَ ذَلِكَ﴾ رواه ابن ماجه، پێغەمبەرﷺ ماوەی دانیشتنی ئافرەتی منداڵ لێبووی دیاری کرد بە چل ڕۆژ، مەگەر پێش چل ڕۆژ خوێنی ببڕێ، ئەوە پاك ئەبێتەوە.

کەوا بوو: نیفاس ماوەو ئەندازەی-لە دەمێك تا شەست ڕۆژ- دیاری نەکراوە، چونکە ئافرەتی وا هەیە بە هەفتەیەك پاك ئەبێتەوەو، ئەبی خۆی بشۆرێو نوێژ بکا.

(وَأَقَلُّ الطُّهْرِ) کەمترینی ئەو ماوەیەی کە ئافرەت پاك ببێتەوە (بَيْنَ الْحَيْضَتَيْنِ) لە نێوان دوو حەیزدا (خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْماً) پانزە ڕۆژە، واتە: بە لای کەمی ئەبی پانزە ڕۆژ پاك بێ، ئینجا حەیزێکیتر ببینێ (وَلاَ حَدَّ لأَكْثَرِهِ) وە هیچ سنورێك دانەندراوە بۆ زۆرترین ماوەی پاکبوونەوە، چونکە ئافرەتی وا هەیە تەنها یەك جار حەیز ئەبینێ.

هەروەها بزانە: تەمەنی ئافرەتو ژیانی ئافرەتو خۆشحاڵیو غەمناکی ئافرەت، هەریەك لەوانە کار ئەکاتە سەر پێشکەوتنو دواکەوتنی حەیز.

﴿ باسی خوێنچڕکەی نەخۆشی ﴾

گوتمان: خوێنی حەیز لە پانزە شەو و ڕۆژ تێناپەڕێ. جا ئەگەر ئافرەتێك لە پانزە ڕۆژ زیاتر خوێنی هات، ئەوە بەم جۆرە ڕەفتارئەکا:

یەکەم: ئەگەر لە پێشان حەیزو خاوێنیی بینیبو و خوێنەکەی ئێستاشی بە یەك شێوە ئەهات، ئەوە هەر لە سەر عادەتی پێشووی ئەڕواو بە ئەندازەی حەیزەکەی پێشووی بۆی بە حەیز دائەندرێو ئەوەیتر هەمووی خاوێنییە، پێغەمبەرﷺ بە ئافرەتێکی وەهای فەرموو: ﴿أُمْكُثِي قَدْرَماكانَتْ تَحْبِسُكِ حَيْضَتُكِ ثُمَّ اغْتَسِلِي وَتَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلاةٍ﴾رواه الشيخان، لە حەیزدا بمێنەوە بەو ئەندازەیەی لە پێشان ئەمایەوە، ئینجا غوسل بکەو دەستنوێژ بشۆرەوە بۆ هەموو نوێژێك.

دووەم: هەر ئافرەتێك بە دوو جۆر، یان زیاتر ئەو خوێنەی ئەبینی، وەك ڕەشو سۆر، یان سۆرو کاڵ، ئەوە بەهێزەکە بە حەیز دائەندرێو بێهێزەکەش بە خاوێنی، بە مەرجێ: بێهێزەکە لە پانزە ڕۆژ کەمتر نەبێو بەهێزەکەش لە پانزە ڕۆژ زۆرتر نەبێ، پێغەمبەرﷺ بە ئافرەتێکی لەم بابەتەی فەرموو: ﴿إِنَّ دَمَ ٱلْحَيْضِ دَمٌ أَسْوَدُ يُعْرَفُ، فَإِذا كَانَ ذَلِكَ فَأَمْسِكِي عَنِ الصَّلاةِ وَإِذا كانَ ٱلآخَرُ فَتَوَضَّئِي وَصَلِّي﴾ رواه النسائي، خوێنی حەیز ڕەنگی ڕەشەو بۆنی هەیە، جا ئەگەر ئەمەت بینی نوێژ مەکە، ئەگەر لەمەیان بێهێزترت

بینی لە دوای غوسل کردن ئەبی بۆ هەموو نوێژێك دەستنوێژ بشۆری‌و نوێژ بکەی.
جا ئەگەر ئەو مەرجەی گوتمان نەهاتە جێ، ئەوە ئەبی وەك بەشی یەکەم ڕەفتار بکا.
سێیەم: ئەگەر ئافرەتەکە یەکەمجاری بوو حەیزی ئەبینی: ئەوە ئەگەر ڕەنگی خوێنەکانی لێك جیا ئەکردەوە، ئەوەش وەك بەشی دووەم ڕەفتار ئەکا، ئەگەر نا: ئەوە شەو و ڕۆژێکی بۆ بە حەیز دائەندرێ‌و بیست‌و نۆ ڕۆژی بۆ بە خاوێنی دائەندرێن.
﴿ئاگاداری﴾: لەو ماوەیەی بۆی بە حەیز داندراوە، وەك ئافرەتی خاوەن حەیز ڕەفتار ئەکا، بەلام لەو ماوەیەی بە خاوێنی داندراوە، ئەبی نوێژ بکاو ڕۆژوو بگرێ‌و، واجبە بۆ هەموو نوێژێك تارەت بکاو پارچە پەمۆیەك بخاتە سەر کونەکەی‌و بیبەستێ‌و دەستنوێژ بشواو نوێژ بکا، هەروەها قورئان خوێندن‌و جیماعکردنیشی دروستن، جا بزانە: جگە لەو سێیە، جۆری‌تریش هەنە لە کتێبە درێژەکاندا باسیان کراوە.
(وَأَقَلُّ زَمَنٍ) کەمترین تەمەن (تَحِيضُ فِيهِ الْمَرْأَةُ) کە بگونجێ ئافرەت بۆ یەکەم جار خوێنی حەیز ببینێ (تِسْعُ سِنِينَ) نۆ ساڵی ئیسلامی‌یە، کە هەر ساڵێك (٣٥٤) سێ‌سەدو پەنجاو چوار ڕۆژە، کەواتە: ئەگەر کیژۆڵەیەك لە تەمەنی نۆ ساڵی‌و بەو لاوەتر خوێنی بینی، ئەوە حەیزەو کیژەکە عەزەب ئەبێ.
هەروەها کوڕیش لە نۆ ساڵی‌و بەو لاوە ئەگونجێ (مَنی)ی بێتە دەرەوەو بلۆغی ببێ، جا ئەگەر کیژ خوێنی نەبینی‌و کوڕ (مَنی)ی نەهات، ئەوە هەردووکیان کە تەمەنی پانزە ساڵیان–بە ساڵی ئیسلامی– تەواو کرد، بلۆغیان ئەبێ، واتە: لە قۆناغی منداڵی ئەگەنە قۆناغی گەورەیی ﴿عَنْ ابن عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما قالَ: عَرَضَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ وَأَنا ابْنُ أَرْبَعَ عَشْرَةَ فَلَمْ يُجِزْنِي، وَعَرَضَنِي يَوْمَ الْخَنْدَقِ وَأَنا إِبْنُ خَمْسَ عَشْرَةَ فَأَجازَنِي﴾ رواه الشيخان، (ابن عمر) فەرمووی: لە جەنگی (ئوحود) پێغەمبەرﷺ ڕێگای نەدا بچم بۆ جەنگ چونکە چواردە ساڵان بوم، بەلام لە جەنگی (خەندەق) ڕێگای دام چونکە پانزە ساڵان بوم‌و گەورە بوبوم.
(وَأَقَلُّ الْحَمْلِ) کەمترین ماوەی مانەوەی کۆرپە لە ناو زگی دایکی‌دا (سِتَّةُ أَشْهُرٍ) شەش مانگە، چونکە خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلاثُونَ شَهْرًا﴾ ماوەی مانەوەی کۆرپە لە ناو زگ تا لە شیرخواردن ئەکرێتەوە، سی‌مانگە. لە ئایەتێکی‌تریشدا ئەفەرموێ: ﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾ دایکان دوو ساڵی تەواو منداڵەکانیان شیر ئەدەن.
واتە: ئەم دوو ساڵەی شیردان لەو سی مانگە دەرکە، ئەمێنێتەوە شەش مانگ. کەوابوو: ئەگەر ئافرەت بەشەش مانگ منداڵی بوو، نابێ گومانی لێبکەن.

وَأَكْثَرُهُ أَرْبَعُ سِنِينَ، وَغالِبُهُ تِسْعَةُ أَشْهُرٍ، وَيَحْرُمُ بِالْحَيْضِ وَالنِّفاسِ ثَمانِيَةُ أَشْياءَ: اَلصَّلاةُ، وَالصَّوْمُ، وَقِراءَةُ الْقُرْآنِ، وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ، وَدُخُولُ الْمَسْجِدِ، وَالطَّوافُ،

(وَأَكْثَرُهُ) زۆرترین ماوەی مانەوەی منداڵ لە ناو زگدا (أَرْبَعُ سِنِينَ) چوار ساڵە (وَغالِبُهُ) بە ئەغلەبی کە منداڵ لە ناو زگدا بمێنێتەوە (تِسْعَةُ أَشْهُرٍ) نۆ مانگە.

﴿ ئەو شتانەی بە لەش پیسی حەرامن ﴾

(وَيَحْرُمُ) حەرامە لە سەر ئافرەت (بِالْحَيْضِ وَالنِّفاسِ) بە هۆی حەیزو نیفاس، واتە: تا خوێنەکەی کۆتایی دێو ئینجا خۆی ئەشۆرێ (ثَمانِيَةُ أَشْياءَ) هەشت شتی لێ حەرامن:

یەکەم: (الصَّلاةُ) نوێژکردن حەرامە، نابێ قەزاشی بکاتەوە.

دووەم: (وَالصَّوْمُ) ڕۆژوو گرتن حەرامە، بەڵام واجبە قەزای بکاتەوە. ﴿سُئِلَتْ عائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنها: ما بالُ الْحائِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلاَ تَقْضِي الصَّلاةَ؟ قالَتْ: كانَ يُصِيبُنا ذَلِكَ فَنُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّوْمِ وَلاَ نُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّلاةِ﴾ رواه الشيخان، حەزرەتی(عائِشَة) خوای لێ ڕازی بێ، فەرمووی: ئێمە ئەو حەیزەمان تووش ئەبو، پێغەمبەرﷺ فەرمانی ئەدا: ڕۆژوو قەزا بکەینەوەو فەرمانی نەئەدا نوێژ قەزا بکەینەوە. واتە: چونکە نوێژ زۆر دووبارە دەبێتەوە، قەزاکردنەوەی بارگرانییە، بەڵام ڕۆژوو ساڵێ یەك جارە.

سێیەم: (وَقِراءَةُ الْقُرْآنِ) خوێندنی قورئان حەرامە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبِيِّﷺ: لاَ يَقْرَأُ الْجُنُبُ وَلاَ الْحائِضُ شَيْئاً مِنَ الْقُرْآنِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نابێ جەنابەتدارو حەیزدار هیچ شتێکی قورئان بخوێنن.

﴿ئاگاداری﴾: لە لای ئیمامی(الكرخي)و ئیمامی(الطحاوي) دروستە: حەیزدار دەرسی قورئان بە قوتابیان بڵێ، بەو مەرجەی ووشەکان جیاجیا فێری قوتابی بکا، واتە: ووشەیەك بڵێ، ئینجا قوتابی بە دوایدا بڵێتەوە.

چوارەم: (وَمَسُّ الْمُصْحَفِ) دەست لێدانی قورئانو (وَحَمْلُهُ) هەروەها هەڵگرتنیشی حەرامە، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿لاَيَمَسُّهُ إِلاَّ الْمُطَهَّرُونَ﴾ نابێ دەست لە قورئان بدەن تەنها بە دەستنوێژەکان نەبن.

پێنجەم: (وَدُخُولُ الْمَسْجِدِ) چوونە ناو مزگەوت حەرامە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّﷺ: إِنِّي لاَ أُحِلُّ الْمَسْجِدَ لِحائِضٍ وَلاَ جُنُبٍ﴾ صححه ابن خزيمه، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: چوونە ناو مزگەوت حەڵاڵ ناکەم: نە بۆ لەش بە جەنابەت، نە بۆ ئافرەتی بە حەیز.

شەشەم: (وَالطَّوافُ) تەواف کردنی ماڵی خوا حەرامە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: حِضْتُ، فَقالَ النَّبِيُّﷺ: إِفْعَلِي مايَفْعَلُ الْحاجُّ غَيْرَ أَلاَّ تَطُوفِي بِالْبَيْتِ﴾ رواه الشيخان، (عائِشَة) فەرمووی: لە سەفەری (حەج) تووشی حەیز بوم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەموو کردەوەکانی حاجیان بکە، بەڵام تەوافی بەیت مەکە.

وَالْوَطْءُ، وَالاسْتِمْتَاعُ بِمَا بَيْنَ السُّرَّةِ وَالرُّكْبَةِ. وَيَحْرُمُ عَلَى الْجُنُبِ خَمْسَةُ أَشْيَاءَ: اَلصَّلاَةُ، وَقِراءَةُ الْقُرْآنِ، وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ، وَالطَّوافُ، وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِدِ. وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُحْدِثِ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: اَلصَّلاَةُ،

حەفتەم: (وَالْوَطْءُ) جیماع كردن حەرامە ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلاَّ النِّكَاحَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە كاتی حەیزدا هەموو ڕابواردنێك لەگەڵ ژنەكانتان بكەن جگە لە جیماع كردن.

هەشتەم: (وَالإِسْتِمْتاعُ) لەزەت وەرگرتن حەرامە (بِما بَيْنَ السُّرَّةِ وَالرُّكْبَةِ) بەو شوێنەی نێوان ناوكو ئەژنۆیە: بە ڕووتی، ئەوەك تووشی جیماع ببێ.

بەڵام ئەگەر ڕووت نەبو دروستە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَتْ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْمُرُنِي فَأَتَّزِرُ فَيُباشِرُنِي وَأَنا حَائِضٌ﴾ رواه الشيخان، (عائشة) ئەفەرموێ: پێغەمبەرﷺ فەرمانی پێ ئەكردم: پەشتەماڵێكم لە نێوان ناوكو ئەژنۆم ئەبەست، ئینجا لەزەتی خۆی وەرئەگرت، منیش لەو كاتەدا لە حەیزدا بووم.

كەوابوو: جگە لە جیماع هەموو ڕابواردنێك حەڵاڵە: وەك ماچ كردنو لەگەڵ نوستنو لەگەڵ خواردن...هتد.

﴿ئاگاداری﴾: لە پاش پاكبوونەوە لە خوێنی حەیز و نیفاس، ئەوشتانە هەر حەرامن تا غوسل ئەكا، بەڵام ڕۆژووگرتن پێش غوسل كردن دروستە، هەروەها ئەگەر ئافرەت لە كاتی نوێژی عەسر، یان لە كاتی نوێژی عیشا پاك بۆوە: لە حەیز، یان لە نیفاس، ئەبی نوێژی نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە، یان نوێژی مەغریب قەزا بكاتەوە.

(وَيَحْرُمُ عَلَى الْجُنُبِ) حەرامە لە سەر لەشپیس بە جەنابەت: جا پیاو بێ، یان ئافرەت (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنج شتی لە سەر حەرامن تا خۆی ئەشۆرێ:

یەكەم: (اَلصَّلاَةُ) نوێژكردن حەرامە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿لايَقْبَلُ اللهُ صَلاةً بِغَيْرِ طُهُورٍ﴾ رواه مسلم، بە بێ لەشپاكی لە جەنابەت، خوا نوێژ قبوڵ ناكا.

دووەم: (وَقِراءَةُ الْقُرْآنِ) خوێندنی قورئان حەرامە. سێیەم: (وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ) دەست لێدانی قورئانو هەڵگرتنی حەرامە.

چوارەم: (وَالطَّوافُ) تەواف كردنی ماڵی خوا. پێنجەم: (وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِدِ) مانەوە لە ناو مزگەوت حەرامە. بەڵگەی ئەمانەش لە بەڵگەی حەیز وەربگرە.

(وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُحْدِثِ) حەرامە لە سەر مرۆڤی بێدەستنوێژ (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ شت:

یەكەم: (اَلصَّلاَةُ) نوێژكردن دروست نیە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاتُقْبَلُ صَلاةُ مَنْ أَحْدَثَ حَتَّى يَتَوَضَّأَ﴾ رواه الشيخان، واتە: نوێژی بێدەستنوێژ خوا قبوڵی ناكا.

وَالطَّوافُ، وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ.

دووەم: (وَالطَّوافُ) تەواف کردن دروست نیە ﴿عَنِ ابْنِ عباس رَضِيَ اللهُ عَنهُما: اَلطَّوافُ بِمَنْزِلَةِ الصَّلاَةِ﴾ رواه الحاكم، تەواف وەك نوێژ وایە.

سێیەم: (وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ) دەست لێدانی قورئانو هەڵگرتنی حەرامن، خوا ئەفەرموێ: ﴿لاَيَمَسُّهُ إِلاَّالْمُطَهَّرُونَ﴾ نابێ دەست لە قورئان بدەن تەنها بە دەستنوێژەوە نەبێ. بەڵام خوێندنی قورئان بە بێدەستنوێژی دروستە.

هەروەها ئەگەر منداڵ بێدەستنوێژ بوو، نابێ قەدەغەی بکەین لە دەست لێدانی قورئان.

جا بزانە: تەختە ڕەشەی قوتابخانە-ئەگەر قورئانی لە سەر نوسرابو- وەك قورئان دەست لێدانی حەرامە.

﴿پاشکۆ﴾: دروستە بۆ ئافرەتی بە حەیزو مرۆڤی بە جەنابەت: زیکرو دوعا بکەن، هەرچەند ئەو زیکرو دوعایە لە ناو قورئانیشدا هەبێ، بەڵام نەك بە مەبەستی قورئان خوێندن، بۆ وێنە: کەسێك پێیان گوت: فلان مرد. ئەویش بڵێ: ﴿إِنَّا لِلَّـهِ وَإِنَّـا إِلَيْـهِ رَاجِعُونَ﴾. یان کە سواری ووڵاغ، یان ئۆتۆمبێل دەبێ، بڵێ: ﴿سُبْحانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَـا هَذَاَ وَمَاكُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ﴾. یان گوتنی ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الـرَّحِيمِ﴾ لە کاتی خواردنو خواردنەوە...هتد.

هەروەها دروستە لە ناو یاتاغو جانتای جلەکانیدا قورئان هەڵبگرێ بە جەنابەتو بە بێدەستنوێژی.

هەروەها سوننەتە لە بەر قورئان و زانایئاییینی هەڵبستێ ﴿وَصَحَّ: أَنَّهُ ﷺ قامَ لِلتَّوْراةِ﴾ نقله فيالتحفة، حەدیسی سەحیح هەیە: کە پێغەمبەر ﷺ لە بەر تەورات هەڵساوە.

هەروەها خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِـتُوا﴾ کاتێ قورئان ئەخوێندرێ بێدەنگ بنو گوێی لێڕابگرن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ ئەفەرموێ: ﴿اِقْرَأُوا الْقُرْآنَ مَاائْتَلَفَتْ عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ فَإِذا اخْتَلَفْتُمْ فَقُومُواعَنْهُ﴾ رواه الشيخان، قورئان بخوێنن تا دڵتان لەگەڵی ئەگونجێ، ئینجا کە دڵتان ماندوو بوو، هەڵسنو مەیخوێنن، واتە: نەوەك تووشی هەڵە ببن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿عُرِضَتْ عَلَيَّ ذُنُوبُ أُمَّتِى فَلَمْ أَرَ ذَنْباً أَعْظَمَ مِـنْ سُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٍ أُوتِيَها رَجُلٌ ثُـمَّ نَسِـيَهَا﴾ رواه الترمذي، واتە: گوناهەکانی ئوممەتی منیان هێنا بەرچاوم، لەو گوناهە گەورەترم نەدیت کە مرۆڤ سورەتێك، یان ئایەتێکی قورئانی لەبیر بچێتەوە. (خوایە لەبەر خاتری قورئان لە گوناهمان خۆش بە)، آمین.

* * *

(كتابُ الصَّلاَة)

اَلصَّلاَةُ الْمَفْرُوضَةُ خَمْسٌ: الظُّهْرُ، وَأَوَّلُ وَقْتِهَا: زَوالُ الشَّمْسِ، وَآخِرُهُ إِذَا صارَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَهُ بَعْدَ ظِلِّ الزَّوالِ. وَالْعَصْرُ، وَأَوَّلُ وَقْتِها: اَلزِّيادَةُ عَلَى ظِلِّ الْمِثْلِ، وَآخِرُهُ فِي الإِخْتِيارِ إِلَى ظِلِّ الْمِثْلَيْنِ،

﴿ كتابُ الصَّلاَة: ئەم پەڕتووكە باسی نوێژ ئەكا ﴾

(اَلصَّلاَةُ الْمَفْرُوضَةُ) ئەو نوێژانەی خوای گەورە لە سەر موسوڵمانانی واجب كردون، كە فەرموویەتی: ﴿فَأَقِيمُوا الصَّلاَةَ إِنَّ الصَّلاَةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ نوێژ بكەن بەڕاستی نوێژ لە سەر خاوەن باوەڕان نوسراوەو كاتی بۆ داندراوە.

(خَمْسٌ) ئەو نوێژە واجبانە پێنجن لە شەو و ڕۆژێكدا ﴿عَنْ مالك بن صَعْصَعَة ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: فَرَضَ اللهُ عَلَى أُمَّتِي لَيْلَةَ الإِسْرَاءِ خَمْسِينَ صَلاَةً فَلَمْ أَزَلْ أُرَاجِعُهُ وَأَسْأَلُهُ التَّخْفِيفَ حَتَّى جَعَلَها خَمْساً فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: شەوی شەوڕۆیی‌و سەركەوتنم بۆ ئاسمانەكان، خوایگەورە واجبی كرد لە سەر ئومەتم: كە پەنجا نوێژ بكەن، بەلام من هەر پاڕامەوەو داوای سوككردنم لێكرد، تا كردنیە پێنج نوێژ لە هەموو شەو و ڕۆژێكدا.

كەوابوو: نوێژ لە (مَكَّة)ی پیرۆز، لە (٢٧) بیست‌و حەفتی مانگی(رَجَب)، ساڵێك‌و نیو پێش كۆچكردن، واجب كراوەو ڕوكنی دووەمی ئیسلامە.

﴿ كات‌و ناوی نوێژەكان ﴾

خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿فَسُبْحَانَ اللهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ، وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾ خوای گەورە بە پاك بناسن‌و نوێژی بۆ بكەن: لە كاتی شەوداهاتن نوێژی مەغریب‌و عیشا بكەن، لە كاتی بەیانی نوێژ بكەن، لە كاتی ئێواران نوێژی عەسر بكەن، لە كاتی نیوەڕۆ نوێژ بكەن.

(اَلظُّهْرُ) نوێژی یەكەم لەو پێنجانە: نوێژی نیوەڕۆیە، ئەمە یەكەم نوێژ بوو كە حەزرەتی (جوبرائیل) فێری پێغەمبەریﷺ كرد، لە ڕۆژی شەوڕۆیەكە، واتە: نوێژی بەیانیی ئەو ڕۆژە نەكرا (وَأَوَّلُ وَقْتِها) زووترین كاتی نوێژی نیوەڕۆ (زَوالُ الشَّمْسِ) لادانی ڕۆژە لە ناوەندی ئاسمان بەرەو ڕۆژئاوا (وَآخِرُهُ) كۆتایی كاتی نوێژی نیوەڕۆ (إِذَا صارَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَهُ) هەر كاتێ سێبەری هەموو شتێك بە ئەندازەی خۆی ڕۆیی (بَعْدَ ظِلِّ الزَّوالِ) لە پاش ئەو سێبەرە كورتەی كاتی ڕۆژ لە ناوەندی ئاسمانە.

(وَالْعَصْرُ) دووەم: نوێژی عەسرە (وَأَوَّلُ وَقْتِها) زووترین كاتی نوێژی عەسر (اَلزِّيادَةُ عَلَى ظِلِّ الْمِثْلِ) ئەمەیە سێبەری هەموو شتێك تۆزێك لە خۆی زیاتر بێ (وَآخِرُهُ) كۆتایی كاتی عەسر (فِي الإِخْتِيارِ) بە كاتی هەڵبژاردە: كە خێری بكاتێ (إِلَى ظِلِّ الْمِثْلَيْنِ) تا سێبەری هەموو

وَفِي الْجَوَازِ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ. وَالْمَغْرِبُ، وَوَقْتُها وَاحِدٌ: وَهُوَ غُرُوبُ الشَّمْسِ وَبِمِقْدارِ ما يُؤَذِّنُ وَيَتَوَضَّأُ وَيَسْتُرُ الْعَوْرَةَ وَيُقِيمُ الصَّلاَةَ وَيُصَلِّي خَمْسَ رَكَعاتٍ. وَالْعِشاءُ، وَأَوَّلُ وَقْتِها: إِذا غابَ الشَّفَقُ الأَحْمَرُ، وَآخِرُهُ فِي الإِخْتِيارِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، وَفِي الْجَوازِ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ الثَّانِي. وَالصُّبْحُ، وَأَوَّلُ وَقْتِها: طُلُوعُ الْفَجْرِ الثَّانِي، وَآخِرُهُ فِي الإِخْتِيارِ إِلَى الإِسْفارِ، وَفِي الْجَوازِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ.

شتێك دوو هەندی خۆی ئەڕوا (وَفِي الْجَوَازِ) وە كۆتایی عەسر بە كاتی دروستبوون بەڵام وەك كاتی پێشتر خێری نەكاتێ (إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ) تا ڕۆژ ئاوا ئەبێ، هەر ئەمێنێ.

(وَالْمَغْرِبُ) سێیەم: نوێژی مەغریبە-نوێژی شێوان (وَوَقْتُها وَاحِدٌ) كاتی مەغریب یەك كاتە (وَهُوَ) ئەو كاتەش (غُرُوبُ الشَّمْسِ) بە ئاوابوونی ڕۆژ دەست پێ ئەكا (وَبِمِقْدارِ ما يُؤَذِّنُ) بەردەوام ئەبێ تا بانگ ئەداو (وَيَتَوَضَّأُ) دەستنوێژ ئەشواو (وَيَسْتُرُ الْعَوْرَةَ) عەورەتی خۆی دائە پۆشێو (وَيُقِيمُ الصَّلاَةَ) ئیقامەتی نوێژ ئەكاو (وَيُصَلِّي خَمْسَ رَكَعاتٍ) پێنج ڕەكعەت نوێژ ئەكا: سێی مەغریبو دووی سوننەت.

جا ئەوە فەرموودەی نوێی ئیمامی (شافعی) یە، بەڵام فەرموودەكەی كۆنی ئاشكراترە -چونكە حەدیسەكەی داهاتوو پاڵپشتیەتی- كە ئەفەرموێ: تا نوێژی عیشا ئەبێ، كاتی مەغریب هەر ئەمێنێ.

(وَالْعِشاءُ) چوارەم: نوێژی عیشایە-خەوتنان (وَأَوَّلُ وَقْتِها) زووترین كاتی ئەو نوێژە (إِذا غابَ الشَّفَقُ الأَحْمَرُ) ئەو كاتەیە كە ڕوناكی سوور لە لای ڕۆژئاوا، ئاوا ئەبێ (وَآخِرُهُ فِي الإِخْتِيارِ) كۆتایی كاتی عیشا بە كاتی هەڵبژاردە: كە خێری بكاتێ (إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ) تا سێیەكی شەو ئەڕوا (وَفِي الْجَوازِ) وە بە كاتی دروستبوونی نوێژ بەڵام وەك كاتی پێشتر خێری نەكاتێ (إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ الثَّانِي) تا ڕوناكی دووەمی بەیان دەرئەكەوێ هەر ئەمێنێ.

(وَالصُّبْحُ) پێنجەم: نوێژی سبەینەیە (وَأَوَّلُ وَقْتِها) زووترین كاتی نوێژی سبەینە (طُلُوعُ الْفَجْرِ الثَّانِي) دەركەوتنی ڕوناكی دووەمی بەیانە-كە پێی ئەگوترێ: (الْفَجْرُ الصَّادِقُ)-واتە: ڕوناكیەكە بە پانی بڵاو ئەبێتەوە لە بناری ئاسمانی لای ڕۆژهەڵات، ئینجا بەرە بەرە زیاد ئەبێ، تا ڕۆژ دەر ئەكەوێ:

(وَآخِرُهُ فِي الإِخْتِيارِ) كۆتایی كاتی نوێژی سبەینە بە كاتی هەڵبژاردە: كە خێری بكاتێ (إِلَى الإِسْفارِ) تا دونیا تەواو ڕوناك ئەبێ (وَفِي الْجَوازِ) وە بە كاتی دروستبوونی نوێژ بەڵام وەك كاتی پێشتر خێری نەكاتێ (إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ) تا ڕۆژ لە بەرزاییەكان دەر ئەكەوێ -كە پێی ئەڵێن: (كەزنگ)- هەر ئەمێنێ. بەڵگەی پێنج كاتەكان ئەم حەدیسەیە:

﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبيُّ ﷺ: وَقْتُ الظُّهْرِ إِذا زَالَتِ الشَّمْسُ وَكانَ ظِلُّ الرَّجُلِ كَطُولِهِ مالَمْ يَحْضُرِ الْعَصْرُ، وَوَقْتُ الْعَصْرِ مالَمْ تَصْفَرَّ الشَّمْسُ، وَوَقْتُ صَلاةِ

(فَصْلٌ) وَشَرائِطُ وُجُوبِ الصَّلاَةِ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: اَلإِسْلاَمُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ وَهُوَ حَدُّ التَّكْلِيفِ.

الْمَغْرِبِ مالَمْ يَغِبِ الشَّفَقُ، وَوَقْتُ صَلاَةِ الْعِشاءِ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ الأَوْسَطِ، وَوَقْتُ صَلاَةِ الصُّبْحِ مِنْ طُلُوعِ الْفَجْرِ مالَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتی نیوەڕۆ کە ڕۆژ لایدا تا سێبەری پیاو هەندی خۆی ئەبێ، ئینجا عەسر ئەبێ تا ڕۆژ زەردەی ئەکەوێتێ، ئینجا مەغریب دێو ئەمێنێ تا ڕۆنایی سۆر ئاوا ئەبێ، ئینجا عیشا ئەبێ تا نیوە شەویەکەم، وە بە دەرکەوتنی بەیان نوێژی سبەینەیە تا ڕۆژ دەرئەکەوێ.

جا بزانە: پێغەمبەرﷺئەفەرموێ: ﴿أَحَبُّ الأَعْمالِ الصَّلاَةُ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا﴾ رواه الشيخان، خۆشەویستترین کردەوەی باش: نوێژکردنە لە زووترین کاتی خۆیدا.

هەروەها ئەفەرموێ: ﴿مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصَّلاَةِ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلاَةَ﴾ رواه الشيخان، هەر کەسێك یەك ڕەکعەتی نوێژەکەی لە کاتی خۆیدا بکا، هەموو نوێژەکەی دروستە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەو کەسانەی نوێژیان لە سەر واجبە ﴾

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الصَّلاَةِ) مەرجەکانی واجببوونی نوێژ (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ مەرجن: یەکەم: (اَلإِسْلاَمُ) ئیسلامەتی‌یە، چونکە نوێژ ڕوکنی دووەمی ئیسلامە، کەوابوو: کافر نوێژی لە سەر نیە، خوایگەورە ئەفەرموێ: ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ بە کافرەکان بڵێ: ئەگەر واز بێننو موسوڵمان بن لە ڕابردوویان ئەبوردرێ.

بەڵام ئەو کەسەی لە ئیسلامەتیەوە گەڕابێتەوە، واتە: کافر بوبێ، ئەبی هەموو نوێژو ڕۆژووەکانی قەزا بکاتەوە.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلوغی بوبێ: بەو شێوەیەی باسمان کرد لە حەیزدا.

سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ (وَهُوَ حَدُّ التَّكْلِيفِ) عەقڵ سنوری دلواکردنی خواپەرستی‌یە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ رواه احمد والنسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوسینی تاوان لە سەر سێ کەسان هەڵگیراوە: لە سەر نوستوو تا هەشیار ئەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلوغی ئەبێ، لە سەر شێت تا چاك ئەبێتەوە.

کەوابوو: قەزاکردنەوەی نوێژ واجب نیە: لە سەر منداڵو شێتو بێهۆشو ئافرەتی خاوەن حەیزو نیفاس.

بەڵام مرۆڤی نووستوو-کە نوێژی نەکردبێ- تەنها تاوانی لە سەر نانووسرێو ئەبی نوێژەکەی قەزا بکاتەوە، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلاَةِ أَوْ غَفَلَ عَنْها فَلْيُصَلِّهَا إِذاذَكَرَهَا﴾ رواه مسلم، کاتێ یەکێکتان نوستبو، یان لەبیری چوو نوێژ بکا، با ئەو نوێژە بکا کاتێ هەشیار ئەبێتەوەو دێتەوە بیری.

هەروەها ئەو کەسەی نوێژنەکەر بووە، یان چەند نوێژێکی نەکردبوون، یان نوێژی کردبوون، بەڵام نوێژەکانی دروست نەبوبن، واجبە: نوێژەکانیان قەزا بکەنەوە ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ: أَنَّهُ شُغِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ يَوْمَ الأَحْزابِ، ثُمَّ صَلاَّها بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشاءِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی (خەندەق) نوێژی عەسری لەدەست چوو—لە کاتی خۆیدا پێی نەکرا—ئینجا لە نێوان (مَغْرِب)و (عِشاء)دا نوێژەکەی عەسری کرد.

﴿ باسی پەروەردەکردنی منداڵ ﴾

بزانە: بۆ ڕاهێنانی منداڵان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿مُرُوا الصَّبِيَّ بِالصَّلاَةِ إِذا بَلَغَ سَبْعَ سِنِينَ، وَإِذا بَلَغَ عَشْرَ سِنِينَ فَاضْرِبُوهُ عَلَيْها، وَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضاجِعِ﴾ رواه الترمذي وابوداود، کاتێ منداڵەکانتان تەمەنیان بووە حەفت ساڵان فەرمانیان پێبکەن بۆ نوێژکردن، وە لە تەمەنی دە ساڵی لە سەر نوێژنەکردن لێیان بدەنو جێگەی خەوتنیان لێك جیا بکەنەوە، نەوەك ڕەوشتیان تێك بچێ.

هەروەها ئەبێ دایكو باوك لە حەفت ساڵیەوە منداڵەکانیان فێری ڕەوشتی ئیسلامەتی بکەن، فێری ووشەی شادەو ئیمانیان بکەن، فێری ڕوکنی ئیمانو ئیسلامیان بکەن، فێری ناسینی خواو پێغەمبەریان بکەن: کە یەك خودا هەیە ناوی (اَللّٰه)یە، هەموو بوونەوەرێك ئەو دروستی کردوە.

هەم پێغەمبەر ﷺ ناوی (محمد)ە ﷺ، لە (مکة)ی پیرۆز لە دایك بووە، لە (مدینة)ی پیرۆز وەفاتی کردوە، لە تەمەنی چل ساڵیدا بووەتە پێغەمبەر، لە شەستوسێ ساڵیدا وەفاتی کردوە، لە دوای وی هیچ پێغەمبەرێك نیە، وەئایینی ئێمە ناوی ئیسلامە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾ ئەی خاوەن باوەڕان خۆتانو خزمو کەستان لە ئاگری دۆزەخ بپارێزن.

﴿ باسی نوێژەکانی سوننەت ﴾

﴿عَنْ أَبِيهُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَقُولُ اللهُ تَعالى يَوْمَ الْقِيامَةِ: أُنْظُرُوا هَلْ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ؟ فَإِنْ كانَ لَهُ تَطَوُّعٌ قالَ: أَتِمُّوا لِعَبْدِي فَرِيضَتَهُ مِنْ تَطَوُّعِهِ﴾ رواه أبوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە ڕۆژی قیامەت کە بەندە لە بەردەستی خوا ئەوەستێو نوێژەکانی ناتەواوە، خوای گەورە بە فریشتەکان ئەفەرموێ: تەماشا بکەن ئایا بەندەی من نوێژی سوننەتی هەنە؟ جا ئەگەر سوننەتی هەبون، ئەفەرموێ: ناتەواوی نوێژە واجبەکانی—کە نەیزانیوە— لەو سوننەتانە بۆی تەواو بکەن.

ئینجا بزانە: خێری هەر واجبێك بە قەد حەفتا سوننەتە.

وَالصَّلَواتُ الْمَسْنُوناتُ خَمْسٌ: اَلْعِيدان، وَالْكُسُوفان، وَالإِسْتِسْقاءُ. وَالسُّنَنُ التَّابِعَةُ لِلْفَرائِضِ سَبْعَ عَشَرَةَ رَكْعَةً: رَكْعَتَا الْفَجْرِ، وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتانِ بَعْدَهَا، وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الْعَصْرِ، وَرَكْعَتانِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ،

(وَالصَّلَواتُ الْمَسْنُوناتُ) ئەو نوێژانەی سوننەتن‌و بە جەماعەتیش ئەکرێن (خَمْسٌ) پێنجن: (اَلْعِيدانِ) نوێژی جەژنی ڕەمەزان‌و قوربان (وَالْكُسُوفانِ) نوێژی ڕۆژگیران‌و مانگگیران (وَالإِسْتِسْقاءُ) نوێژی داواکردنی باران.

(وَالسُّنَنُ) ئەو سوننەتانەی بە جەماعەت ناکرێن‌و (التَّابِعَةُ لِلْفَرائِضِ) بەستراونەتەوە بە نوێژە واجبەکان (سَبْعَ عَشَرَةَ رِكْعَةً) حەڤدە ڕەکعەتن:

(رَكْعَتَا الْفَجْرِ) دوو ڕەکعەتی پێش نوێژی بەیانی: نیەتی سوننەتی پێش نوێژی بەیانی لێدێنێ، لە دوای فاتیحە لە ڕەکعەتی‌یەکەم (قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ)و لە ڕەکعەتی‌دووەم (قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ) ئەخوێنێ ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رَكْعَتَا الْفَجْرِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيا وَمَا فِيهَا﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دوو ڕەکعەتی پێش نوێژی بەیانی لە هەموو دونیاو لەوەی لە دونیادایە باشترە.

(وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الظُّهْرِ) چوار ڕەکعەت پێشی نوێژی نیوەڕۆ (وَرَكْعَتانِ بَعْدَهَا) دوو ڕەکعەت لە دوای نوێژی نیوەڕۆ ﴿عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ حافَظَ عَلَى أَرْبَعٍ قَبْلَ الظُّهْرِ وَأَرْبَعٍ بَعْدَهَا حَرَّمَهُ اللهُ تَعَالَى عَلَى النَّارِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك بەردەوام چوار ڕەکعەت پێش نوێژی نیوەڕۆو چوار ڕەکعەت دوای نوێژی نیوەڕۆ بکا، خوای گەورە لە ئاگری دۆزەخ قەدەغەی ئەکا. کەوابوو: نیەتی سوننەتی پێش نیوەڕۆو، سوننەتی دوای نیوەڕۆی لێبێنێ.

﴿ئاگاداری﴾: پێش جومعە دوو ڕەکعەت، یان چوار ڕەکعەت سوننەتن، هەروەها لە دوای جومعەش چوار ڕەکعەت سوننەتن.

(وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الْعَصْرِ) چوار ڕەکعەت پێش نوێژی عەسر سوننەتن، نیەتی سوننەتی پێش عەسری لێدێنێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رَحِمَ اللهُ امْرَءً صَلَّى قَبْلَ الْعَصْرِ أَرْبَعًا﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوا ڕەحم بەو کەسە بکا: کە پێش نوێژی عەسر چوار ڕەکعەت سوننەت ئەکا.

جا بزانە: دوو ڕەکعەتیش پێش نوێژی عەسر هەر سوننەتن ﴿عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كانَ يُصَلِّى قَبْلَ الْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ﴾ رواه أبوداود، پێغەمبەر ﷺ پێش نوێژی عەسر دوو ڕەکعەتی ئەکردن.

(وَرَكْعَتانِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ) دوو ڕەکعەت لە دوای نوێژی مەغریب سوننەتن بە نیەتی سوننەتی پاش مەغریب.

(وَثَلاَثٌ بَعْدَ الْعِشاءِ) سێ ڕەکعەت پاش نوێژی عیشا سوننەتن (يُوتِرُ بِواحِدَةٍ مِنْهُنَّ) یەکێکیان لەو سێیانە بە تاك ئەکا (هەر وەك باسی ئەکەین)، دووەکانیتریش -کە لە پێش (وِتْر) ئەکرێن- نیەتی سوننەتی پاش عیشای لێدێنێ، ئینجا لەو حەڤدەیە دەیان پێغەمبەرﷺ بەردەوام کردونیو پێیان ئەگوترێ: (مؤكدة):

﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قالَ: حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ عَشْرَ رَكَعاتٍ: رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَها، وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ فِي بَيْتِهِ، وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعِشاءِ فِي بَيْتِهِ، وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ صَلاَةِ الصُّبْحِ﴾ رواه الشيخان، (ابن عمر) خوا لێیان ڕازی بێ، فەرمووی: دە ڕەکعەتی سوننەتم لە پێغەمبەرﷺ وەرگرتون کە بەردەوام ئەیکردن: دوو ڕەکعەت پێش نیوەڕۆ و دوو ڕەکعەت پاش نیوەڕۆ، دوو ڕەکعەت پاش مەغریب لەماڵەوە، دوو ڕەکعەت پاش عیشا لە ماڵەوە، دوو ڕەکعەت پێش نوێژی بەیانی.

﴿ باسی نوێژی وەتر ﴾

(وِتْر): نوێژێکە لە شەوێدا بە تاك ئەکرێ، لای کەمیی یەك ڕەکعەتەو لای زۆریی یانزە ڕەکعەتە، بەڵام وەتری تەواو بە لای کەمی سێ ڕەکعەتە: نیەتی نوێژی وەتری لێدێنێ، لە ڕەکعەتی یەکەم پاش فاتیحە سوڕەتی (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ) بخوێنێو لە ڕەکعەتی دووەم پاش فاتیحە سوڕەتی (قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ)، ئینجا سوننەتە پاش تەحیات سەلام بداتەوەو، ڕەکعەتی سێیەم بە تاك بکاو سوڕەتی (قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ)و (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ)و (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ) لە پاش فاتیحە بخوێنێو لە پاش تەحیات سەلام بداتەوە.

﴿عَنْ خارِجَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ اللهَ أَمَدَّكُمْ بِصَلاَةٍ هِيَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ وَهِيَ الْوِتْرُ فِيما بَيْنَ الْعِشاءِ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ﴾ رواه الحاكم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوای گەورە نوێژێکیتری داوەتە ئێوە لە ووشتری سوور خێری زۆرترە، ناوی وەترە، کاتەکەی لە نێوان کردنی نوێژی عیشایە تا دەرکەوتنی بەیان.

جا بزانە: وەتر بە تەنهایی ئەکرێ، تەنها لە (ڕەمەزان)دا سوننەتە بە جەماعەت بکرێ.

﴿پاشکۆ﴾: بزانە: لە پێش نوێژی (مَغْرِب)و پێش نوێژی (عشاء) دوو ڕەکعەت سوننەتن ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ مُغَفَّلٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: بَيْنَ كُلِّ أَذانَيْنِ صَلاَةٌ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە نێوان گشت بانگو ئیقامەتێکدا نوێژێکی سوننەت هەیە.

﴿ باسی شەونوێژ ﴾

(وَثَلاَثُ نَوافِلَ) سێ سوننەتیتر (مُؤَكَّداتٌ) زۆر خێرنو پێغەمبەرﷺ بەردەوام کردونی: یەکەم: (صَلاَةُ اللَّيْلِ) نوێژی شەوێ بە نیەتی شەونوێژ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی:

﴿أَفْضَلُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ صَلاَةُ اللَّيْلِ﴾ رواەمسلم، لە هەموو نوێژێك گەورەتر لە دوای نوێژی واجب نوێژی شەوە.

جا ئەگەر ئەو نوێژە لە پێش نوستن بکرێ پێی ئەگوترێ: (شەونوێژ)، وە ئەگەر لە دوای نوستن بکرێ پێی ئەگوترێ: (تَهَجُّد)، جا ئەمەیان لە هەموویان خێرترە، ئینجا لای کەمی شەونوێژ دوو ڕەکعەتە، لای زۆریی دیاری نەکراوە.

جا بزانە: سوننەتە بۆ ئەو کەسەی شەونوێژ ئەکا: نوێژی (وِتْر) بخاتە دوای هەموو نوێژەکان، چونکە پێغەمبەرﷺ وای فەرمووە، هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ خَافَ أَلاَّ يَقُومَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَلْيُوتِرْ أَوَّلَهُ، وَمَنْ طَمِعَ أَنْ يَقُومَ آخِرَهُ فَلْيُوتِرْ آخِرَ اللَّيْلِ فَإِنَّ صَلاَةَ آخِرِ اللَّيْلِ مَشْهُودَةٌ وَذَلِكَ أَفْضَلُ﴾ رواه مسلم، ئەگەر یەکێك ترسا لە کۆتایی شەو لە خەو هەڵنەستێ، با پێش نوستن نوێژی (وِتْر) بکا، وە ئەگەر بە تەمابو هەڵبستێ، با لە کۆتایی شەو هەڵبستێو نوێژی (وِتْر) بکا، چونکە بۆی ئەبێتە (وِتْر)و (تَهَجّد)، ئەو شێوەیە خێرترە.

﴿ باسی چێشتەنوێژ ﴾

دووەم: (وَصَلاَةُ الضُّحَى) نوێژی چێشتەنگاوە: لای کەمی دوو ڕەکعەتە، لای زۆریی هەشت ڕەکعەتە، کە ڕۆژ بە قەد ڕمێك بەرز بۆوە تا نیوەڕۆ ماوەی هەیە، بەڵام بە لای کەمی تۆ چوار ڕەکعەت هەر بکە ﴿عَنْ نُعَيْمِ بنِ هَمَّارٍ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: قالَ اللهُ تَعالَى: ياابْنَ آدَم لاَ تُعْجِزْنِي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعاتٍ فِي أَوَّلِ نَهَارِكَ أَكْفِكَ آخِرَهُ﴾ رواه احمد والترمذي، خوای گەورە لە حەدیسێکی قودسیدا فەرموویەتی: ئەی ئادەمیزاد لە بیرم مەکە چوار ڕەکعەت نوێژم بۆ بکە لە سەرەتای ڕۆژەکەت، منیش ئەتپارێزم تا کۆتایی ڕۆژەکەت. جا ئەمەشیان نیەتی چێشتەنوێژی لێدێنێ.

﴿ باسی نوێژی تەڕاویح ﴾

سێیەم: (وَصَلاَةُ التَّراوِيحِ) نوێژی تەڕاویحە، لە شەوانی مانگی ڕەمەزاندا لە دوای نوێژی عیشا تا دەرکەوتنی بەیان ماوەی هەیە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّﷺ: مَنْ قامَ رَمَضانَ إِيماناً وَاحْتِساباً غُفِرَ لَهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك لە شەوانی ڕەمەزاندا خواپەرستی بکا، خوا لەگوناهی ڕابردووی خۆش ئەبێ.

ئینجا بزانە: ژمارەی تەڕاویح لە هەر چوار مەزهەبەکاندا: بیست ڕەکعەتە ﴿عَنْ يَزِيدَ بنِ رومان: كانَ النَّاسُ فِي زَمَنِ عُمَرَ بنِ الخَطَّابِ يَقُومُونَ فِي رَمَضانَ بِثَلاثٍ وَعِشْرِينَ رَكْعَةً﴾ رواه الامام مالك، لە سەردەمی ئیمامی(عمر)دا-خوا لێی ڕازی بێ- موسوڵمانان بیستو سێ

ڕەكعەتیان نوێژ ئەكردن لە شەوانی ڕەمەزاندا– واتە: سێیان (وتر) بون– (سەحابە)ی پێغەمبەریش ﷺ –خوا لێیان ڕازی بێ– هەموویان بەم دانانەی ئیمامی(عومەر) ڕازی بون.

بەلام هەشت ڕەكعەتیش تەراویح دروستەو حەدیسەكەی بەهێزە ﴿عن جابرٍ ﷺ: صَلَّى بنا رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي رَمَضانَ ثَمانَ رَكَعاتٍ ثُمَّ أوْتَرَ﴾ رواه ابنا خزيمة وحبان في صحيحيهما، (جابر) ئەفەرموێ: پێغەمبەر ﷺ لە شەوانی ڕەمەزاندا هەشت ڕەكعەت سوننەتی پێ كردین، ئینجا نوێژی وەتری كرد. هەروەها گێڕانەوەی (بخاری)و (مسلم) لە (عائشة) لەو حەدیسە نزیكە.

دیسان بزانە: واجبە لە هەموو دوو ڕەكعەتێك سەلام بدرێتەوە، با نیەتی تەراویحی لێبێنێ، سوننەتە: تەراویح بە جەماعەت بكرێن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئەو سوننەتانەی باسمان كردن كاتیان بە سەر چوو و نەكران، سوننەتە قەزا بكرێنەوە، چونكە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ نامَ عَنِ الْوَتْرِ أوْ نَسِيَهُ فَلْيُصَلِّ إذا ذَكَرَ وَإذا اسْتَيْقَظَ﴾ رواه الترمذي، هەركەسێك نوستو وەتری نەكرد، یان لەبیری چوو، با بیكا كاتێ هاتەوە بیریو بە خەبەر هات.

هەروەها دروستە: سوننەتە پێش نوێژیەكان بخرێنە دوای نوێژەكە ﴿عَنْ عائشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ النَّبيُّ ﷺ إذا فَاتَتْهُ الأرْبَعُ قَبْلَ الظُّهْرِ صَلاَّهُنَّ بَعْدَ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ﴾ رواه الترمذي، كاتێ پێغەمبەر ﷺ فریا نەكەوتبا چوار ڕەكعەتەكەی پێش نیوەڕۆ بكا، لە دوای ئەو دوو ڕەكعەتە سوننەتەی دوای نیوەڕۆ ئەیكردن.

﴿پاشكۆ﴾: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿صَلاَةُ اللَّيْلِ وَالنَّهارِ مَثْنَى مَثْنَى﴾ رواەابوداود، سوننەتەكانی شەوێو ڕۆژێ دوو ڕەكعەت دوو ڕەكعەت ئەكرێن. واتە: لە دوای دوو ڕەكعەت تەحیات ئەخوێنێو سەلام ئەداتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مەرجەكانی دروستبوونی نوێژ ﴾

(وَشَرائِطُ الصَّلاَةِ) ئەو مەرجانەی داندراون بۆ دروستبوونی نوێژ (قَبْلَ الدُّخُولِ فِيها) پێش دەست پێكردنی نوێژ تا كۆتای نوێژ (خَمْسَةٌ) پێنج مەرجن:

یەكەم: (طَهارَةُ الأعْضاءِ) پاكی هەموو ئەندامەكانە (مِنَ الْحَدَثِ) لە بێدەستنوێژی گەورەو بچوك ﴿عن ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبيُّ ﷺ: لاَ يَقْبَلُ اللهُ صَلاَةً بِغَيْرِطُهُورٍ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بە بێ لەش پاكی لە بێدەستنوێژی گەورەو بچوك، خوای گەورە هیچ نوێژێك وەرناگرێ.

جا ئەگەر كەسێك بە بێدەستنوێژی گەورە، یان بچوك نوێژی كرد، ئەبێ دووبارەی بكاتەوە، هەروەها ئەگەر لە ناو نوێژدا بێدەستنوێژ بو، هەر ئەبێ دووبارەی

بكاتەوە ﴿عن عَلِيِّ بن طَلْقٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذافَسَا أَحَدُكُمْ فِي الصَّلاةِ فَلْيَنْصَرِفْ وَلْيَتَوضَّأْ وَلْيُعِدِ الصَّلاةَ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێ یەکێك لە ئێوە لە ناو نوێژدا بایەکی لێدەرچوو، با واز لە نوێژەکەی بێنێو دەستنوێژ بشۆرێتەوەو نوێژەکەش دووبارە بکاتەوە.

(وَالنَّجَسِ) هەروەها ئەبی لەشو بەرگی پاك بێ لە هەموو پیسیەك، پێغەمبەرﷺ بە ئافرەتێکی فەرموو: ﴿إذا أقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعِي الصَّلاةَ، وَإذا أدْبَرَتْ فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ وَصَلِّي﴾ رواه الشيخان، کاتێ خوێنی حەیز ڕووی تێکردی واز لە نوێژ بێنەو کاتێ کۆتایی حەیز هات ئەوخوێنەی پرژاوەتە لەشو بەرگت بیشۆرەو نوێژ بکە.

کەوابوو: ئەگەر لە ناو نوێژدا جلی، یان لەشی پیس بو، نوێژەکەی ئەبڕێو ئەبی دووبارەی بکاتەوە، هەروەها ئەگەر لە پێش نوێژکردن پیسیەکی پێوە بوو، بەلام نەیزانیو نوێژی کرد، هەر ئەبی دووبارەی بکاتەوە.

دووەم: (وَسَتْرُ الْعَوْرَةِ) عەورەتی دابپۆشێ (بِلِباسٍ طاهِرٍ) بە پۆشاکێکی پاك، ڕەنگی پیستەی تێدا دیار نەبێ، جا بزانە: عەورەتی ئافرەت: جگە لە ڕووخسارو لەپەدەستی هەموو لەشی عەورەتە ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ الله عَنها: أنَّها سَأَلَت النَّبِيَّ ﷺ: أتُصَلِّي الْمَرْأةُ فِي دِرْعٍ وَخِمارٍ؟ قالَ: إذا كانَ الدِّرْعُ سابغاً يُغَطِّي ظُهُورَ قَدَمَيْهَا﴾ رواه ابوداود وصححه الحاكم على شرط البخاري، ئایا دروستە ئافرەت نوێژ بکا بە دەستماڵێکەوە کە سەرو گەردەنی دابپۆشێ، لەگەڵ کراسێکی درێژ؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بەڵێ، بەو مەرجەی کراسەکە ئەوەندە درێژ بێ: پشتە پێی دابپۆشێ.

کەوا بوو: هیچ ئەندامێکی ئافرەت-هەتا بەرە پێو مووەکانی سەریشی- نابێ دیار بێ، چونکە نوێژەکەی دروست نابێ.

وە عەورەتی پیاو نێوان ناوكو ئەژنۆیەتی ﴿عَنْ جابرٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا كانَ الثَّوْبُ واسعاً فَخَالِفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ، وَإنْ كانَ ضَيِّقاً فَاتَّزِرْ بِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەگەر جلەکەت بەرین بوو، خۆتی لە ناو بپێچە، وە ئەگەر تەسك بوو-وەك پەشتەماڵ- لای خوارەوەتی پێ دابپۆشە. (ئاشکرایە: مەبەست بەپەشتە ماڵی خوارەوە: داپۆشەری نێوان ناوكو ئەژنۆیە).

سێیەم: (وَالْوُقُوفُ عَلَى مَكَانٍ طاهِرٍ) ئەو شوێنەی نوێژی لە سەر ئەکا ئەبی پاك بێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: بَالَ أعْرابِيٌّ فِي الْمَسْجِدِ، فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجْلاً مِنْ ماءٍ﴾ رواه الشيخان، پیاوێك میزی لە ناو مزگەوت کرد، پێغەمبەرﷺ

وَالْعِلْمُ بِدُخُولِ الْوَقْتِ، وَاسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ. وَيَجُوزُ تَرْكُ الْقِبْلَةِ فِي حَالَتَيْنِ: فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ، وَفِي النَّافِلَةِ فِي السَّفَرِ عَلَى الرَّاحِلَةِ.

فەرمووی: وازی لێبێنن و دۆلچەیەکی ئاو بڕژێننە سەر میزەکەی. واتە: چونکە مزگەوت شوێنی نوێژە ئەبی پاك بێ.

چوارەم: (وَالْعِلْمُ بِدُخُولِ الْوَقْتِ) ئەبی بزانێ: کاتی نوێژ هاتوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ بە ڕاستی نوێژ لە سەر خاوەن باوەڕان نووسراوەو کاتی بۆ داندراوە. کەوابوو: دروست نیە پێش هاتنی کاتی‌نوێژ، نوێژ بکا.

پێنجەم: (وَاسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ) ڕووکردنە قیبلەیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ لە نوێژکردندا ڕووی‌خۆت بکە لای (الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ). مەبەست: ماڵی خوایە لە مەککەی پیرۆز.

﴿ ڕوو نەکرنە قیبلەو، نوێژی ناو ئوتومبیل ﴾

(وَيَجُوزُ) دروستە (تَرْكُ الْقِبْلَةِ) ڕوو لە قیبلە نەکرێ (فِي حَالَتَيْنِ) لە دوو کاتدا:

یەکەم: (فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ) لەو کاتەی ترس هەیە: جا لە دوژمن، یان لە شتێکی‌تر، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾ ئەگەر کەوتنە مەترسی نوێژەکەتان بکەن بە پیادەیی، یان، بە سواری، جا ڕووتان لە قیبلە بێ، یان نا. کەوابوو: بە ڕێگەی خۆیدا ڕائەکاو نوێژی فەرز ئەکا، جا ئەگەر نەیتوانی ڕوکووع‌و سوجدە ببا، ئاماژەیان بۆ ئەکاو، دووبارەکردنەوەی نوێژی ناوێ، هەروەك لە نوێژی‌ترسدا باسی ئەکەین.

دووەم: (وَفِي النَّافِلَةِ) لە نوێژی سوننەتدا دروستە ڕوو لە قیبلە نەکا، هەر چەند ترسیشی نەبێ (فِي السَّفَرِ) کە لە سەفەر بێ، واتە: بە ڕێگەدا بڕواو سوننەت بکا.

هەروەها (عَلَى الرَّاحِلَةِ) بە سواری وولاغیش دروستە ڕێبوار نوێژی‌سوننەت بکا، هەرچەند ترسیشی نەبێ‌و وولاغەکەیشی بڕوا، بەڵام ئەگەر ترسی نەبو، نوێژی فەرز بەم شێوەیەی دووەم دروست نیە ﴿عن جَابر رضي الله عنه: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِه حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِه، فَإِذَا أَرَادَ الْفَرِيضَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ لە سەر پشتی وولاغەکەی نوێژی سوننەتی ئەکرد، جا هەر کاتێ ویستبای نوێژی فەرز بکا، دائەبەزی‌و ڕووی لە قیبلە ئەکردو نوێژەفەرزەکەی ئەکرد.

جا بزانە: ڕێبواری سوارو ڕێبواری پیادە، ئەبی بۆ نوێژدابەستن ڕوویان لە قیبلە بکەن، هەروەها ڕێبواری پیادە ئەبی لە ڕوکووع‌و سوجدەش ڕوو لە قیبلە بکاو بە تەواویش بیانکا، بەڵام ڕێبواری سوار هەر ئاماژەیان بۆ بکا دروستەو نایەوێ ڕووی لە قیبلە بێ.

﴿پاشکۆ﴾: لەو حەدیسە بۆمان دەرکەوت کە کردنی نوێژی فەرز دروستە: لە ناو فڕۆکە، یان کەشتی، یان ئۆتۆمبێل، بەو مەرجەی ڕوو لە قیبلە بکاو سوجدەو ڕوکووع بە تەواوی ببا، جا ئەگەر ئەوانە لە قیبلە لایاندا، واجبە نوێژکەرەکە بە زووترین کات خۆی بسوڕێنێتەوە لای قیبلە، بەلام ئەگەر نەگونجا ڕوو لە قیبلە بکا، یان ڕوکنەکانی نوێژ تەواو بکا، ئەو کاتە واجبە: دابەزێ و نوێژ بکا، جا ئەگەر نەگونجا دابەزێ، دیسان واجبە: بە هەر شێوەیەك هەبێ، نوێژەکەی بکاو دوایێ دووبارەی بکاتەوە ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يُسَبِّحُ عَلَى الرَّاحِلَةِ...غَيْرَ أَنَّهُ لايُصَلِّي عَلَيْهَاالْمَكْتُوبَةَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ بە سواری وولاغ نوێژی سوننەتی ئەکرد، بەلام نوێژی واجبی لە سەر پشتی وولاغ نەئەکرد. (واتە: چونکە سوجدەو ڕوکووعی لە سەر ناگونجێ).

﴿ فَصْلٌ: لە باسی چۆنیەتی و، ڕوکنەکانی نوێژ ﴾

(وَأَرْكانُ الصَّلاَةِ) ئەو بەشانەی نوێژیان لێ پێك دێ (ثَمانِيَةَ عَشَرَ رُكْناً) هەژدە بەشن، پێیان ئەگوترێ ڕوکنی نوێژ:

یەکەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّمَا الأَعْمالُ بِالنِّيَّـاتِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.

ئینجا بزانە: پێویستە بەو نیەتە هەموو نوێژێك لە یەکتری جیا بکەینەوە: ئایا فەرزە، یان سوننەتە؟ وە ناوی نوێژەکە چیە؟ بۆ وێنە: بە دڵ بڵێ: (نیازم وەیە فەرزی نوێژی نیوەڕۆ ئەکەم)، یان بڵێ: (سوننەتی پێش نیوەڕۆ ئەکەم). ئیتر نایەوێ بڵێ: ئەوەندە ڕەکعەتەیە، یان بڵێ: بۆ خوا ئەیکەم، بەلکو سوننەتە، هەروەها سوننەتە پێش (اللهُ أَكبَر): نیەت بە زوبان بگوترێ، بۆ ئەوەی یارمەتی دڵ بدا.

دووەم: (وَالْقِيامُ مَعَ الْقُدْرَةِ) ڕاوەستانە بە پێوە لە نوێژەفەرزەکاندا بۆ فاتیحە خوێندن ئەگەر توانای هەبێ، وەسوننەتە بە قەد یەك بست قاچەکانی لێك دوور بن ﴿عَنْ عِمْرانَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: صَلِّ قائماً فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقاعِدًا﴾ رواه البخاری، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نوێژ بە پێوە بکە، جا ئەگەر توانات نەبو، بە دانیشتوویی بیکە.

سێیەم: (وَتَكْبِيرَةُ الإِحْرامِ) بە گوتنی(اللهُ أَكبَر) نوێژ دابەستێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا قُمْتَ إِلَى الصَّلاَةِ فَكَبِّـرْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ ویستت نوێژ دابەستی، بڵێ: (اللهُ أَكبَر).

﴿ئاگاداری﴾: نیەتی نوێژ ئەبی لەگەڵ گوتنی(اللهُ أَكبَر) بێ، بەلام زۆر لە زانایان فەرموویانە: دروستە لە پێش گوتنی(اللهُ أَكبَر) نیەت بێنێ.

وَقِراءَةُ الْفَاتحَة، وَ(بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) آيَةٌ مِنها، وَالرُّكُوعُ، وَالطُّمَأْنِينَةُ فيه، وَالرَّفْعُ وَالإِعْتِدالُ، وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ، والسُّجُودُ، وَالطُّمَأْنِينَةُ فيه، وَالْجُلُوسُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ،

چوارەم: (وَقِراءَةُ الْفَاتحَة) خوێندنی سورەتی فاتیحەیە لە هەموو ڕەکعەتێکدا ﴿عَنْ عُبادَةَ بن الصَّامتﷺ: قالَ النَّبيُّﷺ: لاَ صَلاَةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِأُمِّ الْقُرْآنِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوێژی ئەو کەسە دروست نیە کە فاتیحە لە ناو نوێژدا نەخوێنێ.

(وَ) هەروەها خوێندنی(بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لە پێش فاتیحە واجبەو (آيَةٌ مِنْها) ئایەتێکی فاتیحەیە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ قالَ: (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) إِحْدَى آياتِهَا﴾ رواه الدارقطني، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ئایەتێکی فاتیحەیە.

پێنجەم: (وَالرُّكُوعُ) ڕوکووع بردنە. شەشەم: (وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ) خۆڕاگرتنە لە ڕوکووع، واتە: پشتو ئەستۆی وەك یەك ڕاست بێو بە هەردوو دەستەکانی ئەژنۆیەکانی بگرێو پەنجەکانی دەستی بەرەو قیبلە بێ. حەفتەم: (وَالرَّفْعُ) هەڵسانەوەیە لە ڕکووع (وَالإِعْتِدالُ) ئەبی لەو هەڵسانەوەیە ڕاست ڕابوەستێ. هەشتەم: (وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ) خۆ ڕاگرتنە لەو هەڵسانەوەیە: تا هەموو ئێسقانەکانی ئەچنەوە ناو جومگەی خۆیان ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعاً ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْتَدِلَ قائِمًا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دوای فاتیحەخوێندن ڕکووع ببەو خۆت ڕابگرە لە ڕکووع، ئینجا هەڵسەوە تا بە پێوە ڕاست ڕائەوەستی.

نۆیەم: (والسُّجُودُ) سوجدە بردنە دووجار لە هەموو ڕەکعەتێکدا بەم جۆرەی کە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿أُمِرْتُ أَنْ أَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ أَعْظُمٍ: عَلَى الْجَبْهَةِ، وَأَشارَ بِيَدِهِ إِلَى أَنْفِهِ، وَالْيَدَيْنِ، وَالرُّكْبَتَيْنِ، وَأَطْرافِ الْقَدَمَيْنِ﴾ رواه الشيخان، فەرمانم دراوەتێ: سوجدە ببەم لە سەر حەوت ئێسقان: لە سەر نێوچاوانو لوتو هەردوو دەستو هەردوو ئەژنۆ و پەنجەکانی قاچ.

جا بزانە: ئەبی سوجدە لە سەر شتێکی وابێ: کە لەگەڵی هەڵنەستێتەوەو ئەبی لای خوارەوەی بەرزتر بێ لە لای سەری، واتە: ئەگەر پەڕۆیەك، یان مێزەرەکەی لە سەر نێوچاوانی بوو، سوجدەی دروست نیە.

دەیەم: (وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ) خۆڕاگرتنە لە سوجدەدا تا گرانایی سەری ئەکاتە شوێنی سوجدە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ ساجِداً﴾ رواه الشيخان، ئینجا سوجدە ببەو خۆت ڕابگرە لە سوجدەدا.

یانزەم: (وَالْجُلُوسُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ) دانیشتنە لە نێوان هەردوو سوجدەکاندا.

وَالطَّمَأْنِينَةُ فيه، وَالْجُلُوسُ الأخيرُ، وَالتَّشَهُّدُ فيه، وَالصَّلاةُ عَلَى النَّبيِّ ﷺ فيه، وَالتَّسْلِيمَةُ الأُولَى، وَنِيَّةُ الْخُرُوجِ مِنَ الصَّلاَةِ، وَتَرْتِيبُ الأَرْكانِ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ.

دوانزەم: (وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ) خۆڕاگرتنە لەو دانیشتنەدا تا بە تەواوی پشتی ڕاست ئەبێتەوەو دەستەکانی لە سەر ڕانەکانی دائەنێو پەنجەی هەردوو دەستەکانی لە نزیك ئەژنۆیەکانی دائەنێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جالِساً﴾ رواه الشیخان، دوای سوجدە هەڵسەوە تا بە تەواوی دا ئەنیشی.

سێزدەم: (وَالْجُلُوسُ الأخِيرُ) دانیشتنە بۆ تەحیاتی دوایی.

چواردەم: (وَالتَّشَهُّدُ فِيهِ) خوێندنی تەحیاتی‌دوایی‌یە لەو دانیشتنەدا:

جا ئەمەش دەقی ئەو تەحیاتەیە کە (ابن عباس) -خوا لێیان ڕازی بێ- لە پێغەمبەر ﷺ گێڕاویەتیەوە: ﴿اَلتَّحِيّاتُ الْمُبارَكاتُ الصَّلَواتُ الطَّيِّباتُ للهِ، اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكاتُهُ، اَلسَّلاَمُ عَلَيْنا وَعَلَى عِبادِ اللهِ الصّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَن لاّإِلهَ الاّاللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَّسُولُ اللهِ﴾ رواه مسلم.

پانزەم: (والصَّلاَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ) سەلاوات لێدانە لە سەر پێغەمبەر ﷺ (فِيهِ) لە تەحیاتی ئاخیردا، جا بە لای کەمی بڵێ: (أَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَىٰ مُحَمَّد). بەلام لە دوای تەحیات-پێش سەلامدانەوە- سوننەتە: بە درێژی سەلاوات لێبداو بڵێ: ﴿أَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَىٰ مُحَمَّد وَعَلَى آلِ مُحَمَّد، كَما صَلَّيْتَ عَلَى إِبْراهِيمَ، وَبارِك عَلَى مُحَمَّد وَعَلَى آلِ مُحَمَّد كَما بَارَكْتَ عَلَى إِبْراهِيمَ فِي الْعالَمِينَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ﴾ رواه مسلم عن ابی مسعود ﷺ.

هەروەها لە پاش ئەو سەلاواتە-پێش سەلامدانەوە- سوننەتە ئەم دوعایە بخوێنێ: ﴿أَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذابِ جَهَنَّم، وَمِنْ عَذابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ﴾ رواه‌الشیخان.

شانزەم: (وَالتَّسْلِيمَةُ الأُولَى) سەلامدانەوەی یەکەمە بە لای ڕاستەدا، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿تَحْرِيمُها التَّكْبِيرُ وَتَحْلِيلُها السَّلاَمُ﴾ رواه اصحاب السنن، دابەستنی نوێژ (اللهُ أكبَر) گوتنە، وەدەرچوون لە نوێژ سەلامدانەوەیە. واتە: بڵێ: (اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكاتُهُ).

حەڤدەهەم: (وَنِيَّةُ الْخُرُوجِ مِنَ الصَّلاَةِ) نیەتی دەرچوونە لە نوێژ، بەلام فەرموودەی ڕاستتر ئەوەیە: کە ئەو نیەتە پێویست نیە.

هەژدەهەم: (وَتَرْتِيبُ الأَرْكانِ) ڕیزکردنی ئەو ڕوکنانەیە (عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ) بەو شێوەیەی باسمان کرد: کە لە پێغەمبەر ﷺ وەرگیراوەو فەرموویەتی: ﴿صَلُّوا كَما رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي﴾ رواه البخاری، نوێژ بکەن بەو شێوەیەی منتان بینیوە نوێژم دەکرد.

جا ئەگەر بە پێچەوانەی ئەو ڕیزە نوێژی کرد: وەك بە قەسدی سوجدە پێش ڕوکووع ببا، ئەوە نوێژەکەی تێك ئەچێ و ئەبێ دووبارەی بکاتەوە.

بەڵام ئەگەر -بە قەسدی نەبو- بە هەڵە سوجدەی پێش ڕوکووع برد، یان تەحیاتی پێش فاتیحە خوێند، نوێژەکەی تێك ناچێ، بەڵام هەرچی لە دوای ڕیزتێکدانەکە کردویەتی بە بێ سود ئەڕواو ئەبێ بگەڕێتەوە سەر ڕیزەکەی خۆی، جا ئەگەر هەر نەهاتەوە بیری کە ڕیزی تێك داوە، تا گەیشتەوە هەمان ڕوکن -کە نەیکردوە- با هەر بەردەوام بێ و ئەو ڕوکنە لە جێی نەکراوەکە ئەژمێردرێ، ئەوەی بە هەڵەش کردبوی، دووبارە ئەیکاتەوە، ئینجا سوننەتە پێش سەلامدانەوە سوجدەی سەهوو ببا.

﴿ باسی بانگ و ئیقامەت ﴾

(وَسُنَنُها) سوننەتەکانی نوێژ (قَبْلَ الدُّخُولِ فِيها) پێش دابەستنی نوێژ (شَيْئانِ) دوو شتن:

سوننەتی یەکەم: (اَلأَذانُ) بانگدانە بۆ هەر پێنج نوێژەفەرزەکان، جا بە تەنهایی نوێژ بکا، یان بە جەماعەت، لە چۆڵی بێ، یان لە ئاوەدانی، بەو مەرجەی کاتی نوێژ هاتبێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إذا حَضَرَتِ الصَّلاةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ﴾ رواه الشيخان، کاتێ نوێژ بوو، با یەکێك لە ئێوە بۆتان بانگ بدا.

جا بزانە: لە بەر ئەو حەدیسە چەند زانایەك فەرموویانە: بانگ (فَرْضُ الْكِفايَةِ)یە، واتە: لە هەر دێیەك و لە هەر گەڕەکێك ئەبێ بانگ بدرێ، ئەگەر نا: هەموویان تاوانبار ئەبن، وە ئەبێ بانگبێژەکە پیاو بێ و موسوڵمان بێ و ڕووی لە قیبلە بێ و بە پێوە بێ.

ئەمەش دەققی بانگە، کە لە پێغەمبەرﷺ پێمان گەیشتوە: ﴿اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، أَشْهَدُ أَن لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ أَشْهَدُ أَن لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداًرَّسولُ اللهِ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداًرَّسولُ اللهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلاَه حَيَّ عَلَى الصَّلاَه، حَيَّ عَلَى الْفَلاَح حَيَّ عَلَى الْفَلاَح... (فَإِنْ كانَ صَلاَةَ الصُّبْحِ)﴾ واتە: ئەگەر بانگەکە بۆ نوێژی بەیانی بوو ﴿قُلْــتَ﴾ لە دوای (حَيَّ عَلَى الْفَلاَح) بڵێ: ﴿اَلصَّلاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ اَلصَّلاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ﴾ رواه اصحاب السنن عن أبي‌محذورة.

سوننەتی دووەم: (وَالإِقامَةُ) ئیقامەتکردنە بۆ هەر پێنج فەرزەکان: جا بە تەنهایی نوێژ بکا، یان بە جەماعەت، پێش دابەستنی‌نوێژ ڕووی لە قیبلە بکاو بەم وشانە ئیقامەتی نوێژ بکا: ﴿اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، أَشْهَدُ أَن لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداًرَّسولُ اللهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلاَه، حَيَّ عَلَى الْفَلاَح، قَدْ قامَتِ الصَّلاَه، قَدْ قامَتِ الصَّلاَه، اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ﴾ رواه أصحاب السنن عن عبدالله بن زيد الأنصاري.

﴿ باسی وەلامدانەوەی بانگ ﴾

هەر کەسێك گوێی لە بانگ، یان لە ئیقامەت بوو، سوننەتە ئەویش وەکو بانگدەر ووشەکان بڵێ، بەلام لە کاتی ﴿حَيَّ عَلَى الصَّلاَة، حَيَّ عَلَى الْفَلاَح﴾ بڵێ: ﴿لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ﴾ رواەمسلم.

هەروەها لە دوای بانگو لە دوای ئیقامەت سوننەتە بانگدەرو ئەوەی گوێی لێبوە: سەلاوات لێبدەن، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذا سَمِعْتُمُ النِّداءَ فَقُولُوا مِثْلَ مـا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ، ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلاةً صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ بِها عَشْراً﴾ رواەمسلم واصحاب السنن، کاتێ گوێتان لە بانگەوازی نوێژ بوو-واتە: بانگو ئیقامەت-ئێوەش وەکو بانگدەرەکە ووشەکان بڵێن، ئینجا لە دواییدا سەلاواتم لە سەر لێبدەن، چونکە هەر کەسێك یەك سەلاواتم لە سەر لێبدا، خوای گەورە دە رەحمەتی بە سەردا ئەبارێنێ.

هەروەها لە دوای بانگو لە دوای ئیقامەت سوننەتە بڵێ: ﴿اَللّهُمَّ رَبَّ هذه الدَّعْوَةِ التّامَّةِ وَالصَّلاةِ الْقائِمَةِ آتِ مُحَمَّداً اَلْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقاماً مَحْمُوداً الَّذِي وَعَدْتَهُ﴾ رواه البخاری. ﴿وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّهُ كانَ-إِذا سمعَ الْمُؤَذِّنَ يُقِيمُ الصَّلاَةَ-يَقُولُ: (اَللّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التّامَّةِ وَالصَّلاَةِ الْقائِمَةِ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآتِهِ سُؤْلَهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ)﴾ رواه ابن السنی، واتە: کە (ابوهريرة) گوێی لە ئیقامەتی نوێژ ئەبو بەم ووشانەی‌رابردوو سەلاواتی لێئەداو دوعای بۆ پێغەمبەرﷺ ئەکرد.

﴿ باسی قونووت‌و، سوننەتەکانی‌تری ناو نوێژ ﴾

ئینجا کە ئیقامەت تەواو بوو هەڵئەستێ‌و نوێژ دائەبەستێ، جا (وَبَعْدَ الدُّخُولِ فِيها) ئەو سوننەتانەی بەشێکن لە نوێژو لە پاش دەست پێکردنی نوێژن (شَيْئانِ) دوو سوننەتن:

سوننەتی‌یەکەم: (اَلتَّشَهُّدُ الأَوَّلُ) تەحیاتی‌یەکەمە تا ئەگاتە (اَللّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ) ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بن بُحَيْنَةَ أَنَّ رَسُولَ اللهِﷺ قامَ مِنْ اثْنَتَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ لَمْ يَجْلِسْ بَيْنَهُما، فَلَمّا قَضَى صَلاَتَهُ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ دوو رەکعەتی نوێژی نیوەڕۆی کردن و بۆ تەحیاتی‌یەکەم دانەنیشت‌و هەڵساوە، ئینجا کە نوێژی تەواو کرد، دوو سوجدەی سەهووی بردن و سەلامی داوە.

سوننەتی دووەم: (وَالْقُنُوتُ) خوێندنی (قونووتە) لە سێ شوێندا: یەکەم: (فِي الصُّبْحِ) لە نوێژی سبەیناندا کە لە ڕوکووعی ئاخیری هەڵساوە لە دوای (سَمِعَ اللهُ-تا-لَكَ الْحَمْدُ)، ﴿عَنْ أَنَسٍ: مَازالَ رَسُولُ اللهِﷺ يَقْنُتُ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ حَتَّى فارَقَ الدُّنْيا﴾ رواه الدارقطني والحاكم، پێغەمبەرﷺ بەردەوام لە نوێژی سبەیناندا قونووتی ئەخوێند تا وەفاتی کرد.

دووهم: ئەگەر بەلایەك هاتە سەر موسولمانان، سوننەتە لە هەر پێنج فەرزەكاندا پاش هەلسانەوە لە ڕوكووعی ئاخیر: قونووت بخوێندرێ ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كانَ لاَيَقْنُتُ إلاَّ إذا دَعا لِقَوْمٍ أَوْ دَعا عَلَى قَوْمٍ﴾ صححه ابن خزيمة، پێغەمبەر ﷺ لە هەموو نوێژەفەرزەكاندا قونووتی نەئەخوێند، مەگەر دوعای بۆ چەوساوان كردبا، یان دوعای لە ستەمكاران كردبا. واتە: تەنها ئەو كاتە قونووتی ئەخوێند.

سێیەم: (وَفِى الْوِتْرِ) لە نوێژی (وِتْر)دا –كە لە ڕوكووعی ئاخیری هەلساوە– قونووت سوننەتە (فِى النِّصْفِ الثَّانِى) لە نیوەی دووەمدا (مِنْ شَهْرِ رَمَضانَ) لە مانگی ڕەمەزان، جیاوازی نیە: تەراویحی كردبێ، یان نا.

﴿ئاگاداری﴾: هەندێك لە زانایانی ئایینی فەرموویانە: بەردەوام قونووت لە نوێژی (وِتْر)دا سوننەتە.

جا بزانە: لە هەموو ووشەكانی قونووت خێرتر ئەمەیە: ﴿عَنِ الْحَسَنِ ﷺ: قالَ: عَلَّمَنِى النَّبِىُّ ﷺ كَلِماتٍ أَقُولُهُنَّ فِى قُنُوتِ الْوِتْرِ﴾ حەزرەتی(حسن) كوڕی ئیمامی(علی)رضي الله عنهما فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ چەند ووشەیەكی فێر كردم كە لە قونووتی(وِتْر)دا بیانخوێنم، كە ئەمەیە: ﴿أَللّٰهُمَّ اهْدِنِى فِيمَن هَدَيْتَ، وَعافِنِى فِيمَنْ عافَيْتَ، وَتَوَلَّنِى فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ، وَبارِكْ لِى فِيما أَعْطَيْتَ، وَقِنِى شَرَّ ماقَضَيْتَ، فَإنَّكَ تَقْضِى وَلاَ يُقْضَى عَلَيْكَ، وَإِنَّهُ لاَيَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ، وَلا يَعِزُّ مَنْ عادَيْتَ، تَبارَكْتَ رَبَّنا وَتَعالَيْتَ، وَصَلَّى اللهُ عَلَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ ﷺ﴾ رواه البيهقي والترمذي والنسائي.

هەروەها سوننەتە پێش سەلاوات لێدان لە دوای (وَتَعالَيْتَ) بلێ: ﴿فَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى ماقَضَيْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ﴾.

هەروەها سوننەتە: هەردوو دەستەكانی بەرز بكاتەوە، وە ئەگەر ئیمام بوو، دەنگی بەرز بكاتەوەو، لەجیاتیتاك، بیكا بە كۆمەڵ، واتە: بلێ: (إهْدِنا، عافِنا، تَوَلَّنا، بارِكْ لَنا، قِنا). وە ئەگەر مەئموم بوو، بلێ: (آمين). وە جیاوازی قونووتی سبەینەو بەلاو وەتر نیە.

جا بزانە: لەجیاتیقونووت، یان لە دوای قونووت هەر دووعایەكیتر بخوێنێ، هەر دروستە.

﴿ سوننەتەكانی ناو نوێژ ﴾

(وَهَيْئاتُها) ئەو سوننەتانەی بەشێك نینە لە نوێژ، بەلام نوێژیان پێ جوان ئەبێ (خَمْسَ عَشْرَةَ خَصْلَةً) پانزەنە:

یەكەم: (رَفْعُ الْيَدَيْنِ) بەرزكردنەوەی هەردوو دەستەكانە تا سەری پەنجەكانیان ئەگاتە بەرانبەر سەرەوەی گوێیەكانی، لەپەدەستی بەرانبەر شانەكانی ئەبێ:

عِنْدَ تَكْبِيرَةِ الإِحْرامِ وَعِنْدَ الرُّكُوعِ وَالرَّفْعِ مِنْهُ، وَوَضْعُ الْيَمِينِ عَلَى الشِّمالِ، وَالتَّوَجُّهُ، وَالاسْتِعاذَةُ، وَالْجَهْرُ فِي مَوْضِعِه،

(عِنْدَ تَكْبِيرَةِ الإِحْرامِ) له كاتی گوتنی (اللهُ أكبَر)ی نوێژدابەستن و (وَعِنْدَ الرکوع) له كاتی چوونه ڕوكووعو (وَالرَّفْعِ مِنْهُ) له كاتی هەڵسانەوه له ڕوكووع، هەروەها له كاتی هەڵسانەوه له تەحیاتی‌یەكەم بۆ فاتیحەی‌سێیەم ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِیَ اللهُ عَنهُما قال: رَأَیْتُ النَّبِیَّ ﷺ إفْتَتَحَ التَّكْبِیرَ لِلصَّلاَة، فَرَفَعَ يَدَيْهِ حِینَ یُكَبِّرُ حَتَّى يَجْعَلَهُما حَذْوَ مَنْكِبَيْه، وَإذا كَبَّرَ لِلرُّكُوعِ فَعَلَ مِثْلَهُ، وَإذا قالَ سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَعَلَ مِثْلَهُ، وَإذا قامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْه﴾ رواه الشيخان، (ابن عمر) -خوا لێیان ڕازی بێ- فەرمووی: پێغەمبەرم ﷺ بینی له كاتی (اللهُ أكبَر)ی نوێژدابەستن هەردوو دەستەكانی بەرز دەكردنەوه تا بەرانبەری شانەكانی دەبوون، كاتێ چووه ڕوكووع هەر بەو شێوەیه دەستی بەرز كردنەوه، كاتێ هەڵساوه له ڕوكووع هەر بەو شێوەیه دەستی بەرز كردنەوه، كاتێ له تەحیات هەڵساوه بۆ ڕەكعەتی‌سێیەم هەردوو دەستی بەو شێوەیه بەرز كردنەوه.

دووەم: (وَوَضْعُ الْيَمِينِ عَلَى الشِّمالِ) دانانی دەستی ڕاستەیه له سەر دەستی چەپە، له كاتی فاتیحەخوێندن له پشتی ناوك له ژێر سینگی ﴿عَنْ وَائِلِ بن حُجْرٍ ﷺ: وَضَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى ظَهْرِ كَفِّهِ الْيُسْرَى وَالرُّسْغِ وَالسَّاعِدِ﴾ رواه أبوداود والنسائی، پێغەمبەر ﷺ دەستی ڕاستەی دانا سەر پشتە دەستی چەپەی لەگەڵ جومگەی دەستی لەگەڵ بەشێكی باسكی.

سێیەم: (وَالتَّوَجُّهُ) خوێندنی دوعای (تەوەججوهه) به نهێنی له دوای (اللهُ أكبَر)ی نوێژ دابەستن ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إذا قامَ إِلَى الصَّلاَة كَبَّرَ، ثُمَّ قالَ:﴾ پێغەمبەر ﷺ كه بۆ نوێژ هەڵئەستا به (اللهُ أكبَر) نوێژی دائەبەست، ئینجا ئەم دوعایەی ئەخوێند: ﴿وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوات وَالأَرْضَ حَنِيفاً مُسْلِماً وَما أنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إنَّ صَلاَتِي وَنُسُكِي وَمَحْيايَ وَمَماتِي لِلهِ رَبِّ الْعالَمِينَ لاَشَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأنا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ رواه مسلم.

چوارەم: (وَالإِسْتِعاذَةُ) گوتنی (أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ) به نهێنی، پێش دەست پێكردنی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) له هەموو ڕەكعەتێكدا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ كاتێ ویستت قورئان بخوێنی داوا له خوا بكه بتپارێزێ له شەیتانی تێهەڵدراو.

پێنجەم: (وَالْجَهْرُ) به دەنگ خوێندنی فاتیحەو سوڕەتی‌دوای فاتیحەیه (فِی مَوْضِعِه) لەو شوێنەی ئاشكرای بۆ داندراوه: كه نوێژی بەیانی‌و جومعەو ڕەكعەتی یەكەم‌و دووەمی

عیشــاو مــەغریبو هــەردوو جەژنــەكانو مــانگگیران و تــەراویحو وەتریڕەمەزانــە، بەو مەرجەی -لەوانەدا- مەئمووم نەبێ.

(وَالإِسْرارُ فِي مَوْضِعِهِ) هەروەها بە نهێنی خوێندنە لەو شوێنەی نهێنیی بۆ دانـدراوە: كـە ڕەواتیبی هەر پێنج نوێژەكانو نوێـژی نیـوەڕۆ و عەسـر و ڕەكعـەتی سـێیەمو چـوارەمی مەغریبو عیشایە. جا بزانە: لەم پێنجەمەدا جیاوازی ئیمام و نوێژكەری بە تەنهایی نیە.

شەشەم: (وَالتَّأمِينُ) گوتنی (آمین)ە لە دوای فاتیحە، جا بە تەنهایی بێ، یان بە جەماعـەت ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا أَمَّنَ الإِمامُ فَأَمِّنُوا، فإِنَّهُ مَنْ وافَقَ تَأْمِينُـهُ تَـأْمِينَ الْمَلائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: كاتـێ ئیمام گـوتی: (آمـین). ئێـوەش بڵـێن: (آمـین). چـونكە هـەر كەسـێك (آمـین)گوتنەكـەی لەگـەڵ (آمین)گوتنی مەلائیكەتان ڕێك بكەوێ، خوایگەورە لە گوناهیڕابردووی خۆش ئەبێ.

حەفتەم: (وَقِراءَةُ السُّورَةِ) خوێندنی سوڕەتێكە (بَعْدَ الْفاتِحَةِ) لـە پـاش خوێندنیفاتیحـە لە ڕەكعـەتی یەكـەمو دووەم، جـا بزانـە: لـەجیاتی سـوڕەت دروسـتە ئایـەتێكی قوڕئـان بخوێنێ، بەڵام سوڕەتێكیتەواو لە ئایەتێكی بە ئەندازەی خۆی خێرترە.

جا ئەگەر سوڕەتی نەخوێند، لای كەمی سێ ئایەت بخوێنـێ ﴿عَـنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ ﷺ: قـالَ النَّبِيُّ ﷺ: ثَلاثُ آياتٍ يَقْرَأُ بِهِنَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلاتِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ ثَلاثِ خَلِفاتٍ عِظامٍ سِمانٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: سێ ئایەتی قوڕئان یەكێكتان لە نوێژدا بیانخوێنێ لە پاش فاتیحە، خێری زۆرترە لە سێ ووشتری ئاوسی گەورەو قەڵەو.

بەڵام ئەگەر مەئمووم گوێی لە سوڕەت خوێندنی ئیمام بوو، ئـەبی گـوێی لێبگـرێو نـابێ سوڕەت بخوێنێ ﴿عَنْ عُبادَةَ بنِ الصامتِ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَعَلَّكُـمْ تَقْرَئُـونَ خَلْـفَ إِمامِكُمْ؟ قُلْنا: نَعَمْ. قالَ: لاَ تَفْعَلُوا إِلاَّ بِفاتِحَةِ الْكِتابِ فَإِنَّهُ لاَصَلاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِها﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فـەرمووی: وا دیارە ئێـوە لـە نوێـژی بـە جەماعـەت لـە دوای ئیمام قوڕئان ئەخوێنن؟ گوتمان: بەڵێ ئەیخوێنین، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: وا مەكەن جگـە لە فاتیحە هیچیتر مەخوێنن، چونكە هەر كەسێك فاتیحە نەخوێنێ نوێژی دروست نیە.

جا ئەگەر نوێژەكە نهێنی بوو، یان گـوێی لـە خوێنـدنیئیمام نـەبو، ئەوكاتـە بـا بیخـوێنێ.

﴿ئـاگاداری﴾: خوێنـدنی ئایـەت، یـان سـوڕەتی پـاش فاتیحـە سـوننەتە: لـە سـەر ڕیـزی قوڕئان بێ، سوننەتە: ڕەكعەتییەكەم لـە ڕەكعـەتیدووەم درێـژتر بـێ، سـوننەتە: ئیمـام ماوەیەك بـە بێدەنگـی قوڕئـان لـە دوای فاتیحـە بخوێنـێ؟ بـۆ ئـەوەی مەئمووم ـەكانیش فاتیحەی خۆیان بخوێنن.

وَالتَّكْبِيراتُ عِنْدَ الْخَفْضِ وَالرَّفْعِ، وَقَوْلُ سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ، وَالتَّسْبِيحُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُود، وَوَضْعُ الْيَدَيْنِ عَلَى الفَخِذَيْنِ فِي الْجُلُوسِ: يَبْسُطُ الْيُسْرَى وَيَقْبِضُ الْيُمْنَى إِلاَّ الْمُسَبِّحَةَ فَإِنَّهُ يُشِيرُ بِها مُتَشَهِّداً،

هەشتەم: (وَالتَّكْبِيراتُ) (اَللهُ أَكبَر) گوتنە (عِنْدَ الْخَفْضِ) کاتی هاتنە خوار بۆ ڕکووعو سوجدە (وَالرَّفْعِ) هەروەها کاتی هەڵسانەوە لە سوجدەو تەحیات ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُكَبِّرُ فِي كُلِّ خَفْضٍ وَرَفْعٍ وَقِيامٍ وَقُعُودٍ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ ئەیگوت: (اَللهُ أَكبَر)، بۆ گشت هاتنەخوارەوەو هەڵسانەوەو ڕاوەستان و دانیشتن.

نۆیەم: (وَقَوْلُ) کاتێ لە ڕکووع هەڵساوە بڵێ: ﴿سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ﴾ رواه الشيخان، جا بزانە: ئیمام بە ئاشکرا (سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ) ئەڵێ، ئەوەیتریش بە نهێنی ئەڵێ، هەم سوننەتە لە پاش (رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ) بڵێ: ﴿حَمْداً كَثِيراً طَيِّباً مُبارَكاً فِيهِ مِلْءَ السَّمواتِ وَمِلْءَ الأَرْضِ وَمِلْءَ مَابَيْنَهُما وَمِلْءَ مَاشِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ﴾ رواه‌مسلم.

دەیەم و، یازدەم: (وَالتَّسْبِيحُ) تەسبیحات کردنە (فِي الرُّكُوعِ) لە ڕکووعدا، وەك سێ‌جار بڵێ: ﴿سُبْحانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ﴾. هەم (وَالسُّجُودِ) لە سوجدەشدا سێ جار بڵێ: ﴿سُبْحانَ رَبِّيَ الأَعْلَى﴾. رواهما الترمذي، هەروەها لە دانیشتنی‌نێوان هەردوو سوجدەدا سوننەتە بڵێ: ﴿أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَعافِنِي وَاهْدِنِي وَارْزُقْنِي﴾ رواه‌ابوداود وصححه‌الحاكم.

دوانزەم: (وَوَضْعُ الْيَدَيْنِ) دانانی هەردوو دەستەکانە (عَلَى الْفَخِذَيْنِ) لە سەر هەردوو ڕانەکانی (فِي الْجُلُوسِ) لە دانیشتنی نێوان هەردوو سوجدەو هەم لە تەحیاتەکاندا بەم شێوەیە: (يَبْسُطُ الْيُسْرَى) پەنجەکانی دەستی چەپەی درێژ بکاتە نزیك ئەژنۆیەکانی (وَيَقْبِضُ الْيُمْنَى) پەنجەکانی دەستی ڕاستەی بنوقێنێ (إِلاَّ الْمُسَبِّحَةَ) تەنها پەنجەی شادە نەنوقێنێ (فَإِنَّهُ) پەنجەی شادە (يُشِيرُ بِها) ئاماژەی پێ ئەکا (مُتَشَهِّداً) لە کاتی شادە هێنان، کە گوتی: (إِلاَّ اللهُ) بەرزی ئەکاتەوە، بەلام نایجولێنێ ﴿عَنْ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كانَ يُشِيرُ بِالسَّبَّابَةِ وَلاَيُحَرِّكُها﴾ رواه احمد وابوداود والنسائي، پێغەمبەرﷺ بە پەنجەی شادە ئاماژەی ئەکردو نەیئەجولاند.

ئینجا تا کۆتایی تەحیات دایئەنێتەوەو پەنجەی گەورەشی پێوە ئەلکێنێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: كانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذا جَلَسَ فِي الصَّلاةِ وَضَعَ كَفَّهُ الْيُمْنَى عَلَى فَخِذِهِ الْيُمْنَى، وَقَبَضَ أَصابِعَهُ كُلَّها وَأَشارَ بِأَصْبَعِهِ الَّتِي تَلِي الإِبْهامَ، وَوَضَعَ كَفَّهُ الْيُسْرَى عَلَى فَخِذِهِ الْيُسْرَى﴾ رواه‌مسلم، کە پێغەمبەرﷺ بۆ تەحیاتی نوێژ دائەنیشت، دەستی ڕاستەی لە سەر ڕانی ڕاستەی دائەناو هەموو پەنجەکانی ئەنوقاندن‌و ئاماژەی بەو پەنجەیە ئەکرد کە لە لای پەنجەی گەورەیە، وە دەستی چەپەی دائەنا سەر ڕانی چەپەی.

وَالإِفتِراشُ فِي جَميعِ الْجَلَسات، وَالتَّوَرُّكُ فِي الْجَلْسَةِ الأَخيرَة، وَالتَّسْليمَةُ الثَّانيَةُ.

سێزدەم: (وَالإِفتِراشُ) دانیشتنە لە سەر قاچی چەپە (فِي جَمِيعِ الجَلَسات) لە هەموو دانیشتنەکانی نێوان سوجدەکان‌و لە تەحیاتەکاندا–جگە لە تەحیاتی ئاخیر– واتە: لە سەر کۆزینگی قاچی چەپە دائەنیشێ‌و قاچی ڕاستەی لە سەر پەنجەکان دائەچەقێنێ.

چواردەم: (وَالتَّوَرُّكْ) دانانی نەرمەی ڕانیەتی لە سەر زەمین (فِي الْجَلْسَةِ الأَخِيرَة) لەو دانیشتنەی سەلامدانەوەی بە دوادا دێ، واتە: قاچی ڕاستەی دائەچەقێنێ‌و قاچی چەپەی بە لای ڕاستەی‌دا ئەباتە دەرەوەو نەرمەڕانەکەی‌چەپەی ئەلکێنێ بە زەمین ﴿عَنْ أَبِي حُمَيدالسَّاعديﷺ فِي صفة صَلاَة النَّبيّﷺ: إذا جَلَسَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ جَلَسَ عَلَى رِجْله الْيُسْرَى وَنَصَبَ الْيُمْنَى، وَإِذَا جَلَسَ فِي الرَّكْعَة الآخِرَة قَدَّمَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَنَصَبَ الأُخْرَى وَقَعَدَ عَلَى مَقْعَدَته﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ کە دوو ڕکعەتی تەواو ئەکردن، بۆ تەحیاتی یەکەم لە سەر قاچی چەپەی دائەنیشت‌و قاچی ڕاستەی دائەچەقاند، کە بۆ تەحیاتی‌دوایی دائەنیشت، قاچی چەپەی ئەخستە پێش قاچی ڕاستەی‌و قاچی ڕاستەی دائەچەقاندو لە سەر نەرمەی‌ڕانی دائەنیشت.

پانزەم: (وَالتَّسْلِيمَةُالثَّانِيَةُ) سەلامدانەوەی‌دووەمە ﴿عَنْ وَائِل بِن حُجْرٍﷺ: كَانَ النَّبيُّﷺ يُسَلِّمُ عَنْ يَمِينه: اَلسَّلامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُاللهِ وَبَرَكَاتُهُ، وَعَنْ شِماله: اَلسَّلامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُاللهِ وَبَرَكَاتُهُ﴾ رواەأبوداود، پێغەمبەرﷺ سەلامی یەکەمی بە لای ڕاستەدا ئەداوەو سەلامی دووەمی بە لای چەپەدا ئەداوە، لە سەلامدانەوەدا ئەیگوت: (اَلسَّلامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُاللهِ وَبَرَكاتُهُ).

﴿ باسی ئەو زیکرانەی لە پێش نوێژو لە دوای نوێژ ئەگوترێن ﴾

١- **زیکری پێش نوێژەکان** ﴿عَنْ أُمِّ رافِعِ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّها قالَتْ: يا رَسُولَ الله دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يَأْجُرُنِي اللهُ تَعالَى عَلَيْه، قالَﷺ: يا أُمَّ رَافِعٍ إذا قُمْتِ إِلَى الصَّلاة فَسَبِّحِي الله تَعالَى عَشْراً، وَهَلِّليه عَشْراً، وَاحْمَديه عَشْراً، وَكَبِّرِيه عَشْراً، وَاسْتَغْفِرِيه عَشْراً﴾ رواه ابن السنی، ئەی پێغەمبەری خوا، زیکرێکم پێ بڵێ کە بە گوتنی پاداشتم بدرێتێ لە لای خوای‌گەورە، پێغەمبەریشﷺ فەرمووی: ئەی (دایکی‌ڕافیع)، کاتێ ویستت هەڵسی نوێژ بکەی، دە جار بڵێ: (سُبْحانَ الله)، دە جار بڵێ: (لاَإلهَ إلاّالله)، دە جار بڵێ: (اَلْحَمْدُ لله)، دە جار بڵێ: (اَللهُ أَكبَر)، دە جار بڵێ: (أَسْتَغْفِرُالله).

٢- ﴿ زیکری دوای نوێژی بەیانی‌و مەغریب بە تایبەتی ﴾

کە سەلامت داوە لەو دوو نوێژە، پێش ئەوەی لە شوێنی خۆت لابچی‌و پێش هەموو قسەیەك دە جار بڵێ: ﴿لآإلَهَ إلاَّالله وَحْدَهُ لاَشَريكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُميتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَديرٌ﴾ رواهما الترمذي عن ابی‌ذر وعمارة.

ئینجا سێ جار بڵێ: ﴿رَضِینا بِاللهِ رَبّاً، وَبِالإِسْلامِ دِینـاً، وَبِمُحمَّـدٍﷺرَسُـولاً﴾ رواه اصحاب السنن. ئینجا حەفت جار بڵێ: ﴿اَللّهُمَّ أَجِرْنِی مِنَ النَّارِ﴾ رواه ابوداود.

٣- ﴿ زیكری هەر پێنج نوێژەكان بە گشتی ﴾

یەكەم: ﴿عَنْ ثَوْبانَ رضي الله عنه: كانَ رَسُولُ اللهِﷺ إذا انْصَرَفَ مِنْ صَلاَتِهِ إِسْتَغْفَرَ اللهَ ثَلاثـاً، فَقـالَ:﴾ كـاتێ پێغەمبەرﷺسەلامی ئەداوە لە نوێـژ، سـێ جـار ئەیفـەرموو: (أَسْتَغْفِرُالله)، ئینجا ئەیفەرموو: ﴿اَللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلاَمُ، وَمِنْكَ السَّـلاَمُ، تَبارَكْـتَ يـا ذاالْجَلاَلِ وَالْإِكْرامِ﴾ رواه‌مسلم.

دووەم: ئایەتەلكورسی ﴿عَنْ أَبِی أُمامَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِیُّﷺ: مَنْ قَرَأَ آيَةَالْكُرْسِيِّ دُبُرَ كُلِّ صَلاَةٍ مَكْتُوبَةٍ لَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ دُخُولِ الْجَنَّةِ إِلاَّ الْمَوْتُ﴾ صحححه ابن حبان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر كەسێك دوای هـەموو نوێژێكیفـەرز ئایەتەلكورسی بخوێنێ، هیچ شتێ رێگەی بە هەشتی لێناگرێ تەنها نەمردنی رێگەی نادا.

سێیەم: پێغەمبەرﷺ دوای نوێژ ئەیفەرموو: ﴿لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَـرِيكَ لَـهُ، لَـهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اَللّهُمَّ لاَ مانِعَ لِما أَعْطَيْتَ وَلاَ مُعْطِيَ لِمـا مَنَعْتَ وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ﴾ رواه‌الشیخان.

چوارەم: ﴿عَنْ أَبِی هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِیُّﷺ: مَنْ سَبَّحَ دُبُرَكُلِّ صَلاَةٍ ثَلاَثـاً وَثَلاَثِـينَ، وَحَمِدَ اللهَ ثَلاَثاً وَثَلاَثِينَ، وَكَبَّرَ اللهَ ثَلاَثاً وَثَلاَثِينَ، فَتِلْكَ تِسْعٌ وَتِسْـعُونَ﴾ پێغەمبەرﷺ فـەرمووی: هـەر كەسـێك لـە دوای هـەموو نوێـژێك سیوسـێ جـار بڵـێ: (سُبْحانَ اللهِ)، سیوسێ جار بڵێ: (اَلْحَمْدُ لِلّهِ)، سیوسێ جار بڵێ: (اَللهُ أَكْبَر)، ئەوە ئەكاتە نەوەد و نۆ، وەك ژمارەی ناوە پیرۆزەكانی خوای گـەورە ﴿وَقالَ تَمامَ الْمِأَةِ﴾ ئینجـا بـۆ تـەواوكردنی ژمارە سەد، جارێـك بڵـێ: ﴿لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُـوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾، بە گوتنی ئەو زیكرانە ﴿غُفِرَتْ خَطاياهُ وَلَوْ كانَ مِثْلَ زَبَدِالْبَحْرِ﴾ رواه مسلم، خوای گەورە لە گوناهەكانی خۆش ئەبێ، هەرچەند وەك كەفی دەریـا زۆر بـن.

پێنجەم: دە جار بڵێ: ﴿لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ﴾ رواه الترمذي.

شەشەم: ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ‌اللهُ عَنهُما: أَنَّ رَفْعَ الصَّوْتِ بِالذِّكْرِ-حِينَ يَنْصَرِفُ النَّاسُ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ-كانَ عَلَى عَهْدِ رَسُـولِ اللهِﷺ﴾ رواه‌الشیخان، واتـە: دەنـگ هـەڵێنان بـەو زیكرەی دوای نوێژەواجبەكان-كە نوێژ ئەكرا- لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ هەبوو.

ئیمامی (الشافعی) ئەفـەرموێ: ئەگـەر ئیمـام ئەیویست لێی فێرە زیكر ببن، بـا دەنـگ هەڵێنێ تا ئەزانێ: لێی فێر بون، ئینجا دەنگی نزم ئەكاتەوە.

(فَصْلٌ) وَالْمَرْأَةُ تُخالفُ الرَّجُلَ فِي خَمْسَةِ أَشْياءَ: فَالرَّجُلُ يُجافِي مِرْفَقَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ، وَيُقِلُّ بَطْنَهُ عَنْ فَخِذَيْهِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ، وَيَجْهَرُ فِي مَوْضِعِ الْجَهْرِ، وَإِذا نابَهُ شَيْءٌ فِي الصَّلاةِ سَبَّحَ،

﴿ دوعا كردن له دواى نويژەكان ﴾

﴿عَنْ أَبِي أُمامَةَ﴾: قِيلَ: يارَسُولَ اللهِ ﷺ أَيُّ الدُّعاءِ أَسْمَعُ؟ قالَ: جَوْفَ اللَّيْلِ الآخِرَ، وَدُبُرَ الصَّلَواتِ الْمَكْتُوباتِ﴾ رواه الترمذي، پرسيار له پێغەمبەر ﷺ كرا: ئايا كام دوعا زوتر قبول ئەبێ؟ فەرمووى: له ناوەندى كۆتاييشەو و له دواى نوێژە واجبەكان.

ئینجا بزانه: (اَلْحَمْدُلله)و سەلاوات لێدان پێش دوعاكردن سوننەته ﴿عَنْ فُضالَةَ﴾: دَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى فَقالَ: اَللّهُمَّ اغفِرلِي وَارْحَمْنِي. فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: عَجِلْتَ أَيُّها الْمُصَلِّي، إِذا صَلَّيْتَ فَقَعَدْتَ، فَاحْمَدِاللهَ بِما هُوَ أَهْلُهُ، وَصَلِّ عَلَيَّ، ثُمَّ ادْعُهُ﴾ رواه الترمذي، پیاوێك هاته مزگەوت نوێژى كرد، ئینجا دوعاى كردو گوتى: خوايه لێم خۆش ببەو رەحمم پێ بكه. ئینجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: پەلەت كرد ئەى نوێژكەر، هەر كاتێ نوێژت كرد، ئینجا دانیشتى، سوپاسى خوا بكه بەو جۆرەى شايانى گەورەييەتى، واته: بلێ: (اَلْحَمْدُلله)، وه سەلاوات له سەر من لێبده، ئینجا دوعابكه.

﴿ فَصْلٌ: له باسى جياوازى پياو و ئافرەت له نوێژدا ﴾

(وَالْمَرْأَةُ) ئافرەت (تُخالِفُ الرَّجُلَ) جياوازه له نێرينه، كاتى نوێژكردن (فِي خَمْسَةِأَشْياءَ) له پێنج شتدا يەكەم: (فَالرَّجُلُ) هەرچى نێرينه بێ (يُجافِي) سوننەته دوور بخاتەوه (مِرْفَقَيْهِ) هەردوو ئەنيشكەكانى (عَنْ جَنْبَيْهِ) له هەردوو تەنيشتەكانى.

دووەم: (وَيُقِلُّ بَطْنَهُ) زگىخۆى بەرز بكاتەوه (عَنْ فَخِذَيْهِ) له هەردوو رانەكانى، هەروەها ئەژنۆيەكانى به قەد يەك بست لێك دوور بخاتەوه (فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُود) له كاتى ڕوكووع و سوجود وەها ئەكا ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن بُجَينةَ﴾: كانَ النَّبِيُّ ﷺ إذا صَلَّى فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى يَبْدُوَ بَياضُ إِبْطَيْهِ﴾ رواه الشيخان، كاتێ پێغەمبەر ﷺ نوێژى ئەكردو سوجدەى ئەبرد، دەستەكانى ئەوەنده له تەنيشتەكانى دوور ئەخستنەوه: تا سپيايى بن هەنگلى دەر ئەكەوت. ﴿وَعَنْ أَنَسٍ﴾: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِعْتَدِلُوا فِي السُّجُودِ وَلايَنْبَسِطْ أَحَدُكُمْ ذِراعَيْهِ إِنْبِساطَ الْكَلْبِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: خۆتان ڕاست بكەن له سوجدەدا، وەك سەگ باسكتان دامەنێنه سەر زەمين.

سێيەم: (وَيَجْهَرُ) پياو به دەنگ بخوێنێ (فِي مَوْضِعِ الْجَهْرِ) لەو كاتانەى به دەنگ هەڵێنان نوێژيان تێدا ئەكرێ: كه باسمان كردن له فەسلىڕابردودا.

چوارەم: (وَإِذا نابَهُ شَيْءٌ) كاتێ پياو شتێكى لێڕووبەدا (فِي الصَّلاةِ) له ناو نوێژدا: وەك ئاگاداركردنەوەى ئيمام، يان كەسێكىتر (سَبَّحَ) سوننەته بڵێ: (سُبْحانَ اللهِ)،

وَعَوْرَةُ الرَّجُلِ مَا بَيْنَ سُرَّتِهِ وَرُكْبَتِهِ. وَالْمَرْأَةُ تَضُمُّ بَعْضَهَا إِلَى بَعْضٍ، وَتَخْفِضُ صَوْتَهَا بِحَضْرَةِ الرِّجَالِ الأَجَانِبِ، وَإِذَا نَابَهَا شَيْءٌ فِي الصَّلاَةِ صَفَّقَتْ، وَجَمِيعُ بَدَنِ الْحُرَّةِ عَوْرَةٌ إِلاَّ وَجْهَهَا وَكَفَّيْهَا، وَالأَمَةُ كَالرَّجُلِ.

﴿عَنْ سَهْلِ بنِ سَعْدٍ﴿: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ نَابَهُ شَيْءٌ فِي صَلاَتِهِ فَلْيُسَبِّحْ وَإِنَّمَا التَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك شتێکی لێ ڕوودا لە ناو نوێژدا: ئەگەر پیاو بوو، با بڵێ: (سُبْحَانَ اللهِ)، بەڵام با ئافرەت چەپڵە لێبدا، واتە: بەرەدەستی ڕاستەی لە پشتەدەستی چەپەی بدا.

پێنجەم: (وَعَوْرَةُ الرَّجُل) عەورەتی نێرینە هەرچەند منداڵیش بێ (مَا بَيْنَ سُرَّتِهِ وَرُكْبَتِهِ) نێوان ناوك و ئەژنۆیەتی ﴿عَنْ جابرٍ﴿: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذَا كَانَ الثَّوْبُ وَاسِعاً فَالْتَحِفْ بِهِ -يَعْنِي فِي الصَّلاَةِ- وَإِنْ كَانَ ضَيِّقاً فَاتَّزِرْ بِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر جلەکەت بەرین بوو، خۆتی لە ناو بپێچە، وە ئەگەر تەسك بوو، وەك پەشتەماڵ لای خوارەوەی پێ داپۆشە. واتە: (إِزار) بە پەشتەماڵی نێوان ناوك و ئەژنۆ ئەگوترێ.

(وَالْمَرْأَةُ) بەڵام ئافرەت، واتە: مێینە هەرچەند منداڵیش بێ (تَضُمُّ بَعْضَهَا) ئەندامەکانی ئەلکێنێ (إِلَى بَعْضٍ) بە ئەندامەکانی تری، واتە: ئەنیشکەکانی ئەلکێنێ بە تەنیشتەکانیەوە لە ڕوکوع و سوجدەداو زگی ئەلکێنێ بە ڕانەکانیەوە لە کاتی سوجدەدا، چونکە وەها باشتر دائەپۆشرێ، وە لە حەدیسێکی بێهێزدا هاتوە: ﴿مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى امْرَأَتَيْنِ تُصَلِّيَانِ، فَقَالَ: إِذَا سَجَدْتُمَا فَضُمَّا بَعْضَ اللَّحْمِ إِلَى الأَرْضِ، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ لَيْسَتْ فِي ذَلِكَ كَالرَّجُلِ﴾ رواه أبوداود والبيهقي مرسلاً، پێغەمبەر ﷺ بە لای دوو ئافرەتدا ڕابرد کە نوێژیان ئەکرد، فەرمووی: کاتێ سوجدەتان برد نەختێك خۆتان بلکێنن بە زەمین، چونکە لە سوجدەدا ئافرەت وەك پیاو نیە.

(وَتَخْفِضُ صَوْتَهَا) هەروەها ئافرەت دەنگی خۆی نزم ئەکا (بِحَضْرَةِ الرِّجَالِ الأَجَانِبِ) ئەگەر پیاوی بێگانە گوێی لە دەنگی ئەبو، ئەوەك شتێکی بێشەرعی ڕوو بدا.

(وَإِذَا نَابَهَا شَيْءٌ) ئەگەر ئافرەت شتێکی لێ ڕوو بدا (فِي الصَّلاَةِ) لە ناو نوێژدا (صَفَّقَتْ) با چەپڵە لێبدا: بەو شێوەی باسمان کرد.

(وَجَمِيعُ بَدَنِ الْحُرَّةِ عَوْرَةٌ) هەموو لاشەی ئافرەت عەورەتە (إِلاَّ وَجْهَهَا وَكَفَّيْهَا) تەنها ڕووخسارو لەپەدەستی لە نوێژدا عەورەت نیە، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ مَاظَهَرَ مِنْهَا﴾ واتە: نابێ ئافرەتان جوانیخۆیان بە دەر بخەن جگە لەو شوێنانەی لە کاتیکارکردن بە دەر ئەکەون: کە تەنها لەپەدەست و ڕووخسارە.

(وَالأَمَةُ) (جارية)، واتە: کۆیلەی مێ (كَالرَّجُلِ) وەکو پیاوە، واتە: لە نوێژدا عەورەتی نێوان ناوك و ئەژنۆیەتی.

(فَصْلٌ) وَالَّذِى يُبْطِلُ الصَّلاَةَ أَحَدَ عَشَرَ شَيْئاً: اَلْكَلاَمُ الْعَمْدُ، وَالْعَمَلُ الْكَثِيرُ، وَالْحَدَثُ، وَحُدُوثُ النَّجاسَةِ،

﴿ئاگاداری﴾: ئەو عەورەتەی باسمان کرد عەورەتی نوێژ بوو، بەڵام بۆ تەماشاکردنی پیاوی بێگانە، ڕووخسار و دەستو گشت ئەندامەکانیتری ئافرەت عەورەتە، جیاوازی ئافرەتی ئازاد و کۆیلە نیە، هەروەك لە(پەرتووکی ژن مارەکردن)دا باسی ئەکەین،إن شاءالله تعالى.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەوشتانەی نوێژ بەتاڵ ئەکەنەوە ﴾

(وَالَّذِى يُبْطِلُ الصَّلاَةَ) ئەو شتانەی نوێژ بەتاڵ ئەکەنەوە (أَحَدَعَشَرَ شَيْئاً) یانزە شتن: یەکەم: (اَلْكَلاَمُ الْعَمْدُ) قسەکردنی بە قەسدیە، هەرچەند تەنها دوو پیتیش بێ: وەك بڵێ: (نا)، یان (با)، یان (نەء)، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ هَذه الصَّلاَةَ لاَ يَصْلُحُ فِيها شَيْءٌ مِنْ كَلاَمِ النَّاسِ، إِنَّما هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِراءَةُ الْقُرآنِ﴾ رواەمسلم، ناگونجێ لە ناو ئەو نوێژەدا قسەی ئادەمیزادان بکرێ، ئەبێ تەنها تەسبیحاتو تەکبیرو خوێندنی قورئانی تێدا بکرێ.

بەڵام ئەگەر بە دەست خۆی نەبو: ووشەیەك، یان دوو ووشەی لە دەم دەرچون، یان لە بەر کۆکە، یان پێکەنین، یان گریان-کە دەستەڵاتی بە سەردا نەبێ- دوو ووشە، یان سێی بە دەمدا هاتن، بە ئەوانە نوێژ بە تاڵ نابێ.

دووەم: (وَالْعَمَلُ الْكَثِيرُ) جموجۆڵی زۆرە، بۆ وێنە: دوو شاقاو، یان دوو جولەیتر-بە هەر ئەندامێك بێ- بە کەم دائەندرێ، بەڵام سێ زۆرەو نوێژ بەتاڵ ئەکەنەوە ئەگەر بە دوای یەکدا بن ﴿عَنْ أَبِى قَتادَةَ: كانَ رَسُولُ اللهِﷺ: يُصَلِّى وَهُوَ حامِلٌ أُمامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ، فَإِذا سَجَدَ وَضَعَها وَإِذا قامَ حَمَلَهَا﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەرﷺ لەو کاتەی نوێژی ئەکرد، کیژۆڵەیەکی-کە ناوی ئومامە بوو-هەڵئەگرت، جا کاتێ سوجدەی ئەبرد دایئەنا، کە هەڵئەستاوە هەڵیئەگرتەوە. مەبەست ئەوەیە: ئەو جولەیەی پێغەمبەرﷺ کەم بوو، چونکە بە دوای یەکدا نەکرلوە.

سێیەم: (وَالْحَدَثُ) بێدەستنوێژبوونە ﴿عَنْ عَلِيٍّ بن طَلْقٍ: قالَ النَّبِيُّﷺ: إِذا فَسَا أَحَدُكُمْ فِى الصَّلاَةِ فَلْيَنْصَرِفْ وَلْيَتَوَضَّأْ وَلْيُعِدِ الصَّلاَةَ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێ یەکێکتان لە ناو نوێژدا بایەکی لێدەرچوو، با بڕوا دەستنوێژ بشواتەوەو نوێژەکەش دووبارە بکاتەوە.

چوارەم: (وَحُدُوثُ النَّجاسَةِ) پەیدابوونی پیسیە لە جلەکانی، یان لە ئەندامەکانی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾ جلوبەرگی خۆت پاك بکەوە. ﴿وَعَنْ عائِشَةَ رضي الله عنها: قالَ النَّبِيُّﷺ لاِمْرَأَةٍ: فَاغْسِلِى عَنْكِ الدَّمَ وَصَلِّى﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو خوێنەی پرژاوەتە جلوبەرگت بیشۆرەو نوێژ بکە.

وَانْكِشافُ الْعَوْرَة، وَتَغْيِيرُ النِّيَّة، وَاسْتِدْبارُ الْقِبْلَة، وَالأَكْلُ، وَ الشُّرْبُ، وَالْقَهْقَهَةُ، وَالرِّدَّةُ.

پێنجەم: (وَانْكِشافُ الْعَوْرَةِ) دەرکەوتنی عەورەتە، جا ئەگەر زوو دایبپۆشێتەوە، نوێژی بەتاڵ نابێ (بۆ بەڵگە: بگەڕێوە بۆ مەرجەکانی نوێژ).

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پیاو، یان ئافرەت هیچیان دەست نەکەوت عەورەتی خۆیان پێ دابپۆشن، واجبە: نوێژەکەیان بکەنو دووبارەکردنەوەی ناوێ.

شەشەم: (وَتَغْيِيرُالنِّيَّةِ) گۆڕینی نیەتی ئەم نوێژەیە بۆ نوێژێکیتر، واتە: ئەو نوێژەی نیەتی لە ناودا گۆڕیوە لەگەڵ ئەو نوێژەی نیەتی بۆ هێناوە، هەردووکیان بەتاڵ ئەبن، چونکە هەردووکیان ناتەواون.

حەفتەم: (وَاسْتِدْبارُ الْقِبْلَةِ) لادانە لە ئاستیقیبلە، جا ئەگەر ماوەکە کەم بوو و زوو گەڕاوە لای قیبلە، ئەوە نوێژەکەی بەتاڵ نابێ، بەڵام ئەگەر ماوەکە زۆر بوو، نوێژەکەی بەتاڵ ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوکاتانەی وازهێنان لە قیبلە نوێژ بەتاڵ ناکا، لە مەرجەکانی نوێژدا باسمان کردن.

هەشتەم: (وَالأَكْلُ) خواردنە بە قەسدی، هەرچەند کەمیش بێ.

نۆیەم: (وَالشُّرْبُ) خواردنەوەیە بە قەسدی، هەرچەند کەمیش بێ. ئینجا بزانە: ئەگەر شتێکی شیرنی خوارد، ئینجا لە ناو نوێژدا شیرینیەکەی قوتدا، نوێژەکەی بەتاڵ ئەبێ، چونکە ئەوانە زۆر دژایەتییان لەگەڵ نوێژ هەیە.

دەیەم: (وَالْقَهْقَهَةُ) پێکەنینی بە دەنگە، چونکە پیتی لەگەڵ دەرئەچێو ئەبێتە قسەکردن، وەك گوتمان.

یانزەم: (وَالرِّدَّةُ) کافربوونە، چونکە کافربوونیش دژی خواپەرستییە.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: ڕابردن حەرامە لە پێش کەسێك کە نوێژ ئەکاو سنووری بۆ خۆی داناوە، بەڵام نوێژەکەی بەتاڵ نابێتەوە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لأَنْ يَقِفَ أَحَدُكُمْ مِاْةَ عامٍ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَخِيهِ وَهُوَ يُصَلِّي﴾ رواه الترمذي، هەر یەکێك لە ئێوە سەد ساڵ بوەستێ باشترە، لەوەك بە پێش برایخۆیدا ڕابرێ کاتێ نوێژ ئەکا.

دووەم: ئاوڕدانەوە مەکروهە، بەڵام نوێژ بەتاڵ ناکا، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿لاَيَزالُ اللهُ مُقْبِلاً عَلَىالْعَبْدِ وَهُوَ فِيصَلاَتِه مالَمْ يَلْتَفِتْ، فَإذا الْتَفَتَ إنْصَرَفَ عَنْهُ﴾ رواه النسائي، بەردەوام خوایگەورە ڕووی لە بەندەی خۆیەتی لە کاتی نوێژکردنی، بەڵام کە ئاوڕی دایەوە لە ناو نوێژدا، خوا وازی لێئەهێنێ.

سێیەم: پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿لاَصَلاَةَ بِحَضْرَةِ الطَّعامِ وَلاَهُوَ يُدافِعُهُ الأَخْبَثانِ﴾ رواه مسلم، نوێژکردن مەکروهە کاتێك خواردن ئامادە ئەبێ بۆ کەسێك برسی بێ، یان کاتێ میزی بێ، یان پیسایییەکەیتر.

(فَصْلٌ) وَرَكَعاتُ الْفَرائِضِ سَبْعَ عَشْرَةَ رَكْعَةً: فِيها أَرْبَعٌ وَثَلاثُونَ سَجْدَةً، وَأَرْبَعٌ وَتِسْعُونَ تَكْبِيرَةً، وَتِسْعُ تَشَهُّدات،

چوارەم: سوننەتە کە دەچیتە ناو مزگەوت بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ، رَبِّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوابَ رَحْمَتِكَ﴾ رواه الترمذي، ئینجا (بِسْمِ اللهِ) بکاو، قاچی ڕاستەی لە پێشان بباتە ژوورەوە، هەروەها پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿إِذا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلايَجْلِسْ حَتَّى يُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ﴾ رواه‌الشيخان، کاتێ یەکێك لە ئێوە چووە ناو مزگەوت، با دانەنیشێ تا دوو ڕەکعەت نوێژ ئەکا. جا بزانە: بەم دوو ڕەکعەتە ئەگوترێ: (تَحِيَّةُالْمَسْجِدِ).

ئینجا کە لە مزگەوت هاتە دەرەوە، قاچی چەپەی لە پێشان ئەباتە دەرەوەو ئەڵێ: ﴿أَللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَىمُحَمَّدٍ، رَبِّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوابَ فَضْلِكَ﴾ رواه الترمذي عن فاطمة رَضِيَ اللهُ عَنها.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژمارەی ڕەکعەتەکانی نوێژەکان ﴾

(وَرَكَعاتُ الْفَرائِضِ) هەموو ڕەکعەتەکانی نوێژەواجبەکان (سَبْعَ عَشْرَةَ رَكْعَةً) حەڤدە ڕەکعەتن لە شەو و ڕۆژێکدا، واتە: نوێژی نیوەڕۆ چوار ڕەکعەتە، عەسر چوار ڕەکعەتە، مەغریب سێ ڕەکعەتە، عیشا چوار ڕەکعەتە، سبەینە دوو ڕەکعەتە، بەڵام ئەگەر هەینی بوو، ئەبنەوە پانزە ڕەکعەت، وە ئەگەر لە سەفەر بوو، ئەبنەوە یازدە، هەروەك لە مەودوا باسی ئەکەین ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَوَّلُ مافُرِضَتِ الصَّلاةُ رَكْعَتانِ إِلاَّالْمَغْرِبَ فَإِنَّها وَتْرُ النَّهارِ﴾ رواه الامام احمد ﴿ثُمَّ هاجَرَ النَّبِيُّﷺ فَفُرِضَتْ أَرْبَعاً وَأُقِرَّتْ صَلاةُ السَّفَرِ عَلَى الأَوَّلِ﴾ رواه البخاري، (عائِشَة) -خوا لێی ڕازی بێ- فەرموویەتی: یەکەمجار هەموو نوێژەکان دوو ڕەکعەتی بون، بەڵام مەغریب سێ ڕەکعەتی بوو، ئینجا پێغەمبەرﷺ کۆچی کرد بۆ مەدینە، نوێژەکان–جگە لە مەغریب و سبەینە– بوونە چوار ڕەکعەتی، بەڵام لە سەفەردا هەروەك جاری پێشوو بە دوو ڕەکعەتی مانەوە.

(فِيها) لەو حەڤدە ڕەکعەتانەدا هەیە (أَرْبَعٌ وَثَلاثُونَ سَجْدَةً) سیوچوار سوجدە: چونکە هەر ڕەکعەتێك دوو سوجدەی تێدایە، واتە: دوو جاران حەڤدە=ئەکاتە سیوچوار.

(وَأَرْبَعٌ وَتِسْعُونَ تَكْبِيرَةً) نەوەدو چوار (أَللهُ أَكْبَر)یان تێدایە: چونکە نوێژی نیوەڕۆ و عەسر و عیشا: هەر یەکەیان بیستو دوو (أَللهُ أَكْبَر)ی تێدایە، ئەوە شەستو شەش، سبەینە یازدەی تێدایە، مەغریب حەڤدەی تێدایە=ئەکاتە نەوەدو چوار.

(وَتِسْعُ تَشَهُّداتٍ) نۆ تەحیاتیان تێدایە: نوێژی بەیانی یەك تەحیاتی تێدایەو، هەر یەکێکیش لە چوارەکانیتر دوو تەحیاتیان تێدایە.

وَعَشْرُ تَسْليمات، وَمائَةٌ وَثَلاثٌ وَخَمْسُونَ تَسْبيحَةً، وَجُمْلَـةُ الأرْكـانِ فِي الصَّلاةِ مائَـةٌ وَسِـتَّةٌ وَعِشْـرُونَ رُكْنـاً: فِي الصُّبْحِ ثَلاثُـونَ رُكْنـاً، وَفِـي الْمَغْـرِبِ إثْنانِ وَأرْبَعونَ رُكْناً، وَفِي الرُّباعيَّةِ أرْبَعَةٌ وَخَمْسُونَ رُكْناً.

وَمَنْ عَجَزَ عَنِ الْقيامِ فِي الْفَريضَةِ: صَـلَّى جالسـاً، وَمَـنْ عَجَـزَ عَـنِ الْجُلُـوسِ صَلَّى مُضْطَجِعاً، وَمَنْ عَجَزَ عَنْهُ صَلَّى مُسْتَلْقِياً.

(وَعَشْرُ تَسْليماتٍ) ده سـه‌لامدانه‌وه‌یان تێدایـه: هـه‌ر یـه‌كێك دوو سـه‌لام-ئه‌كاتـه ده.

(وَمائَةٌ وَثَلاثٌ وَخَمْسُونَ تَسْبيحَةً) سه‌دو پـه‌نجاو سێ ته‌سبیحاتیان تێدایـه: چـونكه هـه‌ر ڕه‌كعه‌تێك نۆ (سُبْحانَ رَبِّي)ی تێدایه، واته: نۆ جاران حه‌قده-ئه‌كا سه‌دو په‌نجاو سێ.

(وَجُمْلَةُ الأرْكانِ) ژماره‌ی ڕوكنه‌كان به كورتی (فِي الصَّلاةِ) له‌و پێنج فه‌ڕزانـه‌دا (مِائَةٌ وَسِتَّةٌ وَعِشْرُونَ رُكْناً) سه‌دو بیستو شـه‌ش ڕوكنن: (فِي الصُّبْحِ) لـه نوێـژی سـبه‌ینه‌دا (ثَلاثُـونَ رُكْناً) سی ڕوكن هه‌نه (وَفِي الْمَغْرِبِ) له نوێژی مه‌غریبدا (إثْنـانِ وَأرْبَعـونَ رُكْنـاً) چلو دوو ڕوكن هه‌نه (وَفِي الرُّباعيَّةِ) له هه‌ر یه‌كێك له‌و سێ نوێژانه‌ی چوار ڕه‌كعتێن (أرْبَعَةٌ وَخَمْسُونَ رُكْناً) په‌نجاو چوار ڕوكن هه‌نه.

(جـا ئه‌ی خـوێنه‌ری خـۆشه‌ویست، له‌جیاتی من ئه‌و ڕوكنانه به درێژی بۆ خۆت بژمێره).

﴿ باسی نوێژكردن به دانیشتنه‌وه ﴾

(وَمَنْ عَجَزَ عَنِ الْقِيـامِ) هـه‌ر كه‌سـێك توانـای نـه‌بو بـه پێـوه نوێـژ بكـا (فِي الْفَريضَـةِ) لـه‌و نوێژانه‌ی كه واجبن، جا له به‌ر نه‌خۆشی نه‌یتوانی به پێوه بیكا، یان شوێنه‌كه زۆر نـه‌وی بوو و نه‌یئه‌توانی خۆی ڕاست بكاته‌وه، یان له ترسی دوژمـن نه‌ئـه‌وێرا هه‌ڵسـێته‌وه سـه‌ر پێ؟ چونكه خۆی له مه‌كۆ نابو، یان بوبووه چاودێری جموجـۆڵی‌دوژمن، ئه‌گـه‌ر هه‌ڵسـابا سه‌رپێ ئاشكرا ئه‌بوو، هه‌ر یه‌كێك له‌وانه (صَلَّى جالِساً) نوێژه‌فه‌ڕزه‌كه‌ی بـه دانیشـتوویی ئه‌كا، ئینجا بۆ ڕوكووع خۆی دادێنێته‌وه خـواره‌وه تـا نێوچـاوانی به‌رانبـه‌ر ئه‌ژنۆیـه‌كانی ئه‌بێ، ئینجا سوجده‌ش-به ته‌واوی- ئه‌با.

﴿ئاگـاداری﴾: ئه‌گـه‌ر ئـه‌یتوانی بـه پێـوه نوێـژ بكـا بـه‌ڵام پشـتی چه‌مابو: جـا لـه بـه‌ر نه‌خۆشی، یان شوێنه‌كه نه‌ختێك نه‌وی بـوو، ئـه‌وه ئـه‌بی بـه چـه‌ماوه‌یی نوێـژ بكـاو، بـۆ ڕوكووعیش زیاتر خۆی كووڕ بكاته‌وه، ئینجا سوجده‌ش-به ته‌واوی- ببا.

(وَمَنْ عَجَزَ عَنِ الْجُلُوسِ) هه‌ركه‌سێك لـه دانیشـتنه‌وه‌ش نه‌یئـه‌توانی نوێـژبكا، چـونكه زۆر نـه‌خۆش بـو، یـان ده‌سـتو قاچـی به‌سـترا بـو (صَـلَّى مُضْـطَجِعاً) ڕوو لـه قیبلـه له‌سـه‌ر ته‌نیشتی ڕاسته‌ی نوێژ ئه‌كا.

(وَمَنْ عَجَزَ عَنْهُ) هه‌ركه‌سێك نه‌یئه‌توانی له سه‌ر ته‌نیشت نوێژ بكا (صَلَّى مُسْتَلْقِياً) له سه‌ر پشت درێژ ئه‌بێو به‌ره پێی له قیبله ئه‌كاو شتێك له بن سه‌ری دائـه‌نێو نوێـژ ئـه‌كا، جا

(فَصْلٌ) وَالْمَتْرُوكُ مِنَ الصَّلاَةِ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: فَرْضٌ، وَسُنَّةٌ، وَهَيْئَةٌ، فَالْفَرْضُ: لاَ يَنُوبُ عَنْهُ سُجُودُ السَّهْوِ، بَلْ إِنْ ذَكَرَهُ وَالزَّمانُ قَرِيبٌ أَتَى بِهِ وَبَنَى عَلَيْهِ وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ،

ئەوانە-هەردووكيان-چۆن بۆيان بگونجێ سوجدەو ڕوكووع ئەبەن، ئەگەر نەگونجا، ئەبێ بە سەری‌خۆيان ئاماژە بۆ سوجدەو ڕوكووع بكەن، جا ئەگەر نەيانتوانی، با بە چاو ئاماژەيان بۆ بكەن، ئەگەر هەر نەيانتوانی، ئەبێ بە دڵ نوێژ بكەن، واتە: تا هۆشی مابێ، نابێ واز لە نوێژ بێنێ:

﴿عَنْ عمران بن حصين ﷺ: قالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ: صَلِّ قائماً، فَانْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقاعداً، فَانْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ﴾ رواه البخاری، وزادالنسائی: ﴿فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَمُسْتَلْقِيًا﴾ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نوێژ بە پێوە بكە، ئەگەر نەتتوانی بە دانیشتوویی بیكە، ئەگەر نەتتوانی لە سەر تەنیشت بیكە، ئەگەر نەتتوانی لە سەر پشت بیكە.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لە چاودێرو مەكۆچی- ئەوانە- هیچیان دووبارەكردنەوەی نوێژیان لە سەر نیە.

﴿پاشكۆ﴾: ئەوەی گوتمان هەمووی بۆ نوێژەفەڕزەكان بوو، بەلام سوننەت بە هەموو جۆرێك دروستە، چونكە پێغەمبەر ﷺ فەرموويەتی: ﴿مَنْ صَلَّى قاعِداً فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقائِمِ، وَمَنْ صَلَّى نائِماً فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقاعِدِ﴾ رواه أصحاب السنن، هەر كەسێك بە دانیشتوویی نوێژی سوننەت بكا، نیوەی خێری بە پێوەی هەیە، وەهەر كەسێك بە پاڵدانەوە نوێژی سوننەت بكا، نیوەی خێری دانیشتووی هەیە. بەلام ئەبێ بۆ ڕوكووع‌و سوجدە دابنیشێ.

جا بزانە: قوڕئان خوێندن‌و هەموو زیكرێكی‌تریش بە پاڵدانەوەو لە سەر پشت-وەك دانیشتن- دروستەو خێری هەیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سوجدەی (سَهو) ﴾

(وَالْمَتْرُوكُ مِنَ الصَّلاَةِ) ئەو شتەی لە نوێژ لەبیر ئەچێ (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ جۆرە: جۆری‌یەكەم: (فَرْضٌ) واجبە، وەك ئەو ڕوكنانەی باسمان كردن. جۆری‌دووەم: (وَسُنَّةٌ) سوننەتەو بەشێكە لە نوێژ. جۆری‌سێیەم: (وَهَيْئَةٌ) سوننەتەو بەشێك نیە لە نوێژ، وەكو باسمان كردن.

(فَالْفَرْضُ) جا ئەو واجبەی نەیكردوە (لاَ يَنُوبُ عَنْهُ) نابێتە جێگری ئەو واجبە نەكراوە (سُجُودُالسَّهْوِ) سوجدەی سەهوو (بَلْ إِنْ ذَكَرَهُ) بەڵكو ئەگەر لە دوای سەلامدانەوە هاتەوە بیری كە واجبەكەی نەكردوە (وَالزَّمانُ قَرِيبٌ) ماوەی هاتنەوەبیری نزیك بوو لە سەلامدانەوە (أَتَى بِهِ) پێویستە بگەڕێتەوە ناو نوێژەكە، بۆ كردنی ئەو واجبەو (وَبَنَى عَلَيْهِ) هەر لە سەر واجبەنەكراوەكە دەست بە نوێژ ئەكاتەوە، بەو مەرجەی زۆر قسەی نەكردبێ‌و بێ‌دەستنوێژ نەبوبێ (وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ) لە بەر ئەو سەهووە سوجدەی سەهوو ئەبا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ:

وَالسُّنَّةُ: لاَيَعُودُ إِلَيْها بَعْدَ التَّلَبُّسِ بِالْفَرْضِ، لَكِنَّهُ يَسْجُدُ لِلسَّهْوِ عَنْهَا،
وَالْهَيْئَةُ: لاَيَعُودُ إِلَيْها بَعْدَ تَرْكِها، وَلاَيَسْجُدُ لِلسَّهْوِ عَنْها،

صَلَّى لَنا رَسولُ اللهِ ﷺ صَلاةَ الْعَصْرِ فَسَلَّمَ فِي رَكْعَتَيْنِ، فَقالَ ذُوالْيَدَيْنِ: أَقُصِرَتِ الصَّلاةُ أَمْ نَسِيتَ يا رَسولَ اللهِ؟ فَقالَ: كُلُّ ذلكَ لَمْ يَكُنْ. فَقالَ: قَدْ كانَ بَعْضُ ذلكَ. فَقالَ: أَصَدَقَ ذُوالْيَدَيْنِ؟ فَقالُوا: نَعَمْ. فَأَتَمَّ النَّبِيُّ ما بَقِيَ مِنَ الصَّلاةِ ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَالتَّسْلِيمِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ نوێژی عەسری بە جەماعەت کرد، جا کە دوو ڕەکعەتی کردن سەلامی دایەوە، سەحابەیەك فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خواﷺ نوێژ کورت بۆتەوە، یان لەبیرت چوو؟ فەرمووی: هیچیان لەو دووانە نەبوە. سەحابەکە گوتی: شتێك هەر بووە. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئایا ڕاست ئەکا؟ سەحابەکان گوتیان: بەڵێ ڕاست ئەکا. جا پێغەمبەرﷺ گەڕاوە ناو نوێژو ئەودوو ڕەکعەتەی مابون، تەواوی کردن و سوجدەی سەهووی برد.

جا بزانە: ئەگەر پێش سەلامدانەوەش هاتەوە بیری کە واجبێکی نەکردوە، نابێ سەلام بداتەوە تا واجبەکە ئەکا، بەو شێوەیەی لە کۆتایی ڕوکنەکانی نوێژدا باسمان کرد.

(وَالسُّنَّةُ) ئەو سوننەتانەی بەشێکن لە نوێژ: وەك قونووتی بەیانیو تەحیاتی‌یەکەم، ئەگەر لەبیری چوو بیکا (لاَ يَعُودُ إِلَيْها) نابێ بگەڕێتەوە بۆ کردنی سوننەتەکە (بَعْدَالتَّلَبُّسِ بِالْفَرْضِ) پاش دەست پێکردنی واجبێك لە دوای نەکردنی ئەو سوننەتە:

بۆ وێنە: تەحیاتی‌یەکەمی نەخوێندو تەولو هەڵساوە بۆ فاتیحەخوێندن، یان قونووتی نەخوێندو چوو دەستی بە سوجدە کرد، ئەوە نابێ بگەڕێتەوە بۆ تەحیاتەکەو قونووتەکە (لَكِنَّهُ يَسْجُدُ لِلسَّهْوِ) بەلاّم لە جیاتی نەکردنیان سوننەتە: سوجدەی سەهوو ببا

﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن بُجَيْنَةَ: أَنَّ رَسولَ اللهِ ﷺ قامَ مِنَ اثْنَتَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ لَمْ يَجْلِسْ بَيْنَهُما، فَلَمَّا قَضَى صَلاَتَهُ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ دوو ڕەکعەتی لە نوێژی‌نیوەڕۆ کردنو دانەنیشت تەحیاتی‌یەکەم بخوێنێ، ئینجا کە نوێژەکەی تەولو کرد، دوو سوجدەی بردن و سەلامی دایەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر تەحیاتی‌یەکەمی نەخوێند بەلاّم لە ئەندازەی ڕوکووع زیاتر هەڵنەستابۆوە، سوننەتە بگەڕێتەوە بیخوێنێ، هەروەها: ئەگەر قونووتی نەخوێند بەلاّم دەستی بە سوجدە نەکردبو، سوننەتە بگەڕێتەوە بیخوێنێ.

(وَالْهَيْئَةُ) ئەو پانزە سوننەتانەی باسمان کردنو بەشێك نەبون لە نوێژ (لاَ يَعُودُ إِلَيْها) نابێ بۆیان بگەڕێتەوە (بَعْدَ تَرْكِها) پاش نەکردنیان (وَلاَ يَسْجُدُ لِلسَّهْوِ عَنْها) وە نابێ سوجدەی سەهوویان لەجیاتی ببا.

وَإِذا شَكَّ فِي عَدَدِ ما أَتَى بِهِ مِنَ الرَّكَعاتِ بَنَى عَلَى الْيَقِينِ-وَهُوَ الأَقَلُّ-وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ، وَسُجُودُ السَّهْوِ سُنَّةٌ، وَمَحَلُّهُ قَبْلَ السَّلامِ.

(وَإِذا شَكَّ) هەر كاتێك گومانی لێپەیدابو (فِي عَدَدِ ما أَتَى بِهِ) دەربارەی ئەو ژمارەی كە كردویەتی (مِنَ الرَّكَعاتِ) لە ڕەكعەتەكانی نوێژ، واتە: كەوتە گومان: ئایا سێ ڕەكعەتی كردون، یان چوار (بَنَى عَلَى الْيَقِينِ) نوێژەكەی ئەكا لە سەر ئەو ژمارەیەی گومانی تێدا نیە (وَهُوَ) ئەو ژمارەبێگومانە (الأَقَلُّ) ژمارە كەمەكەیە، واتە: وا دائەنێ تەنها سێ ڕەكعەتی كردون و هەڵئەستێ ڕەكعەتێكیتریش ئەكاو (وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ) سوننەتە سوجدەی سەهوو ببا

﴿عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بنِ عَوْفٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا سَها أَحَدُكُمْ فِي صَلاتِهِ: فَلَمْ يَدْرِ واحِدَةً صَلَّى أَوْ اثْنَتَيْنِ فَلْيَبْنِ عَلَى واحِدَةٍ، فَإِنْ لَمْ يَدْرِ ثِنْتَيْنِ صَلَّى أَوْ ثَلاثاً فَلْيَبْنِ عَلَى ثِنْتَيْنِ، وَإِنْ لَمْ يَدْرِ ثَلاثاً صَلَّى أَوْ أَرْبَعاً فَلْيَبْنِ عَلَى ثَلاثٍ، وَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمَ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كاتێ یەكێكتان كەوتە گومانو نەیزانی ئایا یەك ڕەكعەتی كردوە، یان دوو؟ با وا دابنێ تەنها یەك ڕەكعەتی كردوە، ئەگەر نەیزانی دوو ڕەكعەتی كردون، یان سێ؟ با وا دابنێ تەنها دوو ڕەكعەتی كردون، ئەگەر نەیزانی سێ ڕەكعەتی كردون، یان چوار؟ با وا دابنێ تەنها سێ ڕەكعەتی كردون، ئینجا پێش سەلامدانەوە دوو سوجدە ببا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر كەسێك هاتەوە بیری كە ئەو ڕەكعەتەی ئێستا ئەیكا ڕەكعەتی پێنجەمە، ئەبی وازی لێبێنێو زوو بگەڕێتەوە بۆ تەحیات خوێندن، ئەگینا: نوێژەكەی بەتاڵ ئەبێ، هەروەها ئەگەر لە دوای تەحیاتیئاخیر بە سەهوو هەڵساوە، دیسان ئەبی واز بێنێو دابنیشێتەوە بۆ سەلامدانەوە. جا لەو دوو جۆرەیە سوننەتە سوجدەی سەهوو ببا، ئینجا سەلام بداتەوە.

(وَسُجُودُ السَّهْوِ) هەردوو سوجدەكەیسەهوو (سُنَّةٌ) سوننەتن، ئەگەر سوجدەكانیش نەبا، نوێژەكەی دروستە (وَمَحَلُّهُ) شوێنی سوجدەیسەهوو (قَبْلَ السَّلامِ) پێش سەلامدانەوەیە، جا بزانە: سوننەتە لەو دوو سوجدەیەدا بڵێ: (سُبْحانَ مَنْ لا يَنامُ وَلا يَسْهُو).

﴿ باسی سوجدەی (تلاوَة) ﴾

بزانە: چواردە ئایەت لە قورئانی پیرۆزدا هەنە، ووشەی سوجدەیان تێدایە، سوننەتە قورئان خوێنو ئەو كەسەی گوێی لێیە-پاش تەواوبوونی ئایەتەكە- سوجدەی(تلاوَة) ببەن ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: قالَ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ السُّورَةَ الَّتِي فِيها السَّجْدَةُ، فَيَسْجُدُ وَنَسْجُدُ مَعَهُ حَتَّى ما يَجِدُ أَحَدُنا مَكاناً لِمَوْضِعِ جَبْهَتِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ ئەو سورەتەی سوجدەی تێدایە ئەیخوێند، ئینجا سوجدەی ئەبرد، ئێمەش سوجدەمان ئەبرد، تا هەندێكمان شوێنی دەست نەئەكەوت نێوچاوانی لێدابنێ.

(فَصْلٌ) وَخَمْسَةُ أوْقاتٍ لاَ يُصَلّى فِيها إلاّ صَلاةٌ لَها سَبَبٌ: بَعْدَ صَلاةِ الصُّبْحِ حَتّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَعِنْدَ طُلُوعِها حَتّى تَتَكامَلَ وَتَرْتَفِعَ قَدْرَ رُمْحٍ، وَإذا اسْتَوَتْ حَتّى تَزُولَ،

ئینجا سوجدەکان لەو سورەتانەدانە: دووانیان لە سورەتی(الحج)، یەکێك: لە (الأعْراف)و (الرّعد)و (النّحل)و (الإسْراء)و (مَرْيَم)و (الفُرْقان)و (النّمل)و (الم السّجدة)و (حم السّجدة)و (النّجم)و (الإنْشِقاق)و (العَلَق).

جا لەگەڵ (اللهُ أكبَر)دا نیەتی سوجدەی (تِلاوَة) دێنێ‌و جارێکی‌تریش بۆ چوونە سوجدە ئەڵێ: (اللهُ أكبَر). ئینجا کە لە سوجدە هەڵساوە، ئەڵێ: (اللهُ أكبَر)، ئینجا دائەنیشێ‌و سەلام ئەداتەوە.

جا بزانە: سوجدەی (تلاوَة) یەك سوجدەیە، سوننەتە تێیدا بڵێ: ﴿سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ بِحَوْلِهِ وَقُوَّتِهِ فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ رواه اصحاب السنن. جا بزانە: ئەبێ ئەم سوجدەیە مەرجەکانی نوێژی لێبێنەجێ.

﴿ باسی سوجدەی (شُکر) ﴾

هەرکەسێك بەڵایەکی لە سەر لاچوو، یان دڵخۆشیەکی پێگەیشت، سوننەتە سوجدەیەکی شوکر بۆ خودا ببا ﴿عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﷺ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ أَمْرٌ فَسُرَّ بِهِ فَخَرَّ لِلَّهِ سَاجِداً﴾ رواه الترمذی وأبوداود، پێغەمبەرﷺ هەواڵێکی دڵخۆشکەری پێگەیشت، جا یەکسەر بۆ خوا کەوتە سوجدە.

جا بزانە: ئەم سوجدەیەش یەك سوجدەیە، وەکو سوجدەی (تِلاوَة)یە، ئەبێ مەرجەکانی نوێژی لێبێنەجێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەو پێنج کاتانەی حەرامە نوێژی‌سوننەتیان تێدا بکرێ ﴾

(وَخَمْسَةُ أوْقاتٍ) پێنج کات هەنە (لاَ يُصَلّى فِيها) نابێ نوێژی‌سوننەتیان تێدا بکرێ (إلاّ صَلاةٌ) تەنها جۆرە نوێژێك دروستە (لَها سَبَبٌ) کە هۆیەکی‌رابردووی هەبێ: وەك قەزاکردنەوەی نوێژ، یان نوێژی مردوو، یان (تَحِيَّةُ المَسْجِد)، یان سوننەتی‌دەستنوێژ، ئەوانە هەموویان لەو پێنج کاتانەدا دروستن، بەڵام سوننەتی سەریەخۆ و نوێژی ئیستیخارەو سوننەتی ئیحرام دروست نین:

یەکەم: (بَعْدَ صَلاةِ الصُّبْحِ) پاش نوێژکردنی بەیانی نابێ هیچ نوێژێکی سوننەت بکا (حَتّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ) تا ڕۆژ دەرئەکەوێ.

دووەم: (وَعِنْدَ طُلُوعِها) کاتێ ڕۆژهەڵات نابێ نوێژی سوننەت بکا (حَتّى تتكامَلَ) تا بە تەواوی ڕۆژ دەرئەکەوێ‌و (وَتَرْتَفِعَ قَدْرَ رُمْحٍ) بە ئەندازەی ڕمێك بەرز ئەبێتەوە.

سێیەم: (وَعِنْدَ الاسْتِواءِ) کاتێ ڕۆژ دێتە ناوەندی ئاسمان نابێ نوێژی سوننەت بکا (حَتّى تَزُولَ) تا ڕۆژ بەرەو چاوی ڕاستە لائەدا، بەڵام ئەگەر نیوەڕۆی‌هەینی بوو، ئەوە

وَبعْدَ صَلاَةِ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ، وَعِنْدَ الْغُـرُوبِ حَتَّـى يَتَكامَـلَ غُرُوبُهـا.
(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الْجَماعَةِ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ،

دروسته نوێژی‌سوننه‌ت بكا ﴿عَنْ عُقْبَةَ﷜: ثَلاَثُ سـاعـاتٍ كانَ رَسولُ اللهِ ﷺ يَنْهانـا أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ وَأَنْ نَقْبرَ فِيهِنَّ مَوْتانا: حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بازِغَـةً حَتَّى تَرْتَفِـعَ، وَحِـينَ يَقُومُ قائِمُ الظَّهِيرَةِ حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ، وَحِينَ تَتَضَيَّفُ الشَّـمْسُ لِلْغُـرُوبِ﴾ رواه مسلم، (عوقبه) ئه‌فه‌رموێ: له سێ كاتدا پێغه‌مبه‌رﷺ نوێژ كردن‌و ناشتنی مردووی له ئێمه قه‌ده‌غه ئه‌كرد، یه‌كه‌م: له كاتی ڕۆژهه‌ڵات تابه ته‌واوی به‌رز ئه‌بۆوه. دووهم: له كاتی نیوه‌ڕۆ تـا ڕۆژ لای‌ئه‌دا. سێ‌یه‌م: له كاتی زه‌ردبوونی ڕۆژ بۆ ئاوابوون تا به ته‌واوی ئاوا ئه‌بو.

چوارهم: (وَبَعْدَ صَلاَةِ الْعَصْرِ) له پاش نوێژكردنی عه‌سر نابێ نوێژی سوننه‌ت بكا (حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ) تا ڕۆژ ئاوا ئـه‌بێ ﴿عَنْ أَبِي‌سَعِيدالخُدرِي﷜: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ صَلاةَ بَعْـدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَلاَ صَلاةَ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى‌تَغِيبَ الشَّـمْسُ﴾ رواه الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: نوێژكردن دروست نیه پاش نوێژكردنی سبه‌ینه تا ڕۆژ ده‌رئه‌كه‌وێ، وه نوێژكردن دروست نیه پاش نوێژكردنی عه‌سر تا ڕۆژ ئاوا ئه‌بێ.

پێنجه‌م: (وَعِنْدَ الْغُرُوبِ) لـه كـاتی ڕۆژئـاوابوون نابـێ نوێـژ بكـا (حَتَّـى يَتَكامَـلَ غُرُوبُهـا) تا به ته‌واوی ئاوا ئه‌بێ.

﴿پاشكۆ﴾: له‌و پێنج كاتانه‌دا ته‌واف‌و نوێژكردن له مه‌ككه‌ی پیرۆزدا دروسته ﴿عَنْ جُبَيْر بن مُطْعِم﷜: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: يا بَنِي‌عَبدِمَنافٍ لاَتَمْنَعُوا أَحَداً طافَ بِهَذاالْبَيْتِ وَصَلَّى أَيَّةَ ساعَةٍ شاءَ: مِنْ لَيْلٍ أَوْنَهارٍ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغه‌مبه‌رﷺ فـه‌رمووی: هیچ كه‌سێك قه‌ده‌غه مه‌كه‌ن كه بیه‌وێ ته‌وافی به‌یت بكا، یان نوێژ له مه‌ككه‌دا بكا له هه‌ر كاتێكا خۆی پێ‌ی خۆش بێ: شه‌و بێ، یان ڕۆژ بێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی نوێژكردنی به جه‌ماعه‌ت ﴾

(پێناسه): جه‌ماعه‌ت ئه‌وه‌یه جموجۆڵی نوێژه‌كه‌ی خۆی ببه‌ستێ بـه جموجـۆڵی نوێـژی یه‌كێكی‌تر، كه پێ‌ی ئه‌گوترێ: (ئیمام)، واته: پێشنوێژ.

(وَصَـلاَةُ الْجَماعَـةِ) نوێـژكردنی به‌جماعـه‌ت لـه هـه‌ر پێـنج فه‌رزه‌كانـدا (سُـنَّةٌ مُؤَكَّـدَةٌ) سوننه‌تێكی زۆر گه‌وره‌یه ﴿عَنْ ابْن عُمَرَرَضِيَ‌اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: صَلاَةُ الْجَماعَةِ تَفْضُلُ صَلاَةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً﴾ رواه الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: نوێژكردنی به جه‌ماعه‌ت گه‌وره‌تره له نوێژكردنی به ته‌نهایی به بیست‌و حه‌فت پله.

جا بزانه: ئیمامی(النواوی) فه‌رموویه‌تی: نوێـژكردنی بـه جه‌ماعـه‌ت (فَـرْضُ الْكِفايَـةِ)یـه. كه‌وابوو: له هه‌ر شوێنێك–كه كۆمه‌ڵه‌خه‌ڵكێكی لێیه– ئه‌بێ جه‌ماعه‌ت به ئاشكرایی بكرێ

بۆ ئەوەی خەڵك پێی بزانیٚو بچێتە جەماعەت لە هەر پێنج فەرزەکان، هەرچەند هەموو خەڵکیش بەشداری نەکا، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَا مِنْ ثَلاَثَةٍ فِي قَرْيَةٍ وَلاَ بَدْوٍ لاتُقامُ فِيهِمُ الصَّلاَةُ إلاَّاسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ﴾ رواه النسائی، لە هەر مۆبە ڕەشماڵێکو لە هەر لادێیەك سێ پیاوی لێبونو نوێژیان بە جەماعەت نەکرد، شەیتان خۆیان بە سەردا ئەسەپێنیٚو گومڕایان ئەکا.

(وَعَلَى الْمَأْمُومِ) واجبە: لە سەر مەئمووم، واتە: ئەو کەسەی لە دوای ئیمام نوێژ ئەکا (أنْ يَنْوِيَ الإئْتِمامَ) ئەبی نیەتی جەماعەت بێنیٚ لەگەڵ (اللهُ أكبَر)ی‌نویژدابەستندا، واتە: بە دڵ بڵیٚ: (ئەم نوێژە بە جەماعەت ئەکەم). یان بڵیٚ: (لە دوای ئەم ئیمامە نوێژ ئەکەم). جا ئەگەر نیەتی جەماعەت نەهێنیٚ جەماعەتەکەی دروست نیە.

(دُونَ الإمامِ) بەڵام ئیمام لە سەری واجب نیە نیەتی جەماعەت، یان ئیمامەتی بێنیٚ، بەڵکو سوننەتە نیەتی ئیمامەتی بێنیٚ تاکو خێری جەماعەتی بگاتیٚ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إنَّماالأعْمالُ بِالنِّيّاتِ﴾ رواه الشيخان، هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بیٚ، بە نیازی ناو دڵ نەبیٚ دانامەزریٚ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر یەکێك بە تەنهایی نوێژی دابەستبو، ئینجا یەکێکی‌تر هات نوێژی لە دوا دابەست، ئەوە دروستە، با ئیمامەکەش لەو کاتدا نیەتی ئیمامەتی بە دڵ بێنیٚ.

جا بزانە: واجبە لە سەر ئیمامی جومعە: نیەتی ئیمامەتی بێنیٚ، ئەگینا: جومعەکەی دروست نیە (وَيَجُوزُ) دروستە (أنْ يَأْتَمَّ الْحُرُّ بِالْعَبْدِ) مرۆڤی ئازاد جەماعەت بکا لە دوای کۆیلە.

(وَالْبالِغُ بِالْمُراهِقِ) هەروەها دروستە مرۆڤی بالغبوو-واتە: پێگەیشتوو- جەماعەت بکا لە دوای منداڵێك کە چاکەو خراپە لێك جیا بکاتەوە ﴿كانَ عَمْرُوبن سَلَمَةَ يَؤُمُّ قَوْمَهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِﷺ وَهُوَ ابنُ سِتٍّ أوْسَبْعٍ﴾ رواه البخاری، (عەمر)ی کوڕی(سەلەمە) پێشنوێژی‌ی بۆ گەلەکەی خۆی ئەکرد- لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ- تەمەنی شەش، یان حەفت ساڵان بوو.

هەروەها دروستە مرۆڤی کوێر ببێتە ئیمام ﴿عَنْ أنَسٍ ﷺ: إسْتَخْلَفَ النَّبِيُّﷺ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يَؤُمُّ النّاسَ وَهُوَ أعْمَى﴾ رواه‌أبوداود، پێغەمبەرﷺ (عَبْدُالله)ی‌کوڕی (أم مكتوم)ی لە جێی خۆی بەجێ هێشت بۆ ئەوەی پێشنوێژی بۆ خەڵکی(مەدینە) بکا، ئەو (عبدالله)یە کوێر بوو.

هەروەها دروستە لە دوای پیاوی گوناهبارو فاسق جەماعەت بکریٚ ﴿كانَ ابْنُ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهُما: يُصَلِّي خَلْفَ الْحَجّاجِ﴾ رواه‌البخاری، (ابن عمر) نوێژی لە دوای (حَجّاج)ی سەقەفی ئەکرد لەگەڵ ئەوەش زۆر گوناهبار بوو.

وَلاَ تَصحُّ قُدْوَةُ رَجُلٍ بامْرَأَة، وَلاَ قارىءٍ بِــأُمّيٍّ، وَأَيُّ مَوْضِــعٍ صَــلّى فِي الْمَسْــجِدِ بصَلاَةِ الإِمامِ وَهُوَ عَالِمٌ بِصَلاَتِه أجْزَأَهُ

(وَلاَ تَصحُّ) دروست نيه (قُدْوَةُ رَجُلٍ بِامْرَأَةٍ) پياو له دواى ئافرەت جەماعەت بكا ﴿عَــنْ أَبِي بَكْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمْ إِمْرَأةً﴾ رواه البخارى، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: ئەو گەلە سەرفراز نابێ: كە كارى خۆيان بدەنە دەست ئافرەت.

(وَلاَ قارِىءٍ) هەروەها دروست نيه كەسێك كە فاتيحەى ڕەوان بێ (بِأُمّيٍّ) جەماعەت بكا له دواى كەسێك كه فاتيحەى ناڕەوان بێ، وەك پيتێك بە پيتێكى‌تر بگۆڕێ، وەك بڵێ: (أنْحَمْتَ) له جياتى (أنْعَمْتَ)، يان بڵێ: (سِراتَ الزِينَ) له جياتى (صِراطَ الَّذِينَ)، يان بڵێ: (وَلاَ الظَّالِين) له جياتى (وَلاَ الضَّالِّينَ)، يان جووتە پيتەكان نەگرێ، واتە: (إِياكَ) له جياتى (إِيَّاكَ)، ئەو جۆرە كەسانە پێشنوێژييان دروست نيه.

﴿عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: يَؤُمُّ الْقَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكتاب الله تَعالَى، فَإِنْ كانُوا فِي الْقِراءَةِ سَوَاءً فَأَعْلَمُهُمْ بالسُّنَّة، فَإِنْ كانُوا فِي السُّنَّة سَوَاءً فَأَقْدَمُهُمْ هجْرةً، فَــإِنْ كَانُوا فِي الْهِجْرَة سَواءً فَأقْدَمُهُمْ سِنّاً، وَلاَ يَؤُمَّنَّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِــي سُــلْطانه، وَلاَ يَقْعُدْ فِي بَيْتِه عَلَى تَكْرِمَته إِلاَّ بِإذْنه﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: با ئەو كەسە پێشنوێژى بۆ موسوڵمانان بكا: كە شەرعزانتر بێو زياتر قورئانى خوێندبێ، ئينجا ئەو كەسەى زياتر شارەزاى شەرعو حەديس بێ، ئينجا ئەو كەسەى زووتر كۆچى كردبێ، ئينجا ئەو كەسەى بە تەمەنتر بێ، نابێ مرۆڤ لە شوێنى‌دەسەڵاتى پياوێكى‌تردا پێشنوێژى بۆ وى بكا بە بێ‌ئيزنى وى، نابێ مرۆڤ له ماڵى يەكێكى‌تردا له سەر جێگەى خاوەن ماڵ دابنيشێ بە بێ‌ئيزنى وى.

كەواتە: خاوەن ماڵو ئيمامى مزگەوت لەپێشترن بۆ پێشنوێژى كردن، هەرچەند خوێندەواريشيان كەم بێ، بەڵام ئەگەر ئەوان يەكێكى‌تريان ديارى كرد بۆ پێشنوێژى كردن، ئەويان لەپێشترە.

هەروەها دروست نيه جەماعەتكردن لە دواى كەسێك: كە بزانێ دەستنوێژى نيه، يان شتێكى پيسى پێوەيە، يان تەيەمومێكى واى كردوە: كە دووبارەكردنەوەى نوێژى لە سەر بێ، بەڵام ئەگەر پيسيەكەى پێوە ديار نەبو، يان نەيەزانى بێ‌دەستنوێژەو لە دواى نوێژ ئاشكرابو، ئەوە نوێژەكە دروستەو دووبارەى ناوێ.

(وَأَيُّ مَوْضِعٍ) له هەر شوێنێك (صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ) كە مەئموم نوێژ بكا لە ناو مزگەوتدا (بِصَلاَةِ الإِمامِ) لە دواى ئيمامێك (فيه) كە ئەويش هەر لە مزگەوتدا بێ (وَهُوَ عالِمٌ بِصَلاته) مەئمومەكەش ئاگادار بوو لە هەڵسانو دانيشتنى ئيمامەكەى (أجْزَأَهُ) جەماعەتەكەى دروستە، هەرچەند مزگەوتەكەش زۆر گەورە بێو هەرچەند لێشى دوور بێ، يان يەكيان

مالَمْ يَتَقَدَّمْ عَلَيْه، وَإِنْ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ وَالْمَأْمُومُ خارِجَ الْمَسْجِدِ قَرِيباً مِنْهُ وَهُوَ عالِمٌ بِصَلاَتِه وَلاَ حائِلَ هُناكَ جازَ.

لەوێتر بەرزتر بێ، یان پەردە لە نێوانیاندا هەبێ (مالَمْ يَتَقَدَّمْ عَلَيْهِ) بەو مەرجەی لە شوێنی نوێژکردن بە پێش ئیمامەکەی نەکەوێ.

کەوا بوو: سوننەتە: لایەکەمی بە پاشنەی قاچی لە ئیمام بە دواوەتر بێو لە لای ڕاستەی ئیمام نوێژ داببەستێ، جا ئەگەر یەکێکیتریش هات، با لە لای چەپەی داببەستێ، ئینجا هەردووکیان ئەکشێنەوە دواوە، یان ئیمام ئەڕواتە پێشەوە، بۆ ئەوەی ببن بە یەك سەف، چونکە سوننەتە مەئموومەکان شان بە شانی یەکتری بدەنو کەلێن لە نێوانیاندا نەبێ ﴿عَنْ أَنسٍ ﷺ:قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ، وَكانَ أَحَدُنا يُلْزِقُ مَنْكِبَهُ بِمَنْكِبِ صَاحِبِهِ وَقَدَمَهُ بِقَدَمِهِ﴾ رواه البخاری، لە کاتی نوێژدابەستن پێغەمبەر ﷺ ئەیفەرموو: ڕیزتان ڕاست بکەن، ئینجا هەر یەکێك لە ئێمە شانی بە شانی ئەوێترەوە ئەلکاندو قاچی بە قاچیەوە ئەلکاند.

هەروەها سوننەتە منداڵان لە دوای سەفی پیاوان نوێژ داببەستن ئەگەر بە یەکەوە هاتبون بۆ مزگەوت، بەڵام ئەگەر منداڵەکان زووتر هاتبونو لە سەفی یەکەم شوێنی خۆیان گرتبو، نابێ دوا بخرێن، هەروەها ئەبی ئافرەتان لە دوای منداڵان بوەستن ﴿عَنْ أَنسٍ ﷺ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ فَقُمْتُ وَيَتِيمٌ خَلْفَهُ، وَأُمُّ سُلَيْمٍ خَلْفَنَا﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەر ﷺ نوێژی کرد، منو منداڵێکی یەتیم لە دوای پێغەمبەر ﷺ وەستاینو (أُمُّ سُلَيْمٍ)–کە دایکم بوو– لە دوای ئێمە ڕاوەستاو نوێژی دابەست.

(وَإِنْ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ) ئەگەر ئیمام پێشنوێژی لە ناو مزگەوتدا ئەکرد (وَالْمَأْمُومُ خارِجَ الْمَسْجِدِ) مەئموومیش لە دەرەوەی مزگەوت نوێژی لە دوای ئەو ئیمامە ئەکرد (قَرِيباً مِنْهُ) لێشی نزیك بوو، واتە: لە سێسەد گەز زیاتر دوور نەبو (وَهُوَ عالِمٌ بِصَلاَتِهِ) مەئموومەکەش ئاگادار بوو لە هەڵسانو دانیشتنی ئیمام (وَلاَ حائِلَ هُناكَ) پەردەشیان لە نێواندا نەبو، لەوێ (جازَ) نوێژەکە دروستە.

جا بزانە: لە هەموو جۆرە جەماعەتێکدا ئەبی مەئموم ئاگادار بێ لە جموجۆڵی ئیمامەکەی، وە نابێ پێش ئیمام نوێژ داببەستێو، واجبە هەموو کردەوەکانی نوێژ دوابەدوای ئیمام بکا ﴿عَنْ أَنسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَيُّها النَّاسُ إِنِّي إِمامُكُمْ فَلاَ تَسْبِقُونِي بِالرُّكُوعِ وَلاَ بِالسُّجُودِ وَلاَ بِالْقِيامِ وَلاَ بِالإِنْصِرافِ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی خەڵکینە من پێشنوێژی ئێوەمە، پێش من ڕوکووعو سوجدە مەبەنو پێش من هەڵمەستنەوەو پێش من سەلام مەدەنەوە.

﴿پاشكۆ﴾: ئەگەر كەسێك بە تەنهایی نوێژی كردبو، ئینجا جەماعەتی بۆ ڕێك كەوت، سوننەتە بە جەماعەت دووبارەی بكاتەوە، هەروەها دروستە نوێژدابەستن لە دوای كەسێك كە جۆرە نوێژێكیتر ئەكا، هەرچەند نوێژەكەشی سوننەت بێ: وەك دابەستنی نوێژی نیوەڕۆ لە دوای ئیمامێك كە نوێژی بەیانی، یان مەغریب، یان تەراویح ئەكا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر مەئموم درەنگ گەیشتە جەماعەت، با نوێژ دابەستێ‌و بەگوێرەی نوێژی ئیمام نوێژ بكا، ئینجا كە ئیمام سەلامی دایەوە، با هەڵبستێ نوێژەكەی خۆی تەواو بكا ﴿عَنْ أَبِي قَتادَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا أَتَيْتُمْ إِلَى الصَّلاةَ فَعَلَيْكُمْ بالسَّكِينَة فَما أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَما فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كاتێ دێنە نوێژكردن بە هێواشی‌و بە بەڕێزانە وەرن، ئەوەندەی لەگەڵ ئیمام فریا كەوتن بیكەن، ئەوەی ماوە– لە پاش سەلامدانەوەی ئیمام– هەڵسن تەواوی بكەن.

جا ئەگەر مەئموم فریاكەوت ڕوكووع بە تەواوی لەگەڵ ئیمام ببا، ئەوە بۆی بە بەر فاتیحە ئەكەوێ‌و ڕەكعەتەكەی هەموو دروستە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿إذاجِئْتُمْ إِلَى الصَّلاة وَ نَحْنُ سُجُودٌ فَاسْجُدوا وَلاَ تَعُدُّوها شَيْئاً، وَمَنْ أَدْرَكَ الرَّكْعَةَ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلاَةَ﴾ رواه الدارقطني، كاتێك كە هاتن نوێژتان دابەستو ئیمام لە سوجدەدا بوو، ئێوەش بڕۆنە سوجدە، بەڵام بە هیچی دامەنێن، وە هەر كەسێك لەگەڵ ئیمام گەیشتە ڕوكووعێكی تەواو، ئەوە بۆی بە ڕەكعەتێكی تەواو ئەژمێردرێ.

جا بزانە: ئەگەر ئیمام لەڕوكووعدا بوو، یان لە تەحیاتی ئاخیردا بوو، هەستی كرد: كە یەكێك ئەیەوێ نوێژی لە دوا دابەستێ، ئەوە سوننەتە نەختێك چاوەڕوانی بكا.

﴿ئاگاداریەكیتر﴾: ئەگەر ئیمام لە ناو نوێژ هەڵەیەكی كرد، سوننەتە مەئمومی پیاو ئاگاداری بكاتەوە و بڵێ: (سبحان الله). بەڵام مەئمومی ئافرەت چەپڵە لێئەدا، واتە: بەرەدەستی ڕاستەی لە پشتەدەستی چەپەی ئەدا.

هەروەها ئەگەر ئیمام خوێندنی فاتیحە، یان سوڕەتی پاش فاتیحەی لێ تێكچو، با مەئموم پێی بڵێتەوە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى صَلاَةً فَلُبِسَ عَلَيْه، فَلَمَّاانْصَرَفَ قالَ لأُبَيِّ بنِ كَعْبٍ: أَصَلَّيْتَ مَعَنا؟ قالَ: نَعَمْ. قالَ فَما مَنَعَكَ أَنْ تَفْتَحَ عَلَيَّ؟﴾ رواه إبن حبان، پێغەمبەر ﷺ لە نوێژێكدا خوێندنی قورئانی لێ تێكچو، جابە(ئوبەییی) كوڕی (كەعبی) فەرموو: تۆ نوێژت لەگەڵ ئێمەدا كرد؟ گوتی: بەڵێ. فەرمووی: ئەی بۆچی پێت نەگوتمەوە؟.

هەروەها ئەگەر ئیمام بێدەستنوێژ بوو، یان شتێكی بەسەر هات: با لە نوێژەكەی دەرچێ‌و یەكێكیتر بچێت لەجیاتی ئەو دەست بە ئیمامەتی بكا، نەوەك جەماعەتەكە

(فَصْلٌ) وَيَجُوزُ لِلْمُسَافِرِ قَصْرُ الصَّلاَةِ الرُّباعِيَّةِ بِخَمْسَةِ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ سَفَرُهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ، وَأَنْ تَكُونَ مَسافَتُهُ سِتَّةَ عَشَرَ فَرْسَخاً،

تێك بچێ، لە مەدا جیاوازی جومعەو نوێژەكانیتر نیە، بەڵگەش كردەوەی ئیمامی (عمر)ە﷜، لە كاتی برینداربوونیدا (عبدالرحمن بن عوف)ی لە جێی خۆی داناو نوێژی بەیانیی بە خەڵكەكە تەواو كرد.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (قَصْر) و (جَمْع) لە سەفەردا ﴾

واتە: كورتكردنەوەو كۆكردنەوەی نوێژ. (وَيَجُوزُ) دروستە (لِلْمُسافِرِ) بۆ ئەو كەسەی لە سەفەردایە (قَصْرُ الصَّلاَةِ الرُّباعِيَّةِ) ئەو سێ نوێژانەی چوار ڕەكعەتین، كورتیان بكاتەوە بۆ دوو ڕەكعەت، بەڵام نوێژی مەغریبو بەیانی كورت ناكرێنەوە ﴿عَنْ أَنَسٍ﷜ قَالَ: خَرَجْنا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ فَكانَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ﴾ رواه الشيخان، (أنس) فەرموویەتی: لەگەڵ پێغەمبەرﷺ لە (مَدينة)وە چووینە (مَكّة)، نوێژە چوار ڕەكعەتیەكانی ئەكردنە دوو ڕەكعەت.

(بِخَمْسَةِ شَرائِطَ) بۆ ئەو كورتكردنەوەیە پێنج مەرج هەنە:

یەكەم: (أَنْ يَكُونَ سَفَرُهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ) نابێ سەفەرەكەی بۆ گوناهكاری بێ، كەوابوو: ئەگەر ئافرەت بە بێئیزنی مێردیخۆی بۆ سەفەر بڕوا، یان كەسێك بۆ زینا، یان بۆ مرۆڤكوشتنی بەناهەق، یان بۆ هەر گوناهبارییەكیتر بە سەفەر بڕۆن، نابێ قەسرو جەمع بكەن، هەروەها قەرزدار ئەگەر كاتی قەرزدانەوەی هاتبێو بە بێپرسی خاوەن قەرزەكەی بەسەفەر بچێ، نابێ قەسرو جەمع بكا.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ مَسافَتُهُ) ئەندازەی دووری ئەو شوێنەی بۆی ئەچێ (سِتَّةَ عَشَرَ فَرْسَخاً) شانزە فەرسەخ بێ، واتە: هەشتا كیلو متر، بەڵگە: (إجماع)ی هەرچوار مەزهەبی (اهل السنة)یە، هەم ﴿وَكانَ ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ﷞ يَقْصُرانِ وَيُفْطِرانِ فِي أَرْبَعَةِ بُرُدٍ وَهِيَ سِتَّةَ عَشَرَ فَرْسَخاً﴾ رواه البخاری، واتە: ئەو دوو سەحابەیە لە ئەندازەی چوار (بَرِيد)دا نوێژیان كورت ئەكردەوەو ڕۆژوویان ئەشكاند: كە ئەكاتە شانزە فەرسەخ.

ئینجا ئەگەر ئەو ئەندازەیە بە سواری فڕۆكە، یان ئۆتۆمبێل بە سەعاتێكیش ببڕێ، هەر بۆی دروستە: قەسرو جەمع بكا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر نیەتی هێنا: چوار شەو و ڕۆژی تەواو لە شوێنێك بمێنێتەوە، بەوە كۆتایی سەفەرەكەی دێو نابێ هیچیتر قەسرو جەمع بكا، بەڵام ئەگەر نیەتی مانەوەی نەهێنا، بەڵكو تەنها چاوەڕوانی پێكهاتنی كارێكیخۆی ئەكردو نەیئەزانی چ ڕۆژێك بۆی ئەبێ؟ ئەوە تا هەژدە ڕۆژ بۆی دروستە: قەسرو جەمع بكا، جگە لە ڕۆژی هاتنو باركردن ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَقامَ النَّبِيُّ ﷺ بِمَكَّةَ تِسْعَةَ عَشَرَ يَوْماً يَقْصُرُ﴾ رواه

وَأَنْ يَكُونَ مُؤَدِّياً للصَّلاَةِ الرُّباعيَّة، وَأَنْ يَنْوِيَ الْقَصْرَ مَعَ الاحْرام، وَأَنْ لاَ يَأْتَمَّ بِمُقيمٍ. وَيَجُوزُ لِلْمُسافِرِ أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ في وَقْتِ أَيِّهِما شاء، وَبيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشاءِ في وَقْتِ أَيِّهِما شاءَ،

البخاری، پێغەمبەرﷺ لە دوای ڕزگارکردنی(مَكَّة)ی پیرۆز لەوێ مایەوە، ماوەی نۆزدە ڕۆژ نوێژی کورت ئەکردنەوە.

هەروەها ئەگەر کەسێك نەیئەزانی بۆ کوێ ئەچێ، ئەویش نابێ قەسرو جەمع بکا.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ مُؤَدِّياً لِلصَّلاَةِ الرُّباعيَّةِ) ئەو نوێژانەی کورتیان ئەکاتەوە نوێژی ئەو کات بن، نەك نوێژی قەزا، واتە: ئەگەر نوێژی قەزای لە سەر بون، نابێ بە کورتکراوەیی قەزایان بکاتەوە، چونکە بە تەواوی کەوتۆنەتە ئەستۆی.

چوارەم: (وَأَنْ يَنْوِيَ الْقَصْرَ) نیەتی کورتکردنەوەی‌نوێژ بێنێ (مَعَ الإِحْرامِ) لەگەڵ (اللهُ أكبَر)ی نوێژدابەستندا.

پێنجەم: (وَأَنْ لاَ يَأْتَمَّ بِمُقِيمٍ) نابێ نوێژەکەی‌خۆی بە جەماعەت لە دوای ئیمامێکی وەها بکا: کە نوێژەکانی‌خۆی تەواو ئەکا، جا ئیمامەکە ڕێبوار بێ، یان نا، جا ئەگەر تەنها بە قەد (اللهُ أكبَر)ێك نوێژی لە دوای ئەوئیمامە دابەست، ئەبی ئەویش نوێژەکەی‌خۆی تەواو بکا ﴿قِيلَ لابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ‌اللهُ عَنهُما: مَا بالُ الْمُسافِرِ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ إذا انْفَرَدَ، وَأَرْبَعاً إِذا ائْتَمَّ بِمُقيمٍ؟ قَالَ: تِلْكَ السُّنَّةُ﴾ رواه‌الامام احمد، بە(ابن عباس)یان گوت: بۆ چی ئەگەر ڕێبوار نوێژ بە تەنهایی بکا دوو ڕەکعەت ئەکاو ئەگەر بە جماعەت لە دوای نیشتەجێ بیکا، ئەبی چوار ڕەکعەت بکا؟ لە وەڵامدا فەرمووی: ئەوە ڕێگەی پێغەمبەرەﷺ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئەیزانی ئیمامەکە ڕێبوارە، بەڵام گومانی لە نیەتەکەی هەبوو، با نوێژەکەی لە دوا دابیەستێو نیەتی کورتکردنەوە بێنێ، ئینجا ئەگەر ئیمامەکە کورتی کردەوە، با ئەویش کورتی بکاتەوە، ئەگەر ئەو تەواوی کرد، با ئەویش تەواوی بکا.

﴿ باسی (جَمْع) کۆکردنەوەی دوو نوێژ لە کاتی یەکێکیاندا ﴾

(وَيَجُوزُ) دروستە (لِلْمُسافِرِ) بۆ کەسێك کەبچێتە سەفەرێکی هەشتا کیلۆمەتری، بۆ گوناهکاریش نەچێتە سەفەر (أَنْ يَجْمَعَ) کۆ بکاتەوە (بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ) نوێژی نیوەڕۆو عەسر (فِي وَقْتِ أَيِّهِما شاءَ) لە کاتی هەر کامەیان حەز دەکا: جا نیوەڕۆ بباتە کاتی عەسر، کە پێی ئەگوترێ: (جَمْعُ التَّأخِير)، واتە: دواخستن، یان عەسر بێنێتە کاتی نیوەڕۆ، کە پێی ئەگوترێ: (جَمْعُ التَّقْدِيم)، واتە: پێشخستن.

(وَبَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشاءِ) هەروەهاش کۆکردنەوەی مەغریبو عیشا دروستە (فِي وَقْتِ أَيِّهِما شاءَ) لە کاتی هەر کامەیان حەز دەکا: جا مەغریب دوا بێخی بۆ کاتی عیشا، یان عیشا پێش بێخی بۆ کاتی مەغریب ﴿عَنْ معاذٍ رضي الله عنه: أَنَّ رَسولَ اللهِﷺ كانَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ:

وَيَجُوزُ لِلْحاضِرِ فِي الْمَطَـرِ: أَنْ يَجْمَـعَ بَيْنَهُمَـا فِـي وَقْـتِ الاولَـى مِنهُمَـا.
(فَصْلٌ) وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْجُمُعَة سَبْعَةُ أَشْياءَ: اَلإسلامُ،

إِذا زَاغَت الشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ يَرْحَلَ جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، وَإِنْ يَرْتَحِلْ قَبْلَ أَنْ تَزِيغَ الشَّمْسُ أَخَّرَ الظُّهْرَ حَتَّى يَنْزِلَ لِلْعَصرِ، وَفِي الْمَغْرِبِ مِثْلَ ذَلِكَ﴾ رواه الترمذي وبعضه في‌البخاري، پێغەمبەرﷺ لە جەنگی (تبوك)دا کاتێ نیوەڕۆ ئەبو پێش بارکردنی، ئەوە نوێژی عەسری لەگەڵ نیوەڕۆ لە یەك کاتدا ئەکردن، بەڵام ئەگەر باری کردبایە پێش ئەوەی کاتی نوێژ بێ، ئەوە نیوەڕۆی دوا ئەخست بۆ کاتی عەسر، هەروەهاش مەغریبو عیشای بەو جۆرە دوا ئەخستنو پێش ئەخستن.

﴿ئاگاداری﴾: لە (جمع‌التقدیم)، واتە: لە پێشخستنی‌نوێژدا، پێویستە: دەست بە نوێژی یەکەم بکاو هەر لە ناو نوێژی یەکەمدا نیەتی کۆکردنەوەی نوێژی دووەم بێنێ، ئینجا کە سەلامی داوە، یەکسەر دەست بە نوێژی دووەم بکا. وە لە (جمع‌التأخیر)، واتە: لە دواخستنی‌نوێژدا، پێویستە: لە کاتی نوێژی یەکەمدا نیەتی دواخستن بێنێ بۆ ئەوەی گوناهبار نەبێ، هەروەها دروستە: قەسرو جەمع بە یەکەوەش بکرێن.

(وَيَجُوزُ) دروستە (لِلْحاضِرِ) بۆ ئەو کەسەی لە ماڵەوەیە (فِي الْمَطَرِ) لەکاتی باران بارینـدا (أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَهُمَا) کۆکردنەوەی دوو نوێژ (فِي وَقْتِ الأُولَى مِنْهُمَا) لە کاتی نوێژی یەکەمدا، بەو مەرجەی نوێژەکان بە جەماعەت بکا لە مزگەوتێکی دوور و بەرگی تەڕ ببێ و لە کاتی نوێژی یەکەمیشدا باران بباری ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: صَلَّى رَسُولُ اللهِﷺ بِالْمَدِينَةِ سَبْعاً وَثَمانِياً: اَلظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشاءَ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ لە (مدینة) نوێژی نیوەڕۆ و عەسری لە یەك کاتدا ئەکردنو مەغریبو عیشای لە یەك کاتدا ئەکردن. ئیمام (مالك)و ئیمام (شافعی) فەرموویانە: ئەو کۆکردنەوەیە بە هۆی باران بوو.

﴿پاشکۆ﴾: زۆر لە پێشەوایانی ئاینی فەرموویانە: دروستە کۆکردنەوەی دوو نوێژ لە یەك کاتدا بۆ مرۆڤی نەخۆش، جا ئەگەر لە کاتی نوێژی یەکەمدا نەخۆشتر بوو، با دوای بخا، ئەگەر لە کاتی نوێژی دووەمدا نەخۆشتر ئەبێ، با پێشی بخا، بەو مەرجانەی گوتمان لە کۆکردنەوەی سەفەردا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی نوێژی (جُمُعَة) ﴾

نوێژی جومعە دوو ڕەکعەتە، واجبە لە کاتی نیوەڕۆی ڕۆژی‌هەینی‌دا بە جەماعەت بکرێ. (وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْجُمُعَةِ) ئەو مەرجانەی دانـدراون بـۆ واجببـوونی نوێژی جومعە (سَبْعَةُ أَشْياءَ) حەفت مەرجن:

یەکەم: (اَلإسلامُ) ئیسلامەتی‌یە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلاَةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

وَالْبُلُوغُ، والْعَقلُ، والْحُرِّيَّةُ، والذُّكورِيَّةُ، وَالصِّحَّةُ، والإِسْتِيطانُ.
وَشَرائطُ فعْلِها ثَلاثَةٌ: أَنْ تَكُونَ الْبَلَدُ مصْراً أَوْ قَرْيَةً،

تَعْلَمُونَ﴾ ئەی خاوەن باوەڕان، کاتێ بانگی نیوەڕۆ درا لە ڕۆژی هەینی، زوو بڕۆن بۆ نوێژی جومعە، واز لە کڕین و فرۆشتن بێنن–واتە: کە بانگی جومعە درا، کڕین و فرۆشتن حەرامە–،جومعە کردن بۆ ئێوە باشترە ئەگەر ئێوە بزانن.

دووەم: (والْبُلُوغُ) بلۆغبوونە، واتە: لە سەر منداڵ جومعە واجب نیە. سێیەم: (والْعَقلُ) عەقڵی هەبێ، نابێ شێت بێ. چوارەم: (والْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ، کۆیلە نەبێ.

پێنجەم: (والذُّكورِيَّةُ) نێرینە بێ، واتە: ئافرەت جومعەی لە سەر نیە، بەڵام: ئەگەر جومعەی کرد، ئەوە جومعەکەی دروستەو نیوەڕۆی لە سەر لائەچێ.

شەشەم: (وَالصِّحَّةُ) تەندروستیی باش بێ، واتە: ئەوەندە نەخۆشیی گران نەبێ: کە نەگاتە جومعە، یان بگاتێ بەڵام نەتوانێ تا کۆتایی نوێژ بمێنێتەوە ﴿عَنْ طارِق بن شَهاب: قالَ النَّبيُّ ﷺ: اَلْجُمُعَةُ حَقٌّ واجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي جَماعَةٍ إلاَّ أَرْبَعَةً: مَمْلُوكٌ، وَاِمْرَأَةٌ، وَصَبِيٌّ، وَمَرِيضٌ﴾ رواەابوداود والحاكم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نوێژی جومعە لە سەر هەموو موسوڵمانێك واجبەو ئەبی بە جەماعەت بیکا، بەڵام چوار کەس جومعەیان لە سەر نیە: کۆیلەو ئافرەت و منداڵ و نەخۆش.

حەفتەم: (والإِسْتِيطانُ) دانیشتووی ئەو شوێنە بێ کە جومعەی لێئەکرێ، یان نیازی مانەوەی چوار ڕۆژی هەبێ لەو شوێنەدا، کەوابوو: ڕێبوارێك کە چوار ڕۆژ لە شوێنێك نەمێنێتەوە جومعەی لە سەر نیە ﴿عَنْ جابر: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ اَلظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمْعاً بِعَرَفَةَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ کە لە حەجی ماڵئاوایی لە عەرەفە وەستا، نوێژی نیوەڕۆ و عەسری کۆ کردنەوە. واتە: جومعەی نەکرد هەرچەند ئەو ڕۆژەش هەینی بوو.

جا بزانە: قوتابی و سەربازو بازرگان...هتد. ئەگەر نیازی مانەوەی چوار ڕۆژ، یان زیاتریان هەبێ، ئەبی جومعە بکەن، هەروەها حەرامە: سەفەرکردن لە ڕۆژی جومعە، ئەگەر مەترسی لەدەستچوونی جومعەی هەبێ.

(وَشَرائطُ فعْلِها) مەرجەکانی دروستبوونی نوێژی جومعە (ثَلاثَةٌ) سێنە: یەکەم: (أَنْ تَكُونَ الْبَلَدُ) ئەو شوێنەی جومعەی لێئەکرێ (مصْراً) شار بێ (أَوْ قَرْيَةً) یان لادێ بێ، واتە: شوێنی نیشتەجێی یەکجاری بێ ﴿لأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمْ يُقِمِ الْجُمُعَةَ فِي حَجَّةِ الْوَداعِ بِعَرَفَةَ﴾ كما فى‌حديث مسلم عَنْ جابِرٍ، چونکە پێغەمبەر ﷺ لە عەرەفە جومعەی نەکرد، لەگەڵ ئەوەش دانیشتووانی(مكة)ی لەگەڵدا بون.

کەوابوو: لە ناو هۆبەڕەشماڵ و هەوارگەکانی کوێستاندا جومعەکردن دروست نیە، بەڵام ئەگەر گوێیان لە دەنگی بانگی شوێنێکیتر ئەبو، ئەبی بچن بۆ ئەوێ جومعە بکەن.

وَأَنْ يَكُونَ الْعَدَدُ أَرْبَعِينَ مِنْ أَهْلِ الْجُمُعَةِ، وَأَنْ يَكُونَ الْوَقْتُ باقِياً، فَإِنْ خَرَجَ الْوَقْتُ أَوْ عُدِمَتِ الشُرُوطُ صُلِّيَتْ ظُهراً، وَفَرائِضُها ثَلاثَةٌ: خُطْبَتانِ يَقُومُ فِيهِما وَيَجْلِسُ بَيْنَهُما،

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر خاوەن دەستەلاتێك بە زۆرلێكردن دانیشتووانی شوێنێكی گواستنەوە بۆ شوێنێكیتر، ئەوانیش نیازیان وابو: هەر كاتێك بۆیان بگونجێ بچنەوە بۆ شوێنەكەی خۆیان، ئەوانە -لە شوێنەكەیتردا- جومعەیان دروست نیە، چونكە نیشتەجێی یەكجاری نین، هەرچەند خانووشیان دروست كردبێ، جا ئەگەر -لەوێدا- جومعەیان كرد، ئەبێ نوێژی نیوەڕۆش هەر بكەن.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ الْعَدَدُ) ژمارەی ئەو كەسانەی جومعە ئەكەن (أَرْبَعِينَ) بە لایكەمی چل كەس بن (مِنْ أَهْلِ الْجُمُعَةِ) لەو كەسانەش بن كە جومعەیان لە سەرە ﴿عَنْ ابْنِ مَسْعودٍ ﷺ: قالَ: جَمَّعَ النَّبِيُّ ﷺ بِالْمَدِينَةِ وَنَحْنُ أَرْبَعُونَ رَجُلاً﴾ رواه البيهقى، پێغەمبەرﷺ لە مەدینە جومعەی كرد، ژمارەمان چل پیاو بوو.

كەوابوو: ئەگەر شوێنێك چل پیاوی لێنەبو، جومعەیان لە سەر نیە، بەلام ئەگەر گوێیان لە بانگی شوێنێكیتر بوو، ئەبێ بچن بۆ ئەوێ جومعە بكەن.

جا بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: بە چوار كەسان جومعە دروستە، وە لە مەزهەبی ئیمامی(مالك)دا: بە دوانزە كەسان جومعە دروستە.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ الْوَقْتُ باقِياً) كاتی جومعە كردن -كە كاتی نیوەڕۆیە- بمێنێ تا جومعەكە تەواو ئەبێ ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ الشَّمْسُ﴾ رواه البخارى ﴿وَعَنْ سَلَمة: كُنَّا نُصَلِّي الْجُمُعَةَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَنَرْجِعُ وَما نَجِدُ لِلْحِيطانِ فَيْئاً نَسْتَظِلُّ بِهِ﴾ رواه الشيخان، (ئەنەس) ئەفەرموێ: كاتێ ڕۆژ لایئەدا بۆ چاوی ڕاستە، پێغەمبەرﷺ جومعەی ئەكرد. (سەلەمە) ئەفەرموێ: لەگەڵ پێغەمبەرﷺ جومعەمان ئەكردو ئەگەڕاینەوە هێشتا دیوارەكان سێبەرێكی وایان نەبو تێیدا بڕۆین.

(فَإِنْ خَرَجَ الْوَقْتُ) جا ئەگەر ئەوەندە ماوەی نەما جومعە بە دوو خوتبەوە بكرێ (أَوْ عُدِمَتِ الشُّرُوطُ) یان یەكێك لەو مەرجانەی گوتمان نەبو، ئەو كاتە (صُلِّيَتْ ظُهْراً) ئەبێ چوار ڕەكعەت بە نیەتی نوێژی نیوەڕۆ بكرێ؟ چونكە جومعە قەزا ناكرێتەوە، جا ئەگەر جومعەش دروست نەبو، نابێ نوێژی نیوەڕۆ لە دەست بدرێ.

(وَفَرائِضُها) واجبەكانی جومعە كردن (ثَلاثَةٌ) سێنە:

یەكەم: (خُطْبَتانِ) خوێندنەوەی دوو ووتارە (يَقُومُ فِيهِما) ئەبێ بە پێوە ووتارەكان بدا (وَيَجْلِسُ بَيْنَهُما) لە پاش ووتاری یەكەم ئەبێ بە قەد دانیشتنی نێوان دوو سوجدە دابنیشێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ قائِماً ثُمَّ يَقْعُدُ، ثُمَّ يَقُومُ كَما

وَأنْ تُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، فِي جَماعَة. وَهَيْآتُها أَرْبَعُ خصال: اَلْغُسْلُ وَتَنْظِيفُ الْجَسَد، وَلُبْسُ الثِّياب الْبِيضِ، وَأَخْذُ الظُّفْرِ، وَالطِّيبُ. وَيُسْتَحَبُّ الإِنْصاتُ فِي وَقْت الْخُطْبَة،

تَفْعَلُونَ الآنَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ بە پێوە ووتاری جومعەی ئەخوێندەوە، ئینجا دا ئەنیشت، ئینجا هەڵئەستاوە بۆ ووتاری دووەم وەك ئێستا ئێوە ئەیکەن.

جا بزانە: ئەبی ووتارخوێنی جومعە پیاو بێو بە لای کەم چل کەس گوێی لە ووتارەکەی بێ. هەروەها لەو دوو ووتارەدا واجبە: هەر پێنج ڕوکنەکان بە عەرەبی بن: کە

ڕوکنی‌یەکەم: سوپاسی خودایە، وەك بڵێ: (اَلْحَمْدُلله).

ڕوکنی‌دووەم: سەلاوات لە سەر پێغەمبەرەﷺ، وەك بڵێ: (اَللّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّد).

ڕوکنی‌سێیەم: ئامۆژگاری بە ترسان لە خودا، وەك بڵێ: (أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى الله).

ڕوکنی‌چوارەم: خوێندنەوەی ئایەتێکی قورئانی پیرۆزە لە ووتارێکدا.

ڕوکنی‌پێنجەم: دوعاکردن بۆ موسوڵمانان لە ووتاری دووەمدا، بە لای کەمی بڵێ: (اَللّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمات). جگە لەو پێنجانە واجب نیە ووتارەکان بە عەرەبی بن.

هەروەها سوننەتە: کە ووتار خوێن گەیشتە شوێنی ووتاردان ڕوو لە دانیشتووانی مزگەوت بکاو سەلامیان لێبکا، ئینجا کە هەردوو ووتارەکانی تەواو کردن، ئیقامەتی نوێژ ئەکرێو دەست بە نوێژی‌جومعە ئەکا.

دووەم: (وَأنْ تُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ) نوێژی‌جومعە بە دوو ڕەکعەتی بکرێ.

سێیەم: (فِي جَماعَة) نوێژی‌جومعە بە جەماعەت بکرێو، واجبە ئیمامو مەئموم نیەتی نوێژی جومعە بێنن، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿مَنْ أَدْرَكَ مِنْ صَلاة الْجُمُعَة رَكْعَةً فَلْيُضِفْ إِلَيْها أُخْرَى وَقَدْ تَمَّتْ صَلاتُهُ، وَمَنْ فَاتَتْهُ الرَّكْعَتانِ فَلْيُصَلِّ أَرْبَعاً﴾ رواه الدارقطني، هەر کەسێك لە نوێژی‌جومعە گەیشتە ڕوکوعی دووەم، بۆی بە بەر ڕەکعەتێك ئەکەوێ، جا با لە دوای سەلامدانەوەی ئیمام، ڕەکعەتێکی‌تر بکاو جومعەکەی تەواوە، بەڵام ئەگەر لە پاش ڕوکوعی دووەم گەیشتە نوێژی جومعە– ئەوەش هەر نیەتی جومعە ئەهێنێ، بەڵام– لە دوای سەلامدانەوەی‌ئیمام ئەبی چوار ڕەکعەت نوێژ بکا.

(وَهَيْآتُها) سوننەتەکانی جومعە (أَرْبَعٌ) چوارن: (اَلْغُسْلُ) یەکەم: خۆ شۆردنە بە نیەتی غوسلی جومعەو (وَتَنْظِيفُ الْجَسَد) هەروەها پاکژکردنی لەشی خۆیەتی لە چڵكو بۆنی ناخۆش. (وَلُبْسُ الثِّيابِ الْبِيضِ) دووەم: بەرگێکی جوانو سپی بکاتە بەر. (وَأَخْذُالظُّفْرِ) سێیەم: نینۆکی لابیا. (وَالطِّيبُ) چوارەم: خۆی بۆنخۆش بکا.

(وَيُسْتَحَبُّ) هەروەها سوننەتە (الإِنْصاتُ) گوێڕاگرتنو بێدەنگی (فِي وَقْتِ الْخُطْبَة) لەو کاتەی ووتاری جومعە ئەخوێندرێتەوە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّﷺ: مَنْ اغْتَسَلَ

يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلَبِسَ مِنْ أَحْسَنِ ثِيابِه، وَمَسَّ مِنْ طيبٍ إنْ كانَ عِنْدَهُ، ثُمَّ أَتى الْجُمُعَةَ فَلَمْ يَتَخطَّ أَعْناقَ النَّاسِ، ثُمَّ صَلَّى مَا كَتَبَ اللهُ لَهُ، ثُمَّ أَنْصَتَ إذا خَرَجَ إمامُهُ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْ صَلاتِه، كانَتْ كَفَّارَةً لِما بَيْنَها وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الَّتي قَبْلَهُ﴾ رواه‌ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك ڕۆژی جومعە بە نیەتی جومعە خۆی بشۆرێو جوانترین بەرگی بکاتە بەر، ئەگەر بۆنی خۆشی هەبوو خۆی بۆنخۆش بکا، ئینجا بچێتە جومعە، بەلام بە سەر ملی خەلکدا باز نەدا، ئینجا بۆ خۆی دەست بە نوێژکردن بکا، ئینجا کە ئیمام هاتە خوتبەخوێندنەوە بێدەنگ ببێو گوێی لێرابگرێ تا نوێژ تەواو ئەبێ، ئەو چاکانە ئەبنە لادەرو داپۆشەری گوناهەکانی نێوان ئەم جومعەیەو جومعەکەی ڕابردوو.

(وَمَنْ دَخَلَ) هەر کەسێك هاتە ناو مزگەوت (وَالإمامُ يَخْطُبُ) لەو کاتەش ئیمام ووتاری ئەدا (صَلَّى رَكْعَتَيْنِ) با دوو ڕەکعەت بە نیەتی سوننەتی‌جومعە، یان (تَحِيَّةُ الْمَسْجِدِ) بکا (خَفِيفَتَيْنِ) بە سوکیو بە پەلە بیانکا (ثُمَّ يَجْلِسُ) ئینجا دابنیشێ، بەلام ئەگەر یەکسەر دانیشت، ئەو کاتە حەرامە دیسان هەلسێتەوەو سوننەتەکە بکا ﴿عَنْ جابِرٍ﷜: قالَ النَّبِيُّﷺ: إذا جاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالإمامُ يَخطُبُ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ وَلْيَتَجَوَّزْ فِيهِمَا﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێ یەکێکتان هاتە مزگەوت لە ڕۆژی هەینی لەو کاتەش ئیمام ووتاری ئەدا، با دوو ڕەکعەت سوننەت بکا بە پەلە، واتە: ئینجا دابنیشێ.

﴿ئاگاداری﴾: دوو ڕەکعەت سوننەتی پێش جومعەش هەیە پێش ئەوەی ئیمام دەست بە ووتار بکا ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ مُغَفَّلٍ﷜: قالَ النَّبِيُّﷺ: بَيْنَ كُلِّ أَذانَيْنِ صَلاةٌ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە نێوان هەر بانگو ئیقامەتێکدا نوێژێکی سوننەت هەیە. هەروەها لە دوای جومعەش چوار ڕەکعەت، یان دوو ڕەکعەت سوننەت هەیە، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿إذا صَلَّى أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيُصَلِّ بَعْدَها أَرْبَعاً﴾ رواه‌مسلم، ﴿وَكانَﷺ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِه﴾ رواه‌الشیخان، واتە: کاتێ یەکێکتان نوێژی جومعەی کرد، با چوار ڕەکعەت سوننەتیش لە دوای بکا. پێغەمبەرﷺ دوو ڕەکعەت سوننەتی لە پاش جومعە لە مالەوە ئەکرد.

﴿پاشکۆ﴾: سەلاوات لێدان لە شەو و ڕۆژی جومعەدا زۆر خێرە ﴿عَنْ أَوْسِ بنِ أَوْسٍ﷜: قالَ النَّبِيُّﷺ: إنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَأَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلاةِ فِيهِ فَإنَّ صَلاتَكُمْ مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ، قالُوا: يا رَسُولَ اللهِ وَكَيْفَ تُعْرَضُ عَلَيْكَ صَلاتُنا وَقَدْ أَرِمْتَ؟ قالَ: إنَّ اللهَ حَرَّمَ عَلَى الأَرْضِ أَجْسادَ الأَنْبِياءِ﴾ رواه‌النسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە هەموو ڕۆژەکانتان گەورەتر ڕۆژی هەینی‌یە، کەوابوو: زۆر سەلاواتم لە سەر لێبدەن

(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الْعِيدَيْنِ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ، وَهِيَ رَكْعَتَانِ: يُكَبِّرُ فِي الأُولَى سَبْعاً سِوَى تَكْبِيرَةِ الاحْرَامِ، وَفِي الثَّانِيَةِ خَمْساً سِوَى تَكْبِيرَةِ الْقِيَامِ،

له ڕۆژی هەینیدا، چونکه سەلاواتەکانتان ئەگەیەندرێنە لای منو گوێم لێیە، گوتیان: چۆن سەلاواتەکان ئەگاتە لایتۆ، چونکه تۆ له ناو گۆڕەکەتدا ڕزیوی؟ فەرمووی: نارزێم چونکه خوایگەورە قەدەغەی کردوە: زەوی لاشەی پێغەمبەران برزێنێو بخوا.

﴿وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ﷛: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْكَهْفِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَضاءَ لَهُ مِنَ النُّورِ ما بَيْنَ الْجُمُعَتَيْنِ﴾ رواه الحاكم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك سورەتی (الْكَهْف) له ڕۆژی هەینیدا بخوێنێ، نێوان هەردوو هەینییەکەی بۆ ڕۆشن ئەبێتەوە. ئیمامی (النواوي) ئەفەرموێ: له شەوی هەینیش خێره بخوێندرێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (صَلاَةُالْعِيدَيْنِ) نوێژی هەردوو جەژنەکان ﴾

(وَصَلاَةُ الْعِيدَيْنِ) نوێژی جەژنی ڕەمەزانو قوربان (سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ) سوننەتێکی زۆر گەورەیە بۆ هەموو کەسێك، چونکه پێغەمبەرﷺ کردویەتی (وَهِيَ) نوێژی هەردوو جەژنەکان (رَكْعَتانِ) دوو ڕەکعەتن: نیەتی نوێژی جەژنی ڕەمەزان، یان جەژنی قوربانی لێئێنێ:

(يُكَبِّرُ) ئەڵێ: (اللهُ أكبَر)، (فِيالأُولَى) له ڕەکعەتییەکەمدا له پاش خوێندنی (وَجَّهْتُ وَجْهِي)...هتد (سَبْعاً) حەفت جار (سِوَى تَكْبِيرَةِ الإِحْرامِ) جگه له (اللهُ أكبَر)ی نوێژدابەستن (وَفِي الثَّانِيَةِ) وەله ڕەکعەتیدووەمدا (خَمْساً) پێنج جار ئەڵێ: (اللهُ أكبَر)، (سِوَى تَكْبِيرَةِ الْقِيامِ) جگه له (اللهُ أكبَر)ی هەڵسانەوە ﴿عَنْ عَائشَةَرَضِيَاللهُعَنها: كانَ النَّبِيُّﷺ يُكَبِّرُ فِي الْعِيدَيْنِ: فِيالأُولَى سَبْعاً قَبْلَ الْقِراءَةِ، وَفِيالآخِرَةِ خَمْساً قَبْلَ الْقِراءَةِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ له نوێژی هەردوو جەژنەکان له ڕەکعەتییەکەمدا حەفت (اللهُ أكبَر)ی ئەگوتن پێش فاتیحەخوێندن، هەروەها له ڕەکعەتیدووەمیشدا پێنج (اللهُ أكبَر)ی ئەگوتن پێش فاتیحەخوێندن.

جا بزانە: سوننەته لەگەڵ هەر (اللهُ أكبَر)ێك هەردوو دەستەکانی بەرز بکاتەوە، وە له نێوان (اللهُ أكبَر)ەکاندا بڵێ: (سُبْحانَاللهِ وَالْحَمْدُلِلهِ وَلاإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَاللهُأَكبَرُ). ئینجا پاش (اللهُ أكبَر)ی حەفتەم له ڕەکعەتییەکەم، وە پاش (اللهُ أكبَر)یپێنجەم له ڕەکعەتیدووەم یەکسەر (أَعُوذُ بِاللهِ) ئەکاو فاتیحه ئەخوێنێ.

﴿ئاگاداری﴾: یەکەم: کاتی نوێژی جەژنەکان له بەرزبوونی ڕۆژ بە قەد ڕمێك دەست پێئەکاو، تا ڕۆژ لائەدا بۆ چاوی ڕاسته، ئەمێنێ.

دووەم: نوێژیجەژنەکان سوننەته به جەماعەت بکرێ، بەڵام دروسته به تەنهاییش بکرێ.

سێیەم: ﴿كانَ رَسُولُ اللهِﷺ يَأْمُرُالْمُؤَذِّنَ فِيالْعِيدِ: أَنْ يَقُولَ: اَلصَّلاةَ جامِعَةً﴾ رواه الشافعي عن الزهري مرسلا، پێغەمبەرﷺ فەرمانی به بانگدەر ئەکرد: لەجیاتی بانگو ئیقامەت له جەژنەکاندا بڵێ: (اَلصَّلاةَ جامِعَةً).

وَيَخطُبُ بَعْـدَها خُطْبَتَـيْنِ: يُكَبِّـرُ فِـى الأُولَـى تِسْـعاً، وَفِـى الثَّانِيَـةِ سَـبْعاً. وَيُكَبِّرُ مِنْ غُرُوبِ الشَّمْسِ مِنْ لَيْلَةِ الْعِيدِ إِلَى أَنْ يَدْخُلَ الامامُ فِى الصَّلاَة، وَفِى الأَضْحَى خَلْفَ الصَّلَواتِ الْمَفْرُوضاتِ: مِنْ صُبْحِ يَوْمِ عَرَفَةَ إِلَى الْعَصْرِ مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

(وَيَخْطُبُ بَعْدَها) سوننەتە پاش نوێژیجەژن (خُطْبَتَيْن) دوو ووتـار بدا، وەك ووتارەكـانی جومعە، جا لە جەژنی ڕەمەزاندا باسی سەرفیترە بكاو لە جەژنی قوربـاندا باسـی قوربـانی بكا، هەم (يُكَبِّرُ فِىالأُولَـى تِسْعاً) پـێش دەسـت پێكردنـی ووتـاری يەكـەم نـۆ جـار بڵـێ: (اللهُ أكبَر) بە دوای يەكدا.

(وَفِىالثَّانِيَةِ سَبْعاً) وە پێش ووتاری دووەم حـەفت جـار بڵـێ: (اللهُ أكبَـر) بـە دوای يەكـدا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِىاللهُ عَنهُما: كانَ رَسُولُ اللهِﷺ وَأَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِىاللهُ عنهما يُصَلُّونَ الْعِيدَيْنِ قَبْلَ الْخُطْبَة﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺو ئیمامی(أبوبكر)و ئیمامی(عمر) پێش ووتاردان نوێژی جەژنیان ئەكرد.

(وَيُكَبِّرُ) سوننەتە تەكبیر لێبدا (مِنْ غُـرُوبِ الشَّـمْسِ) لـە كـاتی ڕۆژ ئاوابوونـەوە (مِـنْ لَيْلَـةِ الْعِيدِ) لە شەوی هەردوو جەژنەكان (إِلى أن يَدْخُلَ الإمامُ فِـىالصَّلاَة) تا ئیمـام نوێژیجـەژن دائەبەستێ، ئەگەر بە جەماعەت بیكا، ئەگەر نا: تـا خـۆی نوێژیجـەژن دەسـت پێئـەكا، خوای گەورە فەرموويەتی: ﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ﴾ بـۆ ئـەوەی ژمارەی ڕۆژووەكان تەواو بكەن، جا كە تـەواوتان كـرد، (اللهُ أكبَـر) بڵـێن، چـونكە خـوای گەورە ئێوەی خستۆتە سەر ڕێگايەكی ڕاست.

جا بزانـە: ئەو تەكبیرانەی شەوێ لە هەموو كاتێكو شـوێنێكدا ئـەگوترێن، نـەك هـەر لـە دوای نوێژەكان، جا ئەمـە شـێوەی تـەكبیر لێدانـە: (اَللهُ أَكْبَـرْ اَللهُ أَكْبَـرْ اَللهُ أَكْبَـرْ، لاإِلهَ إِلاَّاللهُ وَاللهُ أَكْبَرْ، اَللهُ أَكْبَرْ، وَلِلهِ الْحَمْدُ)، سێ جار.

(وَفِى الأَضْحَى) هەروەها لە جەژنی قورباندا–جگە لە تەكبیرەكانی شەوێ– تەكبیر لێـدان سوننەتە (خَلْفَ الصَّلَواتِ الْمَفْرُوضاتِ) لە دوای هـەموو نوێـژە واجبـە كـانو سوننەتەكان (مِنْ صُبْحِ يَوْمِ عَرَفَةَ) لە پاش نوێژی سبەینەی ڕۆژی عالفەوە (إِلَى الْعَصْرِ) تا پاش نوێژی عەسر (مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ) لە كۆتایی سێيەمین ڕۆژەكـانی دوای جـەژنی قوربـان، كـە پێیان ئەگوترێ: (أَيَّامِ التَّشْرِيقِ).

بەڵام لە جەژنیڕەمەزاندا تەنها لە دوای نوێژی مەغریبو عیشاو سبەینەی جەژن سوننەتن.

﴿پاشكۆ﴾: سوننەتە بـۆ هـەردوو جەژنـەكان خـۆی بشـۆرێو بـەرگی جـوانو پـاك بكاتـە بەر و خۆی بۆنخۆش بكاو بە ڕێگەيەكدا بچێتە نوێژی جەژن و بە يەكێكیتردا بگەڕێتەوە، وە جەژنە پیرۆزانەش حەڵاڵە.

(فَصْـــلٌ) وَصَـــلاَةُ الْكُسُـــوف سُـنَّةٌ مُؤكَّـــدَةٌ، فَــإنْ فَاتَـــتْ لَـــمْ تُقْـــضَ، وَيُصَلِّى لِكُسُوف الشَّمْسِ وَخُسُوفَ الْقَمَـــرِ رَكْعَتَـــيْنِ: فِـــى كُـــلِّ رَكْعَـــةٍ قِيامَـــانِ يُطِيلُ الْقِرَاءَةَ فِيهِمَا، وَرُكُوعَانِ يُطِيلُ التَّسْبِيحَ فِيهِمَا، دُونَ السُّجُود،

﴿ فَصْلٌ: له باسی (صَلاَةُ الْكُسُوفِ) نوێژی ڕۆژگیران و مانگگیران ﴾

(وَصَـلاَةُ الْكُسُـوفِ) نوێـژکردنی ڕۆژگـیران‌و مـانگگیران (سُـنَّةٌ مُؤَكَّـدَةٌ) سـوننەتێکی زۆر گەورەیە، چونکە پێغەمبەرﷺ کردویەتی (فَإنْ فَاتَتْ) جا ئەگەر ئەو نوێژە کـاتی کردنـی نەما (لَمْ تُقْضَ) قەزا ناکرێتەوە.

جا بزانە: بە گیرانی مانگ، یان بە گیرانی ڕۆژ، کاتی ئەو نوێژە دەست پێ‌ئەکا، وە کاتی نوێژەکەش بە سەر ئەچێ: بە بوونەوەی ڕۆژ، یان مانگ، یان ئـاوابوونی ڕۆژ بـە گـیراوی، یان بە دەرکەوتنی ڕۆژ ئەگەر مانگ گیرابو.

(وَيُصَلِّى) سوننەتە هەموو کەس نوێژ بکا (لِكُسُوفِ الشَّمْسِ) لە بەر ڕۆژگیران، نیەتی نوێـژی ڕۆژگیرانی لێبێنێ (وَخُسُوفِ الْقَمَرِ) وە لە بـەر مـانگگیران، نیـەتی نوێـژی‌مانگگیرانی لێبێنـێ (رَكْعَتَيْنِ) بە لایەکەم ئەو نوێژە دوو ڕەکعەتە وەکـو سـوننەتی بـەیانی، ئینجـا دروسـتە: بـە تەنهایی بکرێ‌و بە جەماعەتیش سوننەتە، بەڵام زیاتر خێرە بەم شێوەیە بکرێ:

(فِـى كُـلِّ رَكْعَـةٍ) لـە هـەر ڕەکعـەتێك لـەو دوو ڕەکعەتانـەدا (قِيامَـانِ) دوو ڕاوەسـتانی بـە پێوەیان تێ‌دانە، واتە: پاش ڕوکووع ناچێتە سوجدە، بـەڵکو دیسـان دەسـت بـە فاتیحـە ئەکاتەوە (يُطِيلُ الْقِراءَ ةَ فِيهِما) لە پاش فاتیحە لە هـەردوو ڕەکعەتـەکان، واتـە: لـە هـەر چوار وەستانەکاندا سورەتی درێژ بخوێنێ (وَرُكوعـانِ) وە هـەر ڕەکعـەتێك دوو ڕوکـووعی تێ‌دانە پێش چوونە سوجدە (يُطِيلُ التَّسْبِيحَ فِيهِما) زۆر بڵێ (سُبحانَ رَبِّيَ الْعَظِيم): بە قەدە سەد ئایەت لە یەکەمدا، هەشتا ئایەت لـە دووەمـدا، حـەفتا ئایـەت لـە سـێیەمدا، پـەنجا ئایەت لە چوارەمدا (دُونِ السُّجُودِ) بەڵام سوجدەکان درێژ ناکاتەوە.

جا بزانـە: ئیمامی(النـواوي) فەرموویـەتی: سـوننەتە سـوجدەکانیش درێـژ بکاتـەوە وەك ڕوکووعی پێشە خۆیان.

﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قَالَتْ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فِى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فقامَ فَصَلَّى بِالنَّاسِ، فَأَطَالَ الْقِيامَ، ثُمَّ رَكَعَ فَأَطالَ الرُّكُوعَ، ثُمَّ قامَ فَأَطالَ الْقِيامَ، وَهُوَ دُونَ الْقِيامِ الأوَّلِ، ثُـمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الأوَّلِ، ثُمَّ سَجَدَ فَأَطالَ السُّجُودَ، ثُمَّ فَعَلَ فِـى الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ ما فَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ الأولَى، ثُمَّ انْصَرَفَ وَقَدْ انْجَلَتِ الشَّمْسُ فَخَطَـبَ النَّاسَ﴾ رواه الشيخان، لە سەردەمی پێغەمبـەرداﷺ ڕۆژ گـیرا، ئینجـا پێغەمبـەرﷺ هەڵسـا نوێژی ڕۆژگیرانی بە جەماعەت بۆ موسوڵمانان کرد، لە ڕەکعـەتی یەکەمـدا زۆر مایـەوەو زۆر

وَيَخطُبُ بَعْدَها خُطْبَتَيْنِ، وَيُسِرُّ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ وَيَجْهَرُ فِي خُسُوفِ الْقَمَرِ.
(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الاسْتِسْقَاءِ مَسْنُونَةٌ، فَيَأْمُرُهُمُ الإِمامُ: بِالتَّوْبَةِ، وَالصَّدَقَةِ، وَالْخُرُوجِ مِنَ الْمَظَالِمِ، وَمُصالَحَةِ الأَعْداءِ،

قورئانی خوێند، ئینجا چووە ڕوکووع لەوێشدا زۆر مایەوە تەسبیحاتی ئەکرد، ئینجا لە ڕوکووع هەڵساوەو نەچووە سوجدە، دیسان دەستی بە فاتیحەخوێندن کرد، بەڵام لە ڕاوەستانەکەی پێشوو کەمتر مایەوە، ئینجا دیسان چووە ڕوکووع لە ڕوکووعەکەی پێشوو کەمتر مایەوە، ئینجا لە ڕوکووع هەڵساوە، ئینجا چووە سوجدەو لە هەردوو سوجدەکانیش زۆر مایەوە، ئینجا هەڵساوە بۆ ڕەکعەتیدووەم ئەویشی وەك ڕەکعەتیپێشوو کرد، دوایێ -کە سەلامی داوە- ڕۆژ بوبۆوە، جا دەستی بە ووتاردان کرد.
(وَيَخْطُبُ بَعْدَها خُطْبَتَيْنِ) سوننەتە ئیمام لە دوای ئەو نوێژە دوو ووتار بخوێنێتەوە (بە بەڵگەی ئەو حەدیسەی باسمان کرد)، جا ئەو دوو ووتارە وەکو ووتارەکانی جومعە بن (وَيُسِرُّ) با بە نهێنی بخوێنێ (فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ) لە نوێژی ڕۆژگیران (وَيَجْهَرُ) با بە دەنگ بخوێنێ (فِي خُسُوفِ الْقَمَرِ) لە نوێژی مانگگیران.
﴿پاشکۆ﴾: لە بەر دونیا تاریکبوون و تۆز و ڕەشەبا و لافاو و زەمین لەرزین، سوننەتە: هەر کەسێك بۆ خۆی -بە تەنهایی- دوو ڕەکعەت نوێژ بکا وەك سوننەتی پێش نیوەڕۆ، نەك بەو شێوەی گوتمان ﴿عَنْ أَبِي مُوسَى: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ هَذه الآياتِ الَّتِي يُرْسِلُ اللهُ تَعالَى لاَ تَكُونُ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِه، وَلَكِنَّ اللهَ يُرْسِلُها يُخَوِّفُ بِها عِبادَهُ، فَإِذا رَأَيْتُمْ مِنْها شَيْئاً فَافْزَعُوا إِلَى ذِكْرِ اللهِ وَدُعائِه وَاسْتِغْفارِه﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو جۆرە نیشانە بە ترسانە، لە بەر مردن و ژینی هیچ کەسێك نایەن، بەڵام خوایگەورە بەو جۆرە ڕوداوانە بەندەکانیخۆی ئەترسێنێ، جا کاتێ شتێك لەوانە ڕویدا، ئێوە ڕوو بکەنە نوێژکردن و پاڕانەوە لە خواو، تۆبەکردن و خێر کردن و (اللهُ أكبَرُ) و زیکریتر.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صَلاَةُ الإِسْتِسْقاءِ) نوێژی داواکردنی ئاودان لە خوای گەورە ﴾

(وَصَلاَةُ الإِسْتِسْقاءِ) نوێژی داواکردنی ئاودان (مَسْنُونَةٌ) سوننەتێکی زۆر گەورەیە، دروستە بە تەنهایی بکرێ و بە جەماعەت سوننەتە، جا بزانە: ئەو نوێژە لە بەر نەبارینی باران، یان لە بەر کەمیی ئاو، یان لە بەر ووشکبوونی ئاو، سوننەتە بکرێ.
(فَيَأْمُرُهُمُ الإِمامُ) کاربەدەستی ئەو شوێنە فەرمان ئەداتە خەڵك: (بِالتَّوْبَةِ) کە خەڵکەکە تۆبە بکەن و (وَالصَّدَقَةِ) هەروەها خێرو چاکە بکەن و (وَالْخُرُوجِ مِنَ الْمَظَالِمِ) واز لە ستەمکاری بێنن و ماڵی یەکتری بدەنەوە و گەردەنی یەکتری ئازاد بکەن (وَمُصالَحَةِ الأَعْداءِ) وە دوژمنەکان لەگەڵ یەکتری ئاشت ببنەوەو یەکتری ببورن و گفتوگۆ لەگەڵ

وَصِيامِ ثَلاثَةَ أَيّامٍ، ثُمَّ يَخرُجُ بِهِمْ فِي الْيَوْمِ الرّابِعِ فِي ثِيابِ بِذْلَةٍ وَاسْتِكانَةَ وَتَضَرُّعٍ، وَيُصَلِّي بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ كَصَلاةِ الْعِيدَيْنِ، ثُمَّ يَخْطُبُ بَعْدَهُما، وَيُحَوِّلُ رِداءَهُ، وَيُكْثِرُ مِنَ الدُّعاءِ وَالإِسْتِغفارِ،

یەکتری بکەن (وَصِيامِ ثَلاثَةِ أَيّامٍ) هەروەها فەرمان ئەدا: کە هەموو کەسێك چوار ڕۆژان بەڕۆژوو بێ: سێ ڕۆژان–لە سەر یەکدا–لە ماڵەوە.

(ثُمَّ يَخرُجُ بِهِمْ) ئینجا لە دوای ئەو سێ ڕۆژانە کاربەدەستەکە خەڵکەکە لە ئاوەدانی ئەباتە دەرەوە (فِي الْيَوْمِ الرّابِعِ) لە ڕۆژی چوارەمینی ڕۆژووەکاندا ئەڕۆن بۆ شوێنێکی چۆڵ.

جا بزانە: ئەو چوار ڕۆژووانە بە فەرمانی کاربەدەست واجب ئەبن، واتە: هەر کەسێك بەڕۆژوو نەبێ، گوناهبارە.

ئینجا کە بۆ نوێژکردنەکە دەرچون: (فِي ثِيابِ بِذْلَةٍ) جلو بەرگێکی شڕو دڕاو ئەکەنە بەر (وَاِسْتِكانَةٍ) بە دڵێکی پڕ ترس ئەڕۆن (وَتَضَرُّعٍ) بە ملکەچیو پاڕانەوە لە خوا، خۆیان خەریك ئەکەن، هەروەها پیرو منداڵو ئاژەڵو بێچووەکانیان لەگەڵ خۆیان ئەبەن.

(وَيُصَلِّي بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ) ئینجا ئیمام دوو ڕەکعەت نوێژ بە جەماعەت بۆ خەڵکەکە ئەکا، بە نیەتی نوێژی داواکردنی ئاودان (كَصَلاةِ الْعِيدَيْنِ) وەکو نوێژی جەژنەکان: بە دەنگ ئەخوێنێو لە ڕەکعەتی‌یەکەمدا حەفت تەکبیرو لە ڕەکعەتی‌دووەمدا پێنج تەکبیر لێئەدا، بەو شێوەی گوتمان.

﴿عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مُتَبَذِّلاً مُتَواضِعاً حَتَّى أَتَى الْمُصَلَّى فَرَقِيَ الْمِنْبَرَ فَلَمْ يَخطُبْ خُطَبَكُمْ هَذه، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلْ فِي الدُّعاءِ وَالتَّضَرُّعِ وَالتَّكْبِيرِ حَتَّى صَلَّى رَكْعَتَيْنِ كَما يُصَلِّي فِي الْعِيدِ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ بۆ نوێژکردنی باران لە مەدینە چووە دەرەوە، بەرگێکی شڕەکەی کردە بەر، ملکەچ بوو، لە خوا ئەپاڕایەوە تا گەیشتە شوێنی نوێژکردن، جا چووە سەر مینبەر، ئەو جۆرە ووتارەی ئێوەی نەدا، بەڵکو هەر دوعای ئەکردو (اللهُ أَكبَرُ)ی ئەگوت، ئینجا دوو ڕەکعەت نوێژی بە جەماعەت کرد وەکو نوێژی جەژن.

(ثُمَّ يَخطُبُ بَعْدَها) ئینجا سوننەتە ئیمام دوو ووتار بدا لە پاش نوێژکردن (وَيُحَوِّلُ رِداءَهُ) ئینجا ئیمام–پاش دەست پێکردنی ووتاری دووەم– ڕوو لە قیبلە ئەکاو عەبایەکەی، یان جلەکانی‌تری دیولودیو ئەکاو سەراوژێر ئەیکاتە بەر (وَيُكثِرُ مِنَ الدُّعاءِ) لە هەردوو ووتارەکاندا زۆر لە خوا ئەپاڕێتەوە کە باران ببارێنێو بەلایەکان لاببا.

(وَالإِسْتِغفارِ) زۆر (أَسْتَغفِرُ اللهَ) ئەڵێ، واتە: پێش دەست پێکردنی ووتاری‌یەکەم نۆ جار ئەڵێ: (أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لاإِلَهَ إِلاَّهُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ). بەلام پێش دەست پێکردنی ووتاری‌دووەم حەفت جار ئەیڵێ.

وَيَدْعُو بِدُعاءِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ: اَللَّهُمَّ اجْعَلْها سُقْيا رَحْمَةٍ وَلاَ تَجْعَلْها سُقْيا عَذابٍ وَلاَ مَحْقٍ وَلاَ بَلاَءٍ وَلاَ هَدْمٍ وَلاَ غَرَقٍ، اَللَّهُمَّ عَلَى الظِّرابِ وَالْآكامِ وَمَنابِتِ الشَّجَرِ وَبُطُونِ الْأَوْدِيَةِ، اَللَّهُمَّ حَوالَيْنا وَلاَ عَلَيْنا، اَللَّهُمَّ أَسْقِنا غَيْثاً مُغِيثاً هَنِيئاً مَرِيئاً مَرِيعاً سَحّاً عامّاً غَدَقاً طَبَقاً مُجَلِّلاً دائِماً إِلَى يَوْمِ الدِّينِ، اَللَّهُمَّ أَسْقِنا الْغَيْثَ وَلاَ تَجْعَلْنا مِنَ الْقانِطِينَ، اَللَّهُمَّ إِنَّ بِالْعِبادِ وَالْبِلاَدِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ وَالضَّنْكِ ما لاَنَشْكُو إِلاَّ إِلَيْكَ، اَللَّهُمَّ أَنْبِتْ لَنا الزَّرْعَ وَأَدِرَّ لَنا الضَّرْعَ، وَأَنْزِلْ عَلَيْنا مِنْ بَرَكاتِ السَّماءِ وَأَنْبِتْ لَنا مِنْ بَرَكاتِ الأَرْضِ، وَاكْشِفْ عَنّا مِنَ الْبَلاَءِ ما لاَيَكْشِفُهُ غَيْرُكَ، اَللَّهُمَّ إِنّا نَسْتَغْفِرُكَ إِنَّكَ كُنْتَ غَفّاراً فَأَرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْنا مِدْراراً. وَيَغْتَسِلُ فِي الْوادِي إِذا سالَ،

﴿ئاگاداری﴾: سوننەتە ووتارەكان لە دوای نوێژكردن بن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ لِلإِسْتِسْقاءِ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ خَطَبَ﴾ رواه البيهقى واحمد وابن ماجه، پێغەمبەرﷺ نوێژی بارانی كرد، ئینجا ووتاریدا. هەروەها دروستیشە لە پێش نوێژكردندا بن ﴿عَنْ عَبّادٍ عَنْ عَمِّهِ ﷺ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ يَسْتَسْقِي فَحَوَّلَ اِلَى النّاسِ ظَهْرَهُ واسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ يَدْعُو ثُمَّ حَوَّلَ رِداءَهُ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ جَهَرَ فِيهِما بِالْقِراءَةِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ چووە دەرەوەی (مدينة) بۆ نوێژی باران، لە ووتارەكەیدا پشتی لە خەڵك كردو رووی كردە قیبلە دوعای ئەكرد، ئینجا عەبایەكەی دیولادیو كرد، ئینجا لە دوای ووتارەكە دوو رەكعەت نوێژی پێمان كردو دەنگی هەڵێنا لە فاتیحەخوێندن.

(وَيَدْعُو) سوننەتە لە ووتاری یەكەمدا دوعا بكا (بِدُعاءِ رَسُولِ اللهِ ﷺ) بەو دوعایەی پێغەمبەرﷺ ئەیكرد (وَهُوَ) ئەو دوعایە ئەمەیە:

﴿اَللَّهُمَّ اجْعَلْها سُقْيارَحْمَةٍ وَلاَ تَجْعَلْها سُقْياعَذابٍ وَلاَ مَحْقٍ وَلاَ بَلاءٍ وَلاَ هَدْمٍ وَلاَ غَرَقٍ، اَللَّهُمَّ عَلَى الظِّرابِ وَالْآكامِ وَمَنابِتِ الشَّجَرِ وَبُطُونِ الأَوْدِيَةِ، اَللَّهُمَّ حَوالَيْنا وَلاَ عَلَيْنا، اَللَّهُمَّ أَسْقِنا غَيْثاً مُغِيثاً هَنِيئاً مَرِيئاً مَرِيعاً سَحّاً عامّاً غَدَقاً طَبَقاً مُجَلِّلاً دائِماً إِلَى يَوْمِ الدِّينِ، اَللَّهُمَّ أَسْقِنا الْغَيْثَ وَلاَ تَجْعَلْنا مِنَ الْقانِطِينَ، اَللَّهُمَّ إِنَّ بِالْعِبادِ وَالْبِلاَدِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ وَالضَّنْكِ ما لاَنَشْكُو إِلاَّ إِلَيْكَ، اَللَّهُمَّ أَنْبِتْ لَنا الزَّرْعَ وَأَدِرَّ لَنا الضَّرْعَ، وَأَنْزِلْ عَلَيْنا مِنْ بَرَكاتِ السَّماءِ وَأَنْبِتْ لَنا مِنْ بَرَكاتِ الأَرْضِ، وَاكْشِفْ عَنّا مِنَ الْبَلاَءِ ما لاَيَكْشِفُهُ غَيْرُكَ، اَللَّهُمَّ إِنّا نَسْتَغْفِرُكَ إِنَّكَ كُنْتَ غَفّاراً فَأَرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْنا مِدْراراً﴾ رواه الامام الشافعى فى المختصر.

(وَيَغْتَسِلُ) سوننەتە خۆی بشۆرێ، یان دەستنوێژ بگرێ (فِي الْوادِي) لە شیوەكان (إِذا سالَ) كاتێ لافاوی پێدا هات، هەروەها سوننەتە كە بارانی نوێ ئەباری: خۆی رووت

وَيُسَبِّحُ لِلرَّعْدِ وَالْبَرْقِ.

(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الْخَوْفِ عَلَى ثَلاَثَةِ أَضْرُبٍ، أَحَدُهَا: أَنْ يَكُونَ الْعَدُوُّ فِي غَيْرِ جِهَةِ الْقِبْلَةِ، فَيُفَرِّقُهُمُ الإِمَامُ فِرْقَتَيْنِ: فِرْقَةٌ تَقِفُ فِي وَجْهِ الْعَدُوِّ، وَفِرْقَةٌ خَلْفَهُ، فَيُصَلِّي بِالْفِرْقَةِ الَّتِي خَلْفَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ تُتِمُّ لِنَفْسِهَا وَتَمْضِي إِلَى وَجْهِ الْعَدُوِّ، وَتَأْتِي الطَّائِفَةُ الأُخْرَى، فَيُصَلِّي بِهَا رَكْعَةً، وَتُتِمُّ لِنَفْسِهَا وَيُسَلِّمُ بِهَا.

بکاتەوە تا لەشی تەڕ ئەبێ ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: حَسَرَ النَّبِيُّ ﷺ ثَوْبَهُ حَتَّى أَصَابَهُ مِنَ الْمَطَرِ، وَقَالَ: إِنَّهُ حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ بەرگی‌خۆی لە سەر خۆی لادا تا لەشی تەڕ بوو بە بارانو فەرمووی: ئەوە تازە لە لای‌خوا هاتوە.

(وَيُسَبِّحُ لِلرَّعْدِ) سوننەتە لە بەر گرمەی‌هەور تەسبیحات بکاو بڵێ: ﴿سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلاَئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ﴾ رواه الامام مالك. (وَالْبَرْقِ) هەروەها لە کاتی بریقەی بروسك بڵێ: ﴿سُبْحَانَ مَنْ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَطَمَعاً﴾. بەلام با تەماشای بریقەی بروسك نەکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صَلاَةُ الْخَوْفِ) نوێژی ترس ﴾

(وَصَلاَةُ الْخَوْفِ) نوێژکردن لە کاتی ترسان (عَلَى ثَلاَثَةِ أَضْرُبٍ) سێ جۆرە: (أَحَدُهَا) یەکەمیان: (أَنْ يَكُونَ الْعَدُوُّ) ئەوەیە: دوژمن لە شوێنێك بێ (فِي غَيْرِ جِهَةِ الْقِبْلَةِ) کە لای قیبلە نەبێ (فَيُفَرِّقُهُمُ الإِمَامُ فِرْقَتَيْنِ) ئیمام سوپایەکەی ئەکاتە دوو کۆمەڵ (فِرْقَةٌ) کۆمەڵێك (تَقِفُ فِي وَجْهِ الْعَدُوِّ) لە بەرانبەر دوژمن ئەوەستن پاسەوانی ئەکەن (وَفِرْقَةٌ) کۆمەڵەکەی‌تریش (تَقِفُ خَلْفَهُ) لە پشت ئیمام ئەوەستن لە شوێنێکی وا: کە چەکی دوژمن نەیانگاتێ (فَيُصَلِّي) جا ئیمام نوێژ بە جەماعەت ئەکا (بِالْفِرْقَةِ الَّتِي خَلْفَهُ) بەو کۆمەڵەی لە دوای خۆی ماوەتەوە (رَكْعَةً) تەنها یەك ڕەکعەتیان پێ‌ئەکا-ئەگەر نوێژەکە دوو ڕەکعەتی بوو- بەلام ئەگەر سێ ڕەکعەت، یان چوار بوو، دوو ڕەکعەتیان پێ‌ئەکا (ثُمَّ) ئینجا کە ئیمام هەڵساوە بۆ ڕەکعەتی دووەم، ئەگەر دوو ڕەکعەتی بوو (تُتِمُّ لِنَفْسِهَا) با ئەو کۆمەڵە نیەتی جیابوونەوە بێننو بۆ خۆیان نوێژەکە تەواو بکەن (وَتَمْضِي) کە تەواویان کرد بابڕۆن (لِوَجْهِ الْعَدُوِّ) بۆ بەرانبەر دوژمن، بەلام ئیمام لە ڕەکعەتی دووەم چاوەڕوان ئەکاو پاش فاتیحە سورەتی‌درێژ ئەخوێنێ، ئینجا (وَتَأْتِي الطَّائِفَةُ الأُخْرَى) با کۆمەڵەکەی‌تریش بێنە پشت ئیمامو نوێژ دابیەستن (فَيُصَلِّي بِهَا رَكْعَةً) ئینجا ئیمام ڕەکعەتەکەی‌تریش بە جەماعەت لەگەڵ ئەوان بکا، ئەگەر دوو ڕەکعەتی بوو، ئەگەر نا: با سێ‌یەمو چوارەم لەگەڵ ئەوان بکا (وَتُتِمُّ لِنَفْسِهَا) جا کە ئیمام بۆ تەحیات دانیشت، ئەوان هەڵئەستن نوێژەکەی خۆیان تەواو ئەکەن (وَيُسَلِّمُ بِهَا) با ئیمام لەتەحیات چاوەڕوانیان بکا بۆ

وَالثَّانِي: أَنْ يَكُونَ فِي جِهَةِ الْقِبْلَةِ، فَيَصُفُّهُمُ الإِمامُ صَفَّيْنِ وَيُحْرِمُ بِهِمْ، فَإِذا سَجَدَ سَجَدَ مَعَهُ أَحَدُ الصَّفَّيْنِ، وَوَقَفَ الصَّفُّ الآخَرُ يَحْرُسُهُمْ، فَإِذا رَفَعَ سَجَدُوا وَلَحِقُوهُ. وَالثَّالِثُ: أَنْ يَكُونَ فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ وَالْتِحامِ الْحَرْبِ، فَيُصَلِّي كَيْفَ أَمْكَنَهُ: راجِلاً، أَوْ راكِباً، مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ، وَغَيْرَ مُسْتَقْبِلٍ لَها. (فَصْلٌ) وَيَحْرُمُ عَلَى الرِّجالِ لُبْسُ الْحَرِيرِ وَالتَّخَتُّمُ بِالذَّهَبِ،

ئەوەی بە یەکەوە سەلام بدەنەوە. ئەم شێوەیە پێغەمبەرﷺ لە جەنگی (ذات الرقاع) کردویەتی، (بخاری)و(مسلم) گێڕاویەتیانەوە.

(وَالثّانِي) شێوەیدووەم لە نوێژی ترس: (أَنْ يَكُونَ فِي جِهَةِ الْقِبْلَةِ) ئەوەیە دوژمن لە لای قیبلە بێ (فَيَصُفُّهُمُ الإِمامُ صَفَّيْنِ) با ئیمام بیانکاتە دوو ڕیز (وَيُحْرِمُ بِهِمْ) ئینجا نوێژ لەگەڵ هەردوو ڕیزەکان دابیەستێو هەموو بە یەکەوە ڕوکووع ببەن (فَإِذا سَجَدَ) جا کە ئیمام چووە سوجدە (سَجَدَ مَعَهُ أَحَدُ الصَّفَّيْنِ) با تەنها یەك ڕیز سوجدە لەگەڵ ئیمام ببا (وَوَقَفَ الصَّفُّ الآخَرُ) ڕیزەکەیتریش بە پێوە بوەستێ (يَحْرُسُهُم) پاسەوانی ئەوانە بکەن کە لە سوجدەدان (فَإِذا رَفَعَ) جا کە ئیمامو ڕیزەکە لە سوجدەیدووەم هەڵسانەوە (سَجَدُوا) با ڕیزەکەیتریش سوجدە ببەنو (وَلَحِقُوهُ) لە ڕەکعەتی دووەم بگەنەوە ئیمام. ئەم شێوەیە پێغەمبەرﷺ لە(عسفان) کردویەتی، (مسلم) گێڕاویەتیەوە.

(وَالثّالِثُ) شێوەیسێیەم لە نوێژی ترس: (أَنْ يَكُونَ فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ) ئەوەیە ترس زۆر بێ (وَالْتِحامِ الْحَرْبِ) لەشکری هەردوو لا، لە جەنگ تێکەڵی یەکتری بێ (فَيُصَلِّي) هەرکەسە نوێژیخۆی ئەکا (كَيْفَ أَمْكَنَهُ) بە هەر جۆرێکی بۆی ڕێك بکەوێ (راجِلاً) ج بە پیادەیی (أَوْ راكِباً) یان بە سواری (مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ) بگونجێ ڕووی لە قیبلە بێ (وَغَيْرَ مُسْتَقْبِلٍ لَها) یان ڕووی لە قیبلە نەبێ، ئەبی نوێژەکە هەر بکا.

جا ئەگەر نەگونجا ڕوکووع وسوجدە ببا، با نە ختێك خۆی کوڕ بکاتەوە بۆ ڕوکووعو کەمێك زیاتر بۆ سوجدە، ئیتر ڕاکردنو چەك بەکارهێنانو لێدانو کوشتن، زیان بە نوێژ ناگەیەنێ، نوێژەکەش دوو بارە کردنەوەی ناوێ، بەو مەرجەی هاوارو قسە نەکا.

ئینجا بزانە: ئەو جۆرە نوێژەیسێیەم لە بەر هەموو جۆرە ترسێك دروستە، وەك لە بەر دوژمنێك، یان لە ترسی لافاو، یان ئاگر، یان دڕندە ڕا بکا، نوێژەکەش دووبارەی ناوێ، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجالاً أَوْ رُكْباناً﴾ ئەگەر کەوتنە مەترسی، نوێژەکەتان بکەن بە پیادەیی، یان بە سواری، ڕووتان لە قیبلە بێ، یان نا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی جلو بەرگ ﴾

(وَيَحْرُمُ عَلَى الرِّجالِ) حەڕامە لە سەر پیاوان: (لُبْسُ الْحَرِيرِ) بەکارهێنانی ئاوریشم، جا بۆ کردنەبەر، یان بۆ ڕاخستن (وَالتَّخَتُّمُ بِالذَّهَبِ) هەروەها حەڕامە لە سەر پیاوان:

وَيَحِلُّ لِلنِّساءِ، وَقَلِيلُ الذَّهَبِ وَكَثِيرُهُ فِي التَّحْرِيمِ سَواءٌ، وَإِذا كانَ بَعْضُ الثَّوْبِ إِبْرِيسَماً وَبَعْضُهُ قُطْناً أَوْ كَتَّاناً جازَ لُبْسُهُ مالَمْ يَكُنِ الإِبْرِيسَمُ غالِباً.

ئەنگوستیلەی زێڕ بکەنە پەنجەیان (وَيَحِلُّ لِلنِّساءِ) ئەو دووانە بۆ ئافرەتان حەڵاڵن ﴿عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه: أَنَّهُ ﷺ أَخَذَ حَرِيراً فَجَعَلَهُ فِي يَمِينِهِ، وَأَخَذَ ذَهَباً فَجَعَلَهُ فِي شِمالِهِ ثُمَّ قالَ: إِنَّ هَذَيْنِ حَرامٌ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي﴾ وفي رواية: ﴿وَأُحِلَّ لِإِناثِهِمْ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ پارچە ئاوریشمێکی بە دەستی ڕاستەیەوە گرتو پارچە زێڕێکی بە دەستی چەپەیەوەگرتو فەرمووی: ئەم دووانە بۆ نێرینەی ئوممەتی من حەرامنو بۆ مێیینەی ئوممەتم حەڵاڵن.

(وَقَلِيلُ الذَّهَبِ) زێڕی کەم و (وَكَثِيرُهُ) زێڕی زۆر (فِي التَّحْرِيمِ) لە حەرامیدا (سَواءٌ) یەکسانە، وەکو یەك حەرامە.

(وَإِذا كانَ بَعْضُ الثَّوْبِ) جا ئەگەر بەشێکی جلو بەرگ (إِبْرِيسَماً) ئاوریشم بوو (وَبَعْضُهُ) بەشەکەیتریشی (قُطْناً) لۆکە بوو (أَوْ كَتَّاناً) یان کەتان بوو (جازَ لُبْسُهُ) دروستە بیکاتە بەری (مالَمْ يَكُنِ الإِبْرِيسَمُ غالِباً) بەو مەرجەی ئاوریشمەکە زیاتر نەبێ ﴿عَنْ أَسْماء رضي الله عنها: كانَتْ جُبَّةُ رَسُولِ اللهِ ﷺ مَكْفُوفَةَ الْجَيْبِ وَالْكُمَّيْنِ وَالْفَرْجَيْنِ بِالدِّيباجِ﴾ رواه مسلم وابوداود، جوببەکەی پێغەمبەر ﷺ یەخەو سەرەدەستو ڕۆخەکانی لە ئاوریشم بوو.

﴿پاشکۆ﴾: دروستە بۆ پیاو و ئافرەت: ددانی زێڕو بەرگکردنی ددان بەزێڕ ﴿عَنْ معاوية رضي الله عنه: نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ لُبْسِ الذَّهَبِ إِلاَّ مُقَطَّعاً﴾ رواه النسائي، پێغەمبەر ﷺ بەکارهێنانی زێڕی حەرام کردوە مەگەر پارچەی بچوك بۆ پێویستی.

هەروەها سوننەتە بۆ پیاو: یەك ئەنگوستیلەی زیو، وە سوننەتە بیخاتە پەنجەی قلیچە، واتە: پەنجەی هەرە بچکۆلە، جا چ لە دەستی ڕاستە بێ، یان لە دەستی چەپە ﴿عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه: لَبِسَ النَّبِيُّ ﷺ خاتَمَ فِضَّةٍ فِي يَمِينِهِ﴾ وَعَنْهُ ايضاً: ﴿كانَ خاتَمُ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْخِنْصَرِ مِنَ الْيُسْرَى﴾ رواهما مسلم، (أنس) -خوا لێی ڕازی بێ- فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ ئەنگوستیلەیەکی زیوی کردە پەنجەی دەستەڕاستی. هەروەها فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ ئەنگوستیلەی خستە قلیچەی دەستەچەپی. واتە: جارێك خستویەتیە دەستیڕاستە، جارێکیش دەستیچەپە.

هەروەها سوننەتە بۆ پیاو و ئافرەت: هەموو حەفتەیەك سەرو چاوی خۆیانو لاشەی خۆیان بشۆنو، پیاو ڕیشی خۆی شانە بکاو، هەردووکیان جلو بەرگی خاوێن بکەنە بەرو، بەگوێرەی دەستەڵاتی خۆیان بەرگی نوێ بکەنە بەر، سوننەتە: پیاو بۆنی خۆش لە خۆی بداو، مێزەر بنێتە سەرێو لیچکەی مێزەری بە نێوشانیدا بەر بداتەوە. ئەوانە هەموویان حەدیسیان دەربارە هاتوە.

(فَصْلٌ) وَيَلْزَمُ فِي الْمَيِّت أَرْبَعَةُ أَشْياءَ: غُسْلُهُ، وَتَكْفِينُهُ، وَالصَّلاَةُ عَلَيْهِ، وَدَفْنُهُ. وَإِثْنان لاَ يُغَسَّلاَنِ وَلاَ يُصَلَّى عَلَيْهِما: اَلشَّهِيدُ فِي مَعْرَكَةِ الْمُشْرِكِينَ،

﴿ فَصْلٌ: لە باسی پێویستیەکانی مردوو ﴾

(وَيَلْزَمُ) واجبە (فِي الْمَيِّتِ) دەربارەی موسوڵمانی مردوو (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوار شت واجبن بە (فَرْضُ الْكِفايَةِ)، واتە: ئەو چوارانە لە سەر هەموو کەسێك واجبن-کە ئاگاداری مردنەکەی بێ-جا ئەگەر یەکێك بەو واجبانە هەڵسا، ئەوە خێرەکە بۆ خۆیەتی‌و تاوانیش لە سەر هەموویان لادەچێ، ئەگەر نا: هەموویان تاوانبارن:

یەکەم: (غُسْلُهُ) شۆردنی. دووەم: (وَتَكْفِينُهُ) کفن کردنی. سێیەم: (وَالصَّلاَةُ عَلَيْهِ) نوێژ لە سەرکردنی. چوارەم: (وَدَفْنُهُ) شاردنەوەی لە ناو خاکدا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەتێکی ئاوس مرد و منداڵەکەی لە ناو زگی‌دا ئەبزوت، واجبە: زگی هەڵبدڕێ‌و منداڵەکەی بێننە دەرەوە، بەو مەرجەی تەمەنی شەش مانگ تەواو بوبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَاالنَّاسَ جَمِيعاً﴾ هەر کەسێك ئادەمیزادێکی لە مردن ڕزگار کردبێ، خێری وەك ئەوکەسەیە کە هەموو خەڵکی ڕزگار کردبێ.

(وَإِثْنانِ) دوو جۆرە مردوو هەنە (لاَيُغَسَّلاَنِ) دروست نیە بشورێن (وَلاَ يُصَلَّى عَلَيْهِما) هەروەها دروست نیە نوێژیان لە سەر بکرێ:

(اَلشَّهِيدُ) یەکەم: موسوڵمانێکە کە شەهید بوبێ (فِي مَعْرَكَةِ الْمُشْرِكِينَ) لە جەنگی موسوڵمانان لەگەڵ کافرەکان، بەو مەرجەی بە هۆی جەنگ- لە کاتی‌جەنگ- گیانی دەربچێ، نەك بە هۆیەکی‌تر: وەکو نەخۆشی ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: أَمَرَالنَّبِيُّ ﷺ فِي قَتْلَىٰ أُحُدٍ: بِدَفْنِهِمْ فِي دِمائِهِمْ وَلَمْ يُغَسَّلُوا وَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِمْ﴾ رواه‌البخاري، پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی (أُحُد) فەرمانی‌دا: شەهیدەکان بە بەرگی‌خوێنینی خۆیانەوە بنێژرێن‌و نەشۆران‌و نوێژیان لە سەر نەکرا.

جا بزانە: ئەو حەدیسە بەڵگەیە: کە سوننەتە شەهید بە بەرگی خوێنینی خۆیەوە، هەر لەو شوێنەی لێی شەهید بووە بنێژرێ ئەگەر بگونجێ.

﴿ئاگاداری﴾: دوو فەرمودەی جیاواز هەنە: دەربارەی ئەو شەهیدەی لە کاتی جەنگ بریندار ئەبێ‌و لە دوای جەنگ گیانی دەرئەچێ، هەم دەربارەی ئەو موسوڵمانانەی لە ڕێگای خوا تێدەکۆشن‌و لە جەنگی ئەو موسوڵمانانە شەهید ئەکرێن کە بە حوکمی خواو پێغەمبەر ﷺ ڕەفتار ناکەن:

یەکەمیان: ئەفەرموێ: ئەو دوو شەهیدانەش وەك شەهیدی جەنگی کافرانن: شۆردن‌و نوێژیان لە سەر نیە. دووەمیان: ئەفەرموێ: ئەبێ بشۆردرێن‌و نوێژیان لە سەر بکرێ وەکو شەهیدانی‌تری قیامەتی. جا بزانە: ئەم دووەمە بەهێزترە.

وَالسِّقْطُ الَّذى لَمْ يَسْتَهِلَّ صارِخاً، وَيُغَسَّلُ الْمَيِّتُ وِتْراً، وَيَكُونُ فِي أَوَّلِ غَسْلِه سِدْرٌ، وَفِي آخِرِه شَيْءٌ مِنْ كافُورٍ،

(وَالسِّقْطُ) دووەم کەس کە ناشۆرێو نوێژی لە سەر ناکرێ: منداڵێکی ناتەواوی لەبارچووە (الَّذِی لَمْ یَسْتَهِلَّ صارِخاً) واتە: کە بە دەرئەکەوێ دەنگی لێنەبیسترێو نەجولێ، چونکە لە ناو زگی‌دایکی‌دا دروستکردنی تەواو نەبوە، ئەمەیان تەنها لە ناو پەڕۆکێکدا ئەپێچرێو ژێر خاک ئەکرێ، بەڵام ئەگەر منداڵێکی‌تەواو بە مردوویی لە دایك بوو، ئەوە تەنها نوێژ لە سەرکردنی واجب نیەو سێیەکانی‌تر واجبن، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلطِّفْلُ لایُصَلّی عَلَیْهِ وَلایَرِثُ وَلایُورَثُ حَتَّی‌یَسْتَهِلَّ﴾ رواه الترمذي، منداڵی لەبارچوو نابێ نوێژی لە سەر بکرێو نابێ میرات بکرێو نابێ میراتی لێبگیرێ تا بە زیندوویی بەدەرئەکەوێ.

هەروەها ئەو حەدیسە وا ئەگەیەنێ: ئەگەر منداڵێك لە دایك بوو و جولاوە، یان دەنگی کردو مرد، ئەوە ئەبی وەکو گەورە ڕفتاری لەگەڵ بکرێ.

﴿ باسی شۆردنی مردوو ﴾

(وَیُغَسَّلُ الْمَیِّتُ) واجبە: مردوو بشۆرێ کە تەواو گیانی دەرچوو، هەرچەند لە ناو ئاویشدا خنکابێ (وِتْراً) سوننەتە: شۆردنەکە تاك بێ.

جا بزانە: واجبەکە هەر ئەوەندەیە: جارێك بشۆرێ وەکو غوسلی‌جەنابەت، بەڵام سوننەت وەهایە: سێ جار بشورێ، هەم (وَیَکُونُ) سوننەتە: هەبێ (فِی أَوَّلِ غُسْلِهِ) لە یەکەم شۆردنی‌دا (سِدْرٌ) شتێکی وا کە چڵکی لێ لاببا: وەکو سابون.

هەم (وَفِی آخِرِهِ) سوننەتە لە کۆتایی شۆردنی‌دا تێکەڵ ئاوەکە بکرێ (شَیْءٌ) کەمێك (مِنْ کافُورٍ) لە کافور، بۆ ئەوەی بۆنی خۆش ببێو لاشەی توند ببێ، ئینجا زۆر باش وشك ئەکرێتەوەو کفن ئەکرێ.

جا بزانە: پێویستە پیاو پیاو بشۆرێو، ئافرەت ئافرەت بشۆرێ، بەڵام دروستە منداڵی بچکۆڵە: ئافرەتو پیاو بیشۆن، هەروەها دروستە: ژنو مێرد یەکتری بشۆن ﴿قَالَ النَّبِیُّﷺ لعائشةَرَضِیَ‌اللهُ عَنها: لَوْ مِتِّ قَبْلِی لَغَسَّلْتُكِ وَکَفَّنْتُكِ﴾ رواه‌أحمد وابن ماجه، پێغەمبەرﷺ بە(عائشة)ی فەرموو: ئەگەر پێشی من مردی، من ئەتشۆمو کفنت ئەکەم.

هەروەها بزانە: سوننەتە: مردووشۆر دەستی خۆی بە توندی بە سەر ورگی مردووەکەدا بێنێ، ئینجا واجبە: پەڕۆکێك، یان دەستەوانەیەك بخاتە دەستی خۆیو تارەتی مردووەکە بکاو هەر پیسیەکی‌تریش هەبوو لایبباو نابێ تەماشای عەورەتی بکا، ئینجا بە پەڕۆکێکی‌تر ناو دەمو لووتی پاك بکاتەوە، ئینجا دەستنوێژی مردووەکە ئەشۆرێ، ئینجا دەست بە لای ڕاستەی ئەکا، ئینجا کە سابونی لێ شۆرد، دوو جاری‌تریش ئەیشۆرێ، پێغەمبەرﷺ -کاتی کە کیژەکەی وەفاتی کردو ویستیان بیشۆن- فەرمووی:

﴿إِبْدَأْنَ بِمَيَامِنِهَا وَمَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مِنْهَا﴾ رواه‌الشيخان، له پێشا دەست به لای ڕاستەو شوێنەکانی دەستنوێژ بکەن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پیاوێك مرد و هیچ پیاوێك نەبو بیشۆری، یان ئافرەتێك مرد و هیچ ئافرەتێك نەبو بیشۆری، ئەوە ئەگەر بگونجێ بە جلی خۆیانەوە نقومی ناو ئاو بکرێن، یان لە ناو جلەکانی خۆیاندا بشورێنو ڕووت نەکرێن، واجبە بەو جۆرە بشورێن، جا ئەگەر نەگونجا، ئەبێ تەیەمموم بکرێن ﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: غَسَّلُوا النَّبِيَّ ﷺ وَعَلَيْهِ قَمِيصُهُ﴾ رواه احمد، کە پێغەمبەریان ﷺ شۆرد، کراسی هەر لە بەردا بوو و ڕووتیان نەکردەوە.

ئینجا بزانە: ئەگەر لە ئاوەدانیدا —لە بەر نەبوونی ئاو— مردووێك تەیەمموم کرا، ئینجا پێش ناشتنی ئاو بە دەست کەوت، ئەوە واجبە: بشۆرێو دووبارە نوێژی (جنازە)ی لە سەر بکرێتەوە.

هەروەها ئەگەر لە ئاوەدانیدا بە تەیەمموم نوێژی (جنازە)ی لە سەر کرابو، ئینجا ئاو بە دەست کەوت، واجبە: دووبارە —بە دەستنوێژەوە— نوێژی (جنازە)ی لە سەر بکرێتەوە، جا ئەگەر ناشترابو، ئەو کاتە لە سەر گۆڕەکەی —بە دەستنوێژەوە— نوێژەکە ئەکرێتەوە، واتە: ئەگەر تەیەمموم کرابو، نە بۆ شوشتنو نە بۆ نوێژ لەسەرکردن نابێ بیهێننە دەرەوە.

﴿ باسی کفن کردن ﴾

بزانە: ئەگەر مردووەکە ماڵیخۆی نەبو، ئەوە تەنها یەك پارچە کفن واجبە: کە هەموو لەشی دابپۆشێ، جا خزمیخۆی بۆی بکا، یان کەسێکیتر، بەڵام خێریان ئەگاتێ ئەگەر سێ پارچەی بۆ تەواو بکەن.

(وَيُكَفَّنُ) واجبە مردوو کفن بکرێ (فِي ثَلاَثَةِ أَثْوابٍ) لە ناو سێ پارچە جلدا، ئەگەر ماڵی خۆی هەبوو (بِيضٍ) سوننەتە ئەو سێ پارچانە سپی بن (لَيْسَ فِيها قَمِيصٌ) هیچیان لەو سێ پارچانە نەکرێنە کراس (وَلاَ عِمامَةٌ) وەنەشکرێنە مێزەر، یان لەچەك، بەڵکو هەرسێکیان —یەکە یەکە— لە مردووەکە بپێچرێن ﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كُفِّنَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي ثَلاَثَةِ أَثْوابٍ بِيضٍ لَيْسَ فِيها قَمِيصٌ وَلا عِمامَةٌ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە ناو سێ پارچە جلی سپیدا کفن کرا، هیچیان لەو سێ جلانە نەکرانە کراسو مێزەر.

جا بزانە: ئەگەر مردووەکە میراتگری یەتیمو شێتی نەبو، دروستە: پێنج پارچە کفنی بۆ بکرێن: جا ئەگەر پیاو بوو، چوارەمیان ئەکرێتە مێزەرو پێنجەمیان ئەکرێتە کراسێك لە شانیەوە تا قاچی.

وە ئەگەر ئافرەت بوو، سێیەمیان ئەکرێتە لەچکەو چوارەمیان ئەکرێتە پەشتەماڵی نێوان ناوکو ئەژنۆو پێنجەمیان ئەکرێتە کراس.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك لە ئیحرامی حەج‌و عومرەدا مرد، ئەوە ئەگەر پیاو بوو، نابێ سەری داپۆشرێ‌و ئەگەر ئافرەت بوو، نابێ ڕووخساری داپۆشرێ.

جا بزانە: هەر جۆرە جلێك هەبێ‌و هەر ڕەنگێك هەبێ، دروستە بکرێتە کفن، جا ئەگەر هیچ جل دەست نەکەوت، ئەو کاتە نایلۆن‌و شتی وەك پێستە دروستە، جا ئەگەر ئەمەش نەبو، ئەبی بە پووش‌و گیا کفن بکرێ، جا ئەگەر نەبو، ئەوکاتە قوڕ لە لاشەی ئەدرێ ﴿عَنْ خَبّابٍ رضي الله عنه: اُسْتُشْهِدَ مُصْعَبٌ وَلَمْ يَتْرُكْ إلاّ ثَوْباً: كانُوا إذا غَطَّوْا بِه رَأسَهُ خَرَجَتْ رِجْلاهُ، وَإذا غُطِّيَ بِهِ رِجْلاهُ خَرَجَ رَأْسُهُ، فَقالَ ﷺ: غَطُّوا رَأْسَهُ وَاجْعَلُوا عَلَى رِجْلَيْهِ الإِذْخِرَ﴾ رواه الترمذي، (مُصْعَب)ی کوڕی(عُمَيْر) لە غەزای(اُحُد) شەهید بوو، تەنها یەك پارچە جلی هەبوو، ئەگەر سەریان داپۆشیبایە قاچی دەرئەکەوت، ئەگەر قاچیان داپۆشیبا سەری دەرئەکەوت، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سەری بە جلەکە داپۆشن‌و قاچەکانیشی بەو گیایە داپۆشن کە ناوی ئیزخیرە.

﴿ باسی نوێژی(جَنَازَة) لە سەر مردوو ﴾

ئەم نوێژە ئەبی بە پێوە بە بێ سوجدەو ڕوکووع بکرێ، مەرجەکانی ئەم نوێژە-جگە لە مەرجەکانی‌تری نوێژ-ئەمانەن:

١-ئەبی مردووەکە شۆرابێ، یان تەیەمموم کرابێ، واتە: ئەگەر نەگونجا مردووەکە بشۆرێ، یان تەیەمموم بکرێ، نابێ نوێژی لە سەر بکرێ.

٢-ئەبی لاشەو کفنەکەی پاك بێ، بەڵام ئەگەر خوێنی‌مردووەکە نەوەستا، ئەو کاتە لە بەر ناچاری نوێژی لە سەر دەکرێ.

٣-ئەبی مردووەکە لە لای قیبلە لە پێش نوێژکەرەکە دابندرێ، بەڵام ئەگەر مردووەکە لە شارێکی‌تر بوو، یان لە لادێیەکی‌تر بوو، ئەو کاتە دروستە لە شوێنێکی‌ترەوە نوێژی لە سەر بکا، هەرچەند لە لای قیبلەش نەبێ ﴿عَنْ جابِرٍ رضي الله عنه: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ عَلَى النَّجاشِيِّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي ماتَ فِيهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە (مەدینە)وە نوێژی لە سەر (نەجاشی) کرد لەو ڕۆژەی لە (حەبەشە) وەفاتی کردبو.

٤- ئەبی ئەوەی نوێژی لە سەر مردوو ئەکا: نێرینە بێ، هەرچەند منداڵیش بێ، بەڵام ئەگەر نێرینە دەست نەکەوت، واجبە: ئافرەت نوێژی لە سەر بکا.

ئینجا بزانە: سوننەتە نوێژی‌جەنازە-لە سەر مردوو- بە جەماعەت بکرێ و بە تەنهایی‌ش دروستە.

وَيُكَبِّرُ عَلَيْهِ أَرْبَعَ تَكْبِيرات: يَقْرَأُ الْفاتحةَ بَعْدَالأُولَى، وَيُصَلِّي عَلَىالنَّبيِّ ﷺ بَعْدَ الثَّانِيَـةِ، وَيَدْعُو لِلْمَيِّت بَعْدَ الثَّالثة، فَيَقُولُ: اَللَّهُمَّ هَذَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدَيْكَ، خَرَجَ مِنْ رَوْحِ الدُّنْيَا وَسَعَتِهَا-وَمَحْبُوبُهُ وَأَحِبَّاؤُهُ فِيها- إِلَى ظُلْمَةِالْقَبْرِ وَمَا هُوَ لاَقِيه، كَـانَ يَشْـهَدُ أَنْ لاَإِلَـهَ إِلاَّأَنْتَ وَحْدَكَ لاَشَرِيكَ لَكَ وَأَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ، وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنَّا، اَللَّهُمَّ إِنَّـهُ نَزَلَ بِكَ وَأَنْتَ خَيْرُ مَنْزُولٍ بِه، وَأَصْبَحَ فَقِيراً إِلَى رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ غَنِيٌّ عَنْ عَذَابِـه، وَقَـدْ جِئْنَاكَ رَاغِبِينَ إِلَيْكَ شُفَعَاءَ لَهُ، اَللَّهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِناً فَزِدْ فِيإِحْسَانِه، وَإِنْ كَانَ مُسِـيئاً فَتَجَاوَزْ عَنْهُ، وَلَقِّهِ بِرَحْمَتِكَ رِضَاكَ، وَقِهِ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابَهُ وَافْسَحْ لَهُ فِيقَبْـرِهِ وَجَـافِ الأَرْضَ عَنْ جَنْبَيْهِ، وَلَقِّهِ بِرَحْمَتِكَ الأَمْنَ مِنْ عَذَابِكَ حَتَّى تَبْعَثَهُ آمِناً إِلَى جَنَّتِكَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. وَيَقُولُ فِيالرَّابِعَة: اَللَّهُمَّ لاَتَحْرِمْنَا أَجْرَهُ، وَلاَ تَفْتِنَّا بَعْدَهُ، وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ.

(وَيُكَبِّرُ عَلَيْـهِ) واجبه ئـه‌و كه‌سـه‌ی نوێـژ لـه‌ سـه‌ر مـردوو ئـه‌كا، بڵـێ: (الله أكبَـر)، (أرْبَـعَ تَكْبِيراتٍ) چوار جار: به‌ (اللهُ أكبَـر)ی یه‌كـه‌م نوێـژ دابیه‌سـتێو به‌ دڵ نیـه‌ت بێنـێو بڵـێ: (نیه‌تم وه‌یه‌ فه‌رزی نوێژیجه‌نازه‌ له‌ سه‌ر ئه‌م مردووه‌ ئه‌كه‌م).

ئینجا (يَقْرَأُ الْفاتحَةَ) با فاتیحه‌ بخوێنێ (بَعْدَ الأُولَى) پاش (اللهُ أكبَر)یيه‌كه‌م-كه‌ نوێژی پـێ دابه‌ستوه‌- ئینجا له‌ دوایفاتیحه‌، دووه‌م جار بڵێ: (اللهُ أكبَر)، جا (وَيُصَلِّي عَلَى النَّبِـيِّ ﷺ) سه‌لاوات له‌ سه‌ر پێغه‌مبه‌ر ﷺ لێبدا (بَعْدَ الثَّانِيَةِ) پاش (اللهُ أكبَر)یدووه‌م، واته‌: بڵێ: (اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَىمُحَمَّدٍ وَعَلَىآلِـهِ وَصَحْبِـهِ وَسَلِّمْ)، بـه‌لام سـه‌لاواتی تـه‌حیات له‌مـه‌ خێرتـره‌، ئینجا-له‌ دوایسه‌لاوات-سێیه‌م جار بڵێ: (اللهُ أكبَر)، جا (وَيَدْعُو لِلْمَيِّتِ) واجبـه‌: دوعـا بـۆ مردووه‌كه‌ بكا (بَعْدَالثَّالِثَةِ) پاش (اللهُ أكبَر)ی سێیه‌م.

ئینجا بزانـه‌: دوعای واجب بۆ ئافره‌تو بۆ پیاو بۆ گه‌وره‌و بـۆ بچووك، هـه‌ر ئه‌وه‌نده‌یه‌ بڵێ: (اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ). به‌لام سوننه‌ته‌ جگه‌ له‌و دوعایه‌ ئه‌م دوعایه‌ش بكا:

(فَيَقُولُ) بڵێ: (اَللَّهُمَّ هَذَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدَيْكَ، خَرَجَ مِنْ رَوْحِ الدُّنْيَا وَسَعَتِهَا-وَمَحْبُوبُـهُ وَأَحِبَّاؤُهُ فِيها-إِلَى ظُلْمَةِ الْقَبْرِ وَمَا هُوَ لاَقِيه، كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لاَإِلَهَ إِلاَّأَنْتَ وَحْدَكَ لاَشَرِيكَ لَكَ وَأَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ-وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنَّا-اَللَّهُمَّ إِنَّهُ نَزَلَ بِكَ وَأَنْـتَ خَيْـرُ مَنْزُولٍ بِه، وَأَصْبَحَ فَقِيراً إِلَى رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ غَنِيٌّ عَنْ عَذَابِه، وَقَدْ جِئْنَاكَ رَاغِبِينَ إِلَيْـكَ شُفَعَاءَ لَهُ، اَللَّهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِناً فَزِدْ فِي إِحْسَانِه، وَإِنْ كَانَ مُسِيئاً فَتَجَاوَزْ عَنْـهُ وَلَقِّـهِ بِرَحْمَتِكَ رِضَاكَ وَقِهِ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابَهُ وَافْسَحْ لَهُ فِي قَبْرِهِ وَجَافِ الأَرْضَ عَـنْ جَنْبَيْـهِ، وَلَقِّهِ بِرَحْمَتِكَ الأَمْنَ مِنْ عَذَابِكَ حَتَّى تَبْعَثَهُ آمِناً إِلَىجَنَّتِكَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ).

ئینجا-كه‌ دوعای ته‌واو كرد-چواره‌مین جار بڵێ: (اللهُ أكبَر). جا (وَيَقُولُ فِي الرَّابِعَةِ) سوننه‌ته‌ (پاش (اللهُ أكبَر)یچواره‌م بڵـێ: (اَللَّهُمَّ لاَتَحْرِمْنَا أَجْرَهُ، وَلاَ تَفْتِنَّا بَعْدَهُ وَاغْفِرْ لَنَـا وَلَـه).

وه ئه‌گه‌ر ئه‌مه‌ش نه‌ڵێ، زیانی نیه (وَيُسَلِّمُ بَعْدَ الرَّابِعَةِ) واجبه: پاش (اللهُ أكبَر)ی چوارەم سه‌لام بداته‌وه.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌و دوعایانه له چه‌ند حه‌دیسێك كۆ كراونه‌وه، چه‌ند دوعای تریش هه‌نه له‌به‌ر درێژی نه‌ماننووسین.

ئینجا بزانه: سوننه‌ته ئه‌و نوێژه له هه‌موو كاتێكدا به بێ‌ده‌نگ هه‌ڵێنان بكرێ و له‌گه‌ڵ هه‌موو (اللهُ أكبَر)ێكدا هه‌ردوو ده‌سته‌كانی به‌رز بكاته‌وه، هه‌روه‌ها سوننه‌ته ئه‌گه‌ر به جه‌ماعه‌ت كرا: ڕیزه‌كان بكه‌نه سێ ڕیز ﴿عَنْ مالك بن هبيرَةَ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: ما مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ فَيُصَلِّي عَلَيْهِ ثَلاثَةُ صُفُوفٍ مِنَ الْمُسْلِمينَ إلاَّ أَوْجَبَ﴾ رواه الترمذي، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: هه‌ر كه‌سێك كه ده‌مرێ، سێ ڕیز له موسوڵمانان نوێژی له سه‌ر بكه‌ن، خوای گه‌وره به‌هه‌شتی بۆ دابین ئه‌كا.

هه‌روه‌ها پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رموویه‌تی: ﴿الطِّفْلُ يُصَلَّى عَلَيْه وَيُدْعَى لِوالِدَيْه﴾ رواه أبوداود، منداڵ نوێژی جه‌نازه‌ی له سه‌ر ئه‌كرێ و دوعاش بۆ دایك و باوكی ئه‌كرێ. جا سوننه‌ته له‌و دوعایه‌دا بڵێ: (اَللَّهُمَّ اجْعَلْهُ فَرَطاً لأبَوَيْهِ وَسَلَفاً وَذُخْراً واعْتِباراً وَشَفِيعاً وَثَقِّلْ بِهِ مَوازِينَهُما وَأَفْرِغِ الصَّبْرَ عَلَى قُلُوبِهِما).

﴿ئاگاداریه‌كی تر﴾: دروسته له سه‌ر كۆمه‌ڵه مردووێك یه‌ك نوێژ بكرێ، به‌و مه‌رجه‌ی خزمه‌كانیان ڕازی بن، هه‌روه‌ها دروسته پاش ئه‌وه‌ی مردووه‌كه به خاك سپێردرا: نوێژی له سه‌ر بكرێ ﴿عَنْ أبي هُرَيْرَةَ: أنَّ إمْرَأَةً كانَتْ تَقُمُّ الْمَسْجِدَ فَماتَتْ، فَسَأَلَ عَنْهَا النَّبِيُّ ﷺ؟ فَدَلُّوهُ عَلَى قَبْرِها فَصَلَّى عَلَيْهَا﴾ رواه الشيخان، ئافره‌تێك خزمه‌تی مزگه‌وتی ئه‌كرد، كاتێ كه مرد پێغه‌مبه‌ر ﷺ پرسیاری لێكرد؟ گوتیان: مردوه. جا قه‌بره‌كه‌یان نیشانی پێغه‌مبه‌ر دا ﷺ نوێژی له سه‌ر كرد.

هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر پارچه ئه‌ندامێكی مردووێكی موسوڵمان دۆزرایه‌وه، ئه‌بێ بشورێ و له ناو پارچه په‌ڕۆیه‌كدا بپێچرێ و نوێژی له سه‌ر بكرێ و ژێرخاك بكرێ.

﴿ باسی شاردنه‌وه‌ی مردوو له ناو خاكدا ﴾

(وَيُدْفَنُ) واجبه مردوو له ناو چاڵێكی وه‌هادا ژێر خاك بكرێ: كه بۆنی نه‌یه‌ته ده‌ره‌وه‌و درنده ده‌ری نه‌هێنێ (فِي لَحْدٍ) وه‌ها سوننه‌ته: ئه‌و چاڵه لادر بێ، جا ئه‌گه‌ر نه‌گونجا، با ناودر بێ و له هه‌ردوو لای دیواری بۆ بكرێ، ئینجا مردووه‌كه‌ی له ناو دابندرێ.

(مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ) واجبه: ڕووی له قیبله بكرێ، ئینجا سه‌ریانی بۆ بكرێ به دار، یان به خشت، یان به به‌رد (وَيُسَلُّ) سوننه‌ته: مردووه‌كه له ناو دارجه‌نازه بهێندرێته ده‌ره‌وه (مِنْ قِبَلِ رَأْسِهِ) له لای سه‌ریه‌وه، تاكو به دامێنی قه‌بره‌كه‌دا سه‌ری ڕه‌وانه بكرێته ناو قه‌بره‌كه

برفقٍ، وَيَقُولُ الَّذِي يُلْحِدُهُ: بِسْمِ اللهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَيُضْجَعُ فِي الْقَبْرِ بَعْدَ أَنْ يُعَمَّقَ قَامَةً وَبَسْطَةً، وَيُسَطَّحُ الْقَبْرُ، وَلاَيُبْنَى عَلَيْهِ وَلاَيُجَصَّصُ، وَلاَ بَأْسَ بِالْبُكَاءِ عَلَى الْمَيِّتِ

(بِرِفْقٍ) بە هێواشی (وَيَقُولُ الَّذِي يُلْحِدُهُ) سوننەتە ئەو کەسەی مردووەکە ئەخاتە ناو قەبر، بڵێ: ﴿بِسْمِ اللهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ﴾ رواه اصحاب السنن.

(وَيُضْجَعُ فِي الْقَبْرِ) مردووەکە لە سەر تەنیشتی ڕاستەی لە ناو قەبر درێژ ئەکرێ، وە ڕووەتی بە ڕووتی لە سەر کۆمەڵە خۆڵێك، یان خشتێك دائەندرێ (بَعْدَ أَنْ يُعَمَّقَ) پاش ئەوەی قەبرەکە قوڵ ئەکرێ (قَامَةً) بە قەد باڵای پیاوێك (وَبَسْطَةً) وە بە قەد باسکێکی درێژکراو بۆ سەرەوە، جا بزانە: ئەوەندە قووڵی یە سوننەتە، ئینجا خۆڵەکەی تێئەکرێتەوە تا پڕ ئەبێتەوە.

(وَيُسَطَّحُ الْقَبْرُ) سوننەتە قەبرەکە سەرکۆڕ بکرێو بە قەد بستێك بەرز بکرێتەوە، هەروەها سوننەتە کێلێك لە لای سەریقەبرەکە دابکوترێ، وە خزمەکان لە یەك شوێن بنێژرێن ﴿عَنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ ﷺ: لَمَّا مَاتَ عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ ﷺ، وَضَعَ النَّبِيُّ ﷺ حَجَراً عِنْدَ رَأْسِ الْقَبْرِ، وَقَالَ: أَتَعَلَّمُ بِهَا قَبْرَ أَخِي وَأَدْفِنُ إِلَيْهِ مَنْ مَاتَ مِنْ أَهْلِي﴾ رواه أبوداود، کاتێ (عوسمان)یکوڕی(مەزعون) –کە شیربرای پێغەمبەر بووﷺ– وەفاتی کرد، پێغەمبەرﷺ کێلێکی لە لای سەریقەبرەکەی داکوتاو فەرمووی: گۆڕی برای خۆمم پێ ئەناسمەوەو خزمەکانیترم لە لای ئەو ئەنێژم.

(وَلاَ يُبْنَى عَلَيْهِ) حەڕامە –لە گۆڕستانیگشتیدا– خانوو لە سەر قەبرەکە دروست بکرێ، بەڵام ئەگەر ملکیخۆی بوو، مەکروهە (وَلاَ يُجَصَّصُ) هەروەها مەکروهە بە گەچ و چیمەنتۆ گۆڕەکە مارنج بکرێ لە دەرەوە و لە ژوورەوە ﴿عَنْ جَابِرٍ ﷺ: نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَنْ يُجَصَّصَ الْقَبْرُ وَأَنْ يُقْعَدَ عَلَيْهِ وَأَنْ يُبْنَى عَلَيْهِ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ قەدەغەی کردوە: قەبر گێچکاری بکرێ، وە لە سەری دابنیشن، یان بە پێ بە سەری کەون، وە خانووی لە سەر بکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر لە کاتی قەبر هەڵکەندندا قەبرێکیتر دەرکەوت، ئەوە ئەگەر قووڵکردنەکەی تەواو نەبوبێ، واجبە پڕ بکرێتەوەو وازی لێبێنن، بەڵام ئەگەر تەواو قووڵ کرا، ئینجا قەبرێکیتر دەرکەوت، ئەوە ئێسقانەکانی ئەخرێنە لایەکیقەبرەکە، مردووە نوێیەکەیشی تێدا ئەنێژرێ.

(وَلاَ بَأْسَ) هیچ گوناه نیە (بِالْبُكَاءِ عَلَى الْمَيِّتِ) بە هۆی گریان لە سەر مردوو، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ اللهَ لاَيُعَذِّبُ بِدَمْعِ الْعَيْنِ وَلاَ بِحُزْنِ الْقَلْبِ، وَلَكِنْ يُعَذِّبُ بِهَذَا أَوْ يَرْحَمُ﴾ رواه الشيخان، خوایگەورە بە هۆی فرمێچکی چاو و غەمگینیی

مِنْ غَيْرِ نَوْحٍ وَلاَ شَقِّ جَيْبٍ، وَيُعَزَّى أَهْلُهُ إِلَى ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ مِنْ دَفْنِهِ، وَلاَ يُدْفَنُ إِثْنانِ فِي قَبْرٍ إِلاَّ لِحاجَةٍ.

دڵ هیچ کەسێك ئازار نادا، بەڵام بە هۆی ئەو زوبانە ئازار ئەدا–واتە: ئەگەر لە گریانەکەدا دەنگ هەڵێنێ)–، یان ڕەحم ئەکا، ئەگەر دوعای چاکی پێبکەی.

(مِنْ غَيْرِ نَوْحٍ) بەو مەرجەی ئەو گریانە، بێهاوارکردن بێ (وَلاَ شَقِّ جَيْبٍ) وە بەو مەرجەی یەخەیخۆی دانەدڕێو پەرچەمیخۆی دەرنەکێشێو ڕوویخۆی نەڕنێ، ئەوانە هەمووی حەرامن، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لَيْسَ مِنَّا مَنْ ضَرَبَ الْخُدُودَ وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بِدَعْوَى الْجاهِلِيَّةِ﴾ رواه‌الشيخان، ئەو کەسە لە سەر ڕەووشتو ڕێگای ئێمەی موسوڵمان نیە: کە لەپەدەست لە ڕوویخۆی ئەدا، یان ئەیڕنێ، وە ئەو کەسەی یەخەیخۆی دائەدڕێ، یان لە سینەیخۆی ئەدا، وە ئەو کەسەی وەك سەردەمی کافرەکان بە دەنگ هەڵێنان ئەگریێ.

(وَيُعَزَّى أَهْلُهُ) سوننەتە: تازیەکردن لە خزمەکانی مردووەکە–یەك جار–واتە: دڵدانەوەیانو دوعا بۆ مردووەکە بکاو بڵێ: خوا ئارامی دڵت بدا، خوا لە مردووەکەت خۆش ببێ (إِلَى ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ) تا ماوەی سێ ڕۆژان (مِنْ دَفْنِهِ) لە کاتی ناشتنیەوە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُعَزِّي أَخاهُ بِمُصِيبَةٍ إِلاَّ كَساهُ اللهُ مِنْ حُلَلِ الْكَرامَةِ يَوْمَ الْقِيامَةِ﴾ رواه إبن ماجه، هەر موسوڵمانێك تازیەی برای خۆی بکاو دڵی بداتەوە لە کاتی بەسەرهاتێکی دڵتەزێن، خوایگەورە بەرگی بەڕێزانی ئەکاتە بەر لە ڕۆژی قیامەت.

﴿ئاگاداری﴾: ١– مەکروهە خزمەکانی مردووەکە دابنیشن بۆ ئەوەی خەڵك تازیەیان بکا، بەڵکو ئەبێ بۆ ئیشوکاریخۆیان بڕۆن، جا هەر کەسێك کە دەیانگاتێ، تازیەیان بکاو بڕوا.

٢– سوننەتە دراوسێکانیو خزمەکانی دوور: چێشتو خواردەمەنی ئامادە بکەن بۆ ماڵی مردووەکە، بۆ ماوەی شەوێكو ڕۆژێك ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ جَعْفَرٍ رَضِيَ‌اللهُ عَنْهُما: لَمَّا جاءَ نَعْيُ جَعْفَرٍ﷛ قالَ النَّبِيُّﷺ: إِصْنَعُوا لأَهْلِ جَعْفَرَ طَعاماً فَإِنَّهُ قَدْ جاءَهُمْ مَا يَشْغَلُهُمْ﴾ رواه الترمذي، کاتێ هەواڵی شەهیدبوونی(جەعفەر) گەیشتە (مەدینە)، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خواردەمەنی بۆ ماڵو منداڵی (جەعفەر) دروست بکەن چونکە ئەوان بە غەمناکیخۆیان خەریکن.

(وَلاَ يُدْفَنُ إِثْنانِ فِي قَبْرٍ) دروست نیە دوو مردوو بە یەکەوە لە ناو قەبرێکدا بشاردرێنەوە (إِلاَّ لِحاجَةٍ) تەنها لە بەر پێویستی دروستە، وەك ئەوەی مردووەکان زۆر بن، یان زەویەکە کەم بێ، یان کفنەکە بەش نەکا، جا سوننەتە پەردەیەکی خۆڵ، یان شتێکیتر لە نێوان

مردووەکاندا دابندرێ ﴿عَنْ هشامٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبيُّ ﷺ يَوْمَ أُحُد: اجْعَلُوا الرَّجُلَيْنِ والثَّلاثَـةَ فِي الْقَبْرِ، قِيلَ: فَأَيُّهُمْ يُقَدَّمُ؟ قالَ: أَكْثَرُهُمْ قُرْآناً﴾ رواه اصحاب السنن، لە غەزای (ئوحود) پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دوو پیاو و سێ پیاو بە یەکەوە لە ناو یەك قەبردا بشارنەوە، وە کامیان زۆرتر قورئانی خوێندوە، با ئەویان لەپێشتر بێ بۆ لای قیبلە.

﴿ئاگاداری﴾: کرێی شۆردن‌و کفن‌و نوێژو قەبر-هەمووی- لە مالی مردووەکە ئەدرێ، بەلام ئەبی مێرد کرێی ئەوانە بۆ ژنە مردووەکەی بدا، ئینجا ئەگەر مالی خۆی نەبو، ئەو کاتە لە مالی ئەو کەسەی ئەدرێ کە واجب بوو بەخێوی بکا، جا ئەگەر ئەویش نەبو، لە (بَيْتُ الْمال) ئەدرێ، جا ئەگەر ئەویش نەبو، لە مالی موسولمانانی‌دەولەمەند جێبەجێ ئەکرێ.

﴿پاشکۆ﴾: ١- سوننەتە پێش ئەوەی گیانی دەرچێ: ڕوویەڕووی قیبلە بکرێ‌و (لاَإِلَهَ إِلاَّالله)ی لە لا بگوترێ، بەلام نابێ پێی بلێن: بلێ: (لاَإِلَـهَ إِلاَّالله). ﴿عَنْ أَبِي سَعيد وَعَنْ مُعاذ رضي الله عنهما: قالَ النَّبيُّ ﷺ: لَقِّنُوا مَوْتاكُمْ لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ، وَقالَ: مَنْ كانَ آخِرُ كَلامِهِ لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ رواهما الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە لای ئەو نەخۆشانەی مەترسی مردنیان لێئەکرێ، بلێن: (لاَإِلَـهَ إِلاَّالله). هەرکەسێك دوایین قسەی لە دونیادا (لاَإِلَهَ إِلاَّالله) بێ، ئەچێتە بەهەشت.

٢- کاتێ کە گیانی دەرچو: بە زوترین کات ئەبی ئەو چوار واجبانەی گوتمان جێبەجێ بکرێن‌و نابێ ژێر خاککردنی دوا بخرێ ﴿عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه: قالَ النَّبيُّ ﷺ: ياعَلِيُّ ثَلاثٌ لاَ تُؤَخِّرْها: اَلصَّلاةُ إِذا أَتَتْ، وَالْجَنازَةُ إِذا حَضَرَتْ، وَالأَيِّمُ إِذا وَجَدْتَ لَها كُفُوًا﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەی (علی)، کە کاتی نوێژ هات دوای مەخەو زوو بیکە، کە مردوو ئامادەبو دوای مەخەو زوو بینێژە، کە ئافرەتی بێ‌مێرد هاوچەشنی خۆی دەست کەوت دوای مەخەو لێی مارە بکە.

٣- سوننەتە مردووی موسولمان لە گۆڕستانی‌گشتی‌دا بنێژرێ، چونکە پێغەمبەرﷺ (صحابة) وایان کردوە، بەلام مردووی کافر دروست نیە: نە نوێژی لە سەر بکرێ‌و نە لە گۆڕستانی موسولماناندا بنێژرێ، جیاوازی کافری بنەڕەتی‌و موسولمانی کافربوو نیە، چونکە خوای‌گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَلاَتُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَتَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ﴾ نوێژی مردوو لە سەر هیچ کەسێك لەو کافرەمنافقانە مەکەو لە سەر گۆڕی ڕامەوەستە، واتە: بەشداری ناشتنی مەکە.

٤- ئامادەبوون بۆ ئەو چوار واجبانەی‌مردوو-کە باسمان کردن- خێرێکی زۆری هەیە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبيُّ ﷺ: مَنْ شَهِدَ الْجَنازَةَ حَتَّى يُصَلِّيَ عَلَيْها فَلَهُ قِيراطٌ وَمَنْ

شَهِدَها حَتّى تُدْفَنَ كانَ لَهُ قِيراطانِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: هه‌ر كه‌سێك له‌ لای مردوو ئاماده‌ بێ تا نوێژی له‌ سه‌ر ئه‌كا، ئه‌وه‌ به‌ قه‌د قیراتێك خێری بۆ ئه‌نووسرێ، وه‌ هه‌ر كه‌سێك له‌ لای مردوو ئاماده‌ بێ تا ئه‌یبه‌نه‌ گۆڕستان‌و ئه‌ینێژن، خێری دوو قیراتی هه‌یه‌، هه‌ر قیراتێك به‌ قه‌د كێوی ئوحوده‌.

٥- به‌ زووترین كات ئه‌بی قه‌رزه‌كانی‌مردووه‌كه‌ بدرێنه‌وه‌، جا قه‌رزداری خوا بێ: وه‌كو زه‌كات، یان ئاده‌میزاد، وه‌ هه‌وڵی ئه‌وه‌ بده‌ن خه‌ڵك گه‌رده‌نی‌ئازاد بكا، به‌ تایبه‌تی ئه‌وانه‌ی كاتی خۆی سته‌می لێكردون، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رموویه‌تی: ﴿نَفسُ الْمُؤْمِنِ مُعَلَّقَةٌ بِدَيْنِهِ حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ﴾ رواه الترمذي، گیانی موسوڵمانی‌مردوو به‌ هۆی قه‌رزداریه‌كه‌ی له‌ به‌هه‌شت قه‌ده‌غه‌ ئه‌كرێ تا قه‌رزه‌كه‌ی بۆ ئه‌درێته‌وه‌. كه‌وابوو: ئه‌بی به‌ زووترین كات قه‌رزی زه‌كات‌و كه‌ففاره‌ته‌كان-كه‌ له‌ مه‌ودوا باسیان ئه‌كه‌ین- بۆی بدرێنه‌وه‌.

٦- سوننه‌ته‌: خێركردن بۆ مردوو، چونكه‌ سودی خێره‌كه‌ی پێ‌ئه‌گا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاس رَضِيَ‌الله عَنهُما: قالَ سَعْدُ بن عُبادَةَ: يارَسُولَ اللهِﷺ إنَّ أُمّي تُوُفِّيَتْ، أَيَنفَعُها شَيءٌ إنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَنْها؟ قالَ: نَعمْ. قالَ فَإنّي أُشْهِدُكَ أَنَّ حائطِي‌الْمِخْرافَ صَدَقَةٌ عَنْهَا﴾ رواه البخاری، (سه‌عد)ی كوڕی(عوباده‌) گوتی: (یا رسول الله) دایكم وه‌فاتی كردوه‌ ئایا سودی پێ‌ئه‌گا ئه‌گه‌ر خێری بۆ بكه‌م؟ پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: به‌ڵێ. (سه‌عد)گوتی: كه‌وابێ: تۆ شاهیدبه‌، باغه‌كه‌ی خۆم خێری دایكم بێ.

هه‌روه‌ها دوعاكردنیش سودی بۆ مردوو هه‌یه‌ ﴿عَنْ أَبِي‌هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبيُّﷺ: إذا ماتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إلاّ منْ ثَلاثٍ: صَدَقَة جارِيَة، أَوْعِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْوَلَدٍ صالِحٍ يَدْعُو لَهُ﴾ رواه‌مسلم، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: كاتێ ئاده‌میزادی موسوڵمان ئه‌مرێ خێری هه‌موو كرده‌وه‌كانی‌خۆی كۆتایی دێ، به‌ڵام سێ كرده‌وه‌ هه‌نه‌ له‌ دوای مردنیش خێره‌كه‌یان به‌رده‌وام بۆ مردووه‌كه‌ ئه‌چێ، یه‌كه‌م: خێریكی وه‌ها كه‌ سوده‌كه‌ی به‌رده‌وام بێ: وه‌كو مزگه‌وت‌و قوتابخانه‌ی ئایینی‌و نه‌خۆشخانه‌و ئاوی خواردنه‌وه‌و...هتد. دووهم: زانستێكی به‌ كه‌ڵك بۆ موسوڵمانان، جا فێری خه‌ڵكی كردبێ، یان كتێبێكی له‌ دوای خۆی به‌جێ هێشتبێ. سێیه‌م: ڕۆڵه‌یه‌كی خۆی كه‌ له‌ دوای خۆی دوعای بۆ بكا. واته‌: له‌ سه‌ر كرده‌وه‌ی باش په‌روه‌رده‌ی كردبێ، یان هه‌ر به‌ خۆی منداڵێكی باش بێ.

٧- سه‌ردانی‌قه‌بر بۆ پیاوان سوننه‌ته‌، چونكه‌ پێغه‌مبه‌رﷺفه‌رموویه‌تی: ﴿كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيارَةِ الْقُبُورِ، أَلاَ فَزُورُوها فَإِنَّها تُذَكِّرُكُمُ الآخِرَةَ﴾ رواه‌مسلم، تا ئێستا من سه‌ردانی قه‌برانم له‌ ئێوه‌ قه‌ده‌غه‌كردبو، ئاگادارتان ئه‌كه‌مه‌وه‌: ئێزنه‌ سه‌ردانی قه‌بران بكه‌ن، چونكه‌ قیامه‌تتان به‌ بیر دێنێته‌وه‌.

(كتابُ الزَّكاة)

تَجبُ الزَّكاةُ فِي خَمْسَةِ أشياءَ: وَهِيَ الْمَواشِي، وَالأَثْمانُ، وَالزُّرُوعُ، وَالثِّمارُ، وَعُرُوضُ التِّجارَةِ.

جا كه چووه سەر گۆڕستان، سوننەتە ئەم دوعایە بڵێ: ﴿اَلسَّلامُ عَلَيْكُمْ دارَ قَومٍ مُؤْمِنينَ وَإنّا إِنْ شَاءَاللهُ بِكُمْ لاحِقُونَ﴾ رواه مسلم. هەروەها بڵێ: ﴿يَغْفِرُاللهُ لَنا وَلَكُمْ أَنْتُمْ سَلَفُنا وَنَحْنُ بِالأَثَرِ﴾ رواه الترمذي. ئینجا سوننەتە دوعایتریشی بۆ بکا.

بەلام سەردانی قەبران بۆ ئافرەتان مەکروهەو خێری ناگاتێ، هەندێك لە زانایان فەرموویانە: حەرامە ئافرەت بچێتە سەر قەبران، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لَعَنَ اللهُ زائراتِ الْقُبُورِ والْمتَّخذينَ عَلَيْهاالْمساجِدَ وَالسُّرُجَ﴾ رواه اصحاب السنن، لەعنەتیخوا لەو ئافرەتانە کە ئەچنە سەر قەبران، لەعنەتیخوا لەو کەسانە کە لە سەر قەبر مزگەوت دروست ئەکەن بۆ ئەوەی خەڵك نوێژی لێبکا، لەعنەتیخوا لەو کەسانە کە لە سەر قەبران چرا دائەگیرسێنن، چونکە ماڵ بەفیڕۆدانە. وَصَلَّى اللهُ عَلىٰ سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

* * *

﴿ كِتابُ الزَّكاةِ: ئەم پەرتووکە باسی زەکات ئەکا ﴾

زەکات لە ئایینی ئیسلامدا ئەمەیە: موسوڵمان ئەختێك ماڵیخۆی بداتە موسوڵمانێکیتر، بەو مەرجانەی باسیان ئەکەین. زەکات ڕوکنی سێیەمی ئیسلامە، لە مانگی (شوّال) ساڵی دووەمی کۆچی واجب کراوە.

جا هەر کەسێك بڵێ: زەکات واجب نیە، کافر ئەبێ، وە ئەو کەسەی زەکات نەدا، ئەبێ گەورەی موسوڵمانان بە زۆر لێی وەریگرێ، جا ئەگەر هەر نەیدا، جەنگی لەگەڵ ئەکرێ، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَآتُوا الزَّكاةَ ﴾ نوێژ بە هەموو واجبێکەوە ئەنجام بدەن و زەکات بدەن. ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِمُعاذٍ–لَمَّا بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ– أَخْبِرْهُمْ: أَنَّ اللهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرائِهِمْ﴾ رواه الشيخان، کە پێغەمبەرﷺ(مُعاذ)ی نارده (يَمَن)، فەرمووی: پێیان بڵێ: خوایگەورە زەکاتی لە سەر دەوڵەمەندەکانیان واجب کردوە، لێیان وەرئەگیرێو ئەدرێتە هەژارەکانیان.

(تَجِبُ الزَّكاةُ) زەکات واجبە (فِي خَمْسَةِ أَشْياءَ) لە پێنج جۆرە شتدا: (وَهِيَ) ئەو شتانەی زەکاتیان تێدایە یەکەم: (اَلْمَواشِي) ئاژەڵە. دووەم: (وَالأَثْمانُ) پارەو پوله. سێیەم: (وَالزُّرُوعُ) دەغڵو دانە. چوارەم: (وَالثِّمارُ) میوەیە. پێنجەم: (وَعُرُوضُ التِّجارَةِ) کەلوپەلی بازرگانییە.

فَأَمَّا الْمَواشي فَتَجِبُ الزَّكاةُ في ثَلاثَةِ أَجْناسٍ مِنْها: وَهِيَ الإِبِلُ، وَالْبَقَرُ، وَالْغَنَمُ، وَشَرائِطُ وُجُوبِها سِتَّةُ أَشْياءَ: اَلإِسْلامُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالْمِلْكُ التَّامُّ، وَالنِّصابُ، وَالْحَوْلُ، وَالسَّوْمُ. وَأَمَّا الأَثْمانُ فَشَيْئانِ: اَلذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ،

(فَأَمَّا الْمَواشي) جا هەرچی ئاژەڵە (فَتَجِبُ الزَّكاةُ) زەکات واجبە هەموو ساڵێك یەك جار (فِي ثَلاثَةِ أَجْناسٍ مِنْها) لە سێ ڕەگەزی ئاژەڵدا (وَهِيَ الإِبِلُ) یەکەم: ووشترە. (وَالْبَقَرُ) دووهەم: ڕەشە ووڵاغە. (وَالْغَنَمُ) سێیەم: کارەگەلە، واتە: بزنو مەڕ.

(وَشَرائِطُ وُجُوبِها) مەرجەکانی واجببوونی زەکات لەو ئاژەڵانەدا (سِتَّةُ أَشْياءَ) شەش مەرجن (اَلإِسْلامُ) یەکەم: زەکاتدەرەکە موسوڵمان بێ: جا منداڵ بێ، یان گەورە بێ، شێت بێ، یان عاقڵ بێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) دووهەم: ئازاد بێ، کۆیلە نەبێ. (وَالْمِلْكُ التَّامُّ) سێیەم: ئاژەڵەکە بە تەواوی ملکیخۆی بێ. (وَالنِّصابُ) چوارەم: ئاژەڵەکان بگەنە ڕادەی زەکات، وەك لەمەودوا باسی ئەکەین. (وَالْحَوْلُ) پێنجەم: ساڵێکی ئیسلامی بە سەردا بڕواو هەر لە موڵکی خاوەنەکەیدا بێ.

(وَالسَّوْمُ) شەشەم: ئەو ئاژەڵانە بلەوەڕێندرێن لە پووشو گیای گشتی، جا ئەگەر ماوەیەك خاوەنەکەی (ئالفی) ئەدانێ، یان بە پارە گەڵای دارو پووشو گیای بۆ ئەهێنان، ئەوە تێبینی ئەکەین: ئەگەر نرخی (ئالفەکە) کەمتر بوو لە بەرووبومی ئاژەڵەکان، یان لە نرخی ئاژەڵەکان–ئەگەر بەرووبومیان نەبو– یان بە ئەندازەی یەکتری بون، ئەوە واجبە زەکات بدا، بەڵام ئەگەر نرخی (ئالفەکە) زۆرتر بوو لە بەرووبومەکە، یان لە نرخیئاژەڵەکان–ئەگەر بەرووبوم نەبو– ئەوە زەکاتی لە سەر نیە.

ئینجا بزانە: مەبەست لە بەرووبوم: بێچووەکانو شیرو خوریو مووەکەیە بە تێکڕایی.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئاژەڵەی بە زەکات ئەچێ: نابێ نەخۆش بێو نابێ کەموکوڕی هەبێو نابێ نێرینە بێ، مەگەر هەر ئەو جۆرە ئاژەڵانەی هەبن، ئەو کاتە هەر لە وێنەکەی خۆیان زەکاتەکەیان ئەدا.

هەروەها ئەو کەسەی زەکات وەرئەگرێ: نابێ داوای ئاژەڵی بە بێچوو بکاو نابێ داوای ئاژەڵی ئاوس بکاو نابێ داوای دابەستەی خواردن بکاو نابێ داوای ئاژەڵێکی لە هەمووان باشتر بکا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ لِمُعاذ: إِيَّاكَ وَكَرائِمَ أَمْوالِهِمْ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویە(مُعاذ): ئاگاداربە نەکەی ماڵە باشەکەیان–لە زەکات– لێوەربگری. بەڵام: ئەگەر خاوەنەکەی ڕازی بێ، ئەو کاتە دروستە باشەکە وەربگرێ.

(وَأَمَّا الأَثْمانُ) ئەو پارەو پولەی زەکاتی تێدایە لە بەر بە نرخی خۆی (فَشَيْئانِ) دوو جۆرە پارەیە: (اَلذَّهَبُ) یەکەم: زێڕە (وَالْفِضَّةُ) دووهەم: زیوە. ئەو دووانە زەکاتیان تێدایە هەرچەند نەشکرێنە پارە.

وَشَرائطُ وُجُوب الزَّكاة فيها خَمْسَةُ أَشياءَ: اَلإِسْـلامُ، وَالْحُرِّيَـةُ، وَالْمِلْـكُ التَّـامُّ، وَالنِّصابُ، وَالْحَوْلُ. وَأَمَّا الزُّرُوعُ فَتَجبُ الزَّكاةُ فيها بثلاثَة شَرائطَ: أَنْ يَكُـونَ مِمَّـا يَزْرَعُهُ الْآدَميُّونَ، وَأَنْ يَكُونَ قُوتاً مُدَّخَراً، وَأَنْ يَكُونَ نصاباً وَهُوَ خَمْسَةُ أَوْسُقٍ لاَقِشْـرَ عَلَيْها. وَأَمَّا الثِّمارُ فَتَجبُ الزَّكاةُ في شَيْئَيْنِ مِنْها: ثَمَرَةُ النَّخلِ وَثَمَرَةُ الْكَرْمِ،

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الزَّكاةِ فيها) ئەو مەرجانەی پێویستن بۆ واجببوونی زەکات لە زێڕو زیودا، هەموو ساڵێك یەك جار (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنج مەرجن (اَلإِسْلامُ) یەکەم: زەکاتدەرەکە موسوڵمان بێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) دووەم: ئازاد بێ. (وَالْمِلْكُ التَّامُّ) سێیەم: بە تەواوی مولکی خۆی بێ. (وَالنِّصابُ) چوارەم: بگاتە ڕادەی زەکات.

(وَالْحَوْلُ) پێنجەم: ئەبێ ساڵێکی ئیسلامی بە سەردا بڕوا‌و هەر لە مولکی خاوەنەکەیدا بێ ﴿قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنِ اسْتَفَادَ مَالاً فَلاَ زَكَاةَ عَلَيْهِ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ عِنْدَ رَبِّـهِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك ماڵێکی وەدەست هێنا، زەکاتی لە سەر نیە تا ساڵێکی بە سەردا ئەڕوا لە لای خاوەنەکەی خۆی.

(وَأَمَّا الزُّرُوعُ) هەروەها دەغڵ‌ودان (فَتَجِبُ الزَّكاةُ فِيها) تەنها یەك جار زەکاتی تێدا واجبە لە کاتی دروێنەیدا (بِثَلاثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ مِمَّا يَزْرَعُهُ الْآدَمِيُّونَ) لەو جۆرە دانەوێڵەیە بێ: کە ئادەمیزادان بۆ خواردن دایئەچێنن، هەرچەند لە کاتی هەرزانیش نەیخۆن: وەکو جۆ و هەرزن.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ قُوتاً) ئادەمیزاد پێی بژێ –واتە: وەکو گوڵەبەڕۆژە نەبێ– هەم (مُدَّخَراً) پاشەکەوتیش بکرێ: وەکو گەنم‌و ماش‌و نیسك‌و نۆك‌و جۆ و برنج‌و گەنمەشامی‌و لۆبیاو...هتد، واتە: خەیارو گندۆرەو شوتی زەکاتی تێدا نیە.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ نِصاباً) بگاتە ڕادەی زەکات (وَهُوَ خَمْسَةُ أَوْسُقٍ) ڕادەی زەکاتی دەغڵ‌و دان: پێنج بارە –واتە: چل تەنەکە– بەو مەرجەی (لاَقِشْرَ عَلَيْها) توێکڵەکەی لە سەر نەبێ: وەکو چەڵتوك ﴿عَنْ أَبِي سَعيدٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَـةِ أَوْسُـقٍ صَدَقَةٌ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە پێنج بار کەمتر زەکاتی تێدا نیە.

جا ئەگەر توێکڵەکەی لە سەر بوو: وەکو چەڵتوك، ئەو کاتە ڕادەی زەکات ئەگاتە دە بار.

(وَأَمَّا الثِّمارُ) هەروەها میوە (فَتَجِبُ الزَّكاةُ) تەنها یەك جار زەکاتی تێدا واجبە لە کاتی بڕینەوەیدا (فِي شَيْئَيْنِ مِنْها) لە دوو جۆرە میوەدا:

یەکەم: (ثَمَرَةُ النَّخْلِ) میوەی دارخورما. دووەم: (وَثَمَرَةُ الْكَرْمِ) میوەی دارەمێو، واتە: ترێ، چونکە ئەو دووانە ئادەمیزاد پێیان ئەژێ‌و پاشەکەوت ئەکرێن، کەوابوو: جگە لەو دووە هیچ جۆرە میوەیەتر زەکاتی تێدا نیە.

وَشَرائطُ وُجُوبُ الزَّكاةِ فِيها أَرْبَعَةُ أَشياءَ: اَلإِسْلاَمُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالْمِلْكُ التَّامُّ، وَالنِّصابُ. وَأَمَّا عُرُوضُ التِّجارَةِ فَتَجِبُ الزَّكاةُ فِيها بِالشَّرائطِ الْمَذْكُورَةِ فِي الأَثْمان.

(وَشَرائِطُ وُجُوبُ الزَّكاةِ فِيها) مەرجەکانی واجیبوونی زەکات لە میوەدا (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوار مەرجن (اَلإِسْلاَمُ) یەکەم: زەکاتدەرەکە موسوڵمان بێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) دووەم: ئازاد بێ. (وَالْمِلْكُ التَّامُّ) سێیەم: بە تەواوی موڵکی خۆی بێ. (وَالنِّصابُ) چوارەم: بگاتە ڕادەی زەکات، کە پێنج بارە لە دوای ووشککردنەوەی.

﴿ئاگاداری﴾: بۆ واجیبوونی زەکاتی میوەو دانەوێڵە مەرج نیە ساڵێکی بە سەردا بڕوا، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَـادِهِ﴾ واتە: مافی ئەو ماڵە دەرکەن لە کاتی دروێنەیدا. کەوابوو: ئەگەر زەکاتی دانەوێڵەو میوە جارێك درا، ئینجا مایەوە بۆ ساڵێکیتر، ئەوە دووبارە زەکاتی تێدا واجب نیە.

(وَأَمَّا عُرُوضُ التِّجارَةِ) بەڵام ماڵی بازرگانی (فَتَجِبُ الزَّكاةُ فِيها) زەکاتی تێدا واجبە هەموو ساڵێك یەك جار (بِالشَّرائِطِ الْمَذْكُورَةِ) بەو پێنج مەرجانەی گوتمان (فِي الأَثْمانِ) لە باسی پارەو پولدا.

(ڕوونکردنەوە): ١- کافر بۆیێ زەکاتی لە دونیادا لە سەر نیە چونکە زەکات ڕوکنی سێیەمی ئیسلامەو پێویستی بە نیەت هەیە، کەوابوو: ئەگەر بووە موسوڵمانیش زەکاتی ڕابردووی لە سەر نیە.

٢- کۆیلە-(عبد) بۆیێ زەکاتی لە سەر نیە چونکە خاوەن ماڵ نیە، ئەو خۆیو ماڵەکەی هی گەورەکەیەتی.

٣- موڵکی گشتی: وەکو وەقفی مزگەوتەکانو قوتابخانەکانو (بيت المال)، بۆیێ زەکاتی تێدا نیە چونکە خاوەنی تایبەتیی نیەو بە تەواوی موڵکی کەس نیە.

٤- منداڵو شێت زەکات لە ماڵەکەیاندا واجبە؟ چونکە موسوڵمانن، بەڵام ئەبی ئەو کەسەی بەخێویان ئەکا، زەکاتەکەیان بۆ بدا ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَخْبِرْهُمْ: أَنَّ اللهَ قَدْ فَرَضَ عَلَـيْهِمْ صَـدَقَةً تُؤْخَـذُ مِـنْ أَغْنِيَـائِهِمْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوای گەورە زەکاتی لە سەر موسوڵمانان واجب کردوە لە دەوڵەمەندەکانیان وەرئەگیرێ. لەو فەرموودەیە هیچ جیاوازی نەکردوە لە نێوان دەوڵەمەندی گەورەو منداڵو شێتو عاقڵ.

٥- ئەو ماڵەی لێی زەوت کراوە، یان بە قەرزی داوە بەڵام قەرزدارەکە ون بووە، یان نەیبو بیداتەوە، یان لە بەر زۆرداری نایداتەوە، ئەو جۆرە کەسانە تا ماڵەکەی خۆیان دەست نەکەوێتەوە واجب نیە زەکاتەکە بدەن، جا ئەگەر دەستیان کەوتەوە، ئەبی ئەو ساڵانەی کە زەکاتەکەیان نەدراوە، هەمووی بە یەکەوە بدرێ.

(فَصْلٌ) وَأَوَّلُ نصاب الإبلِ خَمْسٌ، وَفيها شاةٌ، وَفى عَشْرٍ شاتَان، وَفى خَمْسَ عَشْرَةَ ثَلاثُ شياه، وَفى عشْرِينَ أَرْبَعُ شياه، وَفى خَمْسٍ وَعِشْرِينَ بِنْتُ مَخاضٍ، وَفى ستٍّ وَثَلاثِينَ بِنْتُ لَبُونٍ، وَفى ستٍّ وَأَرْبَعِينَ حِقَّةٌ، وَفى إحْدَى وَستِّينَ جَذَعَةٌ، وَفى ستٍّ وَسَبْعِينَ بِنْتا لَبُونٍ، وَفى إحْدَى وَتسْعِينَ حِقَّتَان، وَفى مائَةٍ وَإحْدَى وَعِشْرِينَ ثَلاثُ بَنَاتِ لَبُونٍ،

هەروەها ئەگەر مارەیی ژن گەیشتە ڕادەی زەكات، واجبە زەكاتی لێبدا، وەكو ئەو قەرزەی باسمان كرد.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەكاتی ووشتر ﴾

(وَأَوَّلُ نصابِ الإبلِ) یەكەم ڕادەی زەكاتی ووشتر (خَمْسٌ) پێنج سەرە: چ نێر، چ مێ ﴿عَنْ جابِرٍ: قالَ النَّبِىُّ ﷺ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسٍ ذَوْدٍ مِنَ الإبِلِ صَدَقَةٌ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە پێنج سەر ووشتر كەمتر بێ، زەكاتی تێدا نیە.

(وَفيها) واجبە لە زەكاتی ئەو پێنج ووشترەدا (شاةٌ) بەرخێكی مێی یەك ساڵە، واتە: (كاوڕێك) بدا، یان بزنێكی دوو ساڵە بدا (وَفى عَشْرٍ) هەروەها لە دە ووشتردا (شاتانِ) دوو بزن، یان دوو كاوڕ بدا (وَفى خَمْسَ عَشْرَةَ) لە پانزە ووشتردا (ثَلاثُ شِياهٍ) سێ كاوڕ، یان سێ بزن (وَفى عشْرِينَ) لە بیست ووشتردا (أَرْبَعُ شِياهٍ) چوار كاوڕ، یان چوار بزن بدا ﴿عَنْ أَنسٍ: أَنَّ أَبَابَكْرٍ كَتَبَ لَهُ هَذَاالْكِتَابَ وَفِيهِ: فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فِى أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الإبِلِ فَمَا دُونَهَا: مِنْ كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ﴾ رواەالبخاری، ئیمامی (ئەبوبكر-خوا لێی ڕازی بێ- بۆ (ئەنەس)ی نووسی: پێغەمبەر ﷺ واجبی كردوە لە سەر موسوڵمانان- لە بیستو چوار ووشتردا، یان كەمتر- لە هەر پێنج ووشترێكدا: كاوڕێك، یان بزنێك لە زەكات بدەن.

(وَفى خَمْسٍ وَعِشْرِينَ) وە لە بیستو پێنج ووشتردا (بِنْتُ مَخاضٍ) فەرخە ووشترێكی مێی یەك ساڵە ئەدرێ (وَفى ستٍّ وَثَلاثِينَ) لە سیو شەش ووشتردا (بِنْتُ لَبُونٍ) ووشترێكی مێی دوو ساڵە ئەدرێ (وَفى ستٍّ وَأَرْبَعِينَ) لە چلو شەش ووشتردا (حِقَّةٌ) ووشترێكی مێی سێ ساڵە ئەدرێ (وَفى إحْدَى وَستِّينَ) لە شەستو یەك ووشتردا (جَذَعَةٌ) ووشترێكی مێی چوار ساڵە ئەدرێ (وَفىستٍّ وَسَبْعِينَ) لە حەفتاو شەش ووشتردا (بِنْتَالَبُونٍ) دوو ووشتری مێی دوو ساڵە ئەدرێن (وَفى إحْدَى وَتِسْعِينَ) لە نەوەدو یەك ووشتردا (حِقَّتَانِ) دوو ووشتری مێی سێ ساڵە ئەدرێن (وَفى مِاْةٍ وَإحْدَى وَعِشْرِينَ) لە سەدو بیستو یەك ووشتردا (ثَلاثُ بَنَاتِ لَبُونٍ) سێ ووشتری مێی دوو ساڵە ئەدرێن ﴿عَنْ أَنسٍ: أَنَّ أَبَابَكْرٍ كَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ لَمَّا وَجَّهَهُ إلَى الْبَحْرَيْنِ﴾ رواەالبخاری، (أنس) فەرمووی: (أبوبكر) ئەوەی بۆ من نووسی كە ناردمی بۆ (بەحرەین)...تا كۆتایی حەدیسەكە.

ثُمَّ فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ.
(فَصْلٌ) وَأَوَّلُ نِصَابِ الْبَقَرِ ثَلاثُونَ، وَفِيهَا تَبِيعٌ، وَفِي أَرْبَعِينَ مُسِنَّةٌ، وَعَلَى هَذَا أَبَداً فَقِسْ.
(فَصْلٌ) وَأَوَّلُ نِصَابِ الْغَنَمِ أَرْبَعُونَ، وَفِيهَا شَاةٌ جَذَعَةٌ مِنَ الضَّأْنِ أَوْ ثَنِيَّةٌ مِنَ الْمَعْزِ، وَفِي مِأَةٍ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ شَاتَانِ، وَفِي مِأَتَيْنِ وَوَاحِدَةٍ ثَلاثُ شِيَاهٍ، وَفِي أَرْبَعِمِأَةٍ أَرْبَعُ شِيَاهٍ،

(ثُمَّ) ئینجا لە دوای سەدو بیستو یەك تا ئەگاتە سەدو سی، هیچیتر زەكات واجب نیە، ئینجا كە گەیشتە سەدو سی (فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ) لە هەموو چلەكاندا (بِنْتُ لَبُونٍ) ووشترێكی مێی دوو ساڵە ئەدرێ (وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ) لە هەموو پەنجایەكاندا ووشترێكی مێی سێ ساڵە ئەدرێ، واتە: لە سەدو سیدا: یەك پەنجاو دوو چلی تێدانە، كەواتە: ووشترێكی سێ ساڵەو دوو ووشتری دوو ساڵە لە زەكاتیان ئەدرێن ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِأَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ﴾ رواه البخاري، واتەی دیارە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەكاتی ڕەشەووڵاغ ﴾

واتە: گامێشو گاجووت. (وَأَوَّلُ نِصَابِ الْبَقَرِ) یەكەم ڕادەی زەكاتی ڕەشەووڵاغ (ثَلاثُونَ) سی سەرە: چ نێر، چ مێ (وَفِيهَا) واجبە لە زەكاتی ئەو سی سەرەدا (تَبِيعٌ) گوێلكێكی یەك ساڵە بدرێ: چ نێر، چ مێ (وَفِي أَرْبَعِينَ) واجبە لە زەكاتی چل سەردا (مُسِنَّةٌ) مێنگوینێكی دوو ساڵە بدرێ، یان دوو گوێلكی یەك ساڵە (وَعَلَى هَذَا) لە سەر شێوەی ئەو دوو ژمارەیە (أَبَداً فَقِسْ) بەردەوام بڕۆ...واتە: لە حەفتا سەر: یەكی یەك ساڵەو یەكی دوو ساڵە زەكاتە ﴿عَنْ مُعَاذٍ ﷺ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَنْ آخُذَ مِنْ كُلِّ ثَلاثِينَ بَقَرَةً تَبِيعاً أَوْ تَبِيعَةً، وَمِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ مُسِنَّةً﴾ رواه اصحاب السنن، (معاذ)ﷺ فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێكردم: لە سی ڕەشەووڵاغ گوێلكێكی یەك ساڵە: چ نێر، چ مێ وەربگرم، وە لە چل سەر: مێنگوینێكی دوو ساڵە وەربگرم.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەكاتی مەڕو بزن ﴾

(وَأَوَّلُ نِصَابِ الْغَنَمِ) یەكەم ڕادەی زەكاتی مەڕو بزن (أَرْبَعُونَ) چل سەرە (وَفِيهَا شَاةٌ) لەو چلەدا واجبە: یەك سەر بدرێ (جَذَعَةٌ مِنَ الضَّأْنِ) كاوڕێكی مێی یەك ساڵە (أَوْ ثَنِيَّةٌ مِنَ الْمَعْزِ) یان بزنێكی دوو ساڵە (وَفِي مِأَةٍ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ) لە سەدو بیستو یەك سەردا (شَاتَانِ) دوو سەر لە زەكات ئەدرێن، هەر بەو تەمەنەی گوتمان (وَفِي مِأَتَيْنِ وَوَاحِدَةٍ) لە دووسەدو یەك سەردا (ثَلاثُ شِيَاهٍ) سێ سەر لە زەكات ئەدرێن (وَفِي أَرْبَعِمِأَةٍ) لە چوارسەد سەردا (أَرْبَعُ شِيَاهٍ) چوار سەر لە زەكات ئەدرێن.

ثُمَّ فِي كُلِّ مِأَةٍ شَاةٌ.

(ثُمَّ) ئینجا له چوارسهد بهو لاوه (فِي كُلِّ مِأَةٍ) له ههر سهدێكدا (شَاةٌ) كاوڕێكی یهك ساڵه، یان بزنێكی دوو ساڵه له زهكات ئهدرێ ﴿عَنْ أَبِي بَكْرٍ رضي الله عنه: فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا: إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِأَةٍ شَاةٌ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِأَةٍ إِلَى مِأَتَيْنِ شَاتَانِ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى مِأَتَيْنِ إِلَى ثَلاثِمِأَةٍ فَفِيهَا ثَلاثٌ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى ثَلاثِمِأَةٍ فَفِي كُلِّ مِأَةٍ شَاةٌ﴾ رواه البخاری، پێغهمبهر ﷺ زهكاتی مهڕو بزنی لهوهڕێندراوی بهم جۆره داناوه: له چل سهر تا ئهگاته سهدو بیست: یهك مهڕ، یان یهك بزن زهكاتی تێدایه...هتد.

ئینجا بزانه: جیاوازی نیه -بۆ واجببوونی زهكات- كارهگهلهكه: گشتی مهڕ بێ، یان گشتی بزن بێ، یان له مهڕو بزن پێك هاتبێو به ههردووكیان بگاته ڕادهی زهكات، گامێشو مانگاش ههر بهم شێوهیهیه.

﴿ئاگاداری﴾: دروسته له جیاتی بزن: مهڕ له زهكات بدرێ، وه له جیاتی مهڕ: بزن له زهكات بدرێ، بهو مهرجهی تێبینیی نرخ بكرێ.

جا بزانه: له مهزههبی ئیمامی (حنفی)دا دروسته: نرخی ئاژهڵهكه له زهكات بدرێ.

ههروهها بزانه: ئهو ژمارهیهی ئهكهوێته نێوان زهكاتهكان: وهك نێوان پێنجو ده، له زهكاتی ووشتردا، وه نێوان چلو سهدوبیستویهك، له زهكاتی مهڕو بزندا، وه نێوان سیو چل، له زهكاتی ڕهشهووڵاغدا. ئهوه گشتی لێبوردراوهو زهكاتی تێدا نیه.

﴿پاشكۆ﴾: بێچووی ئهو ئاژهڵانه زهكاتی تێدا نیه، تهنها له دوو كاتدا نهبێ: یهكهم: ئهگهر دایكهكان بمرن به گشتی، یان ههندێكیان بمرن پێش سهرهساڵ، ئهوه بێچووهكانیان له جێ ئهژمێردرێن، بۆ وێنه: ئهگهر سی مانگای لێ مردنو سی بێچوویان له پاش بهجێمان، یان له چل مهڕ پانزهیان مردنو پانزه بهرخیان له پاش بهجێمان، ئهوه بێچووهكان كهلێنی دایكیان پێ پڕ ئهكرێتهوهو ئهبێ زهكات بدا.

دووهم: بۆ تهواوكردنی ڕادهی دووهمی زهكاتو به سهرهوهتر، بێچووهكان سهرژمێر ئهكرێن، بۆ وێنه: ئهگهر سهد مهڕی ههبوو لهگهڵ بیستو یهك بهرخ، ئهبێ ئهو بیستو یهك بهرخه بخرێته سهر سهد مهڕهكه، بۆ ئهوهی دوو زهكاتی لێبدا ﴿عَنْ عُمَرَ رضي الله عنه أَنَّهُ قَالَ لِسَاعِيهِ: إِعْتَدَّ عَلَيْهِمْ بِالسَّخْلَةِ﴾ رواه الإمام مالك، ئیمامی(عمر) به كرێكارهكهی زهكاتی فهرموو: بهرخهساوایهكانیش سهرژمێر بكه. بهڵام ڕادهی زهكاتی یهكهم به بێچوو تهواو ناكرێ، بۆ وێنه: ئهگهر سی مهڕو سی بهرخی ههبێو بهرخهكان تهمهنیان نهبوبێته ساڵێك، ئهوه زهكاتی له سهر واجب نیه.

(فَصْلٌ) وَالْخَلِيطَانِ يُزَكِّيانِ زَكَاةَ الْواحِدِ، بِسَبْعَةِ شَرَائِطَ: إِذا كانَ الْمُراحُ واحِداً، وَالْمَسْرَحُ واحِداً، وَالْمَرعَى واحِداً، وَالْفَحْلُ واحِداً، وَالْمَشْرَبُ واحِداً، وَالْحالِبُ واحِداً، وَمَوْضِعُ الْحَلْبِ واحِداً.

﴿ فَصْلٌ: له باسی زەکاتی ئاژەڵی تێکەڵاو و ماڵی تێکەڵاو ﴾

(وَالْخَلِيطانِ) ئەو کەسانەی ئاژەڵەکانیان تێکەڵ کردون و بەو تێکەڵکردنەش ئەگەیشتنە رادەی زەکات (يُزَكِّيانِ) واجبە زەکات بدەن (زَكاةَالْواحِدِ) وەك زەکاتی یەك ماڵ کە هی یەك خاوەن بێ (بِسَبْعَةِ شَرائِطَ) بە حەفت مەرج:

(إِذا كانَ الْمَراحُ واحِداً) یەکەم: شوێنی مانەوەی شەوێیان یەك بێ. (وَالْمَسْرَحُ واحِداً) دووەم: مۆڵگایان یەك بێ. (وَالْمَرْعَى واحِداً) سێیەم: شوێنی لەوەڕیان یەك بێ. (وَالْفَحْلُ واحِداً) چوارەم: نێرییان یەك بێ، بەڵام ئەگەر دوو جۆرە ئاژەڵ بون: وەك مەڕو بزن، ئەوە مەرج نیە. (وَالْمَشْرَبُ واحِداً) پێنجەم: شوێنی ئاوخواردنەوەیان یەك بێ. (وَالْحالِبُ واحِداً) شەشەم: بێرییان یەك بێ، بەڵام ئەم فەرموودەیە بێهێزە، کەواتە: زیانی نیە هەریەکە بێریی خۆی دیار بێ. (وَمَوْضِعُ الْحَلْبِ واحِداً) حەفتەم: شوێنی دۆشینیان یەك بێ.

جا بزانە: ئەبێ ئەو مەرجانە بۆ ماوەی ساڵێك بەردەوام بن، واتە: ئەگەر تەنها زستانان، یان هاوینان تێکەڵیان ئەکرد، ئەوە ئەبێ هەر کەسەیان زەکاتی خۆی بە جیاوازی بدا.

﴿ئاگاداری﴾: جاری وا هەیە ئەو تێکەڵکردنە قازانجە: وەك ئەو دوو کەسانەی هەر یەکەو چل مەڕی هەبێ، بە تێکەڵکردن ئەکاتە هەشتا، ئەوە تەنها یەك زەکاتی تێدایە، جاری واش هەیە زەرەرە: وەك ئەو دوو کەسانەی هەر یەکەو بیست مەڕیان هەیە، بە تێکەڵکردن ئەبێتە چل، ئەبێ زەکات بدەن ﴿عَنْ أَبِيبَكْرٍ﷜ فِي كِتابِهِ لأَنَسٍ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ: لاَيُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ وَلاَ يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ خَشْيَةَالصَّدَقَةِ، وَمَا كانَ مِنْ خَلِيطَيْنِ فَإِنَّهُما يَتَراجَعانِ بِالسَّوِيَّةِ﴾ رواه البخاري، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ لە ترسی زەکاتدان ئاژەڵ تێکەڵ بکرێنو نابێ لێك جیا بکرێنەوە، وە ئەو دوو کەسانەی ئاژەڵی خۆیان تێکەڵ کردون، ئەبێ زەکات بدەن، ئینجا بەگوێرەی ئەندازەیماڵەکەیان بۆ یەکتری ئەگەڕێننەوە.

﴿پاشکۆ﴾: هەر ئەو حەدیسە بەڵگەیە بۆ واجببوونی زەکات لە ماڵی هاوبەش: جا دانەوێڵە بێ، یان بازرگانی بێ، یان ئاژەڵ بێ، یان هەر شتێکیتر: کە زەکاتی تێدا بێ، هەروەها ئەگەر ئەو جۆرە شتانە تێکەڵیش بکرێن بۆ ماوەی ساڵێك هەروەك ماڵی یەك خاوەن زەکاتیان لێئەدرێ، بەو مەرجەی ئەگەر دانەوێڵە بوو: جۆخینو دروێنەو داچاندنو کێڵانی لێك جیا نەکرێتەوە، وە ئەگەر بازرگانی بوو: تەرازوو و چاودێرو فرۆشیارو دوکانی

(فَصلٌ) وَنِصابُ الذَّهَبِ عِشْرُونَ مِثْقالاً، وَفِيهِ رُبْعُ الْعُشْرِ وَهُوَ نِصْفُ مِثْقالٍ، وَفِيمَا زادَ بِحسابِه.
وَنِصابُ الْوَرِقِ مِأتَا دِرْهَمٍ، وَفِيهِ رُبْعُ الْعُشْرِ وَهُوَ خَمْسَةُ دَراهِمَ، وَفِيمَا زادَ بِحسابِه.

لێك جیا نەكرێتەوە، جا بۆ زەكاتدان پێویست ناكا ئەو هاوڕێیە ئەوی‌تریان ئیزن بدا، بەڵكو یەكێكیان زەكات ئەداو نیەت لە جیاتی خۆیو هاوڕێیەكەی دێنێ.

﴿ فَصلٌ: لە باسی زەكاتی زێڕو زیو، پارەو پول ﴾

(وَنِصابُ الذَّهَبِ) ڕادەی زەكاتی زێڕ (عِشْرُونَ مِثْقالاً) بیست میسقالە، هەر میسقالێك حەفتاو دوو دەنكە جۆیە، بەو مەرجەی -لە هەردوو لایەوە- زلكە باریكەكەی لێقرتابێ (وَفِيهِ) واجبە لە بیست میسقالی زێڕدا: (رُبْعُ الْعُشْرِ) چارێكی‌دەیەك زەكات بدا (وَهُوَ نِصْفُ مِثْقالٍ) واتە: لە بیست میسقالی زێڕدا: نیو میسقال زەكاتە.
(وَفِيما زادَ) هەروەها ئەگەر لە ئەندازەی بیست میسقال زیاتر زێڕی هەبوو، ئەوە (بِحسابِه) بەگوێرەی زێدەیەكە زەكاتەكەی ئەدا.
(وَنِصابُ الْوَرِقِ) ڕادەی زەكاتی زیو (مِأتَا دِرْهَمٍ) دووسەد دیرهەمە، كە بە كێشانە ئەكاتە سەدو چل میسقال (وَفِيهِ) واجبە لە دوو سەد دیرهەمی زیودا: (رُبْعُ الْعُشْرِ) چارێكی دەیەك زەكات بدا (وَهُوَ خَمْسَةُ دَراهِمَ) واتە: پێنج دیرهەمی زیو.
(وَفِيما زادَ) هەروەها ئەگەر لە ئەندازەی دوو سەد دیرهەم زیاتر زیوی هەبوو، ئەوە (بِحسابِه) بەگوێرەی زێدەیەكە زەكاتەكەی ئەدا ﴿عَنْ عَلِيٍّ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فَإِذَا كَانَتْ لَكَ مِأتَا دِرْهَمٍ وَحالَ عَلَيْهاالْحَوْلُ فَفِيهَا خَمْسَةُدَرَاهِمَ، وَلَيْسَ عَلَيْكَ شَيْءٌ حَتَّى يَكُونَ لَكَ عِشْرُونَ دِينَارًا فَإِذَا كَانَ لَكَ عِشْرُونَ دِينَارًا وَحَالَ عَلَيْهَاالْحَوْلُ فَفِيهَا نِصْفُ دِينَارٍ، فَمَا زَادَ فَبِحسَابِ ذَلِكَ﴾ رواەابوداود وصححه البخاري، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كاتێ دووسەد دیرهەمی زیوت هەبوو و ساڵی بە سەردا ڕابرد، پێنج دیرهەم زەكاتی تێدا واجبە، بەڵام ئەگەر زێڕ گەیشتە بیست میسقالو ساڵی بە سەردا ڕابرد، نیو میسقال زەكاتی تێدا واجبە، جا ئەو ئەندازەی لە ڕادەی زەكاتی زێڕو زیو زیاترە، بەگوێرەی زیدەیەكە زەكاتی تێدا واجبە، هەرچەند كەمیش بێ.
﴿ئاگاداری﴾: پارەو پولی ئەم سەردەمە -بۆ زەكاتدان- بەرانبەر بە زیو ئەقرسێندرێ، نەك بە زێڕ؟ چونكە زەكات بۆ بەرژەوەندی هەژاران داندراوەو ئەوەش بۆ هەژاران بەسودترە، هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە چەند حەدیسێكدا زیوی بە پارەیەكی سەرەكی داناوە بۆ زانینی نرخی‌زێڕ:
بۆ نمونە: ﴿عَنْ ابْنِ مَسْعودٍ: قِيلَ: يارَسُولَ الله ﷺ ما يُغْنِيه؟ قَالَ: خَمْسُونَ دِرْهَماً أَوْ قِيمَتُها مِنَ الذَّهَبِ﴾ اخرجه أصحاب السنن، گوترا: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ

چی مرۆڤ دەوڵەمەند ئەكا لە دەرۆزە كردن؟ فەرمووی: پەنجا دیرهەمی زیو، یان نرخی ئەو پەنجایە لە زێڕ.

كەوابوو: هەر كەسێك بە ئەندازەی نرخی سەدو چل مسقالی زیو پارەی هەبوو، زەكاتی لە سەر واجب ئەبێ‌و واجبە: بە ئەندازەی لە سەدا: دوو و نیو زەكاتی لێبدا، واتە: لە هەر هەزارێك: بیست‌و پێنج.

(وَلاَ تَجِبُ) واجب نیە (فِي الْحُلِيِّ الْمُبَاحِ) لە خشڵی زێڕو زیوی حەڵاڵ (زَكَاةٌ) زەكات بدا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّهُ كَانَ يُحَلِّي بَنَاتِهِ وَجَوَارِيَهُ بِالذَّهَبِ ثُمَّ لاَيُخرِجُ مِنْهُ الزَّكَاةَ﴾ رواه مالك والشافعی، (ابن عمر)رَضِيَ اللهُ عَنهُما بە خشڵی زێڕ كیژەكانی‌و كارەكەرەكانی ئەڕازاندەوە، ئینجا زەكاتی ئەو خشڵەی نەئەدا.

بەڵام ئەگەر خشڵەكە حەڕام بوو: وەك ئەو خشڵەی پیاو بیكاتە بەر خۆی، یان ئافرەت، بەڵام لە ئەندازە بەدەر بوو و ئیسرافی تێدا كرابوو، ئەوە ئەبێ زەكاتی بدا ﴿عَنْ عَمْرِو بن شُعَيْبٍ ﷺ: أَتَتْ إِمْرَأَةٌ النَّبِيَّ ﷺ وَمَعَها بِنْتٌ لَها فِي يَدِها مَسْكَتانِ غَلِيظَتانِ مِنَ الذَّهَبِ، فَقالَ لَها: أَتُعْطِينَ زَكَاةَهَذَا؟ قَالَتْ: لاَ، قالَ: أَيَسُرُّكِ أَنْ يُسَوِّرَكِ اللهُ بِهِما يَوْمَ الْقِيامَةِ سِوارَيْنِ مِنْ نارٍ﴾ رواه اصحاب السنن، ئافرەتێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ، كیژەكەی خۆی لەگەڵدا بوو، دوو بازنی گەورە لە دەستی كیژەكەیدا بون–واتە: لە ئەندازە بەدەر بون– پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا زەكاتی ئەو بازنانە ئەدەی؟ ئافرەتەكە گوتی: نا. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا پێت خۆشە خوای گەورە بە هۆی ئەو دوو بازنانە لە ڕۆژی قیامەت دوو بازنی ئاگر بخاتە دەستت؟، واتە: چونكە زەكاتەكەیان نەدراوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پیاو خشڵی زێڕو زیو بكڕێ‌و لەماڵەوە دایبنێ تاكو لەمەودوا بیكاتە بەر ژنی خۆی، یان ئافرەتێكی‌تر، ئەوە حەڕام نیەو زەكاتی لێناكەوێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەكاتی دانەوێڵەو میوە ﴾

(وَنِصابُ الزُّرُوعِ) ڕادەی زەكاتی دانەوێڵەو (وَالثِّمارِ) ڕادەی زەكاتی میوە (خَمْسَةُ أَوْسُقٍ) بە پێوانە ئەكاتە پێنج بار، كە هەر بارێكی هەشت تەنەكەی بە سەر بێ، بە تەنەكەی نەفت، واتە: تێكڕا ئەكاتە چل تەنەكەی بە سەر، بەڵام ئەگەر دارماڵ بكرێ، ئەكاتە چل‌و پێنج تەنەكەی دارماڵكراو:

(وَهِيَ) ئەو پێنج بارە بە كێشانە (أَلْفٌ وَسِتُّمِأَةِ رِطْلٍ بِالْعِراقِيِّ) ئەكاتە هەزارو شەشسەد ڕیتڵ بە ڕیتڵی عێراق، ئێستا ئەكاتە (حەفتسەدو بیست‌و پێنج) كیلۆ گرام

وَمَــازادَ فَبِحِســابِهِ، وَفِيهــا: إِنْ سُــقِيَتْ بِمــاءِ السَّــماءِ أَوِالسَّــيْحِ اَلْعُشْــرُ، وَإِنْ سُقِيَتْ بِدُلاَبٍ أَوْ نَضْحٍ نِصْفُ الْعُشْرِ.

(وَما زادَ) ئەوەی لەو ئەندازەیە زیاتر بێ (فَبِحِسابِهِ) بەگوێرەی زێدەیەکەی زەکاتی تێدا واجبە (وَفِيها) لەو دا نەوێڵەو میوەیەدا بەم ئەندازیە زەکات واجبە:

(إِنْ سُقِيَتْ بِماءِ السَّماءِ) ئەگەر ئاو درابو بە ئاوی باران (أَوِالسَّيْحِ) یان بە ئاوی جۆگەو ڕوبار، ئەوە (اَلْعُشْرُ) دەیەکی واجبە لە زەکات بدرێ، واتە: لە چل تەنەکە: چوار تەنەکە ئەدرێن.

(وَإِنْ سُقِيَتْ) بەڵام ئەگەر ئاو درابو (بِدُلاَبٍ) بەو ئاوەی لە ناو بیر ئەهێندرێتە دەرەوە بە هۆی ئاژەڵ، یان ئامێرێکیتر (أَوْ نَضْحٍ) یان لە ڕوبار بۆی هێنابو بە هۆی ئۆتۆمۆبیل، یان ئاوەکەی کڕیبو، یان پێی بەخشرابو، ئەوە (نِصْفُ الْعُشْرِ) نیوەی دەیەکی زەکاتە، واتە: لە چل تەنەکە: دوو تەنەکە زەکاتی لێ واجب ئەبێ ﴿عَنْ جابِرٍ؇: قالَ النَّبِيُّﷺ: فِيما سَقَتِ الأَنْهارُ وَالْغَيْمُ اَلْعُشُورُ، وَفِيما سُقِيَ بِالسَّانِيَةِ نِصْفُ الْعُشْــرِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو میوەو دانەوێڵەی بە بارانو ڕوبار ئاو دراوە، دەیەکی لە زەکاتا ئەدرێ، وە ئەوەی بە هۆی ئاژەڵ ئاودراوە، واتە: بۆی هەڵێنجراوە، نیوەی دەیەکی لە زەکاتا ئەدرێ.

﴿پاشکۆ﴾: ١- زەکاتی میوە لە کاتی بەڵەکەبوونی واجب ئەبێ، وە زەکاتی دانەوێڵە لە کاتی دەنك ڕەقبوونی واجب ئەبێ، جا لە بەر ئەوە ئیمامی (اَلْحَرَمَين)و، ئیمامی (اَلْغَزالِي) -خوا لێیان ڕازی بێ- فەرموویانە: هەرچی لە پێش زەکاتدان ئەیخوا، یان ئەیبەخشێ، لە سەری ئەژمێردرێو ئەبێ زەکاتەکەی بدا.

٢- پێویستە خورما ووشك بکرێتەوە، ترێ بکرێتە مێوژ، دانەوێڵە لە کاوکۆت پاك بکرێتەوە، ئینجا لە زەکات بدرێ.

٣- کرێی برینەوەی خورماو ترێو ووشککردنەوەیانو کرێی دروێنەی دانەوێڵەو گێرەکردنیو هێنانی بۆ ماڵی هەژارەکانو کرێی زەویەکەو کێڵانیو کرێی سەپانو کرێکارەکان: گشتی لە ماڵی زەکاتدەرەکە ئەدرێو نابێ پێش زەکاتدان هیچی لەو بەروبومە بدرێ.

جا ئەگەر لە بەروبومەکە ئەو کرێیانەی دا، ئەوە زەکاتی ئەو ئەندازەیەی هەر لە سەر ئەمێنێو ئەبێ لە ماڵی خۆی هەر بیدا.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا دروستە لە جیاتی میوە، یان دانەوێڵە: نرخی ئەو ئەندازەیە بدا کە لە سەری واجبە بیداتە زەکات.

(فَصْــلٌ) وَتُقَــوَّمُ عُــرُوضُ التِّجــارَةِ عِنْــدَ آخِرِالْحَــوْلِ بِمَااشْــتُرِيَتْ بِــهِ، وَيُخْرِجُ مِنْ ذَلِكَ رُبُعَ الْعُشْرِ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی زەكاتی ماڵی بازرگانی ﴾

واته: كڕینو فرۆشتن بۆ قازانج كردن (وَتُقَوَّمُ) نەقرسێندرێ، واته: نرخ دانەندرێ بۆ (عُرُوضُ التِّجارَةِ) كەلوپەلی بازرگانی بەگوێرەی نرخی فرۆشتنی بازاڕ (عِنْدَ آخِرِالْحَوْلِ) له كاتی كۆتایی هاتنی ساڵێك لەو ڕۆژەوه كه كڕیویەتی (بِما) بەو جۆره پارەیەی (اُشْتُرِيَتْ بِهِ) كه ماڵەكەی پێ كڕاوه: ئەگەر به پارەی ئێرانی كڕیبوی، به پارەی ئێرانی نرخی فرۆشتنی به قازانجەوه بۆ دائەنێو ئەگەر به عێراقی كڕیبوی، هەر به عێراقی نرخی فرۆشتنی به قازانجەوه بۆ دائەنێ، ئینجا ئەگەر به قازانجەوه گەیشته ڕادەی زەكات—كه نرخی سەدو چل میسقالی زیوه— ئەوه زەكاتی لێئەدا.

(ڕوونكردنەوه): ئەگەر له مانگی ڕەمەزان شتێكی كڕی به هەزار دینار، ئینجا له كۆتایی ساڵ نرخی بووه دوو هەزار دینار، ئەوه ئەبێ زەكات له دوو هەزار دینارەكه بدا.

(وَيُخْرِجُ) واجبه: زەكات بدا (مِنْ ذَلِكَ) له ماڵی بازرگانی (رُبُعَ الْعُشْرِ) چارێكی دەیەك، واته: له چلا: یەك، له سەدا: دوو و نیو، بەو مەرجەی بگاته نرخی سەدو چل میسقالی زیو ﴿عَنْ سَمُرَةَ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْمُرُنا: أَنْ نُخْرِجَ الصَّدَقَةَ فِيما نُعِدُّهُ لِلْبَيْــعِ ﴾ رواه ابوداود، (سەموره) ئەفەرموێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێئەكردین: زەكاتی ئەو ماڵه بدەین كه بۆ فرۆشتن ئامادەی ئەكەین.

جا بزانه: ئەبێ له زەكاتی بازرگانیدا پاره بدرێته زەكات، واته: دروست نیه كەلوپەل له زەكات بدرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ١- ئەو شتەی به نیازیبازرگانی كڕیویەتی، دوایێ له فرۆشتنی پەشیمان ئەبێتەوەو بۆ خۆی دایئەنێ، ئەوه زەكاتی تێدا نیه.

٢- هەروەها كەلوپەلی ناو ماڵی خۆی كه دەیفرۆشێ ئەویش زەكاتی تێدا نیه، بەڵام ئەگەر تا ساڵێك پارەكەی له لا مایەوه، ئەبێ زەكاتی پارەكه بدا.

٣- ئامێرەكانی پیشەسازیو كەلوپەلی ناو دوكان—كه بۆ فرۆشتن دانەندراوەن—خانووی بەكرێدراو و ئۆتۆمبێلی هاتوچۆكردنو بارهەڵگرتنو كرێ پێكردنو ئامێری كێڵانو دروێنه، ئەوانه هیچیان زەكاتیان تێدا نیه، بەڵام ئەگەر بەروبومیان هەبوو و بۆ ماوەی ساڵێك پاشەكەوت كرا، ئەبێ زەكات له بەروبومەكه بدا.

٤- ئەگەر كەسێك بازرگانی سەر پێیی ئەكرد: وەك ئاژەڵ فرۆشتنو ئۆتۆمبێل فرۆشتنو خانوو فرۆشتن، ئەوه هەر كاتێ ساڵێك ڕابرد، ئەبێ زەكاتی ئەوانه بدا: بەگوێرەی نرخی فرۆشتنی بازاڕ.

وَمَا اسْتُخْرِجَ مِنْ مَعادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ يُخْرَجُ مِنْـهُ رُبْـعُ الْعُشْـرِ فِـي الْحَـالِ، وَما يُوجَدُ مِنَ الرِّكازِ فَفيهِ الْخُمُسُ.

﴿ باسی زەكاتی كانگەو گەنجینە ﴾

(وَما اسْتُخْرِجَ) ئەوەی هێندراوەتە دەرەوە (مِنْ مَعادِنِ الذَّهَبِ) لە كانگەی زێڕ (وَالْفِضَّةِ) یان لە كانگەی زیو، جا لە موڵكی خۆی بێ، یان لە شوێنێكی وەها كە موڵكی كەس نەبێ (يُخْرَجُ مِنْهُ) زەكاتی لێئەدرێ ئەگەر لە دوای پاككردنەوە گەیشتە ڕادەی زەكات (رُبْعُ الْعُشْرِ) چوارێكی دەیەك، واتە: لە چلا: یەك، زەكاتیەتی (فِي الْحالِ) هەر لەو دەمەی ئەیهێنێتە دەرەوە، واتە: نابێ ساڵێكی بە سەردا بڕوا ﴿عَنْ بِلاَلِ بن الْحَرثِ ﷺ: أَخَذَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مِنَ الْمَعادِنِ الْقَبَلِيَّةِ الزَّكَـاةَ﴾ رواه الإمام مالك وأبوداود، پێغەمبەر ﷺ لە كانگەكانی (قەبەلییە) زەكاتی وەرگرت.

(وَما يُوجَدُ) هەر زێڕو زیوێكی بدۆزرێتەوە (مِنَ الرِّكازِ) لەو گەنجینانەی لە پێش هاتنی ئیسلام شاردراونەوە (فَفيهِ الْخُمُسُ) ئەگەر گەیشتە ڕادەی زەكات، ئەوە لە پێنج بەش بەشێكی ئەدرێتە زەكات، هەر لەو دەمەی ئەیدۆزێتەوەو نابێ ساڵێكی بە سەردا بڕوا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: فِي الرِّكازِ الْخُمُسُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە گەنجینەی دۆزراوەدا پێنجێك زەكاتە.

كەواتە: چوار بەشەكەیتر هەمووی بۆ خۆیەتی، بەو مەرجەی لە شوێنێكی وا بیدۆزێتەوە: كە ملكی هیچ كەسێك نەبێ، یان هەر بەخۆی ملكەكەی ئاوەدان كردبێتەوە.

بەڵام ئەگەر لە شوێنێكی گشتیی وەك مزگەوت دۆزییەوە، یان نیشانەیەكی ئیسلامی لە سەر بوو، ئەوە وەك ماڵی ونبوو ڕەفتاری لەگەڵ ئەكرێ، واتە: تا ماوەی ساڵێك بانگەوازی ئەكا، جا ئەگەر خاوەنی نەبو، دروستە بیكاتە موڵكی خۆی.

بەڵام ئەگەر لە موڵكی كەسێكیتر دۆزییەوە، ئەوە هی خاوەن موڵكەكەیە ئەگەر داوای بكا، ئەگەر نا: هی ئەو كەسەیە كە ئەو موڵكی لێوەرگرتوە، ئەگەر هەر كەس نەبو، ئەو كاتە ئەبێتە هی (بيت المال)و نابێتە هی خۆی، واتە: هەمووی لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەكرێو ئەكرێتە خێر، جا ئەگەر بەخۆیشی هەژار بوو، تەنها بەشی هەژارێك بۆ خۆی دائەنێ.

﴿پاشكۆ﴾: ١- نیەت هێنان واجبە بۆ زەكاتدان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَـا الأَعْمالُ بِالنِّيّاتِ﴾ رواه الشيخان، هەر كردەوەیەكی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناودڵ نەبێ دانامەزرێ.

ئینجا لە كاتی زەكاتدان، یان لە كاتی وەكیلگرتن، یان لە كاتی دیاریكردنی ئەندازەی زەكات، بە دڵ بڵێ: ئەوە زەكاتە.

(فَصْلٌ) وَتَجِبُ زَكَاةُ الْفِطْرِ بِثَلَاثَةِ شَرَائِطَ: اَلإِسْلَامِ، وَبِغُرُوبِ الشَّمْسِ مِنْ آخِرِ يَوْمٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ، وَوُجُودِ الْفَضْلِ عَنْ قُوتِهِ وَقُوتِ عِيَالِهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَيْلَتِهِ،

٢- دروستە پێش تەواوبوونیسالّ زەکاتەکەی بدا، بەو مەرجەی ماڵەکە گەیشتبێتە رادەی زەکات، زەکاتوەرگرەکەش تا کۆتایی ساڵ زەکاتی پێ بچێو هەر موسوڵمان بێو هەر زیندوو بێ ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ: أَنَّ الْعَبَّاسَ ﷺ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ: فِي تَعْجِيلِ صَدَقَتِهِ قَبْلَ أَنْ تَحِلَّ؟ فَرَخَّصَ لَهُ فِي ذَلِكَ﴾ رواه الترمذي وغيره، حەزرەتی (عباس-خوا لێی رازی بێ- پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ کرد: ئایا دروستە زەکاتەکەم پێش بخەم پێش ئەوەی ساڵ تەواو ببێ؟ پێغەمبەرﷺ رێگەی دایێ پێشی بێخێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (زَكَاةُالْفِطْرِ) سەرفیترەی مانگی رەمەزان ﴾

(وَتَجِبُ زَكَاةُ الْفِطْرِ) واجبە زەکاتی سەرفیترەی مانگی رەمەزان (بِثَلَاثَةِ شَرَائِطَ) بە سێ مەرج (اَلإِسْلَامِ) یەکەم: موسوڵمان بێ، واتە: لە سەر کافر واجب نیە سەرفیترەی خۆی بدا ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُمَا: قَالَ: فَرَضَ رَسُولُ اللهِﷺ زَكَاةَالْفِطْرِ صَاعاً مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعاً مِنْ شَعِيرٍ عَلَىالْعَبْدِ وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ سەرفیترەی رەمەزانی واجبی کردوە: لە سەر کۆیلەو ئازادو نێرو مێو گەورەو بچوك، بەو مەرجەی ئەوانە موسوڵمان بن.

(وَبِغُرُوبِ الشَّمْسِ) دووەم: بە ئاوابوونی رۆژ (مِنْ آخِرِ يَوْمٍ) لە ئاخیرڕۆژ (مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ) لە مانگی رەمەزان، واتە: لە دەست پێکردنی شەویجەژنەوە سەرفیترە واجب ئەبێ، کەواتە: ئەگەر یەکێك لە شەویجەژندا بمرێ، واجبە سەرفیترەی بۆ بدرێ.

هەروەها ئەگەر منداڵێك لە رەمەزاندا لە دایك ببێ، یان پێش رۆژ ئاوابوونی رۆژی ئاخیری رەمەزان لە دایك ببێ، واجبە سەرفیترەی بۆ بدرێ، بەڵام ئەگەر لە شەویجەژندا لە دایك بوو، ئەوە سەرفیترەکەی واجب نیە.

(وَوُجُودِالْفَضْلِ) سێیەم: ئەو سەرفیترەیە زیاد بێ (عَنْ قُوتِهِ) لە مەسرەفی خۆی (وَقُوتِ عِيَالِهِ) وە لە مەسرەفی ماڵو منداڵی خۆی (فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ) هی رۆژی جەژن و (وَلَيْلَتِهِ) هی شەوی جەژن، واتە: ئەگەر کەسێك زیاتری نەبو لە جلو بەرگو خواردنی شەو و رۆژی جەژن بۆ خۆیو ماڵو منداڵی، وە زیاتری نەبو لە ئەرکی خانوو، وە لە ئەندازەی قەرزداری، ئەوە سەرفیترەی لە سەر واجب نیە.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە سەرفیترە هەر لە یەکەم رۆژیرەمەزانەوە بدرێ ﴿كَانَ النَّاسُ يُعْطُونَهَا قَبْلَ الْعِيدِ بِالْيَوْمِ وَالْيَوْمَيْنِ﴾ رواهالبخاري، لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ بە رۆژێکو بە دوو رۆژ پێش جەژن سەرفیترەیان ئەدا. هەروەها ئەگەر رۆژی جەژن کۆتایی هاتو سەرفیترەی نەدابو، واجبە قەزای بکاتەوە.

وَيُزَكِّي عَنْ نَفسِهِ وَعَمَّنْ تَلْزَمُهُ نَفَقَتُهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ: صاعاً مِنْ قُوتِ بَلَدِهِ، وَقَدْرُهُ خَمْسَةُ أَرْطَالٍ وَثُلُثٌ بِالْعِرَاقِيِّ.

(وَيُزَكِّي) واجبە زەکاتی سەرفیترە بدا (عَنْ نَفسِهِ) لەجیاتی خۆی (وَعَمَّنْ تَلْزَمُهُ نَفَقَتُهُ) وە لەجیاتی ئەو کەسانەی کە لە سەری واجبە بەخێویان بکا: وەك ژنەکەیخۆیو منداڵە بچوکەکانیخۆی، هەروەها منداڵە گەورەکانیشیو دایكو باوکیشی بەو مەرجەی فەقیر بنو هەم (مِنَ الْمُسْلِمِينَ) موسوڵمانیش بن.

(صاعاً) ئەندازەی سەرفیترە بە پێوانە: یەك ساعە (مِنْ قُوتِ بَلَدِهِ) لەو جۆرە خواردنەی دانیشتووانی ئەو شوێنە بە زۆری ئەیخۆن (وَقَدْرُهُ) ئەندازەی ساعیسەرفیترە بەکێشان (خَمْسَةُ أَرْطَالٍ وَثُلُثٌ) پێنج ڕیتڵو سێیەکە ڕیتڵێکە (بِالْعِرَاقِيِّ) بەڕیتڵیعێراق، ئێستا ئەکاتە (٢٤٢٠)گرام، واتە: نزیکەی دوو کیلۆو نیو.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوە لە سەر مەزهەبی ئیمامی(شافعي)یە، بەڵام لە سەر مەزهەبی ئیمامی (حنفي): ئەگەر خورما، یان جۆ لە سەرفیترە بدا، ئەوە یەك ساع واجبە، بەڵام ئەگەر مێوژ، یان گەنم، یان ئاردی گەنم بدا، ئەو کاتە نیو ساع واجبە.

ئینجا بزانە: ساعی (حنفي) لەگەڵ ساعی(شافعي) جیاوازە؟ چونکە ساعی(حنفي) (٣٦٣٠) سێ کیلۆو شەشسەدو سی گرامە، کەواتە: نیو ساعی ئەوان ئەکاتە (١٨١٥) گرام، نزیکەی دوو کیلۆ.

دووبارە بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا دروستە: نرخی ئەو نیو ساعە پارە بدرێتە هەژاران بۆ سەرفیترە، بەگوێرەی نرخی بازار.

﴿پاشکۆ﴾: ١- دروستە هەژارێك سەرفیترەی خۆی بداتە هەژارێکیتر، ئینجا ئەو هەژارەش سەرفیترەیخۆی بداتە ئەوی، هەر چەند ژمارەی خێزانیشیان وەکو یەکتری نەبێ.

٢- ئەگەر ئافرەتێك لە مێردەکەی خۆی تۆرابو، یان بە بێئیزنی مێردەکەی لەماڵەوە دەرچوبو، ئەوە سەرفیترەی لە سەر مێردەکەی واجب نیە.

٣- ئەگەر دایكو باوكو کوڕو کیژی بالغ ئەیانتوانی خۆیان بەخێو بکەن دروست نیە بە بێئیزن سەرفیترەیان بۆ بدا؟ چونکە زەکات خواپەرستیەو پێویستی بە نیەت هەیە، جا ئەو ئیزندانە ئەبێتە نیەتهێنان، هەروەها دروست نیە بە بێئیزن سەرفیترەی خوشكو برا، یان ژنیبرای، یان ژنیکوڕی، یان خوشکیژنی، یان هەر بێگانەیەکیتر بدا، هەر چەند ماڵیشیان لەگەڵ یەکدا بێ.

٤- بزانە: ئەوەی ڕۆژووش ناگرێ، هەر واجبە سەرفیترەکەی بدا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ طُهْرَةً لِلصَّائِمِ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ وَطُعْمَةً لِلْمَسَاكِينِ﴾ رواه

(فَصْلٌ) وَتُدْفَعُ الزَّكَاةُ إِلَى الأَصْنَافِ الثَّمَانِيَةِ الَّذِينَ ذَكَرَهُمُ اللهُ تَعالَى فِي كِتابِهِ العَزِيزِ فِي قَوْلِهِ تَعالَى: [إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ].

الحاكم، پێغەمبەرﷺ سەرفیترەی واجب کردوە بۆ ئەوەی ببێتە پاککەرەوەی مرۆڤی بەڕۆژوو لە قسەی پڕوپوچ‌و ناشەرعی، هەم بۆ ئەوەی ببێتە خۆراکی هەژاران.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەشکردنی زەکات ﴾

(وَتُدْفَعُ الزَّكَاةُ) ئەو زەکاتانەی باسمان کردن، ئەدرێن‌و دابەش ئەکرێن (إِلَى الأَصْنَافِ الثَّمانِيَةِ الَّذِينَ) بە سەر ئەو هەشت جۆرە کەسانەی کە (ذَكَرَهُمُ اللهُ) خوای گەورە ناوی بردون (فِي كِتابِهِ العَزِيزِ) لە قورئانی پیرۆزدا (فِيقَوْلِهِ تَعالى) لەو ئایەتە پیرۆزەی سورەتی (التوبة) کە ئەفەرموێ:

﴿إِنَّمَاالصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِيالرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِيسَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَاللهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ زەکات داندراوە تەنها بدرێتە گەدایان و هەژاران و کرێکارانی زەکات‌و نوێ‌موسوڵمانان‌و کۆیلەکان و قەرزداران و جەنگاوەرانی‌ڕێگەی‌خواو ڕێبوار، خوای گەورە وەهای واجب کردوە، خوا زانایەو کارلەجێیە.

(**پێناسە**): ١- (فَقِير)، واتە: هەژار، کەسێکە ئەوەندە ماڵی نەبێ‌و کارێکی وەهای پێ نەکرێ: کە جێگەی نیوەی پێویستیەکانی ژیانی بۆ پڕ بکاتەوە، بۆ وێنە: پێویستی بە سەد دینار هەبێ، بەڵام ئەو تەنها سی دینار، یان چل دیناری دەست بکەوێ.

٢- (مِسْكِين)، واتە: گەدا، کەسێکە ماڵی هەبێ، یان بتوانێ کارێکی وەهابکا: کە جێگەی پێویستیەکانی ژیانی لە نیوەی زیاتر بۆ پڕ بکاتەوە، بەڵام بەشی نەکا، واتە: پێویستی بە سەد دینار هەبێ، بەڵام ئەو تەنها حەفتا، یان هەشتا دیناری دەست بکەوێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر هاتو ئەیتوانی کار بکا، بەڵام لە بەر خوێندن ڕێگەی نەبو کار بکا، یان کاری حەڵاڵی دەست نەئەکەوت، یان نەئەگونجا خۆی ئاشکرا بکاو کار بکا، ئەوانە گشتیان بە گەدا، یان بە هەژار دائەندرێن، هەروەها ئەگەر کەسێك پێویستی بە ژن هێنان هەبوو، بۆی دروستە بە ئەندازەی ئەرکی ژن هێنان زەکات وەربگرێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك لە لایەن دایك‌و باوکی، یان لە لایەن منداڵەکانی بەخێو بکرێ‌و پێویستیەکانی ژیانی بۆ دابین بکرێن، ئەوە نە بە گەداو نە بە هەژار ناژمێردرێ، هەرچەند هیچیشی نەبێ.

هەروەها ئەو کەسەی بە ناوی خواپەرستی واز لە ئیش‌وکار ئەهێنێ، هەم ئەو ژنەی لە مێردەکەی تۆراوە، ئەوانەش بە گەداو هەژار ناژمێردرێن‌و نابێ زەکات وەربگرن.

وَإِلَى مَنْ يُوجَدُ مِنهُمْ، وَلاَ يَقْتَصِرُ عَلَى أَقَلِّ مِنْ ثَلاَثَةٍ مِنْ كُلِّ صِنْفٍ إِلاَّ الْعَامِلَ،

٣- (عامِلُ‌الزَّكاةِ)، واتە: كرێكاری زەكات، ئەو كەسەیە كە زەكات كۆ ئەكاتەوەو دابەشی ئەكاو ناوی زەكاتدەرەكان ئەنووسێ.

٤- (مُؤَلَّفَةُ‌الْقُلُوبِ)، واتە: نوێ‌موسوڵمان، ئەو كەسەیە كە تازە موسوڵمان بووەو نیازی بێ‌هێزە، یان بەهێزە بەڵام خاوەنی پلەو خزمو دۆستە، ئەگەر بە زەكات پێدانی رێزی لێبندرێ، كەسانی‌تریش چاوی لێئەكەن‌و موسوڵمان ئەبن.

٥- (اَلرِّقَابِ)، واتە: كۆیلەی نووسراوپێدراو، ئەو كۆیلەیە گەورەكەی پێی ئەڵێ: ئەگەر ئەوەندە پارەیەم بۆ بێنی ئازادت ئەكەم، ئەوەش بە ئەندازەی پێویستی زەكاتی ئەدرێتێ.

٦- (اَلْغارِمُ)، واتە: قەرزدار، ئەو كەسەیە بۆ كاروباری‌خۆی تووشی قەرزداری بوبێ: وەك خانووكردن‌و ژن هێنان، یان بەڵایەكی هاتبێتە سەر: وەك كوشتنێكی بە هەڵە، ئەو جۆرە قەرزدارانە-بە ئەندازەی قەرزەكە-ئەیاندرێتێ، بەو مەرجەی نەتوانن قەرزەكە بدەنەوە، بەڵام ئەگەر بۆ ئاشتكردنەوەو مراندنەوەی‌ئاژاوە قەرزدار بوبێ، ئەوە زەكاتی ئەدرێتێ هەرچەند دەوڵەمەندیش بێ.

٧- (سَبِیلُ‌الله)، واتە: جەنگاوەرانی رێگای‌خوا، ئەو كەسانەن كە بە بێ‌موچە لە رێگای خوا جەنگ ئەكەن، ئەوانەش بە ئەندازەی ئەركی خواردن‌و جل‌و بەرگی خۆیان‌و منداڵیان تا ئەگەڕێنەوە، هەروەها بۆ كڕینی چەك‌و تەقەمەنیش زەكاتیان ئەدرێتێ، هەرچەند دەوڵەمەندیش بن.

٨- (اِبنُ‌السَّبِیل)، واتە: رێبوار، ئەو كەسەیە كە پێویستە بۆ شوێنێك بچێ، یان ئەیەوێ بگەڕێتەوە بۆ ماڵی‌خۆی، ئەمەش بەگوێرەی پێویستی‌سەفەرەكەی زەكاتی ئەدرێتێ، بەو مەرجەی هیچی نەبێ بۆ مەسرەفی رێگەو سەفەرەكەشی بۆ گوناهكاری نەبێ.

ئینجا ئەبی زەكات بدرێتە ئەو هەشت جۆرانە ئەگەر هەبون (وَإِلَى مَنْ يُوجَدُ مِنهُمْ) ئەگەر گشتیان پێكڕا نەبون ئەدرێتە ئەوانەی ئێستا دەست ئەكەون (وَلاَ يَقْتَصِرُ عَلَى أَقَلِّ مِنْ ثَلاَثَةٍ) وە نابێ زەكاتەكەی بداتە كەمتر لە سێ كەسان لە هەر جۆرێك (إِلاَّ الْعَامِلَ) تەنها جۆری كۆكەرەوەی زەكات، ئەگەر یەك كەسیش بێ، دروستە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوەی باسمان كرد، فەرموودەی ئیمامی(شافعي)یە-خوا لێی ڕازی بێ- بەڵام هەندێ زانای‌تر فەرموویانە: دروستە زەكات بداتە سێ كەسیش.

هەم لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا-خوا لێی ڕازی بێ- دروستە: زەكات بدرێتە تەنها یەك كەسیش، جا سەرفیترە بێ، یان زەكاتەكانی‌تر، زۆر لە زانایان ئەم فەرموودەیان بە پەسند زانیوە.

وَخَمْسَةٌ لاَيَجُوزُ دَفْعُها إلَيهِمْ: اَلْغَنيُّ بِمالٍ أَوْ كَسْبٍ، وَالْعَبْدُ، وَبَنُوهاشِمٍ وَبَنُوالْمُطَّلِبِ،

جا بزانه: دروست نیه گواستنه‌وه‌ی زه‌كات له شوێنێك -كه هه‌ژارو گه‌دای تێدابن- بۆ شوێنێكی‌تر ﴿لأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمَّا بَعَثَ مُعاذاً إلَى الْيَمَنِ قالَ لَهُ: أَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ﴾ رواه‌الشيخان، چونكه پێغه‌مبه‌ر ﷺ (معاذ)ی نارده (يَمَنْ)و، پێی فه‌رموو: به‌ خه‌ڵكی (يَمَنْ) بڵێ: خوا زه‌كاتی له سه‌ر ده‌وڵه‌مه‌نده‌كانیان واجب كردوه، ئه‌درێته‌وه هه‌ژاره‌كانی خۆیان.

به‌ڵام له مه‌زهه‌بی ئیمامی (حنفي)دا: دروسته زه‌كات بگواسترێته‌وه، هه‌روه‌هاش ئه‌گه‌ر خزمێكی هه‌ژاری هه‌بێ، سوننه‌ته زه‌كاته‌كه‌ی بۆ بنێرێ.

﴿ئاگاداری﴾: دروست نیه ئه‌و قه‌رزه‌ی له سه‌ر هه‌ژاره‌كه‌یه: به‌ به‌ر زه‌كاتی بێخێ، واته: بڵێ: قه‌رزه‌كه‌م مه‌ده‌وه وای دائه‌نێم كه زه‌كاتم داوه‌ته تۆ و زه‌كات ناده‌م.

هه‌روه‌ها دروست نیه بڵێته هه‌ژاره‌كه: به‌و مه‌رجه زه‌كاتت ئه‌ده‌مێ: كه له‌جیاتی قه‌رزه‌كه‌م بیده‌یه‌وه خۆم.

(وَخَمْسَةٌ) پێنج جۆره كه‌س هه‌نه (لاَيَجُوزُ) دروست نیه (دَفْعُهاإلَيْهِمْ) زه‌كاتیان بدرێتێ: یه‌كه‌م: (اَلْغَنِيُّ) ده‌وڵه‌مه‌نده (بِمالٍ) له به‌ر ئه‌وه‌ی به‌شی خۆی ماڵی هه‌یه (أَوْ كَسْبٍ) یان له به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌توانێ ئیش‌وكار بكاو گوزه‌رانی ماڵو منداڵی پێ دابین بكا، جا -ئه‌و ده‌وڵه‌مه‌نده -هه‌رچه‌ند خانوو و موڵكیشی نه‌بێ، زه‌كاتی هه‌ر پێناشێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن عُمَر رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ وَلاَ لِذِي مِرَّةٍ سَوِيٍّ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: ئه‌و زه‌كاته حه‌ڵاڵ نیه بۆ كه‌سێكی به‌شی خۆی ماڵی هه‌بێ، یان لاشه‌یه‌كی به‌هێزو ته‌واوی هه‌بێ بۆ ئیش‌و كار.

دووه‌م: (وَالْعَبْدُ) كۆیله‌یه، كه نووسراوی پێنه‌درابێ.

سێیه‌م: (وَبَنُوهاشِمٍ) نه‌ته‌وه‌ی هاشم‌و (وَبَنُوالْمُطَّلِبِ) هه‌روه‌ها نه‌ته‌وه‌ی موته‌لیب، چونكه ئه‌وانه خزمی‌پێغه‌مبه‌رن ﷺ ﴿عَن عَبْدِاللهِ بِن‌الحارِث رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إنَّها لاتَحِلُّ لِمُحَمَّدٍ وَلا لآلِ مُحَمَّدٍ ﷺ﴾ رواه مسلم، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: ئه‌و زه‌كاته بۆ پێغه‌مبه‌ر ﷺ حه‌ڵاڵ نیه‌و بۆ خزمه‌كانیشی حه‌ڵاڵ نیه.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌و سه‌یدانه‌ی كه له كوردستان نیشته‌جێن‌و نه‌ته‌وه‌ی (فاطمة)ی كیژی پێغه‌مبه‌رن ﷺ دروست نیه زه‌كات وه‌ربگرن.

به‌ڵام هه‌ندێ له زانایان فه‌رموویانه: چونكه خزمه‌كانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ئێستا له پێنجێكی(بيت المال) به‌شیان نیه، دروسته زه‌كات وه‌ربگرن، كه‌وابوو: به‌م فه‌رموده‌یه سه‌یده‌كانیش دروسته زه‌كات وه‌ربگرن.

چوارەم: (وَالْكافِرُ) كافر زەكاتى پێناشێ، بگەڕێوە بۆحەديسى موعاز.
پێنجەم: (وَمَنْ تَلْزَمُ الْمُزَكِّيَ) كەسێكە كە لە سەر زەكاتدەرەكە واجب بێ (نَفَقَتُهُ) بەخێوى بكا: وەك ژنو باوكو كوڕو كيژو ئەو جۆرانە، كەوابوو: (لاَ يَدْفَعُها إِلَيْهِمْ) دروست نيە زەكاتدەرەكە زەكاتى خۆى بياندات (بِاسْمِ الْفُقَراءِ وَالْمَساكِينِ) بە ناوى هەژارو گەدايان، چونكە بەو زەكاتدانە بەخێوكردن لە سەر خۆى لائەدا، ئەمەش ئەبێتە فێڵبازى، بەڵام بە ناوى قەرزدارو ڕێبوارو جەنگاوەرى ڕێگاى خوا، دروستە زەكاتيان بداتێ.

﴿ئاگادارى﴾: ١- دروستە ئافرەت زەكاتەكەى خۆى بداتە مێردەكەىخۆى، هەروەها دروستە باوك زەكاتىخۆى بداتە ئەو جۆرە كوڕەى كە منداڵو خێزانى هەنەو پێى بەخێو ناكرێن.

٢- پێويستە كە كاتى زەكات واجببوون هات، بەزوترين كات زەكات بدا.

٣- هەروەها مەكروهە ئەوشتەى لە زەكات دلويەتيە كەسێك، يان بە خێر دلويەتيێ، لێى بكرێتەوە ﴿عَنْ عُمَرَ﷜ قالَ: حَمَلْتُ عَلى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ فَظَنَنْتُ أَنَّ صَاحِبَهُ بائِعُهُ بِرُخْصٍ فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَتَبْتَعْهُ وَلَوْ أَعْطاكَهُ بِدِرْهَمٍ﴾ رواه‌الشيخان، ئيمامى (عمر) فەرمووى: بۆ ڕێگاى خوا ئەسپێكم دايە پياوێك، جاوام زانى بە هەرزان ئەيفرۆشێتەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: لێى مەكڕەوە هەرچەندە بە يەك ديرهەميش پێت بفرۆشێ.

٤- دروستە وەكيلگرتن بۆ زەكاتدانو بۆ زەكات وەرگرتن.

٥- كاركردن بە هەژارو گەدا، يان باسكردنى زەكات ڕووبەڕووى زەكاتوەرگرەكە، يان منەت لە سەركردنى، لە خێرەكەى كەم ئەكاتەوە.

﴿پاشكۆ﴾: ١- ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﷜: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ سَأَلَ النّاسَ تَكَثُّراً فَإِنَّما يَسْأَلُ جَمْراً فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ يَسْتَكْثِرْ﴾ رواه‌مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرموويەتى: هەر كەسێك دەرۆزە بكاو زەكات وەربگرێ بۆ ئەوەى ماڵى زۆر ببێ، ئەوە پەنگرى جەهەنەم بۆ خۆى كۆ ئەكاتەوە، جا با كەم بكا، يان زۆر بكا.

٢- ﴿عَنْ أَنَسٍ﷜:قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَتَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: خێركردن توڕەيىخوا ئەكوژێنێتەوەو مردنى نالەبار ئەگەڕێنێتەوە.

٣- ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدٍ﷜: قالَ النَّبِيُّ ﷺ لِزَيْنَبَ: زَوْجُكِ وَوَلَدُكِ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتِ بِهِ عَلَيْهِمْ﴾ رواه‌البخارى، پێغەمبەر ﷺ بە (زەينەبە)ى فەرموو: مێردى خۆتو منداڵەكانى خۆت لە هەموو كەسێك موستەحەقترن خێريان پێ بكەى.

* * *

(كـــتـابُ الـــصِّـــيامِ)

وَشَـــرائِطُ وُجُـــوبُ الصِّـــيامِ أَرْبَعَـــةُ أَشْـــياءَ: اَلإِسْـــلامُ، وَالْبُلُـــوغُ، وَالْعَـــقْـــلُ،

﴿ كتابُ الصِّيامِ: ئەم پەڕتووکە باسی ڕۆژوو ئەکا ﴾

ڕۆژوو لە ئیسلامدا ئەمەیە: لە بەرەبەیانەوە تا ڕۆژئاوابوون خۆی قەدەغە بکا لەو شتانەی ڕۆژوو بە تاڵ ئەکەنەوە. ڕۆژووی مانگیڕەمەزان چوارەمین ڕوکنی ئیسلامە، لە مانگی (شعبان) ساڵی دووەمی کۆچی واجب کراوە.

ئینجا بزانە: بەڕۆژووبوونی مانگیڕەمەزان واجب ئەبێ: بە دیتنی مانگی یەکشەوەی ڕەمەزان، یان بە تەواوبوونی سی ڕۆژی مانگی شەعبان ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِىَاللهُ عَنهما: قـالَ النَّبِيُّﷺ: صُومُوا لِرُؤْيَتِه وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ حالَتْ دُونَهُ غَيابَةٌ فَأَكْمِلوُا ثَلاثِينَ يَوْمـاً﴾ رواه الترمذی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کە مانگی یەکشەوەی ڕەمەزانتان بینی بەڕۆژوو بن، هەروەها ئەگەر مانگی یەکشەوەی شەووالتان بینی بیکەنە چەژن، بەڵام ئەگەر مانگی یەکشەوەتان نەبینی، سی ڕۆژی شەعبان، یان ڕەمەزان تەواو بکەن.

دیسان بزانە: بە شاهیدیی پیاوێکی دادپەروەر-(عَدْل)-کە بڵێ: (من مانگی یەکشەوەی ڕەمەزانی ئەم ساڵم دیتوە).- ئەبێتە ڕەمەزان.

هەروەها ئەگەر فەرمانڕەوایەکی موسوڵمانان بڕیاری بڵاوکردەوەو گوتی: (بە شەرع بۆم دەرکەوتوە سبەینێ ڕەمەزانە). ئەوە هەرکەسێك لە ژێر فەرمانی ئەودا بێ، واجبە بیکاتە ڕەمەزانو بەڕۆژوو بێ.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لە مەزهەبی(شافعي) هەرسێك مەزهەبەکەیتر ئەفەرموون: ئەگەر لە وڵاتێکی ئیسلامدا مانگی یەکشەوەی ڕەمەزان بینرا، لە هەموو وڵاتانیتر ئەبێتە ڕەمەزان، هەرچەند دووریش بن.

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الصِّيامِ) مەرجەکانی واجببوونی ڕۆژوویڕەمەزان (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوار مەرجن: یەکەم: (اَلإِسْلامُ) ئیسلامەتییە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَىالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ ئەی خاوەن باوەڕان ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان لە سەر ئێوە واجب کراوە، هەروەك لە سەر ئومەتەکانی پێش ئێوەش واجب کراوە.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلوغبوونە، واتە: لە سەر منداڵ واجب نیە. سێیەم: (وَالْعَقْـلُ) عەقڵی هەبێ، واتە: لە سەر شێتو بێهۆش واجب نیە ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِىَاللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النّائِمِ حَتّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتّى يُفِيقَ﴾ رواه احمد والنسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوسینی تاوان لە سەر سێ کەسان هەڵگیراوە: لە سەر نوستوو تا هەشیار ئەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلوغی ئەبێ، لە سەر شێت تا چاك ئەبێتەوە.

وَالقُــــدْرَةُ عَلَى الصَّــــوْمِ. وَفَــــرائِضُ الصَّــــوْمِ أَرْبَعَــــةُ أَشْــــياءَ: اَلنِّيَّةُ، وَالإِمْسَاكُ: عَنِ الأَكْلِ وَالشُّرْبِ، وَالْجِماعِ، وَتَعَمُّدِ الْقَيْءِ.

چوارەم: (وَالْقُدْرَةُ عَلَى الصَّوْمِ) توانای ڕۆژووگرتنی هەبێ، هەروەك لەمەودوا باسی ئەکەین.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر منداڵ توانای ڕۆژووی هەبوو، واجبە لە حەفت ساڵیەوە فەرمانی پێ بکرێ ڕۆژوو بگرێ، وە لە دە ساڵی لێی بدرێ ئەگەر بەڕۆژوو نەبو.

(وَفَــرائِضُ الصَّــوْمِ) واجبـــەکانی ڕۆژوو (أَرْبَعَـــةُ أَشْــياءَ) چـــوارن: یەکەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە هەموو شەوێك، واتە: لە ڕۆژ ئاوابوونەوە تا پێش بەیان ماوەی هەیە کە بە دڵ نیەت بێنێ و بڵێ: (نیەتم وەیە سبەینێ بەڕۆژوو بم لە واجبی ڕەمەزانی ئەم ساڵ).

کەواتە: ئەگەر بە شەو نیەتی لە بیرچو، ڕۆژووەکەی دروست نیەو ئەبی قـەزای بکاتـەوە ﴿عَنْ حَفْصَةَ رضي الله عنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ لَمْ يُجْمِعِ الصِّيامَ قَبْلَ الْفَجْرِ فَلا صِيامَ لَـهُ﴾ رواه ابنا خزيمة وحبـان، پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووی: هـەر کەسێك تـا پـێش بـەیانی نیـەتی ڕۆژووی نەهێنابێ، ڕۆژووەکەی قەبوڵ نابێ.

﴿ئاگاداری﴾: ڕۆژووی سوننەت تا پێش نیوەڕۆ ماوەی نیەتهێنانی هەیە، بەو مەرجەی لە بەیانەوە تا نیەت ئەهێنێ هیچی وای نەکردبێ: ڕۆژووی پێ بەتاڵ ببێ ﴿عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها: دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ ذاتَ يَوْمٍ فَقالَ: هَلْ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ؟ قُلْنا: لاَ. قالَ: فَإِنِّي إِذاً صائِمٌ﴾ رواه مسـلم، (عائِشَـة) -خوا لێی ڕازی بێ- فـەرموویـەتی: ڕۆژێـك پێغەمبـەر ﷺ هاتـە ماڵـەوەو فەرمووی: ئایا شتێك هەیە بیخۆم؟ گوتمـان: هیچمان نیە. جا فـەرمووی: کەوابێ: مـن بەڕۆژووم، واتە: بەڕۆژوو ئەبم.

ئینجـا بزانـە: هـەر ئـەو حەدیسـە بەڵگـەی ئیمـامی(حنفـی)یـە کـە ئەفـەرموێ: لـە ڕۆژئاوابوونەوە تا کاتی چێشتەنگاو دروستە: نیەتی ڕۆژووی ڕەمەزان بێنێ.

هەروەها بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(مالك)دا: دروستە هەر لە یەکـەم شـەوی ڕەمەزانـەوە یەك جار نیەت بێنێ بۆ هەموو ڕەمەزان، ئیتر نایەوێ هەموو شەوێك نیەت بێنێ، جا ئـەو فەرموودەیە زۆر بە سودەو پێویستە ڕەفتـاری پـێبکرێ، بۆ ئـەوەی لـە قەزاکردنـەوەی ڕۆژوو ڕزگار ببین، هەروەها ئەو فەرموودەیە بۆ ڕۆژوەکانی‌تری کەففارەتیش -کە بە سـەر یەکدا واجبن- ئیشی پێ‌ئەکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: واجبە: لە نیەتهێناندا ناوی ڕۆژووەکە دیاری بکرێ: ئایا ڕەمەزان بـێ، یان نەزر بێ، یان قەزا بێ، یان کەففارەت بێ.

دووەم: (وَالإِمْسَاكُ) خۆ قەدەغەکردنە (عَنِ الأَكْلِ) لە خواردن و (وَالشُّرْبِ) لـە خواردنـەوە سێیەم: (وَالْجِماعِ) خۆ قەدەغەکردنـە لـە جیمـاع کـردن. چوارەم: (وَتَعَمُّـدِ الْقَـيْءِ) خـۆ قەدەغەکردنە لە خۆڕشاندنەوە. جا ئەو سێیانە لە بەیانەوە تا ڕۆژئاوابوون قەدەغەنە.

وَالَّذِى يُفْطِرُ به الصَّائِمُ عَشَرَةُ أَشْياءَ: ما وَصَلَ عَمْداً إِلَى الْجَوْفِ أَوِالرَّأْسِ، وَالْحُقْنَةُ فِي أَحَدِالسَّبِيلَيْنِ، وَالْقَيْءُ عَمْداً،

﴿ باسى بەتالبوونى رۆژوو ﴾

(وَالَّذِى يُفْطِرُ بِهِ الصَّائِمُ) ئەو شتانەی رۆژوو بەتاڵ ئەكەن (عَشَرَةُ أَشْياءَ) دە شتن، هەر یەكێك لەو دەیانە رووی‌دا، ئەبی رۆژووەكە قەزا بكاتەوە:

یەكەم: (ما وَصَلَ عَمْداً) گەیاندنی شتێكە بە قەسدی (إِلَى الْجَوْفِ) بۆ ناو بۆشایی لەش: وەك سینگو زگو میزدانە (أَوِالرَّأْسِ) یان بۆشاییەكانی سەری: وەك گەروو و لووتو گوێو ناو مێشكدان، ئینجا ئەو شتە: خواردنو خواردنەوە بێ، یان دەرمان بێ، یان شتێكی‌تر بێ: وەك قوتدانی دوكەڵی‌جگەرەو بەڵغەمو، تێنانی پەنجەی دەستو داروچكە...هتد.

بەلام ئەگەر یەكێكی لەوانە بە هەڵە كرد، یان بە زۆر پێیان كرد، یان لەبیری چوبو كە بەرۆژووە، ئەوە رۆژووەكەی بەتاڵ نابێو قەزاكردنەوەی ناوێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ نَسِيَ وَهُوَ صائِمٌ فَأَكَلَ أَوْ شَرِبَ فَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ فَإِنَّما أَطْعَمَهُ اللهُ وَسَقاهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك لەبیری‌چو كە بەرۆژووەو شتێكی خوارد، یان شتێكی خواردەوە، با رۆژووەكەی تەواو بكا، چونكە خوای گەورە ئەو خواردنو خواردنەوەی داوەتێ.

﴿ئاگاداری﴾ مەرجە: شتەكە لە كونێكی‌كراوەرا بچێتە ناو بۆشایی، كەواتە: هەر شتێك لە رێگای دەمارەوە، یان لە رێگای پێستەوە بچێتە ناو لەشی مرۆڤ -جگە لە بۆشایی- ئەوە رۆژووی پێ بەتاڵ نابێ، هەرچەند تێنووەتی‌و برسیەتیش لاببا: وەكو شرونقە لێدان‌و خۆ چەوركردن‌و خوێن تێكردنی‌دەمارو ئاو تێكردنی‌دەمار ﴿قالَ بَعْضُ أَصْحابِ النَّبِيِّ ﷺ: لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ الْماءَ وَهُوَ صائِمٌ مِنَ الْحَرِّ أَوِالْعَطَشِ﴾ رواه أبوداود، واتە: پێغەمبەرم ﷺ بینی بەرۆژوو بوو، لە بەر گەرما، یان تێنووەتی ئاوی بە سەری خۆی‌دا ئەكرد.

هەروەها بە تێچوونی‌پێشوولەو دوكەڵو تۆزی‌خۆڵو تۆزی‌ئاردو بۆنكردن‌و تف قوتدان‌و دەرمانی‌چاو -بە هیچێكیان- رۆژوو بەتاڵ نابێ.

دووەم: (وَالْحُقْنَةُ) تێكردنی شتێكە بە ترومپا (فِي أَحَدِ السَّبِيلَيْنِ) لە ناو یەكێك لە كونی پێشەوە، یان پشتەوە: جا دەرمان بێ، یان نا، وەك پەنجە تێنان لە كاتی تارەت كردن، ئەوە رۆژوو بەتاڵ ئەكا.

سێیەم: (وَالْقَيْءُ عَمْداً) خۆ رشاندنەوەیە بە قەسدی ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ ذَرَعَهُ الْقَيْءُ وَهُوَ صائِمٌ فَلَيْسَ عَلَيْهِ قَضاءٌ، وَإِنِ اسْتَقاءَ فَلْيَقْضِ﴾ رواه اصحاب السنن

والحاكم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك بەڕۆژوو بێو بە دەست خۆی نەبو ڕشاوە، قەزاکردنەوەی لە سەر نیە، بەڵام ئەگەر بەخۆی خۆی ڕشاندەوە، با ڕۆژووەکە قەزا بکاتەوە.

چوارەم: (وَالْوَطْءُ عَمْداً فِي الْفَرْجِ) جیماع کردنە بە قەسدی، واتە: ئەگەر نەیزانی بەڕۆژووە، یان نەیزانی حەرامە ڕۆژووەکەی بەتاڵ نابێ.

پێنجەم: (وَالإِنْزالُ) هێنانی ئاوی خۆیەتی، واتە: خۆ ڕەحەتکردنە (عَنْ مُباشَرَةٍ) بە هۆی دەستبازی لەگەڵ یەکێکیتر، یان بە هۆی دەست تێوەردانی عەورەتیخۆی ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِیَاللهُ عَنها: کانَ النَّبِيُّﷺ يُقَبِّلُ وَيُباشِرُ وَهُوَ صائِمٌ، وَكانَ أَمْلَكَكُمْ لِإِرْبِهِ﴾ رواه الشیخان، حەزرەتی(عائِشَة) فەرموویەتی: پێغەمبەرﷺ لەو کاتەی کە بەڕۆژوو بوو، خێزانەکانی خۆی ماچ ئەکردنو دەستبازیی لەگەڵ ئەکردن، بەڵام لە هەمووتان خۆڕاگرتر بوو، لەشی پیس نەئەبو. واتە: ئەگەر مەترسی ئاوهاتنی هەبایە وایﻧەئەکرد.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك بە شەو جیماعی کرد، بەڵام تا دوای بانگی سبەینێ خۆی نەشۆرد، یان بە ڕۆژ نوستو تووشی جەنابەت بوو، واتە: لەشی پیس بوو، ئەوانە هیچیان ڕۆژوویان بەتاڵ نابێ ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِیَاللهُ عَنها: كانَ النَّبِيُّﷺ يُدْرِكُهُ الْفَجْرُ مِنْ رَمَضانَ مِنْ غَيْرِ حُلُمٍ فَيَغْتَسِلُ وَيَصُومُ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺ لەشی بە جەنابەت دەبو، بەیان دائەهاتو بەڕۆژوو بوو، ئینجا خۆی ئەشۆردو ڕۆژووەکەی تەواو ئەکرد.

شەشەم: (وَالْحَيْضُ) هاتنی خوێنیحەیزە هەرچەندە یەك پشکیش بێ. حەفتەم: (وَالنِّفاسُ) هاتنی خوێنی دوای مندالبوونە. هەشتەم: بە مندالبوونیش ڕۆژوو بەتاڵ ئەبێ، هەرچەند خوێنیش نەبینێ ﴿سُئِلَتْ عائِشَةُرَضِیَاللهُ عَنها: ما بالُ الْحائِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلاَ تَقْضِي الصَّلاَةَ؟ قالَتْ: كانَ يُصِيبُنا ذَلِكَ فَنُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّوْمِ وَلاَنُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّلاَةِ﴾ رواه الشیخان، حەزرەتی (عائِشَة) فەرموویەتی: کاتێ تووشی حەیز ئەبوین، پێغەمبەرﷺ فەرمانی پێئەکردین ڕۆژوو قەزا بکەینەوە، بەڵام فەرمانی نەئەکرد نوێژ قەزا بکەینەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەت بە شەو پاك بۆوە: لە حەیز، یان لە نیفاس، واجبە نیەت بێنێو سبەینێ بەڕۆژوو بێ، هەرچەند فریاش نەکەوێ خۆی بشۆرێ.

نۆیەم: (وَالْجُنُونُ) شێت بوونە: واتە: ئەگەر بۆ ماوەیەکی کەمیش شێت ببێ، ڕۆژووەکەی بەتاڵ ئەبێتەوە، بەڵام قەزاکردنەوەی لە سەر نیە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك لە بەیانەوە تا ڕۆژ ئاوابوون نووست، یان لە هۆش خۆی چوو، بەڵام بۆ ماوەیەکی کەم بە هۆش هاتەوە، هەردووکیان ڕۆژووەکەیان دروستە.

دەیەم: (وَالرِّدَّةُ) کافربوونە، واتە: ئەگەر موسوڵمانی بەڕۆژوو یەك کوفر بکا، ڕۆژووەکەی

وَيُسْتَحَبُّ فِي الصَّوْمِ ثَلاَثَةُ أَشْيَاءَ: تَعْجِيلُ الْفِطْرِ، وَتَأْخِيرُ السُّحُورِ، وَتَرْكُ الْهُجْرِ مِنَ الْكَلاَمِ.

بەتاڵ ئەبێ‌و واجبە قەزای بکاتەوە، بەڵام کافری بنەڕەتی -کە موسوڵمان ئەبێ- لە سەری واجب نیە ڕۆژووەکان قەزا بکاتەوە.

﴿ باسی سوننەتەکانی ڕۆژوو ﴾

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (فِي الصَّوْمِ) لە هەموو جۆرە ڕۆژووەکدا (ثَلاَثَةُ أَشْيَاءَ) سێ شت:

یەکەم: (تَعْجِيلُ الْفِطْرِ) بە پەلە فەتار بکاتەوە، واتە: کە دڵنیابو ڕۆژ ئاوا بووە، شتێك بخوا، (ئەم شێوەیە پێی ئەگوترێ: بەربانگ).

دووەم: (وَتَأْخِيرُالسُّحُورِ) درەنگ پاشیو بخوا بەو مەرجەی گومانی لێپەیدا نەبێ: ئایا بەیان بووە، یان نا ﴿عَنْ سَهْلِ بنِسَعْدٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَيَزالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ ما عَجَّلُوا الْفِطْرَ وَأَخَّرُواالسُّحُورَ﴾ رواه احمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: موسوڵمانان هەر لە باشیدا ئەژین تا بەردەوام ئەبن لە سەر فەتارکردنەوەی زوو و پاشیوخواردنی درەنگ.

ئینجا بزانە: سوننەتە فەتار بە خورما بکاتەوە، ئەگەر نەبوو، بە ئاو فەتار بکاتەوە ﴿عَنْ سَلْمانَ بن عامرٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا أَفْطَرَ أَحَدُكُمْ فَلْيُفْطِرْ عَلَى تَمْرٍ فَإِنَّهُ بَرَكَةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيُفْطِرْ عَلَى ماءٍ فَإِنَّهُ طَهُورٌ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێ فەتارتان کردەوەبە قەسپ فەتار بکەنەوە، چونکە هێزتان زیاد ئەکا، ئەگەر قەسپ دەست نەکەوت، بە ئاو فەتار بکەنەوە، چونکە ئاو پاککەرەوەیە.

هەروەها سوننەتە: لە کاتی بەربانگ بڵێ: ﴿بِسْمِ اللهِ أَللَّهُمَّ لَكَ صُمْتُ وَعَلَى رِزْقِكَ أَفْطَرْتُ﴾ رواه الطبرانی.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پاشیوی خوارد، دوایێ ئاشکرا بوو لە کاتی پاشیوخواردن نوێژی سبەینێ بووە، ئەوە ئەبی تا ئێوارە بەڕۆژوو بێ‌و قەزاشی بکاتەوە.

هەروەها ئەگەر وایزانی ڕۆژ ئاوا بووەو فەتاری کردەوە، دوایێ ئاشکرا بوو ڕۆژ ئاوا نەبوە، هەر ئەبی قەزای بکاتەوە.

سێیەم: (وَتَرْكُ الْهُجْرِ مِنَ الْكَلاَمِ) واز هێنانە لە قسەی ناشیرن‌و پڕوپووچ‌و جنێودان‌و غەیبەتکردن‌و درۆکردن، چونکە بەم جۆرە شتانە خێری ڕۆژوو کەم ئەبێتەوە ﴿عَنْ أَبِيهُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا أَصْبَحَ أَحَدُكُمْ يَوْماً صائِماً فَلاَ يَرْفُثْ وَلاَ يَجْهَلْ فَإِنِ امْرُؤٌ شاتَمَهُ أَوْ قاتَلَهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّي صائِمٌ﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر ڕۆژێك یەکێك لە ئێوە بەڕۆژوو بوو، با قسەی ناشیرن‌و پڕوپووچ نەکاو کردەوەی ناشیرن نەکا، جا ئەگەر کەسێك جنێوی پێدا، یان لەگەڵی کەوتە شەڕ، با بڵێ: من بەڕۆژووم. واتە: لەمە زیاتر وەڵامی نەداتەوە.

وَيَحْـرُمُ صِيامُ خَمْسَةِ أَيّامٍ: اَلْعِيدانِ، وَأَيّامُ التَّشْرِيقِ الثَّلاثَةُ.
وَيُكْرَهُ صَوْمُ يَوْمِ الشَّكِّ إِلاّ أَنْ يُوافِقَ عادَةً لَهُ.

﴿ باسی ڕۆژووەکانی قەدەغەکراو ﴾

(وَيَحْرُمُ) حەرامە (صِيامُ خَمْسَةِ أَيّامٍ) بەڕۆژووبوون لە پێنج ڕۆژاندا: بە نیەتی سوننەت و نەزر و قەزا و کەففارەت:

یەکەم و دووەم: (اَلْعِيدانِ) بەڕۆژووبوونی جەژنی ڕەمەزان و قوربان ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ: عَنْ صِيامِ يَوْمِ الأَضْحَى وَيَوْمِ الْفِطْرِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: لە ڕۆژی جەژنی ڕەمەزان و قورباندا بەڕۆژوو ببین.

سێیەم و چوارەم و پێنجەم: (وَأَيّامُ التَّشْرِيقِ الثَّلاثَةُ) سێ ڕۆژەکانی دوای جەژنی قوربان حەرامە بەڕۆژووبوون ﴿عَنْ نُبَيْشَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَيّامُ التَّشْرِيقِ أَيّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرِ اللهِ تَعالَى﴾ رواه‌مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (أَيّامُ التَّشْرِيقِ)-هەر سێك ڕۆژەکانی دوای جەژنی قوربان، ڕۆژی خواردن و خواردنەوەو ڕۆژی زیکری خوای گەورەنە.

(وَيُكْرَهُ) مەکروهە، بەلام بە فەرموودەی ڕاستتر حەرامە: (صَوْمُ يَوْمِ الشَّكِّ) بەڕۆژووبوونی ڕۆژی گومانلێکراو، واتە: ئەو ڕۆژەی کە گومان هەیە: ئایا ڕەمەزانە، یان نا؟ کە ڕۆژی سییەمی مانگی شەعبانە، دەنگو باس بلاو ئەبێتەوەو ئەلێن: مانگیان دیتوە، بەلام بە گوێرەی شەرع کەس شاهیدیەی نەداوە ﴿عَنْ عَمّارٍ ﷺ: مَنْ صامَ يَوْمَ الشَّكِّ فَقَدْ عَصَى أَبا الْقاسِمِ ﷺ﴾ رواه أصحاب السنن، هەر کەسێك لە ڕۆژی گومانلێکراودا بەڕۆژوو ببێ، ئەوە تاوانی کردوە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ.

(إِلاّ أَنْ يُوافِقَ عادَةً لَهُ) بەلام ئەگەر ڕۆژی گومان لێکراو لەگەڵ عادەتی خۆی تێکی ئەکردەوە، ئەوە دروستە بەڕۆژوو ببێ: وەك کەسێك عادەتی بوو دوو شەممە، یان پێنج شەممە بەڕۆژوو ئەبو، یان قەزای لە سەر بوو، ئەوە بۆ ئەو کەسە حەرام نیە.

﴿ئاگاداری﴾: حەرامە لە دوای نیوەی شەعبان ڕۆژووی سوننەت بگرێ، بەلام ئەگەر پێش نیوەش بەڕۆژوو بوبێ، یان قەزای لە سەر بوو، یان دوو شەممەو پێنج شەممە بوو، ئەوە دروستە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا انْتَصَفَ شَعْبانُ فَلا تَصُومُوا﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ نیوەی شەعبان ڕۆیی بەڕۆژوو مەبن.

هەروەها مەکروهە ڕۆژی هەینی بە تەنها بەڕۆژوو ببێ، یان ڕۆژی شەممە بە تەنها ﴿قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لا يَصُمْ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِلاّ أَنْ يَصُومَ قَبْلَهُ أَوْ يَصُومَ بَعْدَهُ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ کەستان لە ڕۆژی هەینیدا بەڕۆژوو ببێ، مەگەر ڕۆژێکیش لە پێشی، یان لە دوای بەڕۆژوو ببێ.

وَمَنْ وَطِيءَ فِي نَهارِ رَمَضانَ عامِداً فِي الْفَرْجِ فَعَلَيْهِ الْقَضاءُ وَالْكَفَّارَةُ، وَهِيَ: عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً لِكُلِّ مِسْكِينٍ مُدٌّ.

﴿ باسى (فِدْيَة) و (كَفَّارَة)ى ڕۆژوو ﴾

(وَمَنْ وَطِيءَ) هەر كەسێك جیماع بكا (فِي نَهارِ رَمَضانَ) لە ڕۆژانی مانگی ڕەمەزاندا، بەو مەرجەی بەڕۆژوو بێ (عامِداً) بە قەسدی (فِي الْفَرْجِ) بەو جۆرەی سەری ئامێری خۆی بخاتە ناو كونی پێشەوە، یان پشتەوە (فَعَلَيْهِ الْقَضاءُ) واجبە ئەو ڕۆژووە قەزا بكاتەوەو هەم (وَالْكَفَّارَةُ) واجبە: كەففارەتیش بدا بەو شێوەیەی داهاتوو.

﴿ئاگاداری﴾: ١- ئەم كەففارەتە هەر لە سەر پیاوەكە واجبەو لە سەر ئافرەتەكە واجب نیە، بەڵام ئەبێ ئافرەتەكەش ڕۆژووەكە قەزا بكاتەوە.

٢- هەر كەسێك نەزانێ جیماع كردن حەرامە؟ چونكە لە زانایانی ئایینی دوور بوو، یان تازە موسوڵمان بوو، یان لەبیری بچێ كە بەڕۆژووەو جیماع بكا، كەففارەتی لە سەر نیە.

٣- جگە لە مانگی ڕەمەزان لە هیچ مانگێكیتردا كەففارەت واجب نابێ بە جیماع كردن، تەنها ڕۆژووەكە بەتاڵ ئەبێ.

٤- هەروەها ئەو كەسەی بەڕۆژوو نیە لە مانگی ڕەمەزاندا، یان پێش جیماعكردن ڕۆژووەكەی بە شتێكیتر شكاندبو، ئەویش كەففارەتی لە سەر نیە.

(وَهِيَ) كەففارەتی جیماعی مانگی ڕەمەزان بەم شێوەیە:

یەكەم: (عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) ئەگەر دەست بكەوێ ئەبێ كۆیلەیەكی موسوڵمان ئازاد بكا.

دووەم: (فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) ئەگەر دەستی نەكەوت (فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ) ئەبێ دوو مانگ بە سەر یەكدا بەڕۆژوو بێ، واتە: نابێ یەك ڕۆژ نێوانی بخاتێ.

سێیەم: (فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ) ئەگەر توانای نەبو دوو مانگ بە سەر یەكدا بەڕۆژوو بێ: لە بەر پیری، یان لە بەر نەخۆشییەكی بەردەوام، ئەوكاتە (فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً) ئەبێ خواردن بداتە شەست هەژارو گەدا (لِكُلِّ مِسْكِينٍ مُدٌّ) هەر هەژارێك، یان هەر گەدایەك، مستێك دانەوێڵەی بداتێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ: فَقالَ وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي فِي رَمَضانَ؟ قالَ ﷺ: هَلْ تَجِدُ ما تَعْتِقُ رَقَبَةً؟ قالَ: لا. قالَ: فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ؟ قالَ: لا. قالَ: فَهَلْ تَجِدُ مَا تُطْعِمُ سِتِّينَ مِسْكِيناً؟ قالَ: لا. ثُمَّ جَلَسَ فَأُتِيَ النَّبِيُّ ﷺ بِعَرَقٍ فِيهِ تَمْرٌ، فَقالَ ﷺ: تَصَدَّقْ بِهَذا...﴾ رواه الشيخان، پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و گوتی: جیماعم لەگەڵ ژنی خۆم كردوە لە مانگی ڕەمەزاندا كە بەڕۆژوو بووم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا كۆیلەیەكت دەست ئەكەوێ ئازادی بكەی؟ گوتی: نا. فەرمووی: ئایا ئەتوانی دوو مانگ بە سەر یەكدا بەڕۆژوو ببی؟ گوتی: نا. فەرمووی:

وَمَنْ ماتَ وَعَلَيْهِ صِيامٌ مِنْ رَمَضانَ أَطْعَمَ عَنْهُ وَلِيُّهُ لِكُلِّ يَوْمٍ مُدَّ طَعامٍ، وَالشَّيْخُ إِنْ عَجَزَ عَنِ الصَّوْمِ

ئایا خواردەمەنیت بەشی شەست هەژارو گەدا دەست ئەکەوێ؟ گوتی: نا. ئینجا پیاوەکە هەر لە خزمەتی پێغەمبەرﷺ دانیشت، هەندێك قەسپیان بۆ پێغەمبەرﷺ هێنا، ئەویش دایە پیاوەکەو فەرمووی: ئەوە لەجیاتی کەففارەتەکەت بکە خێر.

جا ئەو حەدیسە وا ئەگەیەنێ: کەففارەت تا مردن لە ئەستۆی ئەمێنێو بە نەبوونی لە سەری لاناچێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەندازەی (کەففارەت) لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: نیو ساعە-کە ئەکاتە (١٨١٥) گرام، واتە: نزیکەی دوو کیلۆ- بۆ هەر هەژارێك.

هەروەها لە لای ئیمامی (حنفی) دروستە: نرخی ئەو سێ ساعە پارە بداتە ئەو شەست گەداو هەژارانە: هەر یەکێ نرخی نیو ساعی بداتێ.

﴿ (فِدْيَة)ی مردوو و ئەو کەسانەی بۆیان دروستە بەڕۆژوو نەبن ﴾

(وَمَنْ ماتَ) هەر موسوڵمانێك مرد (وَعَلَيْهِ صِيامٌ) ڕۆژووی لە سەر بون (مِنْ رَمَضانَ) لە ڕۆژووەکانی مانگی ڕەمەزان، یان هی کەففارەت، یان هی نەزر (أَطْعَمَ عَنْهُ وَلِيُّهُ) خزمێکی مردووەکە لە ماڵی مردووەکە خواردن ئەداتە گەداو هەژاران (لِكُلِّ يَوْمٍ) لەجیاتی هەر ڕۆژووەك (مُدَّ طَعامٍ) مستێك خواردەمەنی.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوە فەرموودەی نوێی ئیمامی(شافعي)یە، بەڵام بەڵگەکەی بێهێزە، کەواتە: فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي) بەهێزترە کە فەرموویەتی: دروستە خزمی مردووەکە، یان بێگانەیەك بە ئیزنی خزمی مردووەکە: لەجیاتی مردووەکە ڕۆژووەکان قەزا بکەنەوە، هەم دروستە خواردنیش بدەنە هەژاران، چونکە بەڵگەی ئەم فەرموودەیە بەهێزە کە ئەمەیە: ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ ماتَ وَعَلَيْهِ صِيامٌ صامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك مرد و ڕۆژووی لە سەر بون، با خزمەکەی لەجیاتی وی ڕۆژووەکانی قەزا بکاتەوە.

ئینجا بزانە: هەر کەسێك لە ڕەمەزاندا نەخۆش بوو و لە دوای ڕەمەزان فریا نەکەوت -لە بەر نەخۆشی- ڕۆژووەکان قەزا بکاتەوە، یان بە ماوەیەکی کەم لە دوای ڕەمەزان مرد، ئەوە ڕۆژووی ناکەونە سەر، واتە: نایەوێ بۆی قەزا بکرێنەوە.

هەروەها فەرموودەیەکی ئیمامی(شافعي) هەیە کە دروستە: نوێژ لەجیاتی مردوو قەزا بکرێنەوە، جا خزمەکانی قەزای بکەنەوە، یان بێگانەیەك بە ئیزنی خزمەکانی.

(وَالشَّيْخُ) پیرەمێردو پیرەژن، هەروەهاش ئەو نەخۆشەی چاوەڕوانی چاکبوونەوەی ناکرێ (إِنْ عَجَزَ عَنِ الصَّوْمِ) هەر یەکێك لەوانە ئەگەر نەیتوانی بەڕۆژوو بێ؟ لە بەر ئەوەی

يُفطِرُ وَيُطعِمُ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مُدّاً، وَالْحامِلُ وَالْمُرْضِعُ إِنْ خافَتا عَلَى أَنْفُسِهِما أَفْطَرَتا، وَعَلَيْهِما الْقَضاءُ، فَإِنْ خافَتا عَلَى أَوْلاَدِهِما أَفْطَرَتا وَعَلَيْهِما الْقَضاءُ وَالْكَفَّارَةُ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مُدٌّ، وَهُوَ رِطْلٌ وَثُلُثٌ بِالْعِراقِيِّ، وَالْمَرِيضُ وَالْمُسافِرُ سَفَراًطَوِيلاً يُفطِرانِ وَيَقْضِيانِ.

ئەكەوتە مەترسی (يُفطِرُ) بۆی دروستە بەرِۆژوو نەبێو (وَيُطعِمُ) خواردەمەنی بداتە گەدا، یان هەژار (عَنْ كُلِّ يَوْمٍ) لەجیاتی هەر رِۆژووەك (مُداً) مستێك دانەوێڵە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ واجبە لە سەر ئەو كەسانەی كە توانای رِۆژووگرتنیان نەماوە: (فِدْيَة) بدەنە هەژار.

(وَالْحامِلُ) ئافرەتی ئاوس (وَالْمُرْضِعُ) ئافرەتی شیردەر (إِذا خافَتا) هەر كاتێ ترسان (عَلَى أَنْفُسِهِما) كە زیان بەخۆیان بگا (أَفْطَرَتا) واجبە فەتار بكەنەوەو بەرِۆژوو نەبن (وَعَلَيْهِما الْقَضاءُ) تەنها قەزاكردنەوەیان لە سەرە ﴿عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ﴿: عَنْ رَجُلٍ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ اللهَ وَضَعَ عَنِ الْمُسافِرِ نِصْفَ الصَّلاَةِ وَالصَّوْمَ، وَرَخَّصَ لِلْحُبْلَى وَالْمُرْضِعِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوای گەورە رِۆژوو و نیوەی نوێژی لە سەر رِێبوار لاداوەو رِێگای رِۆژوونەگرتنی بۆ ئاوس‌و شیردەر داوە.

(وَإِنْ خافَتا عَلَى أَوْلادِهِما) بەڵام ئەگەر ئافرەتی‌ئاوس‌و ئافرەتی‌شیردەر ترسی منداڵەكەیان هەبوو: كە بار باوێ، یان منداڵەكە برسی ببێ (أَفْطَرَتا) با بەرِۆژوو نەبن (وَعَلَيْهِماالْقَضاءُ) لە سەریان واجبە رِۆژووەكان قەزا بكەنەوەو هەم (وَالْكَفّارَةُ) واجبە (فیدیە)ش بدەن (عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مُدٌّ) لەجیاتی هەر رِۆژێك مستێك خواردەمەنی ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: اَلْحُبْلَى وَالْمُرْضِعُ إِذا خافَتا أَفْطَرَتا وَأَطْعَمَتَا﴾ رواه ابوداود، (ابن عباس) فەرموویەتی: ئاوس‌و شیردەر كاتێ ترسیان گەیشتێ، با بەرِۆژوو نەبن‌و خواردن ببەخشنە هەژاران.

﴿ئاگاداری﴾: هەر كەسێك رِۆژوو بشكێنێ بۆ رِزگاركردنی گیانی خۆی، یان ماڵی خۆی، ئەوە تەنها قەزاكردنەوەی لە سەرە، بەڵام ئەگەر رِۆژوو بشكێنێ بۆ رِزگاركردنی گیانی كەسێكی‌تر، یان ماڵی كەسێكی‌تر، یان گیانی ئاژەڵێك: جا هی خۆی بێ، یان نا، ئەوە قەزاكردنەوەو فیدیەی ئەكەوێتە سەر.

(وَهُوَ) ئەندازەی ئەو مستەی بۆ فیدیەو كەففارەتی رِۆژوو داندراوە (رِطْلٌ وَثُلُثٌ بِالعِراقِيِّ) رِیتلێك‌و سێیەكەرِیتلێكە بە رِیتلی‌عێراق: كە ئەكاتە (٦٠٥) گرام.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە كشت (فیدیە)كەی بداتە یەك هەژار، یان یەك گەدا.

(وَالْمَرِيضُ) ئەو نەخۆشەی چاوەرِوانی چاكبوونەوەی ئەكرێ (وَالْمُسافِرُ) وە ئەو كەسەی لە سەفەرە (سَفَراً طَوِيلاً) كە سەفەرەكەی (٨٠) هەشتا كیلۆمەتر درێژ بێ (يُفطِرانِ) بۆیان دروستە بەرِۆژوو نەبن (وَيَقْضِيانِ) بەڵام واجبە رِۆژووەكە قەزا بكەنەوە، كە سەفەرو

نەخۆشی نەمان، خوایگەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ هەر کەسێك نەخۆش بوو، یان ڕێبوار بوو، بۆی دروستە بەڕۆژوو نەبێو بە ژمارەی ئەو ڕۆژانەی نەیگرتون ڕۆژوو قەزا بکاتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: بزانە: هەر کەسێك بە هۆی ڕۆژووگرتن تووشی ئازار ببێ: وەك جووتیارو باغەوانو دروێنەچیو ئاوێرو هەر کارێکیتر–جا بۆ خۆی بێ، یان بۆ کەسێکیتر– یان لە بەر گەرما، یان لە بەر سەرما، یان لە بەر تێنووبوونو برسیبوون، ئەوانە گشتیان لە سەریان واجبە: نیەتی ڕۆژوو بێنن و بەڕۆژوو بن، بەڵام هەر کاتێك بێهێز بون، بۆیان دروستە: ڕۆژووەکە بشکێنن، بەو مەرجەی ئازارەکەیان لە ئەندازە زیاتر بێو ترسی نەخۆشبوونیان هەبێ، ئینجا لە کاتێکیتردا ڕۆژووەکە قەزا ئەکەنەوەو (فیدیە)یان لە سەر نیە.

هەروەها بزانە: هەر کەسێك لەبەر کەمتەرخەمی ڕۆژووی ڕەمەزان قەزا نەکاتەوە تا ڕەمەزانێکیتر دادێ، ئەوە–جگە لە قەزاکردنەوە– بە ژمارەی هەر ڕۆژێك مستێك دانەوێڵەی ئەکەوێتە سەر لە فیدیەی ئەو دواخستنە.

﴿ باسی ڕۆژووی سوننەت ﴾

بەڕۆژووبوون لەو ڕۆژانەدا سوننەتە:

١– ڕۆژانی دووشەممەو پێنج شەممە زۆر خێرە بەڕۆژوو ببێ ﴿عَنْ أُسَامَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: تُعْرَضُ الأَعْمَالُ يَوْمَ الإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسِ فَأُحِبُّ أَنْ يُعْرَضَ عَمَلِي وَأَنَا صَائِمٌ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کردەوەکانی ئادەمیزاد لە ڕۆژانی دووشەممەو پێنج شەممە ئەنێردرێنە خزمەت خوایگەورە، لە بەر ئەوە من پێم خۆشە کە کردەوەکانم ئەنێردرێن بەڕۆژوو بم.

٢– ڕۆژی عالفە–(عَرَفَة)، واتە: نۆیەمینی(ذیالحجَّة)، بەو مەرجەی لە حەج نەبێ ﴿عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رضي الله عنه: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: صِيَامُ يَوْمِ عَرَفَةَ إِنِّي أَحْتَسِبُ عَلَى اللهِ أَنْ يُكَفِّرَ السَّنَةَ الَّتِي قَبْلَهُ وَالسَّنَةَ الَّتِي بَعْدَهُ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڕۆژووبوونی ڕۆژی (عَرَفَة) تکام وایە لە خوایگەورە: گوناهەکانی ساڵی ڕابردوو و داهاتوو لاببا.

٣– ڕۆژی (تاسوعاء)و (عاشوراء)–نۆیەمینو دەیەمینی(مُحَرَّم)، ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: صَامَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ عَاشُورَاءَ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ وَقَالَ: إِذَا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ–إِنْ شَاءَ اللهُ– صُمْنَا الْيَوْمَ التَّاسِعَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی دەیەمینی (مُحَرَّم) بەڕۆژوو بوو و فەرمووی: ساڵیداهاتوو–إِنْ شَاءَ الله–ڕۆژی نۆیەمینیش بەڕۆژوو ئەبین.

٤– شەش ڕۆژ لە مانگی شەشەلان–مانگی دوای ڕەمەزان ﴿عَنْ أَبِي أَيُّوبَ رضي الله عنه: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ فَكَأَنَّمَا صَامَ الدَّهْرَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ

فەرمووی: هەر کەسێك لە ڕەمەزاندا بەڕۆژوو بێ‌و شەش ڕۆژی‌تریش لە مانگی (شوّال) بە دوای ڕەمەزاندا بەڕۆژوو بێ، وەك سەر تا سەری‌ساڵ بەڕۆژوو بوبێ، وای بۆ ئەنووسرێ.

٥- بەڕۆژووبوونی سێ ڕۆژان لە هەموو مانگێکدا ﴿عَنْ عَبدالله بن عُمَررَضِیَ‌اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبيُّ ﷺ: صُمْ مِنَ الشَّهْرِ ثَلاثَةَ أَيّامٍ فَإِنَّ الْحَسَنَةَ بِعَشْرِأَمْثالِها وَذٰلِكَ مِثْلُ صِيامِ الدَّهْرِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: لە هەموو مانگێك سێ ڕۆژان بەڕۆژوو ببە، چونکە چاکە یەك بە دەیە: وەك سەر تا سەری‌ساڵ بەڕۆژوو بێی، ئەوها بۆت ئەنووسرێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر سێزدەو چواردەو پانزەی مانگ بەڕۆژوو بوو-کە پێیان ئەگوترێ: (أَيّامُ الْبِيض)- دوو جۆرە خێری بۆ ئەنووسرێن، بڕوانە (الترمذي).

﴿پاشکۆ﴾: ﴿عَنْ أَبِي‌هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: لاٰيَحِلُّ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَصُومَ وَزَوْجُها شاهِدٌ إِلاّ بِإِذْنِهِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: دروست نیە ئافرەتی بە مێرد ڕۆژووی سوننەت بگرێ لەو کاتەی مێردی لە ماڵەوەیە، تا مێردەکەی ئیزنی ئەدا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إِعْتِكاف) ﴾

واتە: مانەوە لە ناو مزگەوت بە نیازی خواپەرستی. (وَالإِعْتِكافُ) مانەوە لە ناو مزگەوت بە نیازی خواپەرستی (سُنَّةٌ مُسْتَحَبَّةٌ) سوننەتێکی زۆر بەخێرە لە هەموو کاتێکدا، بەلام لە دە شەوەکانی کۆتایی‌ڕەمەزاندا لە هەموو کاتێکی‌تر خێری زۆرترە ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِیَ‌اللهُ عَنها: كانَ النَّبيُّ ﷺ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَالأَواخِرَ مِنْ رَمَضانَ حَتَّى تَوَفّاهُ اللهُ تَعالَى﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ هەموو ساڵێك لە دە شەوەکانی کۆتایی‌ڕەمەزاندا لە مزگەوت ئەمایەوە تا وەفاتی کرد.

ئینجا بزانە: مانەوەی ئەو دە شەوانە لە بەر ئەوە زۆر خێرە: تاکو خێری (لَيْلَةُالْقَدْر)ی دەست بکەوێ ﴿عَنْ أَبِي‌هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: مَنْ قامَ لَيْلَةَالْقَدْرِ إِيماناً واحْتِساباً غُفِرَ لَهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ﴾رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: هەر کەسێك لە (لَيْلَةُالْقَدْر)دا خوا پەرستی بکاو باوەڕی بەو شەوە هەبێ‌و داوای پاداشتی لە خوا بکا، خوای گەورە لە گوناهی ڕابردووی خۆش ئەبێ.

دووبارە بزانە: دڵی ئیمامی(شافعي) بۆ ئەوە ڕۆیشتوە: کە (لَيْلَةُالْقَدْر) شەوی بیست‌و یەك، یان بیست‌وسێی ڕەمەزانە. هەندێ زانای‌تر فەرموویانە: شەوی بیست‌وحەفتی ڕەمەزانە، هەندێکی‌تر فەرموویانە: لە دە شەوەکانی‌ئاخیری‌ڕەمەزان لە تاکەکانە.

هەروەها بزانە: خێری (لَيْلَةُالْقَدْر) دەستگیر ئەبێ: بە ئیعتیکاف کردن لە مزگەوت، یان قورئان خوێندن، یان نوێژکردن، یان زیکرکردن، جا لە هەر شوێنێك بێ، وە سوننەتە لە (لَيْلَةُالْقَدْر)دا بڵێ: ﴿أَللّٰهُمَّ إِنَّكَ عَفُوٌّ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي﴾ رواه الترمذي.

وَلَهُ شَرْطان: اَلنِّيَّةُ، وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِد. وَلاَ يَخْرُجُ مِنَ الإِعْتِكاف الْمَنْذُورِ إلاَّ لِحاجَةِ الإِنْسانِ أَوْ عُذْرٍ: مِنْ حَيْضٍ أَوْ مَرَضٍ لاَ يُمْكِنُ الْمُقامُ مَعَهُ، وَيَبْطُلُ بِالْوَطْءِ.

(وَلَهُ شَرْطانِ) ئیعتیکاف دوو مەرجی هەنە (النِّيَّةُ) یەکەم: نیەتهێنانە، واتە: بە نیازی خواپەرستن بچێتە ناو مزگەوت. (وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِدِ) دووەم: نەختێك لە مزگەوتدا بمێنێتەوە، واتە: جگە لە مزگەوت ئیعتیکاف لە هیچ شوێنێکیتردا دروست نیە، چونکە پێغەمبەرﷺ (صحابة) هەر لە مزگەوتدا ئیعتیکافیان کردوە، هەم لە بەر ئەو ئایەتەی لەمەو دوا دێ.

ئینجا بزانە: ئیعتیکاف هیچ زیکرێکی تایبەتیی نیە، کەوابوو: بە تەنها مانەوە لە ناو مزگەوتدا-ئەگەر جگە لە نیازی خواپەرستی هیچیتریش نەکا-خێری بۆ ئەنوسرێ.

(وَلاَ يَخْرُجُ) دروست نیە لە مزگەوت بچێتە دەرەوە (مِنَ الإِعْتِكافِ الْمَنْذُورِ) لەو ئیعتیکافەی کە لە سەر خۆی نەزری کردوە، تا ماوە نەزرکراوەکە کۆتایی دێ (إلاّ لِحاجَةِ الإِنْسانِ) بەلام لە بەر پێویستیەکانی ئادەمیزادی: وەك میز کردن، یان پیسایی، یان جەنابەت دروستە بچێتە دەرەوە (أَوْ عُذْرٍ) یان عوزرێکیتری هەبێ (مِنْ حَيْضٍ) وەك حەیزو منداڵبوون (أَوْ مَرَضٍ) یان نەخۆش بێ (لاَ يُمْكِنُ الْمُقامُ مَعَهُ) کە نەگونجێ لەگەڵ ئەو نەخۆشییە لە مزگەوتدا بمێنێتەوە.

(وَيَبْطُلُ بِالْوَطْءِ) ئیعتیکاف بە جیماع کردن بەتاڵ ئەبێتەوە، هەروەها بە دەستبازیش بەتاڵ ئەبێتەوە ئەگەر ئاوی بێتە دەر، واتە: لەشی پیس بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَتُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾ واتە: دەستبازیو جیماع لەگەڵ ئافرەتەکانتان مەکەن لەو کاتەی لە مزگەوتەکاندا ئیعتیکاف ئەکەن. کەوابوو: ئیعتیکاف بە بێدەستنوێژیی بچووك بەتاڵ نابێ.

﴿پاشکۆ﴾: سوننەتە لە مانگیڕەمەزاندا زۆر خێر بکاو یارمەتی هەژاران بداو لە کاتی فەتاردا خواردەمەنی بداتە ئەو کەسانەی بەڕۆژوون، هەروەها سوننەتە بە شەو و بە ڕۆژ زۆر قورئان بخوێنێ ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: كانَ النَّبِيُّﷺ أَجْوَدَ النَّاسِ بِالْخَيْرِ، وَكانَ أَجْوَدُ ما يَكُونُ فِي رَمَضانَ حِينَ يَلْقاهُ جِبْرِيلُ، وَكانَ جِبْرِيلُ يَلْقاهُ كُلَّ لَيْلَةٍ فِي رَمَضانَ حَتَّى يَنْسَلِخَ يَعْرِضُ عَلَيْهِ النَّبِيُّﷺ الْقُرآنَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ لە هەموو کەسێك سەخیتر بوو، بەلام لە مانگی ڕەمەزاندا زیاتر سەخیتر بوو، زۆر خێری ئەکرد لەو کاتەی حەزرەتی (جوبرائیل) لە هەموو شەوێکی ڕەمەزاندا ئەهاتە لایو پێغەمبەرﷺ قورئانی لە لا ئەخوێندەوە تا کۆتایی ڕەمەزان ئەهات.

* * *

(كـتـابُ الْـحَـجِّ)

وَشَـرائِطُ وُجُـوبِ الْحَـجِّ، سَبْـعَـةُ أَشْـياءَ: اَلإِسْـلامُ، وَالْبُلُـوغُ، وَالْعَـقْلُ،

﴿ كِتابُ الْحَجِّ: ئەم پەڕتووكە باسى حەج و عومرە ئەكا ﴾

حەج و عومرە ئەوەيە: بچێتە ماڵیخوا لە (مَكَّة)ى پیرۆز، بۆ ئەو خواپەرستیانەى باسیان ئەكەین لەم پەڕتووكەدا. خواى گەورە فەرموویەتى: ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَـنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَـبِيلاً﴾ خواىگەورە واجبێكى لە سەر خەڵك هەیە: كە حەج كردنى ماڵیخوایە لە سەر ئەو كەسە واجبە كە تواناى ڕێگەى هەبێ.

حەج پێنجەمین ڕوكنى ئیسلامەو لە ساڵى شەشەمینى كۆچیدا واجب كراوە.

ئینجا بزانە: حەج و عومرە لە تەمەندا یەك جار واجبن ﴿قالَ الأَقْرَعُ بنِ حابِس ﷺ: يَـا رَسُولَ اللهِ اَلْحَجُّ فِي كُلِّ سَنَةٍ أَوْ مَرَّةً واحِدَةً؟ قَالَ: بَلْ مَرَّةً واحِدَةً، فَمَنْ زَادَ فَهُوَ تَطَوُّعٌ﴾ رواه أحمد والحاكم وغيرهما، (ئەقرەع)ى كوڕى(حابیس) گوتى: ئەى پێغەمبەرىخوا ﷺ حەج كردن هەموو ساڵێك واجبە، یان تەنها یەك جار؟ فەرمووى: تەنها یەك جار واجبەو زیاتر سوننەتە.

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْحَجِّ) مەرجەكانى واجببوونى حەج (سَبْعَةُ أَشْياءَ) حەفت مەرجن:

یەكەم: (الإِسْلاَمُ) ئیسلامەتىیە، چونكە حەج كردنى كافر دروست نیە.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغبوونە، واتە: منداڵ حەجى لە سەر نیە، بەڵام دروستە بەخێوكەرى منداڵەكە-لە سەر ئەركىخۆى- لەگەڵ خۆیا بیبا بۆ حەج، جا ئەگەر منداڵەكە چاكەو خراپەى لێك جیا ئەكردەوە، پێى ئەڵێ: كە بەخۆى ئیحرام ببەستێو حەجى لەگەڵ ئەكا، بەڵام ئەگەر زۆر بچووك بوو، ئەوە هەر بەخۆى لە جیاتى منداڵەكە نیەتى ئیحرام ئەهێنێو ئەیخاتە ژێر ئیحرامو حەجى پێئەكا، واتە: ئەڵێ (ئیحرامى ئەم منداڵەم بەست بە حەج). ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاس رضي الله عنهما: رَفَعَتْ امْرَأَةٌ صَبِيّاً إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: أَلِهَذا حَجٌّ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَكِ أَجْرٌ﴾ رواه مسلم، ئافرەتێك منداڵێكى لە بەر چاوى پێغەمبەر ﷺ بەرز كردەوەو گوتى: ئایا حەجى ئەم منداڵە دروستە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: بەڵێ، خێرى حەج پێكردنیشى بۆ تۆ ئەنووسرێ.

سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عاقڵ بێ، واتە: شێت حەجى لە سەر نیە ﴿عَن عائشة رضي الله عنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ﴾ رواه أحمد والنسائي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: نووسینى تاوان لادراوە: لە سەر نووستوو تا هەشیار ئەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلۆغى ئەبێ، لە سەر شێت تا چاك ئەبێتەوە.

وَالْحُرِّيَّةُ، وَوُجُودُ الزَّادِ وَالرَّاحِلَةِ، وَتَخْلِيَةُ الطَّرِيقِ، وَإِمْكَانُ الْمَسِيرِ.

ئینجا بزانـه: حـەج پێکردنـی شـێت وەك منـدالّی بچـووك وایـه.
چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ، واته: له سەر کۆیله حەج واجب نیه.
﴿ئاگاداری﴾: حەج کردنی مندالّو شێتو کۆیله به بەر ڕوکنیئیسلام ناکەوێ، کەواته: که مندالّ بلوغیبوو و شێت چاك بۆوەو کۆیله ئازاد کرا-ئەگەر حەجیان لە سەر واجب بوو- ئەبی حەجی ڕوکنی ئیسلام بکەن ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَيُّما غُلامٍ حَجَّ بِهِ أَهْلُهُ ثُمَّ بَلَغَ فَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخرَى﴾ رواه البيهقي والخطيب، هەر مندالّێك حەجیان پێکردبوو، ئینجا بلوغی بوو، ئەبی حەجێکیتر بکا.
بەلّام ئەگەر گەداو هەژار حەجیان کرد، ئەوە حەجەکەیان به بەر ڕوکنی ئیسلام ئەکەوێو ئەگەر دەولّەمەندیش بون، واجب نیه حەجێکیتر بکەن.
پێنجەم: (وَوُجُودُ الزَّادِ) خواردەمـەنی ئـەو سـەفەرەی هـەبێ بـۆ چـوونو گەڕانـەوە (وَالرَّاحِلَةِ) هەروەها شتێکی سواری دەست بکەوێ بۆ چوونو گەڕانەوە، جا فڕۆکه بێ، یان ئۆتۆمبیل بێ، یان وولّاغ بێ.
﴿ئاگاداری﴾: مەرجه مەسرەفی چوونه حەجو گەڕانەوەی، زیادبێ: له قەرزو لـه مەسرەفی مالّو مندالّی تا ئەگەڕێتەوە لایان، هەروەها زیاد بێ: له خانوو و پێویستیەکانی ناو مالّ.
شەشەم: (وَتَخْلِيَةُ الطَّرِيقِ) ڕێگەی بێترس بێ: له ڕێگرو پیـاو خراپو مەترسیگرتنی لـه لایەن کاربەدەستەکان نەبێو کاربەدەست قەدەغەی نەکا له چوونه حەج.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەت مێردەکەی ئیزنی نەدا بۆ حەج، یان هـیچ مـەحرەمێك نـەبێ لەگەلّی بچێ، یان کۆمەلّـه ئـافرەتێکی دەسـت نەکـەوت لەگەلّیان بچێ بـۆ حـەج، ئـەوە حەجی له سەر نیه.
حەفتەم: (وَإِمْكَانُ الْمَسِيرِ) ئەوەندە ماوە مابێ: که بگونجێ بگاتـه وەسـتانی عەرەفـه، واته: ئەگەر ئەو مەرجانه هاتنـه جـێ، بـەلّام ئەوەنـدە مـاوە نـەمابو بگاتـه حـەج، ئـەوە حەجی له سەر نیه، کەوابوو: پێویسته ئەو مەرجانه له مانگەکانی حەجدا بێنه جێ.

﴿ باسی حەجی مردوو و پەککەوتوو ﴾

١- هەر کەسێك بمرێو حەجی نەکردبێ، ئەوە ئەگەر له ژیانیا حەجی له سەر واجب بوبـێ، واجبه له میراتەکەی حەجی لەجیاتی بکرێ، واته: نابێ میراتەکەی بەش بکرێ تا حەجی بۆ نەکرێ، یان کرێی حەج کردن دیاری نەکرێ، بەلّام ئەگەر میراتی لـه پـاش بـەجێ نـەمابو، یان میرات هەبوو، بەلّام له ژیانیا حەجی له سەر واجب نەبو، ئەوە سوننەته میراتگرەکەی، یان بێگانەیەك حەجی لـەجیاتی بکا ﴿عَنْ بريدة ﷺ: جائَتِ امْرَأَةٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقالَتْ: إِنَّ أُمِّي ماتَتْ وَلَمْ تَحُجَّ أَفَأَحُجُّ عَنْها؟ قالَ: نَعَمْ حُجِّي عَنْهَا﴾ رواەمسلم، ئافرەتێك گوتی:

دایکم مردوەو حەجی نەکردوە، ئایا حەجی لەجیاتی بکەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بەڵێ حەجی لەجیاتی بکە.

٢- مرۆڤی پەککەوتوو بەو شێوەیەی نەگاتە حەج: لە بەر پیری، یان نەخۆشی‌یەکی بەردەوام، ئەگەر مەرجەکانی واجببوونی حەجی لێهاتنە جێ، واجبە یەکێك بە کرێ بگرێ بۆ ئەوەی بچێ حەجی لەجیاتی بکا، هەروەها ئەگەر یەکێك ئامادە بوو بە خۆڕایی حەجی بۆ بکا، واجبە ئیزنی بدا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَتْ امْرَأَةٌ: يا رَسُولَ اللهِﷺ إنَّ فَرِيضَةَ اللهِ عَلَى عِبادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخاً كَبِيراً لاَ يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قالَ: نَعَمْ﴾ رواه الشيخان، ئافرەتێك گوتی: واجبی خوای گەورە -حەج- لە سەر باوکم واجب بووە، بەڵام پیرێکی وایە خۆی ڕاناگرێ لە سەر وڵاغ کە بچێ بۆ حەج، ئایا دروستە حەجی لەجیاتی بکەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بەڵێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو کەسەی بۆ خۆی حەجی نەکردبێ، دروست نیە لەجیاتی مردوو، یان پەککەوتوو حەج بکا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: سَمِعَ النَّبِيُّﷺ رَجُلاً يَقُولُ: لَبَّيْكَ عَنْ شُبْرُمَةَ. قالَ: مَنْ شُبْرُمَةُ؟ قالَ: أَخٌ لِي أَوْ قَرِيبٌ لِي. قالَ: حَجَجْتَ عَنْ نَفْسِكَ؟ قالَ: لاَ. قالَ: حُجَّ عَنْ نَفْسِكَ ثُمَّ حُجَّ عَنْ شُبْرُمَةَ﴾ رواه البيهقي، پێغەمبەرﷺ گوێی لە پیاوێك بوو ئەیگوت: (لَبَّيْكَ) لەجیاتی (شوبرومە). پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (شوبرومە) کێیە؟ گوتی: برایەکی خۆمە. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بۆ خۆت حەجت کردوە؟ گوتی: نا. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: حەجی خۆت بکە، ئینجا لەجیاتی (شوبرومە) حەج بکە.

﴿ باسی ڕوکنەکانی حەج ﴾

(وَأَرْكَانُ الْحَجِّ) ڕوکنەکانی حەج (أَرْبَعَةٌ) چوار ڕوکنن -بەڵام بە فەرموودەی بەهێزتر: پێنجن- ئەگەر یەکێکیان نەبو، حەجی دروست نابێ:

١- ﴿ ئیحرامبەستن ﴾

(اَلإِحْرَامُ) ڕوکنی‌یەکەمی حەج: چوونە ژێر ئیحرامە (مَعَ النِّيَّةِ) لەگەڵ نیەتهێنانی ئیحرامبەستن، واتە: بە دڵ و زوبان بڵێ: (نیەتم وەیە حەج بکەمو ئیحرامم بەست بە حەج بۆ خوای گەورە).

وە ئەگەر لەجیاتی کەسێکی‌تر حەجت ئەکرد، بڵێ: (نیەتم وەیە لەجیاتی فلان حەج بکەمو ئیحرامم بەست بە حەج لەجیاتی‌فلان بۆ خوای گەورە).

﴿عَنْ عُمَرَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّﷺ: إِنَّمَا الأَعْمالُ بِالنِّيات﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.

وَالْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ، وَالطَّوَافُ بِالْبَيْتِ،

﴿ئاگاداری﴾: ئیحرامبەستن بە حەج، واجبە لە مانگەکانیحەجدا بێ: کە (شوّال)و (ذوالقعدة)و دە شەوی (ذیالحِجّة) یە، ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِىَاللّٰه عَنهُما: أَشْهُرُالْحَجِّ شَوّالٌ وَذُوالْقَعدَةِ وَعَشْرٌ مِنْ ذِیالْحِجَّةِ﴾ رواەالبخاری، واتە: جگە لەو دوو مانگو دە شەوە، ئیحرامبەستن بە حەج لە هیچ کاتێکیتردا دروست نیە.

هەروەها خۆ شۆردن سوننەتە بۆ ئیحرامبەستن ﴿عَنْ زَیْدٍ ﷺ: رَأَیْتُ النَّبِیَّ ﷺ تَجَرَّدَ لإهْلاَلِهِ وَاغْتَسَلَ﴾ رواە الترمذی، (زَیْد) فەرموویەتی: پێغەمبەرم بینی ﷺ خۆی ڕووت کردەوە بۆ ئیحرامبەستنو خۆی شۆرد.

ئینجا کە خۆی شۆرد سوننەتە دوو ڕەکعەت نوێژ بکا بە نیەتی (سوننەتی ئیحرامبەستن)، ئینجا کە سەلامی داوەو کەوتە ڕێ، نیەتی ئیحرامبەستن بێنێو (لَبَّیْكَ) بڵێ.

﴿ئاگاداری﴾: بۆ مرۆڤی لەش بە جەنابەتو بێدەستنوێژو، ئافرەتی بە حەیزو نیفاس دروستە: نیەتی ئیحرام بێننو ئیحرام ببەستن، هەروەهاش کردارەکانیتری حەجو عومرە -جگە لە تەواف- گشتیان بە حەیزو جەنابەتو بێدەستنوێژییەوە دروستن.

٢-﴿ وەستان لە عەرەفە ﴾

(وَالْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ) ڕوکنیدووەمیحەج: وەستانە لە عەرەفە، (شوێنێکە لە ڕۆژهەڵاتی مەککە)، کاتی وەستانیعەرەفە: لە نیوەڕۆی ڕۆژیعالفە-(عَرَفَة)-کە نۆیەمی (ذیالحجة)یە-دەست پێئەکا، تا بەیانیی ڕۆژی جەژنی قوربان دەرئەکەوێ، هەر بەردەوامە، سوننەتە-ئەگەر ڕێبوار بێ-نوێژی نیوەڕۆو عەسر لەوێ بە (جمعالتقدیم) بکا.

جا بزانە: واجبی وەستان هەر ئەوەندەیە لەو ماوەیەدا کاتێکیکەم لە خاکی عەرەفەدا بێ، بەو مەرجەی لە ژێر ئیحرامدا بێ، جا سوننەتە بەردەوام بڵێ: ﴿لاَإِلَهَ إِلاَّاللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَیْءٍ قَدِيرٌ﴾ رواەالترمذی.

ئیتر پێویست نیە دەستنوێژی هەبێ، یان لەشی پاك بێ، یان شەو و ڕۆژ بە یەکەوە لەوێ بمێنێتەوە، بەڵام سوننەتە: ڕۆژ ئاوا ببێ، ئینجا عەرەفە بەجێ بهێڵێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلْحَجُّ یَوْمُ عَرَفَةَ مَنْ جاءَ قَبْلَ صَلاَةِ الصُّبْحِ مِنْ لَيْلَةِ جَمْعٍ فَتَمَّ حَجُّهُ﴾ رواە اصحاب السنن، حەج کردن بریتییە لە وەستانیعەرەفە، جا هەر کەسێك فریای عەرەفە بکەوێ پێش نوێژی بەیان لە شەویجەژن ، ئەوە حەجی تەواوە.

٣-﴿ تەواف کردن ﴾

(وَالطَّوَافُ بِالْبَیْتِ) ڕوکنیسێیەمیحەج: تەواف کردنە، واتە: سوڕانەوە بە دەورەی ماڵی خوادا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلْیَطَّوَّفُوا بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ﴾ با تەوافی ماڵی خوا بکەن کە ئازادکراوە لە هەموو زۆردارێك.

بزانه: بەم تەوافە ئەگوترێ: (طَوافُ الإفاضَةِ)، چونکە لە دوای وەستانی عەرەفە تۆبەتی دێ، وە پێیشی ئەگوترێ: (طَوافُ الرُكْنِ)، چونکە ڕوکنێکی حەججە، ئینجا –جگە لەم تەوافە– تەوافێکیتر هەیە بە ناوی (طَوافُ القُدُومِ)، وە یەکێکیتر هەیە بە ناوی (طَوافُ الوَداعِ)، کە لەمەودوا باسیان ئەکەین.

پێویستیەکانی تەواف: هەر جۆرە تەوافێك هەبێ، واجبە ئەو هەشت مەرجانەی لێبێنەجێ:

یەکەم: داپۆشینی عەورەت بە جلێکی پاك وەك لە نوێژدا باسمان کرد.

دووەم: دەستنوێژی هەبێو پاك بێ: لە جەنابەتو حەیزو نیفاسو لە هەموو جۆرە پیسیەك ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما قالَ: اَلطَّوافُ مِثْلُ الصَّلاَةِ﴾ رواه الترمذي، تەواف کردن وەك نوێژ وایە.

سێیەم: (بَیْت) بکەوێتە لای چەپەی لەو کاتەی بە دەورەیدا ئەسوڕێتەوەو، ئەبێ بەرەو پێشەوە بڕوا.

چوارەم: سوڕانەکەی لە (اَلْحَجَرُالأَسْوَد)، واتە: لە بەردە ڕەشەکەوە دەست پێبکا. جا بزانە: دەست لێدانو ماچ کردنی(الْحَجَرُالأَسْوَد) واجب نیە، بەڵکو سونتەتە، جا ئەگەر نەگونجا ماچی بکا، با هەر لە دوورەوە ئاماژەی بۆ بکا: بە دەستی ڕاستە، یان چەپە.

پێنجەم: حەفت جار بە دەورەی(بَیْت)دا بسوڕێتەوەو کۆتایی لە (الْحَجَرُالأَسْوَد) بێ، جا ئەگەر لە حەفت جار زیاتری کرد، زیانی نیە، بەڵام ئەگەر کەمتر بوو، تەوافی دروست نیە.

شەشەم: سوڕانەوەی لە دەرەوەی (بَیْت) بێ، واتە: ئەگەر چووە ناو (حِجْرِ إِسْماعیل)و بە لای ئەو لادا چووە دەرەوە، تەوافی دروست نیە.

حەفتەم: هەر حەفت خولەکەی بە مەبەستی تەواف کردن بێ، واتە: ئەگەر بە شوێن کەسێکا ڕایکرد، یان لە بەر کەسێك ڕایکرد، ئەوە تەوافی دروست نیە.

هەشتەم: تەواف کردن لە ناو (اَلْمَسْجِدُالْحَرَامْ)دا بێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە بەر تێکەڵبوونی ئافرەت و پیاو لە کاتی تەوافدا وا باشە پیاو و ئافرەت بە مەزهەبی ئیمامی(حنفی) ڕەفتار بکەن: کە دەستنوێژی پیاو و ئافرەت لێك ناشکێ، بەڵام ئەبی دەستنوێژەکەیان وەك مەزهەبی(حنفی) بشۆن، واتە: چوارێکیسەر مەسح بکەن.

﴿ئاگاداریەکیتر﴾: ئەگەر لە کاتی(طَوافُ الإِفاضَةِ) ئافرەت تووشی حەیز بوو و مەترسی هەبوو هاوڕێکانی بەجێی بهێڵن، ئەو ئافرەتە بۆی دروستە بە فەرموودەکەیتری ئیمامی (شافعي) ڕەفتار بکا، کە فەرموویەتی: لە ماوەی حەیزدا ئەو ڕۆژانەی ئافرەت خوێنی نایێ، بە خاوێنی ئەژمێردرێن، کەواتە: لەو ڕۆژانەی ئافرەت خوێنی نایێ، بۆی دروستە خۆی

وَالسَّـــــعْيُ بَـــــيْنَ الصَّـــــفَا وَالْمَـــــرْوَةِ.

وَأَرْكانُ الْعُمْرَةِ أرْبَعَةٌ:

بشۆریٚو تەوافەکە بکاو بۆی بە تەوافی ڕوکن ئەژمێردرێ، ئەم فەرموودەیە لەگەڵ مەزهەبی ئیمام (مالك)و ئیمام (احمد) تێك ئەکاتەوەو (إبن حجر) لە (حاشیةالإیضاح)دا باسی کردوە. هەروەها دروستە: ئافرەت حەیزیخۆی بە دەرمان پێش بخا، یان دوای بخا، لە بەر تەواف کردن.

٤-﴿ سەعی سەفا و مەڕوە ﴾

(وَالسَّعْيُ) ڕوکنیچوارەمیحەج: (سەعی)یە، واتە: هاتوچۆکردنە (بَيْنَ الصَّفا وَالْمَرْوَةِ) لە نێوان سەفا و مەڕوەدا ﴿قالَ النَّبِيُّ ﷺ: ياأيُّها النّاسُ إسْعَوْا فَإنَّ اللهَ تَعالَى كَتَبَ عَلَـيْكُمُ السَّعْيَ﴾ رواه الدارقطني والبيهقي، پێغەمبەرﷺفەرمووی: ئەی خەڵکینە هاتوچۆی نێوان سەفاو مەڕوە بکەن، چونکە خوای گەورە لە سەر ئێوەی واجب کردوە.

پێویستیەکانیسەفا و مەڕوە: سێ مەرجن: یەکەم: لە سەفاوە دەست بە هاتوچۆ بکا. دووەم: حەفت جار هاتوچۆ بکا، جا ڕۆیشتنی لە سەفا تا ئەکاتە مەڕوە جارێکە، وە گەڕانەوەی لە مەڕوە بۆ سەفا جارێکیتره. سێیەم: سەفا و مەڕوە لە دوای تەواف کردن بکرێن، جا ئەگەر لەدوای(طَوافُ القُدُومِ) سەفا و مەڕوەی کردبو، پێی ناوێ کە لە عەرەفە گەڕاوە لە دوای(طَوافُ الإفاضَةِ) دووبارەی بکاتەوە، بەڵام ئەگەر نەیکردبو، ئەوە واجبە: کە لە عەرەفە گەڕاوەو (طَوافُ الإفاضَةِ)ی کرد، سەفا و مەڕوە بکا، **ئینجا بزانە:** دەستنوێژو لەش پاکی مەرج نیە بۆ سەفا و مەڕوە.

٥-﴿ سەرتاشین ﴾

ڕوکنیپێنجەمیحەج: تاشینی، یان بڕینی هەندێ لە مووەکانی سەری خۆیەتی: بە گوێزان، یان بە مەقەس، جا ئەندازەی واجب بە لای کەمی سێ دانە مووە، بەڵام تاشین بۆ پیاو و بڕین بە مەقەس بۆ ئافرەت سوننەتە.

ئینجا بزانە: ئەوە لە سەر فەرموودەیەکی بەهێزی ئیمامی(شافعي) بە ڕوکن داندراوە ﴿عَنْ أنَسٍ ﷺ: لَمَّا رَمَى رَسُولُ اللهِ ﷺ اَلْجَمْرَةَ وَنَحَرَ نُسُكَهُ ناوَلَ الْحَلّاقَ رَأْسَهُ فَحَلَقَهُ فَأعْطاهُ أباطَلْحَةَ فَوَزَّعَهُ بَيْنَ النَّاسِ﴾ رواه‌الشیخان، کە پێغەمبەرﷺ شەیتانی ڕەجم کردو قوربانیی کوشتەوە، سەریخۆی خستە بەردەستیسەرتاشو سەری تاشیو مووەکانی دانە (أبوطلحة)، ئەویش دابەشی کردن بە ناو سەحابەکاندا تاکو بۆ بەرەکەت لە لایان بن.

﴿ باسی ڕوکنەکانی عومرە ﴾

(وَأرْكـــانُ الْعُمْــرَةِ) ڕوکنـــەکانی عـــومرە (أرْبَعَــةٌ) چـوار ڕوکـــنن، ئەگـــەر یەکێکیان نەکا، عومرەکەی دروست نابێ:

اَلإِحْـرَامُ، وَالطَّـوَافُ، وَالسَّـعْيُ، وَالْحَلْـقُ أَوِ التَّقْصِـيرُ فِـى أَحَـدِ الْقَـوْلَيْنِ. وَواجِباتُ الْحَجِّ -غَيْرُ الأَرْكانِ- ثَلاَثَةُ أشْياءَ: اَلإِحْرَامُ مِنَ الْمِيقاتِ،

يەكەم: (اَلإِحْرَامُ) ئیحرام بەستنە لەگەڵ نیەتی ئیحرام، واتە: بڵێ: (نیەتم وەیە عومرە بکەم‌و ئیحرامم بەست بە عومرە بۆ خوای گەورە). وە ئەگەر لەجیاتی کەسێکی‌تر عومرەی ئەکرد، بڵێ: (نیەتم وەیە لەجیاتی‌فلان عومرە بکەم‌و ئیحرامم بەست بە عومرە لەجیاتی‌فلان بۆ خوای گەورە).

دووەم: (وَالطَّـوَافُ) تەواف کردنە بەو جۆرەی باسمان کرد.

سێیەم: (وَالسَّعْيُ) هاتوچۆی نێوان سەفا و مەروەیە بەو جۆرەی باسمان کرد.

چوارەم: (وَالْحَلْقُ) سەرتاشینە (أَوِالتَّقْصِيرُ) یان بڕینی مووی سەرە بە مەقەس (فِی أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ) لە یەکێك لە دوو فەرموودەکانی ئیمامی (شافعي)، فەرموودەکەی‌تریش ئەڵێ: سەرتاشین ڕوکن نیە، بەڵکو واجبە.

﴿ئاگاداری﴾: ئیحرامبەستن بە عومرە کاتی دیارکراوی نیە، واتە: لە هەر دوانزە مانگەکانی ساڵ لە هەر ڕۆژێکدا بێ، دروستە نیەتی ئیحرامی عومرە بێنێ و عومرە بکا.

هەروەها وەستانی عەرەفە ڕوکن نیە لە عومرەدا، واجبیش نیە، سوننەتیش نیە، کەوابوو: تەنها بەو چوار ڕوکنانە عومرە تەولو ئەبێ‌و پێویستی بە هیچی‌تر نیە.

﴿ باسی واجبەکانی حەج ﴾

(وَواجِباتُ الْحَجِّ) واجبەکانی حەج (غَيْرُ الأَرْكانِ) جگە لەو ڕوکنانەی باسمان کردن (ثَلاَثَةُ أشْياءَ) سێ واجبن -بەڵام بە فەرموودەکانی‌بەهێزتر: پێنجن- ئەگەر یەکێکیانی نەکرد، حەجی دروست ئەبێ، بەڵام خوێنی‌نەکردنی لە سەر واجب ئەبێ:

واجبی‌یەکەم: (اَلإِحْرَامُ مِنَ الْمِيقاتِ) ئیحرامبەستنە لەو شوێنەی کە دیارکراوە بۆ ئیحرامبەستن ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَقَّتَ لأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذاالْحُلَيْفَةِ، وَلأَهْلِ الشَّامِ اَلْجُحْفَةَ، وَلأَهْلِ نَجْد قَرْنَ الْمَنازِلِ، وَلأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، وَقالَ: هُنَّ لَهُمْ وَلِكُلِّ آت أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ مِمَّنْ أَرادَالْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ، وَمَنْ كانَ دُونَ ذلِكَ فَمِنْ حَيْثُ أَنْشَأَ حَتَّى أَهْلُ مَكَّةَ مِنْ مَكَّةَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ شوێنی ئیحرامبەستنی دیاری کرد: بۆ دانیشتووانی مەدینە (ذاالحليفة)، واتە: (بیری‌عەلی) دیاری کرد، وە بۆ دانیشتووانی شام (جُحْفَة)ی دیاری کرد، وە بۆ دانیشتووانی نەجد (قرن المنازل)ی دیاری کرد، وە بۆ دانیشتووانی یەمەن (يَلَمْلَم)ی دیاری کرد، (لە حەدیسێکی‌تردا فەرموویەتی: بۆ دانیشتووانی ڕۆژهەڵات (ذاتُ عِرق)ی دیاری کرد)، وە فەرمووی: ئەو شوێنانە شوێنی ئیحرام بەستنن بۆ دانیشتووانی ئەو شوێنانەی باسمان کردن‌و بۆ ئەو کەسانەی بەو ڕێگایانەدا دێن بۆ حەج‌و عومرە، وە هەر کەسێك لەو شوێنانەی ئیحرام ماڵی نزیکتر بوو

له (مكة)، ئەوە هەر لە ماڵی خۆی ئیحرام ئەبەستێ، کەوابوو: دانیشتووانی (مكة) هەر لە ناو (مكة)دا ئیحرام ئەبەستن.

ئینجا بزانە: شوێنی ئیحرامی(عومرە)ش هەر ئەو شوێنەیە کە بۆ ئیحرامی حەج دیاری کراوە، بەڵام ئەگەر کەسێك لە ناو شاری (مكة)دا بوو و ویستی عومرە بکا، واجبە بۆ ئیحرامبەستنیعومرە بچێتە دەرەوەی سنووری حەرەمی(مكة)، جا لە مەدا جیاوازی خەڵکی (مكة)و بێگانە نیە.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك بە سەر یەکێك لەو شوێنانەدا رابردو مەبەستی عومرە، یان حەجی هەبوو، بەڵام ئیحرامی لە شوێنەکەوە نەبەست، ئەوە واجبە بگەڕێتەوە ئەو شوێنە، جا ئەگەر نەگەڕاوە، خوێنی لە سەر واجب ئەبێ، وەك لەمەودوا باسی ئەکەین، جا بەمە بۆمان روون بۆوە: کە ئیحرامبەستن روکنە، بەڵام ئیحرامبەستن لە شوێنی دیارکراودا واجبە.

﴿ رەجمی شەیتانەکان ﴾

واجبی دووەمیحەج: (وَرَمْيُ الْجِمارِ الثَّلاثِ) بەردبارانکردنی هەرسێك شەیتانەکانە لە ڕۆژی جەژنی قوربان و دوو ڕۆژەکەی دوای جەژندا، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ هەر کەسێك لەو دوو ڕۆژانەی دوای جەژندا شەیتانەکانی بەردباران کردن و ویستی (مِنى) بەجێ بهێڵێ، ئەوە دروستە و گوناهی ناگاتێ، وە هەر کەسێك ویستی بۆ ڕۆژی سێیەمیدوای جەژن بمێنێتەوە، ئەمەش دروستەو گوناهی ناگاتێ.

ئینجا بزانە: بەردبارانکردنی شەیتانەکان بەم جۆرەیداهاتووە:

یەکەم: لە ڕۆژی جەژنی قورباندا تەنها شەیتانی گەورە بەردباران بکا، کە ئەکەوێتە لای (مكة)ی پیرۆز، سنوری (مِنى)ش لەوێ کۆتایی دێ.

﴿ئاگاداری﴾: کاتی ئەو بەردبارانەی ڕۆژیجەژن و کاتی(طَوافُ الإِفاضَة) و کاتی سەرتاشین، گشتی لە نیوەی شەوی جەژنەوە دەست پێئەکا، ئینجا کە حاجی دووانی لەو سێیانە کردن، لە ژێر ئیحرام دەرئەچێ و بەرگی خۆی ئەکاتەوە بەر، وە هەر کامیان لەو سێیانە پێش ئەویتریان بکرێ زیانی نیە ﴿عَنْ ابْنِ عَباسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: ما سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَئِذٍ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاأُخِّرَ؟ إِلاَّ قالَ: إِفْعَلْ وَلاحَرَجَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ لە ڕۆژی جەژندا لە هەر شتێك: کە پێش خرابو، یان دواخرابو، پرسیاریان لێکردبایە؟ هەر ئەیفەرموو: بیکەو گوناه نیە.

دووەم: لە ڕۆژی یەکەم و دووەمی دوای جەژن واجبە: هەرسێك شەیتانەکان بە ڕیز بەردباران بکرێن.

سێیەم: یەکەم جار دەست بە شەیتانی بچوك بکا -کە لە لای عەرەفەیە- ئینجا شەیتانی ناوەنجی، ئینجا شەیتانی گەورە.

چوارەم: هەر شەیتانێك حەفت بەردی لێبدرێ، یەکە یەکە، جا ئەگەر هەر حەفتی بە کۆمەڵ لێدان، ئەوە هەر بە یەك جار ئەژمێردرێ.

پێنجەم: بەردەکان بکەونە ناو حەوزەکە، بەڵام مانەوەیان مەرج نیە، واتە: ئەگەر بەردەکەی لێداو کەوتە خوارەوە، ئەوە دروستە.

﴿ئاگاداریەکی‌تر﴾: کاتی بەردبارانکردنی هەرسێك شەیتانەکان لە نیوەڕۆی‌ڕۆژەکانی دوای جەژنەوە دەست پێ‌ئەکاو تا ڕۆژئاوابوونی ڕۆژی سێیەمی دوای‌جەژن هەر بەردەوامە، واتە: دروستە بەردبارانی ڕۆژی جەژن و ڕۆژەکانی‌دوای جەژن دوابخا بۆ ڕۆژی دووەمی، یان سێیەمی دوای‌جەژن.

ئینجا بزانە: بە لەبیرکردنی لێدانی بەردێك: مستە گەنمێك واجبە، بە دوو بەرد: دوو مست، بە سێ بەرد، یان زیاتر: (فِدْيَة)ی تەواو واجب دەبێ.

دیسان بزانە: هەر کەسێك لەو ماوەیەدا نەخۆش بوو، بە جۆرێکی وەها: نەیئەتوانی بە پێوە نوێژ بکاو تا کۆتایی ڕۆژی سێیەمی‌دوای جەژن چاوەڕوانی چاکبوونەوەی نەئەکرا، یان ئەوەندە پەککەوتوو بوو: بە پێوە خۆی ڕانەئەگرت، ئەوانە بۆیان دروستە وەکیلێك بگرن کە شەیتانەکانیان لەجیاتی بەردباران بکا، بەڵام ئەبێ وەکیلەکە بەردبارانی شەیتانەکان بۆ خۆی تەواو بکا، ئینجا لەجیاتی نەخۆشەکەش بەردباران بکا.

هەروەها بزانە: ئیمامی (اَلْحَرَمَيْن)و ئیمامی (اَلرَّافِعِي) فەرموویانە: دروستە پێش نیوەڕۆ شەیتانەکان بەردباران بکرێن. کەوابوو: نەخۆش‌و پەککەوتوو ئەتوانن سود لەم فەرموودەیە وەربگرن.

واجبی سێیەمی حەج: (وَالْحَلْقُ) سەرتاشینە، بەڵام گوتمان: -بە فەرموودەی‌بەهێزتر- ئەمەیان ڕوکنی حەج‌و عومرەیە.

واجبی‌چوارەمی حەج: شەو مانەوەیە لە (مُزْدَلِفَة)، کە لە عەرەفە گەڕایەوە، واتە: لە دوای نیوەشەوی‌جەژن تا بەیانی ماوەی هەیە، واجبەکەش بە ماوەیەکی کەم پێك دێ، سوننەتە -ئەگەر ڕێبوار بێ- نوێژی مەغریب‌و عیشا لەوێ بە (جمع التَّأْخِير) بکا، هەروەها سوننەتە بەردەکانی ڕەجمی شەیتان لەوێ هەڵبگرێتەوە بۆ هەرسێك ڕۆژەکان.

واجبی پێنجەمی حەج: شەو مانەوەیە لە (مِنَـى)، واتە: شەوی یەکەم و دووەمی دوای جەژن واجبە لە (مِنَـى) بمێنێتەوەو بە ڕۆژیش شەیتانەکان بەردباران بکا وەکو

گوتمان، ئینجا کە ڕۆژی دووەمی دوای جەژن شەیتانەکانی بەردباران کردن، بۆی دروستە (مِنَی) بەجێ بهێڵێ‌و بچێتەوە(مکة)، بەڵام ئەگەر تا ڕۆژئاوابوون نەڕۆیشت، واجبە شەوی سێیەمیش هەر لە (مِنَی) بمێنێتەوەو ڕۆژی سێیەمیش شەیتانەکان بەردباران بکا.

﴿ باسی سوننەتەکانی حەج ﴾

(وَسُنَنُ الْحَجِّ) سوننەتەکانی حەج (سَبْعٌ) حەفتن: (اَلإِفْرادُ) یەکەم: ئیفرادە (وَهُوَ) مانای ئیفراد ئەمەیە: (تَقْديمُ الْحَجِّ عَلَى الْعُمْرَةِ) حەج لە پێش عومرەدا بکا، واتە: بە تەنها نیەتی حەج بێنێ‌و ڕوکن‌و واجبەکانی حەج تەواو بکا -وەکو گوتمان- ئینجا بچێتە دەرەوەی سنوری حەرەم، لەوێ ئیحرام بە عومرە ببەستێ‌و عومرەش بکا، جا ئەمەیان شێوەی یەکەمی حەج کردنەو لە شێوەی دووەم و سێیەم خێرترە.

شێوەی‌دووەم: پێی دەگوترێ: (قِرانْ)، واتە: ئیحرام بە حەج‌و عومرە ببەستێ بە یەکەوە، جا تەنها واجب و ڕوکنەکانی حەج بکا، ئەوە حەج‌و عومرەی -وێکرا- بۆ ئەنووسرێن.

شێوەی سێیەم: پێی دەگوترێ: (تَمَتُّع)، واتە: ئیحرام بە عومرە ببەستێ‌و عومرە بکا، ئینجا هەر لە (مکة)-لە دوای تەواوبوونی عومرە- ئیحرام بە حەج ببەستێ‌و حەج بکا.

﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَداعِ: مَنْ أَرادَ أَنْ يُهِلَّ بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَرادَ أَنْ يُهِلَّ بِحَجٍّ فَلْيُهِلَّ، وَمَنْ أَرادَ أَنْ يُهِلَّ بِعُمْرَةٍ فَلْيُهِلَّ، وَأَهَلَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْحَجِّ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە حەجی ماڵئاواییدا فەرمووی: هەر کەسێك ئەیەوێ ئیحرام بە حەج‌و عومرە -وێکرا- ببەستێ با وا بکا، وە هەر کەسێك ئەیەوێ ئیحرام -تەنها- بە حەج ببەستێ با وا بکا، هەر کەسێك ئەیەوێ ئیحرام -تەنها- بە عومرە ببەستێ با وا بکا، پێغەمبەر ﷺ ئیحرامی خۆی -تەنها- بە حەج بەست.

﴿ئاگاداری﴾: لە شێوەی (قِرانْ و تَمَتُّع)دا حاجی خوێنی ئەکەوێتە سەر، بەو مەرجەی - بۆ ئیحرامی حەج- نەگەڕێتەوە بۆ شوێنی ئیحرام بەستن‌و ماڵیشی هەشتا کیلۆمەتر لە سنوری حەرەم دوورتر بێ.

(وَالتَّلْبِيَةُ) سوننەتی دووەم: گوتنی (لَبَّيْكَ)یە، بەردەوام تا لە ژێر ئیحرامدایە، واتە: بڵێ: ﴿لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لاشَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لاشَرِيكَ لَكَ﴾ رواه الشيخان.

(وَطَوافُ الْقُدُومِ) سوننەتی سێیەم: (طَوافُ الْقُدُومِ)ە، واتە: هەر کە گەیشتە (مکة)ی پیرۆز، کەلوپەلی خۆی دابمەزرێنێ، ئەگەر برسی بوو نان بخوا، ئەگەر کاتی نوێژ بوو نوێژ بکا، ئینجا یەکسەر دەست بە تەواف بکا، ئەم تەوافە سەلامکردنە لە ماڵی خوا، وە مەرجەکانی وەك (طَوافُ الإِفاضَةِ)یە: کە باسمان کردن.

وَالْمَبِيتُ بِمُزْدَلِفَةَ، وَرَكْعَتَا الطَّوافِ، وَالْمَبِيتُ بِمِنَى، وَطَوافُ الْوَدَاعِ. وَيَتَجَرَّدُ الرَّجُلُ عِنْدَ الإِحْرامِ عَنِ الْمَخِيطِ، وَيَلْبَسُ إِزَاراً وَرِداءً أَبْيَضَيْنِ.

(وَالْمَبِيتُ بِمُزْدَلِفَةَ) چوارەم: شەو مانەوەیە لە (مزدلفة)، بەڵام بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەمە واجبە، ئەگەر نەیکا خوێنی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك باسمان کرد.

(وَرَكْعَتاالطَّوافِ) سوننەتی پێنجەم: دوو ڕەکعەت نوێژە بە نیەتی (سوننەتی‌تەواف) لە دوای تەواوکردنی هەر تەواف کردنێك، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ لە لای مەقامی ئیبراهیمﷺ نوێژ بکەن.

(وَالْمَبِيتُ بِمِنَى) شەشەم: شەو مانەوەیە لە (منى)، بەڵام بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەمە واجبە، ئەگەر نەیکا خوێنی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك باسمان کرد.

(وَطَوافُ الْوَدَاعِ) حەفتەم: (طَوافُ الْوَدَاعِ)ە، واتە: تەوافی ماڵئاوایی، بەڵام بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەو تەوافە واجبە، ئەگەر نەیکا خوێنی لە سەر واجب دەبێ ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ أُمِرَالنَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ إِلاَّ أَنَّهُ خُفِّفَ عَنِ الْمَرْأَةِالْحَائِضِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمانی داوەتە خەڵك: کە کۆتایی پەیمانیان بە ماڵی‌خوا بێنن-واتە: کە لە (مکة) دەرئەچن تەواف بکەن-بەڵام ئەو ئافرەتەی کە لە حەیزدایە ئیزن دراوە بە بێ‌تەواف کردن (مکة) بەجێ بهێڵێ. جا ئەگەر لە دوای ئەو تەوافە زۆر مایەوە، ئەبێ دووبارەی بکاتەوە.

﴿ بەرگی ئیحرام ﴾

(وَيَتَجَرَّدُ الرَّجُلُ) واجبە پیاو خۆی ڕووت بکاتەوەو جلەکانی خۆی دابنێ (عِنْدَالإِحْرامِ) هەر لەو کاتەوە کە نیەتی ئیحرام دێنێ (عَنِ الْمَخِيطِ) لە هەر جلێکی دووراوبێ، یان چنراوبێ‌و دەورە لە لاشەی بدا، واتە: نابێ بیکاتە بەر (وَيَلْبَسُ) دەبەر خۆی ئەکا (إِزَاراً) پەشتەماڵێك لە ناوك بەرەوخوار (وَرِداءً) وە پەشتەماڵێکی‌تریش بۆ سەر پشت‌و شانەکانی (أَبْيَضَيْنِ) سوننەتە هەردوو پەشتەماڵەکان سپی بن، بەڵام ئافرەت هەر بە جلەکانی خۆیەوە ئیحرام ئەبەستێ.

﴿پاشکۆ﴾: سوننەتە ئاوی (زمزم) بخواتەوە ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: شَرِبَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ زَمْزَمَ مِنْ دَلْوٍ مِنْها وَهُوَ قائِمٌ﴾ رواه‌مسلم، پێغەمبەرﷺ بە پێوە بە دۆلچەیەك ئاوی زەمزەمی خواردەوە. هەروەها سوننەتە بۆ هەموو کەسێك-حاجی بێ، یان هەر ڕێبوار بێ- ئاوی (زمزم) لەگەڵ خۆیا بێنێتەوە بۆ وڵاتی خۆی ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَحْمِلُهُ﴾ رواه‌الترمذي، پێغەمبەرﷺ ئاوی زەمزەمی ئەهێنا لەگەڵ خۆیا بۆ (مَدينة).

(فَصلٌ) وَيَحرُمُ عَلَىالمُحرِمِ عَشَرَةُ أَشياءَ: لُبسُ المَخيطِ، وَتَغطِيَةُ الرَّأسِ مِنَ الرَّجُلِ، وَالوَجهِ وَالكَفَّينِ مِنَ المَرأَةِ، وَتَرجِيلُ الشَّعرِ بِالدُّهنِ،

﴿ فَصلٌ: له باسی ئەو شتانەی حەرامن لە کاتی ئیحرامدا ﴾

(وَيَحرُمُ) حەرامە (عَلَى المُحرِمِ) لە سەر ئەو کەسەی لە ژێر ئیحرامدایە (عَشَرَةُ أَشياءَ) دە شت:

یەکەم: (لُبسُ المَخيطِ) حەرامە لە سەر پیاو کردنەبەری جلێك کە دوورابێ، یان چنرا بێو بە خۆی دەورە لە ئەدامەکانی پیاو بدا، یان گرێی بدا، جا بۆ هەموو ئەندامەکانی ئەوە حەرامە ﴿عَنْ إبنِ عُمَرَرَضِیَاللهُ عَنهُما: قالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ: ما يَلبَسُ المُحرِمُ مِنَ الثِّيابِ؟ قالَ: لاَ يَلبَسِ القُمُصَ وَلاَ العَمَائِمَ وَلاَ السَّراوِيلاتِ وَلاَ البَرانِسَ وَلاَ الخِفَافَ﴾ رواه الشيخان، دەربارەی ئەو پیاوەی لە ژێر ئیحرامە، پێغەمبەرﷺ پرسیاری لێکرا؟ لە وەڵامدا فەرمووی: نابێ هیچ جۆرە کراسێك دەبەر بکا، نابێ مێزەر بنێتە سەری، نابێ هیچ جۆرە دەرپێیەك بکاتە بەری، نابێ هیچ جۆرە کەوایەك بکاتە بەری، نابێ هیچ جۆرە گۆرەوییەك بکاتە پێی.

﴿ئاگاداری﴾: بزانە: دروستە تەکبەند لە پشتی ببەستێو جانتا بکاتە شانی، یان بە شتێکی وەکو دۆخین پەشتەماڵەکەی خوارەوە قایم بکا، هەروەها لیچکەکانی پەشتەماڵەکەی سەرەوەش بخاتە ناو تەکبەندەکە، یان دۆخینەکە.

هەروەها بزانە: ئەو جۆرە کەوشەی پیاو ئەیکاتە پێی، واجبە: سەرەپەنجەکانیو پاشنەی پێی بە دەرەوە بێ، ئەگەر نا: فیدیەی ئەکەوێتە سەر.

هەروەها بزانە: ئەو شتانەی ڕابردوو هەمووی لە سەر پیاو حەرامن نەك لە سەر ئافرەت.

دووەم: (وَتَغطِيَةُ الرَّأسِ) داپۆشینی سەر حەرامە (مِنَ الرَّجُلِ) بۆ پیاو ﴿عَنْ ابنِ عَبَّاسٍ رَضِیَاللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ فِيالمُحرِمِ الَّذِي مَاتَ: كَفِّنُوهُ فِي ثَوبَيهِ وَلاَ تُمِسُّوهُ بِطِيبٍ وَلاَ تُخَمِّرُوا رَأسَهُ فَإِنَّهُ يُبعَثُ يَومَ القِيامَةِ مُلَبِّياً﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ دەربارەی ئەو پیاوەی لە ژێر ئیحرامدا مردبو، فەرمووی: هەر لە ناو پەشتەماڵەکانی خۆیدا کفنی بکەنو بۆنی خۆشی لێمەدەنو سەری دامەپۆشن، چونکە ڕۆژی قیامەت هەر بە شێوەی ئیحرامەوە زیندوو ئەکرێتەوە.

سێیەم: (وَالوَجهِ وَالكَفَّينِ مِنَ المَرأَةِ) داپۆشینی ڕووخسارو لەپە دەستی ئافرەت لە کاتی ئیحرامدا حەرامە ﴿عَنْ ابنِ عُمرَرَضِیَاللهُ عَنهُما: نَهَىالنَّبِيُّ ﷺ النِّساءَ فِي إِحرامِهِنَّ: عَنِ القُفَّازَينِ وَالنِّقابِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ قەدەغەی کردوە لە ئافرەتان: لە کاتی ئیحرامدا دەستەوانە بکەنە دەستیانو ڕووی خۆیان داپپۆشن.

چوارەم: (وَتَرجِيلُ الشَّعرِ) شانەکردنی مووی سەرو ڕووخسارە (بِالدُّهنِ) بە هەر جۆرە ڕۆنێکی هەبێ، بۆ پیاو و ئافرەت ﴿قالَ النَّبِيُّ ﷺ: الحاجُّ الشَّعِثُ التَّفِلُ﴾ رواه الترمذي

وابن ماجه، پێغەمبەرﷺفەرمووی: حاجی لە کاتی ئیحرامدا موو قرژو تۆزاویو چلکنە.
واتە: بە چەورکردنیموو ئەو شێوەیە لا ئەچێ، بەڵام ئەگەر لە سەرو ڕووخسار بەو لاوە هەر ئەندامێکیتری چەور بکا، یان بە بۆن مووەکانی شانە بکا، ئەوە (فدیة)ی ناکەوێتە سەر، ئەگەر مووەکان هەڵنەکەنێ.

پێنجەم: (وَحَلْقُهُ) حەرامە بۆ پیاو و ئافرەت: تاشینی موو، یان سوتاندنی، یان هەڵکەندنی، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلاَتَحْلِقُوا رُؤُوسَكُمْ﴾ لە کاتی ئیحرامدا سەری خۆتان مەتاشن.

شەشەم: (وَتَقْلِيمُ الأَظْفارِ) حەرامە بۆ پیاو و ئافرەت: نینۆك کردن، چونکە ئەمەش وەکو موو تاشین جوانیی تێدایە.

جا بزانە: بە لابردنی یەك موو، یان یەك نینۆك: مستە گەنمێك (فدیة)ی ئەکەوێتە سەر، هەروەها بە لابردنی دوو موو، یان دوو نینۆك: دوو مستی ئەکەونە سەر، بەڵام ئەگەر سێ موو، یان سێ نینۆك، یان زیاتری لابرد: ئەوە (فدْية)ی گەورەی ئەکەوێتە سەر: کە باسی ئەکەین.

حەفتەم: (وَالطِّيبُ) حەرامە بۆ پیاو و ئافرەت: خۆیان بۆنخۆش بکەن لە ماوی ئیحرامدا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ: وَلاَ تَلْبَسُوا مِنَ الثِّيابِ مـا مَسَّـهُ زَعْفَـرانٌ أَوْ وَرْسٌ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: ئەو جۆرە جلانە مەکەنە بەر: کە زەعفەرانی پێوە بێ، یان وەرسی لێدرابێ: کە بۆنی خۆشە.

هەشتەم: (وَقَتْلُ الصَّيْدِ) حەرامە لە سەر پیاو و ئافرەت لە ماوەی ئیحرامدا: ڕاوکردنی باڵندەو ئاژەڵیکێوی-چۆڵەواری کە گۆشتی بخورێ، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿حُـرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُالْبَرِّ مَادُمْتُمْ حُرُمًا﴾ حەرام کراوە لە ئێوە: ڕاوکردنی نێچیری چۆڵەواری لەو ماوەی لە ژێر ئیحرامدان.

کەوا بوو: باڵندەو ئاژەڵی خۆماڵی: وەك مریشكو بزنو مەڕ، حەرام نیە بیکوژێتەوە، هەروەها کوشتنی مارو دووپشكو مشكو قەلە بەڵەكو کولارەو سەگیهار خێرە لە هەموو شوێنو کاتێکدا.

﴿ئاگاداریەکی زۆر گرنگ﴾: هەر کەسێك کە ئەچێتە حەج، لە ماڵەوە گیانلەبەرێکی ڕاوکراوی هەبێ: وەکو قەتێ، یان کەو، یان ئاسك، یان هەر شتێکیتر، ئەبی بیفرۆشێ، یان بیداتە کەسێکیتر، یان بەرەڵڵای بکا، هەرچەند کەییش بوبێ، چونکە لە کاتی ئیحرامبەستنو بەو لاوە ئەگەر هیچی لێبێ، وای لە سەر ئەژمێردرێ کە بە خۆی کوشتویەتیو تۆڵەی ئەکەوێتە سەر.

وَعَقْدُ النِّكاحِ، وَالْوَطْءُ، وَالْمُباشَرَةُ بِشَهْوَةٍ. وَفي جَميعِ ذَلِكَ الْفِدْيَةُ إلاَّ عَقْدَ النِّكاحِ فَإنَّهُ لاَيَنْعَقِدُ، وَلاَ يُفْسِدُهُ إلاَّ الْوَطْءُ فِي الْفَرْجِ، وَلاَ يَخْرُجُ مِنْهُ بِالْفَسادِ، وَمَنْ فاتَهُ الْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ تَحَلَّلَ بِعَمَلِ عُمْرَةٍ،

نۆیەم: (وَعَقْدُ النِّكاحِ) حەرامە لە ماوەی ئیحرامدا مارەبڕینی ژن ﴿عَنْ أبانَ﴿: قالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لاَيَنْكِحُ الْمُحْرِمُ وَلاَ يُنْكِحُ وَلاَ يَخْطُبُ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دروست نیە لە ماوەی ئیحرامدا ژن لە خۆی مارە بکا، یان لە کەسێکی‌تری مارە بکا، یان داخوازی‌ی بکا.

دەیەم: (وَالْوَطْءُ) حەرامە جیماع کردن (وَالْمُباشَرَةُ) هەروەها حەرامە دەستبازی‌کردن لەگەڵ ئافرەت، یان لەشی خۆی (بِشَهْوَةٍ) بە شێوەیەکی وا: کە دەماری هەڵبستێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾ نابێ لە حەجدا جیماعو دەستبازی بکرێو نابێ قسەی ناشیرنو ناڕێکو ململانە بکرێ.

(وَفي جَميعِ ذَلِكَ) لەو هەموو شتانەی کە حەرامنو باسمان کردن (الْفِدْيَةُ) واجبە (فدیة) بدا ئەگەر یەکێکیانی کرد (إلاَّ عَقْدَالنِّكاحِ) تەنها بە مارەبڕینی‌ئافرەت (فدیة) واجب نابێ؟ (فَإنَّهُ) چونکە ئەو مارەبڕینە (لاَيَنْعَقِدُ) هەر دانامەزرێ، واتە: مارەبڕینەکە نایێو ئافرەتەکە حەڵاڵ نابێ.

(وَلاَ يُفْسِدُهُ) لەو هەموو شتانە هیچیان حەجو عومرە بەتاڵ ناکەن (إلاَّ الْوَطْءُ فِي الْفَرْجِ) تەنها جیماعکردن حەجو عومرە بەتاڵ ئەکاتەوە، بەو مەرجەی بزانن: جیماع حەرامەو بە خۆشی خۆیان بێو بە قەسدی بێ، ئینجا بەم جیماع کردنە حەجی پیاو و ئافرەت بە تاڵ ئەبێتەوە، بەڵام (فدیة)ی‌جیماعەکە هەر لە سەر پیاوەکەیە.

(وَلاَ يَخْرُجُ مِنْهُ) دروست نیە لە ژێر ئیحرام دەرچێ (بِالْفَسادِ) لە بەر ئەوەی حەج، یان عومرەی بەتاڵ بووە، بەڵکو ئەبی هەر تەواویان بکاو ساڵێکی‌تریش قەزایان بکاتەوە ﴿سُئِلَ عُمَرُ وَعَلِيٌّ وَأبُوهُرَيْرَةَ﴿: عَنْ رَجُلٍ أصابَ أهْلَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ بِالْحَجِّ؟ فَقالُوا: يَنْفُذانِ لِوَجْهِهِما حَتَّى يُتِمَّا حَجَّهُما ثُمَّ عَلَيْهِما حَجٌّ قابِلٌ وَالْهَدْيُ﴾ رواەالإمام مالك، پرسیار لە ئیمامی(عمر)و ئیمامی(علی)و (أبوهریرة) کرا: ئەگەر پیاوێك جیماع لەگەڵ ئافرەتەکەی خۆی بکا لە ماوەی ئیحرامدا؟ لە وەڵامدا فەرموویان: ئەبی حەجەکەیان تەواو بکەن، ساڵێکی‌تریش ئەو حەجە قەزا بکەنەوەو فیدیەش بدەن.

﴿ لەدەستچوونی عەرەفات ﴾

(وَمَنْ فاتَهُ الْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ) هەر کەسێك فریای وەستانی‌عەرەفە نەکەوتو لەدەستی چوو (تَحَلَّلَ) واجبە خۆی لە ژێر ئیحرامی حەج دەر بیا (بِعَمَلِ عُمْرَةٍ) بە کردنی ڕوکنەکانی

وَعَلَيْهِ الْقَضاءُ وَالْهَدْيُ، وَمَنْ تَرَكَ رُكْناً لَمْ يَحِلَّ مِنْ إِحْرامِهِ حَتَّى يَأْتِيَ بِهِ، وَمَنْ تَرَكَ وَاجِباً لَزِمَهُ الدَّمُ، وَمَنْ تَرَكَ سُنَّةً لَمْ يَلْزَمْهُ بِتَرْكِها شَيْءٌ.

عومرە، (واتە: تەواف ئەكاو سەفاو مەڕوە ئەكاو سەری ئەتاشێ، نیەتی دەرچوونیش لە ئیحرام لەگەڵ ئەو سێیانە ئەهێنێ)، ئیتر نایەوێ شەیتان ڕەجم بکاو لە(مِنى) بمێنێتەوە، بەلام (وَعَلَيْهِ الْقَضاءُ) واجبە ئەو حەجە قەزا بکاتەوە، جا حەجەکە واجب بێ، یان سوننەت بێ (وَالْهَدْيُ) هەروەها واجبە (فِدْيَة)ش بدا لە ساڵێکیتردا کە چوو حەجەکەی قەزا بکاتەوە:

﴿جاءَ هَبَّارُ بنُ الأسوَد إلى عُمَرَ ﷺ فَقالَ: أخطَأنا الْعِدَّةَ: كُنَّا نُرَى أنَّ هَذا الْيَوْمَ يَوْمُ عَرَفَةَ؟ فَقالَ عُمَرُ: طُفْ أنْتَ وَمَنْ مَعَكَ وَانْحَرُوا ثُمَّ احْلقُوا وَارْجعُوا فَإذا كانَ قابِلُ فَحُجُّوا وَأهْدُوا فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إذا رَجَعَ﴾ رواه الإمام مالك، (هَبَّار) بە ئیمامی(عمر)ی گوت: ئێمە بە هەڵەدا چوین: وامانزانی ئیمڕۆ عەرەفەیە، کە چی ئیمڕۆ جەژنە؟ ئیمامی عومەر فەرمووی: بڕۆن تەواف بکەنو سەرتان بتاشنو بگەڕێنەوە، ئینجا ساڵێکیتر حەجەکەتان قەزا بکەنەوەو ئەگەر دەستتان کەوت ئاژەڵێک لە (فِدْية) سەربِبڕن، جا ئەگەر نەبو، سێ ڕۆژان لە حەج بەڕۆژوو ببنو حەفت ڕۆژیتریش کە گەڕانەوە بەڕۆژوو ببن.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك ئیحرامی بەست، بەلام قەدەغەیان کرد، یان ڕێگەیان لێگرت کە حەج، یان عومرە بکا، ئەوە بۆی دروستە ئیحرامی خۆی هەڵبوەشێنێتەوە بەم جۆرە: هەر لەو شوێنەی قەدەغە کراوە، نیەتی دەرچوون لە ئیحرام دێنێو هەر بەو نیەتەش مەڕێك، یان بزنێك سەر ئەبڕێ، ئینجا سەری خۆی ئەتاشێ، جا ئەگەر مەڕی دەست نەکەوت، بە ئەندازەی نرخی مەڕەکە گەنم، یان جۆ بۆ هەژارانی ئەو شوێنە ئەکڕێ، ئەگەر نەیبو، ئەو کاتە بە ئەندازەی مستەکانیدانەوێڵەکە بەڕۆژوو ئەبێ، جا ئەگەر حەجەکەی سوننەت بوو، واجب نیە قەزای بکاتەوە.

﴿ باسی جیاوازی ڕوکنو واجب ﴾

(وَمَنْ تَرَكَ رُكْناً) هەر کەسێك ڕوکنێك نەکا لە ڕوکنەکانی عومرە، یان لە ڕوکنەکانی حەج، جگە لە وەستانی عەرەفە (لَمْ يَحِلَّ مِنْ إحْرامِهِ) ئەوە لە ژێر ئیحرام دەرناچێو حەجو عومرەی تەواو نابێ (حَتَّى يَأْتِيَ بِهِ) تا ئەو ڕوکنە ئەکا.

(وَمَنْ تَرَكَ وَاجِباً) هەر کەسێك واجبێك لە واجبەکانیحەج، یان عومرە نەکا (لَزِمَهُ دَمٌ) خوێنی ئەکەوێتە سەر، بەلام حەجو عومرەی دروستەو لە ئیحرامدا نامێنێتەوە.

(وَمَنْ تَرَكَ سُنَّةً) هەر کەسێك سوننەتێك نەکا لە سوننەتەکانی حەج، یان عومرە (لَمْ يَلْزَمْهُ بِتَرْكِها شَيءٌ) هیچی ناکەوێتە سەر، واتە: بە نەکردنی سوننەت: نە فیدیەی ئەکەوێتە سەر، نە گوناهبار ئەبێ.

(فَصْلٌ) وَالدِّماءُ الْوَاجِبَةُ فِي الإِحْرَامِ خَمْسَةُ أَشْياءَ، أَحَدُهَا: اَلدَّمُ الْوَاجِبُ بِتَرْكِ نُسُكٍ، وَهُوَ عَلَى التَّرْتِيبِ: شاةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ عَشَرَةِ أَيّامٍ ثَلاثَةٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ.
وَالثَّانِي: اَلدَّمُ الْواجِبُ بِالْحَلْقِ وَالتَّرَفُّهِ، وَهُوَ عَلَى التَّخْيِيرِ: شاةٌ، أَوْ صَوْمُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ،

﴿ فَصْلٌ: له باسى خوێن‌و (فِدْيَة)ى حه‌ج ﴾

(وَالـدِّماءُ الْوَاجِبَـةُ) ئـه‌و خوێنانـه‌ى واجـب ئـه‌بن (فِـى الإِحْـرامِ) لـه مـاوه‌ى ئيحرامـدا (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنج جۆرن:

(أَحَدُها) خوێنى‌يه‌كه‌ميان: (اَلدَّمُ الْوَاجِبُ) ئه‌و خوێنه‌يه كه واجب ئه‌بێ (بِتَرْكِ نُسُكٍ) به نـه‌كردنى فـه‌رمان پێكراوێـك: وه‌ك به‌ردبارانى‌شـه‌يتانه‌كان، مانه‌وه‌ى‌شـه‌وێ لـه(مِنَـى)و له(مُزْدَلِفَة)، ئيحرامبه‌ستن له شوێنى دياركراو، (طَوافُ الْـوَداعِ)، له‌ده‌ستچوونى وه‌ستانى عه‌ره‌فه، پێشخستنى عومره له سه‌ر حه‌ج، پێكه‌وه‌كردنى حه‌ج‌و عومره.

(وَهُوَ) ئه‌و خوێنه‌ى ئه‌يكه‌وێته سه‌ر به هۆى ئه‌و هه‌شتانه‌ى باسمان كـردن (عَلَىالتَّرْتِيـبِ) ريزى بۆ داندراوه‌و دياركراوه به‌م جۆره:

(شاةٌ) ئه‌بى مه‌ڕێك، يان بزنێك بكوژێته‌وه‌و گۆشته‌كه‌ى بداته هه‌ژاره‌كانى حه‌ره‌مى‌مه‌ككـه (فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئه‌گه‌ر مه‌ڕ، يان بزنى ده‌ست نه‌كه‌وت، يان تواناى ئه‌بو بيكڕێ (فَصِيامُ عَشَرَةِ أَيّامٍ) واجبه ده ڕۆژان به‌ڕۆژوو ببـێ: (ثَلاثَـةٍ فِـى الْحَـجِّ) سـێ ڕۆژان لـه‌و ده‌يانـه لـه حه‌جدا به‌ڕۆژوو ده‌بێ‌و (وَسَبْعَةٍ إِذا رَجَعَ إِلَىأَهْلِه) حه‌فت ڕۆژه‌كه‌ى‌تريش كاتـێ گه‌يشته‌وه ماڵه‌وه، خواى گه‌وره فه‌رموويه‌تى: ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ فِىالْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ﴾ هـه‌ر كه‌سـێك مـه‌ڕى ده‌ست نه‌كـه‌وت، ئـه‌بى سـێ ڕۆژان لـه حه‌جداو حه‌فت ڕۆژانيش له ماڵه‌وه به‌ڕۆژوو ببێ، ئه‌وه ده‌ى ته‌واوه.

﴿ئاگادارى﴾: له‌م خوێنه‌ى به‌شى يه‌كه‌مدا جياوازى نيه له نێوان كه‌سێك: كه به ويستى خۆى فه‌رمان پێكراوه‌كه‌ى نه‌كردبێ، يان به نه‌زانى نه‌يكردبێ.

(وَالثَّـانِي) خـوێنى‌دووه‌م: (الـدَّمُ الْواجِـبُ) ئـه‌و خوێنه‌يـه كـه واجـب ئـه‌بێ (بِـالْحَلْقِ) بـه تاشين، واته: لابردنى سێ موو، يان زياتر، يان سێ نينۆك، يان زياتر (وَالتَّرَفُّـهِ) هـه‌روه‌ها ئه‌و خوێنه واجب ئه‌بێ به دڵفراوان كردن: به هۆى جل ده‌به‌ركردن‌و خۆ چه‌وركردن‌و سه‌ر داپۆشين‌و خۆ بۆنخۆشكردن‌و لـه‌ش پيسبوون: بـه هـۆى ده‌ستبازى‌كردن له‌گـه‌ڵ له‌شـى خۆى، يان له‌گه‌ڵ ئافره‌ت.

(وَهُوَ) خوێنى ئه‌و جۆره شتانه‌ى باسمان كردن (عَلَىالتَّخْيِيرِ) به گوێره‌ى دڵى خوێنده‌ره‌كه‌يه، به‌ڵام دياركراوه: (شـاةٌ) ئـه‌بى مـه‌ڕێك، يان بزنێـك سـه‌ر ببڕێ‌و گۆشـته‌كه‌ى بداتـه هـه‌ژارانى حه‌ره‌مى مه‌ككـه (أَوْ صَـوْمُ ثَلاثَـةِ أَيّـامٍ) يـان سـێ ڕۆژان بـه‌ڕۆژوو ببـێ، جـا لـه هـه‌ر شـوێنێ

أَوالتَّصَدُّقُ بِثَلاثَةِ آصُعٍ عَلَى سِتَّةِ مَساكِينَ. وَالثَّالِثُ: اَلدَّمُ الْواجِبُ بِالْإِحْصارِ، فَيَتَحَلَّلُ وَيُهْدِى شاةً. وَالرَّابِعُ: اَلدَّمُ الْواجِبُ بِقَتْلِ الصَّيْدِ، وَهُوَ عَلَى التَّخْيِيرِ: إِنْ كانَ الصَّيْدُ مِمَّا لَهُ مِثْلٌ أَخْرَجَ الْمِثْلَ مِنَ النَّعَمِ،

بەڕۆژوو ببێ دروستە (أَوالتَّصَدُّقُ بِثَلاثَةِ آصُعٍ) یان سێ ساع دانەوێڵە بکاتە خێر (عَلَى سِتَّةِ مَساكِينَ) بداتە شەش گەدا، یان شەش هەژار لە حەرەمی مەککەی پیرۆزدا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ كانَ مِنكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ﴾ هەر کەسێك نەخۆش بوو و جلی کردە بەر، یان لە بەر ناچاری سەری تاشی، با (فِدْيَة) بدا بەم جۆرە: یان بەڕۆژوو ببێ، یان خێر بکا، یان مەڕ سەر ببڕێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە لابردنی موو و نینۆك جیاوازی نیە لە نێوان زاناو نەزانو لە نێوان ئەو کەسەی لەبیری بێ لە ژێر ئیحرامە، یان لەبیری نەبێ، واتە: ئەوانە (فِدْيَة)یان ئەکەوێتە سەر، بەڵام لە جلوبەرگو خۆ بۆنخۆش کردنو خۆ چەورکردنو دەستبازی کردن، (فِدْيَة) تەنها لە سەر ئەو کەسە واجب ئەبێ: کە بزانێ حەرامەو بە قەسدی وا بکاو بزانێ لە ژێر ئیحرامە، کەواتە: ئەگەر کەسێك لەبیری بچێ، یان نەزانێ حەرامە، یان بە هەڵە ئەوانەی کرد، ئەوە (فِدْيَة)ی ناکەوێتە سەر.

(وَالثَّالِثُ) خوێنی سێیەم: (اَلدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە کە واجب ئەبێ (بِالْإِحْصارِ) بە قەدەغەکردن لە تەواوکردنی حەج، یان عومرە (فَيَتَحَلَّلُ) ئەو قەدەغەکراوە ئیحرامی خۆی هەڵئەوەشێنێتەوەو (وَيُهْدِى شاةً) مەڕێك، یان بزنێك ئەکاتە (فِدْيَة)و هەر لەو شوێنەی کە لێی قەدەغەکراوە –بە نیەتی خۆحەلاڵکردن– ئەیکوژێتەوەو ئەیداتە هەژارەکانی ئەو شوێنە، ئینجا –لە دوای (فِدْيَة)کە– سەری خۆی ئەتاشێ بە نیەتی لە ئیحرام دەرچوون.

جا ئەگەر مەڕ، یان بزنی دەست نەکەوت، بە ئەندازەی نرخی مەڕەکە دانەوێڵە ئەکڕێ‌و ئەیداتە هەژارەکانی ئەو شوێنە، جا ئەگەر دەستی نەکەوت، یان پارەی نەبو بیکڕێ، ئەوە لەجیاتی هەر مستێکی ئەو دانەوێڵەیە ڕۆژێك بەڕۆژوو ئەبێ لە هەر شوێنێك کە خۆی پێی خۆش بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَااسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ ئەگەر قەدەغە کران لە تەواوکردنی حەج، یان عومرە، هەر (فِدْيَة)کی ڕێك کەوت بیدەن.

(وَالرَّابِعُ) خوێنی چوارەم: (اَلدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە کە واجب ئەبێ (بِقَتْلِ الصَّيْدِ) بە هۆی کوشتنی نێچیر، یان بڕینی درەختی حەرەمی (مَكَّة)ی پیرۆز (وَهُوَ) ئەو خوێنەی بەو دوو شتانە واجب ئەبێ (عَلَى التَّخْيِيرِ) بە کوێرەی دڵی خوێندەرەکەیە:

(إِنْ كانَ الصَّيْدُ) ئەگەر نێچیرەکە (مِمَّا لَهُ مِثْلٌ) لەو جۆرە بوو: کە وێنەی هەبوو لە ئاژەڵی خۆماڵی، ئەوە (أَخْرَجَ الْمِثْلَ مِنَ النَّعَمِ) وێنەی ئەو نێچیرە ئەکاتە (فِدْيَة) لە بزنو

أَوْ قَوَّمَهُ وَاشتَرَى بقيمَته طَعاماً وَتَصَدَّقَ بِهِ، أَوْ صامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً، وَإِنْ كانَ الصَّيْدُ مِمَّا لاَمِثْلَ لَهُ أَخرَجَ بقيمَته طَعاماً أَوْ صامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً.
وَالْخامسُ: اَلدَّمُ الْواجبُ بِالْوَطْءِ وَهُوَ عَلَى التَّرْتيب: بَدَنَةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْها فَبقَرَةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْها فَسَبْعٌ مِنَ الْغَنَمِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْها قَوَّمَ الْبَدَنَةَ وَاشتَرَى بقيمَتِها طَعاماً وَتَصَدَّقَ بِهِ،

مەڕو ووشترو گاجووت، واتە: لە تۆڵەی نەعامە: ووشترێك سەر ئەبڕێ، لە تۆڵەی كەرە كێویو چێڵیكێوی: گاجووتێك سەر ئەبڕێ، لە تۆڵەی ئاسك، یان كۆتر: مەڕێك ئەكوژێتەوە (أَوْ قَوَّمَهُ) یان ئەو وێنەیە لە ئاژەڵی خۆماڵی ئەقرسێنێ (وَاشتَرَى بِقيمَتِهِ طَعاماً) بە ئەندازەی نرخی ئەو ئاژەڵە دانەوێڵە ئەكڕێو (وَتَصَدَّقَ بِهِ) ئەو دانەوێڵەیە ئەكاتە خێرو دابەشی ئەكا بە سەر هەژارانی حەڕەمی(مَكَّة)دا (أَوْ صامَ) یان بەڕۆژوو دەبێ (عَنْ كُلِّ مُدٍ) لەجیاتی هەر مستێكی ئەو دانەوێڵەیە (يَوْماً) ڕۆژێك.
(وَإِنْ كانَ الصَّيْدُ) بەڵام ئەگەر ئەو نێچیرە (مِمَّا لاَ مِثْلَ لَهُ) وێنەی نەبو لە ئاژەڵی خۆماڵی: وەكو هەموو باڵندەیەك، جگە لە كۆتر (أَخْرَجَ بِقيمَتِهِ طَعاماً) ئەوە بە ئەندازەی نرخی ئەو نێچیرە دانەوێڵە ئەداتە هەژارانی حەڕەمی مەككە (أَوْ صامَ) یان بەڕۆژوو ئەبێ (عَنْ كُلِّ مُدٍ يَوْماً) لەجیاتی هەر مستێك ڕۆژێك، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا لاَتَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَاقَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَاعَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا﴾ ئەی خاوەن باوەڕان نێچیر مەكوژن لە ماوەی ئیحرامدا، هەر كەسێك لە ئێوە نێچیر بكوژێ بە قەسدی، سزای ئەكەوێتە سەر: ئەبێ بە وێنەی ئەو نێچیرە ئاژەڵێكی خۆماڵی لە (فِدْيَة) بدا، لە حەڕەمی(مكة)دا بیكوژێتەوەو هەر لە وێشدا بەشی بكا، دوو كەسیدادپەروەر وێنەی ئەو نێچیرە دیاری ئەكەن، یان بە ئەندازەی نرخی ئەو ئاژەڵە ئەبێ دانەوێڵە دەرخواردی هەژاران بدا لە (مكة)دا، یان بە ژمارەی مستەكانی ئەو دانەوێڵەیە بەڕۆژوو ببێ.
(وَالْخامِسُ) خوێنیپێنجەم: (اَلدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە كە واجب ئەبێ (بِالْوَطْءِ) بە جیماع كردن (وَهُوَ) ئەو خوێنە (عَلَى التَّرْتيبِ) بەم ڕیزەیە:
(بَدَنَةٌ) یەكەم جار ووشترێكی پێنج ساڵە ئەكوژێتەوە (فَإِنْ لَمْ يَجِدْها) جا ئەگەر ووشتری دەست نەكەوت (فَبَقَرَةٌ) مانگایەكی دوو ساڵە ئەكوژێتەوە (فَإِنْ لَمْ يَجِدْها) جا ئەگەر مانگای دەست نەكەوت (فَسَبْعٌ مِنَ الْغَنَمِ) حەفت مەڕ، یان حەفت بزن ئەكوژێتەوە (فَإِنْ لَمْ يَجِدْها) جا ئەگەر مەڕو بزنی دەست نەكەوتن (قَوَّمَ الْبَدَنَةَ) ووشترەكە ئەقرسێنێ (وَاشتَرَى بِقيمَتِها طَعاماً) بە ئەندازەی نرخی ووشترەكە دانەوێڵە ئەكڕێ (وَتَصَدَّقَ بِهِ) ئەو گۆشتو دانەوێڵەیە ئەكاتە خێر بە سەر هەژارانی حەڕەمی(مَكَّة)دا

فَإِنْ لَمْ يَجِدْهُ صَامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً، وَلاَ يُجْزِئُهُ الْهَدْيُ وَلاَ الإِطْعَامُ إِلاَّ بِالْحَرَمِ، وَيُجْزِئُهُ أَنْ يَصُومَ حَيْثُ شَاءَ، وَلاَ يَجُوزُ قَتْلُ صَيْدِ الْحَرَمِ وَلاَ قَطْعُ شَجَرِهِ، وَالْمُحِلُّ وَالْمُحْرِمُ فِي ذَلِكَ سَوَاءٌ.

(فَإِنْ لَمْ يَجِدْهُ) جا ئەگەر دانەوێڵەی دەست نەکەوت، یان پارەی نەبو (صامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً) لەجیاتی هەر مستێك ڕۆژێك بەڕۆژوو ئەبێ، بەڵگە: فتوای ئیمامی(عمر)و ئیمامی(علی)یە، کە باسمان کرد.

(وَلاَ يُجْزِئُهُ الْهَدْيُ) ئەو ئاژەڵەی لە(فِدْیة)و خوێنیحەج ئەدرێ، یان بە دیاری هێناویە بۆ(مَكّة)، دروست نیە لە هیچ شوێنێکدا بیکوژێتەوە تەنها لە حەرەمی(مَكّة)دا نەبێ.

(وَلاَ الإِطْعَامُ) هەروەها بەشکردنی گۆشتو دانەوێڵەی(فِدْیة)ش لە هیچ شوێنێکدا دروست نیە (إِلاَّ بِالْحَرَمِ) تەنها لە حەرەمی(مَكّة)دا نەبێ، واتە: گۆشتەکەو دانەوێڵەکە، ئەبێ بدرێتە ئەو گەدلو هەژارانە کە لە حەرەمی (مَكّة)دانە، هەرچەند خەڵکی (مَكّة)ش نەبن، کەوابوو: دروست نیە بە خۆی هیچی لێبخولو، نابێ بیداتە دەوڵەمەندان.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: تەنها سەربڕینی(فِدْیَة)کە لە (مكة)دا واجبە، بەڵام بەشکردنی گۆشتەکەو دانەوێڵەکە لە هەموو شوێنێکدا دروستە.

(وَيُجْزِئُهُ) دروستە (أَنْ يَصُومَ) بەڕۆژووبێ لە جیاتی (فِدْيَة)ی حەج (حَيْثُ شَاءَ) لە هەر شوێنێك کە بەخۆی پێی خۆشە.

(وَلاَ يَجُوزُ) دروستە نیە (قَتْلُ صَيْدِ الْحَرَمِ) کوشتنی نێچیری حەرەمی(مَكّة)، هەرچەند لە ژێر ئیحرامیش نەبێ (وَلاَ قَطْعُ شَجَرِهِ) هەروەها دروست نیە بڕینو هەڵکەندنی درەختو گیای حەرەمی مەککە (وَالْمُحِلُّ) ئەو کەسەی کە حەلاڵەو لە ژێر ئیحرامدا نیە (وَالْمُحْرِمُ) ئەو کەسەی لە ژێر ئیحرامە (فِي ذَلِكَ) لەو قەدەغەکردنەدا (سَوَاءٌ) یەکسانن، واتە: وەکو یەکتری تۆلەیان ئەکەوێتە سەر، هەروەها جیاوازی نیە لە نێوان کەسێك: کە نەزانێ حەرامە، یان لەبیری چوبێ، یان بە هەڵە بیکا، ئەوانە گشتیان (فدیة)یان ئەکەوێتە سەر.

﴿ئاگاداری﴾: خواردنی گۆشتی نێچیری(مَكّة)و ئەو نێچیرەی حاجی لە ماوەی ئیحرامدا کوشتویەتی، یان سەری بڕیوە–وەکو گۆشتی مردار–حەرامە، هەر چەند نێچیرەکەش هی (مَكّة) نەبێ، بەڵام نێچیری دەریا بە هەموو شێوەیەك حەلاڵە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَلا وَإِنَّها مِنْ ساعَتِي هَذِهِ حَرامٌ لاَ يُخْتَبَطُ شَوْكُها وَلا يُعْضَدُ شَجَرُها وَلا يُنَفَّرُ صَيْدُها﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئاگادار بن: لە ئێستا بەولاوە لە (مَكّة)ی پیرۆزدا حەرامە: درەختو گیا ببڕدرێو نێچیرەکانی ئازار بدرێنو بفرێندرێن.

ئینجا بزانە: ئەگەر یەك دانەگیا هەڵکەنێ: ئەبێ نرخەکەی بدا، بەو مەرجەی ئادەمیزاد ئەو گیایەی نەچاندبێ، واتە: هەر بەخۆی ڕوابێ، بەڵام لە درەختدا جیاوازی

نیە: ئادەمیزاد بیچێنێ، یان هەر بە خۆی ڕوابێ، ئەبی تۆڵەی هەر بدا، واتە: لە تۆڵەی درەختێکی گەورە مانگایەك ئەکوژێتەوە، لە تۆڵەی درەختێکی بچووك مەڕێك ئەکوژێتەوە، وە لە تۆڵەی درەختی زۆر بچوك نرخەکەی ئەدا.

﴿پاشکۆ﴾: هەر کەسێك نیازی حەج کردنی هەبوو: ئەبی تۆبەیەکی بە ڕاستی بکاو مالی خەڵك بداتەوەو گەردەنی خۆی بە خەڵك ئازاد بکا، ئامۆژگاری مالو منداڵی بکا، وە لەگەڵ هاوڕێکانی باش بێو ململانەو ڕووگرژییان لەگەڵ نەکا، ئینجا لەو ماوەیەی کە لە(مَكَّة)ی پیرۆزە زۆر عومرە بکا، جگە لە عومرەی واجب ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﵁: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِما بَيْنَهُما﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لەم عومرەیە تا عومرەکەیتر، ئەبێتە داپۆشەری تاوانەکانی نێوانیان. هەروەها: با زۆر تەواف بکا، جگە لە تەوافەکانی حەجو عومرە.

هەروەها سوننەتە بۆ ئەو کەسەی لە (مَكَّة)یە، یان لە مەدینەیە-ئایا حاجی بێ، یان تەنها ڕێبوار بێ-کاتی خۆی بە فیڕۆ نەداو خۆی خەریك بکا: بە ئیعتیکافو قورئان خوێندنو نوێژکردن لە مزگەوتی(الْحَرام)، واتە: لە ماڵیخواو، هەم لە مزگەوتی پێغەمبەرﷺ:

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﵁: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: صَلاةٌ فِي مَسْجِدي هَذا أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ صَلاةٍ فِيما سِواهُ إِلاَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ﴾رواه الشيخان، وزاد ابن ماجه: ﴿وَصَلاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أَفْضَلُ مِنْ مِائَةِ أَلْفِ صَلاةٍ فِيما سِواهُ﴾ وزاد البيهقي: ﴿صَلاةٌ فِي الْبَيْتِ الْمُقَدَّسِ خَمْسُمِائَةِ صَلاةٍ﴾ پێغەمبەرﷺ فەمووی: یەك نوێژ لە مزگەوتی من-لە (مَدينَة)- خێری زۆرترە لە هەزار نوێژ لە مزگەوتەکانیتر، جگە لە مزگەوتی(الْحَرامْ)-واتە: ماڵیخوا لە(مَكَّة)- وە یەك نوێژ لە مزگەوتی ماڵیخوادا- لە (مَكَّة)- خێری زۆرترە لە سەد هەزار نوێژ لە مزگەوتەکانیتر، وە یەك نوێژ لە مزگەوتی(بَيْتُ الْمُقَدَّس)دا-لە(فَلَسْطِين)-خێری پێنج سەد نوێژی هەیە.

﴿ زیارەتی گۆڕی پێغەمبەرﷺ ﴾

سوننەتە بۆ هەموو کەسێك:-حاجی بێ، یان نا- زیارەتی گۆڕی پێغەمبەرﷺ بکا، بەم شێوەیە: یەکەم جار دوو ڕەکعەت (تَحِيَّةُ الْمَسْجِد) بکا لە مزگەوتەکەی سەردەمی پێغەمبەرداﷺ، ئینجا بڕواتە لای گۆڕی پێغەمبەرﷺ پشت لە قیبلە بکاو ڕوو بکاتە سەری پێغەمبەرﷺو سەلام بکاو بڵێ: (اَلسَّلامُ عَلَيْكَ يا رَسُولَ الله).

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﵁: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: ما مِنْ أَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَيَّ إِلاَّ رَدَّ اللهُ عَلَيَّ رُوحِي حَتَّى أَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلامَ﴾ رواه ابوداود والبيهقي، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر کەسێك سەلامم لێبکا، خوای گەورە گوفتارم ئەداتەوە تا وەڵامی سەلامەکەی ئەدەمەوە.

(كِـتابُ الْـبُيُوعِ وَغَـيْرِهـا مِـنَ الْـمُـعـامَـلاتِ)

اَلْـبُـيُـوعُ ثَـلاثَـةُ أَشْـياءَ: بَـيْـعُ عَـيْـنٍ مُـشـاهَـدَةٍ فَـجـائِـزٌ،

ئینجا نەختێك بەرەو ڕاستە ئەڕواو سەلام لە ئیمامی(ابوبکر) ئەکا، ئینجا نەختێکیتر بەرەو ڕاستە ئەڕواو سەلام لە ئیمامی(عمر) ئەکا، چونکە هەردووکیان بەم شێوەیە لەو ژوورەدا نێژراون کە پێغەمبەری ﷺ تێدا نێژراوە.

ئینجا دێتەوە شوێنەکەی خۆیو ڕوو لە قیبلە ئەکاو دەست بە دوعا ئەکا، بەلام ئاگاداربە: دەست لێدانو ماچکردنی تاقو دیوار دروست نیە.

ئینجا بزانە: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ حَجَّ للهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَومِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ﴾ رواه‌الشيخان، هەر کەسێك بۆ خوا حەج بکاو قسەو کاری بێدینی نەکا، کە دەگەڕێتەوە، وەك ئەو ڕۆژەی لە دایکیبووە لە گوناه پاك ئەبێتەوە.

کەوابوو: ئەی موسولمان: کە لە حەج گەڕایەوە، تۆبەی خۆت ڕابگرەو شەرم لە خوا بکەو مەگەڕێوە سەر بێدینیو گوناهباری، وَصَلَّى اللهُ عَلى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

* * *

﴿ كِتابُ الْبُيُوعِ: ئەم پەڕتووکە باسی کڕینو فرۆشتن ئەکا ﴾

(وَغَيْرِها مِنَ الْمُعامَلاتِ) جگە لە کڕینو فرۆشتن باسی شتیتریش ئەکا: لەو ئالوگۆڕیانەی لە نێوان خەلکدا هەنە. خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾ خوای گەورە کڕینو فرۆشتنی حەلاڵ کردوەو ڕیبای حەڕام کردوە.

ئینجا بزانە: مەرجە بۆ حەلالبوونی کڕینو فرۆشتن: گفتوگۆیەك لە نێوان کڕیارو فرۆشیاردا ڕوو بدا کە ببێتە نیشانەی ڕازیبوونیان ﴿قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّمَا الْبَيْعُ عَنْ تَراضٍ﴾ رواه‌ابن ماجه وابن حبان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کڕینو فرۆشتنێك هەبێ، ئەبی لە ڕووی ڕەزامەندیەوە بێ.

بەلام کۆمەڵێك لە زانایانی ئایینی ئەو فەرموودەیان هەڵبژاردوە کە ئەفەرموێ: ئەو گفتوگۆیە پێویست نیە ئەگەر نیشانەیەکیتری ڕازیبوون هەبێ، بە تایبەتی لەو شتانەی نرخیان کەمە.

(اَلْبُيُوعُ) کڕینو فرۆشتنەکان (ثَلاثَةُ أَشْياءَ) سێ جۆریان هەنە:

یەکەم: (بَيْعُ عَيْنٍ) فرۆشتنی شتێکە (مُشاهَدَةٍ) کە لە بەرچاوی کڕیارو فرۆشیار بێ، یان لەمەو پێش دیتبیان (فَجائِزٌ) ئەو جۆرە کڕینو فرۆشتنە دروستە، وەك بلێ: ئەم پەڕتووکەم بە تۆ فرۆشت بە یەك دینار. ئەویش بلێ: وا لێتم کڕی بە دینارێك، یان بلێ: ڕازیمە.

وَبَيْعُ شَيْءٍ مَوْصُوف فِي الذِّمَّة فَجائِزٌ إِذا وُجِدَت الصِّفَةُ عَلَى مَا وُصِفَ بِهِ، وَبَيْعُ عَيْنٍ غائِبَة لَمْ تُشاهَدْ فَلاَ يَجُوزُ. وَيَصِحُّ بَيْعُ كُلِّ طاهِرٍ، مُنْتَفعٍ بِهِ، مَمْلُوك، وَلاَ يَصِحُّ بَيْعُ عَيْنٍ نَجِسَة وَلاَ مَا لاَ مَنْفَعَةَ فِيه.

دووهم: (وَبَيْعُ شَيْءٍ) فرۆشتنی شتێکە (مَوْصُوفٍ فِي الذِّمَّةِ) کە لەبەر چاو نەبێ، بەڵام ناوونیشانی بڵێ کە چەندەو چۆنە (فَجائِزٌ) ئەم جۆرە فرۆشتنەش دروستە (إِذا وُجِدَتِ الصِّفَةُ) بەو مەرجەی شێوەو چەندو چۆنیەتی بێتەجێ (عَلَى مَا وُصِفَ بِهِ) بەو جۆرەی باسی کردوە بە بێ کەموکوڕی–ئەوە پێی ئەگوترێ: (سَلَم)، لەمەودوا باسی ئەکەین– وەك بڵێ: پێنج کیلۆ گەنمی قەندەهاریم بە تۆ فرۆشت بە پێنج دینار. کڕیارەکەش بڵێ: ڕازیمە، یان لێتم کڕی، ئەمەش پارەکەت برۆ بۆم بێنە.

سێیەم: (وَبَيْعُ عَيْنٍ) فرۆشتنی شتێکە (غائِبَةٍ) کە لە بەرچاو نەبێو (لَمْ تُشاهَدْ) لە پێشدا کڕیارو فرۆشیار نەیاندیتبێ (فَلاَ يَجُوزُ) ئەم فرۆشتنە دروست نیە، چونکە فریودانی تێدایە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: نَهى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ الْغَرَرِ﴾ رواه‌مسلم، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: هەر فرۆشتنێك فریودانی تێدا بێ.

کەوابوو: پێویستە پارەکەو فرۆشراوەکە–لە کاتی کڕینوفرۆشتندا، یان لە پێشدا بەگوێرەی لێوەشانەوە– بدیترێنو چەندو چۆنیان بزاندرێ.

﴿ باسی مەرجەکانی پارەو فرۆشراو ﴾

یەکەم: پاك بێ (وَيَصِحُّ) دروستە (بَيْعُ كُلِّ طاهِرٍ) فرۆشتنی هەر شتێکی کە لە بنچینەی خۆی پاك بێ. دووەم: (مُنْتَفَعٍ بِهِ) سودی لێوەربگیرێ، هەرچەندە سودەکەش لەمەودوا بێ: وەك بێچووە هێسترێك کە تازە بوبێ. سێیەم: (مَمْلُوكٍ) مولکی خۆی بێ. چوارەم: توانای هەبێ بیداتە دەست کڕیارەکە. پێنجەم: بزانێ فرۆشراوەکە چیە.

جا ئەگەر ئەو مەرجانە–لە پارەو فرۆشراوەکەدا–نەبون، فرۆشتنەکە دروست نیە. کەوابوو: (وَلاَ يَصِحُّ) دروست نیە (بَيْعُ عَيْنٍ) فرۆشتنی شتێك (نَجِسَةٍ) کە لە بنچینەی خۆی پیس بێ، چونکە مەرجی‌یەکەمی لێنەهاتوتە جێ: وەك سەگو بەرازو مردارو قشپلو ڕیخو جیقنەو هەر شتێکی پاك نەکرێتەوە ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ اللهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالْأَصْنامِ﴾ رواه‌الشيخان، خواو پێغەمبەر ﷺ حەرامیان کردوە: فرۆشتنی شەڕابو مردارو بەرازو بت.

(وَلاَ ما) هەروەها دروست نیە فرۆشتنی شتێك (لا مَنْفَعَةَ فِيهِ) کە سودی نەبێ: وەك مارو دوپشکو قالۆچەو مێشو مەگەز ﴿عَنِ الْمُغِيرَةِ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ اللهَ كَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقالَ وَكَثْرَةَ السُّؤالِ وَإِضاعَةَ الْمالِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوای گەورە

پـێی ناخۆشـه بڵـێن: گـوتراو گـوتی، پـێی ناخۆشـه زۆر پرسـیاری بێسـود بکـەن، پێی ناخۆشه ماڵ به فیڕۆ بدەن.

هەروەها دروست نیه: فرۆشتنی ماڵیکەسێکیتر، کڕینی شتێك بۆ کەسێکیتر، به بێئیزن ﴿عَنْ عَمْرو بن شُعَيب ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: وَلا بَيْــعَ إِلاّ فِيمــا تَمْلِــكُ﴾ رواه‌ابوداود والترمذی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: فرۆشتنی ئەوشته دروست نیه که هی خۆت نیه.

بەڵام له فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)دا دروسته: مـاڵی کەسـێکیتر بفرۆشـێ، یـان شتێکی بۆ بکڕێ، ئەگەر پێی ڕازی بـوو ﴿عَنْ عُرْوَةالْبارِقِيِّ ﷺ: أَنَّ النَّبِـيَّ ﷺ أَعْطــاهُ ديناراً يَشْتَرِي بِه شاةً، فَاشْتَرى بِهِ شاتَيْنِ، فَباعَ أَحَدَهُما بِدينارٍ، فَأَتاهُ بِشــاةٍ وَدينــارٍ، فَدَعا لَهُ بِالْبَرَكَةِ فِي بَيْعِهِ﴾ رواه الترمذی، پێغەمبەر ﷺ دینـارێکی دایـه (عروةالبـارقي) بـۆ ئەوەی مـەڕێکی پـێبکڕێ، ئـەویش دوو مـەڕی بـەو دینـاره کـڕین، ئینجـا یـەکێکیانی بـه دینارێـك فرۆشـتەوەو مەڕەکەیتریشـی لەگـەڵ دینارەکـه بـۆ پێغەمبـەر ﷺ هێنــاوه، پێغەمبەر ﷺ دوعای بەرەکەتی بۆ کرد.

هەروەها دروست نیه شتێك بفرۆشی که توانـای نـەبێ بیداتـه دەسـت کڕیارەکـه: وەکو شتێك که لێی گوم بوبێ، یان زەوت کرابێ، بەڵام ئەگەر کڕیارەکه توانـای وەرگرتنـەوەی هەبێ، فرۆشتنەکه دروسته.

﴿ مەرجەکانی کڕیارو فرۆشیار ﴾

نابێ هیچیان شێت بن، نابێ منداڵ بن، نابێ کڕینەکه، یان فرۆشتنەکه به زۆرلێکردن بـێ، کەوابوو: کڕینو فرۆشتن لەگەڵ منداڵو شێت دروست نیـه، بـەڵام لـه مەزهـەبی ئیمـامی (حنفی)دا: کـڕینو فرۆشـتن لەگـەڵ منـداڵ دروسـته، بـەو مەرجـەی سەرپەرشـتکارەکەی ئیزنی بداو قازانجو زەرەریش بزانێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (رِبا) ﴾

ڕیبا ئەمەیه: زێڕ و زیـو و پـارەو پـول، یـان خواردەمـەنی بـه یـەکتری بگۆڕدرێتـەوه بـه پێچەوانەی یاسای ئیسلام.

جا بزانه: ڕیبا له گوناهه گەورەکانـه ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ مَسْعُودٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلرِّبا ثَلاثَةٌ وَسَبْعُونَ باباً أَيْسَرُها مِثْــلُ أَنْ يَــنْكِحَ الرَّجُــلُ أُمَّــهُ﴾ رواه‌ابـن ماجـه والحـاکم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ڕیبا حەفتاو سێ بەشه، له هەموویان کـەم گونـاهتر: وەکـو زینـا کردنی پیاوه لەگەڵ دایکیخۆی.

(وَالرِّبا) ڕیبا حەڕامه (فِي الذَّهَبِ) له زێڕیدا (وَالْفِضَّةِ) وه لـه زیـویدا، هـەروەها ڕیبـا لـه پارەو پولی ئەم سەردەمەشدا حەڕامه، چونکه له جێگەی زێڕ، یان زیو دانراوه.

وَالْمَطْعُومات، وَلاَ يَجُوزُ بَيْعُ الذَهَبِ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةِ كَذَلِكَ إِلاَّ مُتَماثِلاً، نَقْداً، وَلاَ بَيْعُ مَاابْتَاعَهُ حَتّى يَقْبِضَهُ،

(وَالْمَطْعُوماتِ) هەروەها ڕیبا حەڕامە لە هەموو جۆرێکی خواردەمەنی، ئایا بۆ ژیانی ئادەمیزاد بێ: وەکو دانەوێڵەو ئاو، یان بۆ دەرمان بێ: وەکو خوێو بیبەرو ڕەشکەو شمڵیو چایە، یان هەر میوە بێ: وەکو سێو و هەنارو ڕێواسو کەنگرو، هەر شلەیەکی هەبێ: وەکو دۆشاو و سرکە.

﴿ئاگاداری﴾: تاوانی ڕیبا ئەم کەسانە ئەگرێتەوە: ﴿عَنْ جابرٍ ﷺ قالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللهِ ﷺ آكِلَ الرِّبا وَمُوكِلَهُ وَكاتِبَهُ وَشاهِدَيْهِ، وَقالَ: هُمْ سَواءٌ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لەعنەتی خوا لەو کەسەی ڕیبا وەرئەگرێ، لەو کەسەی ڕیبا ئەدا، لەو کەسەی ئەینووسێو ژمارەکەی دیاری ئەکا، لەو کەسەی ئەبێتە شاهیدی ڕیبا، وە فەرمووی: گوناهی ئەوانە وەکو یەکتری وایە.

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الذَّهَبِ بِالذَّهَبِ) زێڕ بە زێڕ بفرۆشرێ، واتە: بگۆڕدرێتەوە (وَالْفِضَّةِ كَذَلِكَ) هەروەها دروست نیە زیو بە زیو بگۆڕدرێتەوە، هەروەها دروست نیە: پارەی وولاتێك بە پارەی هەمان وولات بگۆڕدرێتەوە (إِلاَّ مُتَماثِلاً) مەگەر بە ئەندازەی یەکتری بنو کەمو زیادییان نەبێ، هەرچەندە یەکێکیشیان لەوی‌تر باشتر بێ (نَقْداً) وە ئەبێ دەستبەجێ بێو پێش ئەوەی هەردوو لا لێك جیاببنەوە: زێڕەکە، یان زیوەکە، یان پارەکە، بدەنە دەست یەکتری ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَزْناً بِوَزْنٍ مِثْلاً بِمِثْلٍ فَمَنْ زادَ أَوْ اسْتَزادَ فَهُوَ رِبا﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: زێڕ بە زێڕ، زیو بە زیو، ئەبێ بە کێشانەی یەکتری بنو هەندی یەکتری بن، هەر کەسێك زێدە بدا، یان زێدە وەربگرێ، ئەوە بۆ هەردوو لا ئەبێتە ڕیبا. واتە: هەرچەند پاش ماوەیەکیش ئەو زێدەیە وەربگرێ هەر ڕیبایە.

﴿باسی شتی فرۆشراو پێش وەرگرتنی﴾

(وَلاَ بَيْعُ مَا ابْتاعَهُ) دروست نیە فرۆشتنی ئەو شتەی کە کڕیویەتی بەلام وەری‌نەگرتوە (حَتّى يَقْبِضَهُ) تا وەری‌ئەگرێ، یان ئەیگوازێتەوە بۆ شوێنێکی‌تر ﴿عَنْ حَكِيم بن حِزامٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إذا اشْتَرَيْتَ شَيْئاً فَلاَ تَبِعْهُ حَتَّى تَقْبِضَهُ﴾ رواه أحمد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کاتێك شتێکت کڕی، مەیفرۆشە تا وەری‌ئەگری.

﴿ئاگاداری﴾: شتی فرۆشراو تا کڕیارەکە وەری‌ئەگرێ، هەر لە ئەستۆی فرۆشیارەکەیە، واتە: ئەگەر لە ناو چوو، فرۆشتنەکە هەڵئەوەشێتەوەو ئەبێ پارەکە بداتەوە کڕیارەکە. جا بزانە: مەبەست بە وەرگرتن ئەمەیە: فرۆشراوەکە بخرێتە ژێر دەسەڵاتی کڕیارەکە

وَلاَ بَيْعُ اللَّحْمِ بِالْحَيَوان، وَيَجُوزُ بَيْعُ الذَّهَب بِالْفِضَّة مُتَفاضِلاً نَقْداً، وَكَذَلِكَ الْمَطْعُومات لاَ يَجُوُزُ بَيْعُ الْجِنسِ مِنها بِمِثْلِهِ إلاَّ مُتَماثِلاً، نَقْداً، وَيَجُوزُ بَيْعُ الْجِنْسِ مِنها بِغَيْرِه مُتَفاضِلاً، نَقْداً،

ئەگەر خانوو، یان زەوی و شتێکی وا بێ: کە نەگوازرێتەوە، چونکە ئەگەر بگوازرێتەوە، ئەبی لە شوێنی خۆی بیباتە شوێنێکیتر.

(وَلاَ بَيْعُ اللَّحْمِ) هەروەها دروست نیە فرۆشتنی گۆشت (بِالْحَيَوانِ) بە ئاژەڵی زیندوو، جا گۆشتی بخورێ، یان نا ﴿نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ اللَّحْمِ بِالشَّاةِ﴾ رواه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: گۆشت بە مەڕ بفرۆشرێ.

(وَيَجُوزُ) دروستە (بَيْعُ الذَّهَبِ) فرۆشتنی زێڕ (بِالْفِضَّةِ) بە زیو (مُتَفاضِلاً) هەرچەندەش یەکێکیان لەویتر زیاتر بێ (نَقْداً) بەو مەرجەی دەستبەجێ بێ، هەروەها دروستە پارەی وڵاتێك بە پارەی وڵاتێکیتر بفرۆشرێ، هەرچەندەش یەکێکیان لەویتر زیاتر بێ، بەو مەرجەی دەستبەجێ بێ، واتە: پێش لێك جیابوونەوە -هەردوو لا- پارەکە بدەنە یەکتر، چونکە هەر یەکەیان جۆرێکی جیاوازە لەویتر ﴿عَنْ عُبادَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: فَإذا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الأَصْنافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إذا كانَ يَداً بِيَدٍ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کاتێك جۆری ئەو شتانە لێك جیاواز بوو، بە هەر شێوەیەك پێتان خۆشە بیفرۆشن، ئەگەر دەست بە دەست بێ.

(وكَذَلِكَ الْمَطْعُوماتُ) خواردەمەنیش وەکو زێڕو زیوە: (لاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الْجِنْسِ مِنْها) ڕەگەزێك لە خواردەمەنی بفرۆشرێ (بِمِثْلِهِ) بە وێنەی خۆی: وەکو گەنم بە گەنم، جۆ بە جۆ، هەرچەندەش یەکێکیان لەویتر باشتر بێ (إلاَّ مُتَماثِلاً) مەگەر بە ئەندازەی یەکتری بن (نَقْداً) وە دەستبەجێ بێ، واتە: پێش لێکجیابوونەوە -هەردوو لا- شتەکە بدەنە یەکتری.

(وَيَجُوزُ) دروستە (بَيْعُ الْجِنْسِ مِنْها) ڕەگەزێك لە خواردەمەنی بفرۆشرێ (بِغَيْرِهِ) بە ڕەگەزێکی جیاواز (مُتَفاضِلاً) هەرچەندەش یەکێکیان لەویتر زیاتر بێ: وەك کیلۆیەك گەنم بە دوو کیلۆ جۆ (نَقْداً) بەو مەرجەی دەستبەجێ بێ ﴿عَنْ عُبادَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ مِثْلاً بِمِثْلٍ سَواءً بِسَواءٍ يَداً بِيَدٍ، فَإذا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الأَصْنافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إذا كانَ يَداً بِيَدٍ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: زێڕ بە زێڕ، زیو بە زیو، گەنم بە گەنم، جۆ بە جۆ، قەسپ بە قەسپ، خوێ بە خوێ، ئەبی بە ئەندازەی یەك بن و دەست بەدەست بێ، بەڵام ئەگەر جۆری ئەوانە لێك جیاواز بوو، ئەو کاتە چۆنی پێتان خۆشە بیفرۆشن، ئەگەر دەست بەدەست بێ.

وَلاَ يَجُــــــوزُ بَيْـــــــعُ الْغَــــــــرَرِ.
(فَصْلٌ) وَالْمُتَبايِعانِ بِالْخِيارِ ما لَمْ يَتَفَرَّقا، وَلَهُما أَنْ يَشْتَرِطَا الْخِيارَ إِلَى ثَلاَثَــةِ أَيَّــامٍ، وَإِذَا وُجِدَ بِالْمَبِيعِ عَيْبٌ

﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك بە قەرز بدا بەو مەرجەی لە ئەندازەی خۆی زیاتر، یان باشتری بداتەوە، ئەوە دروست نیەو ڕیبایە، حەدیسی﴿فَمَنْ زادَ أَوْ اِستَزادَ فَهُوَ رِبا﴾ بەلگەیە، هەروەك باسمان كرد.

جا بزانە: لەو زیادە وەرگرتنەیقەرز، جیاوازی نیە لە نێوان زێڕو زیو و پارەو خواردەمەنیو ئاژەڵو دارو ئاسنو شتیتر.

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الْغَرَرِ) فرۆشتنێك كە فریودانی تێدا بێ، وەك شتەكەی نەدیتبێ، یان نەزانێ چەندەو چۆنە، هەروەك باسمان كرد.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی پەشیمانبوونەوە لە كڕینو فرۆشتن ﴾

پەشیمانبوونەوە سێ جۆرە:

یەكەم پێی ئەگوترێ: (خِيارُالْمَجْلِس)-پەشیمانبوونەوەی دانیشگا (وَالْمُتَبايِعانِ) كڕیارو فرۆشیار (بِالْخِيارِ) بۆیان هەیە پەشیمان ببنەوە (ما لَم يَتَفَرَّقا) لەو ماوەی كە لێك جیا نەبوبنەوە، بەو مەرجەی هەردوو لا نەڵێن: پەشیمانبوونەوەمان نەبێ. جا ئەگەر هەر یەكێكیان گوتی: پەشیمانبوونەوەم نەبێ. تەنها هەر ئەو مافی پەشیمانبوونەوەی لە دەست ئەچێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ: اَلْبَيِّعانِ بِالْخِيارِ مالَمْ يَتَفَرَّقا أَوْ يُخَيِّرَ أَحَدُهُمَا اْلآخَرَ﴾ رواهالشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: كڕیارو فرۆشیار بۆیان هەیە پەشیمان ببنەوە تا لێك جیا ئەبنەوە، یان تا یەكێك بە وی‌تر ئەڵێ: پەشیمانبوونەوە نەبێ.

دووەم: پێی ئەگوترێ:(خِيارُالشَّرْط)-پەشیمانبوونەوەی مەرج (وَلَهُما) دروستە بۆ هەردوو لا (أَنْ يَشْتَرِطا الْخِيارَ) كڕینو فرۆشتنەكە بكەن بە مەرجی پەشیمانبوونەوە (إِلَى ثَلاَثَةِ أَيّامٍ) تا سێ ڕۆژی تەواو، بەلام زیاتر دروست نیە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ لِرَجُلٍ: إِذا بايَعْتَ فَقُلْ: لاَخِلاَبَةَ، ثُمَّ أَنْتَ بِالْخِيارِ فِي كُلِّ سِلْعَةٍ ابْتَعْتَها ثَلاَثَ لَيالٍ﴾ رواهالبيهقي وغيره، پێغەمبەرﷺ بە پیاوێكی فەرموو: كاتێ كڕینو فرۆشتنت كرد، بڵێ: فێڵبازی نیە. ئینجا تا ماوەی سێ شەوان مافی پەشیمانبوونەوەت هەیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر پەشیمانبوونەوە بۆ هەردوو لا هەبوو، قازانجو زەرەری فرۆشراوەكە لە ماوەی ئەو سێ ڕۆژانەدا: ئەگەر بووە هی كڕیارەكە ئەوە بۆ كڕیارەكەیە، ئەگەر نا: بۆ خاوەنەكەیەتی.

سێیەم: (خِيارُالْعَيْب)-پەشیمانبوونەوەی كەموكوڕی (وَإِذَا وُجِدَ) هەر كاتێك ئاشكرا بوو (بِالْمَبِيعِ) لە شتەفرۆشراوەكە، یان لە پارەكە (عَيْبٌ) كەموكوڕییەكی وەها: كە پێش

وەرگرتنی هەبوبێ‌و لە نرخی کەم بکاتەوە، ئەوە (فَلِلْمُشْتَرِي رَدُّهُ) کڕیارەکە بۆی دروستە بیگەڕێنێتەوە سەر خاوەنەکەی، هەروەها ئەگەر مەرجێکیش لە فرۆشراوەکەدا نەهاتە جێ: وەك بە مەرجی ئاوسی کڕیبێتی‌و ئاوس نەبێ، هەر بۆی دروستە بیداتەوە.

ئینجا بزانە: ئەبی گەڕاندنەوەی‌فرۆشراوەکە، یان هی پارەکە دەستبەجێ بێ‌و بە پەلە بێ، واتە: ئەگەر گەڕاندنەوەی دوا خست، یان شتەکەی بە کار هێنا، مافی گەڕاندنەوەی نامێنێ، کەوابوو: با بە پەلە بیداتەوە دەست خاوەنەکەی، یان وەکیلی‌خاوەنەکەی، جا ئەگەر هیچیانی دەست نەکەوتن، با بیداتە دەست (قازی)، ئەگەر (قازی)ش نەبو، یان نەگونجا بیداتەوە دەست (قازی)، ئەبی لای دوو شاهید بڵێ: ئەم کڕینەم هەڵوەشاندەوە.

ئینجا دروست نیە شتەکە بە کار بێنێ:

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنِ اشْتَرَى شاةً مُصَرَّاةً فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ بَعْدَ أَنْ يَحْلُبَها: إِنْ شاءَ أَمْسَكَها، وَإِنْ شاءَ رَدَّها وَصاعاً مِنْ تَمْرٍ﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك مەڕێکی کڕی کە بە فێڵ شیریان لە ناو گوانەکاندا ڕاگرتبو، با سەرپشك بێ: ئەگەر پێی خۆشە با بیهێڵێتەوە، ئەگەر نا: با بیداتەوە خاوەنەکەی لەگەڵ ساعێکی قەسپ.

﴿ئاگاداری﴾: پێش هەڵوەشاندنەوەی کڕین‌و فرۆشتنەکە: قازانج‌و زەرەری فرۆشراوەکە هی کڕیارەکەیە، قازانج‌و زەرەری پارەکەش هی فرۆشیارەکەیە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: اَلْخَراجُ بِالضَّمانِ﴾ صححه‌الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەرهەمی فرۆشراوەکە بۆ کڕیارەکەیە چونکە لە تۆڵەی ئەودایە.

جا بزانە: ئەرکی‌گەڕاندنەوەی فرۆشراوەکە لە بەر هەر هۆیەك بێ، لە سەر کڕیارەکەیە تا ئەو شوێنەی لێی وەرگرتوە، ئەرکی گەڕانەوەی پارەکەش لە سەر فرۆشیارەکەیە.

هەروەها بزانە: هەر لایەنێك لە بەر هەر هۆیەك پەشیمان بۆوە، بەڵام بە شەرع مافی پەشیمانی‌ی نەبو، سوننەتە: لایەنەکەی‌تر یارمەتی‌ی بداو لێی وەربگرێتەوە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ أَقالَ مُسْلِماً أَقالَهُ اللهُ عَثْرَتَهُ﴾ رواه ابودلود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك وەڵامی پەشیمانبوونەوەی موسوڵمانێك بداتەوە، خوای گەورە چاو پۆشی لە گوناهەکانی ئەکا.

﴿ فرۆشتنی میوە ﴾

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الثَّمَرَةِ) فرۆشتنی هیچ میوەیەك کە هەر بە سەر درەختەوە بێ (مُطْلَقاً) بێ ئەوەی مەرجی‌بڕینەوەی بۆ دابنێ (إِلاَّ بَعْدَ بُدُوِّ صَلاَحِها) تەنها پاش ئاشکرابوونی پێگەیشتنی دروستە بیفرۆشێ، جا بە مەرجی بڕینەوە بێ، یان بە مەرجی

وَلاَ بَيْعُ مافِيهِ الرِّبَا بِجِنْسِهِ رَطْباً إلاَّ اللَّبَنَ.
(فَصْلٌ) وَيَصِحُّ السَّلَمُ حالاً وَمُؤَجَّلاً

هێشتنەوە بە سەر درەختەکەوە ﴿عَنْ أَنس: نَهَى النَّبيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ الثَّمَرَةِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلاحُهَا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: میوە-کە هەر بە درەختەوە بێ- بفرۆشرێ تا پێکەیشتنی دەرئەکەوێ. کەواتە: ئەگەر خاوەنەکەی بۆ خۆی لە درەختەکەی کردەوەو فرۆشتی، یان بە کڕیاری گوت: ئەبی لێی بکەیەوە. ئەو فرۆشتنە دروستە.
(وَلاَ بَيْعُ مافِيهِ الرِّبا) هەروەها دروست نیە: فرۆشتنی ئەو خواردنەی ڕیبای تێدایە (بِجِنْسِهِ) هەر بە ڕەگەزی خۆی (رَطْباً) لە کاتی تەڕیدا: وەك فرۆشتنیترێ بە ترێ، یان خورما بە خورما، یان ترێ بە مێوژ، یان خورما بە قەسپ، چونکە بە ووشککردنەوە کەم ئەبنەوە ﴿عَنْ سَعْد بن أَبِي وَقاص: سُئِلَ النَّبيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ الرُّطَبِ بالتَّمْر؟ فَقالَ: أَيَنْقُصُ الرُّطَبُ إِذا يَبِسَ؟ قالُوا: نَعَم. فَنَهَى عَنْ ذلِكَ﴾ رواه اصحاب السنن، پرسیاریان لە پێغەمبەر ﷺ کرد: ئایا دروستە تەڕەقەسپ بە قەسپ بفرۆشرێ؟ فەرمووی: ئایا بە ووشککردنەوە کەم ئەکاتەوە؟ گوتیان: بەڵێ. ئەویش قەدەغەی کرد.
کەوابوو: ئەبی مێوژ بە مێوژ، قەسپ بە قەسپ بدرێ، چونکە لەمە زیاتر کەم نابنەوە (إلاَّ اللَّبَنَ) تەنها شیر دروستە بە شیر بفرۆشرێ، ماست بە ماست بفرۆشرێ.
﴿پاشکۆ﴾: حەرامە فرۆشتنی هەر شتێکی ببێتە هۆی گوناهباری: وەك فرۆشتنی چەك بە ڕێگر، یان ترێ بەو کەسەی ئەیکاتە مەی- شەراب، یان هەر دەرمانێکی ببێتە هۆی بێهۆشی: بە پیاو خراپ، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَ تَعَاوَنُوا عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ یارمەتی یەکتری مەدەن بۆ گوناهباریو دوژمنکاری خوا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (سَلَم) ﴾

واتە: فرۆشتنی شتێك کە لە بەرچاو نەبێو ناوونیشانی بگوترێو هەر لەم دانیشتنەشدا پارەکەی بدرێ، وەك بڵێ: ئەم پانزە دینارەم دا بە تۆ بە سەلەمی ڕبە گەنمێکی قەندەهاری لە فلانە ڕۆژەو لە فلانە شوێنە بمدەرێ. ئەوەیش وەریبگرێو ڕازی ببێ.
(وَيَصِحُّ السَّلَمَ) سەلەم دروستە (حالاً) هەر بۆ ئەم کاتە، ئەگەر شتە سەلەم تێکراوەکە دەست بکەوێ، واتە: بتوانێ یەکسەر لە دوای پارە وەرگرتن بچێ بیهێنێ.
(وَمُؤَجَّلاً) هەروەها سەلەم بۆ کاتی لە مەودواش دروستە، واتە: لەمەودوا لە کاتی دیارکراودا شتەکە بداتە کڕیارەکە ﴿عَنْ ابْنِ عَباس رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قَدِمَ النَّبيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ وَهُمْ يُسْلِفُونَ فِي الثِّمارِ السَّنَةَ وَالسَّنَتَين، فَقالَ ﷺ: مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ اِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ کۆچی کرد بۆ (مدینة)، لەو کاتی

فيما تَكامَلَ فيه خَمْسَةُ شرائطَ: أَنْ يَكُونَ مَضْبُوطاً بالصِّفَة، وَأَنْ يَكُونَ جنساً لَمْ يَختَلطْ بِه غَيْرُهُ، وَلَمْ تَدخُلْهُ النّارُ لإحَالَته، وَأَنْ لاَ يَكُونَ مُعَيَّناً، وَلاَ منْ مُعَيَّنٍ، وَأَنْ يَكونَ ممَّا يَصحُ بَيْعَهُ. ثُمَّ لِصحَّة الْمُسْلَمِ فِيَه ثَمانِيَةُ شَرائطَ: وَهُوَ أَنْ يَصفَهُ–بَعْدَ ذكْرِ جِنْسِه وَنَوْعِه– بِالصِّفاتِ الَّتِي يَختَلِفُ بِها الثَّمَنُ، وَأَنْ يَذْكُرَ قَدْرَهُ بِمَا يَنفي الْجَهالَةَ عَنهُ،

خەڵكەكە لە ئێستاوە پارەیان ئەدا بۆ میوەی ساڵێکیتر، یان دوو ساڵیتر، ئەویش فەرمووی: هەر کەسێك سەلەم ئەکا، با پێوانەکەو کێشانەکە دیاربێ چەندە، ماوەکەشی دیاربێ.

(فيما تَكامَلَ فِيه) سەلەم لە شتێکی وەهادا دروستە کە تێیدا کۆ ببێتەوە (خَمْسَةُ شَرائطَ) پێنج مەرج:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ مَضْبُوطاً بِالصِّفَةِ) ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ ناوونیشانی بە تەواوی بگوترێ.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ جِنْساً) شتەکە یەك ڕەگەز بێ (لَمْ يَخْتَلِطْ بِهِ غَيْرُهُ) شتیتری تێکەڵ نەبوبێ، کەوابوو: سەلەم لە گەنمو جۆی تێکەڵکراودا دروست نیە.

سێیەم: (ولَمْ تَدْخُلْهُ النَّارُ) ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ، نابێ ئاگر کاری تێکردبێ (لإحالَتِهِ) بۆ گۆڕینی، کەوابوو: سەلەم لە چێشتو شتی برژاو و کوڵێندراودا دروست نیە، بەڵام ئەگەر ئەندازەی ئاگرەکەی دیار بوو: وەك خشتو گەچو ساوار، ئەوە دروستە.

چوارەم: (وَأَنْ لاَ يَكُونَ مُعَيَّناً) ئەو شتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ، نابێ لە بەرچاو و دیارکراوبێ، بەڵکو ئەبی پەنهان بێو قەرزبێ، کەوابوو: دروست نیە بڵێ: ئەم پارەیەم دایە تۆ بە سەلەمی ئەم گەنمە.

پێنجەم: (وَلاَ مِنْ مُعَيَّنٍ) نابێ ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ هی شوێنێکی دیارکراوبێ: کە مەترسی دەست نەکەوتنی لێبکرێ، وەك بڵێ: ئەم پارەیەم دایە تۆ بە سەلەمی گەنمی فلان زەویە، بەڵام ئەگەر بڵێ: بە سەلەمی گەنمی فلان شارە ئەوە دروستە.

(وَأَنْ يَكونَ مِمَّا يَصِحُ بَيْعَهُ) هەروەها ئەبی ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ، لەو جۆرە شتانەبێ کە فرۆشتنیان دروستە، کەوابوو: سەلەم لە سەگو زبڵدا دروست نیە.

(ثُمَّ لِصِحَّةِالْمُسْلَمِ فِيهِ) ئینجا بۆ دروستبوونی سەلەم لە هەموو شتێکدا پێویستە (ثَمانِيَةُ شَرائِطَ) هەشت مەرج بێنە جێ (وَهُوَ) ئەو مەرجانە ئەمەنە:

یەکەم: (أَنْ يَصِفَهُ) ناوونیشانی بڵێ (بَعْدَ ذِكْرِ جِنْسِهِ وَنَوْعِهِ) پاش دیاریکردنی ڕەگەزو جۆرەکەی (بِالصِّفاتِ الَّتِى) بەو ناوونیشانانەی (يَخْتَلِفُ بِها الثَّمَنُ) کە نرخەکەیان پێ ئەگۆڕێ، وەك بڵێ: گەنمەکەم گەنمە بەهارییەو هی مەهابادە.

دووەم: (وَأَنْ يَذْكُرَ قَدْرَهُ) ئەندازەکەشی بڵێ (بِما يَنْفِي الْجَهالَةَ عَنْهُ) بەو جۆرەی نەزانیو فێڵبازی ڕوونەدا، وەك بڵێ: ئەوەندە کیلۆیە، یان ئەوەندە ڕبەیە بە ڕبەی فلانە شوێن.

وَإِنْ كانَ مُؤَجَّلاً ذَكَرَ وَقْتَ مَحِلِّهِ، وَأَنْ يَكُونَ مَوْجُوداً عِنْدَ الإِسْتِحْقَاقِ فِي الْغَالِبِ، وَأَنْ يَذْكُرَ مَوْضِعَ قَبْضِهِ، وَأَنْ يَكُونَ الثَّمَنُ مَعْلُوماً، وَأَنْ يَتَقابَضَا قَبْلَ التَّفَرُّقِ، وَأَنْ يَكُونَ عَقْدُ السَّلَمِ نَاجِزاً لاَ يَدْخُلُهُ خِيَارُ الشَّرْطِ.
(فَصْلٌ):

سێیەم: (وَإِنْ كانَ مُؤَجَّلاً) ئەگەر سەلەمەکە بۆ ماوەیەکی دواخراو بوو (ذَكَرَ وَقْتَ مَحِلِّهِ) ئەبی کاتی هاتنی ماوەکە دیاری بکا، وەك بڵێ: لە مانگی ڕەمەزان بۆم بێنە.
چوارەم: (وَأَنْ يَكُونَ مَوْجُوداً) شتەکە دەست بکەوێ (عِنْدَ الإِسْتِحْقَاقِ) لە کاتی دیارکراودا (فِي الْغَالِبِ) بە زۆری: وەك سەلەمی گوێز لە کاتی پاییزدا.
پێنجەم: (وَأَنْ يَذْكُرَ مَوْضِعَ قَبْضِهِ) شوێنی وەرگرتنی بۆ دیاری بکا، وەك بڵێ: بۆم بێنە خانووی خۆمان لە گەڕەکی ئازادی.
شەشەم: (وَأَنْ يَكُونَ الثَّمَنُ مَعْلُوماً) پارەکە ئاشکرا بێ بۆ هەردوو لا: کە چەندەو هی کام وڵاتە.
حەفتەم: (وَأَنْ يَتَقابَضَا) پارەکە بداتە دەست فرۆشیارەکەو ئەویش وەریبگرێو قبوڵی بکا (قَبْلَ التَّفَرُّقِ) پێش ئەوەی لەو دانیشتنەدا لێك جیا ببنەوە، واتە: ئەگەر گوتی: بەیانی دە دینارت ئەدەمێ بە سەلەمی ڕبە گەنمێك، ئینجا ڕۆیشت، ئەوە دروست نیە.
هەشتەم: (وَأَنْ يَكُونَ عَقْدُالسَّلَمِ نَاجِزاً) پێکهاتنەکەی سەلەم بە یەکجاری ببڕێتەوە، واتە: (لاَ يَدْخُلُهُ خِيَارُالشَّرْطِ) نابێ مەرجی پەشیمانبوونەوە دابنێن، بەڵام تا لەو دانیشتنە لێك جیا ئەبنەوە، بۆ هەردوو لا دروستە پەشیمان ببنەوە.
﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: ئەگەر شوێنی دیارکراو کەلکی نەما بۆ ئەوەی ماڵە سەلەم تێکراوەکە بێنێو بیداتە کڕیارەکە، ئەبی بیهێنێتە شوێنێکیتر کە لەوێ نزیك بێ.
دووەم: ئەگەر پێش هاتنی کاتی دیارکراو ماڵەکەی هێنا، ئەوە تێبینی ئەکرێ: ئەگەر کڕیارەکە بە وەرگرتنی ئەم شتە زەرەری لێئەکەوت، واجب نیە وەریبگرێ، ئەگەر نا: واجبە وەریبگرێ.
سێیەم: ئەگەر لە کاتی دیارکراودا شتەکە بڕایەوەو دەست نەکەوت، کڕیارەکە بۆی دروستە ڕێککەوتنەکە هەڵبوەشێنێتەوەو پارەکەی وەربگرێتەوە، یان با چاوەڕوان بکا تا دەست ئەکەوێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رَهْن) ﴾

واتە: قەرزدارێك شتێك بکاتە بارمتەی قەرزێك، بۆ ئەوەی ئەگەر قەرزەکەی نەداوە، لەو شتە بدرێتەوە. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا

وَكُلُّ مَـا جَـازَ بَيْعُـهُ جَـازَ رَهْنُـهُ فِي الـدُّيُونِ، إِذَا اسْـتَقَرَّ ثُبُوتُهَـا فِي الذِّمَّـةِ، وَلِلرَّاهِنِ الرُّجُوعُ فِيهِ مَالَمْ يَقْبِضْهُ الْمُـرْتَهِنُ، وَلاَ يَضْـمَنُهُ الْمُـرْتَهِنُ إِلاَّ بِالتَّعَـدِّي، وَإِذَا قَضَى بَعْضَ الْحَقِّ لَمْ يَخْرُجْ شَيْءٌ مِنَ الرَّهْنِ حَتَّى يَقْضِيَ جَمِيعَهُ.

فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ﴾ ئەگەر لە سەفەر بونو شتێکتان لێکتر قەرز کردو کەس نەبو بینووسێ، شتێك بکەنە بارمتەی قەرزەکەو قبولّی بکەن.

(وَكُلُّ ما جازَ بَيْعُهُ) هەر شتێك دروست بێ بفرۆشرێ (جازَ رَهْنُـهُ) دروستە بـە ڕەهـن دابنـدرێ (فِي الدُّيونِ) بە هۆی گشت قەرزێك (إِذا اسْتَقَرَّ ثُبُوتُها) بـەو مەرجـەی قەرزەکە جێگیر بوبـێ (فِي الذِّمَّةِ) لە ئەستۆی قەرزدارەکەدا، واتە: قەرزەکە قبولّ بکا، ئینجا ڕەهنەکە دابنێ.

(وَلِلرَّاهِنِ) دروستە بـۆ دانـەری ڕەهنەکـە-کـە قەرزدارەکەیـە- (اَلرُّجُوعُ فِيـهِ) پەشیمان ببێتەوە لە دانانی ڕەهنەکە (مالَمْ يَقْبِضْهُ الْمُرْتَهِنُ) بەو مەرجەی وەرگری ڕەهنەکە قبولّی نـەکردبێ، واتـە: ئەگـەر قبـولّی کـردو وەریگـرت، پەشـیمانبوونەوەی بـۆ نیـەو مالّـە ڕەهنکراوەکـەش ئەبەسـترێتەوەو نابـێ بیفرۆشـێو نابـێ ببیەخشـێ بـە بێپرسـی ڕەهنوەرگرەکە: کە خاوەنی قەرزەکەیە.

﴿ئاگـــاداری﴾: بـەکارهێنانو گشـت سـودێکیتری مالّەڕەهنکراوەکـە-تـەنها-بـۆ خاوەنەکەیەتیو بەخێوکردنیشی هەر لە سەر خاوەنەکەیـەتی ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ ﷺ:قَـالَ النَّبِيُّ ﷺ:اَلظَّهْرُ يُرْكَبُ بِنَفَقَتِه إِذاكانَ مَرْهُوناً، وَلَبَنُ الدَّرِّ يُشْرَبُ بِنَفَقَتِه إِذاكانَ مَرْهُوناً﴾ رواه البخاري، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پشتی وولاغی ڕەهنکراو بۆ سواری بە کار ئەهێنـدرێ بە هۆی بەخێوکردنی، شیری گوانی ڕەهنکراو ئەخورێتەوە بە هۆی بەخێوکردنی.

کەوابوو: ئەگەر خاوەن قەرزەکـە، واتـە: ڕەهنوەرگرەکـە سـودی لێوەرگرتو بـۆ خـۆی بـە کاری هێنا، حەرامەو ئەبێتە ڕیبا، چونکە لە مافیخۆی زیاتر سودی پێئەگا.

(وَلاَ يَضْمَنُهُ الْمُرْتَهِنُ) تۆلّەی مالّە ڕەهنکراوەکە ناکەوێتە سەر ڕەهنوەرگرەکە (إِلاَّ بِالتَّعَدِّي) تەنها ئەگەر کەمتەرخەمی بکاو مالّەکە لە دەست بدا، ئەوە ئەبێ تۆلّەی بژمێرێ.

﴿ئاگاداری﴾: مالّە ڕەهنکراوەکە ئەبێ لـە ژێـر دەسـتی ڕەهنوەرگرەکـە دابنـدرێ، ئینجـا خاوەنەکەیخۆی بـۆ سـود لێوەگـرتن لێی وەرئەگرێتـەوە، بـەلاّم ئەگـەر بـۆ خۆیـان ڕێـك کەوتن کە بە یەکجاری لە لای خاوەنەکەی دابندرێ، ئەوە دروستە.

(وَإِذا قَضَى بَعْضَ الْحَقِّ) ئەگەر قەرزدارەکە هەندێك قەرزی دایەوە (لَمْ يَخْرُجْ) دەرناچێو ڕزگار نابێ (شَيْءٌ مِنَ الرَّهْنِ) هیچ بەشێك لـە مالّـە ڕەهنکراوەکـە، واتـە: گشـتی هـەر بـە ڕەهن ئەمێنێتەوە (حَتَّى يَقْضِيَ جَمِيعَهُ) تا گشت قەرزەکە ئەداتەوە.

ئینجا بزانە: ئەگەر کاتی قەرزدانەوە هات، واجبە قەرزدارەکە: یـان قەرزەکـە بداتـەوە، یان مالّە ڕەهنکراوەکە بە ئیزنیخاوەن قەرزەکە بفرۆشێو قەرزەکەی پێ بداتەوە.

﴿ پاشكۆ: لەبارەی قەرزدان ﴾

قەرزدان سوننەتێكی گەورەیە پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿مَنْ نَفَّسَ عَنْ أَخِيهِ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ رواەمسلم، هەر كەسێك دڵتەنگیەك لە برای خۆی لاببا، خوایگەورە دڵتەنگیەكیقیامەتی بۆ لائەبا.

ئینجا بزانە: ئەگەر قەرزدارەكە ئەیتوانی قەرزەكە بداتەوە، ئەوە حەرامە قەرزدانەوە دوا بخا، بەڵام ئەگەر هەژار بوو و نەیئەتوانی بیداتەوە، ئەوە واجبە خاوەن قەرزەكە چاوەڕوانی هەبوونیی بكا، جا ئەگەر نەختێك باری قەرزی بۆ سوك كرد، یان لە گشتی گەردەنی ئازاد كرد، ئەوە جێگەی ڕەزامەندی خوایە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَاللهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ﴾ رواەمسلم، هەر كەسێك قەرزێك بۆ یەكێكی هەژار بداتەوە، یان لێی خۆش ببێ، یان ماوەی بۆ دوابخا، خوای گەورە كاری دونیاو قیامەتی بۆ ئاسان ئەكا.

دیسان بزانە: هەر كاتێك قەرزدارەكە-یان میراتگرەكانیقەرزدارەكە-قەرزەكەیان بۆ خاوەن قەرزەكە هێناوە، واجبە: یان وەریبگرێتەوە، یان گەردەنیقەرزدارەكە ئازاد بكا، بەو مەرجەی بەوەرگرتنەوەی تووشی زەرەر نەبێ، جا هەركاتێك قەرزدارەكە قەرزەكەی لە بەردەم خاوەنەكەی دانا بە شێوەیەكی وەها: كە ئەیتوانی هەڵیبگرێ، ئەوە بەوەرگرتنەوە دائەنرێ، هەرچەند قبوڵیش نەكا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (حَجْر) ﴾

واتە: قەدەغەكردن لە دەستكاریكردنی ملكو ماڵ (وَالْحَجْرُ) قەدەغەكردن لە دەستكاری كردنی ملكو ماڵ (عَلَى سِتَّةٍ) لەسەر شەش جۆرە كەسانە، جیاوازی نێر و مێ نیە:

یەكەم: (اَلصَّبِيُّ) لە سەر منداڵە، واتە: نابێ منداڵ دەستكاری ملكو ماڵی خۆی بكا: نە بە فرۆشتن، نە بە بەخشین، نە بە هیچ جۆرێكیتر، تا بلۆغی ئەبێ، بەو شێوەی لە بەشی (حەیز)دا باسمان كرد، وە ئەبی لە دوای بلۆغبوونیش عەقڵی هەبێو بۆ دینو دونیای خۆی بسازێ، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ﴾ منداڵە یەتیمەكان تاقی بكەنەوە كە نزیكە بلۆغیان ببێ، ئینجا كە بلۆغیان بوو و گونجانی دینو دونیاتان لێڕەچاو كردن، ماڵەكەی خۆیان بدەنەوە دەستیان.

دووهەم: (وَالْمَجْنُونُ) لە سەر شێتە، ئەویش وەكو منداڵ نابێ دەستكاری ماڵیخۆی بكا تا چاك ئەبێتەوە، چونكە بیرو هۆشی ناتەواوە.

وَالسَّفِيهُ الْمُبَذِّرُ لماله، وَالْمُفلِسُ الَّذى إِرْتَكَبَتْهُ الدُّيونُ، وَالْمَرِيضُ فيما زادَ عَلَى الثُّلُثِ، وَالْعَبْدُ الَّذى لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فِى التِّجارَةِ. وَتَصَرُّفُ الصَّبِيِّ وَالْمَجْنُونِ وَالسَّفِيهِ غَيْرُصَحِيحٍ،

سىٰيەم: (وَالسَّفِيهُ) لە سەر سەفيهە، واتە: (الْمُبَذِّرُ لِمالِهِ) ئەو كەسەى ماڵىخۆى بە فيرۆ ئەدا: وەك ماڵى خۆى بە زەرەرێكى زۆر بفرۆشىٰ، يان بكرِىٰ، يان فرِىٰى بدا، خواى گەورە فەرموويەتى: ﴿فَإِنْ كَانَ الَّذى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لاَيَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ﴾ ئەگەر ئەو كەسەى مافى لە سەرە، (سَفيه) بوو، يان بىٰهێز بوو: وەك منداڵ، يان نەيئەتوانى بڵىٰ؟ لە بەر لاڵى، با سەرپەرشتكارەكەى لەجياتىى بڵىٰو نووسەرەكەش بنووسىٰ.

چوارەم: (وَالْمُفْلِسُ الَّذِى) لە سەر قەرزدارێكى وەهايە (إِرْتَكَبَتْهُ الدُّيونُ) كە قەرزەكە هەموو ماڵەكەى دابگرىٰو ماڵەكەى بەروەستى قەرزەكان نەكا، واتە: (قازى)ى شەرع قەدەغە دائەنێتە سەر گشت ملكو ماڵەكەى، ئينجا خانوو و زەوىو ئاژەڵو ناوماڵى ئەفرۆشىٰو قەرزەكانى لىٰئەداتەوە ﴿عَنْ ابن كَعْبٍ عَنْ أَبِيهِﷺ: أَنَّ النَّبِيَّﷺ حَجَرَ عَلَى مُعاذٍ مالَهُ وَباعَهُ فِي دَيْنٍ كانَ عَلَيْهِ﴾ رواه الدارقطني، پێغەمبەرﷺ قەدەغەى لە سەر ماڵى (مُعاذ) داناو فرۆشتى، لە بەر ئەو قەرزەى لە سەرى بوو.

پێنجەم: (وَالْمَرِيضُ) لە سەر نەخۆشێكى وەهايە: كە مەترسى مردنى لىٰبكرىٰ (فِيما) قەدەغە ئەكرىٰ لەو خێرو بەخشينەى (زادَ عَلَىالثُّلُثِ) كە زياتر بىٰ لە سێيەكى ماڵەكەى ﴿عَنْ سَعْدِ بن أَبِىوَقاصٍﷺ قُلْتُ: يارَسُولَ اللهِﷺ أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثَيْ مالِي؟ قالَ: لا. قُلْتُ: بِشَطْرِهِ؟ قالَ: لا. قُلْتُ: بِثُلُثِه؟ قالَ: اَلثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ، إِنَّكَ إِنْ تَذَرْ وَرَثَتَكَ أَغْنِياءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ﴾ رواه الشيخان، (سَعْد) لە كاتى نەخۆشيدا گوتى: (يارسول الله)ﷺ دوو بەشى ماڵەكەم بكەمە خێر؟ فەرمووى: نا. گوتى: ئەدى نيوەى؟ فەرمووى: نا. گوتى: ئەدى سێيەكى؟ فەرمووى: سێيەك بكە خێر، سێيەك زۆرە، بە ڕاستى ئەگەر تۆ ميراتگرەكانت بە دەوڵەمەندى بەجىٰ بهێڵى باشترە لەوەى بە هەژارى بەجێيان بهێڵىو دەرۆزە لە خەڵك بكەن.

شەشەم: (وَالْعَبْدُ الَّذِى) ئەو جۆرە كۆيلەيە (لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فِى التِّجارَةِ) كە ئيزن نەدرابىٰ كڕينو فرۆشتن بكا.

(وَتَصَرُّفُ الصَّبِيِّ) دەستكارىكردنى منداڵ و (وَالْمَجْنُونِ) دەستكارىكردنى شێت و (وَالسَّفِيهِ) دەستكارىكردنى (سَفيه): لە ماڵىخۆياندا (غَيْرُ صَحِيحٍ) دروست نيە، جا ئەو دەستكارىكردنە: كڕينو فرۆشتن بىٰ، يان خێركردن بىٰ، يان ژن مارەكردن، يان تەڵاقدان بىٰ، بەڵام ئەگەر سەرپەرشتكار ئيزن بدا، دروستە (سَفيه) كڕينو فرۆشتن بكا.

وَتَصَرُّفُ الْمُفْلسِ يَصِحُّ فِي ذِمَّته دُونَ أَعْيانِ ماله، وَتَصَرُّفُ الْمَرِيضِ فِيما زادَ عَلَى الثُّلُثِ مَوْقُوفٌ عَلَى إِجازَةِ الْوَرَثَةِ مِنْ بَعْدِه، وَتَصَرُّفُ الْعَبْدِ يَكُونُ فِي ذِمَّته يُتْبَعُ به إِذا عُتِقَ.

﴿ئاگاداری﴾: دروست نیه سەرپەرشتكاری شێتو منداڵ: ماڵەكەیان بفرۆشێ تەنها لە بەر بەرژەوەندیئاشكرای ئەوان نەبێ، جا بە ئەندازەی پێویست ئەیفرۆشێ، هەروەها زەكاتیشیان بۆ ئەدا.

(وَتَصَرُّفُ الْمُفْلسِ) دەستكاریكردنی قەرزدار لە ماڵی خۆیدا (يَصِحُّ فِي ذِمَّتِه) هەر ئەو دەستكاریەی دروستە كە بە قەرز بێ (دُونَ أَعْيانِ مالِه) نەك لە خودی ئەو ماڵەی قەدەغەی لە سەر داندراوە، چونكە ئەمەیان بۆ قەرزدارەكانە.

(وَتَصَرُّفُ الْمَرِيضِ) خێرو وەسێتی نەخۆش (فِيما زادَ) لەو ئەندازەی كە زێترە (عَلَى الثُّلُثِ) لە سێیەكی ماڵیخۆی (مَوْقُوفٌ) ئەوەستێندرێ (عَلَى إِجازَةِ الْوَرَثَةِ) لە سەر رێگادانی گشت میراتگرەكانی (مِنْ بَعْدِه) لە پاش مردنینەخۆشەكە، واتە: ئەگەر رێگایان دا، ئەوە چەندی بەخۆی داوە، بۆی ئەكرێتە خێرو وەسێت، وە ئەگەر رێگایان نەدا، ئەوە تەنها سێیەكەكە ئەكرێتێو زێدەكەش ئەگەڕێتەوە بۆ میراتگرەكان، هەر وەك لە باسی (وەسێت)دا روونی ئەكەینەوە، إن شاءالله تعالى.

﴿ئاگاداری﴾: هەر بەخشینێكی لە نەخۆشیمردنیدا بیكا: وەكو نەزرو وەقفو گەردەن ئازادكردن، ئەوە گشتی لە سەر سێیەك ئەژمێردرێ.

(وَتَصَرُّفُ الْعَبْدِ) كڕینوفرۆشتنیكۆیلە (يَكُونُ فِي ذِمَّتِه) لەئەستۆیخۆیدا بە قەرز ئەمێنێتەوە، واتە: (يُتْبَعُ بِه) دلوای ئەو شتەی لێئەكرێ كە كڕیویەتیو لە دەستی چووە (إِذا عُتِقَ) كاتێ كە ئازاد كرا، كەوابو: پێش ئەوەی ئازاد بكرێ نابێ فرۆشیارەكە دلوای هیچی لێبكا.

﴿ پاشكۆ: دەربارەی سەرپەرشتی و ماڵ چاككردنەوەی یەتیم ﴾

(وَلِيّ أَمْر)، واتە: سەر پەرشتكاریمنداڵو شێت: یەكەمجار باوكە، ئینجا باپیرەو بەرەو سەرەوە، ئینجا ئەو پیاوەی ئەوان دیارییان كردوە، ئینجا (قازی)، ئینجا ئەگەر (قازی) نەبو، یان بێدینو ستەمكار بوو، واجبە پیاوماقوڵانی ئەو شوێنە سەرپەرشتی بكەن، واتە: یەكێك دیاری بكەن بۆ سەرپەرشتی منداڵو شێت، هەرچەند بە كرێش بێ.

ئینجا بزانە: لە فەرموویەكی ئیمامی(شافعي)دا: لە دوای باوكو باپیرە، دایك لە هەموو كەسێك لە پێشترە، كەوابوو: پیاوماقوڵان با هەر دایكەكە دیاری بكەن، بۆ سەرپەرشتی شێتو منداڵەكان، ئینجا ئەویش بە بەرژەوەندی منداڵەكان دەستكاری لەو ماڵەدا ئەكا، جا ئەگەر داوای كرێی كرد، پیاوماقوڵان كرێیەكە لەو ماڵە دیاری ئەكەن.

ئینجا بزانە: دروستە بۆ سەرپەرشتكاری شێتو منداڵەكان: خواردەمەنی ئەوانو هی خۆیان تێكەڵ بكا ئەگەر بەرژەوەندی شێتو منداڵەكانی تێدا بێ، وە هەروەها بۆیان

(فَصْلٌ) وَيَصِحُّ الصُّلْحُ مَعَ الإقْرارِ فِي الأَمْوالِ وَمَا أَفْضَى إِلَيْهَا، وَهُوَ نَوْعَانِ: إِبْراء، وَمُعاوَضَة، فَالإِبْراء إِقْتِصارُهُ مِنْ حَقِّهِ عَلَى بَعْضِهِ، وَلاَ يَجُوزُ تَعْلِيقُهُ عَلَى شَرْطٍ. وَالْمُعاوَضَةُ عَدُولُهُ عَنْ حَقِّهِ إِلَى غَيْرِهِ،

دروسته میوانداری بەو خواردنە بکەن ئەگەر زیان بە شێتو منداڵەکان نەگا، ئەم تێکەڵکردنە لە کوردەواریدا پێی ئەڵێن: (ماڵ چاککردنەوە).

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صُلْح) ﴾

واتە: پێکهاتن بۆ نەهێشتنی کێشەی نێوان دوو کەس، یان زیاتر.

(وَيَصِحُّ الصُّلْحُ) پێکهاتن دروستە لە نێوان دواکارو دوالێکراو (مَعَ الإقْرارِ) بەو مەرجەی دوالێکراو دان بنێ بە مافی دواکار، یان شاهید هەبێ، یان سوێند بخورێ (فِي الأَمْوالِ) لەو جۆرە شتانەدا: کە ملکو ماڵن (وَمَا أَفْضَى إِلَيْهَا) هەم لەو شتانەدا: کە سەر ئەکێشنەوە لای ماڵ، وەك بڵێ: لە تۆڵەی باوکت مەمکوژە ئەوەندە ماڵەت ئەدەمێ. ئەوە دروستە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلصُّلْحُ جائِزٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ الاَّ صُلْحاً حَرَّمَ حَلالاً أَوْ أَحَلَّ حَراماً﴾ صححه ابن حبان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پێکهاتن لە نێوان موسوڵمانانەدا دروستە، تەنها پێکهاتنێك دروست نیە: کە حەرامی پێ حەلاڵ بکرێ، یان حەلاڵی پێ حەرام بکرێ.

کەوابوو: ئەگەر پێکهاتنەکە لە بارەی ملکو ماڵ نەبو، وەك بڵێ: (لە سزای زینا بەردبارانم مەکەن تۆڵە ئەدەم). ئەوە دروست نیە، چونکە بە پێچەوانەی یاسای ئیسلامە.

(وَهُوَ) پێکهاتن (نَوْعانِ) دوو جۆرە (إِبْراء) یەکەم: سولحی بەخشینە، یان گەردەن ئازادکردنە. (وَمُعاوَضَة) دووەم: سولحی گۆڕینەوەیە، واتە: وەرگرتنی شتێك لەجیاتی شتێکیتر:

(فَالإِبْراءُ) سولحی گەردەن ئازادکردنو بەخشین ئەمەیە: (إِقْتِصارُهُ) دواکار واز بێنێ (مِنْ حَقِّهِ) لە بەشێکی مافیخۆی (عَلَى بَعْضِهِ) بۆ وەرگرتنی بەشەکەیتر، واتە: بڵێ: (راستە ئەکەی ئەم چوار مەڕە هی تۆیە). ئەویش بڵێ: (ئەم دوو مەڕەم بدەوەو دووەکانیتریش بۆ تۆ). ئەوە بەخشینە، یان بڵێ: (راستە ئەکەی سەد دینار قەرزداری تۆم). ئەویش بڵێ: (پەنجا دینارم بدەوەو لە پەنجایەکەیتر ئەتبورم). ئەمەش گەردەن ئازادکردنە، کەوابوو: ئەتوانێ لە هەمووی گەردەنی ئازاد بکا.

بەلام (وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (تَعْلِيقُهُ) بەستنی ئەو گەردەن ئازادکردنە (عَلَى شَرْطٍ) بە هیچ مەرجێکەوە، وەك بڵێ: لە سەری مانگ گەردەنت ئازاد ئەکەم، ئەوە دروست نیە.

(وَالْمُعاوَضَةُ) سولحی گۆڕینەوە ئەمەیە: (عَدُولُهُ عَنْ حَقِّهِ) دواکار لابدا لە مافی خۆی (إِلَى غَيْرِهِ) بۆ وەرگرتنی شتێکیتر، وەك بڵێ: (ئەم باغەهی منە)، یان بڵێ: (هەزار دینار

وَيَجْرِى عَلَيْهِ حُكْمُ الْبَيْعِ، وَيَجُوزُ لِلإِنْسَانِ أَنْ يُشْرِعَ رَوْشَناً فِى طَرِيقٍ نافِذٍ بِحَيْثُ لاَ يَتَضَرَّرُ الْمارُّ بِه، وَلاَ يَجُوزُ فِي الدَّرْبِ الْمُشْتَرَكِ إِلاَّ بِإِذْنِ الشُّرَكاءِ، وَيَجُوزُ تَقْدِيمُ الْبابِ فِي الدَّرْبِ الْمُشْتَرَكِ، وَلاَ يَجُوزُ تَأْخِيرُهُ إِلاَّ بِإِذْنِ الشُّرَكاءِ.

قەرزداری منی). ئەویش بڵێ: (ڕاست ئەکەی، بەڵام لەجیاتی باغەکە، یان لە جیاتی هەزار دینارەکە، ئەم خانووەم لێوەربگرە). ئەویش بڵێ: باشە.

(وَيَجْرِى عَلَيْهِ) دێتە سەر ئەو پێکهاتنەی بە گۆڕینەوە (حُكْمُ الْبَيْعِ) گشت بڕیارەکانی کڕین و فرۆشتن، واتە: ئەبێ شتەکان پاك بن و ملکی خۆیان بن، تا سێ ڕۆژ دروستە مەرجی پەشیمانبوونەوە دابنێن، ئەگەر شتەکە کەموکوڕیی هەبوو ئەیگەڕێنێتەوە.

(وَيَجُوزُ) دروستە (لِلإِنْسانِ) بۆ کەسێکی خاوەن خانوو (أَنْ يُشْرِعَ) لە سەر دیواری خانووەکەی بهێنێتە دەر (رَوْشَناً) زێدە بانێك (فِى طَرِيقٍ) بە سەر ئاسمانی ڕێگەیەکی وەهادا: (نافِذٍ) کە هەردوو سەری دەربچێ (بِحَيْثُ) بە شێوەیەکی وەها دروستی بکا: (لاَ يَتَضَرَّرُ الْمارُّ بِهِ) زیان بەو کەسانە نەگەیەنێ کە بە بن ئەو زێدە بانەدا هاتوچۆ ئەکەن، واتە: ئەوەندە بەرز بێ: شتی بارکراوی بە بندا بڕوا، جا ئۆتۆمبیل بێ، یان وڵاغ، یان ئادەمیزاد، بەگوێرەی ڕێگایەکە.

(وَلاَيَجُوزُ) دروست نیە ئەو زێدە بانە بهێنێتە دەرەوە (فِى الدَّرْبِ الْمُشْتَرَكِ) لە کۆڵانێکی هاوبەش، واتە: ڕێگەکە لە سەریکۆڵان ببڕێتەوەو دەرنەچێ (إِلاَّ بِإِذْنِ الشُّرَكاءِ) تەنها بە ئیزنی خاوەنەکانی ئەو کۆڵانە دروستە، کە لە خانووی وی بە دواوەترن، لەم بەرەو لەو بەر.

(وَيَجُوزُ) دروستە (تَقْدِيمُ الْبابِ) دەرگای خانوو بباتە تەنیشتی پێشەوە، واتە: بەرەو سەری کۆڵان (فِى الدَّرْبِ الْمُشْتَرَكِ) لەو کۆڵانەی کە هاوبەشەو سەرەکەیتری دەرناچێ (وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (تَأْخِيرُهُ) دەرگاکە بباتە تەنیشتیدواوە، واتە: بەرەو کۆتایی کۆڵان (إِلاَّ بِإِذْنِ الشُّرَكاءِ) تەنها بە ئیزنی خاوەنەکانی ئەو کۆڵانە دروستە، کە لە خانووەکەی وی بە دواوەترن، لەم بەرەو لەو بەر.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر لکیدرەختەکانی چووە سەر مولکی کەسێکیتر، یان چووە سەر ڕێگەیەکو زیانی بە هاتوچۆکردن ئەگەیاند، واجبە: لکەکان ببڕێ، یان لایان ببا، هەروەها ئەگەر دیوارێك، یان دارێك خوار بۆوە بۆ سەر ڕێگە، یان بۆ سەر مولکی کەسێکیتر، واجبە: لایببا، هەروەها دروست نیە تخووبی مولکیخۆی، یان دیواری خۆی بێنێتە ناو ڕێگە، هەرچەند ڕێگەش تەنگ نەبێ ﴿عَنْ سَعِيد بن زَيْدﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: مَنْ اقْتَطَعَ شِبْراً مِنَ الأَرْضِ ظُلْماً طَوَّقَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ إِيَّاهُ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك بستێك بە ناهەق لە شوێنێك داگیر بکا، ئەوە لە ڕۆژی قیامەتدا خوا ئەیکاتە تۆق و ئەیخاتە ملی لە هەر حەفت زەمینەکان.

(فَصْلٌ) وَشَرائطُ الْحَوالَةِ أَرْبَعَةُ أَشياءَ: رِضَا الْمُحِيل، وَقُبولُ الْمُحْتَالِ-لاَ الْمُحَالِ عَلَيْهِ-، وَكَوْنُ الْحَقِّ مُسْتَقِرّاً فِي الذِّمَّةِ، وَاتِّفاقُ مَا فِي ذِمَّةِ الْمُحِيلِ وَالْمُحَالِ عَلَيْهِ: فِي الْجِنسِ وَالنَّوْعِ وَالْحُلُولِ وَالتَّأْجِيلِ. وَتَبرأُ بِها ذِمَّةُ الْمُحِيلِ.

﴿فَصْلٌ: له باسی (حَوالَة)﴾

واته: گواستنه‌وه‌ی قه‌رزێك له ئه‌ستۆی‌قه‌رزدارێك بۆ ئه‌ستۆی‌قه‌رزدارێكی‌تر، وه‌ك بڵێ: (كاك ئازاد من ده دینار قه‌رزداری تۆم، وه كاك نه‌وزادیش ده دینار قه‌رزداری منه، برۆ لای كاك نه‌وزاد قه‌رزه‌كه‌ی منی لێوه‌ربگره‌وه بۆ خۆت له‌جیاتی قه‌رزه‌كه‌ی لای من).

(وَشَرائِطُ الْحَوالَةِ) مه‌رجه‌كانی دروستبوونی حه‌واله (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوارن:

یه‌كه‌م: (رِضاالْمُحِيل) حه‌واڵه‌كه‌ر-واته: ئه‌و قه‌رزداره‌ی خاوه‌ن قه‌رزه‌كه ئه‌نێرێ- رازی بێ.

دووه‌م: (وَقُبُولُ الْمُحْتَالِ) حه‌واڵه‌كراو-واته: خاوه‌ن قه‌رزی نێردراو- رازی بێ (لاَالْمُحالِ عَلَيْهِ) به‌ڵام حه‌واڵه بۆ سه‌ركراو-واته: ئه‌و قه‌رزداره‌ی خاوه‌ن قه‌رزه‌كه‌ی ناردراوه‌ته سه‌ر- پێویست ناكا رازی بێ، چونكه ئه‌بی قه‌رزه‌كه هه‌ر بداته‌وه: ئه‌م، یان ئه‌و، كه‌وابوو: ئه‌گه‌ر مردووش بێ، هه‌ر دروسته ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ، وَإِذا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيءٍ فَلْيَتْبَعْ﴾ رواه‌الشیخان، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: دواخستنی دانه‌وه‌ی قه‌رز سته‌مه‌و زۆرداریه‌، وه هه‌ركه‌سێك نێردرا بۆ لای قه‌رزدارێكی هه‌بوویی، با بچێ. واته: بۆ ئه‌وه‌ی قه‌رزه‌كه‌ی خۆی له ئه‌و وه‌ربگرێته‌وه له‌جیاتی قه‌رزداره‌كه‌ی خۆی.

سێیه‌م: (وَكَوْنُ الْحَقِّ) هه‌ر دوو قه‌رزه‌كان (مُسْتَقِرّاً) جێگیر بوبن (فِيالذِّمَّةِ) له ئه‌ستۆی هه‌ر دوو قه‌رزداره‌كاندا، واته: ئه‌گه‌ر نه‌چه‌سپابێ، وه‌ك بڵێ: (پێنج دینارم به قه‌رز بدێ، ئینجا برۆ لای قه‌رزداره‌كه‌م لێی وه‌ربگره‌وه). ئه‌وه دروست نیه.

چوارەم: (وَاتِّفاقُ ما فِي ذِمَّةِ الْمُحِيلِ) وه‌كو یه‌ك بن: ئه‌و قه‌رزه‌ی له ئه‌ستۆی حه‌واڵه‌كه‌ردایه‌و (وَالْمُحالِ عَلَيْهِ) وه ئه‌وه‌ی له ئه‌ستۆی حه‌واڵه بۆ سه‌ركراودایه (فِي الْجِنْسِ) واته: قه‌رزه‌كان له یه‌ك ره‌گه‌ز بن (وَالنَّوْعِ) وه له یه‌ك جۆر بن، واته: ئه‌گه‌ر ئه‌وه گه‌نم بوو، ئه‌بی ئه‌وی‌تریشیان هه‌ر گه‌نم بێ، ئه‌گه‌ر یه‌كێكیان جۆ بوو و ئه‌وی‌تر گه‌نم بوو، حه‌واڵه‌كه دروست نیه (وَالْحُلولِ) ئه‌بی هه‌ر دوو قه‌رزه‌كان وه‌كو یه‌كتری كاتی دانه‌وه‌یان هاتبێ (وَالتَّأْجِيلِ) ئه‌گه‌ر ماوه‌یان مابو، ماوه‌كه‌یان وه‌كو یه‌كتر بێ.

(وَتَبْرَأُ بِها) رزگار ئه‌بێ به‌م حه‌واڵه‌یه (ذِمَّةُ الْمُحِيلِ) ئه‌ستۆی حه‌واڵه‌كه‌ر، هه‌روه‌ها حه‌واڵه بۆسه‌ركراویش قه‌رزه‌كه‌ی حه‌واڵه‌كه‌ری له ئه‌ستۆ ئه‌بێته‌وه، چونكه واجبه بیداته‌وه حه‌واڵه‌كراو.

(فَصْلٌ) وَيَصِحُّ ضَمانُ الدُّيُون الْمُسْتَقِرَّة فِي الذِّمَّة إِذا عُلِمَ قَدْرُها، وَلِصاحِبِ الْحَقِّ مُطالَبَةُ مَنْ شاءَ: مِنَ الضَّامِنِ وَالْمَضْمُونِ عَنْهُ إِذا كانَ الضَّمانُ عَلَى ما بَيَّنَّا، وَإِذا غَرِمَ الضَّامِنُ رَجَعَ عَلَى الْمَضْمُونِ عَنْهُ إِذا كانَ الضَّمانُ وَالْقَضاءُ بِإِذْنِه،

﴿ فَصْلٌ: له باسی (ضَمان) زامینی ﴾

واته: قەرزی کەسێکی‌تر بخاتە ئەستۆی‌خۆی ئەگەر ئەو کەسە نەیداتەوە، خۆی بیداتەوە.

(وَيَصِحُّ) دروستە (ضَمانُ الدُّيُونِ) ببێتە زامینی ئەو قەرزانەی (الْمُسْتَقِرَّةِ) کە جێگیر بوبن (فِي الذِّمَّةِ) لە ئەستۆی قەرزداردا (إِذا عُلِمَ قَدْرُها) بەو مەرجەی ئەندازەی قەرزەکان بزاندرێ: چەندەو چ جۆرە ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ: لَزِمَ رَجُلٌ غَرِيماً لَهُ بِعَشَرَةِ دَنانِيرَ، فَتَحَمَّلَ بِها النَّبِيُّ ﷺ فَقَضاها عَنْهُ﴾ رواه أبوداود وابن ماجه، پیاوێك پیاوێکی‌تری گرتبو، چونکە دە دیناری قەرزدار بوو، ئینجا پێغەمبەر ﷺ بووە زامینی، بەڵام لە ماوەی دیارکراودا پیاوەکە بۆی نەگونجا قەرزەکە بداتەوە، جا پێغەمبەر ﷺ لەجیاتی‌ی دایەوە.

(وَلِصاحِبِ الْحَقِّ) دروستە بۆ خاوەن قەرزەکە (مُطالَبَةُ مَنْ شاءَ) داوای قەرزەکە لە هەر کامیان بکا: (مِنَ الضَّامِنِ) لە زامینەکە (وَالْمَضْمُونِ عَنْهُ) یان لە قەرزدارەکە (إِذا كانَ الضَّمانُ) بەو مەرجەی زامینی‌یەکە (عَلَى ما بَيَّنّا) بەو شێوەیە بێ: کە باسمان کرد، واتە: بزانێ قەرزەکە چەندەو چۆنەو جێگیر بوبێ.

هەروەها پێویستە زامینەکەش خاوەن قەرزەکە بناسێ ﴿عَنْ أَبِي أُمامَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلزَّعِيمُ غارِمٌ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: زامین ئەبێ تۆڵە بژمێرێ، واتە: ئەگەر قەرزدارەکە نەیداوە.

(وَإِذا غَرِمَ الضَّامِنُ) جا هەرکاتێك زامینەکە قەرزەکەی داوە لەجیاتی قەرزدارەکە (رَجَعَ) ئەگەڕێتەوە (عَلَى الْمَضْمُونِ عَنْهُ) بۆ سەر قەرزدارەکە: بۆ ئەوەی چەند قەرزی بۆ داوەتەوە، ئەوەندەی لێوەربگرێتەوە (إِذا كانَ الضَّمانُ) بەو مەرجەی زامینی‌یەکەو (وَالْقَضاءُ) قەرزدانەوەکەش (بِإِذْنِهِ) بە ئیزنی قەرزدارەکە بوبێ.

بەڵام ئەگەر لەخۆیەوە بە بێ‌ئیزنی‌قەرزدارەکە بووە زامینو قەرزەکەی دایەوە، ئەوە لەکیس خۆی ئەڕواو ناتوانی لێی وەربگرێتەوە.

هەروەها ئەگەر زامین نەبو، بەڵام لەخۆیەوە قەرزی کەسێکی‌تری دایەوە: جا قەرزدارەکە زیندوو بێ، یان مردوو بێ، ئەمەش لەکیس خۆی ئەچێو ناتوانی لێی وەربگرێتەوە.

ئینجا بزانە: فەرموودەی ڕاستتر ئەمەیە: ئەگەر بە ئیزنی قەرزدارەکە بووە زامینو بە بێ‌پرس قەرزەکەی دایەوە، بۆی دروستە لە قەرزدارەکە وەری‌بگرێتەوە.

وَلاَ يَصِــحُ ضَــمانُ الْمَجْهُــولِ، وَلاَ مَــالَمْ يَجِــبْ إلاَّ دَرْكَ الْمَبِيــعِ.
(فَصْلٌ) وَالْكَفالَــةُ بِالْبَــدَنِ جــائِزَةٌ إِذا كــانَ عَلَىالْمَكْفُــولِ بِــهِ حَــقٌّ لآدَمِــيٍّ.
(فَــصْــلٌ):

(وَلاَ يَصِحُ) دروست نیه (ضَمانُ الْمَجْهُولِ) زامینیی ئەو قەرزەی کە نەزلندرلوە چەندەو چۆنە (وَلاَ ما لَمْ يَجِبْ) هەروەها دروست نیە زامینیی قەرزێك کە هێشتا نەکەوتبێتە ئەستۆی قەرزدارەکە، بەلام لە فەرمودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)دا: دروستەو ئەبێتە زامین.
(إلاَّ دَرْكَ الْمَبِيعِ) تەنها زامینیی داواکردنیماڵەفرۆشراوەکە دروستە، پاش وەرگرتنی پارەکە، واتە: بڵێ: ئەگەر ئەو شتە بە ماڵی دزیاری دەرچوو، یان فێڵی تێدا کرابو، من زامینم پارەکەت ئەدەمەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (كَفالَة) ﴾

واتە: هێنانی ئادەمیزادێك-بۆ شوێنێکی دیارکراو-بخاتە ئەستۆی خۆی.
(وَالْكَفالَةُ) کەفیلایەتی (بِالْبَدَنِ) بە هێنانی لاشەی ئادەمیزادێك (جائِزَةٌ) دروستە، چونکە ئەمەش بەشێکە لە زامینی (إِذا كانَ) بەو مەرجەی هەبێ (عَلَى الْمَكْفُولِ بِهِ) لە سەر ئەو کەسەی بووەتە کەفیلی (حَقٌّ لآدَمِيٍّ) ماڧی ئادەمیزادێکی لە سەربێ: وەکو قەرز، یان ماڵێکیتر، یان سزایەکی کوشتن، یان لێکردنەوەی ئەندامێك، یان بریندارکردنێك، بەلام لەو سزایانەی کە ماڧی خودانە، کەفیلایەتی دروست نیە: وەکو زیناو دزیو کافربوون.
ئینجا بزانە: واجبە کەفیلەکە لە کاتو شوێنی دیارکراودا ئادەمیزادەکە ئامادە بکا، جا بەم ئامادەکردنە لە کەفیلایەتی ڕزگاری ئەبێ، بەلام ئەگەر ئادەمیزادە داواکراوەکە لە کاتو شوێنی دیارکراودا ئامادە نەبو، کەفیلەکەش ئامادەی نەکردو ماڧەکەشی نەدا، ئەبی کەفیلەکە بەند بکرێ تا داواکراوەکە لە شوێنی دیارکراودا ئامادە ئەبێ، یان تا ئەزانین مردوە، یان ڕایکردوە بۆ شوێنێکی وەها: کە دەسەلاتمان بە سەریدا نەبێ، واتە: ئەگەر یەکێك لەوانە هەبوو: کەفیلەکە ئازاد ئەکەین.
﴿ئاگاداری﴾: دروست نیە داوای ماڧەکە لە کەفیلەکە بکرێ، بەلام ئەگەر کەفیلەکە بە ویستی خۆی، یان لە ترسی بەندیخانە، ماڵەکەی داوە خاوەن ماف، ئەوە نابێ بەند بکرێ، ماڵەکەش وەکو قەرز ئەبێتە ملکی خاوەن ماف، واتە: هەر کاتێك داواکراوەکە هاتەوە، یان مرد، واجبە ماڵەکە بدرێتەوە کەفیلەکە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (شِرْكَة) شریکایەتی ﴾

واتە: هاوبەشیی دوو کەس، یان زیاتر لە شتێکدا. ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: قَالَ اللهُ تَعالَى: أَنا ثالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مالَمْ يَخُنْ أَحَدُهُما صاحِبَهُ فَإِذا خانَ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِما﴾ رواهأبوداود، خوای گەورە لە حەدیسێکی قودسیدا فەرموویەتی: من هاوڕێی سێیەمینم بۆ

وَلِلشِّرْكَةِ خَمْسَةُ شَرائِطَ: أَنْ تَكُونَ عَلَى نَاضٍّ مِنَ الدَّرَاهِمِ وَالدَّنَانِيرِ، وَأَنْ يَتَّفِقَا فِي الْجِنْسِ وَالنَّوْعِ، وَأَنْ يَخلطا الْمالَيْنِ، وَأَنْ يَأْذَنَ كُلُّ واحِدٍ مِنْهُما لِصاحِبِهِ فِي التَّصَرُّفِ، وَأَنْ يَكُونَ الرِّبْحُ وَالْخُسْرَانُ عَلَى قَدْرِ الْمالَيْنِ.

ئەو دوو هاوبەشانەی خیانەت لەگەڵ یەکتری ناکەن، جا هەر کاتێ یەکێکیان خیانەتی لەگەڵ ئەویتر کرد، من لە نێوانیان دەرئەچم.

(وَلِلشِّرْكَةِ) بۆ دروستبوونی شریکایەتی (خَمْسَةُ شَرائِطَ) پێنج مەرج پێویستن:

یەکەم: (أَنْ تَكُونَ عَلَى ناضٍّ) شریکایەتی لە پارەی لێدراوبێ، واتە: (مِنَ الدَّراهِمِ) یان دیرهەمی زیو بێ (وَالدَّنانِيرِ) یان دیناری زێڕ بێ.

بەڵام ئەو فەرموودەیە بێهێزەو فەرموودەی ڕاستر ئەمەیە: شریکایەتی دروستە لە هەموو شتێکی کە بە تەرازو بکێشرێ، یان بە ڕبە بپیورێ.

دووەم: (وَأَنْ يَتَّفِقا) ماڵەکان وەك یەك بن (فِي الْجِنْسِ وَالنَّوْعِ) یەك ڕەگەزو یەك جۆر بن، بەڵام پێویست ناکا بە ئەندازەی یەکتر بن.

سێیەم: (وَأَنْ يَخْلِطا الْمالَيْنِ) هاوبەشەکان ماڵەکەیان تێکەڵ بکەن بە شێوەیەکی وەها: لە یەکتری جیا نەکرێنەوە.

چوارەم: (وَأَنْ يَأْذَنَ كُلُّ واحِدٍ مِنْهُما) هەردوو لا لە هاوبەشەکان ئیزن بدا (لِصاحِبِهِ) بۆ هاوبەشەکەیتر (فِي التَّصَرُّفِ) لە کڕینوفرۆشتن، واتە: پاش تێکەڵکردنی ماڵەکە هەردووکیان بڵێنە یەکتر: (وا بوومە شریکی تۆ و ئیزنم دای لە کڕینو فرۆشتنی ئەم ماڵە).

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بە یەکەوە ماڵێکیان دەست کەوت: بە هۆی میرات، یان بە کڕین، یان بە بەخشین، ئەوە تەنها مەرجیچوارەمو مەرجیپێنجەم پێویستن.

پێنجەم: (وَأَنْ يَكُونَ الرِّبْحُ وَالْخُسْرانُ) قازانجو زەرەری ئەو شریکایەتیە (عَلَى قَدْرِ الْمالَيْنِ) بەگوێرەی ئەندازەی ماڵەکەیان بێ، هەر چەند یەکێکیشیان لەویتر زیاتر ئیشی کردبێ: کەوابوو: ئەگەر بەم مەرجە ڕێك کەوتن: کامەیان زیاتر ئیش بکا قازانجەکەی ئەویان زیاتربێ، ئەوە دروست نیەو ئەبی قازانجەکەو زەرەرەکە هەر بەگوێرەیماڵەکان بێ:

بۆ وێنە: ئەگەر بەشی یەکێکیان سەد دینار بوو، بەشی ئەویتریان پەنجا دینار بوو، ئەوە خاوەنی سەد دینارەکە دوو بەشی زەرەرو قازانجی بۆ دائەندرێ، خاوەنی پەنجایەکەش یەك بەشی زەرەرو قازانجی بۆ دائەندرێ.

ئینجا بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفي)دا دروستە: بەشە ماڵەکانیان یەکسان بێ، بەڵام بەشە قازانجی یەکێکیان زیاتر بێ، چونکە لێزانترە، یان بەهێزترە، یان زیاتر کار ئەکا.

﴿ئاگاداری﴾: بۆ هیچێکیان دروست نیە–بە بێئیزنی هاوبەشەکەیتر– بە قەرز بفرۆشێ، یان بە پارەی وڵاتێکیتر بفرۆشێ، یان بە زەرەر بفرۆشێ، یان لەو شارە بیباتە شارێکیتر، چونکە تۆڵەی ئەکەوێتە سەر.

وَلِكُلٍّ واحِدٍ مِنْهُما فَسْخُها مَتَى شاءَ، وَمَتى ماتَ أَحَدُهُما بَطَلَتْ.
(فَصْلٌ) وَكُلُّ مَاجازَ لِلإِنْسانِ اَلتَّصَرُّفَ فيه بِنَفْسِه

(وَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُما) دروسته بۆ هەردوو لا (فَسْخُها) شریکایەتی‌یەکە هەڵبوەشێننەوە (مَتَى شاءَ) هەر کاتێ حەز بکا (وَمَتى ماتَ أَحَدُهُما) هەر کاتێك یەکێك لەو دوو شریکانە مرد (بَطَلَتْ) شریکایەتی‌یەکە هەڵئەوەشێتەوە، چونکە مەرجی هەردوو هاوبەشەکان ئەمەیە: ئەبێ بتوانن دەستکاری ماڵی خۆیان بکەن بە کڕین‌و فرۆشتن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوەی باسمان کرد، هاوبەشی بوو بە ماڵ، بەڵام هاوبەشی بە لەش دروست نیە، وەك بڵێ: (وەرە با بە یەکەوە ئەم کارە بکەین‌و هەر چی دەستمان کەوت، بە نیوەییمان). بەڵام ئیمامی(حنفی)و ئیمام(مالك)و ئیمام(أحمد)ﷺ رێگای ئەم جۆرە هاوبەشیەیان داوە، بەو مەرجەی کارەکە یەك جۆر بێ، بەڵگەیان ئەم حەدیسەیە:

﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن مَسْعُودٍ﷜: قالَ اشْتَرَكْتُ أَنا وَعَمّارٌ وَسَعْدٌ فِيما نُصِيبُ يَوْمَ بَدْرٍ، فَجاءَ سَعْدٌ بِأَسِيرَيْنِ وَلَمْ أَجِيءْ أَنا وَعَمّارٌ بِشَيْءٍ﴾ رواه النسائي، (عبدالله) فەرمووی: منو (عمّار)و (سعد) خۆمان کردە شەریکی یەکتر لەو شتەی لە غەزای (بَدْر) دەستمان ئەکەوێ، ئینجا (سعد) دوو دیلی گرتن‌و هێنانی، ئێمەش هیچمان دەست نەکەوت.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر کەسێك مرد، کۆمەڵێك ماڵ‌و منداڵی گەورەو بچوکی لە پاش بەجێ‌مان‌و ماڵەکەیان بەش نەکرد، بەم جۆرە رەفتار ئەکەن:

هەر کامەیان بەو ماڵە ژنی هێنا، یان حەجی کرد، یان لە شتێکی‌تری سەرف کرد، ئەوە ئەبێ بەشی یەتیمەکان بداتەوە، هەروەها ئەبێ بەشی گەورەکانیش بداتەوە ئەگەر ئیزنیان نەدابو، یان بەو مەرجە ئیزنیان دابو: کە ئەوانیش بە ئەندازەی وی سەرف بکەن، بەڵام ئەگەر بە گەردەن ئازادی ئیزنیان دابو، ئەوە واجب نیە بەشی‌گەورەکان بداتەوە.

هەروەها: ئەگەر یەکێکیان شتێکی کڕی‌بو: ئەگەر تەنها بە نیازی خۆی کڕی‌بوی، ئەوە تەنها بۆ خۆیەتی، وە ئەگەر بە نیازی گشتیانی کڕی‌بو، یان بە ماڵی میراتەکە کڕی‌بوی، ئەوە گشتیان تێ‌یدا بەشدار ئەبن، جا ئەگەر باوەڕیان پێ‌نەکرد: ئایا بۆ خۆی کڕی‌بێ، یان بۆ گشتیان، ئەبێ سوێند بخوا، تاکو باوەڕی پێ‌بکرێ، هەروەها کێشەی هاوبەشەکانی‌تریش هەر بەم جۆرە ئەبڕێتەوە.

جا بزانە: دەربارەی زەرەرو لە ناوچوونی ماڵەکەو دزین‌و ئەو جۆرە شتانە باوەڕ بە هاوبەشە داوالێکراوەکە ئەکرێ بەو مەرجەی سوێند بخوا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (وَكالَة) وەکیلایەتی ﴾

واتە: ئیش‌و کاری خۆی بداتە دەست یەکێکی‌تر، تاکو لەجیاتی خۆی بۆی بکا.

(وَكُلُّ ما جازَ) هەر شتێك کە دروست بێ (لِلإِنْسانِ) بۆ ئادەمیزاد (اَلتَّصَرُّفُ فِيهِ بِنَفْسِهِ)

جازَ لَهُ أنْ يُوَكّلَ فيهِ أوْ يَتوَكّلَ عَنْ غَيْرِه، وَالْوَكالةُ عَقْدٌ جائزٌ وَلِكُلٍّ مِنهُمَا فَسْخُهَا مَتى شاءَ، وَتَنْفسِخُ بِمَوْتِ أحَدِهِمَا، وَالْوَكِيلُ أمِينٌ فِيما يَقْبِضُهُ وَفِيما يَصْرِفُهُ، وَلاَيَضْمَنُ إلاّ بِالتَّفْرِيطِ،

بەخۆی دەستکاری لەو شتەدا بکا: وەك کڕینو فرۆشتنو، ژن مارەکردنو تەلاقدانو ئەو جۆرە شتانە (جازَ لَهُ) بۆی دروستە (أنْ يُوَكّلَ فِيهِ) یەکێکیتر بکاتە وەکیلی خۆی کە ئیشەکەی بۆ بکا (أوْ يَتوَكّلَ عَنْ غَيْرِه) یان بەخۆی ببێتە وەکیلی کەسێکیترو ئیشەکە لەجیاتی ئەو بکا ﴿عَنْ عُرْوَة الْبارِقي‌ﷺ: أنَّ النَّبىَّ ﷺ بَعَثَ مَعَهُ بِدِينارٍ لِيَشْتَرِيَ لَهُ أُضْحِيَةً﴾ رواه‌البخاری، (عوروەی‌باریقی) فەرموویەتی: پێغەمبەرﷺ ناردمی مەڕێکی بۆ بکڕم بۆ قوربانی، واتە: بە وەکیلایەتی.

کەوابوو: دروست نیە مندالو شێت: نە ببنە وەکیلی کەسێکیتر و نە کەسێك بکەنە وەکیلی خۆیان، بەلام دروستە سەرپەرشتکاری ئەوان ببێتە وەکیلو وەکیلیش بگری بۆ کاروباری ئەوان.

﴿ئاگاداری﴾: هەر خواپەرستی‌یەك تەنها بە زمانو لاشە بێ، دروست نیە وەکیلی بۆ بگیرێ: وەکو نوێژو ڕۆژوو، بەلام ئەگەر هەر بە مالّ بوو، یان تێکەلّ لە مالّو لاشە بوو، ئەوە دروستە کەسێکیتر بکاتە وەکیلی خۆی: وەکو زەکاتو حەجو قوربانیو ئەو جۆرە شتانە ﴿عَنْ جابِرٍ‌ﷺ: أنَّ النَّبىَّ ﷺ نَحَرَ ثَلاثاً وَسِتِّينَ بَدَنَةً، وَأمَرَ عَلِيّاً‌ﷺ أنْ يَذْبَحَ الْباقِيَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ بە دەستی خۆی شەستو سێ ووشتری سەر بڕین بۆ قوربانیو بە ئیمامی (علی)ی فەرموو: سیو حەفتەکانیتر سەر ببڕێ لەجیاتی وی، واتە: سەد ووشتری کردنە قوربانی.

(وَالْوكالَةُ عَقْدٌ جائِزٌ) وەکیلایەتی مامڵەتێکی وەهایە: دروستە تەواو بکرێو دروستە نەکرێ، کەوابوو: (وَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُما) دروستە بۆ وەکیلەکەو بۆ وەکیلگرەکە (فَسْخُها) وەکالەتەکە هەڵبوەشێنێتەوە (مَتَى‌شاءَ) هەر کاتێ حەز بکا، جیاوازی نیە: بە کرێ بوبێتە وەکیل، یان نا.

(وَتَنْفسِخُ) وەکالەتەکە هەڵئەوەشێتەوە (بِمَوْتِ أحَدِهِما) بە مردنی یەکێك لە هەردووکیان

(وَالْوكِيلُ أمِينٌ) وەکیل لە شەرعدا بە ئەمین دانراوە (فِيما يَقْبِضُهُ) لەو شتەی وەریئەگرێ بۆ وەکیلگرەکە (وَفِيما يَصْرِفُهُ) وەلەو شتەی سەرفی ئەکا لە ماڵی وەکیلگرەکە.

(وَلاَ يَضْمَنُ) کەوابوو: تۆڵەی ناکەوێتە سەر ئەگەر شتێکی لە دەست چوو، یان زەرەرێکی کرد (إلاّ بِالتَّفْرِيطِ) تەنها بە کەمتەرخەمی تۆڵەی ئەکەوێتە سەر: وەك بیداتە دەست منداڵێك، یان شێتێك، یان پاسیی دزو درندەی لێنەکا.

وَلاَيَجُوزُ أَنْ يَبِيعَ وَيَشْتَرِيَ إِلاَّ بِثَلاَثَةِ شَرائطَ: أَنْ يَبِيعَ بِثَمَنِ الْمِثْلِ، وَأَنْ يَكُونَ نَقْداً، بِنَقْدِ الْبَلَدِ. وَلاَ يَجُوزُ أَنْ يَبِيعَ مِنْ نَفْسِهِ، وَلاَ يُقِرُّ عَلَىمُوَكِّلِهِ إِلاَّ بِإِذْنِهِ. (فَصْلٌ) وَالْمُقَرُّبِهِ ضَرْبَانِ: حَقُّ اللهِ تَعالى، وَحَقُّ الآدَمِيِّ،

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نيه (أَنْ يَبِيعَ) وەكيلەكە شت بفرۆشىێو (وَيَشْتَرِيَ) شت بكڕێ بە بێپرسى وەكيلگرەكە (إِلاَّ بِثَلاَثَةِ شَرَائِطَ) تەنها بە سێ مەرج دروستە:

يەكەم: (أَنْ يَبِيعَ بِثَمَنِ الْمِثْلِ) بە نرخى هاوێنەى خۆى بكڕێو بفرۆشێ، واتە: بە چەند پارە دەست ئەكەوت، نابێ بە زیاتر بیكڕێ، هەروەها چەند پارەى ئەكرد، نابێ بە كەمتر بیفرۆشێ.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ نَقْداً) شتە كڕاوەكە، یان پارەكە دەمو دەست وەربگرێو نابێ قەرز بێ.

سێیەم: (بِنَقْدِ الْبَلَدِ) بە پارەى ئەو شوێنە بفرۆشى نەك بە پارەى وولاتێكىتر.

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نيه (أَنْ يَبِيعَ مِنْ نَفْسِهِ) وەكيلەكە شتەكە بفرۆشيتە خۆى، هەروەها دروست نيه شتێكيش لە خۆى بكڕێ بۆ وكيلگرەكەى.

هەروەها دروست نيه لە مندالّى شێت، یان بچوكى خۆى بكڕێو پێ‌ى بفرۆشێ، هەر چەند وەكيلگرەكەش ئيزنى بدا، بەلاّم دروستە لە مندالّە گەورەكەىو لە باوكى خۆى بكڕێو پێيان بفرۆشێ.

(وَلاَ يُقِرُّ) دروست نيه دان بە شتێك بنێ (عَلَى مُوَكِّلِهِ) لە دژى وكيلگرەكەى خۆى (إِلاَّ بِإِذْنِهِ) تەنها بە پرسى وى دروستە، وەك بلّێ: وەكيلى من بە، دان بنێ بەوە: كە (من دە دينار قەرزدارى فلانم). بەلاّم فەرموودەى بەهێزتر ئەفەرموێ: بە ئيزنيش هەر دروست نيه.

﴿پاشكۆ﴾: دروستە وەكيلەكە لە بەرامبەر وەكيلايەتى كرێ وەربگرێ، بەلاّم دروست نيه-بە بێپرسى وەكيلگرەكە- ئەويش وەكيلێكىتر بگرێ، تەنها ئەگەر ئيشەكە زۆر بوو، یان بەخۆى تواناى نەبو بيكا، یان لێ‌ى نەئەهات، ئەوە دروستە بە بێ‌ئيزن وەكيلێكىتر بگرێ.

ئينجا بزانە: ئەگەر لە وەكيلايەتىكەسێك گومانمان هەبوو، ئەبى بە دوو شاهيد باوەڕى پێ بكەين، جا ئەگەر وەكيلەكە گوتى: مالّەكە دزراوە، یان لە ناو چووە، یان گوتى: داومەتەوە خاوەنى، هيچ شاهيديش نەبو، ئەوە بە سوێند باوەڕى پێ‌نەكەين، بەلاّم ئەگەر گوتى: داومەتەوە كەسێكىتر، ئەبى شاهيد هەبێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسى (إِقْرار) ﴾

واتە: دانهێنان بە مافى كەسێكىتر لە سەر خۆى. (وَالْمُقَرُّبِهِ) ئەو مافەى ئادەميزاد لە سەر خۆى ئاشكراى ئەكاو دانى پێدا ئەهێنێ (ضَرْبَانِ) دوو بەشن:

يەكەم: (حَقُّ اللهِ تَعالَى) مافى خواى گەورەيە: وەكو زيناو زەكاتو ئەو جۆرە شتانە.

دووەم: (وَحَقُّ الآدَمِيِّ) مافى ئادەميزادە: وەكو قەرزو مالّى زەوتكراو و ئەو جۆرە شتانە.

فَحَقُّ اللهِ تَعالى يَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ عَنِ الإقْرارِ بِهِ، وَحَقُّ الآدَمِيِّ لايَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ عَنِ الإقْرارِ بِهِ، وَتَفْتَقِرُ صِحَّةُ الإقْرارِ إلَى ثَلاثَةِ شَرائِطَ: اَلْبُلُوغِ، وَالْعَقْلِ، وَالإخْتِيارِ، وَإنْ كانَ بِمالٍ أُعْتُبِرَ فِيهِ شَرْطٌ رابِعٌ: وَهُوَ الرُّشْدُ،

ئینجا بزانە: ئادەمیزاد بە هەرکامیان لەو دووانە دانی‌هێنا، بەرپرسیار ئەبێ، واتە: لە شەریعەتدا چی لە سەر داندراوە جێبەجێ ئەکرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أُغْدُ يَا أُنَيْسُ إِلَى امْرَأَةِ هذا فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویە سەحابەیەک-کە ناوی (أُنَيس) بوو-: بڕۆ لای ئافرەتی ئەم پیاوە ئەگەر دانی‌هێنا بە زیناکردن، بەردبارانی بکە.

(فَحَقُّ اللهِ تَعالَى) هەر شتێك تەنها مافی خوای گەورە بێ (يَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ) دروستە لێی پەشیمان ببێتەوە (عَنِ الإقْرارِ بِهِ) پاش ئەوەی دانی پێدا هێناوە.

بۆ وێنە: ئەگەر بڵێ: من زینام کردوە، ئینجا بڵێ: پەشیمانم، یان بڵێ: بە درۆ وام گوت. ئەوە دروستەو وازی لێئەهێندرێ.

(وَحَقُّ الآدَمِيِّ) بەڵام مافی ئادەمیزاد (لاَ يَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ) دروست نیە پەشیمان ببێتەوە (عَنِ الإقْرارِ بِهِ) لە دانپێداهێنانی، بۆ وێنە: ئەگەر بڵێ: من دە دیناری فلان قەرزدارم. ئینجا بڵێ: درۆم کرد، یان بڵێ: پەشیمانم. ئەو پەشیمانیە دروست نیەو وازی لێناهێندرێ.

(وَتَفْتَقِرُ) پێویستی هەیە (صِحَّةُ الإقْرارِ) بۆ ئەوەی دان پێداهێنانەکە دروست بێ (إلَى ثَلاثَةِ شَرائِطَ) ئەبی سێ مەرج بێنەجێ (اَلْبُلُوغُ) یەکەم: بلوغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) دووەم: عەقڵی هەبێ، واتە: منداڵو شێت دان بە هەرشتێکدا بێنن دروست نیە ﴿عَنْ عائِشَةَ رضي الله عنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيقِظَ، وَعَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ﴾ رواه احمد وغيره، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سێ جۆرە کەس نوسینی تاوانیان لە سەر لادراوە، یەکەم: نوستوو تا هەشیار ئەبێتەوە. دووەم: منداڵ تا گەورە ئەبێ. سێیەم: شێت تا چاك ئەبێتەوە.

(وَالإخْتِيارُ) سێیەم: دان پێداهێنانەکەی بە خۆشی خۆی بێ، کەواتە: ئەگەر لە ترسان، یان لە بەر لێدان قسەیەکی کردو دانی بە شتێکدا هێنا، ئەوە دروست نیەو بەرپرسیار نابێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ﴾ کافربوون تەنها لە سەر ئەو کەسە نانوسرێ: کە زۆری لێکراوەو دڵیشی پڕ لە باوەڕە.

(وَإنْ كانَ بِمالٍ) ئەگەر دان پێداهێنانەکە بە ماڵ بوو (أُعْتُبِرَ فِيهِ شَرْطٌ رابِعٌ) ئەبی مەرجێکی چوارەمینی تێدا بێ (وَهُوَ الرُّشْدُ) ئەویش گونجانی دینو دونیایە، واتە: ئەگەر (سَفِيه) بڵێ: من قەرزداری فلانم، بە هیچ دانانڕێ.

وَإِذا أَقَرَّ بِمَجْهُولٍ رُجِعَ إِلَيْهِ فِي بَيانِه، وَيَصِحُّ ٱلإِسْتِثْناءُ فِي الإِقْرارِ إِذاوَصَلَهُ بِه، وَهُوَ فِي حالِ الصِّحَّةِ وَالْمَرَضِ سَواءً.
(فَصْلٌ) وَكُلُّ مايُمْكِنُ ٱلإِنْتِفاعُ بِه مَعَ بَقاءِ عَيْنِه جازَتْ إِعارَتُهُ إِذا كانَتْ مَنافِعُهُ آثاراً، وَتَجُوزُ الْعارِيَةُ: مُطْلَقَةً، وَمُقَيَّدَةً بِمُدَّة،

(وَإِذا أَقَرَّ بِمَجْهُولٍ) هەر كاتێك دانی هێنا بەشتێكی نەزانداو، وەك بڵێ: شتێكی فلان قەرزدارم (رُجِعَ إِلَيْهِ فِي بَيانِهِ) ئەبی هەر بە ئەو بڵێین بۆمان ڕوون بكاتەوە.
(وَيَصِحُّ الإِسْتِثْناءُ فِي الإِقْرارِ) جیاكردنەوە دروستە لەو شتەی دانی پێدا هێناوە (إِذا وَصَلَهُ بِهِ) بەو مەرجەی بە یەكەوە بیڵێ، واتە: دروستە بڵێ: من سەد دینار قەرزداری فلانم تەنها بیست دینار نەبێ. ئەوە دروستە.
(وَهُوَ) دانهێنان بە هەر مافێك (فِي حالِ الصِّحَّةِ) لەو كاتەی تەندروستی باشە (وَالْمَرَضِ) لەو كاتەی نەخۆشە (سَواءٌ) هەروەك یەكتری وایە، هەرچەند نەخۆشیەكەش مەترسی مردنی لێبكرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (عارِيَة) خواستن ﴾

واتە: شتێك لە كەسێكیتر بخوازێ بۆ ئەوەی سودی لێوەربگرێ، ئینجا بیداتەوە.
﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: كانَ فَزَعٌ بِالْمَدِينَةِ فاسْتَعارَ النَّبِيُّ ﷺ فَرَساً مِنْ أَبِي طَلْحَةَ فَرَكِبَهُ﴾ رواه‌البخاری، مەترسیەك لە(مَدِينَة) ڕوویدا، جا پێغەمبەر ﷺ ئەسپێكی لە (أبوطلحة) خوازتو بە سواری ئەسپەكە بەرەو ڕووداوەكە ڕۆیشت.
(وَكُلُّ ما يُمْكِنُ الإِنْتِفاعُ بِهِ) هەر شتێك بگونجێ سودی لێوەربگیرێ (مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ) لەگەڵ ئەوەشدا خودی شتەكە بمێنێ لە دوای بەكارهاتن (جازَتْ إِعارَتُهُ) دروستە بە خوازتن بیداتە كەسێكیتر (إِذا كانَتْ مَنافِعُهُ) بەو مەرجەی سودەكانی ئەو شتە (آثاراً) بمێنێتەوە تا شتەكە مابێ، نەك كۆتایی بێ، كەوابوو: خوازتنی مۆم بۆ داگیرساندن دروست نیە، چونكە بە هۆی بەكارهێنان لەناو ئەچێ.
﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك سود لێوەرگرتنی دروست بێ، بەخوازدانی خێرە، وە هەر شتێك سود لێوەرگرتنی حەرام بێ، بە خوازدانی گوناهە، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَتَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَتَعاوَنُوا عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ یارمەتی یەكتری بدەن لە سەر چاكەو خواپەرستی، یارمەتی یەكتر مەدەن لە سەر گوناه و دوژمنكاری.
(وَتَجُوزُ الْعارِيَةُ) شت خوازتن دروستە (مُطْلَقَةً) بە بێماوەدانان (وَمُقَيَّدَةً بِمُدَّةٍ) هەروەها دروستە ببەسترێ بە ماوەیەكی دیاركراو، وەك بڵێ: بۆ ماوەی مانگێك لە لات بێ. ئینجا بزانە: ماوە دیار كرابێ، یان دیار نەكرابێ: بۆ هەردوو لا دروستە پەشیمان ببنەوە.

وَهِـــيَ مَضْـــمُونَةٌ عَلَـــى الْمُسْـــتَعِيرِ بِقِيمَتِهـــا يَـــوْمَ تَلَفِهـــا.
(فَـــصْـــلٌ):

(وَهِيَ) ماڵیخوازراو ئەگەر لەناو چوو، یان دزرا، یان کەموکوڕیی لێپەیدا بوو (مَضْمُونَةٌ) تۆڵەی بۆ داندراوە (عَلَىالْمُسْتَعِيرِ) لە سەر ئەو کەسەی خوازتویەتی، بەو مەرجەی منداڵ، یان شێت نەبێ (بِقِيمَتِها) تۆڵەی بەگوێرەی نرخەکەیەتی (يَوْمَ تَلَفِها) نرخی ئەو ڕۆژەی تێیدا لەناو چووە، هەرچەند کەمتەرخەمیشی نەکردبێ ﴿عَنْ صَفْوان بن أُمَيَّـةَ: أَنَّ النَّبِيَّﷺ إِسْتَعارَ مِنْهُ أَدْرُعاً يَوْمَ حُنَيْنٍ فَقالَ: أَغَصْبٌ يا مُحَمَّدُﷺ؟ قـالَ: بَـلْ عارِيَـةٌ مَضْمُونَةٌ﴾ رواهأبوداود، پێغەمبەرﷺ چەند زرێیەکی خوازت لە (سەفوان) بۆ جەنگی (حونەین)، ئینجا (سەفوان) گوتی: ئایا زەوتی ئەکەی؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بەڵکو بە خوازتن وەریان ئەگرم، ئەگەر لەناو چوون، تۆڵەیان ئەدەم.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بە هۆی بەکارهێنانێکیئیزندراو شتەکە لەناو چوو، یان کەموکوڕیی هێنا، تۆڵەی ناکەوێتە سەر، بەو مەرجەی بەکارهێنانەکە لە سنوور تێنەپەڕێو لە منداڵو شێت نەیخوازتبێ، واتە: ئەگەر داس لە کاتی دروێنەدا شکا، یان وولاغ لە بن باردا، یان لە کاتی کێڵاندا گیانی دەرچوو، یان قاچی شکا، تۆڵەی ناکەوێتە سەر، بەلام: ئەگەر دزرا، یان گورگ خواردی، یان سووتا، یان لە ڕادە بەدەر بە کاری هێنا، ئەوە تۆڵەی لە سەرە، هەروەها ئەگەر لە منداڵ، یان لە شێت خوازتبێتی، تۆڵەی هەر لە سەرە.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر خاوەنەکەو ماڵخوازەکە بووە کێشەیان، خاوەنەکە ئەیگوت: بە کرێ داومەتە تۆ. ماڵخوازەکەش ئەیگوت: بە خوازتن داوتە. یان خاوەنەکە ئەیگوت: ماڵەکەت نەداومەوە. ماڵخوازەکەش ئەیگوت: داومەتەوە. هیچ شاهیدیش نەبو، ئەوە باوەڕ بە خاوەن ماڵەکە ئەکرێ بەو مەرجەی سوێند بخوا.

ئینجا بزانە: ئەرکی گەڕاندنەوەی ماڵە خوازراوەکە بۆ خاوەنەکەی لە سەر ماڵخوازەکەیە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بەردو خۆڵو درەختی زەویسەرەوە زەلی بۆ ناو زەویخوارەوە -کە هی کەسێکیتر بوو- ئەوە بەردو خۆڵو درەختەکە هەر هی خاوەنەکەیەتی، بەلام لە سەری واجبە: لای ببا، یان سولح بکا لەگەڵ خاوەنی خوارەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (غَصْب) ﴾

واتە: زەوتکردنو داگیرکردنی ماڵی کەسێکیتر بە ناهەق. زەوتکردن لە گوناهە گەورەکانە، جا ماڵ گشتی بێ، یان تایبەتی بێ ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍرَضِيَاللهُعَنْهُما: قـالَ النَّبِيُّﷺ: إِنَّ دِمائَكُمْ وَأَمْوالَكُمْ وَأَعْراضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرامٌ﴾ رواهالشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوێنتانو ماڵتانو ئابڕوو و ناموستان لە یەکتری حەرامە.

وَمَنْ غَصَبَ مالاً لأَحَد لَزِمَهُ رَدُّهُ، وَأَرْشُ نَقصه، وَأُجْرَةُ مثله، فَإنْ تَلفَ ضَمنَهُ بمثْلــه إنْ كانَ لَهُ مثلٌ، أَوْ بقيمَته إنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مثلٌ: أَكْثَرَ ماكانَتْ منْ يَوْمِ الْغَصْبِ إلَى يَوْمِ التَّلَف.

کەوابوو: ئەگەر دلوای شتێکی لە کەسێك کرد، ئەویش لە ترسان، یان لە شەرمان شتەکەی دایێ، یان بە بێئیزن سواری وولاغێك، یان ئۆتۆمۆبیلێك بوو، یان چووە خانووێکو خاوەنەکەی دەرکردە دەرەوە، یان ڕێگای نەدا خاوەنەکە سود لە خانووەکەی وەربگرێ، ئەوانە گشتی بە زەوتکردن دائەندرێن.

(وَمَنْ غَصَبَ مالاً لأحَدٍ) هەر کەسێك ماڵی کەسێکی‌تر زەوت بکا (لَزِمَهُ رَدُّهُ) واجبە بیداتەوە خاوەنەکەی ﴿عَنْ سَمُرَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: عَلَى الْيَدِ ماأَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهُ﴾ رواه‌أصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر دەستێك شتێکی وەرگرت: ئەبێ بیپارێزێ تا ئەیداتەوە خاوەنی.

﴿ئاگاداری﴾: کرێی گەڕاندنەوەی‌زەوتکراوەکە–بۆ خاوەنەکەی– لە سەر داگیرکەرەکەیە، هەر چەند زۆریش بێ.

(وَأَرْشُ نَقْصِهِ) هەروەها واجبە تۆڵەی گشت کەم وکوڕیەکیشی بداتێ (وَأُجْرَةُ مِثْلِهِ) ئەبێ کرێیەکەشی بداتێ بۆ ئەو ماوەیەی لە لای ماوەتەوە، هەر چەند بە کاریشی نەهێنابێ، وە ئەبێ تۆڵەی لە دەستچوونی بەروبومەکانی‌تریشی بژمێرێ کە لە دەست چوینە: وەك میوەی درەختو شیری بزنو مەڕ.

(فَإِنْ تَلِفَ) جا ئەگەر شتە زەوتکراوەکە لە ناو چوو (ضَمِنَهُ) ئەبێ زەوتکەرەکە تۆڵەی بدا (بِمِثْلِهِ) با هەر وێنەی شتە زەوتکراوەکە لە تۆڵە بدا (إِنْ كانَ لَهُ مِثْلٌ) ئەگەر وێنەی هەبوو: بە کێشانی تەرازو، یان بە پێوانی ڕپە (أَوْ بِقِيمَتِهِ) یان نرخی زەوتکراوەکە لە تۆڵە بدا (إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مِثْلٌ) ئەگەر وێنەی نەبو، یان وێنەی هەبوو، بەڵام دەست نەئەکەوت (أَكْثَرَ ما كانَتْ) کام نرخ زۆرترە ئەبێ ئەو نرخە بدا (مِنْ يَوْمِ الْغَصْبِ) لە کاتی داگیرکردنیەوە (إِلَى يَوْمِ التَّلَفِ) تا کاتی لەناوچوونی:

واتە: ئەگەر لە کاتی داگیرکردنی نرخی پێنج دینار بوو، لە ڕۆژی لەناوچوونیشی نرخی شەش دینار بوو، ئەبێ شەش دینار لە تۆڵە بدا.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: هەر کەسێك ماڵە زەوتکراوەکە لە داگیرکەرەکە وەربگرێو مەبەستی ئەوە نەبێ بیداتەوە خاوەنەکەی، ئەویش بە داگیرکەر دائەندرێ، هەروەها ئەگەر بە زۆرلێکردن شتێکیان پێ داگیر کرد، ئەوە زۆرلێکراوەکەش بە داگیرکەر دائەندرێ، بەڵام کە تۆڵەی‌دا، ئەتوانێ بچێ ئەندازەی تۆڵەکە لە زۆردارەکە وەربگرێتەوە.

دووەم: ئەگەر داگیرکەرێك لە زەویەکی داگیرکراودا خانووی کرد، یان درەختی چاند، یان بیرێکی هەڵکەند، واجبە: خانووەکەو درەختەکە لاباو شوێنە تێکچووەکانو بیرەکە

پڕ بکاتەوە، هەر چەند زەرەرێکی زۆریش بکا، هەروەها ئەبی کرێیەکەو تۆڵەی کەموکوڕیش بدا ﴿عَنْ عُرْوَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَيْسَ لِعِرْقٍ ظالِمٍ حَقٌّ﴾ رواه أبوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ڕەگی بە زۆرداری مالی مانەوەی نیە.
سێیەم: هەر کەسێك مالی کەسێکیتری بە حەرامی کەوتە لا: وەکو مالی ڕیباو شیربایی‌و دزیاری‌و زەوتکراو، ئەوانە گشتی ئەبی بدرێتەوە خاوەنەکانیان، جا ئەگەر شتەکان لە ناو چوبون، ئەبی تۆلەیان بداتەوە خاوەنەکانیان، ئەگەر خاوەنەکانیان نەمابون، ئەبی بیداتەوە میراتگرەکانیان، ئەگەر هیچ میراتگریان نەبو، ئەبی بیداتە (قازی)ی ئیسلام، ئەگەر (قازی) نەبو، یان فاسق بوو، ئەبی بیداتە دەست پیاوێکی لێهاتووی دادپەروەر، جا ئەگەر نەبو، ئەبی بەخۆی سەرفی بکا لە بەرژەوەندی موسولمانان، یان دابەشی بکا بە سەر هەژاراندا، جا ئەگەر بە خۆیشی هەژار بوو، دروستە بە ئەندازەی هەژارێك بەشی خۆی دابنێ، ئینجا ئەگەر خاوەنەکەی ئاشکرا بوو، ئەبی تۆلەی گشتی بداتێ.
چوارەم: ئەگەر بە مالی ڕیبا، یان شیربایی، یان دزیاری، یان زەوتکراو شتێکی کڕی، ئەو کڕینە دانامەزرێ‌و دروست نیە، واتە: نابێتە ملکی کڕیارەکەو ناشبێتە ملکی خاوەنەکان، کەوابوو: شتە کڕاوەکە بە قازانجەوە هەر هی فرۆشیارەکەیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (شُفْعَة) ﴾

واتە: یەکێك لە هاوبەشەکان بەشەکەی خۆی بفرۆشێ، ئینجا هاوبەشەکەیتر بچێ شتەکە لە کڕیارەکە بستێنێتەوە بەو پارەیەی پێی کڕیوە، هەرچەند پێشی خۆش نەبێ.
﴿عَنْ جابِرٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلشُّفْعَةُ فِي كُلِّ شِرْكٍ لَمْ يُقْسَمْ: فِي أَرْضٍ، أَوْ رَبْعٍ، أَوْ حائِطٍ، لاَ يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَبِيعَ حَتَّى يَعْرِضَ عَلَى شَرِيكِهِ فَيَأْخُذَ أَوْ يَدَعَ، فَإِذا باعَ وَلَمْ يُؤْذِنْهُ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: شوفعە لە گشت شتێکی هاوبەشدا هەیە کە بەش نەکرابێ: زەوی بێ، یان باغ بێ، یان خانوو بێ، دروست نیە: خاوەن بەشەکە بە بێ‌ئیزنی هاوبەشەکەی‌خۆی بیفرۆشێ، جا بیەوێ، یان نەیەوێ، جا ئەگەر بە بێ‌پرس فرۆشتی، ئەو کاتە هاوبەشەکەی مافی هەیە بە شوفعە وەری‌بگرێتەوە.
(وَالشُّفْعَةُ) وەرگرتنەوەی مالی‌فرۆشراو، بە شوفعە (وَاجِبَةٌ) لە شەرعدا هەیە (بِالْخُلْطَةِ) بە هۆی هاوبەشی (دُوَنَ الْجِوارِ) نەك بە هۆی دراوسێیەتی، واتە: ئەگەر دراوسێیەك خانووەکەی، یان زەوییەکەی فرۆشت، دراوسێیەکەیتر ناتوانێ بە شوفعە وەری‌بگرێتەوە، بەلام بە مەزهەبی ئیمامی(حنفی): ئەتوانێ وەری‌بگرێتەوە ﴿عَنْ أَبِي رافِعٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلْجارُ أَحَقُّ بِصَقَبِهِ﴾ رواەالبخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دراوسێ لەپێشترە بە هۆی نزیکیی کە مالی دراوسێیەکەی وەربگرێتەوە.

فِيما يَنقَسِمُ دُونَ مَا لاَ يَنقَسِمُ، وَفِي كُلِّ مَا لاَيُنقَلَ مِنَ الأَرْضِ كَالْعَقارِ وَغَيْرِه، بِالثَّمَنِ الَّذى وَقَعَ عَلَيْهِ الْبَيْعُ، وَهِيَ عَلَىالْفَوْرِ، فَإِنْ أَخَّرَها مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها بَطَلَتْ. وَإِذا تَزَوَّجَ امْرَأَةً عَلَى شِقْصٍ أَخَذَهُ الشَّفِيعُ بِمَهْرِالْمِثْلِ، وَإِنْ كانَ الشُّفَعاءُ جَماعَةً استَحَقُّوها عَلَى قَدْرِ الأَمْلاَكِ.

(فِيما يَنْقَسِمُ) شوفعه لەو شتەدا هەیە کە بگونجێ بەش بکرێ (دُونَ مالا يَنْقَسِمُ) نەك لەو شتەی کە بەش نەکرێ: وەکو ژوورێکی بچکۆلە، یان پارچە زەوییەکی کەم، واتە: ئەگەر بەش بکرێ سودی لێوەرنەگیرێ.

(وَفِىكُلِّ ما لاَ يُنْقَلُ مِنَ الأَرْضِ) هەروەها شوفعه لەو شتەدا هەیە کە نەگوازرێتەوە لە زەمین (كَالْعَقارِ) وەکو زەوی‌و (وَغَيْرِهِ) شتی‌تر: وەکو خانوو و درەختی تەڕ لە زەویە فرۆشراوەکەدا.

(بِالثَّمَنِ الَّذِى) هاوبەشەکە هەر بەو پارەیە بەشەکە ئەستێنێتەوە: کە (وَقَعَ عَلَيْهِ الْبَيْعُ) بەشەکەی پێ فرۆشراوە بە بێ کەم‌و زیاد، کەوابوو: ئەگەر بەشەکە نەفرۆشرابو، بەڵکو بەخشرابو، یان نەزر کرابو، یان وەقف کرابو، یان بە میرات چوبو، لەوانەدا– لە هیچیان– شوفعەی بۆ نیە.

(وَهِيَ) وەرگرتنەوەی بە شوفعه (عَلَىالْفَوْرِ) دەمودەستە (فَإِنْ أَخَّرَها) ئەگەر وەرگرتنەوەی دواخست (مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها) لەگەڵ ئەوەش توانای هەبوو (بَطَلَتْ) شوفعەکەی بەتاڵ ئەبێ‌و مافی ئەسوتێ، بەڵام ئەگەر توانای نەبو؟ چونکە لە شوێنێکی‌تر بوو، یان لە بەندیخانە بوو، یان نەیزانی ملکەکە فرۆشراوە، یان نەیزانی مافی شوفعەی هەیە، یان لە ترسان دلوای نەکرد، ئەوە مافی ناسوتێ، کەوابوو: با وەکیلێك بگرێ تاکو دلوای بۆ بکا، یان با لە لای دوو شاهید بڵێ: من دلوای شوفعە ئەکەم.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر هاوبەشەکە منداڵ بوو، یان شێت بوو، یان مزگەوت بوو، ئەبی سەرپەرشتکارەکەیان داوای شوفعەیان بۆ بکا، جا ئەگەر ئەو دلوای نەکرد، ئەوان مافیان ناسوتێ، کەوابوو: کاتێ منداڵ گەورە بوو و شێت چاك بۆوە، بە شوفعە وەری‌ئەگرنەوە، بەڵام ئەگەر لە بەر بەرژەوەندیی ئەوان داوای نەکردبو، ئەو کاتە مافیان ئەسوتێ.

(وَإِذا تَزَوَّجَ امْرَأَةً) هەر کاتێك ئافرەتێکی مارە کرد (عَلَى شِقْصٍ) لە سەر بەشێکی ماڵە هاوبەشەکە، واتە: بەشەکەی‌خۆی کردە مارەیی‌ئافرەتەکە (أَخَذَهُ الشَّفِيعُ) هاوبەشەکەی‌تر لە ئافرەتەکەی ئەستێنێتەوە (بِمَهْرِالْمِثْلِ) بە مارەیی هاوچەشنی ئافرەتەکە.

(وَإِنْ كانَ الشُّفَعاءُ جَماعَةً) ئەگەر هاوبەشەکان کۆمەڵێك بون (إِسْتَحَقُّوها) گشتیان مافی وەرگرتنەوەیان هەیە (عَلَى قَدْرِ الأَمْلاَكِ) بە ئەندازەی بەشە ملکەکەی‌خۆیان، واتە: ئەگەر یەکێك چوارێکی هەبوو، ئەوە چوارێکی بەشەفرۆشراوەکە وەرئەگرێتەوە، ئەگەر ئەوی‌تر

(فَصْلٌ) وَلِلْقِراضِ أَرْبَعَةُ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ عَلَى ناضٍّ مِنَ الدَّراهِمِ وَالدَّنانِيرِ، وَأَنْ يَأْذَنَ رَبُّ الْمالِ لِلْعامِلِ فِي التَّصَرُّفِ مُطْلَقاً أَوْ فِيما لاَ يَنْقَطِعُ وُجُودُهُ غالِباً، وَأَنْ يَشْتَرِطَ لَهُ جُزْءاً مَعْلُوماً مِنَ الرِّبْحِ، وَأَنْ لاَ يُقَدَّرَ بِمُدَّةٍ.

سێیەکی هەبوو، ئەویش سێیەکێك وەرئەگرێتەوە، ئەوەی شەشێکی هەیە، ئەویش شەشێکێك وەرئەگرێتەوە. جا ئەگەر یەکێك گوتی: من بەشی خۆم وەرناگرمەوە. ئەبی ئەوی‌تر گشت فرۆشراوەکە وەربگرێتەوە، یان واز لە گشتی بێنێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (قِراض) مامڵەتی قازانجی‌هاوبەش ﴾

واتە: کەسێك پارە بداتە کەسێکی‌تر بۆ ئەوەی بازرگانی پێ بکاو قازانجەکەشی بۆ هەردووکیان بێ، بەڵام سەرمایەکە تەنها بۆ خاوەنەکەیەتی، جا ئەگەر نەختێکی نەمابو، یان هیچی نەمابو، نابێ تۆڵە لە کرێکارەکە وەربگرێ. ﴿عَنْ نُفَيْسَةَ بِنْت مُنَيَّةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: ضارَبَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِخَدِيجَةَ -رَضِيَ اللهُ عَنها- بِمالِها إِلَى الشَّامِ﴾ رواه أبو نعيم وغيره، پێغەمبەر ﷺ لە (مَکَّة)وەماڵی (خَدِيجَة)ی بردە شام بۆ بازرگانی‌کردن. هەروەها سەحابەی پێغەمبەر ﷺ یەکدەنگن کە (قِراضْ) دروستە.

(وَلِلْقِراضِ) واجبە بۆ دروستبوونی (قِراضْ): (أَرْبَعَةُ شَرائِطَ) چوار مەرج بێنە جێ: یەکەم: (أَنْ يَكُونَ عَلَى ناضٍّ) رێککەوتنەکە لە سەر پارەی لێدراو بێ (مِنَ الدَّراهِمِ) دیرهەم بێ‌و (وَالدَّنانِيرِ) دینار بێ، کەوابوو: دروست نیە -جگە لە پارە- کەلوپەلێکی‌تری بداتێ، وەك بڵێ: ئەم گەنمەم بۆ بفرۆشە قازانجمان بە نیوەیی.

دووەم: (وَأَنْ يَأْذَنَ رَبُّ الْمالِ) خاوەن پارەکە ئیزن بدا (لِلْعامِلِ) بۆ کرێکارەکە، واتە: ئەوەی بازرگانی بۆ ئەکا (فِي التَّصَرُّفِ مُطْلَقاً) کە بە بۆچوونی‌خۆی شت بکرێ‌و بفرۆشێ، واتە: نابێ بۆی دیاری بکا (أَوْ فِيما) یان ئەگەر بۆی دیاری‌کرد ئەبی (لاَ يَنْقَطِعُ وُجُودُهُ غالِباً) ئەو شتە بە درێژایی ساڵ نەبڕێتەوە: وەکو گەنم‌و جۆ، واتە: ئەگەر گوتی پارەت ئەدەمی تەنها بازرگانی لە گەنم‌و جۆدا بکە، ئەوە دروستە.

سێیەم: (وَأَنْ يَشْتَرِطَ لَهُ) واجبە خاوەنەکە دیاری بکا بۆ کرێکارەکە: (جُزْءاً مَعْلُوماً) بەشێکی زاندراو (مِنَ الرِّبْحِ) لە قازانجی ئەو بازرگانی‌یە، وەك بڵێ: نیوەی‌قازانج، یان سێیەکی قازانج بۆ تۆ.

چوارەم: (وَأَنْ لاَ يُقَدَّرَ بِمُدَّةٍ) نابێ ئەو پێکهاتنە بۆ ماوەیەکی دیارکراو بێ، بەڵکو ئەبی بە بێ‌ماوەدانان پێك بێن، جا هەر کاتێك یەکێکیان ویستی هەڵیبوەشێنێتەوە، دروستە.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە دوو کەس پارە بدەنە یەك کرێکار: جا هەر یەکەیان بەشە قازانجێکی بۆ دیاری بکا، هەروەها دروستە دوو کرێکار بازرگانی بۆ یەك خاوەن پارە بکەن، بەو مەرجەی بەشە قازانجی هەردووکیان دیاری بکرێ، هەرچەند یەکسانیش نەبن لە قازانجەکەدا.

وَلاَ ضَمانَ عَلَى الْعامِلِ إلاَّ بِعُدْوانٍ، وَإِذا حَصَلَ رِبْحٌ وَخُسْرانٌ جُبِرَ الْخُسْرانُ بِالرِّبْحِ.

ئینجا بزانە: دروست نیە کرێکارەکە پارە بداتە کرێکارێکیتر و بەشە قازانجێکی بۆ دیاری بکا، هەرچەند خاوەن پارەکەش ڕازی بێ، هەروەها دروست نیە خاوەن پارەکە بڵێ: ئەبی پارەکە لای خۆم بێ، یان بڵێ: ئەبی فلانیش لەگەڵتا بێ.

(وَلاَ ضَمانَ عَلَى العامِلِ) تۆڵە ناکەوێتە سەر کرێکارەکە ئەگەر ماڵەکە لەناو چوو (إلاَّ بِعُدْوانٍ) تەنها بە دوژمنکاریو کەمتەرخەمی نەبێ، وەك کڕینو فرۆشتنی قەدەغەکراو بە بێپرسی خاوەن پارەکە، یان ڕابردن بە ڕێگەی پڕ ترسدا، یان لە شارێك بیباتە شارێکیتر بە بێئیزن، هەروەها دروست نیە بە زەرەر، یان بە قەرز بکڕێو بفرۆشێ بە بێپرسی خاوەن پارەکە.

(وَإِذا حَصَلَ رِبْحٌ) هەر کاتێك ئەو بازرگانییە لە لایەك قازانجی دا (وَخُسْرانٌ) لە لایەکیتر زەرەری دا (جُبِرَالْخُسْرانُ بِالرِّبْحِ) زەرەرەکە بە قازانجەکە پڕ ئەکرێتەوە–ئەگەر قازانج هەبێ– واتە: ئەگەر جارێك سەد دیناری قازانج کرد، جارێکیتریش سەد دیناری زەرەر کرد، ئەبی ئەو سەد دینارە لەجیاتی ئەم سەد دینارە دابندرێتەوە، واتە: نابێ بەشی بکەن.

کەوابوو: ئەو پارەیەی لە گومرگ لێی وەرئەگرنو ئەو پارەیەی ئەیداتە کرێی بارکردنو گواستنەوەو هەرزانبوونی نرخی بازاڕو ئەو شتەی لێی ئەدزرێ، یان لەناو ئەچێ، ئەوانە گشتی بە زەرەر دائەنرێنو ئەبی قازانجەکەیان لە جێ دابندرێ.

﴿ئاگاداری﴾: هیچ جیاوازی نیە زەرەرەکە: لە پێش قازانج کردندا بێ، یان لە دوای قازانج کردن، واتە: هەر پێی پڕ ئەکرێتەوە.

دیسان ئاگاداربە: دروست نیە لە ماڵەوە بە پارەی (قِراض): نە خۆیو نە منداڵەکانی بەخێو بکاو نابێ خێریشی پێبکا.

بەڵام لە کاتی بە سەفەرچوون بۆ کڕینو فرۆشتن، فەرموودەیەکی ئیمامی(شافعي) هەیە: کە ئەو مەسرەفەی بە هۆی سەفەر زیاد ئەکا، دروستە لە پارەی (قِراض) بیدا: وەکو پارەی ئۆتۆمبێلو میوانخانە، جا ئەمەش هەر بەزەرەر دائەندرێو لە قازانج پڕ ئەکرێتەوە.

ئینجا بزانە: ئەو ئیشانەی بازرگانەکان بە دەستی خۆیان ئەیکەن، ئەبی کرێکارەکەش بە دەستی خۆی بیکاو نابێ کرێی لێبدا.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر کرێکارەکە گوتی: هیچ قازانجم نەکردوە. یان ئەم شتەم بۆ خۆم کڕیوە. یان بۆ بازرگانی کڕیومە. یان گوتی: هەر ئەوەندە پارەت داومێ. یان گوتی: ماڵەکەم لێدزراوە. یان لێیان سەندم. لەوانەدا–گشتی–بە سوێندخواردن باوەڕی پێئەکرێ.

(فَصْلٌ) وَالْمُسَاقَاةُ جائِزَةٌ عَلَى النَّخْلِ وَالْكَرْمِ، وَلَهَا شَرْطانِ، أَحَدُهُما: أَنْ يُقَدِّرَها بِمُـدَّةٍ مَعْلُومَةٍ، وَالثّانِي: أَنْ يُعَيِّنَ لِلْعامِلِ جُزْءاً مَعْلُوماً مِنَ الثَّمَرَةِ. ثُمَّ الْعَمَلُ فِيها عَلَىضَرْبَيْنِ: عَمَلٌ يَعُودُ نَفْعُهُ إِلَى الثَّمَرَةِ فَهُوَ عَلَىالْعامِلِ، وَعَمَلٌ يَعُودُ نَفْعُهُ إِلَى الْأَرْضِ فَهُوَ عَلَى رَبِّ الْمالِ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی(مُساقاة) باغەوانی ﴾

واتە: خاوەن باغەکە یەکێکیتر بە کرێ بگرێ بۆ ئاودانو پەروەردەکردنی درەختەکانیو بەشێکی دیارکراوی لە میوەی درەختەکانی بداتێ.

(وَالْمُساقاةُ) باغەوانی (جائِزَةٌ) دروستە (عَلَى النَّخْلِ) لە سەر دارخورماو (وَالْكَرْمِ) لە سەر داریترێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ عامَلَ اَهْلَ خَيْبَرَ بِشَطْرِ مايَخْرُجُ مِنْها مِـنْ ثَمَرٍ أَوْ زَرْعٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ دانیشتووانی(خَيْبَر) پێك هات: کە باغەکانی ئاو بدەنو پەروەردەی بکەن، نیوەی بەرهەمەکەی: میوە، یان کشتوکاڵیان بداتێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)دا: ئەو باغەوانیە لە سەر گشت درەختێکی بەردەر دروستە.

(وَلَها شَرْطانِ) بۆ دروستبوونی باغەوانی دوو مەرج پێویستن (أَحَدُهُما) یەکەمیان: (أَنْ يُقَدِّرَها بِمُدَّةٍ مَعْلُومَةٍ) ئەبی ئەو باغەوانیە ماوەیەکی زاندراوی بۆ دابندرێ، کە لەو ماوەیەدا بەرەکەی پێبگا، وەکو ماوەی ساڵێك، یان نۆ مانگ، واتە: دروست نیە بڵێ: تا میوە پێئەگا.

(وَالثّانِي) مەجی دووەم: (أَنْ يُعَيِّنَ لِلْعامِلِ) ئەبی خاوەن باغەکە دیاری بکا بۆ باغەوانەکە (جُزْءاً مَعْلُوماً) بەشێکی زاندراو (مِنَ الثَّمَرَةِ) لە میوەی ئەو درەختانە، وەك بڵێ: نیوە، یان سێیەکی میوەکەت ئەدەمێ. جا ئەگەر درەختەکان میوەیان نەگرت، یان لەناو چون، ئەبی باغەوانیەکەی تەولو بکاو داوای هیچیش نەکا.

(ثُمَّ) ئینجا (الْعَمَلُ فِيها) کارکردن لەو باغانەدا (عَلَى ضَرْبَيْنِ) لە سەر دوو شێوەیە (عَمَلٌ يَعُودُ نَفْعُهُ إِلَى الثَّمَرَةِ) یەکەمیان: سودی ئەگەڕێتەوە بۆ میوەی درەختەکان (فَهُوَ عَلَى الْعامِلِ) ئەمەیان لە سەر کرێکارەکەیەو ئەبی بیکا: وەك ئاودانو پاککردنەوەی جۆگەو گـۆل لێدانو هەڵکەندنو لابردنی دڕكو گیاو لێکردنەوەو ووشککردنەوەی میوەو پاسەوانیو ئەو جۆرە شتانە.

(وَعَمَلٌ) دووەمیان: کاری وامەیە (يَعُودُ نَفْعُهُ) سودی ئەگەڕێتەوە (إِلَى الْأَرْضِ) بۆ زەویەکە (فَهُوَ عَلَى رَبِّ الْمالِ) ئەمەشیان لە سەرخاوەن ملکەکەیە: وەك دیواردانانو هەڵکەندنیجۆگەو ئامێرو وولاغی کێڵانو ئامێریئاوهێنانو ئەو جۆرە شتانە.

﴿ئاگاداری﴾: نیوە باغی دروست نیە، وەك بڵێ: (زەویەکەم درەختی تێدا بچێنە بە نیوەییمان). یان بڵێ: (ئەم درەختانەی من لە زەویەکەیخۆتدا بچێنە بە نیوەییمان). یان

(فَصْلٌ) وَكُلُّ مَا أَمْكَنَ الْإِنْتِفاعُ بِهِ مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ صَحَّتْ إِجارَتُهُ، إِذا قُدِّرَتْ مَنْفَعَتُهُ بِأَحَدِ أَمْرَيْنِ: بِمُدَّةٍ، أَوْ عَمَلٍ، وَإِطْلاقُها يَقْتَضِي تَعْجِيلَ الْأُجْرَةِ

بلێ: (ئەم درەختانەی من لە زەویەکەی مندا بچێنە بە نیوەبیمان). کەوابوو: ئەبی خاوەن درەخت کرێی زەویەکە بداو درەختەکانیش گشتی بۆ خۆی، جا ئەگەر درەختو زەوی هەردووکیان هی خۆی بوو، ئەبی کرێی ماندوبوونی کرێکارەکە بدا.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر باغەوانەکە گوتی: هیچیتر کار ناکەم، یان رایکرد، یان نەخۆش بوو، یان خرایە بەندیخانە، با خاوەن باغەکە بچێتە لای (قازی)، بۆ ئەوەی لە کیسەی باغەوانەکە یەکێکیتر بە کرێ بگرێ، جا ئەگەر(قازی) نەبو، با خاوەنەکە بەخۆی یەکێکیتر بە کرێ بگری، یان هەر بەخۆی باغەوانیەکە بکا، بەلام ئەبی دوو شاهید بگرێ بۆ ئەوەی بتوانێ کرێیەکە لە باغەوانەکە وەربگرێتەوە.

ئینجا بزانە: ئەگەر باغەوانەکەی دیارکراو مرد، باغەوانییەکە هەڵئەوەشێتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إجارة) بەکرێدان و بەکرێگرتن ﴾

(وَكُلُّ ما أَمْكَنَ الإِنْتِفاعُ بِهِ) هەرشتێکێ بگونجێ سودی لێوەربگیرێو (مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ) خودی شتەکەش بمێنێ تا ماوەی بەکرێدان کۆتایی دێ (صَحَّتْ إِجارَتُهُ) دروستە بە کرێ بدرێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ ئەگەر ئافرەتەکان منداڵیان بۆ ئێوە شیردا، کرێیەکەیان بدەنێ. ﴿وَعَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ إِسْتَأْجَرَ دَلِيلاً فِي الْهِجْرَةِ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەر ﷺ پیاوێکی شارەزای بە کرێ گرت لە کاتی کۆچکردن بۆ ئەوەی لە رێگەیان شارەزا بکا.

جا ئەگەر نەگونجا سودی لێوەربگیرێ: وەك بەکرێدانی شتی گومبوو، یان داگیرکراو، یان بەکرێگرتنی کوێر بۆ پاسەوانی، ئەوە دروست نیە، هەروەها ئەگەر خودی شتەکە نەئەماوە: وەك بەکرێدانی بەفر بۆ ساردکردنەوەی ئاو، یان بەکرێدانی گوڵاو بۆ خۆ بۆنخۆشکردن، ئەوەش دروست نیە.

(إِذا قُدِّرَتْ مَنْفَعَتُهُ) بەکرێدان بەو مەرجە دروستە کە ئەندازەی سودوەرگرتن دیاری بکرێ (بِأَحَدِ أَمْرَيْنِ) بە یەکێك لەم دوو شێوەیە:

(بِمُدَّةٍ) یان ئەبی ئەندازەکە بە ماوەیەکی دیارکراو بێ، وەك بڵێ: ئەم خانووەم بە کرێ دایە تۆ، بۆ ماوەی ساڵێك بە سەد دینار. (أَوْ عَمَلٍ) یان ئەبی بە کردنی کارێکی دیارکراو بێ، وەك بڵێ: ئەم جلەم بۆ بدوورە بە دە دینار. کەواتە: ئەگەر گوتی: ئەم خانووەم بە کرێ دایە تۆ، هەر مانگێك دە دینارم بدێ. ئەوە دروست نیە، چونکە ماوەی بۆ دیاری نەکراوە.

(وَإِطْلاقُها) دیارینەکردنی کاتی دانی کرێیەکە، واتە: نەیانگوت: ئێستا کرێیەکە بدرێ، یان قەرز بێ (يَقْتَضِي) وا ئەگەیەنێ کە واجبە: (تَعْجِيلَ الأُجْرَةِ) کرێیەکە

إلاَّ أَنْ يُشْتَرَطَ التَّأجيلُ، وَلاَ تَبْطُلُ الإجارَةُ بِمَوْتِ أَحَدِ الْمُتَعاقِدَيْنِ، وَتَبْطُلُ بِتَلَفِ الْعَيْنِ الْمُسْتَأْجَرَةِ، وَلاَ ضَمانَ عَلَى الأَجيرِ إلاَّ بِعُدْوانٍ.

دەمودەست بدرێ (إلاَّ أَنْ يُشْتَرَطَ التَّأْجِيلُ) مەگەر بەو مەرجە پێك بێن: كە كرێیەكە قەرز بێ، بە مە ئەبێتە قەرز.

﴿ئاگاداری﴾: پێویستە بزاندرێ: كرێیەكە چەندەو چۆنە؟ كەوابوو: ئەگەر گوتی: وا دامە تۆ بە كرێ، ئینجا لە مەودوا پێك دێین. یان گوتی: بە نیوەكاری ئەم دوو مەڕە بەخێو بكە، یان یەكێكیانی بۆ تۆ. یان گوتی: ئەم كارەم بۆ بكە نرخی بازار چەند بوو، ئەوەندەت دەدمێ. ئەوانە هیچیان دروست نینە.

(وَلاَ تَبْطُلُ الإجارَةُ) بەكرێدان هەڵناوەشێتەوە (بِمَوْتِ أَحَدِالْمُتَعاقِدَيْنِ) بە مردنی یەكێك لە بەكرێدەرو بەكرێگر، یان هەر دووكیان، كەوابوو: هەر كامیان مرد، میراتگرەكەیان لە شوێنیان دائەنیشێ.

(وَتَبْطُلُ) بەڵام بەكرێدان هەڵئەوەشێتەوە (بِتَلَفِ الْعَيْنِ الْمُسْتَأْجَرَةِ) بە لەناوچوونی ئەوشتەی كە بەكرێگیراوە، واتە: ئەگەر خانووەكە تێك درا، یان وولاغەكە مرد، یان كرێكارەكە مرد، بەكرێدانەكە هەڵئەوەشێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: مەرجەكانی بەكرێدەرو بەكرێگر: وەكو كڕیارو فرۆشیارە، كەوابوو: نابێ هیچیان منداڵ، یان شێت بن.

(وَلاَ ضَمانَ عَلَىالأَجِيرِ) تۆڵەی شتە بەكرێدراوەكە لە سەر ئەو كەسە نیە كە بەكرێی گرتوە، ئەگەر لەناو چوو، یان كەموكوڕی لێپەیدا بوو (إلاَّ بِعُدْوانٍ) تەنها بە هۆی خیانەتكاریو كەمتەرخەمی نەبێ: وەك لە ئەندازە زیاتر كاری پێبكا، یان لە شوێنێكی بێپاسەوان دایبنێو بدزرێ، بە مە تۆڵەی ئەكەوێتە سەر.

هەروەها ئەگەر كەسێك بە كرێ گیرابێ بۆ كاركردنێك، یان بۆ پاراستنی شتێك، وەك شوانو بەرگدروو و پاسەوان، ئەو جۆرە كەسانە تۆڵەیان لە سەر نیە ئەگەر خیانەت نەكەن، جا ئەگەر سوێند بخۆن كە خیانەتیان نەكردوە، باوەڕیان پێئەكرێ.

﴿پاشكۆ﴾: ئەگەر بووە كێشەیان: ئایا ماوەی بەكرێدانەكە چەندە؟ یان كرێیەكە چەندەو چۆنە؟ یان ئەندازەی شتە بەكرێدراوەكە چەندە؟ ئەبی هەردووكیان سوێند بخۆن-ئەگەر شاهید نەبو- ئینجا بەكرێدانەكە هەڵئەوەشێتەوە، جا ئەگەر بەكرێگرەكەش هیچ سودێكی وەرگرتبو، ئەبی كرێی هاووێنەی ئەو سودە بدا.

جا بزانە: ئەگەر بەكرێگرەكە گوتی: شتە بەكرێگراوەكەم گەڕاندۆتەوە. ئەوە بە بێشاهید باوەڕی پێناكرێ، هەروەها كرێی گەڕاندنەوەی بەكرێدراوەكە لە سەر خاوەنەكەیەتی، واتە: لە سەر بەكرێگرەكە نیە.

(فَصْلٌ) وَالْجَعالةُ جائِزَةٌ، وَهِيَ أَنْ يَشْتَرِطَ فِي رَدِّ ضالَّته عوَضاً مَعْلُوماً، فَإِذا رَدَّها اسْتَحَقَّ ذَلِكَ الْعِوَضَ الْمَشْرُوطَ.
(فَصْلٌ) وَإِذَا دَفَعَ إِلَى رَجُلٍ أَرْضاً لِيَزْرَعَها وَشَرَطَ لَهُ

﴿ فَصْلٌ: له باسی (جَعالَة) ﴾

واته: بلّێ: هەر کەسێك ئەم کارەم بۆ بکا ئەو شتەی ئەدەمێ. (وَالْجَعالَةُ جائِزَةٌ) جەعالە دروستە ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدالْخُدْرِيّ: أَنَّ سَيِّدَ حَيٍّ لُدغَ، فَشَرَطَ عَلَيْهِم بَعْضُ أَصْحابِ النَّبِيِّ ﷺ ثلاثِينَ شاةً عَلَى أَنْ يَرْقِيَهُ، فَرَقاهُ وَأَخَذَ الْجُعْلَ، فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَصَبْتُمْ إِقْسِمُوا وَاضْرِبُوا لِي مَعَكُمْ بِسَهْمٍ﴾ رواه‌الشيخان، گەورەیەکی‌عەرەب دووپشك پێیەوەداو داوای دوعایان له هاوڕێکانی پێغەمبەرﷺ کرد، جا یەکێکیان گوتی: بەو مەرجەی سی مەڕمان بدەنێ، ئینجا دوعای بۆ کردو مەڕەکانیان وەرگرتنو پێغەمبەرﷺ فەرمووی: باشتان کرد، مەڕەکان بەش بکەنو بەشی منیش بدەن.

(وَهِيَ) جەعالە ئەمەیە (أَنْ يَشْتَرِطَ) بە مەرج بگرێ بۆ کەسێکی‌تر (فِي رَدِّ ضالَّته) له بەرانبەر هێنانەوەی شتە ونبووەکەی، یان له بەرانبەر کردنی‌کارێکی‌تر (عِوَضاً مَعْلُوماً) کرێیەکی زاندراو.

(فَإِذا رَدَّها) جا هەر کاتێ شتەکەی هێناوە، یان کارەکەی بە تەواوی کرد (اسْتَحَقَّ) مافی هەیە (ذَلِكَ الْعِوَضَ) ئەو کرێیە وەربگرێ (الْمَشْرُوطَ) کە بۆی بە مەرج گیراوە، بەڵام نابێ پێش تەواوکردنی کارەکە داوای کرێیەکە بکا.

کەوابوو: ئەگەر تەنها نیوەی کارەکەی کردو تەواوی نەکرد، ئەوە تەنها کرێی هاووێنەی ئەو کارەی ئەدرێتێ، جا ئەگەر ئەو کارەی کردویەتی هیچ سودی نەبو: وەك شتەکە بدۆزێتەوە، بەڵام پێش ئەوەی بیداتەوە خاوەنەکەی، بمرێ، یان لێی ون ببێتەوە، ئەوە مافی هیچ جۆرە کرێیەکی نیە.

﴿ئاگاداری﴾: مەرج نیە کرێکارەکە، یان ماوەی کارەکە دیاری بکرێ، کەوابوو: ئەگەر گوتی: هەر کەسێك له بەندیخانە ڕزگارم بکا سەد دیناری ئەدەمێ، یان گوتی: هەر کەسێك کوڕەکەم فێرە خوێندنی‌قورئان بکا سەد دیناری ئەدەمێ. ئەوە دروستەو پاش تەواوکردنی کارەکە ئەبی کرێیەکەیان بداتێ.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر بووەکێشەیان: ئایا کرێیەکە چەندەو چۆنە؟ هەردووکیان سوێند ئەخۆنو پێکهاتنەکە تێك ئەچێ، کرێکارەکەش کرێی هاووێنەی‌کارەکەی ئەدرێتێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی سەپانی ﴾

بە بنەتۆو، واته: نیوەتۆو (وَإِذَا دَفَعَ إِلَى رَجُلٍ أَرْضاً) هەر کاتێك زەویەکی دایە دەست پیاوێك (لِيَزْرَعَها) بۆ ئەوەی دایبچێنێ (وَشَرَطَ) خاوەن زەویەکە بە مەرجی گرت (لَهُ) بۆ

جُـزْءاً مَعْلُومــاً مِــنْ رَيْعِهــا لَــمْ يَجُــزْ، وَأَنْ أَكْــراهُ إِيَّاهَــا بِــذَهَبٍ أَوْ فِضَّــةٍ، أَوْ شَــرَطَ لَــهُ طَعامــاً مَعْلُومــاً فِــى ذِمَّتِــهِ جــازَ.
(فَصْلٌ) وَإِحْياءُ الْمَواتِ جائِزٌ بِشَرْطَيْنِ:

سەپانەکە (جُزْءً مَعْلُوماً) بەشێکیزانراو (مِنْ رِيعِها) لە بەرهەمیزەویەکە، وەك بڵێ: نیوەی، یان سێیەکی، یان چواریەکی بەرهەمەکە بۆ تۆ بێ (لَمْ يَجُزْ) ئەو جۆرە نیوە تۆوکردنە دروست نیە، وە هیچ جیاوازیش نیە تێیەکە: هی خاوەن زەویەکە بێ، یان هی سەپانەکە بێ ﴿عَنْ ثابت: نَهى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ الْمزارَعَةِ وَاَمَـرَ بـالْمُؤاجَرَةِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: زەوی بە بنەتۆو بدرێو فەرمانی داوە: بە کرێ بدرێ.
﴿ئاگـاداری﴾: ئـەوەی باسمـان کـرد فـەرموودەی زۆرتـرین ئیمامـانی شـایین بـوو، بـەڵام ئیمامی(النواوي)و چەندانیتر-خوالێیان ڕازی بێ- ئەم فەرموودەیان هەڵبژاردوە: (کە داچاندنی زەوی بە بنەتۆو دروستە). وە جیـاوازی نیـە تێیەکـە: هـی خـاوەن زەوی بـێ، یـان هـی سەپان بێ، وە بەرهەمەکە بە نیوەیی بێ، یان بە سێیەکو چواریەك بێ.
ئینجا بزانە: ئەو شێوە داچاندنە لە ناو کوردەواریدا پێی ئەڵێن: سەپانی بە نیوەتۆو، یان بە بنەتۆو.
(وَإِنْ أَكْراهُ إِيّاها) ئەگەر خاوەنەکە زەویەکەی بە کرێ دایە سەپانەکە (بِذَهَبٍ) بە زێڕ (أَوْ فِضَّةٍ) یان بە زیو، یان بە پارە، یان بە شتێکیتر، ئەوە دروستە.
(أَوْ شَرَطَ) یـان خـاوەن زەویەکـە بـە مـەرجی گـرت (لَـهُ) بـۆ سـەپانەکە (طَعاماً مَعْلُوماً) دانەوێڵەیەکی زانراو (فِى ذِمَّتِـهِ) لـە ئەسـتۆی خـۆیدا، واتـە: گـوتی: ئـەم زەویـەم بـۆ دابچێنە سەد تەنەکە گەنمت ئەدەمێ (جازَ) ئەوە دروستە.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر زەویەکەی داچـاند-بـە تـۆویخـۆی، یـان بـە تۆویخاوەنەکـەی-نابێ هیچیان بەشیخۆیان لە بەرهەمەکە ببەن تا زەکاتی لێدەرئەکەن؟ چونکە زەکاتوەرگرەکان -بە ئەندازەی زەکات-لە بەرهەمەکەدا هاوبەشن، کەواتە: ئەنـدازەی زەکـات نابێتـە ملکـی سەپانەکەو خاوەن زەویەکە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی(إِحْياءُ الْمَواتِ) زیندووکردنەوەی زەمینی مردوو ﴾

واتە: ئاوەدانکردنەوە (وَإِحْياءُ الْمَواتِ) ئاوەدانکردنەوەی زەمینیمردوو، واتە: هیچ کاتێك لەمـەوپێش ئـاوەدان نـەکرابێو مـاڵی هـیچ کەسـێکی بـە سـەرەوە نـەبێ (جائِزٌ) دروسـتە ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَاللهُ عَنهـا: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ عَمَّرَ أَرْضاً لَيْسَتْ لأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا﴾ رواه البخاري، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك زەویەك ئاوەدان بکاتـەوە کـە مـاڵی کەسـی بە سەروە نەبێ، ئەبێتە هی خۆی. (بِشَرْطَيْنِ) ئەو ئاوەدانکردنەوە بە دوو مەرج دروستە:

أَنْ يَكُونَ الْمُحْيِي مُسْلِماً، وَأَنْ تَكُونَ الأَرْضُ حُرَّةً لَمْ يَجْرِ عَلَيْهـا مِلْـكٌ لِمُسْـلِمٍ. وَصِـفَةُ الإِحْيـاءِ: ماكـانَ فِـي الْعـادَةِ عِمـارَةً لِلْمُحْيـا. وَيَجِبُ بَذْلُ الْمَاءِ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ: أَنْ يَفْضُلَ عَنْ حاجَتِـهِ، وَأَنْ يَحْتـاجَ إِلَيْـهِ غَيْـرُهُ لِنَفْسِهِ أَوْ لِبَهِيمَتِهِ، وَأَنْ يَكُونَ مِمَّا يُسْتَخْلَفُ فِي بِئْرٍ أَوْ عَيْنٍ.

یەكەم: (أَنْ يَكُونَ الْمُحْيِي مُسْلِماً) ئەو كەسەی ئاوەدانی ئەكاتەوە ئەبی موسوڵمان بێ، ئەگەر لە خانەی‌ئیسلامدا بێ.

دووەم: (وَأَنْ تَكُونَ الأَرْضُ حُرَّةً) ئەو زەویە ئازاد بێ، واتە: (لَمْ يَجْرِ عَلَيْها مِلْكٌ لِمُسْلِمٍ) لە هیچ كاتێكدا ملكی هیچ موسوڵمانێك نەبوبێ، چونكە ئەگەر لەمەوپێش ملكی كەسێك بوبێ، ئەوە هەر هی خۆیەتی هەر چەند وێرانیش بوبێ، جا ئەگەر زاندرا لە پێشان ئاوەدان بووە، بەڵام خاوەنی نەئەزاندرا، ئەوە وەك ماڵی لەدەستچوو ئەبێتە ملكی (بیت المال)ی موسوڵمانان.

﴿ئاگاداری﴾: هەر شوێنێك مافی خەڵكی تێدا بێ، دروست نیە ئاوەدان بكرێتەوە: وەك كەناری جۆگەو ڕوباروو كانیو بیرو، قەراغی لادێو شارو، گۆڕەپانەكانی ناو دێو ناو شارو، یاریگەی منداڵانو، شوێنی دارهێنانو، لەوەڕگەی ئاژەڵو، كانگای بەردو خۆڵی خانوو، ئەوانە هیچیان دروست نیە دەستیان بە سەردا بگیرێ، چونكە مافێكی گشتی دانیشتووانی ئەو شوێنەنە.

(وَصِفَةُ الإِحْياءِ) شێوەی ئاوەدانكردنەوە (ما كانَ فِي الْعادَةِ) ئەوەیە بەگوێرەی ڕەوشتی ئەو شوێنە (عِمارَةً لِلْمُحْيا) ببێتە نیشانەی ئاوەدانكردنەوە، واتە: ئەگەر مەبەستی خانوو بێ، ئەبی نەختێك دیواری بۆ بكا، ئەگەر باغ بێ، ئەبی خاكەكە ڕێك بخاو دەورەی بگرێو نەختێك درەختی تێدا بچێنێ.

(وَيَجِبُ بَـذْلُ الْمـاءِ) واجبە ئـاو بداتـە خـەڵكیتر (بِثَلاثَـةِ شَـرائِطَ) بـە سـێ مـەرج:

یەكەم: (أَنْ يَفْضُلَ عَنْ حاجَتِهِ) ئاوەكە لە پێویستی‌خۆی زیادبێ، واتـە: لـە خواردنـەوەی خۆیو ئاژەڵەكانیو ئاودانی شینایی.

دووەم: (وَأَنْ يَحْتـاجَ إِلَيْـهِ غَيْـرُهُ) كەسێكیتر پێویستی بـەم ئـاوە هـەبێ (لِنَفْسِـهِ) بـۆ خواردنەوەی خۆی (أَوْ لِبَهِيمَتِهِ) یان بۆ ئاژەڵەكانی، بەڵام ئەگـەر بـۆ شینایی ئەیویست، واجب نیە بیداتێ.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ مِمَّا يُسْتَخْلَفُ) ئاوەكە ئاویتری بێتەوە جێ (فِي بِئْرٍ) لـە ئـاوی بـیر (أَوْ عَيْنٍ) یان لە سەرچاوەو ڕوبار، واتە: ئەگـەر نەیەتەهاتـەوە جـێ: وەكـو ئـاوی كوندەو تانكەر، ئەوە واجب نیە بیدا، مەگەر مەترسی مردنی لێبكرێ، ئـەوە لـەو كاتـە واجبـە لـە مردن ڕزگاری بكا.

(فَصْلٌ) وَالْوَقْفُ جائِزٌ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ مِمَّا يُنْتَفَعُ بِهِ مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ، وَأَنْ يَكُونَ عَلَى أَصْلٍ مَوْجُودٍ

﴿ئاگاداری﴾ یەکەم: ئەوەی باسمان کرد، ئەو ئاوە بوو کە تایبەتی خۆی بێ، بەڵام ئاوی گشتی، هەموو کەسێك تێیدا هاوبەشە: وەکو ئاوی ڕووبارو سەرچاوەو کەڵی، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلنّاسُ شُرَکاءُ فِي الْکَلأِ وَالْماءِ وَالنّارِ﴾ رواه احمد وأبوداود، خەڵك لە سێ شتدا هاوبەشن: لە گیاو ئاو و ئاگر.

دووەم: دروست نیە بەشە ئاوی ئەم زەویەی ببا بۆ زەویەکیتر-کە بەشی لەو ئاوەدا نەبێ-جا دێمەکار بێ، یان بەراو بێ، چونکە مەترسی هەیە ئەوە بکاتە بەڵگە بۆ ئەوەی لەمەودوا بڵێ: بۆ ئەم زەویەش بەشم لەو ئاوەدا هەیە.

﴿پاشکۆ﴾: ئەو ڕەووشتەی لە لای ئاغاو دەرەبەگو زۆردارەکانی کوردستان هەیە: کە هەر کەسێك لە شوێنێکی دیارکراودا ئاژەڵ بلەوەڕێنێ، یان شینایی بچێنێ، پارەی لێئەستێنن، یان مەڕێکی لێئەستێننو پێی ئەڵێن: (پووشانە)، ئەوە حەرامەو مەڕەکەش نابێتە ملکی ئەوان، هەر چەند بە ناوی زەکاتیش وەریبگرن ﴿عَنْ ابنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ: لاَحِمَى إلاّ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ﴾ رواه‌البخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: پاوانکردنی لەوەڕگەی گشتی-جگە لە خواو پێغەمبەرﷺ-هیچ کەسێك مافی نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (وَقْف) ﴾

واتە: وەستاندنی شتێك لە سەر ڕووەکی حەڵاڵ تاکو نەفرۆشرێو نەبەخشرێ، بۆ ئەوەی سودی لێوەربگیرێ، وەك بڵێ: ئەم خانووەم وەقف کردە سەر ئەم مزگەوتە.

(وَالْوَقْفُ جائِزٌ) وەقفکردن دروستە، ئەگەر ماڵە وەقفکراوەکە ملکیخۆی بێو خاوەن ملکەکەش منداڵو شێت نەبێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّﷺ: إذا ماتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إلاّ مِنْ ثَلاثٍ: صَدَقَةٍجارِيَةٍ اَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ اَوْ وَلَدٍصالِحٍ يَدْعُو لَهُ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کاتێ ئادەمیزاد مرد، خێری کردەوەکانیخۆی ئەبڕێ تەنها لە سێ شت نەبێ، یەکەم: خێرێکی نەبڕاوە وەکو وەقف. دووەم: زانستێکی سودبەخش بۆ دونیاو قیامەت. سێیەم: منداڵێکی خۆی کە پیاوی چاك بێو دوعای بۆ بکا.

(بِثَلاثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج وەقف دروستە:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ مِمَّا يُنْتَفَعُ بِهِ) شتە وەقفکراوەکە سودی لێوەربگیرێ (مَعَ بِقاءِعَيْنِهِ) لەگەڵ ئەوەش خودی شتەکەش بمێنی، وەك: زەویو خانوو و ئاژەڵو ئۆتۆمبیل، کەوابوو: وەقفکردنیخواردەمەنی دروست نیە.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ عَلَى أَصْلٍ مَوْجُودٍ) وەقفکردنەکە لە سەر شتێکی هەبوویی بێ لە کاتی وەقفکردنو بشکونجێ ببێتە خاوەن ملك، وەك بڵێ: وەقف بێ بۆ سەر ئەم فەقیرە، یان

وَفَـــرْعٍ لاَ يَنقَطِـــعُ، وَأَنْ لاَ يَكُـــونَ فِـــي مَحْظُـــورٍ.
وَهُوَ عَلَى ماشَرَطَ الْواقِفُ: مِنْ تَقْدِيمٍ أَوْتَأْخِيرٍ، أَوْ تَسْوِيَةٍ أَوْتَفْضِيلٍ.

ئەم مزگەوتە. کەواتە: دروست نیە وەقف بکاتە سەر منداڵی ناو زگ، یان مزگەوتێکی کە لەمەودوا دروست ئەکرێ.

(وَفَرْعٍ) هەروەها وەقفەکە بۆ سەر لقێکی وا بێ (لاَ يَنْقَطِعُ) کە نەبڕێتەوە، وەك بڵێ: وەقفم کردە سەر مزگەوتەکانی ئەو شارە. کەوابوو: ئەگەر بڵێ: بۆ ماوەی ساڵێك وەقفم کرد. ئەوە دروست نیە.

سێیەم: (وَأَنْ لاَ يَكُونَ فِي مَحْظُورٍ) نابێ وەقفکردنەکە لە سەر ڕووەکی گوناهباری بێ: وەك وەقفکردن بۆ سەر دێرو مەیخانەو ئەو جۆرە شوێنانە.

﴿ئاگاداری﴾: مەرج نیە وەقفکردن مەبەستی خواپەرستی تێدا ئاشکرابێ، کەواتە: دروستە وەقف بکاتە سەر دەوڵەمەند، یان وەقف بکاتە سەر منداڵی نێرینەی خۆی.

(وَهُوَ) وەقفکردن (عَلَى ما شَرَطَ الْواقِفُ) بەگوێرەی مەرج دانانی وەقفکەرەکەیە: (مِنْ تَقْدِيمٍ) لە بە پێشخستن (أَوْ تَأْخِيرٍ) یان لە بە دواخستن، وەك بڵێ: ئەم شتەم وەقف کردە سەر مامۆستایانی ئایینی، بەڵام لە پێشدا بدرێتە ئەوانەی دەرسی حەدیس ئەڵێنەوە، ئینجا ئەوانەی تەفسیر ئەڵێنەوە.

(أَوْ تَسْوِيَةٍ) لە یەکسانی (أَوْ تَفْضِيلٍ) یان لە زێدە بەشی، وەك بڵێ: دوو بەشی بۆ ئەم ڕووەبێو بەشێکی بۆ ئەویتر.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: ئەگەر مزگەوتێك وێران کرا، یان شوێنێك وێران کراو وازیان لە مزگەوتەکەی هێنا، ئەبێ کەلوپەلو وەقفەکەی بۆ هەڵبگیرێو چاوەڕوانی ئاوەدانکردنەوەی بکەن، جا ئەگەر هیچ گومان لەوەدا نەبو: کە ئاوەدان ناکرێتەوە، ئەبێ بۆ مزگەوتێکیتر سەرف بکرێ، جا ئەگەر نەبو، یان پێویستی پێنەبو، ئەو کاتە دروستە بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف بکرێ.

دووەم: درەختی گۆڕستان ئەگەر سەوز بوو، نابێ ببڕدرێ، بەڵام ئەگەر ووشك بوو، دروستە ببڕدرێو بفرۆشرێو لە بەرژەوەندیگۆڕستانەکە سەرف بکرێ.

سێیەم: ئەو کەسەی سەرپەرشتی ماڵە وەقفکراوەکە ئەکا، ئەبێ دادپەروەربێو بتوانێ چاودێری بکاو بزانێ چۆن سەرفی ئەکا.

جا بزانە: ئەرکی سەرشانی وی بەکرێدانەو کۆکردنەوەی بەرهەمەکەیەو چاککردنەوەی وێرانبووەکەیە.

کەوابوو: دروستە لە بەرانبەر ئەو ماندوبوونە کرێی بۆ دیاری بکرێ بۆ ئەوەی وەقفکراوەکە بەردەوام بمێنێ، چونکە فرۆشتنی وەقفکراو بەهیچ جۆرێك دروست نیە.

(فَصْــلٌ) وَكُــلُّ ماجــازَ بَيْعُــهُ جــازَ هِبَتُــهُ، وَلاَ تَلْــزَمُ الْهِبَــةُ إلاَّ بِــالْقَبْضِ، وَإذا قَبَضَهَا الْمَوْهُوبُ لَهُ لَمْ يَكُنْ لِلْواهِبِ أَنْ يَرْجِعَ فِيها إلاَّ أَنْ يَكُونَ والِداً،

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (هِبَة) بەخشین و دیاری ﴾

هەر شتێك بداتە یەكێكیتر بێئەوەی هیچی لە بەرانبەر لێوەربگرێ، پێی ئەگوترێ: بەخشین. ئینجا ئەگەر لە ڕێگایخوا بیداتێ، هەم پێی ئەگوترێ: خێر. ئینجا ئەگەر لە شوێنێك بینێرێ بۆ شوێنێكیتر، هەم پێی ئەگوترێ: دیاری.

جا بزانە: بەخشین بە هەر ناوێك بێ، هەر سوننەتە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: تَهَادَوْا تَحَابُّوا﴾ رواه أبويعلى، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دیاری بۆ یەكتری ببەن، چونكە دیاری ئەبێتە هۆی خۆشەویستیتان.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر شتێك بداتە كاربەدەستێك بۆ ئەوەی لە كارێكی ناڕەوادا یارمەتیی بدا، یان مافی كەسێكیتری بداتێ، ئەوە پێی ئەگوترێ: بەرتیل ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لَعَنَ اللهُ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ وَالـرَّائِشَ﴾ رواه احمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لەعنەتی خوا لە بەرتیلدەرو لە بەرتیلخۆرو لە پێكهێنەرەكەیان بدا.

بەڵام ئەگەر كارەكەی ڕەوا بوو و مافی كەسیتری لە دەست نەئەدا، بەڵام كاربەدەستەكە بە بێبەخشیش بۆی نەئەكرد، ئەوە تەنها بۆ كاربەدەستەكە حەرامە.

(وَكُلُّ ما جازَ بَيْعُهُ) هەر شتێك فرۆشتنی دروست بێ بەو جۆرەی باسمان كرد (جازَ هِبَتُـهُ) بەخشینی دروستە (وَلاَ تَلْـزَمُ الْهِبَـةُ) شتی بەخشراو و دیاریو خێر نابێتە ملكی پێبەخشراوەكە (إلاَّ بِالْقَبْضِ) تا پێبەخشراوەكە وەرینەگرێ، كەوابوو: پێش وەرگرتن دروستە خاوەن ماڵەكە پەشیمان ببێتەوە ﴿عَنْ أُمِّ كَلْثُومٍ رَضِيَ اللهُ عَنها: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ هَدِيَّةً إلَى النَّجاشِيِّ، فَماتَ قَبْلَ أَنْ تَصِلَ إلَيْه، فَاسْتَرَدَّهَا﴾ رواه الحاكم والبيهقي، پێغەمبەرﷺ دیاریەكی بۆ (نەجاشی) نارد، بەڵام پێش ئەوەی بگاتە دەستی، (نەجاشی) مرد، جا پێغەمبەرﷺ دیارییەكەی گەڕاندەوە.

(وَإذا قَبَضَها الْمَوْهُوبُ لَهُ) هەر كاتێك پێبەخشراوەكە بەخشراوەكەی، یان دیاریەكەی، یان خێرەكەی وەرگرت (لَمْ يَكُنْ لِلْواهِبِ) دروست نیە بۆ خاوەن شتەكە (أَنْ يَرْجِعَ فِيها) شتەبەخشراوەكە وەریبگرێتەوە.

(إلاَّ أَنْ يَكُونَ والِداً) تەنها ئەگەر دایكو باوك، یان داپیرەو باپیرە بێ، دروستە وەریبگرێتەوە ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَيَحِلُّ لِرَجُلٍ مُسْلِمٍ أَنْ يُعْطِـيَ الْعَطِيَّةَ ثُمَّ يَرْجِعَ فِيها إلاَّ الْوالِدَ فِيما يُعْطِـي وَلَـدَهُ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دروست نیە مرۆڤی موسوڵمان شتێك ببەخشێ، ئینجا وەریبگرێتەوە، تەنها باوك بۆی دروستە ئەو شتەی بەخشیویەتیە منداڵیخۆی: وەریبگرێتەوە.

وَإِذا أَعْمَرَهُ شَيْئاً أَوْ أَرْقَبَهُ كانَ لِلْمُعْمَرِ أَوْ لِلْمُرْقَبِ وَلِوَرَثَتِهِ مِنْ بَعْدِهِ.
(فَصْلٌ) وَإِذا وَجَدَ لُقَطَةً في مَواتٍ أَوْطَرِيقٍ فَلَهُ أَخْذُهَا وَتَرْكُهَا، وَأَخْذُها أَوْلَى مِنْ تَرْكِها إِنْ كانَ عَلَى ثِقَةٍ مِنَ الْقِيامِ بِها،

﴿ئاگاداری﴾: سوننەتە باوكو دایك بە یەكسانی شت ببەخشنە منداڵەكانیان، بەڵام كۆمەڵە زانایەك فەرموویانە: یەكسانی واجبە ﴿عَنِ النُّعْمان بن بَشيرٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِتَّقُوا اللهَ واعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلادِكُمْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە خوا بترسنو دادپەروەر بن لە نێوان منداڵەكانتان.
(وَإِذا أَعْمَرَهُ شَيْئاً) هەر كاتێك بە درێژایی تەمەن شتێكی بەخشی یە یەكێكی‌تر، واتە: گوتی: ئەم شتەم بەخشی‌یە تۆ بە درێژایی تەمەنت، ئینجا كە مردی بۆ خۆم بگەڕێتەوە (أَوْ أَرْقَبَهُ) یان بە چاوەڕوانی پێ‌ی بەخشی، واتە: گوتی: وا ئەم شتەم بەخشی‌یە تۆ، ئەگەر من پێشدا مردم هەر بۆ خۆت، ئەگەر تۆ پێشدا مردی بگەڕێتەوە بۆ خۆم (كانَ لِلْمُعْمَرِ) ئەو شتە هەر بۆ پێبەخشراوەكەیە بەدرێژایی تەمەن (أَوْ لِلْمُرْقَبِ) یان بۆ پێبەخشراوەكەیە بە چاوەڕوانی (وَلِوَرَثَتِهِ) بۆ میراتگرانی ئەو پێبەخشراوەیە (مِنْ بَعْدِهِ) لە دوای مردنی، واتە: بە هیچ جۆرێك ناگەڕێتەوە بۆ خاوەنەكەی.
﴿پاشكۆ﴾: ئەگەر پیاوێك خشڵی زێڕو زیوی كڕی‌و دایە ئافرەتەكەی خۆی بۆ ئەوەی خۆی پێ بڕازێنێتەوە، ئەو خشڵە نابێتە هی ئافرەتەكە تا مێردەكە بە زوبان ئەڵێ: وا بەخشیمە تۆ. ئەویش قبوڵی بكا، جا ئەگەر ئافرەتەكەو مێردەكە، یان میراتگرەكانیان بووە كێشەیان، مێردەكە ئەیگوت: ئەم بەخشیوەو هەر بۆ ڕازاندنەوە داومەتێ. ئافرەتەكەش ئەیگوت: پێت بەخشیوم. هیچ شاهیدیش لە نێوانیاندا نەبو، ئەوە باوەڕ بە مێردەكەو میراتگرەكانی مێردەكە ئەكرێ ئەگەر سوێند بخۆن.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (لُقَطَة) هەڵگرتنەوەی شتی ونبوو ﴾

(وَإِذا وَجَدَ) هەر كاتێك دۆزی‌یەوە (لُقَطَةً) شتێكی وەها كە لە خاوەنەكەی ون بوبێ، یان لە شوێنێك لێ‌ی بەجێ‌مابێ (فِي مَواتٍ) لە شوێنێكی وەهادا كە ملكی هیچ كەس نەبێ (أَوْ طَرِيقٍ) یان لە ڕێگەیەكدا بیدۆزێتەوە (فَلَهُ أَخْذُها) بۆی دروستە هەڵیبگرێتەوەو (وَتَرْكُها) هەروەها بۆی دروستە وازی لێبێنێ.
(وَأَخْذُها أَوْلَى) بەڵام هەڵگرتنەوەی باشترە (مِنْ تَرْكِها) لە وازلێهێنانی (إِنْ كانَ عَلَى ثِقَةٍ) ئەگەر باوەڕی بەخۆی هەبێ (مِنَ الْقِيامِ بِها) كە بە پێویستیەكانی ئەو شتە هەڵئەستێ ﴿عَنْ زَيد بن خالِدِ الْجُهَنِي ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ آوَى ضالَّةً فَهُوَ ضالٌّ مالَمْ يُعَرِّفْها﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك شتێكی ونبوو هەڵبگرێتەوە، ئەوە سەرلێشێواوە ئەگەر بانگەوازی‌ی بۆ نەكا.

وَإذا أخَــذَها وَجَــبَ عَلَيْــهِ أنْ يَعْــرِفَ ســِتَّةَ أشْـياءَ: وِعاءَهــا، وَعِفاصَــها، وَوِكاءَهــا، وَجِنْسَــها، وَعَــدَدَها، وَوَزْنَهــا. وَيَحْفَظُهــا فــى حِرْزِ مِثْلِهــا، ثُمَّ إذا أرادَ تَمَلُّكَها عَرَّفَها سَنَةً عَلَى أبْوابِ الْمَساجِدِ، وَفِى الْمَوْضِعِ الَّذى وَجَدَها فِيهِ، فَإنْ لَمْ يَجِدْ صاحِبَها كانَ لَهُ أنْ يَتَمَلَّكَها بِشَرْطِ الضَّمانِ،

(وَإذا أخَذَها) جا هەر كاتێك شتە ونبووەكەی هەڵگرتەوە (وَجَبَ عَلَيْهِ) لە سەری واجبە (أنْ يَعْرِفَ) بەناس بكا (سِتَّةَأشْياءَ) شەش نيشانەی ئەو شتە:

(وِعائَها) بزانێ شتەكە لە ناو چی‌دایە (وَعِفاصَها) بزانێ سەرقەپاغی چی‌یە (وَوِكائَها) بزانێ ئەو داوەی پێ‌ی پێچراوە چۆنە (وَجِنْسَها) بزانێ شتەكە ڕەگەزی چی‌یە (وَعَدَدَها) بزانێ ژمارەی چەندە (وَوَزْنَها) بزانێ كێشانەی چەندە.

(وَيَحْفَظُها) واجبە-ئەو شتەی دۆزیویەتیەوە-دایبنێ‌و بیپارێزێ (فِى حِرْزِ مِثْلِها) لەو جۆرە شوێنەی ئەو جۆرە شتەی لێ‌دائەندرێ، جا ئەگەر كەمتەرخەمی كردو لەناو چوو، ئەبێ تۆڵەی بدا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر منداڵ، یان شێت شتێكیان دۆزیەوە، واجبە: سەر پەرشتكارەكەیان لە دەستیان وەربگرێ‌و بانگەوازی‌ی بۆ بكا، جا ئەگەر لە دەستیانی وەرنەگرت‌و لە دەست چوو، ئەبێ بەخۆی تۆڵەی بدا، جا ئەگەر خاوەنەكەی دەست نەكەوت، دروستە بیكاتە ملكی‌منداڵەكە، یان شێتەكە، ئەگەر بەرژەوەندی‌ئەوانی تێدا بێ.

(ثُمَّ) ئینجا لە دوای هەڵگرتنەوە (إذا أرادَ تَمَلُّكَها) ئەگەر ویستی بیكاتە ملكی‌خۆی‌و لە خۆی حەڵاڵ بكا (عَرَّفَها سَنَةً) ئەبێ ساڵێكی تەواو بانگەوازی بكاو هەندێك پێناسەكانی بڵێ (عَلَى أبْوابِ الْمَساجِدِ) لە بەر دەرگەی مزگەوتەكان كاتێ خەڵك لە نوێژ دەرئەچن (وَفِى الْمَوْضِعِ الَّذى) هەروەها لەو شوێنەی (وَجَدَها فِيهِ) كە لێ‌ی دۆزیوەتەوە، هەم لەو شوێنانەی خەڵكی لێ كۆ ئەبێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەركی بانگەوازی لە (بيت المال) ئەدرێ، جا ئەگەر نەبو، یان (قازی) نەبو، هەر بەخۆی لە لای دوو شاهید-بە سەر خاوەنەكەی-بە قەرز ئەیدلو لە خاوەنەكەی وەری‌ئەگرێتەوە، یان بەشێكی لێ‌ئەفرۆشێ، بەڵام ئەگەر بۆ ئەوە هەڵیگرتبۆوە: كە لە دوای ساڵێك بیكاتە ملكی‌خۆی، ئەوە ئەركەكەی هەر لە سەر خۆیەتی، واتە: هەر چەند خاوەنەكەشی دەست بكەوێتەوە، نابێ لێ‌ی وەربگرێتەوە.

(فَإنْ لَمْ يَجِدْ صاحِبَها) جا ئەگەر لە دوای بانگەوازی‌ساڵێك خاوەنەكەی دەست نەكەوت (كانَ لَهُ) دروستە بۆ ئەو كەسەی دۆزیویەتیەوە (أنْ يَتَمَلَّكَها) بیكاتە ملكی‌خۆی (بِشَرْطِ الضَّمانِ) بە مەرجی تۆڵەدان، واتە بڵێ: (وا ئەم شتەم كردە ملكی خۆم هەر كاتێ خاوەنەكەی هات تۆڵەی ئەدەمێ). ئینجا دروستە بۆ خۆی بە كاری بێنێ‌و بیخوا، بەڵام ئەگەر

وَاللُّقَطَةُ عَلَى أَرْبَعَة أَضْرُب، أَحَدُها: ما يَبْقَى عَلَى الدَّوام، فَهَذا حُكْمُهُ. وَالثَّاني: ما لاَ يَبْقَى كالطَّعامِ الرَّطْب، فَهُوَ مُخَيَّرٌ بَيْنِ أَكْله وَغُرْمه، أَوْ بَيْعه وَحفظ ثَمَنه، أَوْ تَجْفيفه وَحفْظه. وَالثَّالثُ: مَا يَبْقَى بعلاَج كَالرُّطَب، فَيَفعَلُ مَافيه الْمَصْلَحَةُ:

بۆ خاوەنەکەی هەڵیبگرێ، بانگەوازی ناوێ ﴿عَنْ زَيدالْجُهَني ﷺ: سُئل النَّبيُّ ﷺ عَنِ اللُّقَطَة؟ فَقالَ: إعْرِفْ عِفاصَها وَوِكائَها ثُمَّ عَرِّفْها سَنَةً، فإنْ جاءَ صاحِبُها، وَإلاّ: فَشأْنَكَ بِهَا﴾ رواه الشيخان، پرسیار لە پێغەمبەرﷺ کرا دەربارەی هەڵگرتنەوەی شتی ونبوو؟ ئەویش فەرمووی: بزانە لە ناو چیدایە، بە چی پێچراوە، ئینجا بۆ ماوەی ساڵێك بانگەوازی بکە، جا ئەگەر خاوەنەکەی هات بیدەوە، ئەگەر نەهات: چی لێتەکەی بیکە.

﴿ئاگاداری﴾: یەکەمجار بانگەوازی هەموو ڕۆژێك دوو جارە تا حەفتەیەك، ئینجا هەر ڕۆژێك جارێك تا حەفتەیەکیتر، ئینجا حەفتەی جارێك تا حەفت حەفتە، ئینجا هەر مانگێك جارێك تا ساڵ تەواو ئەبێ، بەڵام شتی کەم نرخ ساڵێکی ناوێ، بەڵکو یەك جار، یان دوو جار، یان سێ ڕۆژ.

ئینجا بزانە: ئەگەر خاوەنەکەی دەرکەوتو شتەکەش لەناو چوبو، ئەوە تێبینی ئەکرێ: ئەگەر لە پێش ئەوەی بیکاتە ملکیخۆی لەناو چوبو و هیچ خیانەتی نەکردبو، ئەوە تۆڵەی ناکەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر خیانەتی کردبو، یان لە دوای ئەوەی کە کردبویە ملکی خۆی لەناو چوبو، یان فرۆشتبوی، ئەوە تۆڵەی لە سەرە، بەڵام ئەگەر شتەکەی لە لا مابو، ئەبی شتەکە بداتەوە خاوەنەکەی، ئینجا کرێی گەڕاندنەوەی شتەکەش: ئەگەر پێش کردنەملك بێ، ئەوە لە سەر خاوەنەکەیە، ئەگەر لە دوای کردنەملك بێ، لە سەر هەڵگرەوەکەیە.

(وَاللُّقَطَةُ) ئەو شتەی هەڵئەگیرێتەوە (عَلَى أَرْبَعَةِ أَضْرُبٍ) چوار جۆرە: (أَحَدُها) یەکەمیان: (ما يَبْقَى عَلَى الدَّوامِ) ئەوەیە بەردەوام بمێنێ: وەکو جلوبەرگو پارەو زێڕو زیو (فَهَذا) ئەو شێوەیەی باسمان کرد (حُكْمُهُا) بڕیاری ڕەفتار لەگەڵکردنیەتی.

(وَالثَّانِي) دووەم: (ما لاَ يَبْقَى عَلَى الدَّوام) ئەوەیە بەردەوام نەمێنێ (كالطَّعامِ الرَّطْبِ) وەکو خواردەمەنیی تەڕ (فَهُوَ) ئەو کەسەی هەڵیگرتۆتەوە (مُخَيَّرٌ) کراوەتە سەر پشك: (بَيْنَ أَكْلِهِ) لە نێوان ئەوەی هەر ئەودەم بیکاتە ملکی خۆیو بیخوا (وَغُرْمِهِ) ئینجا تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی (أَوْ بَيْعِهِ) یان بیفرۆشێو (وَحِفْظِ ثَمَنِهِ) پارەکەی بۆ خاوەنەکەی هەڵبگرێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر ویستی پارەکە بکاتە ملکی خۆی، با ساڵێك بانگەوازی خواردەمەنیەکە بکا، ئینجا پارەکە بکاتە ملکی خۆیو تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی.

(وَالثالِثُ) سێیەم: (ما يَبْقَى بِعلاجٍ) ئەو جۆرە شتەیە کە بە چارەکردن بمێنێتەوە (كالرُّطَبِ) وەکو خورماو ترێ (فَيَفْعَلُ ما فِيهِ الْمَصْلَحَةُ) ئەبی بەگوێرەی بەرژەوەندی کار بکا:

مِنْ بَيْعِه وَحِفْظِ ثَمَنِه، أَوْتَجْفيفِه وَحِفْظِه، وَالرَّابِعُ: مَـا يَحْتَـاجُ إِلَى نَفَقَـةٍ كَـالْحَيْوانِ، وَهُوَ ضَرْبانِ: حَيْوانٌ لايَمْتَنِـعُ بِنَفْسِـهِ، فَهُـوَ مُخَيَّـرٌ بَـيْنَ أَكْلِـهِ وَغُـرْمِ ثَمَنِـهِ، أَوْ تَرْكِهِ وَالتَّطَوُّعِ بِالْإِنْفاقِ عَلَيْهِ، أَوْ بَيْعِهِ وَحِفْظِ ثَمَنِهِ،

(مِـنْ بَيْعِـه) ئەگـەر بەرژەوەنـدی لـە فرۆشـتنیدا بـوو، بـا بیفرۆشـێو (وَحِفْـظِ ثَمَنِـه) پارەکـەی بـۆ خاوەنەکـەی هـەڵبگرێ (أَوْ تَجْفیفِـه) یـان ووشـکی بکاتـەوەو (وَحِفْظِـه) بـە ووشککراوەیی هەڵیبگرێ بۆ خاوەنەکەی، ئینجا ئەگـەر ویستی بیکاتـە ملکی خۆی، بـا بانگەوازی بکا، ئینجـا شـتە ووشـککراوەکە، یـان پارەکـەی بکاتـە ملکـی خـۆیو بیخـواو تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی.

(وَالرَّابِعُ) چـوارەم: (ما يَحْتـاجُ إِلىٰنَفَقَـةٍ) ئـەو جـۆرە شـتەیە کـە پێویسـتی بـە خـواردن و بەخێوکردن هەیە (كَالْحَيْوانِ) وەکو ئـاژەڵ: جـا گۆشـتی بخـورێ، یـان نـا (وَهُـوَ) ئـاژەڵی دۆزرایەوە (ضَرْبانِ) دوو جۆرە:

(حَيْوانٌ لايَمْتَنِعُ) جۆری یەکەمیان: ئاژەڵێکە ناتوانێ خۆی بپارێزێ لـە درِنـدە (بِنَفْسِـهِ) بە هێزی خۆی: وەکو مەڕو بزنو گوێلکو مریشکو مراوی (فَهُوَ) ئەو کەسەی ئەیدۆزێتـەوە (مُخَيَّرٌ) کراوەتە سەرپشك لە نێوان چوار ڕێگادا:

(بَيْنَ أَكْلِهِ) یەکـەم: یان هەر ئەودەم بیکاتە ملکی خۆیو -ئەگـەر گۆشـتی بخـورێ- بیخـوا (وَغُرْمِ ثَمَنِهِ) جا بە ئەندازەی نرخەکەی تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی.

(أَوْ تَرْكِهِ) دووەم: یان نـەیخواو بـۆ خاوەنەکـەی هـەڵیبگرێو (وَالتَّطَوُّعِ بِالْإِنْفاقِ عَلَيْـهِ) بـە خێری خۆی بۆی بەخێو بکا، جا ئەگەر بە خێری خۆی بەخێوی نەکرد، با بە ئیزنی (قـازی) بە قەرز بەخێوی بکا، جا ئەگەر (قازی) نەبو، با دوو شاهید بگـرێ، ئینجـا مەسـرەفەکە لـە خاوەنەکەی وەریگرێتەوە.

(أَوْ بَيْعِهِ) سـێیەم: یان بیفرۆشێو (وَحِفْظِ ثَمَنِهِ) پارەکەی بـۆ خاوەنەکـەی هـەڵبگرێ، جـا ئەگەر ساڵێك بانگەوازی کردو خاوەنەکەی دەست نەکـەوت، دروسـتە پارەکـە بکاتـە ملکـی خۆیو بیخوا.

چوارەم: یان هەر ئەودەم بیکاتە ملکی خۆیو بیهێڵێتـەوە بـۆ شـیرو خـوریو بێچووەکانی، ئینجـا ئەگــەر خاوەنەکــەی دەرکــەوت تــەنها ئاژەڵەکــەی ئەداتــەوە، شـیرو خـوریو بێچووەکانیش بۆ خـۆی ئەمێنێتـەوە ﴿عَنْ زَيْدِالْجُهَنِي ﷺ: قالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ضـالَّةِ الْغَنَمِ؟ قالَ: هِيَ لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذِّئْبِ﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبـەر ﷺ دەربـارەی بـزنو مەڕی دۆزراوە پرسیاری لێکرا؟ ئەویش فەرمووی: یان بۆ تۆیە، یان بۆ برای تۆیـە، یـان بـۆ گورگـو درِندەیە. واتە: ئەگەر وازی لێبێنی گورگ ئەیخوا، ئەگەر هێناتەوەو خـاوەنی نـەبو، بۆ خۆت ئەمێنێتەوە.

وَحَيَوانٌ يَمْتَنِعُ بِنَفْسِهِ، فَإِنْ وَجَدَهُ فِي الصَّحْراءِ تَرَكَهُ، وَإِنْ وَجَدَهُ فِي الْحَضَرِ فَهُوَ مُخَيَّرٌ بَيْنَ الْأَشْياءِ الثَّلاثَةِ فِيهِ.
(فَصْلٌ) وَإِذا وُجِدَ لَقِيطٌ بِقارِعَةِ الطَّرِيقِ فَأَخْذُهُ وَتَرْبِيَتُهُ وَكَفالَتُهُ واجِبَةٌ عَلَى الْكِفايَةِ،

﴿ئاگاداری﴾: ئەو چوار ڕێگایانە دەربارەی ئەو ئاژەڵە بوو، کە لە چۆڵو بیاباندا ئەدۆزرێتەوە، چونکە ئەگەر لە ئاوەدانیدا بیدۆزێتەوە، تەنها ڕێگای دووەمو سێیەمی بۆ دروستن، بەڵام لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ڕێگای یەکەمیشی بۆ دروستە.
(وَحَيَوانٌ) جۆری دووەمیان: ئاژەڵێکە (يَمْتَنِعُ بِنَفْسِهِ) بەخۆی خۆی ئەپارێزێ لە درندەی بچووک: وەکو ووشترو ئەسپو کەر و هێستر (فَإِنْ وَجَدَهُ فِي‌الصَّحْراءِ) ئەگەر ئەو جۆرە ئاژەڵەی لە بیاباندا دۆزیەوە (تَرَكَهُ) واجبە وازی لێبێنێو نەیهێنێتەوە.
بەڵام ئەگەر بۆ پاراستن هێنایەوە، ئەوە دروستە، ئینجا: یان بیفرۆشێو پارەکە هەڵبگرێ بۆ خاوەنەکەی، یان با ئاژەڵەکە بەخێو بکا، واتە: دروست نیە بیکاتە ملکی خۆی ﴿عَنْ زَيْدالجُهَنِي ﷺ: قالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ضالَّةِ الإِبِلِ؟ قالَ: ما لَكَ وَلَها؟ مَعَها سِقاؤُها وَحِذائُها، تَرِدُ الْماءَ وَتَأْكُلُ الشَّجَرَ حَتَّى يَلْقاها رَبُّهَا﴾ رواه‌الشيخان، دەربارەی ووشتری ونبوو پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێکراو فەرمووی: چیت بەسەردایە؟ بەخۆی ئاو ئەخواتەوەو خواردن ئەخوا تا خاوەنەکەی ئەیگاتێ.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کاتەکە کاتی ڕاوڕووتو تاڵان بوو، دروستە ئەو جۆرە ئاژەڵەش لە بیابانو لە ئاوەدانیدا بگیرێتەوە بۆ ئەوەی بیکاتە ملکی خۆی، بەو جۆرەی باسمان کرد.
(وَإِنْ وَجَدَهُ فِي الْحَضَرِ) ئەگەر ئەو ئاژەڵەی لە ناو ئاوەدانیدا دۆزیەوە (فَهُوَ مُخَيَّرٌ) ئەوە سەرپشکە (بَيْنَ الأَشْياءِ الثَّلاثَةِ فِيهِ) لە نێوان ئەو سێ ڕێگایانەی لە جۆری یەکەمدا باسمان کردن. واتە: یان بیفرۆشێ، یان بۆ خاوەنەکەی بەخێوی بکا، یان بیکاتە ملکی خۆیو بیخوا. بەڵام ئەو فەرموودەی ڕێگای خواردنی داوە بێهێزە.
﴿پاشکۆ﴾: هەر کاتێك خاوەنەکەی هاتو داوای شتەکەی کرد، ئەگەر نیشانەکانی گوتنو باوەڕی پێ کرد، یان دوو شاهیدی هێنان، یان شاهیدێك و سوێندیشی خوارد، باماڵەکەی بداتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (لَقيط) منداڵی فڕێدراو ﴾

(وَإِذا وُجِدَ لَقِيطٌ) هەر کاتێك منداڵێکی فڕێدراو دۆزراوە (بِقارِعَةِ الطَّرِيقِ) لە ڕێگەیەك، یان لە شوێنێکیتر، جا لە ترسی بەخێوکردن فڕێدرا بێ، یان چونکە بیژی بوو و ئافرەتەکە لە ترسان، یان لە شەرمان فڕێیدابێ (فَأَخْذُهُ) هەڵگرتنەوەی ئەو منداڵەو (وَتَرْبِيَتُهُ) پەروەردەکردنیو (وكَفالَتُهُ) پاراستنو بەخێوکردنی (واجِبَةٌ) گشتی واجبن (عَلَى الْكِفايَةِ) بە (فَرْضُ الْكِفايَةِ)، واتە: ئەگەر یەکێك ئەو سێیانەی کردن، خێری ئەگاتێو گوناهەکەش

وَلاَ يُقرُّ إلاّ فِي يَدِ أَمِينٍ، فَإِنْ وُجِدَ مَعَهُ مَالٌ أَنْفَقَ عَلَيْهِ الْحَاكِمُ مِنْهُ، وَإِنْ لَمْ يُوجَدْ مَعَهُ مَالٌ فَنفقَتُهُ فِي بَيْتِ الْمَالِ.

(فَصْلٌ) وَالْوَدِيعَةُ أَمَانَةٌ، وَيُسْتَحَبُّ قُبُولُهَا لِمَنْ قَامَ بِالأَمَانَةِ فِيهَا، وَلاَ يَضْمَنُ إلاّ بِالتَّعَدِّي،

له سه‌ر گشت دانیشتووانی ئه‌و شوێنه لاده‌چێ، خوای گه‌وره فه‌رموویه‌تی: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا﴾ واته: هه‌ر كه‌سێك گیانێكی ئاده‌میزاد له مردن ڕزگار بكا، وه‌ك هه‌موو خه‌ڵكی ڕزگار كردبێ وه‌هایه، چونكه بووه‌ته هۆی لابردنی تاوان له سه‌ر هه‌موویان.

(وَلاَ يُقَرُّ) ئه‌و منداڵه ناهێشترێته‌وه (إِلاَّ فِي يَدِأَمِينٍ) ته‌نها له ده‌ست مرۆڤێكی موسوڵمان‌و ئه‌مین‌و ئایین په‌روه‌ر نه‌بێ.

﴿ئاگاداری﴾: واجبه دوو شاهید ئاگادار بكا: كه ئه‌م منداڵه هی خۆی نیه‌و دۆزراوه‌ته‌وه، ئینجا بزانه: به هۆی به‌خێوكردن ئه‌و منداڵه نابێته هی خۆی‌و میرات له یه‌كتری ناگرن‌و له‌گه‌ڵ ژن‌و خوشك‌و كچی خۆی هه‌ر به بێگانه دائه‌ندرێ.

(فَإِنْ وُجِدَ مَعَهُ مَالٌ) جا ئه‌گه‌ر منداڵه‌كه هیچ ماڵی له‌گه‌ڵ داندرابو (أَنْفَقَ عَلَيْهِ الْحَاكِمُ مِنْهُ) ئه‌و كاته (قازی)، یان یه‌كێكی‌تر به ئیزنی(قازی) له‌و ماڵه به‌خێوی ئه‌كا (وَإِنْ لَمْ يُوجَدْ مَعَهُ مَالٌ) ئه‌گه‌ر هیچ ماڵی له‌گه‌ڵدا نه‌بو (فَنَفَقَتُهُ) ئه‌ركی به‌خێوكردنی ئه‌و منداڵه (فِي بَيْتِ الْمَالِ) له (بیت المال)ی موسوڵمانان ئه‌درێ، جا ئه‌گه‌ر (بیت المال) نه‌بو، واجبه موسوڵمانانی ده‌وڵه‌مه‌ند مه‌سره‌فی به‌خێوكردنی بده‌ن، كه‌وابوو: ئه‌و منداڵه‌ش به ئیسلام ئه‌ژمێردرێ‌و له سه‌ر ڕه‌ووشتی ئیسلام په‌روه‌رده ئه‌كرێ، هه‌روه‌ك له په‌رتووكی (جِهاد)دا باسی ئه‌كه‌ین، إن شاءَ الله تعالی.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (وَدِيعَة) سپاردن ﴾

واته: دانانی شتێك له لای كه‌سێك بۆ ئه‌وه‌ی بیپارێزێ. (وَالْوَدِيعَةُ) شتی سپاردراو (أَمانَةٌ) به ئه‌مانه‌ت دائه‌ندرێ‌و پێی ئه‌گوترێ: ئه‌مانه‌ت (وَيُسْتَحَبُّ) سوننه‌ته (قَبُولُها) وه‌رگرتنی شت به ئه‌مانه‌ت (لِمَنْ) بۆ هه‌ر كه‌سێكی (قَامَ بِالأَمانَةِ) كه بتوانێ به ئه‌ركی ئه‌مانه‌ت هه‌ڵبستێ (فِيها) ده‌رباره‌ی ئه‌و شته داندراوه، واته: بتوانێ بیپارێزێ‌و خیانه‌تیش نه‌كا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: واللهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مادامَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ﴾ رواه مسلم، پێغه‌مبه‌رﷺفه‌رمووی: خوای گه‌وره هه‌موو كات یارمه‌تی به‌نده‌ی خۆی ئه‌دا، مادام به‌نده یارمه‌تی برای خۆی بدا.

(وَلاَ يَضْمَنُ) ئه‌میندار‌ه‌كه تۆڵه‌ی ئه‌مانه‌ته‌كه‌ی ناكه‌وێته سه‌ر، ئه‌گه‌ر له‌ناو چوو، یان كه‌م‌و كوڕی‌ی هێنا (إِلاَّ بِالتَّعَدِّي) ته‌نها به دوژمنكاری‌و كه‌مته‌رخه‌می تۆڵه‌ی ئه‌كه‌وێته سه‌ر: وه‌ك به بێ‌عوزرو به بێ‌پرسی خاوه‌نه‌كه‌ی له لای یه‌كێكی‌تر دایبنێ، یان له‌گه‌ڵ خۆیا بیباته سه‌فه‌ر، یان له شوێنێك بیگوازێته‌وه بۆ شوێنێكی‌تر: كه شته‌كه‌ی تێدا

وَقَوْلَ الْمُودَعِ مَقْبُولٌ فِي رَدِّها عَلَى الْمُودِعِ، وَعَلَيْهِ أَنْ يَحْفَظَها فِي حِرْزِ مِثْلِها، وَإِذا طُولِبَ بِها فَلَمْ يُخْرِجْها مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها حَتَّى تَلِفَتْ ضَمِنَ.

نەپارێزرێ، یان پاسەی لێنەکا، یان لە لای دزو پیاوخراپ ئاشکرای بکا، یان بۆ خۆی بە کاری بێنێ، بە هەر یەکێك لەوانە تۆڵەی ئەکەوێتە سەر.

(وَقَوْلُ الْمُودَعِ) قسەی ئەمیندارەکە، کە ئەمانەتەکەی لە لا داندراوە (مَقْبُولٌ) وەرئەگیرێو باوەڕی پێئەکرێ ئەگەر سوێند بخوا (فِي رَدِّها) لەبارەی گەڕاندنەوەی (عَلَى الْمُودِعِ) بۆ خاوەنەکەی، هەروەها بە سوێندخواردن باوەڕی پێئەکرێ ئەگەر بڵێ: ماڵەکە دزراوە، یان لە ناو چووە، یان لێیان سەندم.

کەواتە: ئەگەر گوتی: ماڵەکەم داوەتەوە خاوەنەکەی. هیچ شاهیدیشی نەبو، بە سوێند باوەڕی پێئەکەین، بەڵام ئەگەر گوتی: ئەمانەتەکەم داوەتەوە میراتگرەکانیخاوەنەکە. یان میراتگرەکانیئەمیندارەکە گوتیان: ئەمانەتەکەمان داوەتەوە خاوەنەکەی. یان گوتی: داومەتە یەکێکیتر. ئەوانە بە سوێند باوەڕیان پێناکرێو ئەبی شاهید هەبێ.

(وَعَلَيْهِ) واجبە لە سەر ئەمیندارەکە (أَنْ يَحْفَظَها) ئەمانەتەکە بپارێزێ (فِي حِرْزِ مِثْلِها) لەو شوێنەی ئەو جۆرە شتەی لێدائەندرێو ئەپارێزرێ، کەوابوو: ئەگەر لە شوێنێکی نالەبار داینا، ئینجا دزرا، یان لەناو چوو، یان کەموکوڕیی هێنا، ئەوە تۆڵەی ئەکەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر لە شوێنێکی باش داینا و دزرا، یان زۆردارێك بردی، تۆڵەی ناکەوێتە سەر.

(وَإِذا طُولِبَ) هەر کاتێك داوای لێکرا (بِها) کە ئەمانەتەکە بداتەوە، ئینجا خاوەنەکەی داوای لێبکا، یان میراتگرەکانیخاوەنەکە (فَلَمْ يُخْرِجْها) ئەویش ئەمانەتەکەی نەداوە (مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها) لەگەڵ ئەوەش توانای هەبوو بیداتەوە (حَتَّى تَلِفَتْ) هەر نەیداوە تا لەناو چوو (ضَمِنَ) تۆڵەی ئەکەوێتە سەر، چونکە بە پێچەوانەی ئەم ئایەتە ڕەفتاری کردوە: ﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾ واتە: خوای گەورە فەرمانتان پێئەکا: ئەمانەتەکان بدەنەوە خاوەنەکانیان.

﴿ئاگاداری﴾: ئەرکی گەڕاندنەوەی ئەمانەتەکە لە سەر خاوەنەکەیەتی.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر خاوەنی ئەمانەتەکە مرد، یان قەرزی کەسێکی لە سەر بوو و خاوەن قەرزەکە مرد، یان ماڵێکی لە زۆردارێك وەرگرتەوە، یان لە ناو دەریا، یان لە ناو لافاو شتێکی هەڵگرتەوە، ئەگەر خاوەنی ئەو جۆرە شتانە، یان میراتگری خاوەنەکەی دیار بوو، ئەیاندرێتەوە، ئەگەر هیچیان نەبون، ئەیداتەوە دەست (قازی) تاکو بۆ (بيت المال) سەرفی بکا، ئەگەر (قازی) نەبو، یان (فاسق) بوو، ئەیداتەوە دەست پیاوێکی دادپەروەرو لێهاتوو، یان با هەر بەخۆی لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرفی بکا. وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

(كتابُ الْفرائِضِ وَالْوَصَايَا)

وَالْوارِثُونَ مِنَ الرِّجالِ عَشَرَةٌ: اَلإِبْنُ، وَابْنُ الإِبْنِ وَإِنْ سَفَلَ، وَالأَبُ، وَالْجَدُّ وَإِنْ علا، وَالأَخُ، وَابْــنُ الأَخِ وَإِنْ تَراخَـى، وَالْعَـمُّ، وَابْــنُ الْعَـمِّ وَإِنْ تَباعَـدَا، وَالزَّوْجُ، وَالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ. وَالْوارِثَاتُ مِنَ النِّساءِ سَبْعٌ: اَلْبِنْتُ، وَبِنْتُ الإِبْنِ وَإِنْ سَفَلَ،

﴿(كتابُ الْفَرائِضِ) ئەم پەڕتووکە باسی بەشکردنی میرات ئەکا﴾

﴿(وَالْوَصايا) وە باسی ئامۆژگاری خێر بۆ کردنی دوای مردن ئەکا﴾

بزانە: زانستیبەشکردنیمیرات زۆر گرنگەو بۆ فێربوونی پێویستی بە کۆششێکیزۆر هەیە، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿اَلْعِلْمُ ثَلاثَةٌ وَما سِوَى ذٰلِكَ فَهُوَ فَضْلٌ: آيَةٌ مُحْكَمَـةٌ، أَوْ سُنَّةٌ قائِمَةٌ، أَوْ فَرِيضَةٌ عادِلَةٌ﴾ رواه الحاكم، زانستی زۆر پێویست سێنە، ئەویتر زیدە زانستییە: ڕوونکردنەوەی قورئانی پیرۆز، وە ڕوونکردنەوەی حەدیسی پێغەمبەرﷺ، وە فێربوونی بەشکردنی میرات. **ئینجا بزانە:** لەم پەڕتووکەدا کورتەیەکی میرات باس کراوە، ئێمەش درێژەی پێنادەین.

﴿ئاگاداری﴾: ئەبی لە پێش هەموو شتێکدا کاروباری مردووەکە تەواو بکرێو بنێژرێ، ئینجا ئەبی قەرزەکانی بدرێنەوە، جا قەرزەکان هی ئادەمیزاد بن، یان هی خوای گەورە بن: وەکو زەکاتو حەجو کەفارەت، واتە: پێش قەرزدانەوە نابێ میراتەکە بەش بکرێ، وە نابێ بەهیچ جۆرێك دەستکاریی بکرێ، ئینجا لە دوای قەرزدانەوە، وەسێتی مردووەکە جێبەجێ بکرێن، ئینجا ئەوەی ئەمێنێتەوە، میراتگرەکان لە نێوان خۆیاندا بەشی ئەکەن.

﴿باسی میراتگرەکان﴾

(وَالْوارِثُونَ) میراتگرەکان (مِنَ الرِّجالِ) لە چینی نێرینە (عَشَرَةٌ) دەکەسن: (اَلإِبْنُ) یەکەم: کوڕی مردووەکەیە. (وَابْنُ الإِبْنِ) دووەم: کوڕیکوڕی مردووەکەیە (وَإِنْ سَفَلَ) هەر چەند کوڕیکوڕ بەرەو خوارتریش بێ. (والأَبُ) سێیەم: باوکی مردووەکەیە. (وَالْجَدُّ) چوارەم: باپیرەی مردووەکەیە (وَإِنْ علاَ) هەر چەند باپیرە بەرەو سەرەوەتریش بێ. (وَالأَخُ) پێنجەم: برای مردووەکەیە، جا لە یەك دایكو باوك بن، یان دایك، یان باوکیان جیا بێ. (وَابْنُ الأخِ) شەشەم: کوڕیبرای مردووەکەیە (وَإِنْ تَراخَى) هەر چەند کوڕەبرایەکەش بەولاوە بەرەو خوارتربێ. (وَالْعَمُّ) حەفتەم: مامیمردووەکەیە، جا لە یەك دایكو باوك بن، یان هەر دایکیان جیا بێ. (وَابْنُهُ) هەشتەم: کوڕیمامی مردووەکەیە (وَانْ تَباعَدَا) هەر چەند مامو مامۆزایەکە دووریش بن. (وَالزَّوْجُ) نۆیەم: مێردی ئافرەتە مردووەکەیە. (وَالْمَولَى الْمُعْتِقُ) دەیەم: ئازادکەری کۆیلەمردووەکەیە.

(وَالْوارِثَاتُ) میراتگرەکان (مِنَ النِّساءِ) لە چینی مێیینە (سَبْعٌ) حەفتن: (اَلْبِنْتُ) یەکەم: کیژی مردووەکەیە. (وَبِنْتُ الإِبْنِ) دووەم: کیژەکوڕی مردووەکەیە (وَإِنْ سَفَلَ) هەرچەند

وَالأمُّ، وَالْجدَّةُ وإنْ علَتْ، وَالأُختُ، وَالزَّوْجَةُ، وَالْمَوْلاَةُالْمُعْتِقةُ. وَمَنْ لاَ يَسقُطُ بحال خَمسَةٌ: اَلزَّوجان، وَالأبَوان، وَوَلَدُ الصُّلْب. وَمَنْ لاَيَرِثُ بحالٍ سَبْعَةٌ: اَلْعَبْدُ، وَالْمُدَبَّرُ، وَأُمُّ الْوَلَدِ، وَالْمُكَاتَبُ، وَالْقَاتِلُ، وَالْمُرتَدُّ، وَأَهْلُ مِلَّتَيْنِ.

کوڕەکە بەرەوخوارتریش بێ. (وَالأُمُّ) سێیەم: دایکی مردووەکەیە. (وَالْجَدَّةُ) چوارەم: داپیرەی مردووەکەیە (وإنْ علَتْ) هەرچەند داپیرەکە بەرەو سەرەوەتریش بێ.

(وَالأُخْتُ) پێنجەم: خوشکی مردووەکەیە، جالە یەك دایكو باوك بن، یان دایك، یان باوکیان جیا بێ. (وَالزَّوْجَةُ) شەشەم: ژنی مێردەمردووەکەیە. (وَالْمَوْلاَةُالْمُعْتِقَةُ) حەفتەم: ئازادکەری کۆیلە مردووەکەیە.

(وَمَنْ لاَ يَسْقُطُ بِحالٍ) ئەو میراتگرانەی بە هیچ کەسێك بێبەش نابن لە میرات (خَمْسَةٌ) پێنجن: (الزَّوْجانِ) یەکەمو دووەم: ژنو مێرد. (وَالأبَوانِ) سێیەمو چوارەم: دایكو باوك. (وَوَلَدُ الصُّلْبِ) پێنجەم: ڕۆڵەی مردووەکە، جا نێر بێ، یان مێ بێ. ئەو پێنجانە بە هیچ کەسێك بێبەش نابن، بەڵام وا ڕو ئەدا: بەشیان کەم ئەبێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ژنو مێرد بە تەنها مارەبڕین میرات لە یەکتری ئەگرن، کەوابوو: مەرج نیە بلۆغیان بوبێ، یان مێردەکە لێی ببێتە زاوا، بەڵام ئەگەر بە یەکجاری تەلاقی دابو، ئەوە هیچیان میرات لە یەکتری ناگرن.

هەروەها کۆرپەی ناو زگ میرات ئەگرێ، بەومەرجەی لە کاتی مردن لە ناو زگدابێو بە زیندوویش بێتە دەرەوە.

(وَمَنْ لاَ يَرِثُ بِحالٍ) ئەو جۆرە کەسەی میرات ناگرێ بە هیچ جۆرێك (سَبْعَةٌ) حەفت کەسن: (اَلْعَبْدُ) یەکەم: کۆیلەیە. (وَالْمُدَبَّرُ) دووەم: ئەو کۆیلەیە کە لە دوای مردن ئازادیی دراوەتێ. (وَأُمُّ الْوَلَدِ) سێیەم: ئەو کۆیلەیە کە لە گەورەی خۆی منداڵی بووە. (وَالْمُكاتَبُ) چوارەم: ئەو کۆیلەیە کە نوسراوی ئازادکردنی دراوەتێ.

(وَالْقاتِلُ) پێنجەم: میراتگری کوشندەیە، واتە: هەر کەسێك یەکێکیتر بکوژێ: جا بە هەڵە بێ، یان بە قەسدی بێ، بە هەق بێ، یان بە ناهەق بێ، ئەوە نابێ میرات لە کوژراوەکەی بگرێ.

(وَالْمُرْتَدُّ) شەشەم: ئەو کەسەیە کە لە ئایین وەرگەڕابێو بوبێتە کافر. (وَأَهْلُ مِلَّتَيْنِ) حەفتەم: ئەوانەی ئایینیان لێك جیاوازە میرات لە یەکتری ناگرن: وەکو موسوڵمانو کافر.

﴿ئاگاداری﴾: مەرجە بۆ میراتگرتن: ئەبێ میرات لێگیراوەکە پێش میراتگرەکە بمرێ، واتە: ئەگەر بە یەکەوە مردن، یان نەمانزانی کامیان پێش کامیان مردوە: وەك مردنی بە کۆمەڵی بە لافاو و سوتانو ئۆتۆمبیل، ئەوانە هیچیان میرات لە یەکتری ناگرن، هەروەها ئەوەی زووتر ئەمرێ میرات لەو کەسە ناگرێ کە لە دوای خۆی ئەمرێ.

وَأَقْرَبُ الْعَصَبَات: اَلإِبْنُ، ثُمَّ ابْنُهُ، ثُمَّ الأَبُ، ثُمَّ أَبُوهُ، ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ، ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ، ثُمَّ ابْنُ الأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ، ثُمَّ ابْنُ الأَخِ لِلأَبِ، ثُمَّ الْعَمُّ عَلَى هَذَا التَّرْتِيبِ، ثُمَّ ابْنُهُ، فَإِنْ عُدِمَت الْعَصَبَات فَالْمَوْلَى الْمُعْتِق.

(وَأَقْرَبُ الْعَصَبَاتِ) نزیكترین عەسەبە، واتە: ئەو میراتگرانەی بەشی دیاركراویان بۆ دانەندراوە (اَلإِبْنُ) كوڕی مردووەكەیە (ثُمَّ) ئینجا ئەگەر مردووەكە كوڕی نەبو (إِبْنُهُ) كوڕیكوڕی مردووەكەیە، هەرچەند بەرەوخواریش بێ (ثُمَّ) ئینجا ئەگەر كوڕیكوڕ نەبو (الأَبُ) باوكی مردووەكەیە (ثُمَّ أَبُوهُ) ئینجا لە دوای باوك، باوكیباوكی مردووەكەیە (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا لە دوای باپیر، برایمردووەكەیە كە لە دایكو باوكی بێ (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ) ئینجا برای مردووەكەیە كە تەنها لە باوكی بێ (ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا كوڕیبرای مردووەكەیە لەدایكو باوكی (ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ) ئینجا كوڕیبرای مردووەكەیە تەنها لەباوكی (ثُمَّ الْعَمُّ) ئینجا مامی مردووەكەیە (عَلَى هَذاالتَّرْتِيبِ) بەو شێوەیەی لە برای مردووەكەدا باس كرا، واتە: مامی مردووەكە كە لە باوكو دایكی بێ، لەپێشترە لە مامی كە تەنها لە باوكی بێ (ثُمَّ إِبْنُهُ) ئینجا كوڕیمامی مردووەكە، بەو شێوەیەی لە كوڕی برادا باسمان كردن، ئەوانە گشتیان پێیان ئەگوترێ: عەسەبە، واتە: یان گشت میراتەكە ئەبەن، یان ئەوەی لە بەر میراتگرەكان ئەمێنێتەوە، جا كەم بێ، یان زۆر ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَلْحِقُوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِها فَما بَقِيَ فَلأَوْلَى رَجُلٍ ذَكَرٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: میراتگرەكان بەشی خۆیان بدەنێ، ئینجا ئەوەندەی مایەوە، بیدەنە نزیكترین میراتگری نێرینە.

(فَإِنْ عُدِمَتِ الْعَصَبَاتِ) جا ئەگەر ئەو عەسەبانە نەبون (فَالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ) ئەو گەورەیەی كۆیلەكەی ئازاد كردوە، عەسەبەیە (ثُمَّ عَصَبَتُهُ) ئینجا میراتگرە نێرینەكانی وی.

ئینجا ئەگەر ئەوانەی باسمان كردن هیچیان نەبون، میراتەكە ئەدرێتە (بيت المال)، جا ئەگەر (بيت المال) نەبو، یان كاربەدەستەكان خائینو ستەمكار بون، ئەوەندە میراتەی ماوەتەوە، دووبارە ئەدرێتەوە ئەو میراتگرانەی بەشیان بۆ دیاركراوە-جگە لە ژنو مێرد- جا ئەگەر هیچ میراتگرێك نەبو، میراتەكە ئەدرێتە (ذوی‌الأرحام)، واتە: خزمی لە بەرێ: وەكو باوكیدایكو، داپیرەی بێبەش لە میراتو، كیژو كوڕیكیژو، كیژەكانی براو، كیژو كوڕیخوشكو، كوڕەكانیبرای لە دایكیو، كیژی مامو، خوشكیدایكو، خوشكی باوكو، خاڵیمردووەكە.

ئینجا ئەگەر ئەو جۆرە خزمانەش نەبون، میراتەكە بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەكرێ، كەوابوو: دوو پیاوماقوڵی دادپەروەری ئەو شوێنە ئەم كارە ئەخەنە ئەستۆی خۆیانو جێبەجێی ئەكەن.

وَالْفُرُوضُ الْمَذْكُورَةُ فِي كِتابِ اللهِ تَعالَى سِتَّةٌ: اَلنِّصْفُ، وَالرُّبُعُ، وَالـثُّمُنُ، وَالثُّلُثـانِ، وَالثُّلُثُ، وَالسُّدُسُ. فَالنِّصْفُ فَرْضُ خَمْسَةٍ: اَلْبِنْت، وَبِنْتِ الإِبْنِ، وَالأُخْت مِـنَ الأَبِ وَالأُمِّ، وَالأُخْت مِنَ الأَبِ، وَالـزَّوْجِ إِنْ لَـمْ يَكُـنْ مَعَـهُ وَلَـدٌ وَلاَ وَلَـدُ ابْـنٍ. وَالرُّبُعُ فَرْضُ اثْنَيْنِ: اَلزَّوْجِ مَعَ الْوَلَدِ أَوْوَلَدِ الابْنِ، وَهُوَ فَرْضُ الزَّوْجَةِ وَالزَّوْجاتِ مَـعَ عَدَمِ الْوَلَدِ أَوْوَلَدِ الابْنِ.

﴿(وَالْفُرُوضُ الْمَذْكُورَةُ): **ئەو بەشە میراتانەی دیارکراون بۆ میراتگرەکان**﴾

(فِـي كِتابِ اللهِ تَعـالَى) لە قـورئانی پیرۆزدا، لە سـورەتی (النساء)، (سِتَّةٌ) شـەش بەشـن:

(اَلنِّصْفُ) نیوەیی $\frac{1}{2}$، (وَالرُّبُعُ) چوارێك $\frac{1}{4}$، (وَالثُّمُنُ) هەشتێك $\frac{1}{8}$، (وَالثُّلُثانِ) دوو سێیەك $\frac{2}{3}$،

(وَالـثُّلُـثُ) سـێیـەك $\frac{1}{3}$، (وَالـسُّدُسُ) شـەشێك $\frac{1}{6}$.

(فَالنِّصْفُ) بەشی‌یەکەم: کە نیوەیە (فَرْضُ خَمْسَةٍ) بەشی پێنج جۆرە میراتگرانە: یەکـەم: (اَلْبِنْتِ) بەشی کیژی‌مردووەکەیە، بەو مەرجەی بە تەنها بێ، واتە: نە خوشکو نە برای‌خۆی لەگەڵدا نەبێ. دووەم: (وَبِنْتِ الإِبْنِ) بەشی کیژەکوڕی مردووەکەیە، بەو مەرجەی بـە تـەنها بێ، واتە: نە کیژی‌مردووەکەو نە خوشکو نە برای خۆی لەگەڵدا نەبێ.

سێیەم: (وَالأُخْتِ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ) بەشی خوشکی‌مردووەکەیە، کە لـەدایکوباوکی بـێ، بـەو مەرجەی نە کیژی‌مردووەکەو نە هی کوڕی‌مردووەکەو نـە خوشـکو نـە بـرای خـۆی لەگەڵدا نەبێ. چوارەم: (وَالأُخْتِ مِنَ الأَبِ) بەشی خوشکی‌مردووەکەیە، کە تەنها لەباوکی بـێ، بـەو مەرجانەی گوتمان و هەم خوشکی لەدایکو باوکی‌مردووەکەی لەگەڵدا نەبێ.

پێنجـەم: (وَالزَّوْجِ) بەشی مێردی ئافرەتەمردووەکەیە (إِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ وَلَدٌ) بـەو مەرجـەی نە کیژو نە کـوڕی ئافرەتەمردووەکـەو، هـەم (وَلاوَلَـدِابْنٍ) هـی کـوڕی ئافرەتەمردووەکـەی لەگەڵدا نەبێ، جا لە خۆی بن، یان لە مێردێکی‌تر.

(وَالرُّبُـعُ) بەشـی‌دووەم: کـە چـوارێکە (فَـرْضُ اثْنَـيْنِ) بەشـی دوو جـۆرە میراتگرانـە: یەکـەم: (اَلزَّوْجِ) بەشی مێردی‌ئافرەتە مردووەکەیە (مَعَ الْوَلَدِ) ئەگەر مێردەکە: کیـژ، یـان کوڕی ئافرەتەکەی لەگەڵدا بێ، جا لە خۆی بێ، یان لە مێردێکی‌تر (أَوْ وَلَدِالإِبْنِ) یان کیژو کوڕی کوڕی‌ئافرەتەمردووەکەی لەگەڵدا بن.

دووەم: (وَهُوَ) هەروەها چوارێك (فَـرْضُ الزَّوْجَـةِ) بەشـی ژنێکی‌مردووەکەیـە (وَالزَّوْجـاتِ) هەروەها بەشی گشت ژنەکانی‌مردووەکەیە، بە یەکەوە بۆخۆیان بەشی ئەکـەن (مَـعَ عَـدَمِ الْوَلَـدِ) بـەو مەرجـەی مێردەکـەی: کیـژ، یـان کوڕی‌خـۆی نـەبێ (أَوْ وَلَـدِالإِبْنِ) هـەروەها کیژی‌کوڕ، یان کوڕی‌کوڕیشی نەبێ.

وَالثُّمنُ: فَرْضُ الزَّوْجَةِ وَالزَّوْجات مَعَ الْوَلَد أَوْوَلَدالابْنِ. وَالثُّلُثان فَرْضُ أَرْبَعَة: اَلْبِنْتَيْنِ، وَبِنْتَيِالابْنِ، وَالأُخْتَيْنِ مِنَ الأَب وَالأُمِّ، وَالأُخْتَيْنِ مِنَ الأَب. وَالثُّلُثُ فَرْضُ اثْنَيْنِ: الأُمِّ إِذا لَمْ تُحْجَبْ، وَهُوَ لِلإِثْنَيْنِ فَصاعِداً مِنَ الإِخْوَةِ وَالأَخَوات مِنْ وَلَدالأُمِّ. وَالسُّدُسُ فَرْضُ سَبْعَة: الأُمِّ مَعَ الْوَلَد أَوْ وَلَدْالابْنِ أَواثْنَيْنِ فَصاعِداً مِنَ الإِخْوَةِ وَالأَخَوات، وَهُوَ لِلْجَدَّة عِنْدَ عَدَمِ الأُمِّ،

(وَالثُّمُنُ) بەشی‌سێیەم: کە هەشتێکە (فَرْضُ الزَّوْجَةِ) بەشی ژنێکی‌مردووەکەیە (وَالزَّوْجاتِ) وە بەشی گشت ژنەکانی‌تریەتی، بە یەکەوە بەشی ئەکەن (مَعَ الْوَلَدِ) ئەگەر مێردەکە کوڕ، یان کیژی هەبێ، جا لەو ژنە بێ، یان لە ژنێکی‌تر (أَوْ وَلَدِ الإِبْنِ) یان کیژی‌کوڕ، یان کوڕی‌کوڕی هەبێ.

(وَالثُّلُثانِ) بەشی‌چوارەم: کە دووسێیەکە (فَرْضُ أَرْبَعَةٍ) بەشی چوار جۆرە میراتگرانە: یەکەم: (اَلْبِنْتَيْنِ) بەشی دوو کیژە، یان زیاتر لە دووان، بەو مەرجەی برای خۆیان لەگەڵدا نەبێ. دووەم: (وَبِنْتَيِالإِبْنِ) بەشی دوو کیژەکوڕ، یان زیاتر لە دوو کیژەکوڕە، بەو مەرجەی کیژی مردووەکەیان لەگەڵدا نەبێو برای خۆیان لەگەڵدا نەبێ.

سێیەم: (وَالأُخْتَيْنِ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ) بەشی دوو خوشك، یان زیاتر لە دووانە کە لە دایكو باوکی بن، بەو مەرجەی: کیژی مردووەکەو کیژی‌کوڕی‌مردووەکەو برای‌خۆیان لەگەڵدا نەبێ.

چوارەم: (وَالأُخْتَيْنِ مِنَ الأَبِ) بەشی دوو خوشك، یان زیاتر لە دووانە کە تەنها لە باوکی بن، بەو مەرجەی گوتمانو، هەروەها خوشکی لە دایكو باوکیش لەگەڵیاندا نەبێ.

(وَالثُّلُثُ) بەشی پێنجەم: کە سێیەکە (فَرْضُ اثْنَيْنِ) بەشی دوو جۆرە میراتگرانە: یەکەم: (اَلأُمِّ) بەشی‌دایکی‌مردووەکەیە (إِذا لَمْ تُحْجَبْ) بەو مەرجەی بەشی کەم نەکرێتەوە، واتە: نە کیژو نە کوڕی مردووەکەو نە هی‌کوڕی‌مردووەکەو، نە دووان و نە زیاتر لە دووان خوشکو برای مردووەکەی لەگەڵدا نەبێ.

دووەم: (وَهُوَ) هەروەها سێیەك (لِلإِثْنَيْنِ) بەشی دووانە (فَصاعِداً) هەروەها بەشی زیاتر لە دووانە (مِنَ الإِخْوَةِ وَالأَخَواتِ) لە خوشكو برایەکانی مردووەکە (مِنْ وَلَدِ الأُمِّ) کە تەنها لە دایکی بن، وە جیاوازی نێر و مێ نیە.

(وَالسُّدُسُ) بەشی‌شەشەم: کە شەشێکە (فَرْضُ سَبْعَةٍ) بەشی حەفت جۆرە میراتگرانە: یەکەم: (الأُمِّ) بەشی‌دایکی‌مردووەکەیە (مَعَ الْوَلَدِ) ئەگەر مردووەکە: کیژ، یان کوڕی خۆی هەبێ (أَوْ وَلَدِالإِبْنِ) یان کیژی‌کوڕ، یان کوڕی کوڕی هەبێ (أَوْ إِثْنَيْنِ فَصاعِداً) یان دوو، یان زیاتر (مِنَ الإِخْوَةِ وَالأَخَواتِ) لە خوشك، یان لە برایەکانی مردووەکە هەبێ، جا لە دایكو باوکی بن، یان تەنها لە باوکی، یان تەنها لە دایکی بن.

دووەم: (وَهُوَ) شەشێك (لِلْجَدَّةِ) بەشی داپیرەی مردووەکەیە (عِنْدَ عَدَمِ الأُمِّ) لەو کاتەی دایکی

وَلِبِنْتِ الابْنِ مَعَ بِنْتِ الصُّلْب، وَهُوَ لِلأُخْتِ مِنَ الأَب مَعَ الأُخْتِ مِنَ الأَب وَالأُمّ، وَهُوَ فَرْضُ الأَب مَعَ الْوَلَدِ أَوْوَلَدِالابْنِ، وَفَرْضُ الْجَدِّ عِنْدَ عَدَمِ الأَب، وَهُوَ فَرْضُ الْوَاحِدِ مِنْ وَلَدِالأُمّ. وَتَسْقُطُ الْجَدَّاتُ بالأُمّ، وَالأَجْدادُ بالأَب، وَيَسْقُطُ وَلَدُالأُمّ مَعَ أَرْبَعَة: اَلْوَلَد، وَوَلَدالابْنِ، وَالأَب، وَالْجَدّ. وَيَسْقُطُ الأَخُ لِلأَب وَالأُمّ مَعَ ثَلاثَة: الابْنِ، وَابْنِ الابْــنِ، وَالأَب، وَيَسْقُطُ وَلَدُالأَب بِهَؤُلاَءِ الثَّلاثَة، وَبالأَخِ لِلأَب وَالأُمّ.

مردووەکە نەمابێ، جیاوازی نیە داپیرەکە: دایکی‌دایکی بێ، یان دایکی‌باوکی بێ، جا ئەگەر هەردوو داپیرەکان کۆ بونەوە، تەنها یەك شەشێکیان ئەدرێتێو بۆ خۆیان بەشی ئەکەن.

سێیەم: (وَلِبِنْتِ الإِبْنِ) هەروەها شەشێك بەشی یەك کیژە کوڕە، یان زیاتر لە یەك (مَعَ بِنْتِ الصُّلْبِ) ئەگەر کیژی مردووەکە هەبێ.

چوارەم: (وَهُوَ لِلأُخْتِ مِنَ الأَبِ) هەروەها شەشێك بەشی یەك خوشکە، یان زیاتر لە یەك خوشك کە تەنها لەباوکی بێ (مَعَ الأُخْتِ مِنَ الأَبِ وَالأُمّ) ئەگەر خوشکی لەدایکو باوکی هەبێ.

پێنجەم: (وَهُوَ فَرْضُ الأَبِ) هەروەها شەشێك بەشی باوکی‌مردووەکەیە (مَعَ الْوَلَدِ) ئەگەر مردووەکە کیژ، یان کوڕی‌خۆی هەبێ (أَوْ وَلَدِ الإِبْنِ) یان کیژی‌کوڕ، یان کوڕی‌کوڕی هەبێ.

شەشەم: (وَفَرْضُ الْجَدِّ) هەروەها شەشێك بەشی باپیرەی‌مردووەکەیە (عِنْدَ عَدَمِ الأَبِ) ئەگەر مردووەکە باوکی‌خۆی نەمابێو، کیژ، یان کوڕی هەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: مەبەست بە باپیرە: تەنها باوکی‌باوکو بە سەرەوەترە.

حەفتەم: (وَهُوَ فَرْضُ الْوَاحِدِ) شەشێك بەشی یەك کەسە (مِنْ وَلَدِ الأُمّ) لە خوشك، یان برای دایکی.

(وَتَسْقُطُ الْجَدَّاتُ) داپیرەکانی‌مردووەکە بێ‌بەش ئەبن لە میرات (بِالأُمّ) بە دایکی مردووەکە، جا داپیرەکە دایکی‌دایك بێ، یان دایکی‌باوك بێ، بەڵام دایکی‌باوك بە باوکیش هەر بێ‌بەش ئەبێ. (وَالأَجْدادُ) باپیرەکانی‌مردووەکە بێ‌بەش ئەبن (بِالأَبِ) بە باوکی مردووەکە، چونکە نزیکترە.

(وَيَسْقُطُ وَلَدُالأُمّ) هەروەها بێ‌بەش ئەبێ خوشكو برای تەنها لەدایکی (مَعَ أَرْبَعَةٍ) بە چوار جۆرە کەس: (اَلْوَلَدِ) بە کیژو کوڕی مردووەکەو (وَوَلَدِالإِبْنِ) بە کیژو کوڕی کوڕی مردووەکەو (وَالأَبِ) بە باوکی‌مردووەکەو (وَالْجَدِّ) بە باپیرەی مردووەکە.

(وَيَسْقُطُ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمّ) برای لەدایکی‌وباوکی بێ‌بەش ئەبێ (مَعَ ثَلاثَةٍ) بە سێ جۆرە کەس: (الإِبْنِ) بە کوڕی مردووەکەو (وَإِبنِ الإِبْنِ) بە کوڕی کوڕی‌مردووەکەو (وَالأَبِ) بە باوکی مردووەکە. (وَيَسْقُطُ وَلَدُ الأَبِ) برای لە باوکی بێ‌بەش ئەبێ (بِهَؤُلاءِ الثَّلاثَةِ) بەو سێ کەسانە: بە کوڕو بە کوڕی‌کوڕو بە باوك (وَبِالأَخِ لِلأَبِ وَالأُمّ) وە بە برای لە دایکو باوکی، چونکە بەهێزترە.

وَأَرْبَعَـةٌ يُعَصِّبُونَ أَخَـوَاتِهِمْ: اَلابْـنُ، وَابْـنُ الابْـنِ، وَالأَخُ مِـنَ الأَبِ وَالأُمِّ، وَالأَخُ مِـنَ الأَبِ. وَأَرْبَعَـةٌ يَرِثُـونَ دُونَ أَخَـوَاتِهِمْ: وَهُـمُ الأَعْمَـامُ، وَبَنُو الأَعْمَامِ، وَبَنُو الأَخِ، وَعَصَبَاتُ الْمَوْلَى الْمُعْتِقِ.

﴿ئاگـاداری﴾: خوشـك وەكـو بـرای خـۆی وایـە: لـەو بێبەشـبوونەی باسمـان كـرد.

ئینجا بزانە: كوڕەبرای لەدایكو باوكی بێبەش ئەبێ: بە باوكو بە باپیرەو بە كوڕو بە كوڕیكوڕو بە برای لە دایكیو باوكیو بە برای لە باوكی، هـەروەها كوڕەبرای لـە باوكی بێبەش ئەبێ: بەم شەشانەو بە كوڕەبرای لە دایكو باوكی.

هەروەها مامی لە دایكو باوكی بێبـەش ئـەبێ: بـەم حەفتانـەو بـە كوڕەبرای لـە باوكی، هەروەها مامی لە باوكی بێبەش ئەبێ: بەم هەشتانەو بە مامی لە دایكو باوكی.

هەروەها كوڕەمامی لە دایكو بـاوكی بێبـەش ئـەبێ: بـەم نۆیانـەو بـە مـامی لـە بـاوكی، هەروەها كوڕەمامی لە باوكی بێبەش ئەبێ: بەم دەیانەو بە كوڕەمامی لە دایكو باوكی.

(وَأَرْبَعَةٌ) چوار میراتگری نێرینـە هەنـە (يُعَصِّبُونَ أَخَـوَاتِهِمْ) خوشـكەكانیخۆیان ئەكەنـە عەسەبە، واتە: ئەگـەر ئـەوان هـەبن خوشـكەكانیان بەشـی دیاركراویـان نادرێتـێ، بـەڵكو لەگەڵ برایەكانیان بە یەكەوە میراتیان ئەدرێتێ: هەر برایەك دوو ئەوەندەی خوشـكەكەی ئەبا، جاری واش هەیە خوشكەكان لەگەڵ برایـەكانیان بێبـەش ئـەبن، جـاری واش هەیـە بەشیان كەم ئەبێتەوە:

یەكەم: (اَلابْنُ) كوڕیمردووەكەیە، واتە: خوشكەكانیخۆی ئەكاتە عەسـەبەو بـەخۆی دوو ئەوەندەی خوشكەكەی ئەبا.

دووەم: (وَابْـنُ الابْـنِ) كوڕیكـوڕە، ئـەویش كیـژە كوڕەكـان ئەكاتـە عەسـەبە.

سێیەم: (وَالأَخُ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ) برای لە دایكو باوكییە.

چوارەم: (وَالأَخُ مِـنَ الأَبِ) بـرای لـە باوكیـیە. ئەوانـەش خوشـكەكانی خۆیـان ئەكەنـە عەسەبەو دوو ئەوەندەی خوشكەكانیان ئەبەن.

(وَأَرْبَعَةٌ) چوار جۆرە میراتگریتر هەنە (يَرِثُـونَ) بـەخۆیان مـیرات ئـەگرن (دُونَ أَخَـوَاتِهِمْ) بەڵام خوشكەكانیان میرات ناگرن (وَهُمْ) ئەو چوارانە:

یەكەم: (الأَعْمَـامُ) مامەكانیمردووەكـە، بـەخۆیان میراتگرن، بـەڵام خوشـكەكانیان –كـە پووری مردووەكەنە– میرات ناگرن.

دووەم: (وَبَنُـو الأَعْمَـامِ) كـوڕە مامـەكان، واتـە: كیـژی مـام مـیرات نـاگرێ.

سێیەم: (وَبَنُو الأَخْوَةِ) كوڕە برایەكان، واتە: كیژی برا میرات ناگرێ.

چوارەم: (وَعَصَبَاتُ الْمَوْلَى الْمُعْتِقِ) عەسەبەكانی گـەورەی ئازادكـەر، واتـە: خوشـكەكانی ئەوان میرات ناگرن.

(فَصْــلٌ) وَتَجُــوزُ الْوَصِــيَّةُ بِــالْمَعْلُومِ وَالْمَجْهُــولِ وَالْمَوْجُــودِ وَالْمَعْــدُومِ، وَهِيَ مِنَ الثُّلُث، فَإِنْ زادَ وُقِفَ عَلَى إجازَةِ الْوَرَثَة،

﴿ فَصْلٌ: له باسى وەسێت ﴾

واتــــه: خێركردنێـــــك كــــه لـــــه دواى مـــــردن جێبــــەجێ بكــــرێ.

جا بزانه: خێركردن له ژياندا خێرى زياتره لەو خێرەى كه ئەيخاتـه دواى مـردن، بـەڵام ئەگەر له ژيانيا نەيكرد، با وەسێت بكا: له دواى مردن بۆى بكرێ ﴿عَنْ ابن عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبيُّ ﷺ: ما حَقُّ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ لَهُ شَيْءٌ يُرِيدُ أَنْ يُوصيَ فِيهِ يَبِيتُ لَيْلَتَــيْنِ إلاَّ وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووى: بـاش نيـه بـۆ مرۆڤـى موسوڵمان شتێكى هەبێو بيەوێ له دواىمردن بيكاته خێر: دوو شەوى بـه سـەردا بـڕوا، بەڵكو وا باشه وەسێتەكەى بنووسێ له لاىخۆى.

(وَتَجُوزُ الْوَصِيَّةُ) وەسێتكردن دروسته (بِالْمَعْلُومِ) بـه شـتى زانـدراو، وەك بڵـێ: لـه دواى مردنم ئەم مەڕەم بۆ بكەنه خێر (وَالْمَجْهُولِ) هـەروەها دروسته بـه شـتى نەزانـدراو، وەك بڵـێ: لـه دواى مـردنم مـەڕێكم بـۆ بكەنـه خێـر (وَالْمَوْجُودِ) هـەروەها دروسـته بـه شـتى هەبووى، وەك بڵێ: ئەم خانووەى ئێستام (وَالْمَعْدُومِ) هەروەها بـه شـتى هێشـتا نـەبوبێ، وەك بڵێ: ئەو خانووەى لەمەودوا دروستى ئەكەم، له دواى مردنم بيكەنه خێر.

(وَهِيَ) وەسێت (مِنَ الثُّلُثِ) له سێيەكى ماڵىمردووەكه جێبەجێ ئەكرێ، واته: ئەو ماڵەى له ڕۆژى مردنى هەيەتى (فَإِنْ زادَ) جا ئەگەر ئەو وەسێتەى دانيـابو، لـه سـێيەكى ماڵەكـه زيـاتر بـوو (وُقِـفَ) زێدەيەكـه ڕائـەگيرێ (عَلَـى إجـازَةِ الْوَرَثَـةِ) لـه سـەر ڕێگـەدانى گشـت ميراتگرەكان، واته: ئەگەر ڕازى بون، گشتى جێبەجێ ئەكرێ، ئەگەر ڕازى نەبون، تـەنها تا سێيەكىماڵەكه جێبەجێ ئەكرێو له سێيەك زياتر ئەگەڕێتەوه بۆ ميراتگرەكـانى، جـا ئەگەر هەنـدێكيان ڕازى بـونو ئـەوانىتر ڕازى نـەبون، ئـەوه تـەنها بەشـى ڕازىبووەكـان وەسێتەو، هىئەوانىتر ميراتەو تەنها بۆ خۆيانه.

﴿عَنْ سَعد بن أَبِىوَقّاص رضي الله عنه: أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ التَّصَدُّق بِثُلُثَيْ مَالِه؟ فَلَمْ يُجِــزْهُ، وَبِشَطْرِهِ؟ فَلَمْ يُجِزْهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ عَنِ الثُّلُث؟ فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلثُّلُثُ، وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ، إنَّــكَ إِنْ تَذَرْ وَرَثَتَكَ أَغْنِياءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ﴾ رواه الشيخان، (سَعد)-خوا لێى ڕازى بێ- لـه نەخۆشـىدا گوتيـه پێغەمبـەر ﷺ: ئايـا دوو بەشـى مـاڵم بكەمـه خێـر؟ فەرمووى: نا. گوتى: نيوەى ماڵم؟ فەرمووى: نا. گوتى: ئەدى سێيەكى ماڵم؟ فـەرمووى: سێيەك باشەو زۆريشه، تۆ ئەگەر ميراتگرەكانت بـه دەوڵەمەنـدى بـەجێ بهێڵـى، باشـتره لەوەى هەژار بنو دەرۆزه بكەن.

وَلاَ تَجُوزُ الْوَصِيَّةُ لِوارِث إلاَّ أَنْ يُجيزَها باقِي الْوَرَثَةِ، وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ: مِنْ كُلِّ بالِغٍ، عاقِلٍ، لِكُلِّ مُتَمَلِّك، وَفي سَبِيلِ اللهِ تَعالى.
وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ إِلَى مَنِ اجْتَمَعَتْ فِيهِ خَمْسُ خِصالٍ: اَلإِسْلاَمُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالأَمانَةُ.

(وَلاَ تَجُوزُ الْوَصِيَّةُ لِوارِثٍ) دروست نیەو نابێ وەسیێت بۆ میراتگر (إلاّ أنْ يُجيزَها باقي الْوَرَثَة) مەگەر میراتگرەکانیتر ڕازی بن ﴿عَنْ أَبِي أُمامَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ وَصِيَّةَ لِوارِثٍ إلاَّ أَنْ يَشاءَ الْوَرَثَةُ﴾ رواه الدارقطني، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دروست نیە وەسیێت بۆ میراتگر، مەگەر میراتگرەکانیتر ڕازی بن.
(وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ) وەسیێتکردن دروستە (مِنْ كُلِّ بالِغٍ) لە لایەن هەر کەسێکەوە کە بلۆغی بوبێ (عاقِلٍ) عەقڵی هەبێ، بەڵام مەرج نیە وەسیێتکەرەکە موسوڵمان بێ.
(لِكُلِّ مُتَمَلِّكٍ) وەسیێت دروستە بۆ هەر شتێك کە بگونجێ ببێتە خاوەن ماڵ، کەوابوو: وەسیێت دروست نیە: بۆ ئاژەڵو بۆ مردوو و بۆ شتێ کە هێشتا نەبوبێ.
وە هەروەها پێویستە وەسیێت بۆکراوەکە: دیارکراوبێ، کەوابوو: دروست نیە بڵێ: بۆ یەکێك لەم دووانە.
(وَفي سَبِيلِ اللهِ تَعالَى) هەروەها وەسیێت دروستە بۆ ڕێگای خوا: وەکو دروستکردنی مزگەوتو چاککردنی ڕێگەو، بەرژەوەندی هەژاران. بەڵام ئاگادار بە: وەسیێت دروست نیە بۆ لایەنێکی وەها کە گوناهی تێدابێ.

﴿ باسی سەروەسیێت ﴾

سەروەسیێت ئەو کەسەیە: کە وەسیێتکەر وەسیێتی لە لا ئەکا بۆ ئەوەی کاروباری دوای مردنی بۆ جێبەجێ بکا: وەکو قەرزدانەوەو جێبەجێکردنی وەسیێتو ئاگاداری ماڵو منداڵەکانی، جا دایکی منداڵەکان بۆ پەروەردەی منداڵەکان لە هەموو کەس لەپێشترە ئەگەر مەرجەکانی لێبێنەجێ.
(وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ) وەسیێتکردن دروستە (إِلَى مَنْ) لە لای ئەو کەسەی (اجْتَمَعَتْ فِيهِ) کە تێیدا کۆ بێتەوە (خَمْسُ خِصالٍ) پێنج ڕەوشت:
یەکەم: (الإِسْلاَمُ) ئیسلام بێ. دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ. سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. پێنجەم: (وَالأَمانَةُ) ئەمین بێ.
هەروەها پێویستە سەری لە کاروباری ژیان دەربچێو دادپەروەر بێو دوژمنی منداڵەکان نەبێ.
﴿پاشکۆ﴾: پەشیمانبوونەوە لە وەسیێت کردنو لە سەروەسیێت دانان دروستە.

*　　　*　　　*

(كِتابُ النِّكَاحِ وَمَا يَتعَلَّقُ بِهِ مِنَ الأَحْكامِ وَالقَضَايَا)

اَلنِّكاحُ مُسْتَحَبٌّ لِمَنْ يَحْتاجُ إِلَيْهِ، وَيَجُوزُ لِلْحُرِّ أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَ أَرْبَعِ حَرائِرَ، وَلِلْعَبْدِ بَيْنَ اثْنَتَيْنِ، وَلاَ يَنْكِحُ الْحُرُّ أَمَةً إِلاَّ بِشَرْطَيْنِ: عَدَمُ صَداقِ الْحُرَّةِ، وَخَوْفُ الْعَنَت.

﴿ كِتابُ النِّكاحِ: ئەم پەڕتووکە باسی ژن مارەکردن ئەکا ﴾

(وَما يَتعَلَّقُ بِهِ) **وە باسی ئەو شتانە ئەکا: کە پەیوەندییان بە مارەکردنەوە هەیە:** (مِنَ الأَحْكامِ) **لە بڕیارەکانیشەرعو** (وَالْقَضايا) **لە ڕوداوەکانیتری مارەکردن.**

(اَلنِّكاحُ) ژن هێنانو شوو کردن (مُسْتَحَبٌّ) سوننەتە (لِمَنْ) بۆ پیاو و ئافرەتێکی وەها: کە (يَحْتاجُ إِلَيْهِ) پێویستی بە جیماع هەبێ، واتە: دڵیان بۆ بچێ، پیاوەکە توانای ژن هێنانی هەبێ، ئافرەتەکە پێویستی بە بەخێوکردن هەبێ، یان مەترسی لە داوێن پیسان هەبێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ مَسْعُودﷺ: عَنِ النَّبیِّﷺ قالَ: يَا مَعْشَرَ الشَّبابِ مِنِ اسْتَطاعَ مِنكُمُ الْباءَةَ فَلْيَتزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ﴾ رواهالشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هۆ کۆمەڵی لاوەکان هەر کەسێك لە ئێوە توانای ژن هێنانی هەیە، با ژن بهێنێ، چونکە ژن هێنان باشتر چاو و داوێنتان لە حەڕام ئەپارێزێ.

ئینجا بزانە: سوننەتە پیاو ئافرەتێکی ئایین پەروەر بێنێ، ئافرەتیش شوو بە پیاوێکی ئایین پەروەر بکا، هەروەها سوننەتە ئافرەتەکە: کچ بێو لە نەتەوەیەکی باش بێو مارەییەکەی سووك بێو خزمێکی زۆر نزیك نەبێو لەو جۆرە ئافرەتانە بێ: کە بە زۆری زلو زگ ئەکەن.

(وَيَجُوزُ لِلْحُرِّ) دروستە بۆ پیاوی ئازاد: (أَنْ يَجْمَعَ) کۆ بکاتەوە لە ژێر مارەو تەلاقی خۆیدا (بَيْنَ أَرْبَعِ حَرائِرَ) چوار ئافرەتی ئازاد، واتە: دروستە لە یەك کاتا پیاو چوار ژنی بەیەکەوە هەبن، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً﴾ ئەو ئافرەتانەی لێتان حەڵاڵن بە دڵی خۆتان لە خۆتانیان مارە بکەن، جا یەك بێ، دوو بن، سێ بن، چوار بن، بەڵام ئەگەر ترستان هەبوو کە بە دادپەروەری لە نێوانیاندا نەجولێنەوە، تەنها یەك ئافرەت مارە بکەن.

(وَلِلْعَبْدِ) هەروەها دروستە بۆ کۆیلە (بَيْنَ اثْنَتَيْنِ) کە دوو ئافرەتی هەبن لە یەك کاتا، چونکە کۆیلە بە نیوەیئازاد داندراوەو سەحابەش-خوا لێیان ڕازی بێ- لە سەر ئەوە یەکدەنگن.

(وَلاَ يَنْكِحُ الْحُرُّ أَمَةً) دروست نیە پیاوی ئازاد ئافرەتی کۆیلە، واتە: (جارية) لە خۆی مارە بکا (إِلاَّ بِشَرْطَيْنِ) تەنها بە دوو مەرج دروستە:

یەکەم: (عَدَمُ صَداقِ الْحُرَّةِ) توانای نەبێ مارەیی ئافرەتێکی ئازاد بدا.

دووەم: (وَخَوْفُ الْعَنَتِ) مەترسی هەبێ کە تووشی زینا ببێ، وە هەروەها ئەبی کۆیلەکە موسوڵمان بێو، نابێ هیچ ئافرەتی ئازادی لە ژێر مارەییدا بێ.

وَنَظَرُ الرَّجُلِ إِلَى الْمَرْأَةِ عَلَى سَبْعَةِ أَضْرُبٍ، أَحَدُهَا: نَظَرُهُ إِلَى أَجْنَبِيَّةٍ لِغَيْرِ حاجَةٍ فَغَيْرُجائِزٍ. وَالثَّانِي: نَظَرُهُ إِلَى زَوْجَتِهِ أَوْ أَمَتِهِ فَيَجُوزُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَاعَدَا الْفَرْجَ مِنْهُما.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو مەرجانە بۆ ئەوە بوو: کە(جاریة)ی کەسێکیتر لە خۆی مارە بکا، بەڵام (جاریة)ی خۆی ئەو مەرجانەی ناوێ‌و بە بێمارەکردن دروستە جیماعی لەگەڵ بکا.

﴿ باسی تەماشاکردنی ئافرەت‌و پیاو ﴾

(وَنَظَرُ الرَّجُلِ) تەماشاکردنی پیاوی بلۆغ بوو (إِلَى الْمَرْأَةِ) بۆ ئافرەت (عَلَى سَبْعَةِ أَضْرُبٍ) حەفت بەشە (أَحَدُها) یەکەم: (نَظَرُهُ) تەماشاکردنی پیاوە (إِلَى أَجْنَبِيَّةٍ) بۆ ئافرەتی بێگانە (لِغَيْرِ حاجَةٍ) بە بێ‌پێویستی (فَغَيْرُ جائِزٍ) ئەو تەماشاکردنە دروست نیە، هەرچەند دەماریشی هەڵنەستێ، یان ئافرەتەکە پیرو ناشیرین بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ ئەی پێغەمبەرﷺ بە پیاوانی خاوەن باوەڕ بڵێ: با چاوی خۆیان بنوقێنن‌و تەماشای ئافرەتی بێگانە نەکەن‌و داوێنی خۆیان بپارێزن‌و لە حەرام بە کاری نەهێنن.

﴿ئاگاداری﴾: حەرامە ئافرەت تەماشای پیاوی بێگانە بکا، هەروەها واجبە گشت ئەندامەکانی خۆی داپۆشێ ئەگەر بزانێ پیاوی بێگانە تەماشای ئەکا، واتە: ئەو زانایانەی فەرموویانە: (واجب نیە ئافرەت ڕووخساری‌خۆی داپۆشێ بەڵکو سوننەتە). مەبەستیان ئەوەیە: بەو مەرجەی دڵنیابێ کە پیاوی بێگانە تەماشای ناکا، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾ ئەی پێغەمبەرﷺ بە ئافرەتانی خاوەن باوەڕ بڵێ: با چاوی خۆیان بنوقێنن‌و تەماشای پیاوی بێگانە نەکەن، داوێنی خۆیان بپارێزن‌و لە حەرام بە کاری نەهێنن.

هەر لە دوای ئەو ئایەتەش خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ...﴾ پێیان بڵێ: با جوانی‌خۆیان بۆ هیچ کەسێك ئاشکرا نەکەن جگە لە مێردی خۆیان‌و...تا کۆتایی مەحرەمەکانی خۆیان.

ئەمەش شتێکی ئاشکرایە: کە ڕووخسار جوانترین ئەندامی ئافرەتە، کەوابوو: ئەبێ ئەو جوانی‌یە لە بێگانە بشارێتەوە ﴿عَنْ أَسْماءَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كُنَّا نُغَطِّي وُجُوهَنا مِنَ الرِّجالِ﴾ رواه الحاكم على شرط الشيخين، (أسماء) ئەفەرموێ: ئێمە ڕووخساری خۆمان لە پیاوی بێگانە دائەپۆشی، واتە: لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ.

(وَالثَّانِي) دووەم: (نَظَرُهُ إِلَى زَوْجَتِهِ) تەماشاکردنی پیاوە بۆ ژنی خۆی (أَوْ أَمَتِهِ) یان بۆ (جاریة)ی خۆی (فَيَجُوزُ أَنْ يَنْظُرَ) دروستە تەماشای هەموو لەشیان بکا (إِلَى ماعَدَا الْفَرْجَ مِنْهُما) جگە لە ئەندامی میزکردن نەبێ، واتە: تەماشاکردنی ئەندامی میزکردن هی ئافرەتی خۆی مەکروهە‌و حەرام نیە.

وَالثَّالثُ: نَظَرُهُ إلىَ ذَوات مَحارِمه أوْ أَمَته الْمُزَوَّجَة فَيَجُوزُ فِيمَاعَدا مـا بَـيْنَ السُّـرَّة وَالرُّكْبَـة. وَالرَّابِـعُ: اَلنَّظَـرُ لأَجْـلِ النِّكـاحِ فَيَجُـوزُ إلىالْوَجْـه وَالْكَفَّـيْنِ. وَالْخـامِسُ: اَلنَّظَـرُ لِلْمُـداواة فَيَجُـوزُ إلىَالْمَواضِـعِ الَّتـى يَحْتـاجُ إلَيْهَـا. وَالسَّادِسُ: اَلنَّظَرُ لِلشَّهادَة أوْ لِلْمُعامَلَة فَيَجُوزُ النَّظَرُ إلَى الْوَجْه خَاصَّةً.

(وَالثَّالِثُ) سـێیەم: (نَظَرُهُ) تەماشاکردنی پیاوە (إلَى ذَواتِ مَحارِمِه) بـۆ ئـەو ئافرەتانـەی مەحرەمی خۆیەتی: وەکو دایكو خوشكو كیژو پـوور (أوْ أَمَتِـهِ الْمُزَوَّجَـة) هـەروەها بـۆ (جاریة)ی خۆی کە لە کەسێکی‌تری مارە کردوە (فَيَجُوزُ) دروستـە بنـوارێ (فِيما عَدا ما بَيْنَ السُّرَّةِ وَالرُّكْبَةِ) بۆ هەموو ئەندامیان جگە لە نێوان ئەژنۆ و ناوکیان نەبێ، بەڵام ئەگەر دەماری هەڵئەستا، حەڕامە تەماشای دەستو ڕووخساریشیان بکا.

(وَالرَّابِعُ) چوارەم: (اَلنَّظَرُ) تەماشاکردنی ئافرەتە (لأَجْلِ النِّكاحِ) بۆ ئەوەی لە خۆی مـارە بکا (فَيَجُونُ) دروستە تەماشـای بکـا، بـەڵکو سـوننەتە (إلَـى الْوَجْـهِ وَالْكَفَّيْنِ) تەماشـای ڕووخسـارو لەپـە دەسـتەکانی بکـا، چـونکە جـوانی لـە ڕووخسـاری دەرئەکـەوێو نـەرمو نۆڵیش لە دەستەکانی دەر ئەکـەوێ ﴿عَنِ الْمُغِيرَةِ﵁: أَنَّهُ خَطَبَ امْرَأَةً فَقالَ النَّبِـيُّ ﷺ: أُنْظُرْ إلَيْها فَإنَّهُ أَحْرَى أَنْ يُؤْدَمَ بَيْنَكُمـا﴾ رواه‌الترمذي، (مُغيرة) ژنێکـی داخـواز کـرد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: تەماشای بکە، چونکە ئەو تەماشـاکردنە ئەبێتـە هـۆی گونجـانو بەردەوامبوونی خۆشەویستی لە نێوانتاندا.

ئینجا بزانە: دروستە زیاتر لە جارێكو دوو جار تەماشای بکا بـە نیـازی مـارەکردن، جـا ئەگەر نەگونجا بەخۆی تەماشای بکا، با دایکی‌خۆی، یان خوشکی‌خۆی، یان مەحرەمێکی ئافرەتەکە بنێرێ تاکو لە جیاتی‌ی تەماشای بکاو پـێ‌ی بڵێ چۆنە.

(وَالْخامِسُ) پێنجەم: (اَلنَّظَرُ لِلْمُداواةِ) تەماشـاکردنی ئافرەتـە بـۆ دەرمـانکردن (فَيَجُونُ) دروستە بۆ پیاو و ئافرەت (إلَى الْمَواضِعِ الَّتى) تەماشای ئەو شوێنانەی‌یەکتری بکـەن کـە (يَحْتاجُ إلَيْها) پێویستیان بە دەرمانکردن هەیە، بەو مەرجەی بۆ ئەو جـۆرە دەرمانکردنـە ئافرەت دەست نەکەوێو لە کاتی دەرمانکردن مەحرەمێك، یان ئـافرەتێکی‌تر لـەوێ بـێ، بەڵام تا موسوڵمان هەبێ، نابێ لە لای‌کافر خۆی دەرمان بکا.

(وَالسَّادِسُ) شەشـەم: (اَلنَّظَرُ) تەماشاکردنە (لِلشَّهادَةِ) بۆ شاهیدی لە سەردانو بۆ کردنـە شاهید (أوْ لِلْمُعامَلَةِ) یان بۆ کرینو فرۆشتنو ئاڵوگۆڕی‌یـەکانی‌تر (فَيَجُـوزُ النَّظَـرُ) دروسـتە تەماشای یەکتری بکـەن (إلَـى الْوَجْـهِ خاصَّـةً) تـەنها تەماشـای ڕووخسـار بکـەن، چـونکە ئادەمیزاد بە ڕووخسار ئەناسرێتەوە.

وَالسَّابِعُ: اَلنَّظَرُ إِلى الأَمَةِ عِنْدَ ابْتِياعِهَا فَيَجُوزُ إِلَىَ الْمَواضِعِ الَّتِي يَحْتاجُ إِلَى تَقْلِيبِهَــا.
(فَصْلٌ) وَلاَ يَصِحُّ عَقْدُ النِّكَاحِ إِلاَّ بِوَلِيٍّ وَشاهِدَيْ عَدْلٍ،

(وَالسَّابِعُ) حەفتەم: (اَلنَّظَرُ إِلَىالأَمَةِ) تەماشاكردنی(جارية)یە، واتە: كۆیلە (عِنْد إِبْتِياعِها) كاتی كڕینی (فَيَجُوزُ) دروستە (إِلَى الْمَواضِعِ الَّتِي) تەماشای ئەو شوێنانەی بكا كە (يَحْتاجُ إِلَى تَقْلِيبِها) پێویستیان بە هەڵگێڕو وەرگێڕ هەیە، جگە لە ئەژنۆ و ناوك.

﴿پاشكۆ﴾ بزانە: تەماشاكردنی ڕووخسار لە كاتی فێركردنیخوێندن، یان فێركردنی كاركردن دروستە، بەو مەرجەی ئەو جۆرە فێركردنە پێویست بێو لە پەنای پەردەوە نەگونجێو هیچ مەحرەمیخۆی نەبێ فێری بكا.

ئینجا بزانە: حەڕامە ئافرەتی موسوڵمان ڕێگا بدا ئافرەتی كافر تەماشای بكا، هەروەها حەڕامە ئافرەتو پیاوی بێگانە دەست لە هەر ئەندامێكی یەكتری بدەنو حەڕامە دەست بخەنە دەستی یەكتر، هەروەها حەڕامە دوو ئافرەت، یان دوو پیاو لەگەڵ یەكتری بخەون بە ڕووتی، یان بە جلەوە ئەگەر دەماریان لێك هەڵسێ، هەروەها حەڕامە پیاو تەماشای عەوڕەتی پیاو بكا، ئافرەت تەماشای عەوڕەتی ئافرەت بكا، كە لە باسی نوێژ باسمان كرد.

هەروەها كە منداڵەكان تەمەنیان بووە دە ساڵ، واجبە: نێر و مێ لێك جیا بكرێنەوە لە خەوتن، جا بابو كیژ بن، یان دایكو كوڕ بن، یان خوشكو برا بن، هەر وەك لە (باسی پەروەردەیمنداڵ)دا بە بەڵگەوە ڕابرا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ڕوكنەكانی ژن مارە كردن ﴾

بزانە: ژن مارەكردن لە پێنج ڕوكن پێك دێ: یەكەم: مێرد. دووەم: ژن. سێیەم: (وَلِی)، واتە: سەرپەرشتكاری ژن. چوارەم: دوو شاهید. پێنجەم: گفتوگۆی مارەبڕین.

ئینجا بزانە: مەرجە-بۆ دروستبوونی مارەكردن- بزاندرێ: ئەو ژنە لەو پیاوە حەڵاڵەو ئەبێ دیاری بكرێ ژنەكە كامەیەو پیاوەكە كامەیە، نابێ هیچیان لە ژێر ئیحرامدا بنو نابێ مارەبڕینەكە بە زۆرەملێ بێو نابێ ئافرەتەكە لە ژێر مارەو (عِدَّة)ی كەسێكیتردا بێ.

﴿ باسی وەلیو شاهید ﴾

(وَلاَ يَصِحُّ) دروست نیە (عَقْدُ النِّكَاحِ) مارەبڕین (إِلاَّ بِوَلِيٍّ) تەنها بە مارەبڕینی (وَلِی) -واتە: بە سەرپەرشتكاری ئافرەتەكە- نەبێو (وَشاهِدَيْ عَدْلٍ) تەنها بە ئامادەبوونی دوو شاهیدی دادپەروەر نەبێ ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَاللهُ عَنها: عَنِ النَّبِـیﷺ: لاَ نِكــاحَ إِلاَّ بِــوَلِيٍّ وَشاهِدَیْ عَدْلٍ﴾ رواهأحمد وابن حبان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هیچ مارەبڕینێك دروست نیە تەنها بە (وَلِی)و دوو شاهیدی دادپەروەر نەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: ئەگەر ئافرەت بلۆغی بوو و عاقڵ بوو، سەریەخۆیەو بۆی دروستە: هەر بەخۆی-لە لای دوو شاهید- خۆی لە پیاوێك مارە بكا،

وَيَفْتَقِرُ الْوَلِيُّ وَالشَّاهِدانِ إِلَى سِتَّةِ شَرائِطَ: اَلإِسْلاَمُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورَةُ، وَالْعَدالَةُ. إِلاَّ أَنَّهُ لاَ يَفْتَقِرُ نِكاحُ الذِّمِّيَّةِ إِلَى إِسْلاَمِ الْوَلِيِّ، وَلاَ نِكاحُ الأَمَةِ إِلَى عَدالَةِ السَّيِّدِ.

هەم بۆی دروستە یەكێكیتر بكاتە وەكیل: تاكو لە پیاوێك مارەی بكا، وە لەو دوو مەسەلەیەدا جیاوازی كچو بێوەژن نیە.

(وَيَفْتَقِرُ الْوَلِيُّ) پێویستی هەیە (وَلِی)ی ژنەكە (وَالشَّاهِدانِ) وە هەردوو شاهیدەكان (إِلَى سِتَّةِ شَرائِطَ) شەش مەرجیان لێبێنە جێ:

یەكەم: (الإِسْلاَمُ) موسوڵمان بن، واتە: كافر نابێتە شاهیدو، نابێ ژنیش لە یەكێكیتر مارە بكا. دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغیان بووبێ. سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عاقڵ بن، واتە: منداڵو شێت نابنە شاهیدو ناتوانن ژنیش مارە بكەن: نە لە خۆیانو نە لە كەسێكیتر، هەروەها ئەو كەسەی لە بەر پیری هۆشی تێك چووە، نابێ ژن مارە ببڕێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ، واتە: كۆیلە نابێتە شاهیدو نابێتە (وَلی)ی ژنەكە. پێنجەم: (وَالذُّكُورَةُ) نێرینە بن، واتە: ئافرەت نابێتە شاهیدی مارەبڕینو ناشتوانێ مارەی ژن ببڕێ.

شەشەم: (وَالْعَدالَةُ) دادپەروەر بن، واتە: گوناهیگەورەیان نەبێو سوور نەبن لە سەر گوناهی بچووكو خوو و ڕەووشتی نالەباریان نەبێ، كەوابوو: (فاسق) نابێتە شاهیدو نابێ مارەی ژنیش ببڕێ.

(إِلاَّ أَنَّهُ) بەڵام ئەو جیاوازییە هەیە (لاَ يَفْتَقِرُ نِكاحُ الذِّمِّيَّةِ) پێویست نیە بۆ مارەبڕینی ئافرەتی كافری ژێر پەیمان (إِلَى إِسْلاَمِ الْوَلِيِّ) كە (وَلی)یەكەی موسوڵمان بێ (وَلاَ نِكاحُ الأَمَةِ) هەروەها پێویست نیە بۆ مارەبڕینی (جارية)، واتە: كۆیلە (إِلَى عَدالَةِ السَّيِّدِ) كە گەورەكەی دادپەروەر بێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبیئیمامی(حنفی)دا دروستە: بە دوو شاهیدی فاسقو بە (وَلی)ی فاسق ئافرەت مارە ببڕێ، وە زۆر لە زانایانی مەزهەبی(شافعي)ش ئەو (فتوا)یەیان داوە، كەوابوو: بۆ ئەم سەردەمە چارەمان نیە ئەبی بە فەرموودەی ئەوانە ڕەفتار بكەین، چونكە دادپەروەر ئەمڕۆ كەم دەست ئەكەوێ، جا پێویستە: ژنو مێردو (وَلی)و شاهیدەكان-گشتیان-لەو فەرموودەیە ئاگادار بكرێنو بڵێن: ئێمە بەم (فتوا)یە ڕازین: كە (دروستە ژن مارە بكرێ بە شاهیدی فاسق و بە وەلی فاسق). بۆ ئەوەی مارەبڕینەكە دروست ببێ.

﴿ئاگاداریەكیتر﴾: مەرجە: ئەبی شاهیدەكان گوێیان لە گفتوگۆی مارەبڕین ببێو نابێ كوێر بنو ئەبی ژنو مێردەكە بناسن، جا ئەوەش بزانە: دروستە كوڕی ژنو مێردەكە، یان باپیرەی ژنو مێردەكە، یان مامیهەردووكیان، یان برایان، یان دوژمنیان، یان باوكیمێردێكی بالغبوو- ئەوانە- گشتیان دروستە ببنە شاهیدی مارەبڕین.

﴿ باسی گفتوگۆی ماره برِین ﴾

پێویسته له دانیشگای مارەبڕیندا چوار کەس ئامادە بن: دووانیان شاهید بن و گوێ له گفتوگۆ بگرن. وه یەکێکیان (وَلی)ی ئافرەتەکە بێ-یان وەکیلی (وَلی)یەکە بێ- بۆ ئەوەی گفتوگۆیەکە بکا. وه یەکێکیان مێردەکە-یان وەکیلی مێردەکە-بێ و وەڵامی گفتوگۆیەکە بداتەوە.

ئینجا بزانە: سوننەتە یەکێك لەو چوارانە، یان کەسێکی‌تر-پێش ماره برین- ئەم ووتارە بخوێنێتەوە: ﴿إنَّ الْحَمْدَ لله نَحْمَدُهُ وَنَستَعينُهُ وَنَستَغفِرُهُ وَنَعُوذُ به من شُرُورِ أنْفُسنا مَنْ يَهْدِ اللهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلاَهادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أن لاَّإلَهَ إلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَـهُ وَأَشْهَدُ أنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، (يَاأَيُّهَاالنَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحدَةٍ وَخَلَقَ مِنهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنهُمَا رِجَالاً كَثيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوااللهَ الَّذى تَسَاءَلُونَ به وَالأَرْحَامَ إنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا)، (يَاأَيُّهَاالَّذينَ آمَنُوااتَّقُوااللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ إلاَّ وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ)، (يَاأَيُّهَاالَّذينَ آمَنُوااتَّقُوااللهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَديدًا، يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًاعَظِيمًا)﴾ رواه أصحاب السنن.

هەروەها بزانە: پێویستە بۆ مارەبڕین: یەکێك لەم دوو ووشانە بگوترێ-کە لە قورئانی پیرۆزدا بە کار هاتون-کە ووشەی (تَزْوِيج)ە واتە: لەگەڵ جووتکردن، یان ووشەی (إنْكاح)، واتە: کردنە ژن ﴿عَنْ جابرٍ ﷺ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: إتَّقُوااللهَ فِي النِّسَاءِ فَإنَّكُمْ أخَذْتُمُوهُنَّ بِأمانِ اللهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِاللهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە خوا بترسن لەگەڵ ژنەکانتان باش بن، چونکە بە ئەمینداریەتی خوا ئەوانتان وەرگرتون و بە ووشەی خوای گەورە داوێنی ئەوانتان حەڵاڵ کردوە.

ئینجا بزانە: گۆڕینی ئەو دوو ووشەیە بۆ هەموو زمانێکی‌تر دروستە، بۆ وێنە: کاك نەوزادی باوکی کیژەکە بڵێ: (کاك ئازاد، ئەوا خانزادی کیژم کردە ژنی تۆ و لەگەڵ تۆم جووت کرد بە دە میسقالی زێڕ مارەیی). ئینجا کاك ئازاد وەڵام بداتەوەو بڵێ: (قبوڵم کرد خانزادی کیژت بە ژن بۆ خۆم و بە جووت لەگەڵ خۆم بەو مارەییەی گوتمان).

وە ئەگەر وەکیل مارەی ئەبڕی، با وەکیلەکە بڵێ: (ئەوا خانزادی کیژی کاك نەوزادم بە وەکیلایەتی‌وی کردە ژنی تۆ و لەگەڵ تۆم جووت کرد بە ئەومەندە مارەییە). ئینجا مێردەکەش لە وەڵامدا بڵێ: (قبوڵم کرد خانزادی کیژی کاك نەوزاد بە جووت لەگەڵ خۆم بە ژن بۆ خۆم...).

یان بڵێتە وەکیلی‌مێردەکە: (ئەوا خانزادی کیژم دایە کاك ئازاد بە ژنایەتی و لەگەڵ ئەویم جووت کرد...). ئینجا وەکیلی‌کاك ئازاد لە وەڵامدا بڵێ: (قبوڵم کرد خانزادی

(فَصْلٌ) وَأَوْلَى الْوُلاَةِ اَلأَبُ، ثُمَّ الْجَدُّ أَبُ اْلأَبِ، ثُمَّ اْلأَخُ لِلأَبِ وَاْلأُمِّ، ثُمَّ اْلأَخُ لِلأَبِ، ثُمَّ اِبْنُ اْلأَخِ لِلأَبِ وَاْلأُمِّ، ثُمَّ إِبْنُ اْلأَخِ لِلأَبِ، ثُمَّ الْعَمُّ، ثُمَّ ابْنُهُ عَلَى هَذَاالتَّرْتِيبِ،

کیژی تۆ بە ژن بۆ کاك ئازاد و بە جووت لەگەڵ کاك ئازاد بە وەکیلایەتی‌وی بە ئەوەندە مارەییە).

﴿پاشکۆ﴾: لە دوای مارەبڕین سوننەتە پیرۆزبایی لە ژن‌و مێردەکە بکرێ‌و دوعای باشیان بۆ بکرێ‌و بڵێ: ﴿بَارَكَ اللهُ لَكَ وَبارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُما فِيْ خَيْرٍ﴾ رواه الترمذي، خوا لە یەکتریتان پیرۆز بکاو بە خۆشی‌و شادی لەگەڵ یەکتریتان کۆ بکاتەوە.

ئینجا کە ژنەکەی گواستەوەو چوونە ژووری زاواو بووك، سوننەتە زاوا مووی پێشە سەری بووکەکە بگرێ‌و بڵێ: خوا لە یەکتریمان پیرۆز بکاو بە خۆشی لەگەڵ یەکتریمان کۆ بکاتەوە. ئینجا بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَها وَخَيْرَ ما جَبَلْتَها عَلَيْهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِـــنْ شَرِّها وَشَرِّ ما جَبَلْتَها عَلَيْهِ﴾ رواه‌ابوداود.

ئینجا هەموو جارێك کە ویستیان جیماع بکەن، با نەختێك ماچ‌و دەستبازی بکەن‌و هەردووکیان پێش جیماعکردن بڵێن: ﴿بِسْمِ اللهِ أَللّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطانَ مَا رَزَقْتَنَا﴾ رواه‌الشيخان. جا ئەگەر پیاوەکە پێشدا ڕەحەت بوو و ئاوی هات، با هەڵنەستێ تا ئافرەتەکەش ڕەحەت ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: خۆ ڕەحەتکردنی ژن‌و مێرد بە دەستی یەکتری، یان بە هەر ئەندامێکی‌تری یەکتری دروستە، بەڵام خۆ ڕەحەتکردن بە دەستی خۆی، یان کەسێکی‌تر، یان بە ئەندامێکی‌تری لەش دروست نیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِفُــرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلاَّ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ﴾ ئەو کەسانەی داوێنی خۆیان ئەپارێزن جگە لە ڕابواردنی لەگەڵ ژنەکانی خۆیان...ئەوانە لە بەهەشتدا ڕێزدارن.

هەروەها پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ﴾ رواه‌الشيخان، هەر کەسێك توانای ژن هێنانی نەبوو، با بەڕۆژوو بێ. واتە: ئەگەر خۆ ڕەحەتکردن بەم جۆرە دروست بووایە، پێغەمبەرﷺ ڕێگای ئەداو فەرمانی بەڕۆژووبوونی نەئەدا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی لە پێشترین(وَلِی) بۆ مارە بڕین ﴾

(وَأَوْلَى‌الْوُلاَةِ) لەپێشترین (وَلِی) بۆ مارەبڕین (اَلأَبُ) باوکی ژنەکەیە (ثُمَّ الْجَدُّ أَبُوالأَبِ) ئینجا ئەگەر باوکی نەبوو، باوکی باوك (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا برای ژنەکە لە دایك‌و باوکی (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ) ئینجا برای ژنەکە تەنها لە باوکی (ثُمَّ إِبْـنُ الأَخِ لِـلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا کوڕەبرای لە دایك‌و باوکی (ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ) ئینجا کوڕەبرای لە باوکی (ثُمَّ الْعَمُّ) ئینجا مامی لە دایك‌و باوکی، ئینجا مامی لە باوکی (ثُمَّ ابْنُهُ) ئینجا کوڕەمام (عَلَى‌هَذَاالتَّرْتِيبِ) لە سەر ئەو ڕیزە، واتە: کوڕە مامی لە دایك‌و باوکی لەپێشترە لە کوڕە مامی تەنها لە باوکی.

فَــإذا عُــدِمَت الْعَصَــباتُ فَــالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ، ثُــمَّ عَصَــباتُهُ، ثُــمَّ الْحــاكِمُ.
وَلاَيَجُوزُ أَنْ يُصَرِّحَ بخطْبَة مُعْتَدَّة، وَيَجُوزُ أَنْ يُعَرِّضَ لَها، وَيَنْكحَها بَعْدَ الْقضاء عدَّتها.

(فَإذا عُدِمَتِ الْعَصَبَاتُ) هەر کاتێك ئەو خزمانەش نەبون (فَـالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ) ئـەو گەورەیـەی لە کاتی خۆی ئافرەتەکەی ئازاد کردوە، مارەی ئەبڕێ (ثُمَّ عَصَباتُهُ) ئینجا ئەگەر ئەویش نەبوو، خزمەکانی وی (ثُمَّ الْحاكِمُ) ئینجا ئەگەر خزمی نەبون، (قازی) مارەی ئەبڕێ.

﴿ئاگـاداری﴾: شـیربایی وەرگـرتن حەرامـە، واتـە: (وَلِـی)یژنەکـە بڵـێ: کیژەکـەم، یـان خوشکەکەمت لێمارە ناکەم تا ئەوەندەم نەدەیێ. هەرچەند بەو نیـازەش وەریبگـرێ کـە بۆ خۆی، یان بۆ کەسێکی‌تری بە ژن بداتەوە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: قالَ اللهُ تَعالَى: ثَلاثَةٌ أَنا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقيامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِي ثُمَّ غَدَرَ، وَرَجُلٌ باعَ حُرّاً فَأَكَـلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ إِسْتَأْجَرَ أَجِيراً فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُعْطِهِ أَجْرَهُ﴾ رواه البخـاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوای گەورە لە حەدیسی(قُدْسِی)دا فەرموویەتی: سێ جـۆرە کـەس هەنـە مـن بەخۆم لە سەریان داواکارم لە ڕۆژی قیامەتدا: یەکەم: ئەو کەسەی لـە سـەر دەسـتی مـن پەیمانێك بدا، ئینجا خیانەتکاری بکا. دووەم: ئەو کەسەی ئادەمیزادێکی‌ئازاد بفرۆشـێو پارەی وەربگرێ. سێیەم: ئـەو کەسـەی کرێکارێـك بـە کـرێ بگـرێو ئیشـەکەی پێ‌بکـاو کرێیەکەی نەداتێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر دوو (وَلِـی)، یـان زیـاتر کـۆ بونـەوە: وەکـو دوو بـرا، یـان دوو مـام، سوننەتە کامەیان زاناترەو تەمـەنی زۆرتـرە ئـەو مـارەی بـبڕێ، بـەڵام ئەگـەر ئافرەتەکـە یـەکێکیانی ئیـزن داو لـە پیـاوێکی هاوچەشـنی‌خۆی مـارە کـرد، ئـەوە دروسـتەو نابـێ ئەوانی‌تر ناڕەزایی دەربڕن.

﴿ باسی خوازبێنی ﴾

(وَلاَ يَجُوزُ) دروسـت نیـە (أَنْ يُصَرِّحَ) مەبەسـتی خـۆی ئاشـکرا بکـا (بِخِطْبَةِ مُعْتَدَّةٍ) بـۆ داخوازی ئافرەتێکی وەها: کە هێشتا لە ژێر(عِدَّة)دا بێ، جا مێـردی مردبـێ، یـان تـەڵاقی دابێ، بەڵام (وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يُعَرِّضَ لَها) بە پێچ و پەنا داخـوازی بکـا، وەك بڵـێ: تـۆ ئافرەتێکی جوانی، تۆ بـێ‌مێرد نامێنیتـەوە (وَيَنْكِحَها) ئینجـا مـارەی بکـا (بَعْدَ إِنْقِضاءِ عِدَّتها) پاش کۆتایی هاتنی(عِدَّة)کانی.

﴿ئاگـاداری﴾: حەرامـە داخـوازی‌کردنی ئـافرەتێکی مـارەبڕاو، جـا گوازترابێتـەوە بـۆ مێردەکەی، یـان نـا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَيْسَ مِنَّا مَنْ خَبَّبَ امْرَأَةً عَلَـى زَوْجِهَا﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو کەسە لە ئوممەتی ئێمە نیە کە دڵـی ژنێك تێك بدا لە سەر مێردەکەی‌خۆی.

وَالنِّساءُ عَلَى ضَرْبَيْنِ: ثَيِّبات وَأبْكار، فَالْبِكْرُ: يَجُوزُ لِلأَبِ وَالْجَدِّ إِجْبارُها عَلَى النِّكاحِ، وَالثَّيِّبُ: لاَ يَجُوزُ تَزْوِيجُها إِلاَّ بَعْدَ بُلُوغِها وَإِذْنِها.

هەروەها: حەرامە داخوازی بە سەر داخوازی کەسێکیتردا بکا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَيَخْطُب الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَتْرُكَ الْخاطِبُ قَبْلَهُ أَوْ يَأْذَنَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ پیاوی موسوڵمان داخوازی بە سەر داخوازی برایخۆیدا بکا، تا ئەوە واز ئەهێنێ، یان ئیزنی ئەدا.

هەروەها ئەگەر کەسێك پرسو ڕای پێکرا دەربارەی پیاوێك، یان ئافرەتێك: ئایا بۆ ژنو مێردایەتی چۆنە؟ واجبە کەموکوڕیەکانی ئەو پیاوە، یان ئەو ئافرەتە بە ڕاستی بڵێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلْمُسْتَشارُ مُؤْتَمَنٌ﴾ رواه اصحاب السنن، پرس پێکراو بە ئەمین داندراوە، کەوابوو: نابێ خیانەت بکا.

﴿ باسی مارەبڕینی کچو بێوەژن ﴾

(وَالنِّساءُ) ئافرەتان دەربارەی مارەبڕین (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو جۆرن: یەکەمیان: (ثَيِّبات) بێوەژنن، واتە: جارێك جیماعی لەگەڵ کرابێ، جا بە حەڵاڵی، یان بە حەرامی. دووەمیان: (وَأبْكارٌ) کچن، واتە: لە ژیانیا جیماعی لەگەڵ نەکرابێ.

(فَالْبِكْرُ) جا ئافرەتی کچ (يَجُوزُ) دروستە (لِلأَبِ وَالْجَدِّ) بۆ باوكو باپیرەی (إِجْبارُها عَلَى النِّكاحِ) بە بێئیزن مارەی ببڕن، جا بلۆغی بوبێ، یان نا ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَزَوَّجَها وَهِيَ بِنْتُ سِتِّ سِنِينَ وَدَخَلَ بِها وَهِيَ بِنْتُ تِسْعٍ﴾ رواه الشيخان، (عائِشَة) -خوا لێی ڕازی بێ- فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ لە خۆی مارە کردم تەمەنم شەش ساڵان بوو، کە گواستمیەوە تەمەنم نۆ ساڵان بوو.

ئینجا بزانە: بەم چوار مەرجانە دروستە باوكو باپیرە بە بێئیزن کیژەکە مارە ببڕن: یەکەم: مێردەکە هاوچەشنی ئافرەتەکە بێ. دووەم: لە کاتی مارەبڕین ئەبێ مێردەکە بە ئەندازەی مارەیی‌هاووێنەی ئەو ئافرەتە ماڵی هەبێ. سێیەم: نابێ دوژمنایەتی لە نێوان ئافرەتەکەو پیاوەکەدا هەبێ. چوارەم: نابێ دوژمنایەتی بە ئاشکرا لە نێوان ئافرەتەکەو باوكو باپیرەدا هەبێ. بەڵام ئەگەر ئافرەتەکە ئیزن بداو بە بێ ئەو مەرجانە ڕازی ببێ، ئەوە دروستە مارە بکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لە باوكو باپیرە هیچ (وَلِی)یەکیتر ناتوانێ ئافرەت بە بێئیزن مارە ببڕێ.

(وَالثَّيِّبُ) ئافرەتی بێوەژن (لاَ يَجُوزُ) دروست نیە (تَزْوِيجُها) هیچ کەسێك مارەی ببڕێ (إِلاَّ بَعْدَ بُلُوغِها) تا بلۆغی نەبێ، ئەگەر منداڵ بێ (وَإِذْنِها) وە تا بە زوبانیخۆی ئەڵێ: ئیزنە مارەم بکەن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَتُنْكَحُ الأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ وَلاَالْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ وَإِذْنُها سُكُوتُها﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دروست نیە

(فَصْلٌ) وَالْمُحَرَّمَاتُ بِالنَّصِّ أَرْبَعَ عَشَرَةَ، سَبْعٌ بِالنَّسَبِ: وَهُنَّ الْأُمُّ وَإِنْ عَلَتْ، وَالْبِنْتُ وَإِنْ سَفَلَتْ، وَالْأُخْتُ، وَالْخَالَةُ،

بێوەژن مارە ببڕێ تا داوای فەرمانی لێئەکرێ، واتە: تا ئەڵێ مارەم بکە، هەروەها کچ نابێ مارە ببڕێ تا داوای ئیزنی لێئەکرێ، وە بێدەنگبوونی کچ ئیزندانە. واتە: ئەگەر پرسیان پێکردو بێدەنگ بوو، نیشانەی ئەوەیە کە ڕازیە مارە بکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: تەنها بۆ باوكو باپیرە دروستە ژنێك، یان زیاتر لە کوڕی خۆیان -کە بلوغی نەبوبێ- مارە ببڕن، بەلام لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا-خوا لێی ڕازی بێ- بۆ هەموو (وَلِی)یەکان دروستە ژن لە منداڵ مارەبکەن‌و هەم ئافرەتیمنداڵ لە یەکێکیتر مارە بکەن، بەو مەرجەی هاوچەشنی خۆی بێ‌و مارەییەکەی لە هاوێنەکانیخۆی کەمتر نەبێ، ئەگینا: مارەبڕینەکە دروست نیە.

﴿ باسی هاوچەشنی ﴾

مەبەست بە هاوچەشنی ئەوەیە: مێردەکە لە پێنج سیفەتدا وەکو ژنەکە بێ، یەکەم: لەو بێکەموکوڕیانەی ئەبنە هۆی پەشیمانبوونەوە. دووەم: ئازاد بێ. سێیەم: ڕەسەنایەتی باوكو باپیر. چوارەم: ئاین پەروەری. پێنجەم: کاروپیشە.

ئینجا بزانە: ئەو هاوچەشنییە مافی ئافرەتەکەو مافی (وَلِی)یەکەیەتی، کەوابوو: ئەگەر باوك، یان باپیرە کچێکیان لە پیاوێك مارە کرد کە لە یەکێك لەو سیفەتانەدا هاوچەشنی نەبو: وەك کچێکی منداڵ لە پیاوێکی بالغی گوناهبار مارە بکەن، ئەوە دروست نیە، بەلام ئەگەر ئافرەتەکەو (وَلِی)یەکەی وازیان لەو مافە هێناو هەردووکیان بەم مارەبڕینە ڕازی بون، ئەوە دروستە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەو ئافرەتانەی حەرامن پیاو لە خۆیان مارە بکا ﴾

(وَالْمُحَرَّمَاتُ) ئەو ئافرەتانەی کە حەرامن پیاو لە خۆیان مارە بکا (بِالنَّصِّ) بە فەرموودەی خوای گەورە (أَرْبَعَ عَشَرَةَ) چواردە ئافرەتن: (سَبْعٌ) حەفتیان لەوانە (بِالنَّسَبِ) بە هۆی خزمایەتینەژاد حەرامن (وَهُنَّ) ئەو حەفتانە ئەمانەن:

یەکەم: (اَلْأُمُّ) دایکیخۆیەتی (وَإِنْ عَلَتْ) هەرچەند بەرەو سەرەوەش بێ: وەکو دایکی دایكو دایکی باوك.

دووەم: (وَالْبِنْتُ) کیژی خۆیەتی (وَإِنْ سَفَلَتْ) هەر چەند بەرەو خواریش بێ: وەکو کیژیکوڕو کیژیکیژ... هتد.

سێیەم: (وَالْأُخْتُ) خوشکی خۆیەتی: جا لە دایكو باوکی بێ، یان تەنها لە باوکی بێ، یان تەنها لە دایکی بێ.

چوارەم: (وَالْخَالَةُ) ئەو پوورەیە کە خوشکیدایکیەتی، یان خوشکیداپیریەتی: جا لەدایكو باوکی بێ، یان لەدایکی، یان لە باوکی.

وَالْعَمَّةُ، وَبِنْتُ الْأَخِ، وَبِنْتُ الْأُخْتِ. وَإِثْنَتان بِالرَّضاعِ: اَلْأُمُّ الْمُرْضِعَةُ، وَالْأُخْتُ مِنَ الرِّضاعِ. وَأَرْبَعٌ بِالْمُصاهَرَةِ: أُمُّ الزَّوْجَةِ، وَالرَّبِيبَةُ إِذا دُخِلَ بِالْأُمِّ، وَزَوْجَةُ الْأَبِ،

پێنجەم: (وَالْعَمَّةُ) ئەو پوورەیە کە خوشکی باوکی‌خۆیەتی، یان خوشکی باپیرەی: جا لە باوکو دایکی بێ، یان لە دایکی، یان لە باوکی.

شەشەم: (وَبِنْتُ الأَخِ) کیژی‌برای خۆی، بەو شێوەی گوتمان.

حەفتەم: (وَبِنْتُ الأُخْتِ) کیژی‌خوشکی‌خۆی بەو شێوەی گوتمان. خوای گەورە فەرموویەتی ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالاَتُكُمْ وَبَنَاتُ الأَخِ وَبَنَاتُ الأُخْتِ﴾ ڕاڤەی ئایەتەکە دیارە.

(وَإِثْنَتانِ بِالرِّضاعِ) دوو ئافرەتی‌تریش حەرامن بە هۆی شیرخواردن: (وَهُما الأُمُّ الْمُرْضِعَةُ) یەکێکیان: دایکی‌شیری‌یە، واتە: ئەو ئافرەتەی شیری داوی‌ێ (وَالأُخْتُ مِنَ الرِّضاعِ) دووەمیان: خوشکی‌شیری‌یە، واتە: ئەو ئافرەتەی لە دایکی وێ شیرت خواردوە، یان ئەو لە دایکی‌تۆ شیری خواردوە، یان هەردووکتان لە ئافرەتێك شیرتان خواردبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأُمَّهَاتُكُمْ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ﴾ واتە: دایکی شیری‌و خوشکی شیریتان لێ‌حەرامن.

(وَأَرْبَعٌ) چوار ئافرەتی‌تریش حەرامن (بِالْمُصاهَرَةِ) بە هۆی زاواو خەزورایەتی (وَهُنَّ) ئەوانە:

یەکێکیان: (أُمُّ الزَّوْجَةِ) دایکی‌ژنی‌خۆیەتی، هەرچەند بەرەو سەرەوەش بێ: وەك دایکی دایکی ژنەکەی، یان دایکی‌باوکی‌ژنەکەی، جا بزانە: بە تەنها مارەبڕین دایکو داپیرەی ژنەکەی لێ‌حەرام ئەبن، واتە: هەر چەند جیماعیشی لەگەڵ ژنەکەی نەکردبێ.

دووەمیان: (وَالرَّبِيبَةُ) کیژی‌ژنی‌خۆیەتی، هەر چەند بەرەوخواریش بێ: وەك کیژی‌کیژی ژنەکەی، یان کیژی‌کوڕی ژنەکەی، وە جیاوازی نیە ئەو کیژو کوڕانەی ژنەکە: لە مێردێکی‌تری پێش خۆی، یان دوای خۆی بن (إِذا دُخِلَ بِالأُمِّ) بەو مەرجە کیژەکەی لێ‌حەرام ئەبێ: ئەگەر جیماعی لەگەڵ دایکی‌کیژەکە کردبێ، واتە: بە تەنها مارەبڕین کیژەکە حەرام نابێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾ دایکەکانی‌ژنەکانتان لێ‌حەرامن، هەروەها کیژەکانی‌ژنەکانیشتان لێ حەرامن، ئەو جۆرە ژنانەی جیماعتان لەگەڵ کردون.

سێیەمیان: (وَزَوْجَةُ الأَبِ) ژنی‌باوکی‌خۆیەتی، هەر چەند بەرەو سەرەوەش بێ: وەکو ژنی باوکی‌باوکی، یان ژنی‌باوکی‌دایکی، خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَ تَنكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ﴾ ئەو ئافرەتانە مارە مەکەن کە باوکتان مارەیان کردون.

جا بزانە: باوکو باپیرە جیماعیان لەگەڵ ژنەکانیان کردبێ، یان نا، هەر حەرامن.

وَزَوْجَةُ الإبْنِ. وَواحِدَةٌ مِنْ جِهَةِ الْجَمْعِ: وَهِيَ أُخْتُ الزَّوْجَةِ. وَلاَ يُجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِها، وَلاَ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخالَتِها، وَيَحْرُمُ مِنَ الرَّضاعِ ما يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ.

چوارەمیان: (وَزَوْجَةُ الإبْنِ) ژنیکوڕی خۆیەتی هەرچەند بەرەوخوارەوەش بێ: وەکو ژنی کوڕیکوڕ، یان ژنی کوڕیکیژ، جا هەرچەند کوڕەکە جیماعیشی لەگەڵ ژنەکەی نەکردبێ، هەر حەڕامە، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَحَلاَئِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلاَبِكُمْ﴾ ژنی ئەو کوڕانەی لە پشتی خۆتانن لێتان حەڕامن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوانەی باسمان کردن بە یەکجاری حەڕامنو تەماشاکردنیان دروستەو دەستنوێژیشیان لێناشکێ.

جا بزانە: هەر کەسێك بە هەڵە جیماعی لەگەڵ ئافرەتێك کرد، واتە: وایتێگەیشتبو ژنی خۆیەتیو نەیزانی بێگانەیە، ئەو ئافرەتەش لە باوکو لە کوڕی پیاوەکە حەڕام ئەبێ بە یەکجاری، دایكو کیژی ئافرەتەکەش لە پیاوەکە حەڕام ئەبن بە یەکجاری، بەڵام نابنە مەحرەم، واتە: تەماشاکردنیان حەڕامەو دەستنوێژیان لێئەشکێ.

(وَواحِدَةٌ) ئافرەتێکیتریش حەڕامە (مِنْ جِهَةِ الْجَمْعِ) بە هۆی کۆکردنەوە لەگەڵ یەکێکی دیکەدا (وَهِيَ أُخْتُ الزَّوْجَةِ) ئەمەش خوشکیژنیخۆیەتی، واتە: تا ژنەکەی لە ژێر مارەییدا بێ، نابێ خوشکەکەی مارە بکا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الأُخْتَيْنِ إلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ حەڕامە دوو خوشك لە ژێر یەك مارەییدا کۆ بکەنەوە.

(وَلاَ يُجْمَعُ) هەروەها حەڕامە کۆ بکرێتەوە (بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِها) لە ژێر مارەی پیاوێکدا: ئافرەتێكو خوشکی باوکیئافرەتەکە (وَلاَ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخالَتِها) هەروەها حەڕامە بە یەکەوە کۆ بکرێتەوە لە ژێر مارەی پیاوێکدا: ئافرەتێكو خوشکیدایکیئافرەتەکە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ يُجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِها وَلا بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخالَتِها﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دروست نیە لە ژێر مارەی پیاوێکدا ئافرەتو پووری ئافرەتەکە کۆ بکرێنەوە: جا خوشکی باوکی بێ، یان خوشکی دایکی بێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کاتێك ژنەکەی مرد، یان تەڵاقیدا، دروستە خوشکی ژنەکەی، یان پووری ژنەکەی لە خۆی مارە بکا، کەواتە: خوشکی ژنو پووری ژن تەماشاکردنیان حەڕامەو دەستنوێژیان لێئەشکێ.

(وَيَحْرُمُ مِنَ الرَّضاعِ) حەڕامە بە هۆی شیرخواردن (ما يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ) ئەو جۆرە ئافرەتانەی لە خزمایەتی حەڕام بون ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَحْرُمُ مِنَ الرَّضاعَةِ ما يَحْرُمُ مِنَ الْوِلادَةِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر ئافرەتێك بە هۆی خزمایەتی حەڕامە، بە هۆی شیریش حەڕامە. (لە باسی شیردان بە درێژی باسی ئەکەین) إِنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.

وَتُرَدُّ الْمَرْأَةُ بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ: بِـالْجُنُونِ، وَالْجُـذامِ، وَالْبَـرَصِ، وَالرَّتَـقِ، وَالْقَـرْنِ. وَيُرَدُّ الرَّجُلُ بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ: بِـالْجُنُونِ، وَالْجُـذامِ، وَالْبَـرَصِ، وَالْجَـبِّ، وَالْعُنَّـةِ. (فَصْلٌ) وَيُسْتَحَبُّ تَسْمِيَةُ الْمَهْرِ فِي النِّكاحِ، فَإِنْ لَمْ يُسَمَّ صَحَّ الْعَقْدُ،

(وَتُرَدُّ الْمَرْأَةُ) دروسته مێرد مارەبڕینەکەی هەڵبوەشێنێتەوە (بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ) بە پێنج جۆرە کەموکوڕی لە ژنەکەیدا: (بِالْجُنُونِ) بە هۆی شێتیو (وَالْجُذامِ) بە هۆی گڕوویی‌و (وَالْبَرَصِ) بە هۆی بەڵەکیو (وَالرَّتَقِ) بە هۆی گیرانی شوێنیجیماع بە زێدەگۆشت و (وَالْقَرْنِ) بە هۆی گیرانیی بە ئێسقان.

(وَيُرَدُّ الرَّجُلُ) هەروەها دروسته ژنەکەش مارەبڕینەکەی هەڵبوەشێنێتەوە (بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ) بە هۆی پێنج جۆرە کەموکوڕی لە مێردەکەیدا: (بِالْجُنُونِ وَالْجُذامِ وَالْبَرَصِ) بە هۆی شێتیو گڕوویی‌و بەڵەکیو (وَالْجَبِّ) بە هۆی لێبونەوەی ئەندامیجیماعکردن و (وَالْعُنَّةِ) بە هۆی نەمێردی، واتە: جیماع پێنەکران بە ماوەی ساڵێك.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مارەیی دانان بۆ ئافرەت ﴾

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (تَسْمِيَةُ الْمَهْرِ) ناوهێنانی مارەیی (فِي النِّكاحِ) لە گفتوگۆی مارەبڕیندا، واتە: سوننەتە لە گفتوگۆی مارەبڕیندا دیاری بکرێ: مارەیی ئەو ژنە چەندەو چۆنە؟ وەك بڵێ: (ئەوا فاتیمەی کچم کردە ژنی تۆ مارەیی لە سەر تۆ هەزار دینار بێ). ئینجا مێردەکەش بەو جۆرە قبوڵ بکا.

(فَإِنْ لَمْ يُسَمَّ) جا ئەگەر لە گفتوگۆی مارەبڕیندا ناوی مارەییان نەهێنا (صَحَّ الْعَقْدُ) مارەبڕینەکە دروستەو لێکتری حەڵاڵ ئەبن، جا بە تەنها ئەو مارەبڕینە مارەیی هاوێنە ئەکەوێتە سەر مێردەکە، هەر چەند جیماعیشی لەگەڵ نەکردبێ ﴿عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً وَلَمْ يَفْرِضْ لَها صَداقاً، وَلَمْ يَدْخُلْ بِها حَتّى ماتَ؟ فَقالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: لَها مِثْلُ صَداقِ نِسائِها لا وَكْسَ وَلا شَطَطَ وَعَلَيْها الْعِدَّةُ وَلَها الْمِـيراثُ. فَقالَ مَعْقِلٌ الأَشْجَعِيُّ ﷺ: قَضى رَسُولُ اللهِ مِثْلَ ماقَضَيْتَ﴾ رواهاصحاب السنن، پرسیار لە (عبدالله)ی کوڕی (مسعود) کرا ﷺ دەربارەی پیاوێك: ژنێکی لە خۆی مارە کردو هیچ مارەیی بۆ دانەنابو و جیماعیشی لەگەڵ نەکردبو تا مرد؟ لە وەڵاما فەرمووی: ئەبی بە وێنەی مارەیی ئافرەتەکانی خزمی خۆی مارەیی بۆ دابندرێو لە (عِدَّة)ش دابنیشێو میراتیشی بدرێتێ. جا یەکێك لە سەحابەکان هەڵساو فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ بەم جۆرەیتۆ بڕیاری داوە.

﴿ئاگاداری ﴾: (مَهْرُالْمِثْلِ)، واتە: مارەیی هاوێنە، ئەو جۆرە مارەیی‌یە: کە داندراوە بۆ ئەو ئافرەتانەی وەکو ئەو ژنە لە بنەچەکەیدا: وەکو خوشكو کیژەبراو کیژەمامو خوشکیباوك.

وَوَجَبَ الْمَهْرُ بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ: أَنْ يَفْرِضَهُ الزَّوْجُ عَلَى نَفْسِهِ، أَوْيَفْرِضَهُ الْحاكِمُ، أَوْ يَدْخُلَ بِها فَيَجِبُ مَهْرُالْمِثْلِ. وَلَيْسَ لأَقَلِّ الصَّداقِ وَلاَ لأَكْثَرِهِ حَدٌّ، وَيَجُوزُ أَنْ يَتَزَوَّجَها عَلَى مَنْفَعَةٍمَعْلُومَةٍ،

جا بزانە: ئەوەی گوترا، دەربارەی ئافرەتێك بوو كە بە (وَلی)یەكەی خۆی نەگوتبێ: بە بێمارەیی لە فلانم مارە بكە. كەواتە: ئەگەر بلێ: بە بێمارەیی مارەم بكە. ئەوە بە تەنها مارەبڕین هیچ مارەیی واجب نابێ، بەلام (وَوَجَبَ الْمَهْرُ) مارەیی بۆ ئەو جۆرە ژنە واجب ئەبی (بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ) بە یەكێك لەو سێ شتانە:

یەكەم: (أَنْ يَفْرِضَهُ الزَّوجُ عَلىنَفْسِهِ) مێردەكە بە خۆی مارەییەكە لە سەرخۆی واجب بكا، واتە: پێش جیماعكردن بلێ: ئەوەندە زێڕە، یان ئەوەندە دیناره مارەییت بێ. ژنەكەش پێی ڕازی بێ. دووەم: (أَوْ يَفْرِضَهُ الْحاكِمُ) یان (قازی) مارەییەكە دیاری بكا، ئەگەر ئافرەتەكە شكایەتی كرد. سێیەم: (أَوْ يَدْخُلَ بِها) یان مێردەكە جیماعی لەگەلّ بكا (فَيَجِبُ مَهْرُالْمِثْلِ) ئینجا بەو جیماعكردنە (مَهْرُالْمِثْلِ) واتە: مارەیی هاوێنە لە سەر مێردەكە واجب ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پێش ئەو سێیانە ژنەكە، یان مێردەكە مرد، ئەوە مارەیی هاوێنە ئەكەوێتە سەر مێردەكە، (بەلگە: حەدیسەكەیڕابردووە).

جا بزانە: ئەگەر ئافرەتێك بە هەلە جیماعی لەگەلّ كرا، واتە: وائێگەیشت ئەو پیاوە مێردی خۆیەتی، یان خەوتبو، ئەبی پیاوەكە مارەیی هاوێنە بداتە ئافرەتەكە، بەلام ئەگەر ئافرەتەكە ئەیزانی ئەو پیاوە مێردی خۆی نیە، ئەوە بۆی ئەبێتە زینا، كەواتە: مارەیی نادرێتێ.

(وَلَيْسَ لأَقَلِّ الصَّداقِ) دیاری نەكراوە: نە بۆ كەمترینیمارەییو (وَلاَ لأَكْثَرِهِ) نە بۆ زۆرترینی مارەیی (حَدٌّ) هیچ سنوورێك، واتە: هەر شتێك كڕینو فرۆشتنی دروست بێ، دروستە بكرێتە مارەیی، جا كەم بێ، یان زۆر بێ ﴿عَنْ سَهلِ بن سَعْدٍ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لِرَجُلٍ أَرادَ النِّكاحَ: اُنْظُرْ وَلَوْ خاتَماً مِنْ حَدِيدٍ﴾ الحديث رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ بە پیاوێكی فەرموو -كە ئەیویست ژن مارە بكا-: بڕۆ هەولّی شتێك بدە بۆ مارەییژنەكە، هەرچەند ئەنگوستیلەیەكی ئاسنیش بێ.

﴿وَعَنْ عائِشَةَرَضِيَاللهُ عَنها: كانَ صَداقُ أَزْواجِ النَّبِيِّ ﷺ خَمْسُمِأَةِ دِرْهَمٍ﴾ رواه‌مسلم، (عائشە) فەرموویەتی: مارەیی ژنەكانی پێغەمبەرﷺ پێنجسەد دیرهەم بوو، واتە: سێسەدو پەنجا میسقالی زیو. بەلام بە هەر جۆرێ بێ، مارەیی كەم باشترە.

(وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يَتَزَوَّجَها) ژنەكە مارە بكا (عَلَى مَنْفَعَةٍ مَعْلُومَةٍ) لە سەر سوودێكی زانراو، وەك بلێ: مارەییت فێركردنی قورئانی پیرۆز بێ، یان سورەتێك لە قورئان ﴿عَنْ سَهلِ بن سَعْدٍ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لِرَجُلٍ: ماذا مَعَكَ مِنَ الْقُرآنِ؟ قالَ سُورَةُ كَذا

وَيَسْقُطُ بالطَّلَاقِ قَبْلَ الدُّخُولِ نِصْفُ الْمَهْرِ.

وَسُورَةُ كَذا فَقالَ: زَوَّجْتُكَها بِما مَعَكَ مِنَ الْقُرآنِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ بە پیاوێکی فەرموو: چەند لە قورئان ئەزانی؟ گوتی: ئەم دوو سورەتە: (الْبَقَرَةَ وَ آلِ عِمْرانَ)، جا فەرمووی: وا ئەم ئافرەتەم کردە ژنی تۆ مارەیی‌ی فێرکردنی ئەو دوو سورەتە بێ.

(وَيَسْقُطُ) لائەچێ لە سەر مێردەکە (بِالطَّلَاقِ) بە هۆی تەلاقدانی ژنەکەی (قَبْلَ الدُّخُولِ) پێش ئەوەی جیماعی لەگەڵ بکا (نِصْفُ الْمَهْرِ) نیوەی مارەیی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَافَرَضْتُمْ﴾ ئەگەر تەلاقتان دان پێش ئەوەی جیماعیان لەگەڵ بکەنو مارەییشتان بۆ دانابون، نیوەی مارەییان بدەنێ. کەواتە: مارەیی‌تەولو: یان بە جیماعکردن، یان بە مردنی یەکێك لە ژنو مێردەکە واجب ئەبێ، هەرچەند جیماعیشی لەگەڵ نەکرابێ.

﴿ئاگـاداری﴾: دروستە ژن و مێرد لە نێوان خۆیاندا پێك بێن: کە لە جیاتی‌مارەیی شتێکی‌تری بداتێ، هەروەها دروستە ژنەکە گەردەنی مێردەکەی ئازاد بکا لە گشت مارەیی، یان هەر لە بەشێکی، بەو مەرجەی مارەییەکە زەکاتی تێدا واجب نەبوبێ، چونکە لە ئەندازەی زەکات—کە مالی هەژارانە—گەردەنی ئازاد نابێ.

جا بزانە: ئەگەر مێردەکە مرد و مارەیی ژنەکەی نەدابو، ئەبی پێش وەسێتو بەشکردنی میرات، مارەیی ژنەکە بدرێ.

﴿ باسی (مُتْعَة)ی تەلاق ﴾

(مُتْعَة) ئەوەیە: کە مێرد ژنەکەی تەلاق دا بەخشیشێکی بداتێ لە بەر ئەو دلتەنگیەی بە سەری هێناوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾ ئەو ئافرەتانەی تەلاقدراون، واجبە: بەخشیشی تەلاقیان بدرێتێ بەگوێرەی توانای مێردەکەو لێوەشانەوەی ئافرەتەکە.

جا بزانە: سوننەتە بەخشیشی تەلاق لە ئەندازەی سی دیرهەم، واتە: بیستو یەك میسقالی زیو کەمتر نەبێ. هەروەها بزانە: ئەو ئافرەتەی پێش جیماعکردن تەلاق دراوەو مارەیی بۆ دیارکراوە، بەخشیشی نادرێتێ.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر ژنەکەو مێردەکە بووە کێشەیان: ئایا مارەییەکە چەندەو چی‌یە؟ شاهیدیش نەبو، ئەبی هەردووکیان سوێند بخۆن، ئینجا مارەیی هاوێنە بۆ ژنەکە دائەندرێ.

هەروەها بزانە: ئەگەر مێرد خشڵی زێڕو زیوی کڕیو ژنەکەی خۆی پێ ڕازاندەوە، بەمە نابێتە ملکی ژنەکەو هەر هی مێردەکەیە، جا ئەگەر ژنەکە داوای ئەکرد، ئەبی دوو شاهید بێنێ، یان شاهیدێك بێنێو سوێندیش بخوا: کە مێردەکە ئەو خشڵەی داوەتێ بە ملکایەتی. بگەڕێوە بۆ باسی (بەخشین).

(فَصْلٌ) وَالْوَلِيمَةُ عَلَى الْعُرْسِ مُسْتَحَبَّةٌ، وَالإجابَةُ إِلَيْها واجِبَةٌ إلاَّ مِنْ عُذْرٍ.
(فَصْلٌ) وَالتَّسْوِيَةُ فِي الْقَسْمِ بَيْنَ الزَّوْجاتِ واجِبَةٌ،

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (وَلِيمَة) زیافەتی بووك گواستنەوە ﴾

(وَالْوَلِيمَةُ) دروستكردنی خواردەمەنی (عَلَى الْعُرْسِ) بۆ بووك گواستنەوە (مُسْتَحَبَّةٌ) سوننەتێكی گەورەیە.

ئینجا بزانە: كاتی ئەو زیافەتە لە مارەبڕینەوە دەست پێدەكا، بەڵام باشتر ئەوەیە: لە پاش بووك گواستنەوە دروست بكرێو خەڵك بانگ بكرێ ﴿عَنْ أنسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ لِعَبْدِالرَّحْمَنِ بِنِ عَوْفٍ: أوْلِمْ وَلَوْ بِشاةٍ﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەر ﷺ بە (عبدالرحمن)ی كوڕی (عوف)ی فەرموو: زیافەتی بووك بكە، هەرچەند بە یەك مەڕیش بێ.

ئینجا بزانە: سوننەتەكە پێك دێ بە هەر خواردنێكی بیداتە خەڵك ﴿عَنْ صَفِيَّةَ رضی الله عنها: أوْلَمَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى بَعْضِ نسائه بِمُدَّيْنِ مِنْ شَعِيرٍ﴾ رواەالبخاری، پێغەمبەر ﷺ بە دوو مستە جۆ -جارێك- زیافەتی بووكی كرد.

(وَالإجابَةُ إِلَيْها واجِبَةٌ) چوونە سەر زیافەت واجبە: ئەگەر بانگ كرا ﴿عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ لَمْ يُجِبِ الدَّعْوَةَ فَقَدْ عَصَى اللهَ وَرَسُولَهُ﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك بانگ كراو نەچوو بۆ سەر زیافەت، ئەوە گوناهبار ئەبێ بەرامبەر خواو پێغەمبەر ﷺ. (إلاَّ مِنْ عُذْرٍ) مەگەر عوزرێكی بە دەستەوە بێ: وەك نەخۆش بێ، یان بترسێ، یان بێدینیەك بكرێ، ئەوە واجب نیە بچێتە سەر زیافەت.

ئینجا بزانە: هەر بووك گواستنەوەیەك تایبەت بێ بە دەوڵەمەندەكان، یان ژنو پیاو تێكەڵ بن، یان زوڕنا لێبدرێ، یان مەی بخورێتەوە، یان نوێژنەكەر ئامادە بن، ئەوە واجب نیە بچێتە ئەو زیافەتە، هەروەها بزانە: ئەگەر كەسێك بانگ نەكرێ بۆ سەر زیافەت، حەرامە لەخۆیەوە بچێ.

﴿پاشكۆ﴾: دروستە بڵاوكردنی شیرنایی و پارە بۆ هەموو جۆرە خۆشی یەكی وەك ژن هێنان، هەروەها سوننەتە زیافەتكردن: بۆ قورئان ختمكردنو بۆ گەڕانەوەی لە سەفەرو بۆ خانوودروستكردنو بۆ كوڕ سوننەتكردنو بۆ منداڵبوون. هەروەك لە باسی هۆزەبانەدا ڕوونی ئەكەینەوە، إنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی نۆبەتكردنی مێرد لە نێوان ژنەكانیدا ﴾

(وَالتَّسْوِيَةُ) یەكسانی (فِي الْقَسْمِ) لە مانەوەی شەوێدا (بَيْنَ الزَّوْجاتِ واجِبَةٌ) لە نێوان ژنەكانی خۆیدا واجبە، جا دوو ژنی هەبن، یان سێ، یان چوار ﴿عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ كانَتْ لَهُ إمْرَأتانِ فَمالَ إلَى إحْداهُما دُونَ الأُخْرَى جاءَ يَوْمَ الْقِيامَةِ

وَلاَ يَدْخُلُ عَلَى غَيْرِ الْمَقْسُومِ لَها لِغَيْرِ حاجَة، وَإِذا أرادَ السَّفَرَ أَقْرَعَ بَيْنَهُنَّ وَخَرَجَ بالَّتِي تَخْرُجُ لَهَاالْقُرْعَةُ، وَإِذا تَزَوَّجَ جَدِيدَةً خَصَّها بَسَبْعِ لَيالٍ

وَشِقُّهُ مائِلٌ﴾ رواەاصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك دوو ژنی هەبن، جا تەنها بۆ لای یەکێکیان ئەچوو و بۆ لای ئەویتریان نەئەچوو، لە ڕۆژی قیامەت بە تەنیشتی خواربوو دێتە دادگای خودا.

ئینجا بزانە: لای کەمی نۆبەتکردن یەك شەوەو لای زۆری سێ شەوە، کەواتە: لە سێ شەو زیاتر دروست نیە لە لای هیچیان بمێنێتەوە، بەڵام ئەگەر ژنەکانی ڕازی بن، دروستە.

(وَلاَ يَدْخُلُ) دروست نیە بچێ (عَلَى غَيْرِ الْمَقْسُومِ لَها) بۆ ماڵی ئەو ژنەی نۆبەتی نیە (لِغَيْرِ حاجَةٍ) تەنها ئەگەر چوونەکەی پێویست بێ، دروستە بچێ بەو مەرجەی زۆر نەمێنێتەوە: وەك سەردانی نەخۆش، یان دانانی شتێك، یان بەخێرهێنانی میوان، جا ئەگەر بە بێپێویستی چوو و زۆر مایەوە، ئەبی بۆ ئەویتریان قەزا بکاتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ژن مافی نۆبەتی هەیە هەرچەند نەخۆشیش بێ، یان پیر بێ، یان لە حەیزدا بێ، یان کەڵکی جیماعی نەبێ، بەڵام یەکسانی لە نێوان ژنەکانیدا: لە جیماعو لە خۆشەویستیدا واجب نیە.

ئینجا بزانە: حەرامە دوو هەوێ لە یەك خانوودا نیشتەجێ بکا، بەڵام ئەگەر ڕازی بن دروستە، هەروەها دروستە هەوێیەك نۆبەتی خۆی بداتە هەوێیەکەیتر ئەگەر مێردەکەی ڕازی بێ ﴿عَنْ عائِشَةَ: أَنَّ سَوْدَةَ وَهَبَتْ يَوْمَها لِعائِشَةَرَضِیَ اللهُ عَنهما﴾ رواەالشیخان، (سَوْدَة) نۆبەتی خۆی دابوە (عائِشَة).

(وَإِذا أرادَ السَّفَرَ) هەر کاتێك مێردەکە ویستی بە سەفەر بچێو ژنێکی لەگەڵ خۆیا ببا (أَقْرَعَ بَيْنَهُنَّ) ئەبی پشکەیان بۆ بکا (وَخَرَجَ بِالَّتِي) جا ئەو ژنە لەگەڵ خۆیا ببا کە (تَخْرُجُ لَها الْقُرْعَةُ) پشکەی بۆ دەرچووە، واتە: ناوی ژنەکانی ئەنووسێو ئەیخاتە ناو شتێکو ئەیتەکێنێ، ئینجا ناوێك دەردێنێو خاوەنی ئەو ناوە لەگەڵ خۆیا ئەبا ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِیَ اللهُ عَنها: كانَ النَّبِیُّﷺإِذا أرادَ سَفَراً أَقْرَعَ بَيْنَ نِسائِه فَأَيَّتُهُنَّ خَرَجَ سَهْمُها خَرَجَ بِها مَعَهُ﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەرﷺ کاتێ ئەچووە سەفەر، پشکەی لە نێوان ژنەکانیدا ئەکرد، جا کامەیان ناوی دەرچوبا، لەگەڵ خۆیا ئەیبردە سەفەرەکە.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك ماڵیخۆی بگوازێتەوە بۆ شوێنێکیتر، ئەبی ژنەکانیشی لەگەڵ خۆیا ببا، یان ئەبی تەڵاقیان بدا، مەگەر ژنەکان بەم وازهێنانە ڕازی بن، لەو بابەتەدا جیاوازی نیە: لە نێوان ئەو مێردەی یەك ژنی هەیە، یان زیاتر.

(وَإِذا تَزَوَّجَ جَدِيدَةً) هەر کاتێك مێردەکە ژنێکی نوێی بە سەر ژنە کۆنەکەیدا هێنا (خَصَّها بَسَبْعِ لَيالٍ) ئەبی بە تایبەت حەفت شەو-بە بێنۆبەت- لە لای بمێنێتەوە

إِنْ كانَتْ بِكْراً، وَبِثَلاثٍ إنْ كانَتْ ثَيِّباً، وَإذا خافَ نُشُوزَ الْمَرْأة وَعَظَها، فَإِنْ أَبَتْ إِلاَّ النُّشُوزَ هَجَرَها، فَإِنْ أقامَتْ عَلَيْه هَجَرَها وَضَرَبَها، وَيَسْقُطُ بِالنُّشُوزِ قَسْمُها وَنَفَقَتُها.

(إِنْ كانَتْ بِكْراً) ئەگەر ژنە نوێیەکە کچ بێ (وَبِثَلاثٍ) وە ئەبی سێ شەو لە لای بمێنێتەوە (إِنْ كانَتْ ثَيِّباً) ئەگەر ژنە نوێیەکە بێوەژن بێ ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لِلْبِكْرِ سَبْعٌ وَلِلثَّيِّبِ ثَلاثٌ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: مافی کچ حەفت شەوەو مافی بێوەژن سێ شەوە.

﴿ باسی (ناشِزَة) بوون، واتە: لامڵیکردنی ژن ﴾

(وَإذا خافَ نُشُوزَ الْمَرْأَةِ) هەر کاتێك مێردەکە ترسا: کە ژنەکەی لامڵی بکاو لە فەرمانی دەربچێ: وەکو ڕووگرژ بێو پشت لە مێردەکەی بکا (وَعَظَها) با ئامۆژگاری بکاو پێی بڵێ: لە خوا بترسە، مێرد مافی زۆرە لە سەر ژن.

(فَإِنْ أَبَتْ) جا ئەگەر ئامۆژگاریی وەرنەگرت (إِلاَّ النُّشُوزَ) هەر دەستی بە لامڵی کرد (هَجَرَها) مێردەکە جێگەیخەوتنی لێ جیا ئەکاتەوە (فَإِنْ أقامَتْ عَلَيْهِ) جا ئەگەر هەر لە سەر لامڵیەکەی مایەوە (هَجَرَها وَضَرَبَها) جێگەی خەوتنی جیا ئەکاتەوەو، هەم لێیئەدا، بەڵام نابێ بە جۆرێکی وەها لێیبدا: ئەندامێکی بشکێ، یان خوێنی لێبێ.

خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً﴾ ئەو ئافرەتانەی لە لامڵییان ئەترسن، تەمبێیان بکەنو جێگەی نووستنیان لەگەڵ جیا بکەنەوەو لێیان بدەن، جا ئەگەر گوێڕایەڵی ئێوە بون، هیچ ڕێگایەکیتر داوا مەکەن.

ئینجا ئەگەر ژنەکە هەر لامڵیی کردو ناکۆکی کەوتە نێوانیان، ئەبی دادگای چارەسەرکردن دابندرێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِه وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلاَحًا يُوَفِّقِ اللهُ بَيْنَهُمَا﴾ ئەگەر ترسان ناکۆکی بکەوێتە نێوان ژنو مێرد، ئێوە پیاوێکیخزمی مێردەکەو پیاوێکیخزمی ژنەکە بنێرن بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە، واتە: با هەوڵی ئاشتکردنەوەیان بدەن، جا ئەگەر نەگونجا، با لێکیان جیا بکەنەوە بە ڕەزامەندی هەردووکیان، بەو شێوەیەی لە (خولع)دا باسی ئەکەین، إِنْ شاءَاللهُ تَعالَى.

(وَيَسْقُطُ) ژنەکە لە دەستی ئەچێ (بِالنُّشُوزِ) بە هۆی لامڵیکردن (قَسْمُها) نۆبەتی شەومانەوەو (وَنَفَقَتُها) وە خواردەمەنیو جلوبەرگ، واتە: مێردەکە بۆی دروستە خواردنو جلو بەرگو خانوو نەداتە ئەو ژنەی لامڵی دەکا، تا واز ئەهێنێ.

ئینجا بزانە: هەر ژنێك بە بێئیزنی مێردەکەی بڕواتە دەرەوە، یان نەیەڵێ مێردەکەی جیماعی لەگەڵ بکا، یان ماچی بکا، یان لەگەڵی نەخەوێ، یان پشتی تێبکا، ئەوە بە لامڵی

(فَصْلٌ) وَالْخُلْعُ جَائِزٌ عَلَى عِوَضٍ مَعْلُومٍ، وَتَمْلِكُ بِهِ الْمَرْأَةُ نَفْسَها، وَلاَ رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا إلاَّ بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ،

دانەندرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إذا دَعَا الرَّجُلُ إمْرَأَتَهُ إِلَى فِراشِهِ فَأَبَتْ لَعَنَتْهَا الْمَلاَئِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرکاتێك مێرد داوای لە ژنەکەی خۆی کرد بچێتە لای، ژنەکەش نەچو، تا بەیانی مەلائیکە لەعنەتی لێ‌ئەکەن.

﴿ باسی مافی ژن لە سەر مێرد ﴾

خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾ ژنەکان مافیان لە سەر مێردەکانیان هەیە وەك ئەو مافەی مێردەکان لە سەر ژنەکانیان هەیە بەگوێرەی یاسای‌شەرع، بەڵام پیاوەکان پلەیەکیان زیاتر ماف لە سەر ئافرەتان هەیە.

جا ئەگەر مێردەکە ستەمی لە ژنەکەی ئەکردو بەخێوی نەئەکرد، یان وازی لێ‌هێنابو، یان جنێوی پێ‌ئەدا، یان بە ناهەق لێی‌ئەدا، ئەبی (قازی) تەمبێی بکا، بەڵام ئەگەر هەردووکیان تاوانبار بون، ئەبی دادگای چارەسەرکردن دروست بکرێ وەکو گوتمان.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (خُلْع) ﴾

واتە: کڕینەوەی تەڵاق لە مێردەکە، وەك ژنەکە بڵێتە مێردەکەی: ئەو شتەت ئەدەمێ تەڵاقم بدە. ئەویش تەڵاقی بداو شتەکە وەربگرێ.

(وَالْخُلْعُ) خولع–واتە: کڕینەوەی تەڵاق–(جَائِزٌ) دروستە (عَلَى عِوَضٍ مَعْلُومٍ) بە وەرگرتنی شتێکی زاندراو، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ ئەگەر ترسان لەوەی ژن‌و مێرد سنووری‌خوا نەپارێزن لەگەڵ یەکتری، هیچ گوناهیان ناگاتێ کە ژنەکە تەڵاقی خۆی بکڕێتەوە.

(وَتَمْلِكُ بِهِ الْمَرْأَةُ نَفْسَها) بەم تەڵاق کڕینە ژنەکە ئەبێتە خاوەنی خۆی، واتە: هەر کاتێك (عِدَّة)ی تەواو بوو، ئەتوانێ شوو بە پیاوێکی‌تر بکا (وَلاَ رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْها) مێردەکەی‌خۆی ناتوانێ بیگەڕێنێتەوە ژێر مارەی‌خۆی (إِلاَّ بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ) تەنها بە مارەبڕینێکی نوێ نەبێ، واتە: وەك جاری یەکەم بە (وَلِی)و (دوو شاهید) مارەی ببڕێ‌و مارەییەکی‌تری بۆ دابنێ، وە بەو مەرجەش ژنەکەش ڕازی بێ.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە ژنەکە بە مارەیی‌خۆی تەڵاقەکە بکڕێتەوە، جا بۆ ئەوەی تەڵاقەکە بکەوێ‌و گەردەنی مێردەکەش ئازاد بێ، پێویستە هەردوو لایان تەواو بزانن مارەییەکە چی‌یەو چەندە، وە زەکاتیشی تێ‌دا واجب نەبوبێ، وە هەر لەو دانیشتنەشدا گەردەنی مێردەکەی ئازاد بکا، واتە: مێردەکە بڵێ: (وا تەڵاقم دای بە گەردەن ئازادکردنم لە مارەییەکەت). ژنەکەش بڵێ: (وا گەردنم ئازاد کردی لە ئەوەندە مارەییەکەم)

وَيَجوزُ الْخُلْعُ فِي الطُّهْرِ وَفِي الْحَيْضِ، وَلاَ يَلْحَقُ الْمُخْتَلِعَةَ الطَّلاَقُ.
(فَصْلٌ):

﴿عَنْ ابن عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لامْرَأة ثابت بن قَيْسٍ: أَتَرُدِّينَ عَلَيْهِ حَدِيقَتَهُ؟ قالَتْ: نَعَمْ. فَقالَ ﷺ لثابت: إِقْبَلِ الْحَدِيقَةَ وَطَلِّقْها تَطْلِيقَةً﴾ رواه البخارى، پێغەمبەر ﷺ فەرموویە ژنی (سابیت): ئەگەر (سابیت) تەلاقت بدا، ئەو باغەی بە مارەیی لێت وەرگرتوە ئەیدەیەوە؟ گوتی: بەڵێ. جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی (سابیت) باغەکەی لێوەربگرەو تەلاقێکی بدە.

(وَيَجُوزُ الْخُلْعُ) خولع-تەلاق کڕینەوە دروستە (فِي الطُّهْرِ) لە کاتی خاوێنیدا (وَفِي الْحَيْضِ) وە لە کاتی حەیزدا (وَلاَ يَلْحَقُ الْمُخْتَلِعَةَ) ناگاتە ئەو ژنەی تەلاقی کڕاوەتەوە (اَلطَّلاَقُ) هیچ جۆرە تەلاقێك، واتە: ئەو ژنەی لە بەرانبەر وەرگرتنی شتێك تەلاق دراوە-جگە لەو تەلاقە- هیچ تەلاقێکیتری ناکەوێ، چونکە بەو تەلاقە بووەتە بێگانە، هەرچەندە (عِدَّة)شی تەواو نەبوبێ.

﴿پاشکۆ﴾: دروستە کەسێکیتر-بە بێئیزنی ژنەکە- تەلاقەکەی لە مێردەکەی بکڕێتەوە، جا ژنەکە هەر سەربەخۆ ئەبێ، ئەو کەسەش هیچ دەستەلاتی بە سەردا نیەو ناشتوانێ پارەکەی لێوەربگرێتەوە، بەلام ئەگەر ژنەکە کردبویە وەکیلی خۆی، بەمە -تەنها- مافی پارە وەرگرتنەوەی هەیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژن تەلاقدان ﴾

واتە: پچڕاندنی پەیوەندی ژن و مێردایەتی، جا بەم تەلاقدانە ژنەکەی لێ حەرام ئەبێو ئەبێتە بێگانە.

ئینجا بزانە: تەلاقدان مەکروهە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَبْغَضُ الْحَلالِ إِلَى اللهِ اَلطَّلاَقُ﴾ رواه‌الحاكم، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: لەو حەلالانەی کە خوا زیاتر ڕقی لێیە، ژن تەلاقدانە.

بەلام جاری وا هەیە ژن تەلاقدان خێرە: وەك ئەو کەسەی مافی ژنەکەی پێ جێبەجێ نەکرێ، یان ژنەکەی بێناموس بێ، یان بەدخوو بێ ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقالَ: إِنَّ إِمْرَأَتِي لاَتَرُدُّ يَدَ لاَمِسٍ؟ قالَ النَّبِيُّ ﷺ: غَرِّبْها. قالَ: أَخافُ أَنْ تَتْبَعَها نَفْسِي. قَالَ: فاسْتَمْتِعْ بِها﴾ رواه‌النسائى، پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ژنەکەم دەستیهیچ کەسێك ناگێڕێتەوە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تەلاقی بدە. پیاوەکە گوتی: دەترسم دڵم بۆی بچێ. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کەوابوو: لەگەڵی ڕابوێرە. واتە: بیهێڵەوە؟ نەوەك لە دوای تەلاقدانی-بە هۆی دڵبۆچوونەکەی- زینای لەگەڵ بکا.

وَالطَّلاَقُ ضَرْبَان: صَرِيحٌ وَكِنَايَةٌ، فَالصَّرِيحُ ثَلاَثَةُ أَلْفَاظ: اَلطَّلاَقُ، وَالْفِرَاقُ، وَالسَّرَاحُ، وَلاَ يَفْتَقِرُ صَرِيحُ الطَّلاَقِ إِلَى النِّيَّةِ. وَالْكِنَايَةُ: كُلُّ لَفْظ احْتَمَلَ الطَّلاَقَ وَغَيْرَهُ، وَيَفْتَقِرُ إِلَى النِّيَّةِ.

(وَالطَّلاَقُ) گفتوگۆی تەلاقدان (ضَرْبَانِ) دوو جۆرە (صَرِيحٌ) یەکەم: گوتەی ئاشکرایە. (وَكِنَايَةٌ) دووەم: گوتەی ناشکرایە. (فَالصَّرِيحُ) گوتەی ئاشکرا (ثَلاَثَةُ أَلْفَاظ) سێ ووشەنە، یەکەم: (اَلطَّلاَقُ) ووشەی تەلاقە، وەك بڵێ: وا تەلاقم دای، یان وا ژنیخۆم تەلاق دا، یان تەلاقم کەوتبێ. دووەم: (وَالْفِرَاقُ) ووشەی جیابوونەوەیە، وەك بڵێ: وا جیام کردیەوە. سێیەم: (وَالسَّرَاحُ) ووشەی بەرەڵلاکردنە، وەك بڵێ: وا بەرەڵلام کردی.

جا بزانە: ئەو سێ ووشەیە لە قورئانی پیرۆزدا بۆ تەلاقدان بە کار هاتوونو تەنها بۆ عەرەبزمانەکان ئاشکرانە، بەلام بۆ گەلانیتر-وەك گەلی کورد- تەنها ووشەی تەلاق ئاشکرایەو دووەکانیتر ناشکرانە.

(وَلاَ يَفْتَقِرُ) پێویستی نیە (صَرِيحُ الطَّلاَقِ) ووشەیئاشکرای تەلاق (إِلَى النِّيَّةِ) بە نیازی ناو دڵ، واتە: کە بە زوبان بڵێ: وا تەلاقم دای، ئەوە تەلاقی ئەکەوێ.

هەروەها ئەگەر بە گاڵتەش تەلاقی بدا، تەلاقی ئەکەوێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: ثَلاَثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ: اَلطَّلاَقُ، وَالنِّكَاحُ، وَالرَّجْعَـــةُ﴾ رواه الترمذي والحاكم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سێ شت هەنە ڕاستییان هەر ڕاستییە، گاڵتە پێکردنیشیان هەر ڕاستییە: ژن مارەکردنو ژن تەلاقدانو تەلاق چاککردنەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك بڵێ: (بە تەلاقم ئەو ئیشە ناکەم). ئەوە گوناهەو نابێتە سوێند، واتە: ئیشەکەش بکا تەلاقی ناکەوێ.

(وَالْكِنَايَةُ) گوتەی ناشکرای تەلاق (كُلُّ لَفْظ) گشت ووشەیەکە (احْتَمَلَ الطَّلاَقَ) کە بۆ تەلاقدان بە کار دێو (وَغَيْرَهُ) بۆ شتیتریش بە کار دێ (وَيَفْتَقِرُ) گوتەی ناشکرای تەلاق پێویستی هەیە (إِلَى النِّيَّةِ) بە نیازی ناو دڵ، کەواتە: ئەگەر کەسێك بڵێ:

(حەلاڵیخوام لێحەرام بێ، یان بڵێ: تۆم لێحەرام بێ وەك دایکم. یان وا تۆم لە خۆم حەرام کرد. یان بڵێ: وا بەرەڵلام کردی. یان بڵێ: لێم جیا ببەوە. وازم لێبێنە. خوا حافیزت بێ. بۆ خۆت شوو بکە. تۆ بێمێردی. تۆ وەك دایکو خوشکی منی. وەك سەگو بەراز تۆم لێ حەرام بێ).

ئەوە ئەگەر بەم ووشانە نیازی ناو دڵی تەلاقدان بێ، تەلاقی ئەکەوێ، ئەگەر نا: تەلاقی ناکەوێ، بەلام ئەگەر یەکێك بڵێتە ژنەکەی خۆی: تۆ لە من حەرام بی، یان بڵێ: وا تۆم لە خۆم حەرام کرد، وە نیازی تەلاقدان نەبو، ئەوە واجبە کەففارەتی سوێند بدا، هەروەك لە (ظهار)دا باسی ئەکەین، إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى.

وَالنِّساءُ فيه ضَرْبَان: ضَرْبٌ فِي طَلَاقِهِنَّ سُنَّةٌ وبدْعَةٌ، وَهُنَّ ذَوَاتُ الْحَيْضِ، فالسُّنَّةُ: أَنْ يُوقِعَ الطَّلَاقَ فِي طُهْرٍ غَيْرِ مُجامِعٍ فيه، وَالْبِدْعَةُ أَنْ يُوقِعَ الطَّلَاقَ فِي الْحَيْضِ أَوْ فِي طُهْرٍ جَامَعَهَا فيه. وَضَرْبٌ لَيْسَ فِيطَلَاقِهِنَّ سُنَّةٌ وَلَا بِدْعَةٌ، وَهُنَّ أَرْبَعٌ:

﴿ باسى تەلاقى (سُنّي)و (بِدْعي) ﴾

(وَالنِّسَاءُ) ئافرەتان (فِيهِ) لە تەلاقدانىدا (ضَرْبانِ) دوو بەشن: (ضَرْبٌ) بەشێكيان (فِى طَلَاقِهِنَّ) تەلاقدانيان (سُنَّةٌ) پێی ئەگوترێ سوننی، واتە: گوناه نيە (وَبِدْعَةٌ) يان پێی ئەگوترێ بيدعی، واتە: گوناهە (وَهُنَّ) ئەو جۆرە ئافرەتانە (ذَوَاتُ الْحَيْضِ) ئەوانەن كە حەيز ئەبينن‌و جيماعيان لەگەڵ كراوە:

(فَالسُّنَّةُ) ئينجا تەلاقی سوننی، واتە: ئەو تەلاقەی دروستە (أَنْ يُوقِعَ الطَّلاقَ) ئەوەيە تەلاقی بدا (فِى طُهْرٍ) لە كاتی پاكبوونەوەی لە حەيز (غَيْرِ مُجَامِعٍ فِيهِ) وە جيماعی لەگەڵ نەكردبێ لە ماوەی ئەو پاكبوونەوەيەدا، خوای گەورە فەرموويەتی: ﴿إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾ هەر كاتێك ژنتان تەلاق دان، لەو كاتە تەلاقيان بدەن: كە دەست بە (عِدَّة) ئەكەن. واتە: لە كاتی پاكبوونەوەيان لە حەيز، تەلاقيان بدەن.

(وَالْبِدْعَةُ) تەلاقی بيدعی، واتە: ئەو تەلاقدانەی گوناهە، دوو جۆرە: يەكەم: (أَنْ يُوقِعَ الطَّلاقَ) ئەوەيە تەلاقی بدا (فِىالْحَيْضِ) لەو كاتەی ئافرەتەكە لە حەيزدايە، چونكە (عِدَّة)ی درێژ ئەبێتەوە.

دووەم: (أَوْ فِى طُهْرٍ) ئەوەيە تەلاقی بدا، لەو پاكبوونەوەيەدا كە (جَامَعَهَا فِيهِ) جيماعی لەگەڵ كردبێ، نەوەك ئاوس بێ‌و پەشيمان ببێتەوە. ئەو دوو جۆرە تەلاقدانە گوناهە، بەلام تەلاقەكە ئەكەوێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ طَلَّقَ إِمْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِعُمَرَ: مُرْهُ فَلْيُراجِعْها ثُمَّ لِيُمْسِكْها حَتَّى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيضَ ثُمَّ تَطْهُرَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ بَعْدُ، وإِنْ شاءَ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِى أَمَرَ اللهُ أَنْ تُطَلَّقَ لَها النِّساءُ﴾ رواه‌الشيخان، (عبدالله)ی كوڕی ئيمامی(عمر)-خوا لێيان ڕازی بێ- ژنی خۆی تەلاق دا لەو كاتەی لە حەيزدا بوو، ئينجا پێغەمبەرﷺ بە ئيمامی(عمر)ی فەرموو: پێی بڵێ: با تەلاقەكەی چاك بكاتەوە-واتە: ژنەكەی بگەڕێنێتەوە ژێر نيكاحیخۆی- ئينجا ڕايبگرێ تا لە حەيز پاك ئەبێتەوە، ئينجا جارێكیتريش ئەكەوێتەوە حەيزو ديسان پاك ئەبێتەوە، جا ئەگەر ويستی با هەر لە لای بمێنێتەوە، يان ئەگەر ويستی با تەلاقی بدا پێش ئەوەی جيماعی لەگەڵ بكاتەوە، ئەوە ئەو شێوەيەيە كە خوا فەرمانی داوە ژنی تێدا تەلاق بدرێن.

(وَضَرْبٌ) بەشە ئافرەتێكیتر هەيە (لَيْسَ فِى طَلَاقِهِنَّ سُنَّةٌ) تەلاقدانيان سوننی نيەو (وَلَا بِدْعَةٌ) بيدعيش نيە (وَهُنَّ أَرْبَعٌ) ئەو بەشە چوار جۆرە ئافرەتن:

اَلصَّـــغِيرَةُ، وَالآيِسَـــةُ، وَالْحامِـــلُ، وَالْمُخْتَلِعَـــةُ الَّتِـــى لَـــمْ يَـــدْخُلْ بِهـــا.
(فَصْلٌ) وَيَمْلِكُ الْحُرُّ ثَلاثَ تَطْلِيقَات، وَالْعَبْدُ تَطْلِيقَتَيْنِ،

يەكـــەم: (اَلصَّـــغِيرَةُ) ئـــافرەتی بچـــووكە، واتـــە: هێشـــتا حـــەیزی نـــەدیتبێ.
دووەم: (وَالآيِسَةُ) ئافرەتی پیرە، واتە: حەیزی نەمابێ. چونكە ئەو دووانە (عِدَّة)یان بە سێ مانگ تەواو ئەبێ.
سێیەم: (وَالْحامِـلُ) ئـافرەتی ئاوسـە، چـونكە (عِـدَّة)ی بـە منـدالْبوون تـەواو ئـەبێ.
چوارەم: (وَالْمُخْتَلِعَـةُ الَّتِـى) ئـەو ئافرەتەیـە كـە خـولعی لەگـەڵ كراوەو (لَمْ يَدْخُلْ بِهـا) جیماعیشی لەگەڵ نەكراوە، چونكە (عِدَّة)ی لە سەر نیە، كەوابوو: تەلاقـدانی ئـەو ئافرەتـەش كە هێشتا جیماعی لەگەڵ نەكردوە، نە سوننی‌یەو نە بیدعی‌یە؟ چونكە (عِدَّة)ی لە سەر نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژمارەی تەلاقو، ئەوانەی تەلاقیان ناكەوێ ﴾

(وَيَمْلِكُ الْحُرُّ) پیاوی ئازاد ئەبێتە خاوەنی(ثَلاثَ تَطْلِيقَاتٍ) سـێ تـەلاق: لـە هـەر ژنێـك لـە ژنـەكانی ﴿عَنْ أَنَسٍ وَأَبِي رُزَيْنٍ رضي الله عنهما: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ قَوْلِـهِ تَعـالَى: (اَلطَّـلاَقُ مَرَّتانِ). فَأَيْنَ الثَّالِثَةُ؟ قالَ: (إِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ)﴾ رواه‌أحمد وأبوداود، پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێكرا، خوا ئەفەرموێ: (ئەو تەلاقـەی كـە مێرد ئـەتوانێ ژنەكـەی بگەڕێنێتەوە، دوو جارە). ئایا سێیەمەكە كوا؟ لـە وەلامـدا فـەرمووی: (یـان بـە یاسـای شـەرع ژنەكـەت ڕابگـرە، یـان بـە چـاكی بـەرەڵلای بكـە). (وَالْعَبْـدُ تَطْلِيقَـتَيْنِ) وە كۆیلـە خاوەنی دوو تەلاقە.

ئینجا بزانە: ئەو سێ تەلاقە: یەكە یەكە ئەكەونو بە كۆمەڵیش ئەكەون، واتە: ئەگەر بڵێ: هەرسێك تەلاقم بكەوێ، یان بڵێ: بـە هەرسـێك تـەلاق تـەلاقم دای، ئـەوە هەرسـێك تـەلاقی ئەكەوێ، وە هەر چوار مەزهەب لە سەر ئەوە یەكدەنگن ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: كـانَ الطَّلاَقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَسَنَتَيْنِ مِنْ خِلافَةِ عُمَرَ طَلاَقُ الثَّلاَثِ واحِدَةً، فَقالَ عُمَرُ: إِنَّ النَّاسَ قَدِ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرٍ كانَ لَهُمْ فِيهِ أَناةٌ، فَلَوْأَمْضَيْناهُ عَلَيْهِمْ، فَأَمْضاهُ عَلَيْهِمْ﴾ رواه‌مسلم، (ابن عباس) ئەفـەرموێ: ئـەو سـێ تەلاقـەی ئێستا بـە یەكـەوە تـەلاق ئـەدرێ، لـە سـەردەمی پێغەمبـەر ﷺ و ئیمـامی(أبـوبكر)و دوو سـاڵیش لـە سـەردەمی ئیمامی(عمر)دا یەكە یەكە تەلاق ئەدرا، جا ئیمامی(عمر) فەرمووی: ئەو خەڵكە پەلە ئەكـەن لە شتێكی وەها كە ماوەی تێدا هەبوو، ئینجا ئیمـامی(عمـر) بڕیـاریدا: ئەگـەر كەسـێك بـە كۆمەڵ هەر سێك تەلاقەكەی فڕێ بدا، هەرسێك تەلاقی ئەكەوێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر بڵێ: تەلاقم دای، یان تەلاقم بكەوێ، وە نیـازی دوو، یـان سـێی لـە دڵدا نەبێ، ئەوە تەنها یەك تەلاقی ئەكەوێو ئەتوانێ (رِجْعَة) بكا، وەك باسی ئەكەین.

وَيَصِحُّ ٱلإِسْتِثْنَاءُ فِي الطَّلَاقِ إِذَا وَصَلَهُ بِهِ، وَيَصِحُّ تَعْلِيقُهُ بِالصِّفَةِ وَالشَّـرْطِ، وَلَا يَقَـعُ الطَّلَاقُ قَبْلَ النِّكَاحِ. وَأَرْبَعَةٌ لَايَقَعُ طَلَاقُهُمْ: اَلصَّبِيُّ، وَالْمَجْنُونُ، وَالنَّائِمُ، وَالْمُكْرَهُ.

(وَيَصِحُّ الاسْتِثْنَاءُ) دروسته جیاکردنەوە (فِي‌الطَّلَاقِ) لە تەڵاقدان، وەك بڵێ: هەر سێك تـەڵاقم کەوتبێ جگە لە دوو تەڵاق، یان بڵێ: وا هەر چوار ژنی خۆم تەڵاق دان جگە لە ئامینەو فاتیمە

(إِذَا وَصَلَهُ بِهِ) بەو مەرجەی جیاکردنەوەکە بە ووشەی تەڵاقدانەوە بنوسێنێ.

(وَيَصِحُّ) دروستە (تَعْلِيقُهُ) تەڵاق ببەسترێ (بِالصِّفَةِ) بـە هـاتنی کاتێك، وەك بڵـێ لـە مـانگی ڕەمەزاندا تەڵاقت بکەوێ (وَالشَّرْطِ) هەروەها دروستە تەڵاق ببەسترێ بە مـەرجێك، وەك بڵـێ: ئەگەر بچیتە دەرەوە تەڵاقت بکەوێ، یان بڵێ: هەر کاتێ چویتە ماڵی باوکت تەڵاقت بکەوێ. هەروەها دروستە تەڵاق بکرێتە سوێند بۆ کردنی‌کارێك، یان بۆ نەکردنی‌کارێك، وەك بڵـێ: تەڵاقم بکەوێ ئەچمە دەرەوە، یان بڵێ: تەڵاقم بکەوێ چای ناخۆمـەوە. جا هـەر کاتێـك مەرجەکە، یان سوێندەکە جێبەجێ نەکرا تەڵاقی ئەکەوێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کاتێـك سـوێندی بـە هەرسێك تـەڵاق خـوارد، یـان هەرسێك تـەڵاقی بـە مەرجێك بەستەوە، وەك بڵێ: هەرسێك تەڵاقم بکەوێ ناچمە ماڵی برایەکەم. یان بڵێ: ئەگەر ئەم شتەت پێ بفرۆشم هەسێك تـەڵاقم بکـەوێ. ئینجا پەشیمان بۆوە، چارەی ئەمەیـە: (خولع) لەگەڵ ژنی‌خۆی بکـا، واتـە: ژنەکـەی تـەڵاقێکی بـە پـارە لێبکـڕێ، ئینجا دووبـارە مارەی بکاتەوە—وەك یەکەمجار— ئینجا ئەگەر لە دوای (خولع)کردن بچێتە ماڵی برایەکـەی، یان شتەکەی پێ بفرۆشێ، سێ تەڵاقی ناکەون، چونکە بە نوێیی مارەی کردۆتەوە.

بەڵام ئەوەش بزانـە: چەند تەڵاقی ماوە، هەر بەوەندە تەڵاقـە ژنەکـەی بـۆ ئەگەڕێتـەوە، واتە: وەکو جاری یەکەم نابێتەوە خاوەنی سێ تەڵاق.

(وَلَا يَقَعُ الطَّلَاقُ) تەڵاق ناکەوێ (قَبْلَ النِّكَاحِ) پێش ژن مارەکردن، واتە: ئەگـەر بڵـێ: هـەر کاتێك ژنم هێنا تەڵاقم بکەوێ. یان بڵێ: ئەگەر ئەو ژنـەم مـارە کـرد تـەڵاقم لێی بکـەوێ. —چونکە ئەو ژنە بێگانەیـە— تـەڵاقی ناکـەوێ ﴿عَنْ عَمْرِو بن شُعَيْب عَـنْ أَبِيـهِ عَـنْ جَدِّهِ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لَاطَلَاقَ إِلاَّ فِيماتَمْلِكُ﴾ رواه‌الترمـذي، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: هیچ تەڵاقێك ناکەوێ جگە لەو تەڵاقەی ملکی خۆتە.

﴿ئاگاداری﴾: هەر ئەو حەدیسەش بەڵگەیە: کە باوكو باپیرەو هیچ کەسێکی‌تر بۆی نیـە بە بێ‌ئیزن: ژنی‌کوڕ، یان ژنی‌کەسێکی‌تر تەڵاق بدەن، چونکە ملکی خۆیان نیە، بـەڵام بـە وەکیلایەتی دروستە ژنی‌کەسێکی‌تر، یان هی کوڕی خۆیان تەڵاق بدەن.

(وَأَرْبَعَـةٌ) چـوار جـۆرە کـەس هەنـە (لَا يَقَـعُ طَلَاقُهُـمْ) تـەڵاقیان ناکـەوێ: یەکەم: (اَلصَّبِيُّ) منداڵ. دووەم: (وَالْمَجْنُونُ) شێت. سێیەم: (وَالنَّائِمُ) خـەوتوو. واتـە: ئەو سێیانە ژنیش تەڵاق بدەن تەڵاقیان ناکەوێ ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَ‌اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِـيِّ ﷺ:

(فَصْلٌ) وَإذا طَلَّقَ امْرَأتَهُ واحدَةً أوْ إثْنَتَيْنِ فَلَهُ مُراجَعَتُها مالَمْ تَنْقَضِ عِدَّتُها، فإنِ انْقَضَتْ عِدَّتُها حَلَّ لَهُ نكاحُها بعَقْد جَديد،

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّغيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ رواه أحمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: سێ کەس هەنە هیچ گفتوگۆیەکیان لە سەر نانووسرێ، یەکەم: پیاوی خەوتوو تا هەشیار نەبێتەوە. دووەم: منداڵ تا بلۆغی نەبێ. سێیەم: شێت تا چاك نەبێتەوە.

چوارەم: (وَالْمُكْرَهُ) زۆرلێکراو، وەك پێی بڵێ: ئەگەر ژنەکەت تەلاق نەدەی، ئێستا دەتکوژم ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ طَلاَقَ فِـي إغْـلاَقٍ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: تەلاقی بە زۆرلێکردن ناکەوێ.

جا بزانە: بەو مەرجە تەلاقی ناکەوێ: ئەگەر زۆردارەکە توانای هەبێ هەر ئەودەم هەڕەشەکەی خۆی بگەیەنێتە جێو زۆرلێکراوەکەش توانای خۆ ڕزگارکردنی نەبێ.

دیسان بزانە: هەڕەشە لێکردن: بە لێدانو بەندکردنو کوشتنی کەسێکی ترو زینا لەگەڵکردن، گشتی بە زۆرلێکردن دادەندرێن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رَجْعَة) تەلاق چاککردنەوە ﴾

واتە: گەڕاندنەوەی ژنی تەلاقدراو بۆ ژێر مارەی خۆی (وَإذا طَلَّقَ امْرَأتَهُ) هەر کاتێك پیاو ژنی خۆی تەلاق دا (واحِدَةً) بە یەك تەلاق (أوْ إثْنَتَيْنِ) یان بە دوو تەلاق، ئەو ئافرەتە پێی ئەگوترێ: (رِجْعِيَّة)، کەوابوو: (فَلَهُ مُراجَعَتُها) بۆی دروستە بیگەڕێنێتەوە ژێر نیکاحی خۆی –هەرچەند ژنەکەش ڕازی نەبێ– بەم چوار مەرجانە:

(مالَمْ تَنْقَضِ عِدَّتُها) یەکەم: (عِدَّة)ی تەواو نەبوبێ. دووەم: سێبەسێ تەلاقی نەدابێ. سێیەم: بە پارە تەلاقی نەدابێ. چوارەم: جیماعی لەگەڵ کردبێ.

﴿عَنْ ابنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما:... أمَّا أنْتَ طَلَّقْتَها واحِدَةً أوْ إثْنَتَيْنِ؟ فَإنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ أمَرَنِي أنْ أُرَاجِعَهَا﴾ رواه مسلم، پیاوێك پرسیاری لە (ابن عمر) کرد: دەربارەی تەلاق؟ ئەویش فەرمووی: ئەگەر بە یەك تەلاق، یان بە دوو تەلاق، تەلاقت داوە؟ بیگەڕێنەوە ژێر مارەی خۆت، پێغەمبەرﷺ ئەوها فەرمانی بە من کرد.

جا بزانە: گفتوگۆی (رَجْعَة) گەڕاندنەوە ئەمەیە: (وا ژنی خۆم گەڕاندەوە ژێر مارەی خۆم). یان بڵێ: (وا دووبارە کردمەوە ژنی خۆم). هەروەها بزانە: سوننەتە لە لای دوو شاهید ئەو گفتوگۆیە بڵێ.

(فَإنِ انْقَضَتْ عِدَّتُها) جا ئەگەر لە دوای تەلاقدان (عِدَّة)ی تەواو بوو (حَلَّ لَهُ) بۆی حەلالە (نِکاحُها) مارەی بکاتەوە (بِعَقْدٍ جَدِيدٍ) بە مارەبڕینێکی نوێ: بە ئیزنی ژنەکەو بە (وَلِی)و دوو شاهیدو بە مارەییەکی تر.

وَتَكُونُ مَعَهُ عَلَى مَابَقِيَ مِنَ الطَّلاقِ، فَإِنْ طَلَّقَهَا ثَلاثَاً لَمْ تَحِلَّ لَهُ إِلاّ بَعْدَ وُجُودِ خَمْسَةِ شَرائِطَ: انْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ، وَتَزْوِيجُها بِغَيْرِهِ، وَدُخُولُهُ بِها وإِصابَتُها، وَبَيْنُونَتُها مِنْهُ، وَانْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ.

جا بزانە: ئەوەیان پێی ئەگوترێ: جیابووەوەی بچووك- (اَلْبائِنُ الصُّغْرَى)، کەوابوو: (وَتَكُونُ مَعَهُ) ئەو ئافرەتەی کە ئەگەڕێندرێتەوە، یان مارە ئەکرێتەوە، دێتەوە لای مێردەکەی (عَلَى مابَقِيَ مِنَ الطَّلاقِ) بەو ژمارەیەی کە ماویەتی لە تەلاقەکانی: ئەگەر تەلاقێکی مابێ، تەنها هەر بەو تەلاقە لە لای ئەمێنێتەوە، ئەگەر دوو تەلاقی مابن، تەنها بە دوو تەلاق لە لای ئەمێنێتەوە، چونکە ئیمامی(عمر)ﷺ وەها (فتوا)ی داوەو (صحابة)ش ڕەخنەیان نەبوە، (البیهقي) گێڕاویەتیەوە.

﴿ مارە بە جاش ﴾

(فَإِنْ طَلَّقَها ثَلاثاً) جا ئەگەر سێبەسێ ژنەکەی تەلاق دابێ: بە پارە، یان بە خۆڕایی، بە یەك ووشە، یان بە سێ ووشە، ئەوە پێی ئەگوترێ: (اَلْبائِنُ الْكُبْرَى)-جیابووەوەی گەورە. کەوابوو: (لَمْ تَحِلَّ لَهُ) ئەو ژنەی لێ حەلاڵ نابێتەوە-چونکە هەرسێك تەلاقی کەوتون-(إلاّ بَعْدَ وُجُودِ خَمْسَةِ شَرائِطَ) بەلاّم لە دوای هاتنە جێی پێنج مەرج لێی حەلاڵ ئەبێتەوە:

یەکەم: (انْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ) (عِدَّة)ی لەو مێردە بە سەر بچێ.

دووەم: (وَتَزْوِيجُها بِغَيْرِهِ) مێردێکیتر بکا.

سێیەم: (وَدُخُولُهُ بِها) مێردیدووەم بیگوازێتەوەو (وإِصابَتُها) جیماعیشی لەگەڵ بکا.

چوارەم: (وبَيْنُونَتُها مِنْهُ) مێردیدووەمیش ئەبێ تەلاقی بدا.

پێنجەم: (وَانْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ) (عِدَّة)ی لە مێردیدووەمیش بە سەر بچێ، ئینجا مێردییەکەم مارەی بکاتەوە.

جا بزانە: ئەو جۆرە تەلاق چاککردنەوەیە لە کوردەواریدا پێی ئەڵێن (مارە بە جاش). خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ هەر کاتێك مێرد سێبەسێ ژنەکەی خۆی تەلاق دا، لێی حەلاڵ نابێتەوە تا مێردێکیتر ئەکا.

﴿وَعَنْ عائشةَرَضِيَ اللهُ عَنها: طَلَّقَ رَجُلٌ إِمْرَأَتَهُ ثَلاثاً فَتزَوَّجَها رَجُلٌ، ثُمَّ طَلَّقَها قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِها، فَأَرادَ زَوْجُها الأَوَّلُ أَنْ يَتزَوَّجَها، فَسَأَلَ النَّبيَّﷺ عَنْ ذَلكَ؟ فَقالَ: لاَ، حَتَّى يَذُوقَ الآخَرُ مِنْ عُسَيْلَتِها﴾ رواه الشيخان، پیاوێك سێبەسێ ژنی خۆی تەلاق دا، جا یەکێکیتر مارەی کرد، جا ئەویش تەلاقی داو هێشتا جیماعی لەگەڵ نەکردبو، جا مێردەکەی یەکەمی ویستی دیسان لەخۆی مارە بکاتەوە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لێت حەلاڵ نیە مارەی بکەیەوە تا مێردەکەیدووەمیش هەنگوینۆکەی لێ تام ئەکا. واتە: تا جیماعی بە تەواوی لەگەڵ ئەکا.

(فَصْلٌ) وَإِذا حَلَّفَ أَنْ لاَ يَطَأَ زَوْجَتَهُ مُطْلَقاً أَوْ مُدَّةً تَزِيدُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَهُوَ مُـولٍ، وَيُؤَجِّلُ لَهُ إِنْ سَأَلَتْ ذَلِكَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ يُخَيَّرُ بَيْنَ الْفَيْئَةِ وَالتَّكْفِيرِ، وَالطَّلاَقِ،

(ڕوونكردنەوە): ئافرەتی‌تەلاقدراو سێ جۆرە، یەكەم: (رِجْعِيَّة)، واتە: گەڕاندرایـەوە، كـە ئەو ئافرەتەیە: جیماعی لەگەڵ كرابێ، ئینجا بە بێ‌پارە، بە تەلاقێك، یان بـە دوو تـەلاق، تەلاق درابێ، هەر لە(عِدَّة)ش‌دا بێ. جا ئـەو جـۆرە تەلاقـدراوە: تەلاقی‌تریشـی ئەكـەوێ‌و لەگەڵ مێردەكەشی میرات لە یەكتری ئەگرن.

دووەم: (اَلْبائِنُ الصُّغْرَى)، واتە: جیابووەوەی بچووك، ئـەو ئافرەتەیـە: هێشـتا جیمـاعی لەگەڵ نەكرابێ‌و بە تەلاقێك، یان بە دوو، تەلاق درابێ، یـان بـە پـارە تـەلاقێك، یـان دوو، تەلاق درابێ، یان (رِجْعِيَّـة) بـێ‌و (عِـدَّة)ی بـە سەرچـوبێ. ئەمـەیان تـەلاقی‌تری ناكـەوێ‌و لەگەڵ مێردەكەی میرات لە یەكتری ناگرن، بەلام بە مارەبڕینێكی نوێ حەلاڵ ئەبێتەوە.

سێیەم: (اَلْبائِنُ الْكُبْرَى)، واتە: جیابووەوەی گەورە، ئەوەیە: سێ‌بەسێ تـەلاق درابـێ: بـە پارە، یان بێ‌پارە. ئەمەیان بە (مارە بەجاش) نـەبێ حـەلاڵ نابێتـەوەو لەگـەڵ مێردەكـەی میرات لە یەكتری ناگرن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إيلاء) ﴾

واتە: سوێندخواردنی مێرد: كە جیماع لەگەڵ ژنەكەی خۆی نەكا. (وَإِذا حَلَّفَ) هەر كاتێـك مێرد سوێندی خوارد: (أَنْ لاَ يَطَأَ زَوْجَتَهُ) كە جیماع لەگەڵ ژنەكەی خۆی نەكا (مُطْلَقاً) بە بێ‌ماوەدانـان، وەك بلـێ: والله جیماعـت لەگـەڵ ناكـەم. (أَوْ مُـدَّةً) یـان سـوێندی خـوراد: ماوەیەكی‌وەها جیماعی لەگەڵ نەكا: كە (تَزِيدُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ) ئەو ماوەیە زیاتر بـوو لـە چوار مانگ، وەك بلێ: والله تـا پێـنج مـانگی‌تر جیماعـت لەگـەڵ ناكـەم. (فَهُـوَ مُـولٍ) ئـەو مێردە سوێندی دائەمەزرێ (وَيُؤَجِّلُ لَهُ) هـەروەها مـاوەی بـۆ دائەنـدرێ (إِنْ سَـأَلَتْ ذَلِـكَ) ئەگەر ئافرەتەكە داوا بكا (أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) تا چوار مانگ، هەروەها ئەگەر ژنەكەش داوا نەكا تا ماوەی چوار مانگ ئەڕوا هیچ دەنگی لەگەڵ ناكرێ، جا ئەگـەر لـەو ماوەیـەدا جیمـاعی لەگەڵ ژنەكەی كرد، ئەوە كەففارەت ئەداو سوێندەكەی كۆتایی دێ.

(ثُمَّ) ئینجا لە دوای ئـەو چـوار مانگـە ئەگـەر جیمـاعی نـەكرد (يُخَيَّرُ) مێردەكـە ئەكرێتـە سەرپشك: (بَيْنَ الْفَيْئَةِ) یان ئەبی جیمـاع بكـاو (وَالـتَّكْفِيرِ) كـەففارەتی سـوێندەكەش بـدا (وَالطَّلاَقِ) یان ئەبی ژنەكەی تەلاق بدا بۆ ئەوەی ستەمەكە لە سەر ژنەكـە لابچێ، خـوای گـەورە فەرموویـەتی: ﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَـإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ ئەوانـەی سـوێند ئـەخۆن: جیمـاع لەگەڵ ژنەكانی خۆیان نەكەن، بۆیان هەیە تا مـاوەی چـوار مـانگ چاوەڕوان بكـەن، جـا ئەگەر گەڕانەوە بۆ ژن‌و مێردایەتی-واتە: جیمـاعی كـردو كـەففارەتی دا- خـوای گـەورە

فَـــــإِنْ امتَنَـــــعَ طَلَّـــــقَ عَلَيْـــــهِ الْحَـــــاكِمُ.

(فَصْلٌ) وَالظِّهارُ أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ لِزَوْجَتِه: أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي.

لێیـان خـۆش ئـەبێو ڕەحمیـان پێـئەکا، وە ئەگـەر ویستیان تـەڵاق بدەن با بیکـەن، خوا بیسەرەو زانایە بە کردەوەیان.

(فَإِنْ امْتَنَعَ) جا ئەگەر مێردەکە خۆی گیر کـرد: تـەڵاقی نـەداو جیماعیشـی نـەکرد (طَلَّـقَ عَلَيْهِ الْحاكِمُ) ئەو کاتە (قازی) لە دژی وی ژنەکەی تەڵاق ئەدا بە یەك تەڵاق، واتە: ئـەڵێ: وا تەڵاقێکی ئەم ژنەم دا لە جیاتی مێردەکەی.

﴿**پاشکۆ**﴾: ئەگەر گوتیە ژنەکەی: هەر سێك تـەڵاقم بکـەوێ جیماعت لەگـەڵ ناکـەم، یـان گوتی: ئەگەر جیماعت لەگەڵ بکەم هەرسێك تەڵاقم بکەوێ. ئەوە سوێندەکەی دائەمـەزرێو لە دوای چوار مانگ ژنەکە داوای لێ ئەکا: یان تەڵاقی بدا، یان جیماعی لەگەڵ بکاو بە پەلە لێی دەربێنـێ، چـونکە بـەم جیماعـە تـەڵاقی ئەکـەوێ، بـەڵام باشـتر ئەوەیـە: خولـع بکـاو تەڵاقەکەی چاك بکاتەوە، بەو شێوەیەی باسمان کرد لە باسی(خولع)دا.

﴿**ئاگاداری**﴾: ئەو ئافرەتانەی لە دادگا-بە یاسایدەستکرد-خۆیان تەڵاق ئەدەن، ئەوانە تەڵاقیان ناکەوێو هەر ژنـی مێـردی خۆیـانن، هەرچـەند (قـازی)ش تەڵاقنامـەیان بـداتێ، چونکە بە پێچەوانەی شەریعەتی ئیسلامە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (ظِهار) ﴾

(وَالظِّهارُ) زیهار ئەمەیە: (أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ لِزَوْجَتِـهِ) پیـاو بڵێتـە ژنەکـەیخۆی: (أَنْـتِ عَلَـيَّ كَظَهْرِ أُمِّي) تۆ بە لای منەوە وەکو پشتیدایکمی، یان بڵـێ: تـۆ لەگـەڵ مـن وەکـو پشـتی خوشکمی، یان بڵێ: دامێنی تۆ بە لای منـەوە وەکـو دامـێنی دایکـم، یـان خوشـکم وایـە. ئەوانە گوتەی ئاشکرای زیهار بونو پێویستییان بە نیازی ناو دڵ نیە.

ئینجا بزانـە: ئەگەر مێرد بڵێتە ژنەکەی: تۆ وەکو دایکمی، یان وەکو کیـژی مـنی. ئـەوە ئەگەر مەبەستی زیهار نەبو، نابێتە زیهار، جا مەبەستی ڕێزلێنان بـێ، یـان نـا، وە ئەگـەر مەبەسـتی زیهـار بـێ، ئەبێتـە زیهـار، وە ئەگـەر مەبەسـتی یـەك تـەڵاق بـێ، تـەڵاقێکی ئەکەوێ...هتد.

بەڵام ئەگەر بڵێ: تۆ وەك دایكو خوشکم لە من حەرام بی، یـان بڵـێ: وا تـۆم لـە خـۆم حـەرام کرد، یان بڵێ: دامـێنی تـۆم لێحـەرام بـێ. ئـەوە ئەگـەر مەبەسـتی زیهـار بـێ، ئەبێتـە زیهـار، ئەگەر مەبەستی یەك تەڵاق بێ، تەڵاقێکی ئەکەوێ...هتد، وە ئەگەر مەبەستی-بەم ووشـانە- تەنها حەرامکردنی ژنەکەی بێ، لێی حـەرام نـابێ، بـەڵام ئـەبی کەففارەتـی سـوێند بـدا، بـەو جۆرەی لە پەرتووکی سوێندخواردندا ڕوونی ئەکەینەوە ﴿عَنْ ابنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قَـالَ: إِذا حَرَّمَ الرَّجُلُ عَلَيْهِ إِمْرَأَتَهُ فَهِيَ يَمِينٌ يُكَفِّرُهَا، وقالَ: لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِـي رَسُـولِ اللهِ ﷺ

فَإِذا قالَ لَهـا ذَلِـكَ وَلَـمْ يُتْبِعْـهُ بِـالطَّلاَقِ صـارَ عائِـداً وَلَزِمَتْـهُ الْكَفَّـارَةُ، وَالْكَفّارَةُ: عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ سَـلِيمَةٍ مِـنَ الْعُيُـوبِ الْمُضِـرَّةِ بِالْعَمَـلِ وَالْكَسْـبِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ، فَـإِنْ لَـمْ يَسْـتَطِعْ فَإِطْعَـامُ سِـتِّينَ مِسْـكِيناً كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ، وَلاَ يَحِلُّ لِلْمُظاهِرِ وَطْؤُها حَتَّى يُكَفِّرَ.

أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ رواه‌الشيخان، (ابن عباس) فه‌رمووی: هه‌ر كاتێك پیاو ژنه‌كه‌ی‌خۆی له‌ سه‌ر خۆی حه‌ڕام كرد، ئه‌و حه‌ڕامكردنه‌ به‌ سوێند داده‌ندرێ‌و واجبه‌: كه‌ففاره‌تی بۆ بدا، ئه‌وه‌ شوێنكه‌وتنێكی جوانی پێغه‌مبه‌ره‌ﷺ بۆ ئێوه‌. بڕوانه‌ سوره‌تی(التحريم).

(فَإِذا قالَ لَها ذَلِكَ) جا هه‌ر كاتێك مێرده‌كه‌ گوته‌یه‌كی(ظهار)ی به‌ ژنه‌كه‌ی خۆی گوت (وَلَمْ يُتْبِعْهُ بِالطَّلاَقِ) وه‌ یه‌كسه‌ر له‌و كاته‌ش ته‌لاقی نه‌دا (صارَ عائِداً) به‌م ته‌لاق نه‌دانه‌ ئه‌بێته‌ گه‌ڕاوه‌، واته‌: ده‌رئه‌كه‌وێ ژنه‌كه‌ی ئه‌وێته‌وه‌، كه‌وابوو: (وَلَزِمَتْهُ الْكَفَّارَةُ) كه‌ففاره‌تی زیهاری ئه‌كه‌وێته‌ سه‌ر:

به‌ كورتی: (هه‌ركه‌سێك ووشه‌یه‌كی(ظهار) بڵێته‌ ژنه‌كه‌ی خۆی‌و یه‌كسه‌ر له‌ دوای ته‌واوبوونی ووشه‌كه‌ی (ظهار) ژنه‌كه‌ی ته‌لاق نه‌دا، وا ده‌رئه‌كه‌وێ: به‌ ژنه‌كه‌ی خۆی ڕازی‌یه‌و قسه‌یه‌كی ناشیرنی كردوه‌، كه‌وابوو: كه‌ففاره‌تی زیهاری ئه‌كه‌وێته‌ سه‌ر، به‌ڵام ئه‌گه‌ر یه‌كسه‌ر به‌ دوای ووشه‌ی(ظهار)دا ته‌لاقی بدا، كه‌ففاره‌تی ناكه‌وێته‌ سه‌ر).

(وَالْكَفّارَةُ) كه‌ففاره‌تی زیهار ئه‌مه‌یه‌: (عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) كۆیله‌یه‌كی موسوڵمان ئازاد بكا (سَلِيمَةٍ مِنَ الْعُيُوبِ) هیچ كه‌موكوڕیه‌كی وای تێدا نه‌بێ (الْمُضِرَّةِ بِالْعَمَلِ وَالْكَسْبِ) كه‌ زیان به‌ ئیش‌وكار بگه‌یه‌نێ.

(فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئه‌گه‌ر كۆیله‌ی ده‌ست نه‌كه‌وت (فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ) ئه‌بێ دوو مانگ به‌ سه‌ر یه‌كدا به‌ڕۆژوو ببێ‌و نابێ یه‌ك ڕۆژ نێوانیان بخاتێ، واته‌: ئه‌گه‌ر ڕۆژێك به‌ڕۆژوو نه‌بو، ئه‌وه‌ی‌ڕابردووی گشتی تێك ئه‌چێ‌و ئه‌بێ سه‌رله‌نوێ ده‌ست پێ‌بكاته‌وه‌.

(فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ) جا ئه‌گه‌ر توانای نه‌بو دوو مانگ به‌ڕۆژوو ببێ: له‌ به‌ر پیری، یان له‌ به‌ر نه‌خۆشی‌یه‌كی به‌رده‌وام (فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً) ئه‌بێ خۆراك بداته‌ شه‌ست هه‌ژار (كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ) هه‌ر هه‌ژارێك یه‌ك مسته‌ دانه‌وێڵه‌، واته‌: (٦٠٥) غرام.

(وَلاَ يَحِلُّ) دروست نیه‌ (لِلْمُظاهِرِ) بۆ ئه‌و مێرده‌ی زیهاری كردوه‌ (وَطْؤُهـا) جیماع له‌گه‌ڵ ژنه‌كه‌ی بكا (حَتَّى يُكَفِّرَ) تـا كه‌ففاره‌ت ئه‌دا، هه‌رچه‌ند تواناشی نه‌بێ كه‌ففاره‌ت بدا، چونكه‌ خوای گه‌وره‌ فه‌رموویه‌تی: ﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا﴾ ئه‌و كه‌سانه‌ی زیهار له‌ ژنی خۆیان ئه‌كه‌ن‌و ژنه‌كه‌شیان ئه‌وێته‌وه‌، ئه‌بێ كۆیله‌یه‌ك ئازاد بكه‌ن

(فَصْلٌ) وَإذا رَمَى الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ بالزِّنا فَعَلَيْه حَدُّالْقَذْف إلاَّ أَنْ يُقيمَ الْبَيِّنَةَ أَوْ يُلاَعِنَ، فَيقُولَ عنْدَ الْحاكم فِي الْجامعِ عَلَى الْمنْبَر فِي جَمَاعَة منَ النَّاس: أَشْهَدُ بالله إنِّي لَمنَ الصَّادقِينَ فِيمَارَمَيْتُ به زَوْجَتِي -فُلاَنَةَ- منَ الزِّنا، وَإنَّ هَذا الْوَلَدَ منَ الزِّنا وَلَيْسَ منِّي. أَرْبَعَ مَرَّات،

پێش جیماعکردن، بەم فەرمانە ئێوە تەمبێ ئەکرێن و خوا کردەوەتان ئەزانێ، جا ئەگەر کۆیلەیان دەست نەکەوت، ئەبێ دوو مانگ بە سەر یەکدا بەڕۆژوو بن، جا ئەگەر توانایان نەبو، ئەبێ خواردن بدەنە شەست هەژار.

﴿پاشکۆ﴾: زیهار بۆ ماوەیەکی دیارکراو دروستە، وەك بڵێ: تا ماوەی مانگێك تۆ وەکو پشتی دایکمی. ئینجا ئەگەر لە ماوەی ئەو مانگەدا جیماعی کرد، کەففارەتی ئەکەوێتە سەر، ئەگەر تا مانگەکە تەواو بوو هیچی نەکرد، ئەوە هیچی ناکەوێتە سەر، وە لەدوای مانگێك ژنەکەی لێ حەڵاڵ ئەبێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ژن بە مێردەکەی بڵێ: تۆ وەکو باوکو برای منی. ئەوە گوناهی ئەگاتێ، بەڵام لێی حەرام نابێ و کەففارەتیشی لە سەر نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (لِعان) ﴾

واتە: لەعنەتکردنی مێرد بە هۆی زیناکردنی ژنەکەی، بەو شێوەیەی باسی ئەکەین. (وَإذا رَمَى الرَّجُلُ) هەر کاتێك مێرد جنێو بداتە (زَوْجَتَهُ) ژنی خۆی و ئابڕووی ببا (بِالزِّنا) پێی بڵێ: زینات کردوە (فَعَلَيْهِ حَدُّالْقَذْفِ) ئەو مێردە -هەشتا شوڕکەدار- دارکاری ئابڕووبردنی ئەکەوێتە سەر بەو مەرجەی ژنەکە لە ژیانیا هیچ جارێك زینای نەکردبێ، کەواتە: ئەبێ هەشتا داری لێبدرێ:

(إلاَّ أَنْ يُقِيمَ الْبَيِّنَةَ) مەگەر مێردەکە چوار شاهید بێنێ: کە ژنەکە جارێك زینای کردوە، یان ژنەکە دان بنێ: بەوەی کە زینای کردوە (أَوْ يُلاَعِنَ) یان مێردەکە لەعنەت بکا بۆ ئەوەی دارکاری لە سەر لابچێ:

(فَيَقُولَ) مێردەکە لە لەعنەتکردنیدا ئەڵێ (عِنْدَ الْحاكِمِ) لە لای(قازی)، واتە: ئەبێ (قازی) ئەو گفتوگۆیەیان پێ بڵێ و نابێ لەخۆیانەوە بیڵێن (فِي الْجامِعِ) سوننەتە ژن و مێردەکە ببردرێنە ناو مزگەوت (عَلَى الْمِنْبَرِ) لە سەر مینبەر رابگیرێن (فِي جَماعَةٍ مِنَ النَّاسِ) کۆمەڵێك خەڵك لەوێ ئامادە بن، ئینجا لە پێشدا (قازی) فەرمان ئەدا مێردەکە بڵێ: (أَشْهَدُ بِاللهِ إِنِّي لَمِنَ الصَّادِقِينَ فِيما رَمَيْتُ بِهِ زَوْجَتِي فُلانَةَ مِنَ الزِّنا) شایەدی ئەدەم سوێندم بە خوا: من ڕاست ئەکەم کە بە فلانە ژنی خۆم گوت: زینات کردوە.

ئینجا ئەگەر ژنەکەی لە زینا منداڵی بوبێ، یان ئاوس بوبێ، واجبە بڵێ: (وَإِنَّ هَذا الْوَلَدَ مِنَ الزِّنا وَلَيْسَ مِنِّي) وە ئەو منداڵەی ئێستا هەیەتی، یان لە ناو زگیدایە، منداڵی من نیەو هی زینایە. (أَرْبَعَ مَرَّاتٍ) ئەبێ چوار جار ئەو شاهیدیە بڵێ.

وَيَقُولَ فِي الْمَرَّةِ الْخَامِسَةِ بَعْدَ أَنْ يَعِظَهُ الْحاكِمُ: وَعَلَيَّ لَعْنَةُ اللهِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الْكاذِبِينَ. وَيَتَعَلَّقُ بِلِعانِهِ خَمْسَةُ أَحْكَامٍ: سُقُوطُ الْحَدِّ عَنْهُ، وَوُجُوبُ الْحَدِّ عَلَيْها، وَزَوالُ الْفِراشِ، وَنَفْيُ الْوَلَدِ، وَالتَّحْرِيمُ عَلَى الأَبَدِ. وَيَسْقُطُ الْحَدُّ عَنْها بِأَنْ تَلْتَعِنَ فَتَقُولَ: أَشْـــهَدُ بِاللهِ

(وَيَقُولَ فِي الْمَرَّةِ الْخامِسَةِ) هـەروەها پێنجـەمین جـار ئـەڵێ (بَعْدَ أَنْ يَعِظَـهُ الْحـاكِمُ) پـاش ئەوەی (قازی) بە سزادانی قیامەت ئەیترسێنێو پێی ئەڵێ: لـە خـوا بترسـە، درۆ مەکـە، سزای دۆزەخ توندو تیژترە لە هی دونیا. جا ئەگەر مێردەکە دڵنیا بوو کە ڕاست ئەکا، با بڵێ: (وَعَلَيَّ لَعْنَةُ اللهِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الْكاذِبِينَ) لەعنەتی خوام لێبدا ئەگەر درۆ بکەمو بوختـانم بە ژنەکەم کردبێ.

خوای گەورە فـەرموویـەتی: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلاَّ أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْـــهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ ئەو پیاوانەی ئابڕووی ژنەکانیان ئەبەنو پێیان ئەڵێن زینات کردوەو، جگە لە خۆیان هیچ شاهیدیان نەبو، با پیاوەکە چوار جار بەخۆی شایەدی بدا: کە ڕاست ئەکا، جاری پێنجەمیش بڵێ: لەعنەتی خوام لێبدا ئەگەر درۆ بکەم.

(وَيَتَعَلَّقُ) ئەبەسترێ (بِلِعانِهِ) بە لەعنەتکردنی مێردەکە (خَمْسَةُ أَحْكامٍ) پێنج بڕیار، واتـە: کە مێردەکە شایەدیەکەی تەواو بوو، پێنج بڕیاری شەرعی دەرئەچن:

یەکـــەم: (سُـــقُوطُ الْحَـدِّ عَنْــهُ) دارکـــاری جنێوەکـــەی لــــە ســـەر لائەچـــێ.

دووەم: (وَوُجُـوبُ الْحَـدِّ عَلَيْهـا) دارکـاری، یـان بـەردبارانی زینـا ئەکەوێتـە سـەر ژنەکـە.

ســـێیەم: (وَزَوالُ الْفِـــراشِ) مـــارەی ژنەکـــە لــــە مێردەکـــەی هەڵئەوەشـــێتەوە.

چوارەم: (وَنَفْـيُ الْوَلَـدِ) منداڵەکـەش نابێتـە هـی مێردەکـە، ئەگـەر گوتبی: هـی مـن نیـە.

پێنجەم: (وَالتَّحْرِيمُ عَلَـى الأَبَدِ) ژنەکـەش بـە یـەکجاری لـە مێردەکە حـەڕام ئـەبێ، ئەگـەر مێردێکیتریش بکا هەر لێی حەڵاڵ نابێتەوە ﴿عَنْ عُمَر وسَهْل بن سَعْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمـا: مَضَتِ السُّنَّةُ أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلاَعِنَيْنِ وَلاَ يَجْتَمِعانِ أَبَـــداً﴾ رواه ابوداود والبيهقـی، شـەریعەتی پێغەمبەرﷺ وای بڕیار داوە: ژنو مێردی لەعنەتچی لێك جیا بکرێنەوەو تا ماون بە یەکەوە کۆ نەبنـەوە. ﴿وَعَن سَهْل بن سَعدٍ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ فَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلاَعِنَيْنِ وَأَلْحَقَ الْوَلَـــدَ بِـــالْمَرْأَةِ﴾ رواهالشـيخان، پێغەمبـەرﷺ لـە دوای لەعنـەتکردن، ژنو مێردەکـەی لێـك جیاکردنەوەو منداڵەکەشی دایە ژنەکە.

(وَيَسْقُطُ الْحَـدُّ عَنْهـا) دارکـاریو بـەردبارانی زینـا لـە سـەر ژنەکـە لا ئـەچێ (بِـأَنْ تَلْـتَعِنَ) بـــەوەی ئــەویش لەعنـــەت بکـــا، واتـــە: لــــە دوای کۆتـــایی لەعنـــەتی مێردەکـــە، (قازی) بە ژنەکە ئەڵێ: وەرە تۆش لەعنەت بکە (فَتَقُولَ) ئینجا ژنەکە ئەڵێ: (أَشْهَدُ بِـاللهِ

إنَّ-فُلانَاً- هَذا لَمنَ الْكاذبينَ فيمارَماني به منَ الزّنا. أرْبَعَ مَرَّات، وتَقُولَ في الْمَرَّةِ الْخامسَة بَعْدَ أنْ يَعظَها الْحاكمُ: وَعَلَيَّ غَضَبُ الله إنْ كانَ منَ الصَّادقينَ.
(فَصْلٌ):

إنَّ فلاناً هَذا لَمنَ الْكاذبينَ فيما رَماني به منَ الزّنا) شایەدی ئەدەم سوێندم بە خوا: ئەو مێردەی من-کە فلانە- درۆ ئەکا لەو جنێوەی کە بە منی گوتوە: زینات کردوە. (أرْبَعَ مَرَّاتٍ) چوار جار ئەو شایەدیە ئەدا.
(وتَقُولَ في الْمَرَّةِ الْخامسَة) ئینجا جاری پێنجەم ژنەکە ئەڵێ (بَعْدَ أنْ يَعظَهاالْحاكمُ) پاش ئەوەی (قازی) بە سزای دۆزەخ ئەیترسێنێ وەکو گوتمان (وَعَلَيَّ غَضَبُ الله إنْ كانَ منَ الصَّادقينَ) غەزەبی خوا بمگرێ ئەگەر مێردەکەم ڕاست بکا لەو ئابڕووبردنەی من. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيَدْرَؤُ عَنْهَاالْعَذَابَ أنْ تَشْهَدَ أرْبَعَ شَهَادَات بالله إنَّهُ لَمنَ الْكَاذبينَ، وَالْخَامسَةَ أنَّ غَضَبَ الله عَلَيْهَا إنْ كَانَ منَ الصَّادقينَ﴾ سزای زینا لە سەر ژنەکە لائەدرێ بەوەی چوار جار شایەدی بدا: کە مێردەکەی درۆ ئەکاو جاری پێنجەم بڵێ: خوا غەزەبم لێبگرێ ئەگەر مێردەکەم ڕاست بکا.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر مێردەکە ناوی ئەو پیاوەی هێنابو: کە زینای لەگەڵ ژنەکەی کردوە، ئەبی لە هەر چوار شایەدیەکاندا ناوی پیاوەکەش بڵێتەوە بۆ ئەوەی دارکاری ئابڕووبردنی ئەویشی لە سەر لابچێ، ئینجا بزانە: ڕستەکانی لەعنەتکردن، بە هەر زمانێك بگوترێن دروستە، هەروەها بزانە: دارکاری ئابڕووبردنی ئافرەتو پیاوی بێگانە لە پەرتووکی تاوانەکاندا بەدرێژی باس ئەکەین، إنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.
﴿پاشکۆ﴾: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿أيُّما إمْرَأة أدْخَلَتْ عَلَى قَوْم مَنْ لَيْسَ منْهُمْ فَلَيْسَتْ منَ الله في شَيْء وَلَنْ يُدْخلَهَا اللهُ جَنَّتَهُ، وَأيُّما رَجُلٍ جَحَدَ وَلَدَهُ وَهُوَ يَنْظُرُ إلَيْه إحْتَجَبَ اللهُ عَنْهُ وَفَضَحَهُ عَلَىرُؤُوس الأوَّلينَ والآخرينَ﴾ رواه ابن حبان وغيره، هەر ئافرەتێك منداڵێك بکاتە هی پیاوێكو منداڵەکەش هی ئەو نەبێ، ئەو ئافرەتە-لە بەر ئەوەی گوناهێکیگەورەی کردوە- لە لای خوا هیچ ڕێزی لێناندرێو خوا نایباتە بەهەشت، وە هەر پیاوێك بە منداڵی خۆی بڵێ: هی من نیە، بشزانێ منداڵەکە هی خۆیەتی، خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەت خۆی لێدائەپۆشێو ڕوو ڕەشی ئەکا لە بەردەم هەموو خەڵك.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (عدَّة) ﴾

(**پێناسە**): (عدَّة) ئەوەیە: ئافرەتی مێرد مردوو، یان تەڵاقدراو، ماوەیەك چاوەڕوان بکا، واتە: تا کۆتایی ئەو ماوەیە نابێ شوو بکا.
خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَتَعْزمُوا عُقْدَةَالنِّكَاح حَتَّى يَبْلُغَ الْكتَابُ أجَلَهُ﴾ مارەی ئافرەت مەبڕن تا ئەو ماوەیەی خوا لە سەر ئافرەتەکەی نووسیوە کۆتایی دێ.

وَالْمُعْتَدَّةُ عَلَى ضَرْبَيْنِ: مُتَوَفَّى عَنْهَا، وَغَيْرُ مُتَوَفَّى عَنْهَا، فَالْمُتَوَفَّى عَنْهَا: إِنْ كَانَتْ حاملاً فَعِدَّتُها بِوَضْعِ الْحَمْلِ، وَإِنْ كَانَتْ حَائِلاً فَعِدَّتُها أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ. وَغَيْرُ الْمُتَوَفَّى عَنْها: إِنْ كَانَتْ حَامِلاً فَعِدَّتُهَا بِوَضْعِ الْحَمْلِ، وَإِنْ كَانَتْ حَائِلاً وَهِيَ مِنْ ذَوَاتِ الْحَيْضِ فَعِدَّتُها ثَلاثَةُ قُرُوءٍ وَهِيَ الأَطْهارُ،

(وَالْمُعْتَدَّةُ) ئەو ئافرەتانەی (عِدَّة)یان لە سەر واجبە (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو بەشن:
یەکەم: (مُتَوَفَّى عَنْهَا) ئەوەیە: کە مێردەکەی مردوە.
دووەم: (وَغَيْرُ مُتَوَفَّى عَنْها) ئەوەیە: کە مێردی نەمردوە:

١- (فَالْمُتَوَفَّى عَنْها) جا ئەو ئافرەتەی مێردی مردوە: (إِنْ كَانَتْ حامِلاً) ئەگەر لە مێردەکەی خۆی ئاوس بوو (فَعِدَّتُها) ئەوە (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ (بِوَضْعِ الْحَمْلِ) بە دانانی باری ناو زگی، جیاوازی نیە: منداڵێکی زیندوو بێ، یان مردوو بێ، وێنەی تەواو بووبێ، یان پارچە گۆشتێك بێو وێنەی نهێنیی کرابێ، جا لە دامێنی بێتە دەرەوە، یان زگی هەڵبدرن و بیهێننە دەرەوە. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأُولاتُ الأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ ئافرەتانی ئاوس (عِدَّة)یان تەواو ئەبێ بە دانانی باری ناو زگیان.

(وَإِنْ كانَتْ حائِلاً) وە ئەگەر ئەو ئافرەتەی مێردی مردوە، ئاوس نەبو لە مێردەکەی خۆی (فَعِدَّتُها) ئەوە (عِدَّة) تەواوبوونی (أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ) بە چوار مانگو دە ڕۆژە، جیاوازی نیە: جیماعی لەگەڵ کردبێ، یان نا، گەورە بێ، یان منداڵ بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾ ئەو پیاوانەی لە ئێوە ئەمرنو ژنیان لە پاش بەجێ ئەمێنێ، ئەبی ژنەکانیان چوار مانگو دە ڕۆژ چاوەڕوان بکەن.

٢- (وَغَيْرُالْمُتَوَفَّىعَنْها) ئەو ئافرەتەی مێردی نەمردوە، بەڵام تەڵاق دراوە، یان مارەبڕینی هەڵوەشاوەتەوە (إِنْ كَانَتْ حامِلاً) ئەگەر لە مێردەکەی خۆی ئاوس بوبێ (فَعِدَّتُها) ئەوە (عِدَّة)ی تەواو ئەبی (بِوَضْعِ الْحَمْلِ) بە دانانی منداڵی ناو زگی بەو شێوەی باسمان کرد.

(وَإِنْ كانَتْ حائِلاً) وە ئەگەر ئافرەتەکە لە مێردەکەی خۆی ئاوس نەبو (وَهِيَ مِنْ ذَوات الْحَيْضِ) وە لەو جۆرە ئافرەتانەش بوو کە حەیز ئەبینن (فَعِدَّتُها) تەواوبوونی(عِدَّة)کەی (ثَلاثَةُ قُرُوءٍ) بە دیتنی سێ قوڕئە (وَهِيَ) ئەو سێ قوڕئە (الأَطْهارُ) پاکبوونەوەی نێوان دوو حەیزە، واتە: هەر کاتێك سێ پاکبوونەوەی تەواو کردن، (عِدَّة)کەی تەواو ئەبێ.

کەوابوو: ئەگەر ئافرەتێك لە کاتی پاکبوونەوەدا تەڵاق درا، ئەو پاکیەی بە یەکێك لەو سێیانە بۆ ئەژمێردرێو کە جاری سێیەم لە دوای ئەو پاکیە حەیزی بینی، (عِدَّة)کەی تەواو ئەبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ﴾ ئەو ئافرەتانەی تەڵاق دراون، با چاوەڕوان بکەن تا سێ پاکبوونەوە تەواو ئەکەن.

وَإِنْ كانَتْ صَغيرَةً أَوْ آيِسَةً فَعِدَّتُها ثَلاثَةُأَشْهُرٍ. وَالْمُطَلَّقَةُ قَبْلَ الدُّخُولِ بِها لاَعِدَّةَ عَلَيْهَا،

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەتێك حەیزی نەما: لە بەر نەخۆشی، یان لە بەر شیردانی منداڵ، ئەبی هەر چاوەڕوان بکا، تا حەیز ئەبینێ، یان تا ئەگاتە تەمەنی لە حەیز وەستان، ئینجا سێ مانگ (عِدَّة) ئەباتە سەر، بەڵام: ئەگەر هۆی وەستانی حەیز نەزاندرا، ئەوە لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)و لە مەزهەبی ئیمام(مالك)و ئیمام(أحمد) ئەفەرموێ: با نۆ مانگ چاوەڕوان بکا، ئینجا ئەگەر حەیزی نەدیت، با سێ مانگیتریش بە ناوی (عِدَّة) دابنیشێ، بەم ساڵە (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ.

(وَإِنْ كانَتْ صَغيرَةً) ئەگەر ئافرەتی تەڵاقدراو منداڵ بوو حەیزی نەبینیبو (أَوْ آيِسَةً) یان لەبەر پیری لە حەیز وەستابو (فَعِدَّتُها) تەواوبوونی (عِدَّة)ی (ثَلاثَةُ أَشْهُرٍ) بە سێ مانگی تەواوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاللاَّئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلاثَةُأَشْهُرٍ وَاللاَّئِي لَمْ يَحِضْنَ﴾ ئەو ئافرەتانەی لە حەیز وەستاون، (عِدَّة)ی ئەوان سێ مانگە، هەروەها ئەوانەی حەیزیان نەبینیوە، هی ئەوانیش سێ مانگە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئافرەتەی بە هەڵە جیماعی لەگەڵ کراوە، واتە: پیاوەکە وایتێگەیشتبو ژنیخۆیەتی، ئەویش واجبە (عِدَّة) ببینێ: وەکو ژنی تەڵاقدراو، وە ئەو منداڵەی لەو جیماعە دروست ئەبێ، ڕێزی هەیەو هی ئەو پیاوەیە کە جیماعی بە هەڵەی کردوە، واتە: هی مێردی ژنەکە نیە، هەروەها حەرامە مێردی خۆی ڕابواردنو جیماعی لەگەڵ بکا تا (عِدَّة)ی ئەو پیاوە-بەهەڵەداچووە- تەواو ئەبێ.

(وَالْمُطَلَّقَةُ) ئەو ئافرەتەی تەڵاق دراوە، یان مارەی هەڵوەشاوەتەوە (قَبْلَ الدُّخُولِ بِها) پێش ئەوەی مێردەکەی خۆی جیماعی لەگەڵ بکا (لاَ عِدَّةَ عَلَيْها) هیچ (عِدَّة)ی لە سەر نیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا﴾ هەر کاتێ ئافرەتانی موسوڵمانتان مارە کردنو پێش جیماع لەگەڵکردنیان تەڵاقتان دان، هیچ (عِدَّة)تان لە سەر ئەوان نیە.

کەوابوو: ئەگەر تەنها یەك جار جیماعی لەگەڵ کردبێ، (عِدَّة)ی ئەکەوێتە سەر، هەرچەند پێش تەڵاقدانیش زۆر لە یەکتری دوور بوبنو چەند ساڵێکیش جیماعی لەگەڵ نەکردبێ، چونکە (عِدَّة) لایەنی خواپەرستیشی تێدایە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئافرەتەی بە (زینا) جیماعی لەگەڵ کراوە، هیچ (عِدَّة)ی لە سەر نیە، چونکە (زینا) ڕێزی بۆ دانەندراوە، جا-لەبەر ئەوە-ئەگەر لە (زینا) ئاوس بوو، دروستە هەر بە ئاوسی شوو بکا: بە زیناکەرەکە، یان بە پیاوێکیتر، وە ئەو منداڵەی لە (زینا) دروست ئەبێ، (بیژی)یە، واتە: تەنها هی ژنەکەیەو نابێتە هی مێردی ژنەکەو ناشبێتە هی پیاوە زیناکەرەکە، هەرچەند لەمەودوا ژنەکەش مارە بکا، کەوابوو: ئەگەر (مَنِـی)، واتە:

وَعِــدَّةُ الأَمَــةِ بِالْحَمْــلِ كَعِــدَّةِ الْحُــرَّةِ، وَبِــالأَقْراءِ أَنْ تَعْتَــدَّ بِقُــرْأَيْنِ، وَبِالشُّهُورِ عَنِ الْوَفَاةِ أَنْ تَعْتَدَّ بِشَهْرَيْنِ وَخَمْسِ لَيَالٍ، وَعَنِ الطَّلاَقِ أَنْ تَعْتَــدَّ بِشَــهْرٍ وَنِصْفٍ، فَإِنِ اعْتَدَتْ بِشَهْرَيْنِ كَانَ أَوْلَى.

تۆوی پیاوێکیان هێناو به لولکەیەك، یان بە هەر هۆیەکیتر خستیانە ناو منداڵدانەی ژنەکە، ئەمەش وەك منداڵی (بیژی) ئەژمێردرێو نابێتە هی خاوەن تۆیەکەو ناشبێتە هی مێردی ژنەکە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: الْوَلَدُ لِلْفِراشِ وَلِلْعاهِرِ الْحَجَرُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: منداڵ هی مێردی ئەو ژنەیە کە بە حەڵاڵی سەرجێیی کردوە، بۆ بێناموسیش سەرشۆڕی داندراوە.

(وَعِدَّةُ الأَمَةِ) هەر وەها (عِدَّة)ی ئافرەتی کۆیلە، ئەگەر ئاوس بوو (بِالْحَمْلِ) بە دانانی منداڵەکەی ناو زگیەتی (كَعِدَّةِ الْحُرَّةِ) وەکو (عِدَّة)ی ئافرەتی ئازاد، کە باسمان کرد (وَبِالأَقْراءِ) وە ئەگەر ئاوس نەبو و حەیزیشی ئەبینی (أَنْ تَعْتَدَّ) ئەوە (عِدَّة)ی تەواو ئەبی (بِقُرْأَيْنِ) بە تەواوبوونی دوو پاکبوونەوە لە حەیز (وَبِالشُّهُورِ) ئەگەر (عِدَّة)ی بە مانگ بوو، چونکە حەیزی نەئەبینی (عَنِ الْوَفَاةِ) ئەگەر (عِدَّة)ی مێرد مردنی بوو (أَنْ تَعْتَدَّ) (عِدَّة)ی تەولو ئەبێ (بِشَهْرَيْنِ وَخَمْسِ لَيالٍ) بە دوو مانگو پێنج شەو (وَعَنِ الطَّلاَقِ) ئەگەر (عِدَّة)ی تەڵاقدان بوو (أَنْ تَعْتَدَّ) (عِدَّة)ی تەولو ئەبێ (بِشَهْرٍ وَنِصْفٍ) بە مانگو نیوێك (فَإِنْ اعْتَدَّتْ) بەڵام ئەگەر (عِدَّة) ببینێ (بِشَهْرَيْنِ) بە ماوەی دوو مانگ (كانَ أَوْلَى) ئەوە باشترە.

﴿پاشکۆ: لەبارەی ئەو ژنەی مێردی ون بووە﴾

ئەگەر ئافرەت مێردی ون بوو و هیچ هەواڵێکی نەبو، دروست نیە شوو بکا تا دوو شاهید شاهیدی ئەدەن کە مردوە، یان بە شێوەیەکیتر دڵنیا ئەبێ کە نەماوە.

بەڵام لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)و مەزهەبی ئیمام(مالك)و ئیمام(أحمد)-خوا لێیان ڕازی بێ- فەرموویانە: ئەو ئافرەتە ئەچێتەی لای (قازی)، ئینجا (قازی) ماوەی چوار ساڵی بۆ دائەنێ کە چاوەڕوان بکا، ئینجا لە دوای ئەو چوار ساڵە (عِدَّة)ی مردن چوار مانگو دە ڕۆژ ئەبینێ، ئینجا بۆی دروستە شوو بکاتەوە. ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ: فِي إِمْرَأَةِ الْمَفْقُـودِ: تَتَرَبَّصُ أَرْبَعَ سِنِينَ ثُمَّ تَعْتَدُّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْــراً﴾ أخرجه مالك والشافعي، واتە: ئەو جۆرەی کۆتمان لە ئیمامی (عمر) گێراویەتیانەوە.

ئینجا ئەگەر لە دوای شووکردن مێردەکۆنەکەی دەرکەوتەوە، ئەوە هەر ئەبێتەوە ژنی مێردە کۆنەکە، چونکە بۆمان دەرکەوت: مارەبڕینەکەی لە دووەمەکە نەهاتوە، جیماعەکەش بە جیماعی بە هەڵە دائەندرێ.

جا ئەگەر لەو جیماعە منداڵێك دروست بوو، ئەوە هی مێردە نوێیەکەیە، کەوابوو: نابێ مێردە کۆنەکە جیماعی لەگەڵ بکا تا (عِدَّة)ی مێردی نوێ تەواو ئەبێ.

(فَصْلٌ) وَيَجبُ لِلْمُعْتَدَّة الرَّجْعِيَّة اَلسُّكْنَى وَالنَّفقَةُ، وَيَجبُ لِلْبائنِ اَلسُّكْنَى دُونَ النَّفقَة إلاَّ أَنْ تَكُونَ حاملاً، وَيَجبُ عَلَى الْمُتَوَفَّىعَنْها زَوْجُها: اَلإحْدادُ وَهُوَ الإمْتناعُ مِنَ الزِّينَة وَالطِّيبِ،

﴿ فَصْلٌ: له باسی مافی ئەو ئافرەتەی له (عِدَّة)دایه ﴾

(وَيَجِبُ) واجبه (لِلْمُعْتَدَّةِ الرَّجْعِيَّةِ) بۆ ئەو ئافرەتەی له (عِدَّة)ی ڕیجعی‌دایه، واته: به بێ‌پاره تەلاق درابێ، به یەك تەلاق، یان به دوو تەلاق، جا ئاوس بێ، یان نا: (اَلسُّكْنَى) ئەبی مێردەكەی مافی نیشتەجێ‌كردنی بداتێ، واته: یان خانووی بداتێ، یان كرێی بداتێ تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ (وَالنَّفَقَةُ) وه ئەبی مافی بەخێوكردنیشی بداتێ تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ.

(وَيَجِبُ لِلْبائِنِ) هەروەها واجبه بۆ ئەو ئافرەتەی له (عِدَّة)ی (بائن)دایه، واته: جیابوونەوه، له بەر ئەوەی سێ‌بەسێ تەلاقی داوه، یان به پاره تەلاقی داوه (اَلسُّكْنَى) ئەبی مێردەكەی مافی نیشتەجێ‌كردنی بداتێ تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ، وه دروستیش نیه به یەكەوه له یەك خانوودا بن، خوای گەوره فەرموویەتی: ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ﴾ ئافرەتانی تەلاقدراو نیشتەجێ بكەن لەو شوێنەی پێش تەلاقدان تێیدا دانیشتبون بەگوێرەی توانای خۆتان.

(دُونَ النَّفَقَةِ) بەڵام ئەركی بەخێوكردنی له سەر مێردی تەلاقدەر نیه (إلاَّ أَنْ تَكُونَ حاملاً) مەگەر ژنەكه له مێردەتەلاقدەرەكەی ئاوس بێ، خوای گەوره فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ كُنَّ أُولاَتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ ئەگەر ئافرەتانی تەلاقدراو منداڵیان له زگدا بوو، بەخێویان بكەن تا منداڵەكەیان دائەنێن.

﴿ئاگاداری﴾: ئافرەتی مێرد مردوو تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ تەنها مافی نیشتەجێ‌كردنی هەیەو ئەركی بەخێوكردنی نادرێتێ، هەرچەند ئاوسیش بێ ﴿عَنْ جابِرٍ﷛ مَرْفُوعاً: لانَفَقَةَ لِلْحامِلِ الْمُتَوَفَّىعَنْها زَوْجُها﴾ أخرجه البيهقي والدارقطني، ئافرەتی ئاوسی مێردمردوو ئەركی بەخێوكردنی نادرێتێ.

(وَيَجِبُ) واجبه (عَلَى الْمُتَوَفَّىعَنْها زَوْجُها) له سەر ئافرەتی مێردمردوو (اَلإحْدادُ) تازیەداری بكا تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبی (وَهُوَ) تازیەداری ئەمەیە: (اَلإمْتِناعُ مِنَ الزِّينَةِ) خۆی نەڕازێنێتەوەو جلی جوان‌و خشڵی زێڕو زیو نەكاتە بەر (وَالطِّيب) وه خۆی بۆنخۆش نەكا ﴿عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَرضي الله عنها: عَنِ النَّبيِّ ﷺ: لاتُحِدُّ إمْرَأَةٌ عَلَى مَيِّت فَوْقَ ثَلاَثٍ إلاَّ عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً وَلاَ تَلْبَسُ ثَوْباً مَصْبُوغاً وَلاَ تَكْتَحِلُ وَلاَ تَمُسُّ طِيباً﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نابێ ئافرەت بۆ هیچ مردووێك له سێ ڕۆژان زیاتر تازیەداری بكا، تەنها بۆ مێردەكەی خۆی چوار مانگو ده ڕۆژ تازیەداری ئەكا: جلی ڕەنگاو ڕەنگ ناكاتە بەرو كل ناكاتە چاوی‌و خۆی بۆنخۆش ناكا.

وَعَلَى الْمُتَوَفَّى عَنْها زَوْجُها وَالْمَبْتُوتَةِ: مُلاَزَمَةُ الْبَيْتِ إلاَّ لحاجَةٍ. (فَصْلٌ) وَمَنِ اسْتَحْدَثَ مِلْكَ أَمَةٍ حَرُمَ عَلَيْهِ الإسْتِمْتَاعُ بِهَا حَتَّى يَسْتَبْرِأَهَا: إنْ كَانَتْ مِنْ ذَوَاتِ الْحَيْضِ بِحَيْضَةٍ، وَإِنْ كَانَتْ مِنْ ذَوَاتِ الشُّهُورِ بِشَهْرٍ فَقَطْ، وَإِنْ كَانَتْ مِنْ ذَوَاتِ الْحَمْلِ بِالْوَضْعِ،

(وَعَلَى الْمُتَوَفَّى عَنْها زَوْجُها) واجبە لە سەر ئافرەتی مێردمردوو (وَالْمَبْتُوتَةِ) هەروەها واجبە لە سەر ئەو ئافرەتەی بە یەکجاری تەڵاق دراوە (مُلاَزَمَةُ الْبَيْتِ) بەردەوام هەر لەماڵەوە بن، واتە: دروست نیە-تا (عِدَّة)یان تەواو ئەبێ- لە ماڵ بچنە دەرەوە: نە بۆ ماڵی باوکو خزم، نە بۆ حەج کردن، نە بۆ بازاڕو شوێنەکانیتر.

(إلاَّ لِحاجَةٍ) مەگەر چوونەدەرەوەیان پێویست بێ بۆ کڕینی خواردەمەنی، یان مەترسی دزو بێناموس هەبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لاتُخرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلاَيَخرُجْنَ إلاَّ أنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ﴾ ئافرەتانی تەڵاقدراو لە ماڵەوە دەر مەکەن تا (عِدَّة)یان تەواو ئەبێ، نابێ بەخۆیشیان لە ماڵەوە دەربچن مەگەر ئیشێکی بێناموسانە بکەن.

﴿وَعَنْ فُرَيْعَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: أنَّ زَوْجُها قُتِلَ، فَأَمَرَها النَّبِيُّ ﷺ: أنْ تَمكُثَ فِي بَيْتِها حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتابُ أجَلَهُ﴾ رواه اصحاب السنن، (فريعة) فەرموویەتی: مێردم کوژراو، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردم: هەر لە ماڵی خۆم بمێنمەوە تا (عِدَّة)م تەواو ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر ئافرەتێك (ناشِزة)، واتە: لامل بێ، ئینجا مێردی بمرێ، یان تەڵاقی بدا، ئەو مافانەی باسمان کردن هیچی نادرێتێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إسْتِبْراء) دڵنیایی ﴾

واتە: چاوەڕوانکردنی تێپەڕبوونی ماوەیەك بە سەر ئافرەتی کۆیلەدا بۆ دڵنیابوون کە منداڵی تێدا نیە (وَمَنِ اسْتَحْدَثَ) هەر کەسێك وەدەستی هێنا (مِلْكَ أَمَةٍ) ئافرەتێکی کۆیلە، واتە: (جارية)کی دەست کەوت، جا بە هۆی کڕین، یان بەخشین، یان لە تاڵانی کافران، یان بە میرات، یان بە هۆیەکیتر (حَرُمَ عَلَيْهِ) حەرامە لە سەر ئەو پیاوە (الإسْتِمْتَاعُ بِها) دەستبازی لەگەڵ ئەو ئافرەتە بکا: وەك ماچکردنو جیماع کردنو ئەو جۆرە شتانە (حَتَّى يَسْتَبْرِأَها) تا ماوەی دڵنیایی پێ تەواو ئەکا، وە جیاوازی کچو بێوەژن نیە:

(إنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الْحَيْضِ) ئەگەر ئەم (جارية)یە لەوانە بوو حەیزی ئەبینی (بِحَيْضَةٍ) بە تێپەڕبوونی حەیزێکی تەواو ماوەی دڵنیایی تەواو ئەبێ (وَإنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الشُّهُورِ) ئەگەر (جارية)کە حەیزی نەئەبینی لە بەر پیری، یان منداڵ بوو (بِشَهْرٍ فَقَطْ) بە تێپەڕبوونی یەك مانگی تەواو ماوەی دڵنیایی تەواو ئەبێ (وَإنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الْحَمْلِ) ئەگەر (جارية)کە ئاوس بوو (بِالْوَضْعِ) بە دانانی منداڵی ناو زگی ماوەی دڵنیایی تەواو

وَإذا مــاتَ سَـيِّدُ أُمِّ الْوَلَـدِ اسْـتَبْرَأَتْ نَفْسَـها كَالأَمَـةِ.
(فَصْلٌ) وَإذَا أَرْضَعَت الْمَـرأَةُ بِلَبَنِهـاَ وَلَـداً صـارَ الرَّضِـيعُ وَلَـدَهَا بِشَـرْطَيْنِ:
أَحَـدُهُماَ: أَنْ يَكونَ لَهُ دُونَ الْحَوْلَيْنِ. وَالثَّانِي: أَنْ تُرضِعَهُ خَمْسَ رَضَعات مُتَفرِّقَات.

ئەبێ ﴿عَنْ أَبِي سَعيدﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ فِي سَبايا أَوْطاسٍ: لاَ تُوطَأُ حامِلٌ حَتَّى تَضَـعَ، وَلاَ غَيْرُ ذاتِ حَمْلٍ حَتَّى تَحِيضَ حَيْضَـةً﴾ أخرجه ابوداود، پێغەمبەرﷺ دەربارەی کۆیلەکانی ئەوتاس-کە لە جەنگی (حنين) لە کافرەکان بەدیل گیرابون- فەرمووی: جیماع لەگەڵ (جارية)ی ئاوس مەکەن تا منداڵی ئەبێو جیماعیش لەگەڵ ئەوانیتر مەکەن-کە ئاوس نینە- تا حەیزێکی تەواو ئەبینن (وَإذا ماتَ) هەر کاتێك مرد (سَيِّدُ أُمِّ الْوَلَدِ) گەورەی ئەو (جارية)ی دایکی منداڵە، واتە: ئەو (جارية)ی کە لە گەورەی خۆی منداڵێکی بووە، جا منداڵەکە مابێ، یان نا، هەر کاتێك گەورەکەی مرد (إِسْتَبْرَأَتْ نَفْسَها) واجبە بۆ خۆی ماوەی دڵنیایی تەواو بکا (كَالأَمَةِ) وەکو ئەو(جارية)ی باسمان کرد، ئینجا کە ماوەی دڵنیایی تەواو بوو، ئەتوانێ شوو بکا. واتە: (عدَّة)ی مێرد مردنی لە سەر نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رضاع) شیرخواردنی منداڵ ﴾

بزانە: مەبەست بەم شیرخواردنە شیری ئادەمیزادە، نەك شیری گیاو ئاژەڵ.
(وَإذَا أَرْضَعَتِ الْمَرأَةُ بِلَبَنِهاَ) هەر کاتێك ئافرەتێك شیری خۆی دەرخواردی (وَلَداً) منداڵێك دا (صـارَ الرَّضِـيعُ) ئەو منداڵە شیرخۆرە ئەبێتە (وَلَدَها) منداڵەشیری ئافرەتەکە، ئافرەتەکەش ئەبێتە دایکەشیری منداڵەکە (بِشَرْطَيْنِ) بە دوو مەرج:
(أَحَدُهُماَ) یەکەمیان: (أَنْ يَكونَ لَهُ دُونَ الْحَوْلَيْنِ) ئەبی تەمەنی منداڵەکە لە دوو ساڵان کەمتر بێ ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّﷺ: لاَيَحْرُمُ مِنَ الرَّضـاعِ إلاَّ مـا فَتَـقَ الأَمْعاءَ وَكانَ قَبْلَ الْفِطامِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هیچ شیرخواردنێك حەرامی ناگەیەنێ جگە لەو شیرەی ئەگاتە ناو ڕیخۆڵەکانو بەهێزیان ئەکا، وە پێش تەواوبوونی دوو ساڵیش بێ.
(وَالثَّانِي) دووەمیان: (أَنْ تُرْضِعَهُ خَمْسَ رَضَعاتٍ) ئەبی پێنج جار شیری بداتێ، بەلام مەرج نیە بە تێری بێ، ئینجا بزانە: جیاوازی نیە منداڵەکە: ئەو پێنج جارە لە مەمکی ژنەکە شیر بمژێ، یان لێی بدۆشرێ ئینجا بخرێتە ناو دەمی منداڵەکە.
(مُتَفَرِّقَاتٍ) ئەبی ئەو پێنج جارەش لە یەك جیاجیا بن، کەواتە: ئەگەر منداڵەکە لە خۆشیان دەمی لە مەمکەکەی هەڵئەگرتو دووبارە ئەیگرتەوە، یان لەو مەمکە گواستیەوە بۆ مەمکەکەیتر، بۆ ئەوەی تێر ببێ، ئەوە هەر بە یەك جار ئەژمێردرێ.
﴿عَنْ عائشَةَرَضِيَ اللهُ عَنهـا: كانَ فِيما أُنْزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ (عَشْرُ رَضَعاتٍ مَعْلُوماتٍ يُحَرِّمْنَ). ثُمَّ نُسِخْنَ بِخَمْسٍ مَعْلُوماتٍ. فَتُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِﷺ وَهُوَ فِيما يُتْلَى مِنَ الْقُرْآنِ﴾ رواه مسلم،

وَيَصِيرُ زَوْجُها أَباً لَهُ، وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُرْضَعِ اَلتَّزويجُ إِلَيْهــا وَإِلَى كُــلِّ مَــنْ ناسَــبَهَا، وَيَحْرُمُ عَلَيْهَا اَلتَّزْوِيجُ إِلَى الْمُرْضَعِ وَوَلَدِه، دونَ مَنْ كانَ فِي دَرَجَته أَوْ أَعْلَى طَبَقَةً مِنْهُ.

حەزرەتی(عائِشَةَ)-خوا لێی ڕازی بێ- فەرموویەتی: یەکەمجار ئایەتێك لە قورئاندابو: کە (دە جار شیرخواردن حەرامی ئەکەیەنن). دوایێ ئەوە ڕەش بۆوە بە ئایەتێکیتر: کە (پێنج جار شیرخواردن حەرامی ئەکەیەنن). ئینجا پێغەمبەرﷺ وەفاتی کرد، ئەوە لەگەڵ قورئاندا ئەخوێندرایەوە. (مەبەستی ئەمەیە: بڕیاری پێنجەکە بەردەوامەو خوێندنەوەی لاچووە).

(وَيَصِيرُ زَوْجُها) هەروەها مێردی ئافرەتەشیردەرەکە ئەبێتە (أَباً لَهُ) باوکی منداڵە شیرخۆرەکە، کەوابوو: کوڕو کیژی ئافرەتەشیردەرەکەو هی مێردەکەشی ئەبنە خوشکو برای شیرخۆرەکە، هیچ جیاوازی گەورەترو بچووکترەکان نیە.

هەروەها خوشکو برای ئافرەتەکەو هی مێردەکەشی ئەبنە پورو خاڵو مامی شیرخۆرەکە، هەروەها دایکو باوکی ئافرەتەکەو هی مێردەکەشی ئەبنە داپیرەو باپیرەی شیرخۆرەکە، هەم ژنەکانیتری مێردەکەش گشتی ئەبنە زڕدایکی شیرخۆرەکە.

(وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُرْضَعِ) حەرامە لە سەر شیرخۆرەکە (اَلتَّزْوِيجُ إِلَيْها) دایکەشیرییەکەی خۆی لەخۆی مارە بکا (وَإِلَى كُلِّ مَنْ ناسَبَها) وە ئەو ئافرەتانەشی لێحەرامن کە پەیوەندییان بە دایکەشیرییەکەوە، یان بە مێردەکەیەوە هەیە، جا بە هۆی خزمایەتی، یان بە هۆی شیر.

(وَيَحْرُمُ عَلَيْها) حەرامە لە سەر ئافرەتەشیردەرەکە (اَلتَّزْوِيجُ إِلَى الْمُرْضَعِ) شوو بە شیرخۆرەکە بکا (وَوَلَدِهِ) هەروەها حەرامە شوو بە کوڕەکانی شیرخۆرەکەش بکا، هەروەها حەرامە: شوو بە مێردی شیرخۆرەکەش بکا.

ئینجا بزانە: حەرامە مێردی ئافرەتە شیردەرەکەش: شیرخۆرەکەو کیژەکانی شیرخۆرەکەو ژنی شیرخۆرەکە لە خۆی مارە بکا، چونکە ئەبنە کیژو نەوەو ژنیکوڕی.

(دونَ مَنْ كانَ فِي دَرَجَتِهِ) بەڵام ئەوانەی لە پلەی شیرخۆرەکەن: وەکو خوشکو برای شیرخۆرەکە، ئەوان حەرام نابن، جیاوازی نیە ئەو خوشکو برایانە: لە خۆی بچوکتر بن، یان گەورەتر بن (أَوْ أَعْلَى طَبَقَةً مِنْهُ) هەروەها ئەوانەی لە پلەی سەرەوەترن: وەك دایكو باوكو مامو خاڵو پووری شیرخۆرەکە، ئەوانیش حەرام نابن.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کاتێك ئافرەتێك شیری بداتە کوڕێکو کچێك: کە لە کوڕەکە مارە کراوە، شیرەکەش حەرامی ئەکەیاند، ئەو مارەبڕینە هەڵئەوەشێتەوەو بە یەکجاری لێك حەرام ئەبن، هەروەها ئەگەر دایکت شیری دایە ژنێکی تۆ-کە تەمەنی لە دوو ساڵ کەمتر بوو-ئەوە یەکسەر ئەبێتە خوشکت، یان ئەگەر ژنە گەورەکەت شیری دایە ئەو ژنە منداڵەیەت، بەمە مارەبڕینی هەردووکیان هەڵئەوەشێتەوە، چونکە بچووکەکە ئەبێتە کیژت، گەورەکەش ئەبێتە دایکی ژنت.

(فَصْلٌ) وَنَفَقَةُ الْعَمُودَيْنِ مِنَ الْأَهْلِ واجِبَةٌ لِلْوالِـدِينِ وَالْمَوْلُـودِينَ، فَأَمَّـا الْوالِـدُونَ فَتَجِبُ نَفَقَتُهُمْ بِشَرْطَيْنِ: الْفَقْرِ وَالزَّمانَةِ، أَوِالْفَقْرِ وَالْجُنُون، وَأَمَّا الْمَوْلُـودُونَ فَتَجِـبُ نَفَقَتُهُمْ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ: الْفَقْرِ وَالصِّغَرِ، أَوِالْفَقْرِ وَالزَّمانَةِ، أَوِالْفَقْرِ وَالْجُنُونِ،

﴿پاشكۆ﴾: شیرخواردنی منداڵ ئاشكرا ئەبێ: بە شاهیدیی دوو پیاو، یان بە شاهیدیی پیاوێكو دوو ئافرەت، یـان بـە شـاهیدیی چـوار ئـافرەت، وە دروسـتە ئافرەتـە شیردەرەكەش یەكێك بێ لەو شاهیدانە بەو مەرجەی داوای كرێیشیرەكە نەكا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەخێوكردنی خزمو، ژنو، ئاژەڵ ﴾

(وَنَفَقَةُ الْعَمُودَيْنِ) بەخێوكردنی هەردوو تیرە، واتە: تیرەی سەرەوەو خوارەوە (مِنَ الْأَهْلِ) لە خزمەكان (واجِبَةٌ) واجبە: (لِلْوالِـدِينَ) بـەخێوكردنی دایكـانو باوكـان لـە سـەر تـیرەی خوارەوە واجبەو (وَالْمَوْلُودِينَ) هی تیرەی خوارەوەش لە سەر دایكانو باوكان واجبە: (فَأَمَّا الْوالِدُونَ) ئینجا دایكو باوكو داپیرەو باپیرە (فَتَجِبُ) واجبە لـە سـەر كـوڕو كـیژو نەوەیەكانیشیان (نَفَقَتُهُمْ) بەخێویان بكەن: جا كافر بن، یـان موسـوڵمان بن (بِشَرْطَيْنِ)

بە دوو مەرج:
یەكەم: (الْفَقْرِ) ئەوەیە دایكو باوك هەژار بن (وَالزَّمانَةِ) وە پەككەوتووش بن، واتـە: نـەتوانن كار بكەنو خۆیان بژێنن. دووەم: (أَوِالْفَقْرِ) یان هەژار بنو (وَالْجُنُونِ) شێتیش بن.
بەڵام فەرموودەی بەهێزی مەزهەبی(شافعي) ئەمەیە: ئەگەر دایكو باوك تەنها هەژار بون، واجبە كوڕو كیژەكانیان بەخێویان بكەن، چونكە زۆر سفڵەیىو بێئەمەكییە دایكو بـاوك داوای كاركردنیان لێبكرێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلاَ تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًـا﴾ ئەگـەر دایكـتو باوكـت داوای كافربوونیان لێكردی، بە قسەیان مەكەو لە دونیادا بە چاكەكردن لەگەڵیان بژێ.

واتە: هەرچەند كافریش بن.
(وَأَماالْمَوْلُودُونَ) هەروەها كوڕو كیژ هەرچەند بەرەوخواریش بن (فَتَجِبُ) واجبە لە سەر دایكو باوك هەرچەندە بەرەوسەرەوەش بن (نَفَقَتُهُمْ) بەخێویان بكـەن (بِثَلاثَـةِ شَـرائِطَ)

بە سێ مەرج:
یەكەم: (الْفَقْرِ وَالصِّغَرِ) ئەگەر هەژار بنو منداڵیش بن، كەوابوو: تا كوڕ بلۆغی ئەبێو كیژ شوو ئەكا، بەخێوكردنیان هەر واجبە. دووەم: (أَوِالْفَقْرِ وَالْجُنُونِ) یـان ئەگـەر هـەژار بـنو شێتیش بن. سێیەم: (أَوِالْفَقْرِ وَالزَّمانَةِ) یان ئەگەر هەژار بنو پەككەوتووش بن.
كەوابوو: ئەگەر منداڵو شێتو پەككەوتوو ماڵیان هەبوو، ئـەبێ لـە مـاڵی خۆیـان بـەخێو بكرێن، هەروەها ئەگەر منداڵ بلۆغی بوو و كاری دەست نەكەوتو هـەژاریش بـوو، واجبـە بەخێو بكرێ، خوای گـەورە فەرموویـەتی: ﴿فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ ئەگـەر

وَنَفَقَةُ الرَّقِيقِ وَالْبَهائِمِ واجِبَةٌ، وَلاَ يُكَلَّفُونَ مِنَ الْعَمَلِ مَا لاَ يُطِيقُونَ. وَنَفَقَةُ الزَّوْجَةِ الْمُمَكِّنَةِ مِنْ نَفْسِها واجِبَةٌ،

ئافرەتـان شـیریان دایـە منداڵـەكانتان، ئێـوەش كرێیـان بـدەنێ. واتـە: چـونكە ئـەركی بەخێوكردنی منداڵتان لە سەر خۆتانە.

﴿ئاگاداری﴾: هەتا باوكو باپیرە توانای بەخێوكردنی منداڵیان هەبێ، لە سەر دایك واجب نابێ، بەڵام كوڕو كیـژ ئـەبی بـە هاوبەشـی بـاوكو دایكو بـاپیرەو داپـیرە بـەخێو بكـەن: بەگوێرەی میرات وەرگرتن، جا هەتا كوڕو كیـژو نـەوەكان توانـای بـەخێوكردنی باوكیـان هەبێ، لە سەر باوكی‌و باپیرەی واجب نابێ، وە هەتا كوڕو كیژ توانایـان هـەبێ، لـە سـەر نەوەكان واجب نابێ.

ئینجا بزانە: مەبەست لە بەخێوكردنی ئەو دوو تیرەیە ئەمەیە: بەخێوكەرەكـە بـە تێـری خواردن‌و پێخۆر بداو جل‌و بەرگو شوێنی خەوتن‌و دانیشتن دابین بكـاو كـرێی پزیشـك‌و دەرمان بدا.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لەو دوو تیرەی باسمان كردن، بـەخێوكردنی هـیچ خزمێكیتـر واجـب نیە. بەڵام لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: بەخێوكردنی هەموو خزمێكی‌مەحرەم واجبە.

(وَنَفَقَةُ الرَّقِيقِ) بەخێوكردنی كۆیلە بەو شێوەی باسمـان كـرد (وَالْبَهـائِمِ) وە بـەخێوكردنی ئاژەڵ (واجِبَةٌ) واجبە لە سەر خاوەن كۆیلەو خاوەن ئـاژەڵ، واتـە: ئەگـەر خاوەنـەكانیان بەخێویان نەكا، (قازی) فەرمانیان ئەداتێ: كـە ئاژەڵەكـەو كۆیلەكـە: یـان بفرۆشـێ، یـان كۆیلەكە ئازاد بكاو، ئاژەڵەكەش سەر ببڕێ ئەگەر گۆشتی بخورێ.

(وَلاَ يُكَلَّفُونَ) دروست نیە بخرێتە سەر شانی كۆیلەو ئاژەڵ (مِنَ الْعَمَـلِ مـا) كـارێكی وا (لاَ يُطِيقُونَ) كە توانایان نیە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لِلْمَمْلُوكِ طَعامُهُ وَكِسْـوَتُهُ وَلاَ يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ ما يُطِيـقُ﴾ رواەمسـلم، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: كۆیلـە ئـەبی خواردن‌و بەرگی بدرێتێ‌و تەنها ئەو كارەی پێ‌ی بكرێ، كە توانای هەیە.

﴿ باسی بەخێوكردنی ژن ﴾

(وَنَفَقَةُ الزَّوْجَةِ) بەخێوكردنی ئەو ژنەی (الْمُمَكِّنَةِ مِنْ نَفْسِها) كە بـە تـەواوی خـۆی ئەخاتـە ژێـر دەسـتەڵاتی مێردەكـەی (واجِبَـةٌ) واجبـە لـە سـەر مێردەكـەی، واتـە: هـەر كاتێـك ئافرەتەكە بە مێردی خۆی گوت: من ئامادەم خۆم ئەدەمە بەردەستی تـۆ. ئـەو ئافرەتـە بەخێوكردنی ئەكەوێتە سەر مێردەكەی، هەرچەند مێردەكەش منداڵ بێ، یان شـێت بـێ، یان توانای جیمـاعكردنی نـەبێ ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: وَلَهُنَّ عَلَـيْكُمْ رِزْقُهُـنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ اخرجه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ژنەكانتان مافی خـواردن‌و بەرگكردنیان لە سەر ئێوەیە.

وَهِيَ مُقَدَّرَةٌ: فَإِنْ كانَ الزَّوْجُ مُوسِراً فَمُدَّان مِنْ غالِب قُوتِها، وَيَجِبُ مِنَ الأُدْمِ وَالْكِسْوَةِ ما جَرَتْ بِه الْعادَةُ، وَإِنْ كانَ مُعْسِراً فَمُدٌّ مِنْ غالِب قُوت الْبَلَد، وَمَا يَأْتَدِمُ بِهِ الْمُعْسِرُونَ وَيَكْسُونَهُ. وَإِنْ كانَ مُتَوَسِّطاً فَمُدٌّ وَنِصْفٌ، وَمِنَ الأُدْمِ وَالْكِسْوَةِ الْوَسَطُ،

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئافرەتەی بچوکەو خۆی لە بەر جیماع ناگرێ دروست نیە بدرێتە دەست مێردەکەی. ئینجا بزانە: بۆ واجببوونی بەخێوکردنی ژن مەرجە سەرپەرشتکاری منداڵو شێت: ژنەکەیان بۆ وەربگرێ، بەلام ئەگەر منداڵەکە نزیکی بلۆغبوونی کردبو، هەر بەخۆی ئەتوانێ ژنەکەی وەربگرێ.

(وَهِيَ) بەخێوکردنی ژن (مُقَدَّرَةٌ) ئەندازەی بۆ داندراوە: (فَإِنْ كانَ الزَّوْجُ مُوسِراً) ئەگەر مێردەکە دەوڵەمەند بوو (فَمُدَّانِ) ئەبی هەموو ڕۆژێك دوو مست خواردنی بداتێ (مِنْ غالِبِ قُوتِها) لەو جۆرەی کە بە زۆری لەو شوێنە ئەیخۆن.

(وَيَجِبُ) هەروەها واجبە لە سەر مێردەکە (مِنَ الأُدْمِ) پێخۆریشی بداتێ: وەکو ڕۆنو خوێو گۆشتو شیرو خورماو ئەو جۆرە شتانە، بەگوێرەی ڕەووشتی ئەو شوێنەو دەستەلاتی مێردەکە (وَالْكِسْوَةِ) هەروەها جلو بەرگ واجبە لە سەر مێردەکە (ما جَرَتْ بِهِ الْعادَةُ) بەگوێرەی ئەو جۆرە بەرگەی خەلکی ئەو شوێنە بە کاری ئەهێنن‌و بەگوێرەی دەستەلاتی مێردەکە.

(وَإِنْ كانَ مُعْسِراً) وە ئەگەر مێردەکە لاتو هەژار بوو (فَمُدٌّ) یەك مست خواردنی لە سەرە (مِنْ غالِبِ قُوتِ الْبَلَدِ) لەو جۆرە خواردنەی خەلکی ئەو شوێنە بە زۆری ئەیخۆن (وَما يَأْتَدِمُ بِهِ الْمُعْسِرُونَ) هەروەها ئەو جۆرە پێخۆرەی لە سەرە: کە لاتو هەژارەکان ئەیکەنە پێخۆر (وَيَكْسُونَهُ) ئەو جۆرە بەرگەی لە سەرە: کە هەژارەکان ئەیکەنە بەرگ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ﴾ ئەو کەسەی زۆری هەیە با بەگوێرەی هەبوونی خۆی ئەرکی بەخێوکردن بدا، بەلام ئەو کەسەی کەمی هەیە، خوا چەندی داوەتێ با بەو ئەندازەیە ئەرکی بەخێوکردن بدا.

(وَإِنْ كانَ مُتَوَسِّطاً) ئەگەر مێردەکە ناوەنجی بوو: نە هەژار بوو، نە دەوڵەمەند (فَمُدٌّ وَنِصْفٌ) مستو نیوێك خواردنی لە سەرە (وَمِنَ الأُدْمِ) وە لە پێخۆر (وَالْكِسْوَةِ) وە لە جلو بەرگ (الْوَسَطُ) ناوەنجی لە سەرە.

﴿ئاگاداری﴾: مێرد لە سەری واجبە ژنەکەی لە شوێنێك نیشتەجێ بکا: کە لە ژنەکە بوەشێتەوەو، واجبە: کەلوپەلی خەوتنو چێشت لێنانو پاکو خاوێنی‌و ئاوهێنانی بۆ دابین بکا، بەلام کرێی دەرمانو پزیشك لە سەر مێردەکە واجب نیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر ژنەکە لەگەڵ مێردەکەی بە یەکەوە خواردنیان ئەخوارد-وەك ڕەوشتی ئێستا وەهایە- ئەوە ئەبێتە بەخێوکردنو ئەو یاسایەی باسمان کرد ڕەفتاری پێ ناکرێ.

وَإِنْ كانَتْ مِمَّنْ يُخْدَمُ مِثْلُها فَعَلَيْهِ إخْدامُها.
وَإِنْ أعْسَرَ بِنفقَتِها فَلَها فَسْخُ النِّكاحِ، وَكَذلِكَ إنْ أعْسَرَ بالصَّداقِ قَبْلَ الدُّخُولِ.

(وَإِنْ كانَتْ مِمَّنْ) ئەگەر ژنەکە لەو جۆرە ئافرەتانە بوو: کە (يُخْدَمُ مِثْلُها) هاووێنەکانی وێ خزمەت ئەکران، لە بەر ئەوەی لە گەورە ماڵە ناودارەکان بوو (فَعَلَيْهِ) واجبە لە سەر مێردەکەی (إخْدامُها) ئافرەتێکی خزمەتکاری بۆ بگرێو هەرچەند مێردەکەش هەژار بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ واتە: بە باشی هاوسەرێتی لەگەڵ ژنەکانتان بکەن

﴿ باسی نەتوانینی بەخێوکردنی ژن ﴾

(وَإِنْ أعْسَرَ بِنَفَقَتِها) ئەگەر مێرد هیچی نەبو ژنەکەی پێ بەخێو بکاو جلو بەرگی بۆ بکڕێ، ئەوە تێبینی ئەکرێ: ئەگەر ئافرەتەکە خۆی ڕاگرتو بە جۆرێك خۆی پێ بەخێو کرا، ئەوە گشتی لە سەر مێردەکەی ئەبێتە قەرز.

بەڵام ئەگەر خۆی پێڕانەگیرا، ئەوە (فَلَها) بۆی دروستە (فَسْخُ النِّكاحِ) مارەبڕین هەڵبوەشێنێتەوە لە لای (قازی) ﴿عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي الرَّجُلِ الَّذِي لاَ يَجِدُ ما يُنْفِقُ عَلَى زَوْجَتِهِ، قالَ: يُفَرَّقُ بَيْنَهُمَا﴾ أخرجه الدارقطني والبيهقي، پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ئەو کەسەی هیچی نیە ژنەکەی پێ بەخێو بکا، فەرموویەتی: لێك جیا ئەکرێنەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر مێرد ماڵی هەبوو ژنەکەی بەخێو بکا، بەڵام بە ڕقەکاری بەخێوی نەئەکرد، ئەوە ژنەکەی ناتوانێ مارەبڕینەکە هەڵبوەشێنێتەوە، کەوابوو: ئەو بەخێوکردنە لە سەر مێردەکە ئەبێتە قەرزو، (قازی) لێی ئەستێنێ، بەڵام زۆر لە زانایانی ئاینی ئەو فەرموودەیان هەڵبژاردوە: ئەگەر مێردەکەی ون بوو و نەئەتوانرا ئەرکی بەخێوکردنی لێوەربگیرێ، ژنەکەی ئەتوانێ مارەبڕین هەڵبوەشێنێتەوە لە لای (قازی).

(وَكَذلِكَ) هەروەها ژنەکە بۆی دروستە مارەبڕین هەڵبوەشێنێتەوە (إنْ أعْسَرَ بِالصَّداقِ) ئەگەر مێردەکەی توانای مارەیی‌دانی نەبێ (قَبْلَ الدُّخُولِ) پێش ئەوەی جیماعی لەگەڵ بکا، واتە: ئەگەر ژنەکە ڕێگای داو جیماعی لەگەڵ کرد، ئەوکاتە بۆی دروست نیە مارە بڕینەکە هەڵبوەشێنێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ژنەکە بۆی دروستە خۆی تەسلیمی مێردەکەی نەکا تا مارەیی ئەداتێ، بەو مەرجەی قەرز نەبێ، جا ئەگەر بووە کێشەیان، ئەبێ مێردەکە مارەییەکە لە لای پیاوێکی‌دادپەروەر دابنێ، ئینجا ژنەکەش خۆی تەسلیمی مێردەکە بکاو دادپەروەرەکەش مارەییەکە بداتە ژنەکە.

(فَصْلٌ) وَإذا فارَقَ الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ وَلَهُ مِنها وَلَدٌ فَهِيَ أَحَقُّ بِحَضَانَتِهِ إلى سَبْعِ سِنِينَ، ثُمَّ يُخَيَّرُ بَيْنَ أَبَوَيْهِ فَأَيُّهُمَا اخْتارَ سُلِّمَ إلَيْه،

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (حَضانَة) ﴾

واتە: پاراستنو پەروەردەکردنی منداڵ: بەو جۆرەی کە بیشۆریو جلو بەرگی بشۆرێو بیخاتە بێشکەو بیخەوێنێو لە هەموو زیانێك بیپارێزێ.

(وَإذا فارَقَ الرَّجُلُ) هەر کاتێك مێرد جیا بۆوە (زَوْجَتَهُ) لە ژنی خۆی: بە هۆی مردن، یان بە هۆی تەلاقدان، یان بە هۆی هەڵوەشاندنەوەی مارەبڕین (وَلَهُ مِنها وَلَدٌ) ئەو مێردە لەو ژنە منداڵێکی هەبوو (فَهِيَ) ژنەکەی (أَحَقُّ) زیاتر مافی هەیە (بِحَضَانَتِهِ) کە منداڵەکەی بدرێتە دەستو پەروەردەی بکا (إلى سَبْعِ سِنِينَ) تا تەمەنی منداڵەکە ئەبێتە حەفت ساڵان، واتە: تا چاکەو خراپە لێك جیا ئەکاتەوە، چونکە دایك دڵسۆزترە بۆ منداڵەکەی ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بن عَمرورَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَت امْرَأَةٌ: يا رَسُولَ اللهِ ﷺ إنَّ إبْنِي هَذا طَلَّقَنِي أَبُوهُ فَأَرادَ أَنْ يَنْزِعَهُ مِنِّي، فَقالَ لَها رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَنْتِ أَحَقُّ بِهِ مالَمْ تَنْكِحي﴾ رواه أحمد، ئافرەتێك گوتی: باوکی ئەم منداڵەم منی تەلاق داوەو ئەیەوێ منداڵەکەم لێوەربگرێتەوە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: تۆ بۆ وەرگرتنی مافت زیاترەو لەپێشتری تا مێردێکیتر ناکەی.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر دایك نەبو، ئەو کاتە دایکیدایكو بە سەرەوەتر مافیان زیاترە، ئینجا باوکی منداڵەکە، ئینجا دایکیباوكو بە سەرەوەتر، ئینجا باوکیباوكو بە سەرەوەتر، ئینجا دایکی باوکیباوك، ئینجا خوشکی منداڵەکە، ئینجا خوشکیدایکی، ئینجا کیژی خوشك، ئینجا کیژیبرای، ئینجا خوشکیباوکی.

(ثُمَّ) ئینجا کە منداڵەکە چاکەو خراپەی لێك جیا کردەوە (يُخَيَّرُ) ئەکرێتە سەرپشك (بَيْنَ أَبَوَيْهِ) لە نێوان دایكو باوکی (فَأَيُّهُما اخْتارَ) هەر کامیانی هەڵبژارد (سُلِّمَ إلَيْهِ) ئەدرێتە دەستی ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لِغُلامٍ: ياغُلامُ هَذا أَبُوكَ وَهَذِهِ أُمُّكَ فَخُذْ بِيَدِ أَيِّهِما شِئْتَ. فَأَخَذَ بِيَدِ أُمِّهِ فَانْطَلَقَتْ بِهِ﴾ رواهاصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ منداڵێکی کردە سەرپشكو پێی فەرموو: ئەمە باوکتەو ئەمەش دایکتە لەگەڵ کامیان پێت خۆشە دەستی بگرە. منداڵەکەش دەستی دایکی گرتو دایکەکەش لەگەڵ خۆیا بردی.

﴿ئاگاداری﴾: دایکی منداڵەکە کرێی پەروەردەکردنو بەخێوکردنی منداڵەکە لەو کەسە وەردەگرێ: کە ئەرکی بەخێوکردنی منداڵەکەی لە سەرە.

جا بزانە: واجبە دایك فرچك بداتە منداڵەکەی، ئینجا ئەگەر ویستی بەخۆی شیری بداتێ، ئەوە باشەو لە هەموو کەسێك لەپێشترەو ئەتوانێ کرێی شیردانیشوەربگرێ، جا ئەگەر دایکەکە شیری هەبوو و نەیدا منداڵەکەی، ئەوە مافی پەروەردەکردنیشی نامێنێ، بەڵام ئەگەر هەر شیری تێدا نەبو، مافی هەر ئەمێنێو لە لایەکیتر شیری ئەدرێتێ.

وَشَــرائِطُ الْحَضـــانَة سَــبْعَةٌ: اَلْعَقْــلُ، وَالْحُرِّيَّــةُ، وَالــدِّينُ، وَالْعِفَّـــةُ، وَالْأَمانَةُ، وَالْإِقامَــةُ، وَالْخُلُــوُّ مِــنْ زَوْجٍ. فَــإِنِ اخْتَــلَّ شَــرْطٌ مِنْهــا سَــقَطَتْ.

(كِــتابُ الْــجِـنايَات)

ئينجا بزانه: دروسته دایكو باوكی منداڵەكه قسەیان بكەنه یەكو پێش تـەواوبوونی دوو ساڵ منداڵەكه لە شیر بپچڕن، بەو مەرجەی زیان بە منداڵەكه نەگا، ئەگـەر نـا: ئـەبی دوو ساڵی بۆ تەواو بكرێن.

(وَشَرائِطُ الْحَضانَةِ) مەرجەكانی ئەو كەسـەی منـداڵی ئەدرێتـه دەسـت بـۆ پـەروەدەكردن (سَبْعٌ) حەفت مەرجن: (اَلْعَقْلُ) یەكـەم: عەقڵی هەبێ، واتـه: شـێت مـافی پـەروەردەكردنی منداڵی نیه. (وَالْحُرِّيَّةُ) دووەم: ئازاد بێ، كۆیله مافی نیـه. (وَالـدِّينُ) سـێیەم: موسـوڵمان بێ، واته: كافر نابێ موسوڵمان پەروەردە بكا، خوای گـەورە فـەرموویـەتی: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً﴾ خوای گـەورە هـیچ ڕێگـەی نەداوەتـه كافرەكـان كـه سەرپەرشتی موسوڵمانان بكەن بە هیچ شێوەیەك.

(وَالعِفَّةُ) چوارەم: داوێنپاك بێ. (وَالأَمانَةُ) پێنجەم: دەست پاكو ڕەووشت پاك بێ، واته: مرۆڤی خائینو بەدڕەوشت نابێ منداڵ پەروەردە بكا. (وَالإِقامَةُ) شەشەم: نیشتەجێ بێ لەو شوێنەی منداڵەكەی لێیه. (وَالْخُلُوُّ مِنْ زَوْجٍ) حەفتەم: ئەو ئافرەتەی منداڵ پـەروەردە ئەكا بێ مێرد بێ. بەڵام: ئەگەر مێرد بە مامی منداڵەكه، یان بە كوڕە مامی بكا، مافی هەر ئەمێنێ (فَإِنْ اخْتَلَّ شَرْطٌ مِنْها) جا ئەگەر لەو حەفتانە مەرجێك ناتەواو بوو (سَقَطَتْ) مـافی پەروەردەكردنی نامێنێ.

﴿**پاشكۆ**﴾: خزمـه نێرینـەكان مـافی پـەروەردەكردنیان هەیـه بـەگوێرەی ئـەو ڕیـزەی لـه میراتدا باسمان كرد، بـەڵام ئەگـەر لـه ڕیـزی ئـەو نێرینەیـه ئافرەتێـك هـەبوو، ئـەو كاتـه ئافرەتەكه لەپێشتره.

* * *

﴿ كِتابُ الْجِنایاتِ: ئەم پەڕتووكە باسی تاوانەكان ئەكا ﴾

بـه هـۆی لـەناوبردنی گیانیئادەمیزادێـك، یـان یـەكێك لـه ئەندامـەكانی لەشـی، یـان بریندارکردنی.

ئینجا بزانه: كوشتنی بە ناهەق -لە دوای كافربوون- لە كشت گونـاهێكیتر گـەورەتره، جا مەبەست بە كوشتنی بە ناهەق ئەو جۆرە كوشتنەیە: كـه یاسایئیسـلام ڕێگـای نـەدا، كـەوابوو: كوشـتنی كـافری پـەیمان لەگـەڵكراو -وەكـو كوشتنیموسـوڵمان- لـه گونـاهـه گەورەكانه، بەڵام كوشتنی موسوڵمان گوناهی گەورەتره ﴿عَــنْ أَبِيهُرَيْـرَةَ ﷺ: قَــالَ

اَلْقَتْلُ عَلَى ثَلاثَــةِ أَضْــرُبٍ: عَمْــدٌ مَحْــضٌ، وَخَطَــأٌ مَحْــضٌ، وَعَمْــدُ خَطَــإٍ، فَالْعَمْدُ الْمَحْضُ: هُوَ أَنْ يَعْمِدَ إِلَى ضَرْبِهِ بِمَا يَقْتُلُ غَالِباً وَيَقْصِدَ قَتْلَهُ بِــذَلِكَ، فَيَجِــبُ الْقَوَدُ عَلَيْهِ، فَإِنْ عَفَــا عَنْــهُ وَجَبَــتْ دِيَــةٌ مُغَلَّظَــةٌ حالَّــةٌ فِــي مَــالِ الْقَاتِــلِ. وَالْخَطَأُ الْمَحْضُ: أَنْ يَرْمِيَ إِلَى شَيْءٍ فَيُصِيبَ رَجُلاً فَيَقْتُلَهُ،

النَّبِيُّ ﷺ: إجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقاتِ. قَالُوا: وَما هُنَّ؟ قالَ الشِّرْكُ باللهِ وَالسِّحْرُ وَقَتْــلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ وَأَكْلُ الرِّبا وَأَكْلُ مالِ الْيَتِيمِ وَالتَّوَلِّي يَــوْمَ الزَّحْــفِ وَقَذْفُ الْمُحْصَناتِ الْغَافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: خۆتـان له‌و حه‌فت گوناهانـه بپارێزن كه لـه‌ناوتان ئه‌بـه‌ن، یه‌كه‌م: كـافربوون. دووه‌م: سیحر. سێ‌یه‌م: كوشتنی به ناهـه‌ق. چواره‌م: ڕیبا خواردن. پێنجـه‌م: مـاڵ خـواردنی یه‌تیم. شه‌شه‌م: هه‌ڵاتن له كاتی ڕووبه‌ڕوو بوونه‌وه‌ی دوژمنی ئایینی. حه‌فته‌م: بوختـان كردن به ئافره‌تانی داوێنپاك و ئیماندار.

(اَلْقَتْـلُ) كوشـتن (عَلَـى ثَلاثَـةِ أَضْـرُبٍ) سـێ جـۆره (عَمْـدٌ مَحْـضٌ) یه‌كـه‌م: كوشـتنی بـه قه‌سدی‌یه. (وَخَطَأٌ مَحْضٌ) دووه‌م: كوشتنی به هه‌ڵه‌یه. (وَعَمْدُ خَطَإٍ) سـێ‌یه‌م: كوشـتنی به هه‌ڵه‌ی وێنه‌ی به قه‌سدی‌یه:

١-(فَالْعَمْدُالْمَحْضُ) كوشتنی به قه‌سدی (هُوَ ئه‌مه‌یه: (أَنْ يَعْمِدَ إِلَى ضَرْبِهِ) بـه قه‌سـدی لـه ئاده‌میزاده‌كه بدا (بِما) به شتێكی وه‌ها (يَقْتُلُ غالِباً) كه به زۆری گیانله‌به‌ر بكوژێ: وه‌كو تفه‌نگو خه‌نجه‌رو به‌ردی گه‌وره‌و ژه‌هر ده‌رخوارددان‌و خنكاندن‌و ئه‌و جۆره شتانه (وَيَقْصِدَ قَتْلَهُ) وه مه‌به‌ستیشی كوشتنی‌وی بێ (بِذَلِكَ) به‌و لێدانه (فَيَجِبُ) جا بـه‌م جـۆره كوشـتنه واجب ئـه‌بێ (الْقَوَدُ) كوشـتنه‌وه‌ی لـه تۆڵـه (عَلَيْـهِ) لـه سـه‌ر مرۆڤكوژه‌كـه، واتـه: ئـه‌وه‌ی كوشتنه‌كه‌ی كردوه، خوای گه‌وره فه‌رموویه‌تی: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِــي الْقَتْلَــى﴾ نووسراوه له سه‌ر ئێوه: كوشتنی له تۆڵه‌ی كوژراوه‌كان.

ئینجـا بزانـه: نابـێ ئـافره‌تی ئـاوس بكـوژرێ لـه تۆڵـه، تـا منداڵه‌كـه‌ی دائـه‌نێ. (فَإِنْ عَفا عَنْهُ) جا ئه‌گه‌ر خاوه‌ن مافی تۆڵه‌وه‌رگر له تاوانباره‌كه خۆش بـوو (وَجَبَتْ دِيَةٌ) واجب ئه‌بێ له‌جیاتی‌كوشتنه‌وه: خوێندانێكی (مُغَلَّظَةٌ) ئه‌ستوور (حالَّةٌ) ده‌ست به‌جێ (فِي مالِ الْقاتِلِ) له ماڵی مرۆڤكوژه‌كه، خوای گه‌وره فه‌رموویـه‌تی: ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيــهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِــالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْــهِ بِإِحْسَــانٍ﴾ هـه‌ر كه‌سێك لێی بوردراو واز لـه كوشـتنه‌وه‌ی هێنـدرا، بـا خـاوه‌ن مافه‌كـه بـه ئه‌نـدازه‌ی شـه‌رع خوێنه‌كـه وه‌ربگـرێ‌و خوێنده‌ره‌كه‌ش به زووترین كات خوێنه‌كه بدا.

٢-(وَالْخَطَأُ الْمَحْضُ) كوشتنی به هه‌ڵـه ئه‌مه‌یـه: (أَنْ يَرْمِيَ إِلَى شَيْءٍ) شـتێك بهـاوێ بـۆ لای شتێكی‌تر (فَيُصِيبَ رَجُلاً) ئینجا به ئاده‌میزادێكی‌تر بكه‌وێ، كه مه‌به‌ستی نه‌بوه (فَيَقْتُلَـهُ) جا

فَلاَ قَوَدَ عَلَيْه، بَلْ تَجبُ دِيَةٌ مُخَفَّفَةٌ عَلَى العاقِلَةِ مُؤَجَّلَةٌ فِي ثَلاَثِ سِنِينَ. وَعَمْدُ الْخَطَإِ أَنْ يَقْصدَ ضَرْبَهُ بِمَا لاَيَقْتُلُ غَالِباً فَيَمُوتُ، فَلاَ قَوَدَ عَلَيْهِ، بَلْ تَجِبُ دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ عَلَى الْعاقِلَةِ مُؤَجَّلَةٌ فِي ثَلاَثِ سِنِينَ.

بەو شتە ئادەمیزادەكە بكوژێ، بۆ وێنە: ئەگەر تفەنگێك بهاوێ بەرەو ئاژەڵێك، جا بە ئادەمیزادێك بكەوێ، یان بیەوێ ئازاد بكوژێو گوللەكە بە نەوزاد كەوتو كوشتی، یان بە سواری ئۆتۆمۆبیل ئەڕۆیشتو یەكێكی كوشت كە نەیئەدی، ئەوە كشتی كوشتنی بە هەڵەیە.
كەوابوو: (فَلاَ قَوَدَ عَلَيْهِ) كوشتنی لە تۆڵەی لە سەر نیە، واتە: ئەو كەسەی یەكێكیتر بە هەڵە ئەكوژێ دروست نیە لە تۆڵەی بكوژرێتەوە (بَلْ تَجِبُ دِيَةٌ مُخَفَّفَةٌ) بەڵكو خوێنێكی سووك واجب ئەبێ (عَلَى الْعاقِلَةِ) خوێنەكەش لە سەر خزمەكانی مرۆڤكوژەكەیە، لە سەر خۆی نیە (مُؤَجَّلَةٌ) خوێندانەكەش ماوەی بۆ داندراوە (فِي ثَلاَثِ سِنِينَ) بە ماوەی سێ ساڵان بیدەن، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ﴾ هەر كەسێك موسوڵمانێك بە هەڵە بكوژێ، ئەبێ كۆیلەیەكی موسوڵمان ئازاد بكاو خوێنیش بدرێتە خزمەكانی كوژراوەكە. واتە: دروست نیە لە تۆڵەی بكوژرێ.
٣-(وَعَمْدُ الْخَطَإِ) كوشتنی بە هەڵەی وێنەی بە قەسدی ئەمەیە: (أَنْ يَقْصِدَ ضَرْبَهُ) مەبەستی لێدانی ئادەمیزادەكە بێ (بِما لاَ يَقْتُلُ غالِباً) بە شتێكیوەها كە بە زۆری وابێ ئادەمیزادی پێنەكوژرێ: وەك لێدانی بە كۆچانو بەردی بچووكو شاپ لێدانو ئەو جۆرە شتانە (فَيَمُوتُ) ئینجا-بەو لێدانە- ئادەمیزادەكە بمرێ (فَلاَ قَوَدَ عَلَيْهِ) ئەمەش كوشتنەوەی لە تۆڵەی لە سەر نیە، واتە: دروست نیە لە تۆڵەی ئەو كوشتنە بیكوژن (بَلْ تَجِبُ دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ) بەڵكو لەو كوشتنەش خوێنێكی ئەستوور واجب ئەبێ (عَلَى الْعاقِلَةِ) خوێنەكەش لە سەر خزمەكانی مرۆڤكوژەكەیە، لە سەر خۆی نیە (مُؤَجَّلَةٌ) ماوەی بۆ داندراوە (فِي ثَلاَثِ سِنِينَ) كە بە سێ ساڵان بیدەن ﴿عَنْ عَمْرو بن شُعَيْب عَنْ أَبِيه عَنْ جَدِّهِ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: عَقْلُ شِبْهِ الْعَمْدِ مُغَلَّظٌ مِثْلُ عَقْلِ الْعَمْدِ، وَلاَ يُقْتَلُ صَاحِبُهُ﴾ رواهأحمد وابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوێنی كوشتنیوێنەی بەقەسدی وەكو خوێنیكوشتنی بەقەسدی ئەستوورە، بەڵام نابێ مرۆڤكوژەكە بكوژرێ لە تۆڵە.
كەوابوو: تەنها ئەو كەسەی بەقەسدی یەكێك ئەكوژێ، دروستە لە تۆڵە بیكوژنەوە، لە دوو جۆرەكەیتر دروست نیە بیكوژنەوە، بەڵكو خوێنی كوژراوەكە وەرئەگیرێ.
﴿پاشكۆ﴾: بریندارکردنی ئادەمیزادو لێكردنەوەی یەكێك لە ئەندامەكانی-وەكو كوشتن- ئەو سێ جۆرەی هەنە: بە قەسدی، بە هەڵە، وێنەی بە قەسدی. وە تۆڵەوەرگرتنەوە تەنها لە جۆری بە قەسدیدا دروستە، لە دوو بەشەكەیتر خوێن ئەدرێ.

وَشَرائطُ وُجُوب القِصاصِ أَرْبَعَةٌ: أَنْ يَكُونَ القاتِلُ بالِغاً، عاقِلاً، وَأَنْ لاَيَكُونَ والِداً لِلْمَقْتُولِ، وَأَنْ لاَ يَكُونَ الْمَقْتُولُ أَنْقَصَ مِنَ القَاتِلِ بِكُفرٍ أَوْرِقٍّ.

ئینجا بزانه: مەبەست بە خزمەکانی مرۆڤکوژەکە خزمی‌نێرینەی میراتگرە-جگە لە باوکو باپیرەو کوڕو نەوە-بەو مەرجەی ئەو خزمە هەژار نەبێو منداڵ نەبێو شێت نەبێ، جا ئەگەر خزمی نەبو، یان نەیانتوانی خوێنەکە بە تەواوی بدەن، ئەبێ (بیتُ المال) خوێنەکە بدا، جا ئەگەر نەبو، ئەبێ مرۆڤکوژەکە بەخۆی هەموو خوێنەکە بدا.

﴿ باسی مەرجەکانی کوشتنی لە تۆڵە ﴾

(وَشَرائِطُ وَجُوبِ الْقِصاصِ) مەرجەکانی واجببوونی کوشتنی لە تۆڵە (أَرْبَعَةٌ) چوارن:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ الْقاتِلُ بالِغاً) مرۆڤکوژەکە بلۆغی بوبێ.

دووەم: (عاقِلاً) عەقڵی هەبێ، واتە: منداڵو شێت ئەگەر کەسێکیان بە قەسدی کوشت دروست نیە لە تۆڵە بکوژرێنەوە، بەڵکو ئەبێ خوێنی کوشتن لە ماڵی ئەوان بدرێ ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِیَ اللهُ عنها: عَنِ النَّبیِّ ﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ رواه أحمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: سێ کەس نووسینی‌تاوانیان لە سەر نیە: خەوتوو، منداڵ، شێت.

سێیەم: (وَأَلاَّ يَكُونَ وَالِداً لِلْمَقْتُولِ) نابێ مرۆڤکوژەکە دایکو باوکی کوژراوەکە بێ ﴿عَنْ عُمَرَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَيُقادُ الْوالِدُ بِالْوَلَدِ﴾ رواه البيهقي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: باوکو باپیرەو دایکو داپیرە لە تۆڵەی کوڕو کیژی خۆیان ناکوژرێن.

کەوابوو: ئەگەر دایك، یان باوك منداڵی خۆیان بکوژن، خوێنیان ئەکەوێتە سەر بۆ میراتگرەکانی کوژراوەکە، بەڵام ئەگەر کوڕو کیژ دایکی خۆیان، یان باوکی خۆیان بکوژن، یان خزمێك خزمێکی‌تر بکوژێ، ئەوانە-کشتیان-دروستە لە تۆڵەی‌یەکتری بکوژرێن.

چوارەم: (وَأَلاَّ يَكُونَ الْمَقْتُولُ) نابێ کوژراوەکە (أَنْقَصَ مِنَ الْقاتِلِ) کەمتر بێ لە پلەی مرۆڤکوژەکە (بِكُفْرٍ) بە هۆی کافری (أَوْرِقٍّ) یان بە هۆی کۆیلەیی، کەواتە: ئەگەر موسوڵمانێك کافرێکی پەیمان لەگەڵکراو بکوژێ، یان کۆیلەیەك بکوژێ، دروست نیە لە تۆڵە بیکوژن، چونکە مرۆڤکوژەکەو کوژراوەکە یەکسان نینە.

هەروەها مەرجە ئەبێ کوژراوەکە ڕێزی هەبێ لە ئیسلامداو خوێنی بە فیڕۆ نەدرابێ، کەوابوو: ئەگەر کەسێك ڕێگرێك، یان موسوڵمانێکی کافربوو، یان زیناکەرێکی‌وەها: کە ژنی هێنابێ، یان زۆرداریکی‌هێرشکەر بکوژێ، ئەوە نە تۆڵەی لە سەرەو نە خوێنی لە سەرە ﴿عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكافِرٍ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نابێ موسوڵمان لە تۆڵەی کافر بکوژرێ.

وَتُقْتَلُ الْجَماعَةُ بالْواحد، وَكُلُّ شَخصَيْنِ جَرَى الْقِصاصُ بَيْنَهُما في النَّفس يَجْرى بَيْنَهُما فِي الأَطْرافِ، وَشَرائطُ وُجُوبِ الْقِصاصِ فِي الأَطْرافِ -بَعْدَ الشَّرائط الْمَذْكُورَة- إِثْنان:

﴿ئاگاداری﴾: پیاو و ئافرەت هەردووکیان لە کوشتندا یەکسانن، واتە: لە تۆڵەی یەکتری ئەکوژرێن ﴿عَنْ عَمْرو بنْ حَزمٍ ﷺ: عَنِ النَّبيِّ ﷺ: إِنَّ الرَّجُلَ يُقْتَلُ بِالْمَرْأَةِ﴾ أخرجه ابوداود وَغيرهُ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پیاو لە تۆڵەی ئافرەت ئەکوژرێ.

(وَتُقْتَلُ الْجَماعَةُ بِالْواحِدِ) کۆمەڵێك لە تۆڵەی یەك کەس ئەکوژرێن، کە بە تێکڕایی کوشتویانە، وەك بە یەکەوە لێی بدەن تا دەمرێ، یان بە یەکەوە لە بڵندایی فڕێی بدەنە خوارەوە، یان بیخەنە ناو ئاگر، یان ناو دەریا، یان شاهیدیی بە درۆ لە سەر بدەن و بە هۆی شاهیدیەکە بکوژرێ ﴿عَنْ ابن الْمُسَيِّبِ: أَنَّ عُمَرَ ﷺ قَتَلَ خَمْسَةً أَوْ سَبْعَةً بِرَجُلٍ قَتَلُوهُ غِيلَةً﴾ رواه الإمام مالك، ئیمامی(عمر)-خوا لێی ڕازی بێ- پێنج، یان حەفت کەسی لە تۆڵەی پیاوێك کوشتن، کە بە فێڵ کوشتبویان.

ئینجا بزانە: ئەگەر یەکێك هەڕەشە لە یەکێکی‌تر بکاو لێی‌بداو بڵێ: ئەگەر فلان نەکوژی، من -ئیستا- تۆ ئەکوژم. ئەویش لە ترسان کوشتی، ئەوە ئەبی هەردووکیان -واتە: زۆردارەکەو زۆرلێکراوەکە- لە تۆڵەی‌کوژراوەکە بکوژرێن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر یەکێك کۆمەڵێك بکوژێ، ئەوە لە تۆڵەی یەکێکیان ئەکوژرێ‌و، خوێنی ئەوانی‌تریشی لێ‌وەرئەگیرێ.

ئینجا بزانە: تاوانکارەکە بە کام شێوەو بە کام ئامێر کوشتنەکەی کردوە، ئەبی هەر بەو شێوەیەو بەو ئامێرە بکوژرێتەوە.

بەڵام ئەگەر ئەو جۆرەی ئەو کوشتنی پێ‌کردوە، لە شەرعدا حەرام بوو: وەکو زینا، ئەوە ئەبی بە شمشێر بکوژرێ.

﴿ باسی تۆڵەی ئەندامەکان ﴾

(وَكُلُّ شَخصَيْنِ) هەر دوو کەسێك (جَرَى الْقِصاصُ بَيْنَهُما) کە تۆڵە لە نێوانیاندا هەبێ (فِي النَّفسِ) لە کوشتندا (يَجْرِي بَيْنَهُما) تۆڵە لە نێوانیاندا هەیە (فِي الأَطْرافِ) لە لابردنی ئەندامێکی یەکتر، واتە: هەر کەسێك دروست بێ: لە تۆڵەی کوشتنی یەکێکی‌تر بکوژرێ، دروستیشە: لە تۆڵەی لابردنی یەکێك لە ئەندامەکان هەمان ئەندامی لێ‌بکرێتەوە.

(وَشَرائِطُ وَجُوبِ الْقِصاصِ) مەرجەکانی‌واجببوونی تۆڵەوەرگرتن (فِي‌الأَطْرافِ) لە ئەندامەکانی لەشدا (بَعْدَ الشَّرائِطِ الْمَذْكُورَةِ) لە دوای ئەو چوار مەرجانەی باسمان کردن، کە گوتمان: بالغ بێ‌و عاقڵ بێ‌و نابێ دایك‌و باوکی کوژراوەکە بێ‌و نابێ کوژراوەکە پلەی نزمتر بێ. (إِثْنانِ) دوو مەرجی‌تریش پێویستن:

اَلإِشْتِراكُ فِى اْلإِسْمِ الْخاصِّ: اَلْيَمِينُ بِالْيَمِينِ، وَالْيُسْرَى بِالْيُسْرَى، وَأَنْ لاَيَكُونَ بِأَحَدِ الطَّرَفَيْنِ شَلَلٌ. وَكُلُّ عُضْوٍ أُخِذَ مِنْ مَفْصَلٍ فَفِيهِ الْقِصاصُ، وَلاَ قِصاصَ فِى الْجُرُوحِ إِلاّ فِى الْمُوضِّحَةِ.

یەکەم: (اَلإِشْتِراكُ فِىالإِسْمِ الْخاصِّ) هەردوو ئەندامەکانی تاوانکارەکەو ستەم لێکراوەکە وەکو یەك بن لە ناوی تایبەتی‌دا، بەم جۆرە: (اَلْيَمِينُ بِالْيَمِينِ) ئەندامەکانی ڕاستە لە تۆڵەی ئەندامەکانی ڕاستە لێئەکرێنەوە (وَالْيُسْرَى بِالْيُسْرَى) چەپەش لە تۆڵەی چەپە لێئەکرێتەوە، واتە: دەستی ڕاستە لە تۆڵەی دەستی ڕاستە، گوێی ڕاستە لە تۆڵەی گوێی ڕاستە...هتد.
دووەم: (وَأَنْ لاَ يَكُونَ بِأَحَدِ الطَّرَفَيْنِ شَلَلٌ) نابێ یەکێك لەو ئەندامانە ووشك‌و بێکار بوبێ، کەوابوو: دروست نیە دەستێکی ساغ لە تۆڵەی دەستێکی شەلەپەتەی بێکار لێبکرێتەوە، بەڵام بە پێچەوانەوە دروستە، بەو مەرجەی مەترسی مردنی‌تاوانکارەکە نەبێ.
(وَكُلُّ عُضْوٍ) هەر ئەندامێك (أُخِذَ مِنْ مِفْصَلٍ) لە جومگەدا لێکرابێتەوە (فَفِيهِ الْقِصاصُ) تۆڵەی هەیەو ئەبی ئەندامی تاوانکارەش لەو جومگەیەدا لێبکرێتەوە، جا ئەگەر لە هەنیشکدا لێی کردبێوە، ئەوە لە هەنیشکدا لێی ئەکرێتەوە، ئەگەر لە گوزینك، یان لە ئەژنۆوە بوو، ئەوە لە گوزینگ، یان لە ئەژنۆدا لێی ئەکرێتەوە.
جا بزانە: ئەگەر ئەو مرۆڤەی بریندار کرابو، یان ئەندامێکی لێکرابۆوە، پاش ماوەیەك بە هۆی ئەو برینە مرد، ئەوە دروستە تاوانکارەکە لە تۆڵەی بکوژرێ، بەڵام ئەگەر ئەندامێکی تاوانکارەکەیان لە تۆڵەی یەکێکی‌تر لێکردەوەو مرد، ئەوە خوێنی بە فیڕۆ ئەڕوا.
(وَلاَ قِصاصَ فِىالْجُرُوحِ) تۆڵەوەرگرتنەوە دروست نیە لە بریندارکردن و ئێسقان شکاندن (إِلاّ فِى الْمُوضِّحَةِ) تەنها لەو برینەدا دروستە کە ئێسقانی لە ناو گۆشتدا بەدەر خستبێ، جا لە هەر شوێنێکی لەش بێ، دروستە بەو ئەندازەیە بریندار بکرێتەوە، بەڵام شکاندنی ئێسقان تۆڵەی نیە، بەڵکو (قازی) خوێنێکی بۆ دائەنێ.
﴿پاشکۆ﴾: مافی‌کوشتنی لە تۆلە: بۆ گشت میراتگرەکانە، واتە: ئەو خزمەی میراتگر نیە، هیچ مافی نیە، کەوابوو: ئەگەر لە ناو ئەو میراتگرانەدا منداڵ، یان شێت هەبوو، یان یەکێکیان ئامادەنەبو، دروست نیە ئێستا تاوانکارەکە بکوژرێ، بەڵکو بەند ئەکرێ تا منداڵەکە بلۆغی ئەبێ‌و شێت چاك ئەبێتەوەو ئەوی‌تریش ئامادە ئەبێ‌و ڕایان وەرئەگیرێ: جا ئەگەر بڕیاری کوشتنیان دا، ئەوە یەکێکیان لەجیاتی گشتیان ئەیکوژێ، یان‌وەکیلێك ئەگرن، بەڵام ئەگەر یەکێك لەو میراتگرانە لێی ببورێ، واجبە میراتگرەکانی‌تریش لێی ببورن، واتە: دروست نیە بکوژرێ.
ئینجا بزانە: کوشتنی لە تۆڵە ئەبی بە ئیزنی گەورەی ئەو شوێنە بێ، بەڵام ئەگەر گەورە لەو شوێنەدا نەبو، یان تۆڵەی بۆ وەرنەئەگرت، ئەو کاتە دروستە: بە نهێنی بیکوژێ لە تۆڵەی کوژراوەکەی خۆی.

(فَصْلٌ) وَالدِّيَةُ عَلَى ضَرْبَيْنِ: مُغَلَّظَةٌ وَمُخَفَّفَةٌ، فَالْمُغَلَّظَةُ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ: ثَلاثُونَ حِقَّةً، وَثَلاثُونَ جَذَعَةً، وَأَرْبَعُونَ خَلِفَةً فِي بُطُونِهَا أَوْلَادُهَا. وَالْمُخَفَّفَةُ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ: عِشْرُونَ حِقَّةً، وَعِشْرُونَ جَذَعَةً، وَعِشْرُونَ بِنْتَ لَبُونٍ، وَعِشْرُونَ ابْنَ لَبُونٍ، وَعِشْرُونَ بِنْتَ مَخَاضٍ. فَإِنْ عُدِمَتِ الْإِبِلُ انْتَقَلَ إِلَى قِيمَتِهَا، وَقِيلَ: يَنْتَقِلُ إِلَى أَلْفِ دِينَارٍ

﴿ فَصْلٌ: له باسی (دِيَة) خوێنی مرۆڤی کوژراو و ئەندامی لەناوبراو ﴾

(**پێشەکی**): ئاشکرایە تەنها لە کوشتنی بەقەسدیدا دروست بوو مرۆڤکوژەکە لە تۆڵە بکوژرێ، بەلام سوننەتە میراتگرەکانی کوژراوەکە لێی ببورنو نەیکوژنو خوێنی لێوەرگرن، جا ئەگەر خوێنیشی لێوەرنەگرن، زیاتر خێریان ئەگاتێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ﴾ هەر کەسێك ببورێو پێك بێ، پاداشتیوی لە سەر خوایە.

ئینجا بزانە: خوێنی کوژراوەکە -ئەگەر وەرگیرا- ئەبێ لە نێوان میراتگرەکانیدا بەش بکرێ: بەگوێرەی میرات، واتە: خزمەکانیتر -کە میراتگر نین- هیچ مافیان نیە.

(وَالدِّيَةُ) ئەو خوێنەی بە هۆی کوشتن واجب ئەبێ (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو جۆرە (مُغَلَّظَةٌ) یەکەم: خوێنی ئەستوورە. (وَمُخَفَّفَةٌ) دووەم: خوێنی سووکە:

١-(فَالْمُغَلَّظَةُ) خوێنی ئەستوور (مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ) سەد ووشتری سێ بەشە: (ثَلاثُونَ حِقَّةً) سی ووشتری مێی سێ ساڵەیە (وَثَلاثُونَ جَذَعَةً) سی ووشتری مێی چوار ساڵەیە (وَأَرْبَعُونَ خَلِفَةً) چل ووشتری ئاوسە، واتە: (فِي بُطُونِهَا أَوْلَادُهَا) بێچووەکەی خۆی لە زگیدا بێ، ئەوە خوێنی کوشتنی بەقەسدیەو لە سەر مرۆڤکوژەکەیە، جا بزانە: خوێنی کوشتنی وێنەی بەقەسدیش هەر ئەوهایە، بەلام لە سەر خزمەکانی مرۆڤکوژەکەیە.

٢-(وَالْمُخَفَّفَةُ) خوێنی سووك (مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ) سەد ووشتری پێنج بەشە: (عِشْرُونَ حِقَّةً) بیست ووشتری مێی سێ ساڵەیە (وَعِشْرُونَ جَذَعَةً) بیست ووشتری مێی چوار ساڵەیە (وَعِشْرُونَ بِنْتَ لَبُونٍ) بیست ووشتری مێی دوو ساڵەیە (وَعِشْرُونَ إِبْنَ لَبُونٍ) بیست ووشتری نێرینەی دوو ساڵەیە (وَعِشْرُونَ بِنْتَ مَخَاضٍ) بیست ووشتری مێی یەك ساڵەیە، ئەوە خوێنی کوشتنی بە هەڵەیەو لە سەر خزمەکانی مرۆڤکوژەکەیە ﴿عَنْ ابْنِ حَزْمٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ فِي النَّفْسِ الدِّيَةَ مِائَةً مِنَ الإِبِلِ﴾ رواه النسائی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوێنی پیاوێك سەد ووشترە.

(فَإِنْ عُدِمَتِ الإِبِلُ) جا ئەگەر ووشتری دەست نەکەوتن (أُنْتُقِلَ إِلَى قِيمَتِهَا) نرخی سەد ووشترەکە وەرئەگیرێ، ئەوە فەرموودەی نوێی ئیمامی(شافعی)یە (وَقِيلَ) وە لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعی)دا گوتراوە: (يُنْتَقَلُ إِلَى أَلْفِ دِينَارٍ) ئەچێتە سەر هەزار میسقالی زێڕ

أَوْ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ، وَإِنْ غُلِّظَتْ زِيدَ عَلَيْهَا الثُّلُثُ، وَتُغَلَّظُ دِيَةُ الْخَطَإِ فِي ثَلَاثَةِ مَوَاضِعَ: إِذَا قَتَلَ فِي الْحَرَمِ، أَوْ قَتَلَ فِي الْأَشْهُرِ الْحُرُمِ، أَوْ قَتَلَ ذَا رَحِمٍ مَحْرَمٍ. وَدِيَةُ الْمَرْأَةِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ دِيَةِ الرَّجُلِ، وَدِيَةُ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرَانِيِّ ثُلُثُ دِيَةِ الْمُسْلِمِ، وَدِيَةُ الْمَجُوسِيِّ ثُلُثَا عُشْرِ دِيَةِ الْمُسْلِمِ،

﴿عَنْ ابْنِ حَزْمٍ﵁: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: وَعَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفُ دِينَارٍ﴾ رواه النسائي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خاوەن زێڕ واجبە هەزار میسقال بدا لە خوێنی یەك پیاو.

(أَوْ إِثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ) یان ئەچێتە سەر دوانزە هەزار دیرهەمی زیو ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَجُلاً قُتِلَ، فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ دِيَتَهُ إِثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ﴾ رواه اصحاب السنن، لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ پیاوێك کوژرا، پێغەمبەر ﷺ دوانزە هەزار دیرهەمی زیوی خوێن بۆ دانا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو سێ جۆرە خوێنە بە شەرع دیار کراون‌و ئەبێ یەکێکیان بدرێ، بەلام دروستە: خزمی‌کوژراوەکە لەگەڵ تاوانکارەکە پێك بێن‌و شتێکی‌تری لەجیاتی لێوەربگرن‌و گەردەنی ئازاد بکەن، هەرچەند شتەکە لە ئەندازەی‌خوێن کەمتریش بێ.

(وَإِنْ غُلِّظَتْ) ئەگەر خوێن ئەستوور بکرێ (زِيدَ عَلَيْهَا الثُّلُثُ) سێیەکی لە سەر زیاد ئەکرێ، بەلام ئەو فەرموودەیە بێ‌هێزە، فەرموودەی ڕاستتر ئەمەیە: ئەگەر زێڕو زیو لە خوێنی کوشتن بدرێ ئەستوور ناکرێ، واتە: هیچی لە سەر زیاد ناکرێ.

(وَتُغَلَّظُ دِيَةُ الْخَطَإِ) خوێنی‌کوشتنی بە هەڵە ئەستوور ئەکرێ، واتە: وەکو خوێنی بە قەسدی ئەکرێتە سێ بەش (فِي ثَلَاثَةِ مَوَاضِعَ) لە سێ شوێناندا:

یەکەم: (إِذَا قَتَلَ فِي الْحَرَمِ) ئەگەر لە حەرەمی(مَكَّة)ی پیرۆزدا کوشتنەکەی کردبێ.

دووەم: (أَوْ قَتَلَ فِي الْأَشْهُرِ الْحُرُمِ) یان لە یەکێك لە مانگە حەرامەکاندا کوشتنی کردبێ: کە (ذوالْقَعدَة، ذوالْحِجَّة، مُحَرَّم، رَجَب)ن. سێیەم: (أَوْ قَتَلَ ذَا رَحِمٍ مَحْرَمٍ) یان خزمێکی مەحرەمی‌خۆی بکوژێ: وەك باوك‌و دایك‌و براو خوشك.

(وَدِيَةُ الْمَرْأَةِ) خوێنی ئافرەتی‌کوژراو (عَلَى النِّصْفِ مِنْ دِيَةِ الرَّجُلِ) نیوەی خوێنی پیاوە، هەروەها خوێنی‌ئەندامەکانیشی نیوەی خوێنی ئەندامەکانی پیاوە ﴿عَنْ معاذ﵁: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: دِيَةُ الْمَرْأَةِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ دِيَةِ الرَّجُلِ﴾ رواه البيهقي.

(وَدِيَةُ الْيَهُودِيِّ) خوێنی ئافرەت‌و پیاوی جولەکە (وَالنَّصْرَانِيِّ) وە خوێنی ئافرەت‌و پیاوی گاور- دیان (ثُلُثُ دِيَةِ الْمُسْلِمِ) سێیەکی‌خوێنی ئافرەت‌و پیاوی موسوڵمانە (وَدِيَةُ الْمَجُوسِيِّ) خوێنی ئاگرپەرست‌و بت پەرست (ثُلُثَا عُشْرِ دِيَةِ الْمُسْلِمِ) دوو سێیەکی‌دەیەکی خوێنی موسوڵمانە ﴿عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ: أَنَّ عُمَرَ﵁ قَضَى فِي دِيَةِ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرَانِيِّ: بِأَرْبَعَةِ

وتُكْمَلُ دِيَةُ النَّفْس: فِي قَطْعِ الْيَدَيْنِ، وَالرِّجْلَيْنِ، وَالأَنْفِ، وَالأُذُنَيْنِ وَالعَيْنَيْنِ، وَالْجُفُونِ الأَرْبَعَةِ، وَاللِّسَانِ، وَالشَّفَتَيْنِ، وَذَهَابِ الْكَلاَمِ، وَذَهَابِ الْبَصَرِ، وَذَهَابِ السَّمْعِ، وَذَهَابِ الشَّمِّ،

آلاَف، وَفِي دِيَةِ الْمَجُوسِيِّ: بِثَمانِمِائَةٍ﴾ اخرجه‌الشافعی، ئیمامی(عمر-خوالێی ڕازی بێ-خوێنی جوله‌كه‌و دیانانی چوار هه‌زار دیرهه‌می داناوه، هی ئاگر په‌رستیش: هه‌شت سه‌د دیرهه‌م.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌و كافرانه‌ی باسمان كردن، به‌و مه‌رجه كوشتنیان حه‌رامه‌و خوێنیان ئه‌درێ، كه له لای موسوڵمانێك دڵنیا كرابن، یان په‌یمانی پاراستنیان پێ‌درابێ.

﴿ باسی خوێنی ئه‌ندامه‌كانی له‌ش ﴾

(وَتُكْمَلُ دِيَةُالنَّفْسِ) خوێنی‌گیانێك به ته‌واوی ئه‌درێ (فِي قَطْعِ الْيَدَيْنِ) له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو ده‌ست (وَالرِّجْلَيْنِ) هه‌روه‌ها خونێكی ته‌واو ئه‌درێ له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو قاچ، كه‌واته: ئه‌گه‌ر هه‌ردوو ده‌ستو هه‌ردوو قاچی لێ‌كردنه‌وه، ئه‌بێ دوو خوێنی دوو كه‌سی كوژراوی بداتێ، هه‌روه‌ها: ئه‌گه‌ر هه‌ردوو ده‌سته‌كانی له كار خستن، ئه‌بێ خوێنێكی ته‌واوی بداتێ، هه‌رچه‌ند لێیشی نه‌كردبێته‌وه، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر قاچه‌كانی لێ‌نه‌كردنه‌وه، به‌ڵام له ڕۆیشتنی خست، هه‌ر ئه‌بێ خوێنێكی ته‌واوی بداتێ ﴿عَنْ ابنْ حَزم‌رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّﷺ: فِي الْيَدِ نِصْفُ الْعَقْلِ وَفِي الرِّجْلِ نِصْفُ الْعَقْلِ﴾ رواه ابوداود، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: خوێنی یه‌ك ده‌ست: نیوه‌ی خوێنی خاوه‌نیه‌تی، خوێنی یه‌ك قاچ: نیوه‌ی خوێنی خاوه‌نیه‌تی. جا بزانه: خوێنی یه‌ك په‌نجه: ده‌یه‌كی خوێنی خاوه‌نه‌كه‌یه‌تی.

(وَالأَنْفِ) هه‌روه‌ها خوێنی گیانێكی ته‌واو ئه‌درێ له لێكردنه‌وه‌ی لووت (وَالأُذُنَيْنِ) هه‌روه‌ها له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو گوێ: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ‌و، له یه‌ك گوێ: نیوه‌خوێن ئه‌درێ (وَالْعَيْنَيْنِ) هه‌روه‌ها ئه‌بێ خوێنێكی ته‌واو بدرێ له لابردنی هه‌ردوو چاو، كه‌واته: له یه‌ك چاو: نیوه‌خوێن واجبه (وَالْجُفُونِ الأَرْبَعَةِ) هه‌روه‌ها خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ر چوار پێڵوی‌چاوه‌كانی.

(وَاللِّسانِ) وه له لێكردنه‌وه‌ی‌زوبان: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ (وَالشَّفَتَيْنِ) له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو لێو: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ ﴿عَنْ ابنْ حزمٍ‌رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّﷺ: فِي اللِّسانِ الدِّيَةُ وَفِي الشَّفَتَيْنِ الدِّيَةُ﴾ رواه‌النسائي وغيره.

(وَذَهَابِ الْكَلاَمِ) وه له نه‌هێشتنی‌گفتوگۆ: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ، هه‌رچه‌ند زوبانیشی لێ‌نه‌كاته‌وه (وَذَهَابِ الْبَصَرِ) وه له كوێركردنی‌هه‌ردوو چاو: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ، هه‌رچه‌ند چاوه‌كانیشی ده‌رنه‌هێنێ، به‌ڵام ئه‌گه‌ر ده‌ریشیان بێنێ، هه‌ر یه‌ك خوێن واجب ئه‌بێ (وَذَهَابِ السَّمْعِ) وه له كه‌ڕكردن-واته: لابردنی‌گوێ‌لێبوون-خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ، هه‌رچه‌ند گوێیه‌كانیشی لێ‌نه‌كاته‌وه (وَذَهَابِ الشَّمِّ) وه له لابردنی بۆنكردن: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ.

وَذهابِ الْعَقْلِ، وَالذَّكَرِ، وَالأُنْثَيَيْنِ. وَفِي الْمُوضِحَةِ وَالسِّنِّ خَمْسٌ مِنَ الإِبِلِ، وَفِي كُلِّ عُضْوٍ لاَمَنْفَعَةَ فِيهِ حُكُومَةٌ، وَدِيَةُ الْعَبْدِ قِيمَتُهُ، وَدِيَةُ الْجَنِينِ الْحُرِّ غُرَّةٌ: عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ،

(وَذَهابِ الْعَقْلِ) وه له لابردنی عهقلّ: خوێنێكی تهواو ئهدرێ، بهڵام ئهگهر له پاش خوێن وهرگرتن شێتیهكهی چاك بۆوه، ئهبێ خوێنهكه بگهڕێنێتهوه بۆ تاوانبارهكه ﴿عَنْ زَيْدِ بن أَسْلَمَ قالَ: مَضَتِ السُّنَّةُ أَنَّ فِي الْعَقْلِ إِذا ذَهَبَ، اَلدِّيَةَ﴾ رواه‌البيهقى، له پێغهمبهرهوهﷺ وا هاتوه: خوێنی شێتكردن: سهد ووشتره.

(وَالذَّكَرِ) ههروهها له لێكردنهوهی ئهندامیمیزكردنی پیاو: خوێنێكی تهواو ئهدرێ (وَالأُنْثَيَيْنِ) وه له لێكردنهوهی ههردوو گون: خوێنێكی تهواو ئهدرێ، جیاوازی نیه ئهو ئهندامو گونه: هی منداڵ بێ، یان هی پیر بێ، خاوهنهكهی جیماعی پێ بكرێ، یان نا، له بنهوه لێیان بكاتهوه، یان سهریئهندامهكه ببڕێو هێلكهیگونهكان دهربێنێ ﴿عَنْ اِبْنِ حَزْمٍ﵁: عَنِ النَّبِيِّﷺ: فِي الذَّكَرِ اَلدِّيَةُ وَفِي الْبَيْضَتَيْنِ اَلدِّيَةُ﴾ رواه‌النسائى وغيره.

(وَفِي الْمُوضِحَةِ) خوێنی ئهو برینهی گهیشتۆته سهر ئێسقانو ئێسقانهكهی بهدهر كهوتوه (وَالسِّنِّ) وه خوێنی یهك ددان، جا له بنهوه دهری بێنێ، یان له سهر پدوو بیشكێنێ (خَمْسٌ مِنَ الإِبِلِ) ههر یهكهیان پێنج ووشتره، واته: بیستیهكی خوێنی گیانی خاوهنهكهی ﴿عَنْ اِبْنِ حَزْمٍ﵁: عَنِ النَّبِيِّﷺ: فِي السِّنِّ خَمْسٌ مِنَ الإِبِلِ وَفِي الْمُوضِحَةِ خَمْسٌ مِنَ الإِبِلِ﴾ رواه‌النسائى.

﴿ئاگاداری﴾: پێغهمبهرﷺفهرموویهتی: ﴿وَفِي الْجائِفَةِ ثُلُثُ الدِّيَةِ﴾ رواه‌النسائى، لهو برینهی لهشی مرۆڤ كون ئهكاو ئهگاته ناو بۆشایی لهش: سێیهكی خوێنی خاوهنهكهی واجب ئهبێ.

ئینجا بزانه: ههر كهسێك كچێنیئافرهتێك لاببا، ئهبێ تۆڵهی بداتێ، وه ئهگهر به هۆی زیناكردن لای بباو ئافرهتهكهش ڕازی نهبو، ئهبێ–جگه له تۆڵهی كچێنی–مارهیی هاووێنهیشی بداتێ.

(وَفِي كُلِّ عُضْوٍ) وه تۆڵهی ههر ئهندامێك (لاَ مَنْفَعَةَ فِيهِ) كه كهلكی كاركردنی نهمابێ: وهكو دهستی ووشكبوو و ددانی زێدهو پهنجهی زێده (حُكُومَةٌ) خوێنێكیوهها ههیه كه له لای (قازی) دیاری ئهكرێ (وَدِيَةُ الْعَبْدِ) خوێنی كۆیلهی كوژراو (قِيمَتُهُ) نرخی خۆیهتی، جا زۆر بێ، یان كهم بێ.

﴿ باسی تۆڵهی (جَنِين) كۆرپهی ناو زگ ﴾

(وَدِيَةُ الْجَنِينِ الْحُرِّ) خوێنی كۆرپهی ناو زگ: كه ئازاد بێو به هۆی دهست درێژیكردنه سهر دایكهكهی به مردوویی لێی بێته دهرهوه، جیاوازی نێرو مێ نیه، جیاوازی كۆرپهی تهواو و پارچه گۆشتێكیوێنهكراو نیه (غُرَّةٌ: عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ) خوێنهكهی: یان كۆیلهیهكی

وَدِيَـــــةُ الْجَـــــنِينِ الرَّقِيـــــقِ عُشْـــــرُ قِيمَـــــةِ أُمِّـــــهِ.
(فَصْلٌ) وَإِذَا اقْتَرَنَ بِدَعْوَى الدَّمِ لَوْثٌ يَقَعُ بِهِ فِي النَّفْسِ صِدْقُ الْمُدَّعِي حَلَفَ الْمُدَّعِي خَمْسِينَ يَمِيناً وَاسْتَحَقَّ الدِّيَةَ،

نێره، یان کۆیلەیەکی مێیە، جا ئەگەر نەبو، ئەبێ پێنج ووشتر بدرێن، یان نرخی پێنج ووشترەکان ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى فِي دِيَةِ الْجَنِينِ بِعَبْدٍ أَوْ وَلِيدَةٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ حوکمی کردوە: کە خوێنی کۆرپەی ناو زگ کۆیلەیەك بێ.

ئینجا بزانە: خوێنی ئەو کۆرپەیە لە سەر خزمەکانی تاوانبارەکەیەو، بۆ میراتگرەکانی کۆرپەکەیە.(وَدِيَةُ الْجَنِينَ الرَّقِيقِ) خوێنی کۆرپەی ناو زگ کە کۆیلە بێ (عُشْرُ قِيمَةِ أُمِّهِ) دە یەکی نرخی دایکیەتی.

﴿ئاگاداری﴾: لەو تاوانەدا جیاوازی نیە: لە نێوان باوکی‌کۆرپەکەو دایکە ئاوسەکەو کەسێکی‌تر، هەروەها جیاوازی نیە ئەو بارفڕێدانە: بە هۆی دەرمانخواردن بێ، یان بە هۆی لێدان بێ، یان بە هۆی‌ترساندن بێ، یان بە هۆی برسی‌کردن بێ.

بەڵام: ئیمامی (الزَّرْكَشِي) فەرموویەتی: ئەگەر دایکەکە تووشی مەترسی مردن بوو، دروستە دەرمانی بارهاویشتن بخواو تۆڵەی ناکەوێتە سەر.

هەروەها بزانە: دەرمانخواردن بۆ فڕێدانی کۆرپەی ناو زگ پێش ئەوەی‌وێنەی نهێنیی بکێشرێ، هەر حەرامە، بەڵام تۆڵەی‌واجب نیە.

هەروەها دەرمانخواردن بۆ ئەوەی بە یەکجاری منداڵی نەبێ، حەرامە، بەڵام ئەگەر هەر بۆ ماوەیەك بێ، دروستە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (قَسَامة): سوێندخواردنی کوشتن ﴾

واتـــە: ســـوێندخواردنی میراتگرەکـــانی کوژراوەکـــەو، ئاشـــکراکردنی کوشـــتن.
(وَإِذَا اقْتَرَنَ بِدَعْوَى‌الدَّمِ) هەر کاتێك هەبوو لەگەڵ داواکردنی‌کوشتنێك (لَوْثٌ) نیشانەیەك هەبوو، واتە: ئەگەر کەسێك بڵێ: فلانکەس کوڕی منی کوشتووە، نیشانەیەکی وەهای هەبوو: کە (يَقَعُ بِهِ فِي‌النَّفْسِ) بەو نیشانەیە ئەهاتە ناو دڵ (صِدْقُ الْمُدَّعِي) کە داواکارەکە ڕاست ئەکا: وەك کوژراوەکە لە بەر دەرگەی دوژمنەکانی لاشەی کەوتبێ، یان کۆمەڵێك پەرت ببن‌و لاشەی کوژراوێك بەجێ بهێڵن، یان خەڵك بڵێ: فلانکەس کوشتویەتی‌و شاهیدیش نەبێ، یان هەر یەك شاهید هەبێ، ئەوانە گشتی نیشانەی ڕاستینە.

کەوابوو: (حَلَفَ الْمُدَّعِي) دلواکارەکە سوێند ئەخوا لە سەر دلوایەکەی خۆی (خَمْسِينَ يَمِيناً) پەنجا سوێند، لە سوێندەکاندا ئەڵێ: فلانکەس کوشتوویەتی (وَاسْتَحَقَّ الدِّيَةَ) ئینجا کە میراتگر سوێندەکانی تەواو خواردن، تەنها مافی خوێن وەرگرتنی هەیە، خوێنەکەش لە سەر تاوانکارەکەیە ئەگەر کوشتنی بەقەسدی بێ، ئەگەر نا: لە سەر خزمەکانیەتی.

جا بزانە: ئەگەر كوژراوەكە لە يەك میراتگر زیاتری هەبوو، ئەو پەنجا سوێندە بە سەریاندا بەش ئەكرێ بەگوێرەی میرات، جا ئەگەر یەكێكیان بەشە سوێندەكەی خۆی نەخوارد، یان مندالّ بوو، یان لە مالّەوە نەبو، ئەویتر پەنجا سوێندەكە ئەخولو-تەنها-بەشە خوێنەكەی خۆی بۆ خۆی وەرئەگرێ.

هەروەها بزانە: لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا: ئەگەر كوژراوەكە پێش مردنی بڵێ: فلانكەس منی كوشت، ئەمەش ئەبێتە نیشانەی راستی.

﴿ئاگاداری﴾: مافی كوشتنی لە تۆڵە ئاشكرا ئەبێ: یان بە شاهیدیی دوو پیاوی دادپەروەر، یان بە دان پێداهێنانی تاوانكارەكە، بەلام مافی خوێن وەرگرتن بەم دووانە ئاشكرا ئەبێ و هەم بە شاهیدیی پیاوێك و دوو ئافرەت، یان بە شاهیدیی پیاوێك و پەنجا سوێند ئاشكرا ئەبێ.

(وَإنْ لَمْ يَكُنْ هُناكَ لَوْثٌ) ئەگەر هیچ نیشانەی راستی نەبو، بەلام میراتگرەكان گوتیان: فلانكەس كوشتویەتی (فَالْيَمِينُ) ئەم پەنجا سوێندە (عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) لە سەر داوالێكراوەكەیە، واتە: پەنجا سوێند ئەخواو ئەڵێ: من نەمكوشتوە. ئینجا كە پەنجا سوێندی خوارد، ئەبێ وازی لێبێنن ﴿عَنْ سَهْلِ بن حَثْمَةَ﴾: أَنَّ عَبْدَاللهِ بن سَهْلٍ قُتِلَ فِي خَيْبَرَ، فَقالَ الْيَهُودُ: واللهِ ما قَتَلْناهُ. فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ لأقاربه: يُقْسِمُ خَمْسُونَ مِنْكُمْ؟ قَالُوا: لاَ. قالَ: فَتُبْرِئُكُمْ يَهُودُ بِأَيْمانِ خَمْسِينَ مِنْهُمْ؟ قالُوا: قَوْمٌ كُفّارٌ. فَوَداهُ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ قِبَلِهِ﴾ رواه الشيخان، یەكێك لە سەحابەكان كە ناوی (عبدالله) بوو، لە (خیبر)دا كوژراو، جولەكەكان گوتیان: ئێمە نەمانكوشتوە. ئینجا پێغەمبەر ﷺ بە خزمەكانی كوژراوەكەی فەرموو: ئایا پەنجا سوێند ئەخۆن بۆ ئەوەی خوێنی وەریگرن؟ گوتیان: سوێند ناخۆین. فەرمووی: ئایا جولەكەكان پەنجا سوێندتان بۆ بخۆن؟ گوتیان: ئەوان كافرن بە سوێندی ئەوان باوەڕ ناكەین. ئینجا پێغەمبەر ﷺ لە لای خۆیەوە خوێنەكەی دا، بۆ ئەوەی كێشەكە ببڕێتەوەو خوێنی بە فیڕۆ نەچێ.

﴿ باسی (كَفّارَة)ی كوشتن ﴾

(وَعَلَى قاتِلِ النَّفْسِ)واجبە لە سەر ئەو كەسەی یەكێك ئەكوژێ (الْمُحَرَّمَةِ) كە ئەو كوشتنەش حەرام بێ (كَفّارَةٌ) ئەبێ كەففارەتی كوشتنەكە بدا، هەرچەند مرۆڤكوژەكە مندالّیش بێ، یان شێت بێ، جا كوشتنەكە بە هەڵە بێ، یان بە قەسدی بێ، هەروەها جیاوازی نیە: هەر بە خۆی خۆی بكوژێ، یان كەسێكیتر بكوژێ، جا كوژراوەكە: گەورە بێ، یان مندالّ بێ، پیاو بێ، یان ئافرەت بێ، شێت بێ، یان عاقڵ بێ، نەخۆش بێ، یان ساغ بێ، ئازاد بێ، یان كۆیلە بێ، موسوڵمان بێ، یان كافری پەیمان لەگەڵكراو بێ، یان كۆرپەی ناو زگ بێ.

عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ سَلِيمَةٍ مِنَ الْعُيُوبِ الْمُضِرَّةِ بِالْعَمَلِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ.

(وَهِيَ) کەففارەتی کوشتن ئەمەیە: (عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) ئەبی کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکا (سَلِيمَةٍ مِنَ الْعُيُوبِ الْمُضِرَّةِ بِالْعَمَلِ) هیچ کەموکوڕییەکیوەهای تێدا نەبێ: کە زیان بە ئیشو کار بگەیەنێ.

(فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئەگەر کۆیلە نەبو (فَصِيامُ شَهْرَيْنِ) ئەبی دوو مانگ بەڕۆژوو ببێ بە نیەتی کەففارەتیکوشتن (مُتَتابِعَيْنِ) واجبە ئەو دوو مانگە بە سەر یەکدا بن، واتە: نابێ یەك ڕۆژ بکەوێتە نێوان، بەلام: ئەگەر ئافرەت کەوتە حەیز، ئەوە نابێتە نێوان، کە پاك بۆوە لە سەر ڕۆژووەکان بەردەوام ئەبێ.

ئینجا بزانە: لە کەففارەتی کوشتندا نابێ خواردن بدرێتە هەژاران، بەلام ئەگەر مرۆڤکوژەکە مرد و کەففارەتی نەدابو، ئەبی لەجیاتی هەر ڕۆژووەك یەك مستە دانەوێڵە لە میراتەکەی بدرێتە هەژاران، یان یەکێك لەجیاتیی بەڕۆژوو ببێ.

هەروەها بزانە: ئەگەر بە کۆمەڵێك یەکێك بکوژن، یان ببنە هۆی کوشتنی: وەکو شایەدی بە درۆی لە سەر بدەن، ئەوە هەر یەکەو کەففارەتێکیکوشتنی لە سەرە.

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلاَّ أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللهِ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ هەر کەسێك موسوڵمانێك بکوژێ ئەبی کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکاو خوێنیش بداتە خزمەکانی، مەگەر خێری پێ بکەنو خوێنی لێوەرنەگرن، جا ئەگەر ـ ئەو موسوڵمانەکوژراوە ـ خزمەکانی کافر بونو جەنگیان لەگەڵ موسوڵمانان ئەکرد، ئەوە ـ تەنها ـ کەففارەت واجبە، بەلام ئەگەر خزمەکانی کوژراوەکە کافری پەیمان لەگەڵکراو بون: جا کوژراوەکە کافر بێ، یان موسوڵمان بێ، ئەبی خوێنیشی بداو کەففارەتیش بدا، جا ئەگەر کۆیلەی دەست نەکەوت، ئەبی دوو مانگ بە سەر یەکدا بەڕۆژوو ببێ، ئەو تۆبەیە لە لای خواوەیە، خوا زاناو کارلەجێیە.

﴿پاشکۆ﴾: هەر کەسێك یەکێك بکوژێ، سێ مافی ئەکەونە سەر:

یەکەم: مافی خوا، ئەوە بە تۆبەکردن لە سەری لائەچێ، بەو مەرجەی خۆی بداتە دەست خزمەکانیکوژراوەکە؟ بۆ ئەوەی بیکوژن، یان خوێنی لێوەربگرن، یان لێی ببورن.

دووەم: مافی خزمەکانی کوژراوەکە، ئەمەش لائەچێ کە بیکوژن، یان بیبورن، یان خوێنی لێوەربگرن.

سێیەم: مافی کوژراوەکە، ئەوە لە سەری لاناچێ، بەلام ئەگەر ئەو دوو مافەیتری لە دونیادا لە سەر خۆی لادا، ئەوە خوای گەورە لە قیامەت پێکیان ئەهێنێو کوژراوەکە

وَالــــزَّانِي عَـــلَـــى ضَـــرْبَيْنِ: مُـــحْصَـــنٌ، وَغَـــيْرُ مُـــحْصَـــنٍ،

لەجیاتی وی ڕازی ئەکاو لەویش خۆش ئەبێ، بەڵام ئەگەر ئەو مافەی ڕابردووی لە سەر خۆی لانەدابو، ئەوە هەرسێك مافەکانی لە سەر ئەمێنێو-ئەگەر خوا حەز بکا-بە ئاگری دۆزەخ سزا ئەدرێ، وَاللهُ أَعْلَمْ.

* * *

﴿ كِتابُ الْحُدُودِ: ئەم پەڕتووکە باسی سنوری سزای تاوانەکان ئەکا ﴾

بزانە: خوای گەورە بۆ پاراستنی ئایینو، گیانو، نەژادو، ماڵو، هۆشو، ئابڕوو، چەند سزایەکی داناوە بەرانبەر کردنی چەند تاوانێك: وەکو کوشتن، زینا، بوختان، مەیخواردنەوە، دزیکردن، ڕێگرتن، زۆرداری، کافربوون، جەنگکردن لەگەڵ فەرمانڕەوای ئیسلام، نوێژنەکردن.

هەروەها بزانە: ئەگەر ئافرەتێکی ئاوس تاوانێکی لەو تاوانانە کرد، نابێ سزا بدرێ تا زگەکەی دائەنێ، هەرچەند لە زیناش ئاوس بوبێ.

جا هەر کەسێك لە دونیادا سزای تاوانەکەی لێوەربگیرێ، لە ڕۆژی قیامەت دووبارە لە سەر ئەو تاوانە سزا نادرێتەوە، بەو مەرجەی تاوانەکەی (کُفر) نەبێ ﴿عَنْ عُبادَةَ بنِ الصَّامت ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ أَصابَ شَيْئاً مِنْ ذَلكَ فَعُوقِبَ بِهِ فِي الدُّنْيا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصابَ شَيْئاً مِنْ ذَلكَ فَسَتَرَهُ اللهُ عَلَيْهِ فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ إِنْ شاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شاءَ عَذَّبَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك لەو گوناهانە گوناهێکی کردو لە دونیادا سزا درا، بەم سزادانە گوناهەکەی لە سەر لائەچێ، وە هەر کەسێك لەو گوناهانە گوناهێکی کرد بەڵام لێی ئاشکرا نەبو، ئەوە کارەکەی ئەکەوێتە لای خوا: ئەگەر حەز بکا لێی ئەبورێ، وەئەگەر حەز بکا سزای ئەدا.

واتە: با لە نێوان خۆیو خوای گەورەدا تۆبە بکاو ئاشکرای نەکا، بەو مەرجەی مافی خەڵك نەبێ، چونکە ئەگەر گوناهەکە مافی خەڵك بوو، ئەبی خاوەنەکەی ڕازی بکا، ئینجا خوای گەورە لێی ئەبورێ، هەروەك لە باسی (غَصْب)و (وَدِيعة)دا ڕوونمان کردەوە.

﴿ باسی سزای (زِنا) ﴾

زینا ئەمەیە: ئامێری میزکردنی نێرینە بنێتە ناو کونی پێشەوە، یان پشتەوە بە حەرامی. (وَالزَّانِي) ئەو ئافرەتو پیاوەی زینا ئەکەن (عَلَى ضَرْبَيْنِ) ئەکرێنە دوو بەش: (مُحْصَنٌ) یەکەمیان: (موحصەنە)، واتە: لە ژیانیا جیماعێکی حەڵاڵی کردبێ. (وَغَيْرُ مُحْصَنٍ) دووەمیان: (نا موحصەنە)، واتە: لە ژیانیا جیماعێکی حەڵاڵی نەکردبێ:

فَالْمُحْصَنُ حَدُّهُ اَلرَّجْمُ، وَغَيْرُ الْمُحْصَنِ حَدُّهُ مأةُ جَلْدَة وَتَغْرِيبُ عامٍ إِلَى مَسافَةِ الْقَصْرِ،
وَشَرائطُ الإحْصانِ أَرْبَعَةٌ: اَلْبُلوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِيَّةُ، وَوُجودُ الْوَطْإِ فِي نِكاحٍ صَحِيحٍ.
وَالْعَبْدُ وَالْأَمَةُ حَدُّهُما نِصْفُ حَدِّ الْحُرِّ،

(فَالْمُحْصَنُ) ئەو زینا کەرەی (موحصەنە): (حَدُّهُ) سزای زیناکردنەکەی (اَلرَّجْمُ) بەردبارانکردنە تا ئەمرێ، جا ئافرەت بێ، یان پیاو ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ قالَ: رَجَمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَرَجَمْنا بَعْدَهُ، فَأَخْشَى أَنْ يَقُولَ قَائِلٌ: ما نَجِدُ الرَّجْمَ فِي كِتابِ اللهِ، فَيَضِلَّ بِتَرْكِ فَرِيضَةٍ أَنْزَلَهاالله، وَإِنَّ الرَّجْمَ حَقٌّ فِي كِتابِ اللهِ تَعالَى عَلَى مَنْ زَنَى إِذا أُحْصِنَ مِنَ الرِّجالِ وَالنِّساءِ﴾ رواه‌الشيخان، ئیمامی (عمر) فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ زیناکەری بەردباران کرد، ئێمەش لە دوای وی بەردبارانمان کرد، جا ئەترسم یەکێك بڵێ: بەردبارانکردن لە قورئاندا نیەو بە هۆی نەکردنی گومڕا ببێ، لە کاتێکا بەردبارانکردن ڕاستەو خوا نووسیویەتی لە سەر ئەو ژنو پیاوەی زینا ئەکەن، بەو مەرجەی (موحصەن) بن.

ئینجا بزانە: بەردەکانی بەردبارانکردن، سوننەتە پڕ بە لەپ بە دەست بن.

(وَغَيْرُ الْمُحْصَنِ) زینا کەری (ناموحصەن): (حَدُّهُ) سزای زینایەکەی (مأةُ جَلْدَة) دارکاریکردنە بە لێدانی سەد شوڕکەدار (وَتَغْرِيبُ عامٍ) وەئەبی ماوەی ساڵێکیش دەربەدەر بکرێ (إِلَى مَسافَةِ الْقَصْرِ) بۆ شوێنێکی وەها: کە کورتکردنەوەی نوێژی لێ دروست بێ، واتە: هەشتا کیلۆمەتر دوور بێ، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مأةَجَلْدَةٍ﴾ ئافرەتی زیناکەرو پیاوی زیناکەر هەر یەکەیان سەد شوڕکەداریان لێبدەن.

(وَشَرائِطُ الإِحْصانِ) مەرجەکانی زیناکەری(موحصەن): جا پیاو بێ، یان ئافرەت (أَرْبَعَةٌ) چوارن (اَلْبُلُوغُ) یەکەم: بلۆغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) دووەم: عاقڵ بێ. (وَالْحُرِيَّةُ) سێیەم: ئازاد بێ. (وَوُجودُالْوَطْإِ) چوارەم: جارێك جیماعی کردبێ (فِي نِكاحٍ صَحِيحٍ) لە مارەبڕینێکی دروستدا، واتە: ئەگەر پیاوەکە، یان ئافرەتەکە جارێك جیماعیان کردبو، بەلام بە ژنو مێردایەتیەکیدروستبوو نەبو، یان ژنو مێردایەتی دروست بوو، بەلام جیماعیان نەکردبو، یان منداڵ بون، یان شێت بون، یان کۆیلە بون، ئەوانە بە (موحصەن) دانانرێن، واتە: بەردباران ناکرێن.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك بە زۆرلێکردن زینای پێبکەن، ئەوە سزای زیناکردنی لە سەر نیە، بەلام ئەگەر بە سەرخۆشی زینا بکا، سزای زینای لە سەرە، جا بەردباران بێ، یان دارکاری بێ (وَالْعَبْدُ) کۆیلەی نێر (وَالأَمَةُ) وە کۆیلەی مێ ئەگەر زینایان کرد (حَدُّهُما) سزای زینا کردنیان (نِصْفُ حَدِّ الْحُرِّ) نیوەی پیاو و ئافرەتی ئازادە، واتە: پەنجا دارە،

وَحُكْمُ اللّواط وإتْيانِ الْبهَائِمِ كَحُكْمِ الزّنا، وَمَنْ وَطِـىءَ فِيمَـادُونَ الْفَـرْجِ عُـزِّرَ، وَلاَ يَبْلُغُ بِالتَّعْزِيزِ أَدْنَى الْحُدُود.

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ﴾ ئەگەر (جاریـة)کانتـان زینایـان کـرد، بـە نیـوەی ئافرەتـانی ئـازاد سزایان لـە سەرە. کەواتە: کۆیلە بە هیچ جۆرێك بەردباران ناکرێ.

(وَحُكْمُ اللّواطِ) سزای نێربازی، واتە: قوندانو قونگان (وَإتْيانِ الْبَهائِمِ) وە سزای زیناکردن لەگەڵ ئاژەڵ (كَحُكْمِ الزّنا) وەکو سزای زینا وایە، واتـە: ئەگـەر قونگێیەکـە (موحصـەن) بوو، بەرد باران ئـەکرێ، ئەگـەر نـا: سـەد داری لێئـەدرێ، بـەڵام قوندەرەکە بـە هـەموو جۆرێك هەر سەد داری لێئەدرێ.

﴿ باسی (تَعْزِير): تەمبێکردن ﴾

(وَمَنْ وَطِیءَ) هەر کەسێك بە حەرامی دەستبازی بکـا (فِيمـا دُونَ الْفَـرْجِ) کـە نەبێتـە زینـا کردن: وەکو ماچکردنو مەمك گرتنو دەست لە ملان کردنو ئەو جۆرە کردەوانـە (عُزِّرَ) واجبە تەمبێ بکرێ، هەروەها ئەگەر لە کونی پشـتەوەدا، یـان لـە کـاتی حـەیزو نیفاسدا جیماع لەگەڵ ژنیخۆی بکا، ئەبی تـەمبێ بکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: مەبەست لە (تَعْزِير)، واتە: تەمبێکردن، ئەوەیـە: تاوانبارەکـە لێی بـدرێو شاپی تێهەڵبدرێو سەری بتاشرێو ڕووی ڕەش بکرێو بەند بکرێ.

ئینجا بزانـە: هەر تاوانێك لە شەرعدا سزای دیـار نـەکرابێ، ئـەو تەمبێکردنـە سزایەتی.

(وَلاَ يَبْلُغُ بِالتَّعْزِيرِ) نابێ (قازی) لـەو تەمبێکردنـە بگاتـە (أَدْنَـى الْحُدُودِ) کـەمترین سـزای گوناهەکان، واتە: ئەگەر بە دارکاری بیکا، نابێ بگاتە بیست شوڕکەدار لـە کۆیلـەو، چـل شوڕکەدار لە ئازاد.

﴿پاشکۆ﴾: یەکـەم: هەر کەسێك ئافرەتێکی مەحرەم مارە بکاو زینای لەگەڵ بکا، سزای وەکو سزای زینا وایە، بـەڵام لـە مەزهـەبی ئیمـامی(أحمـد)-خوا لێی ڕازی بێ- ئـەبی بکوژرێ ﴿عَنِ الْبراءِ ﷺ: لَقِيتُ عَمِّي فَقُلْتُ: أَيْنَ تُرِيدُ؟ قالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِلَى رَجُـلٍ نَكَحَ إِمْرَأَةَ أَبِيهِ، فَأَمَرَنِي أَنْ أَضْرِبَ عُنُقَهُ وَآخُذَ مالَـهُ﴾ رواەاصـحاب السـنن، (بـەراء) -خوا لێی ڕازی بێ-فەرمووی: گەیشتمە مامی خۆم و پێم گوت: بۆ کوێ ئەچی؟ گوتی: پیاوێك زڕدایکی خۆی مارە کردۆتەوە، پێغەمبەرﷺ فەرمانی داومـێ: بچـم بیکـوژمو ماڵەکەیشـی بە تالان بهێنم.

دووەم: تەنها ئەبی گەورەی موسوڵمانان، یـان جێگری وی سزای تاوانـەکان وەربگرێو نابـێ ئـەو کەسـەی دەسـتەڵاتی نـەدراوەتێ سـزا وەربگرێ، چـونکە فیتنـە ڕوو ئـەداو سزایەکەش جێی خۆی ناگرێ.

(فَصْلٌ) وَإِذا قَذَفَ غَيْرَهُ بِالزِّنا فَعَلَيْه حَدُّ الْقَذْف بِثمانيَة شَرائطَ: ثَلاثَةٌ فـي الْقـاذف: وَهُوَ أَنْ يَكُونَ بَالِغاً، عاقِلاً، وَأَنْ لاَيَكُونَ وَالِداً لِلْمَقْذُوف. وَخَمْسَـةٌ فِي الْمَقْـذُوف: وَهُوَ أَنْ يَكُونَ مُسْلِماً، بالِغاً، عاقِلاً، حُرّاً، عَفِيفاً. وَيُحَدُّ الْحُرُّ ثَمانِينَ، وَالْعَبْدُ أَرْبَعِينَ،

سێیەم: زینا بە شاهیدیی چوار پیاوی دادپەروەر ئاشکرا ئەبێ، واتە: ئەگەر لە چوار پیاو کەمتر شاهیدییان دا، ئەبێ گشتیان دارکاری بکرێن، چونکە ئەبێتە بوختان، هەروەها زینا ئاشکرا ئەبێ: کە زیناکەرەکە بەخۆی شاهیدی لە سەر خۆی بداو بڵێ: زینام کردوە. بەڵام دروستە پەشیمان ببێتەوەو بڵێ درۆم کرد.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی سزای (قَذْف) بوختان پێکردنی زینا ﴾

(وَإِذا قَذَفَ غَيْرَهُ) هەر کاتێك یەکێك بوختانی بە یەکێکی‌تر کرد (بِالزِّنـا) بە زیناکردن، واتە: پێی گوت: زینات کردوە. یان پێی بڵێ: نێرباز. یان پێی بڵێ: قوندەر. یان پێی بڵێ: قەحپە. یان پێی بڵێ: پیاوێك تۆی گایە. یان پێی بڵێ: گانت داوە. یان تەنها پێی بڵێ: تۆ لە باوکی خۆت نی. وە مەبەستیشی بەو گوفتارانە ئابڕووبردن بێ، نەك شاهیدی (فَعَلَيْهِ حَدُّالْقَذْفِ) بەم بوختانە سزای بوختانی ئەکەوێتە سەر، وە هیچ جیاوازی ئافرەت‌و پیاو نیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ ئەوانەی بوختانی‌زینا بە داوێنپاکان ئەکەن، ئینجا چوار شاهید ناهێنن، لە سزای ئەو بوختانە هەشتا داریان لێبدەن.

(بِثَمانِيَـةِ شَـرَائِطِ) ئـەو سـزایە بـە هەشـت مـەرج ئەیکەوێتـە سـەر: (ثَلاثَةٌ مِنْها) سێ مەرج لەو هەشتانە (فِيالْقاذِفِ) ئەبێ لە بوختانکەرەکەدا بێنە جێ (وَهُوَ أَنْ يَكُونَ بَالِغاً) یەکەم: بلۆغی بوبێ. (عاقِلاً) دووەم: عاقڵ بێ. واتە: منداڵ‌و شێت سزای بوختانیان لە سەر نیە، چونکە بایەخ بە قسەی ئەوان نادرێ، کەواتە: تەمبێ ئەکرێن.

(وَألاَّ يَكُونَ وَالِداً لِلْمَقْذُوفِ) سێیەم: نابێ بوختانکەرەکە باوك‌و باپیرەو دایك‌و داپیرەی بوختان پێکراوەکە بێ، هەروەها نابێ زۆری لێکرابێ بۆ ئەوەی بوختان بکا.

(وَخَمْسَةٌ فِيالْمَقْذُوفِ) وە پێنج مەرجی‌تریش لە بوختان پێکراوەکەدا ئەبێ بێنە جێ (وَهُوَ أَنْ يَكُونَ مُسْلِماً) یەکەم: بوختان پێکراوەکە موسوڵمان بێ. (بالِغاً) دووەم: بلۆغی بوبێ. (عاقِلاً) سێیەم: عاقڵ بێ. (حُرّاً) چوارەم: ئازاد بێ. (عَفِيفاً) پێنجەم: داوێنپاك بێ، واتە: زینای نەکردبێ. کەواتە: ئەگەر بوختان پێکراوەکە منداڵ بوو، یان شێت بوو، یان کافر بوو، یان کۆیلە بوو، یان جارێك زینای کردبوو، نابێ بوختانکەرەکەی دارکاری بکرێ.

(وَيُحَدُّ الْحُرُّ) بوختانکەری ئازاد سزا ئەدرێ (ثَمانِينَ) بە لێدانی هەشتا شوڕکەدار (وَالْعَبْدُ) وە بوختانکەری کۆیلە سزا ئەدرێ (أَرْبَعِينَ) بە لێدانی چل شوڕکەدار، وە ئەبێ (قازی) ئەو دارکارییە بکا، نەك بوختان پێکراوەکە.

وَيَسْقُطُ حَدُّالْقَذْف بثلاثة أشياء: إقامة الْبيِّنة، أوْ عفوالمَقْذوف، أواللِّعان في حَقِّ الزَّوْجة.
(فَصْلٌ) وَمَنْ شَرِبَ خَمْراً أَوْ شَراباً مُسْكِراً يُحَدُّ أَرْبَعِينَ،

(وَيَسْقُطُ حَدُّ الْقَذْفِ) سزای بوختانکردن له سەر بوختانکەرەکە لا ئەچیٚ (بِثَلاثَةِ أشْياءَ) به سیٚ شت، یەکەم: (إِقامَةِ الْبَيِّنَةِ) به هێنانی چوار شاهید: که شاهیدی بدەن ئەو پیاوە، یان ئەو ئافرەتەی دیتوە زینای کردوە. دووەم: (أَوْ عَفْوِ الْمَقْذُوفِ) یان بوختان پێکراوەکە لیٚی ببوریٚ، یان میراتگرەکەی له پاش مردنی وی لیٚی ببوریٚو بلیٚ: نامەویٚ سزا بدریٚ. سیٚیەم: (أَوِ اللِّعانِ فِي حَقِّ الزَّوْجَةِ) یان به هۆی لەعنەتکردن له دەربارەی بوختان پێکردنی ژنی خۆی، هەروەك باسمان کرد. هەروەها ئەگەر بوختان پێکراوەکە دان بنیٚو بلیٚ: زینام کردوە، سزایەکە له سەر بوختانکەرەکەی لا ئەچیٚ.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر هەر دوو کەسەکە بوختانیان به یەکتری کرد، ئەوە نابێتە تۆڵە وەرگرتنو به بەر سزادان ناکەویٚ، واتە: ئەبی هەردووکیان دارکاری بکرێن.

بەلام ئەگەر یەکێك جنێو به یەکێکیتر بدا، ئەویتر بۆی دروستە جنێوەکەی پیٚ بداتەوە، بەو مەرجەی له ئەندازەی جنێوەکە زیاتر نەکاو جنێو به دایكو باوکی نەداتەوە.

﴿ فَصْلٌ: له باسی سزای شەڕا بخۆر ﴾

(پێشەکی): مەبەست بەو شەڕابەی که حەڕامەو سزای هەیە ئەوەیە: که پیٚی سەرخۆش ببیٚ ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ قالَ: نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهِيَ مِنْ خَمْسَةٍ: مِنَ الْعِنَبِ، وَالتَّمْرِ، وَالْعَسَلِ، وَالْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ. وَالْخَمْرُ مَا خامَرَ الْعَقْلَ﴾ رواەالشیخان، ئیمامی(عمر) فەرمووی: کاتیٚ شەڕاب حەڕام کرا، لەو پێنج شتانە دروست ئەکرا: له تریٚو خورماو هەنگوینو گەنمو جۆ، وە شەڕابی حەڕام ئەوەیە سەرخۆش بکا.

ئینجا بزانە: جیاوازی له نێوان کەمو زۆر نیه ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: ماأَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرامٌ﴾ رواەاصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەموویەتی: هەر شەڕابێك زۆرەکەی سەرخۆش بکا، کەمەکەشی هەر حەڕامە، هەرچەند سەر خۆشیشی نەکا.

کەوابوو: دروست نیە هیچ جۆرە شەڕابێك به قسەی هیچ کەسێك بۆ دەرمان بەکار بهێندریٚ ﴿عَنْ طارق الْجعْفي ﷺ: أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الْخَمْرِ يَصْنَعُها لِلدَّواءِ؟ فَقالَ: إِنَّها لَيْسَتْ بِدَواءٍ وَلَكِنَّها داءٌ﴾ رواەمسلم، (تاریقی جوعفی) پرسیاری له پێغەمبەر ﷺ کرد ڕێگای بدا: شەڕاب بۆ دەرمان به کار بهێنیٚ؟ پێغەمبەر یش ﷺ ڕێگای نەداو فەرمووی: شەڕاب دەرمان نیە، بەلکو دەردە.

(وَمَنْ شَرِبَ خَمْراً) هەر موسوڵمانێك ئەو شەڕابە بخواتەوە که له تریٚ دروست کراوە (أَوْ شَراباً مُسْكِراً) یان هەر شەڕابێکیتر بخواتەوە: که سەرخۆشی بکا، جا له هەر شتێکیتر دروست کرابیٚ (يُحَدُّ أَرْبَعِينَ) ئەبی سزا بدریٚو چل شوڕکە داری لیٚبدریٚ.

وَيَجُوزُ أَنْ يَبْلُغَ بِهِ ثَمانِينَ عَلَى وَجْهِ التَّعْزِيرِ، وَيَجِبُ عَلَيْهِ الْحَدُّ بِأَحَدِ الأَمْرَيْنِ: بِالْبَيِّنَةِ، أَوِ الإِقْرارِ. وَلاَ يُحَدُّ بِالْقَيْءِ أَوِالإِسْتِنْكاهِ.
(فَصْلٌ) وَتُقْطَعُ يَدُ السَّارِقِ بِسِتَّةِ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ بالِغاً، عاقِلاً، وَأَنْ يَسْرِقَ نِصاباً قِيمَتُهُ رُبْعُ دِينارٍ،

(وَيَجُوزُ) بەلام بۆ کاربەدەست دروستە (أَنْ يَبْلُغَ بِهِ) سزای شەڕابخۆر بگەیەنێتە (ثَمانِينَ) هەشتا دار (عَلَى وَجْهِ التَّعْزِيرِ) بە ناوی تەمبێکردن، واتە: چلێك: سزایە، چلیتر: تەمبێکردنە ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ فِي شارِبِ الْخَمْرِ: جَلَدَ النَّبِيُّ ﷺ أَرْبَعِينَ، وَجَلَدَ أَبُوبَكْرٍ أَرْبَعِينَ، وَجَلَدَ عُمَرُ ثَمانِينَ، وَكُلٌّ سُنَّةٌ وَهَذا أَحَبُّ إِلَيَّ﴾ رواەمسلم، ئیمامی(علی) فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ چل داری لە شەڕابخۆر داوە، ئیمامی(أبوبکر)ش چل داری لێداوە، ئیمامی(عمر) هەشتا داری لێداوە، هەردووك هەر ڕێگای پێغەمبەرن ﷺ، من هەشتایەکەم پێخۆشترە.
(وَيَجِبُ عَلَيْهِ الْحَدُّ) شەڕابخۆر سزای ئەکەوێتە سەر (بِأَحَدِ أَمْرَيْنِ) بە یەکێك لەم دووانە: یەکەم: (بِالْبَيِّنَةِ) دوو پیاو شاهیدی بدەن بڵێن: شەڕابی خواردۆتەوە.
دووەم: (أَوْ الإِقْرارِ) یان بە خۆی بڵێ: من شەڕابم خواردۆتەوە.
(وَلاَ يُحَدُّ) نابێ مرۆڤ دارکاری بکرێ (بِالْقَيْءِ) بە هۆی ڕشانەوە: کە شەڕابی لێبێتە دەرەوە (أَوْ الإِسْتِنْكاهِ) یان بە هۆی ئەوەی بۆنی شەڕابی لێبێ.
﴿ئاگاداری﴾: منداڵو شێتو کافر و ئەو کەسەی بە زۆرلێکردن شەڕابیان دەرخوارد داوەو ئەو کەسەی نەیزانیوە شەڕابە، ئەوانە هیچیان سزایان لە سەر نیە.
﴿پاشکۆ﴾: ئەو کەسەی دارکاری ئەکرێ: جا لە بەر زیناکردن، یان بوختانکردن، یان شەڕابخواردنەوە، دروست نیە شوڕکەدارەکانی لە دەمو چاو و شوێنە کوشندەکان بدرێن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِذاضَرَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَّقِ الْوَجْهَ﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کاتێ یەکێك داری سزای لە یەکێك دا، با ئاگادار بێ لە دەمو چاوی نەدا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سزای دزیکردن ﴾

(وَتُقْطَعُ يَدُ السَّارِقِ) واجبە دەستی دز ببڕدرێ، واتە: لێیبکرێتەوە، جا نێر بێ، یان مێ بێ، موسوڵمان بێ، یان کافر بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ پیاوی دز و ئافرەتی دز دەستیان لێبکەنەوە.
(بِسِتَّةِ شَرائِطَ) بە شەش مەرج: (أَنْ يَكُونَ بالِغاً) یەکەم: دزەکە بلۆغی بوبێ. (عاقِلاً) دووەم: عاقڵ بێ. (وَأَنْ يَسْرِقَ نِصاباً) سێیەم: ئەندازەیەکی وەها بدزێ (قِيمَتُهُ رُبْعُ دِينارٍ)

مِنْ حِـرْزِ مِثْلِـهِ، لاَمِلْـكَ لَـهُ فِيـهِ، وَلاَ شُـبْهَةَ فِـي مَـالِ الْمَسْـرُوقِ مِنْـهُ. وَتُقْطَعُ يَدُهُ الْيُمْنَى مِنْ مِفْصَلِ الْكُوعِ، فَإِنْ سَرَقَ ثَانِياً قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُسْرَى، فَإِنْ سَرَقَ ثَالِثاً قُطِعَتْ يَدُهُ الْيُسْرَى، فَإِنْ سَرَقَ رَابِعاً قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُمْنَى،

نرخەکەی بگاتە چوارێکە میسقالێکی‌زێڕ، یان زیاتر ﴿عَنْ عائِشَةَ رضي الله عنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ تُقْطَعُ يَدُالسَّارِقِ إلاَّ فِي رُبْعِ دِينارٍ فَصاعِداً﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ دەستی دز ببڕدرێ تا ئەندازەی چوارێکە میسقالێك، یان زیاتر ئەدزێ.

(مِنْ حِرْزِ مِثْلِهِ) چوارەم: دزیەکە لە شوێنی پاراستنی وێنەی‌خۆی بێ: وەك ئاژەڵ لە ناو تەویلە، یان لە لەوەڕگەدا بدزێ، جلو بەرگو قاپو پارە لە ناو ژووری‌خانوودا بدزێ، کەوابوو: ئەگەر ماڵەکە لە شوێنێکی وەها داندرابو کە شایانی پاراستنی ئەو جۆرە شتە نەبو: وەك ئاژەڵی بێ‌شوان لە بیاباندا، یان دانانی پارە لە دەرەوەی خانوو، ئەو دزە دەستی نابڕدرێ‌و تەنها تەمبێ ئەکرێ‌و ماڵەکەی لێ‌وەرئەگیرێتەوە.

(لاَمِلْكَ لَهُ فِيهِ) پێنجەم: هیچ بەشی دزەکە لەو ماڵە دزراوەدا نەبێ، کەوابوو: ئەگەر ماڵی خۆی لە یەکێکی‌تر بدزێتەوە، یان ئەو ماڵە بدزێ کە هاوبەشە لەگەڵ یەکێکی‌تر، بەمە دەستی نابڕدرێ. (وَلاَ شُبْهَةَ فِي مالِ الْمَسْرُوقِ مِنْهُ) شەشەم: هیچ گومانی مافی‌دزەکە لە ماڵی دزی‌لێکراوەکەدا نەبێ، کەوابوو: ئەگەر دایك‌و باوك دزی لە کوڕو کچی خۆیان بکەن، یان کوڕو کچ دزی لە دایك‌و باوکیان بکەن، دەستیان نابڕدرێ، چونکە مافی بەخێوکردنیان لە سەر یەکتری هەیە.

هەروەها ئەگەر یەکێك لە بەر برسیەتی‌و نەبوونی خواردەمەنی بدزێ، ئەویش نابێ دەستی ببڕدرێ، چونکە مافی بەخێوکردنی لە سەر دەوڵەمەندان هەیە.

(وَتُقْطَعُ يَدُهُ الْيُمْنَى) ئینجا ئەگەر دزیەکەی لە سەر ئاشکرابو، ئەبێ دەستی‌ڕاستەی ببڕدرێ (مِنْ مِفْصَلِ الْكُوعِ) لە جومگەی بازنەدەستەوە، ئینجا دەستە لێکراوەکەی بە ملیەوە هەڵئەواسرێ تا ماوەیەك (فَإِنْ سَرَقَ ثانِياً) جا ئەگەر جاری دووەم دزی‌ی کرد (قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُسْرَى) ئەبێ قاچی‌چەپەی ببڕدرێ لە گوزینگەوە (فَإِنْ سَرَقَ ثالِثاً) جا ئەگەر جاری سێیەم دزی‌ی کرد (قُطِعَتْ يَدُهُ الْيُسْرَى) ئەبێ دەستی‌چەپەی ببڕدرێ (فَإِنْ سَرَقَ رابِعاً) جا ئەگەر جاری چوارەم دزی‌ی کرد (قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُمْنَى) ئەبێ قاچی‌ڕاستەی ببڕدرێ ﴿عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي السَّارِقِ: إنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ، ثُمَّ إنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا رِجْلَهُ، ثُمَّ إنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ، ثُمَّ إنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا رِجْلَهُ﴾ رواه الشافعي والدارقطني، واتەی ئاشکرایە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەبێ شوێنی‌برینەکە بە ڕونی‌کوڵاو داغ بکرێ، بۆ ئەوەی خوێنەکەی بوەستێ‌و نەمرێ، کەوابوو: ئەرکی ئەو ڕونەو ئەرکی دەرمانکردن لە سەر دزەکەیە.

فَــإِنْ سَــرَقَ بَعْــدَ ذَلِــكَ عُــزِّرَ، وَقِيــلَ يُقْتَــلُ صَــبْراً.
(فَصْلٌ) وَقُطَّاعُ الطَّرِيقِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْسامٍ: إِنْ قَتَلُوا وَلَـمْ يَأْخُـذُوا الْمَـالَ قُتِلُـوا، فَإِنْ قَتَلُوا وَأَخَذُوا الْمَالَ قُتِلُوا وَصُلِّبُوا، وَإِنْ أَخَذُوا الْمَالَ وَلَمْ يَقْتُلُوا تُقْطَعُ أَيْدِيهِمْ

(فَإِنْ سَرَقَ بَعْدَ ذَلِكَ) جا ئەگەر لە دوای جاری‌چوارەم هەر دزی‌ی کرد (عُزِّرَ) واجبە تـەمبێ بکرێ، واتە بەند ئەکرێ (وَقِيلَ يُقْتَلُ صَبْراً) وە لە فـەرموودەی بـێ‌هێزدا: ئـەبی بکـوژرێ. بەلام لە بەر بێ‌هێزی، ئەم فەرموودەیە کاری پێ‌ناکرێ.

﴿پاشکۆ﴾: مەرجـە بـۆ دەسـتبڕینی دز: یەکـەم: خـاوەن مـاڵ دلوای ماڵەدزراوەکـە بکـا. دووەم: ئـەبی دزیەکـە ئاشـکرا ببـێ: بـە شـاهیدی‌ی دوو پیـاو، یـان بـە دانپێـداهێنانی دزەکە، جا ئەگەر دەستی ببڕدرێ، یان نا، هەر ئـەبی شـتەدزراوەکە بداتـەوە خاوەنەکـەی، بـەلام ئەگـەر تـەنها پیاوێـکو دوو ئـافرەت شـاهید بـون، یـان هـەر شـاهیدێك هـەبوو و خاوەنەکـەش سـوێندی خـوارد، یـان هـیچ شـاهید نـەبو و خاوەنەکـە بـە دزەکـەی گـوت: ئەبی سوێندم بۆ بخۆی، دزەکەش گوتی: تۆ سوێند بخۆ، ئینجا خاوەنەکە بە ئیزنی دزەکـە سوێندی خوارد، بەوانە تەنها مافی ماڵ دانەوە ئەکەوێتـە سـەر دزەکـەو دەسـتی نـابڕدرێ. سێیەم: ئەبی کاربەدەست دەستی دز ببڕێ، واتە: بە فەرمانی‌وی بێ.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی سزای (قاطِعُ الطَّرِيقِ) ڕێگر ﴾

(پێناسـە): ڕێگـری ئەمەیـە: موسـوڵمانێك، یـان زیـاتر هێرش بکاتـە سـەر گیـان، یـان نامووس، یان ماڵی خەڵکو بیخاتە مەترسی، جـا لـە شـوێنێکی چۆڵ، یـان لـە ئـاوەدانی، –بە چەکەوە، یان بە بێ‌چەك– هێرش بکەنە سەر خـەڵکو خەڵکەکـەش توانـای ئـەوانیان نەبێ، یان بچنە ماڵێکو ڕێگا نەدەن دانیشـتووەکانی‌ماڵەکە هـاوار بکـەن، یـان لـە ڕێگـەدا ماڵ لە ڕێبواران بستێنن، ئەوانە گشتیان ڕێگرن.

(وَقُطَّاعُ الطَّرِيقِ) ڕێگرەکان (عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْسامٍ) چوار بەشن، یەکەم: (إِنْ قَتَلُوا) ئەگـەر کەسێکیان کوشتبو (وَلَمْ يَأْخُذُوا الْمَالَ) هیچ ماڵیشیان نەبردبو (قُتِلُوا) واجبە بکوژرێن.

دووەم: (فَإِنْ قَتَلُوا) ئەگـەر کەسـێکیان کوشـتبو (وَأَخَـذُوا الْمَـالَ) وە ماڵیشـیان بردبـو (قُتِلُوا) واجبە بکوژرێن (وَصُلِّبُوا) وە لـە دوای‌کوشـتن ئـەبی لاشـەکەیان بـۆ مـاوەی سـێ ڕۆژان هەڵبواسرێ، لە شوێنێکی‌وەها: کە خەڵك بیانبینێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك لە کاتی بەرگری‌کردن ڕێگرێك بکوژێ، نەتۆڵەو نە کەففارەتی لە سەر نیە، جا بزانە: ئەبی–لە دوای کوشتن– ڕێگرەکان بشۆرێنو کفن بکرێن نوێژیان لە سەر بکرێ، ئینجا هەڵئەواسرێن.

سێیەم: (وَإِنْ أَخَذُوا الْمَالَ) ئەگەر ماڵیان لە خەڵکی سەند، نرخـی ماڵەکـەش ئەگەیشـتە چوارێکە میسـقالێکی‌زێڕ، بـەلام (وَلَـمْ يَقْتُلُوا) کەسیان نەکوشت، ئـەوە (تُقْطَعُ أَيْدِيهِمْ)

وَأَرْجُلَهُمْ مِنْ خِلاَفٍ، فَإِنْ أَخَافُوا السَّبِيلَ وَلَمْ يَأْخُذُوا مالاً وَلَمْ يَقْتُلُوا حُبِسُوا وَعُزِّرُوا.
وَمَنْ تابَ مِنْهُمْ قَبْلَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ سَقَطَ عَنْهُ الْحُدُودُ وَأُخِذَ بِالْحُقُوقِ.
(فَصْلٌ) وَمَنْ قُصِدَ بِأَذَىً فِي نَفْسِهِ، أَوْ مالِهِ، أَوْ حَرِيمِهِ، فَقاتَلَ عَنْ ذَلِكَ

دەستیان ئەبڕدرێ (وَأَرْجُلَهُمْ) وە قاچیشیان ئەبڕدرێ (مِنْ خِلاَفٍ) لە ڕاستەو چەپە، واتە: دەستی ڕاستەو قاچی چەپەیان بە یەکەوە ئەبڕدرێ.

﴿ئاگاداری﴾: لێرەشدا—وەکو ماڵیدزراو—مەرجە: ئەبێ خاوەن ماڵەکە داوای ماڵەکەی بکا: کە هی ئەوە، ئینجا سزایان لێوەرئەگیرێ.

چوارەم: (فَإِنْ أَخَافُوا السَّبِيلَ) ئەگەر ڕێگەیان خستبوە مەترسی (وَلَمْ يَأْخُذُوا مالاً) وە ماڵیان لە هیچ کەسێك نەستاندبو (وَلَمْ يَقْتُلُوا) وە هیچ کەسێکیان نەکوشتبو (حُبِسُوا) ئەبێ بخرێنە بەندیخانە (وَعُزِّرُوا) وە ئەبێ تەمبێ بکرێن بە لێدان، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلاَفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ سزای ئەو کەسانەی جەنگ لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوا ئەکەنو هەوڵی وێرانکاری ئەدەن، هەر ئەوەیە: بکوژرێن، یان لە سێدارە بدرێن، یان دەستو قاچیان لە ڕاستەو چەپە ببڕدرێن، یان بخرێنە بەندیخانە، ئەو سزایە سەر شۆڕییە بۆ ئەوان لە دونیادا، وە لە ڕۆژی دوایی‌دا سزایەکیگەورە ئەدرێن، ئەگەر خوا حەز بکا.

(وَمَنْ تابَ مِنْهُمْ) هەر کەسێك لە ڕێگرەکان تۆبە بکا (قَبْلَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ) پێش ئەوەی بکەوێتە ژێر دەستەڵاتی موسوڵمانان (سَقَطَ عَنْهُ الْحُدُودُ) ئەو کوشتنو دەست بڕینەی مافی خوایە لە سەری لائەچێ (وَأُخِذَ بِالْحُقُوقِ) بەڵام مافی ئادەمیزادانی لێوەرئەگیرێتەوە: وەکو کوشتنی لە تۆڵەی ئەو کەسانەی کوشتونیو دانەوەی ئەو ماڵەی بردویەتی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِلاَّ الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ بەڵام ئەوانەی تۆبە ئەکەن پێش ئەوەی دەستەڵاتتان بکەوێتە سەریان، بزانن خوا لە مافی خۆی خۆش ئەبێو ڕەحم ئەکا.

﴿فَصْلٌ: لە باسی (صائل) زۆرداری هێرشکەر﴾

(وَمَنْ قُصِدَ) هەر کەسێك ڕووی تێکرا (بِأَذَىً) بۆ ئەوەی زیانێکی پێبگەیەندرێ (فِي نَفْسِهِ) جا زیانەکە لە گیانو ئەندامەکانی بێ، واتە: زۆردارەکە هەوڵی کوشتنی بدا، یان هەوڵی لەناوبردنی ئەندامێکی لەشی بدا (أَوْ مالِهِ) یان هەوڵی بردن، یان تێکدانی ماڵی بدا (أَوْ حَرِيمِهِ) یان هەوڵی ناموس بردنی بدا (فَقاتَلَ عَنْ ذَلِكَ) جا زۆرلێکراوەکەش بەرگری لە گیانو

وَقَتَلَ فَلاَ ضَمانَ عَلَيْه. وَعَلَى راكِبِ الدَّابَّة ضَمانُ ما أَتْلَفَتْهُ دَابَّتُهُ.

ناموس‌و مالی کردو، زۆردارەکەش وازی نەهێناو (وَقَتَلَ) زۆرلێکراوەکە زۆردارەکەی کوشت (فَلاَ ضَمانَ عَلَيْهِ) ئەوە: نە تۆڵەی‌کوشتن‌و نە خوێن‌و نە کەففارەت، هیچی ناکەوێتە سەر، وە ئەگەر زۆردارەکە ئەوی کوشت، بۆخۆی بە پلەی‌شەهیدی ئەگا ﴿عَنْ سَعيد بن زَيْدﷺ: قالَ النَّبيُّﷺ: مَنْ قُتلَ دُونَ دينه فَهُوَ شَهيدٌ وَمَنْ قُتلَ دُونَ دَمه فَهُوَ شَهيدٌ وَمَنْ قُتلَ دُونَ مَاله فَهُوَ شَهيدٌ وَمَنْ قُتلَ دُونَ أَهْله فَهُوَ شَهيدٌ﴾ رواه‌الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك لە بەرگری‌کردن: لە ئایینی‌و لە گیانی‌و لە مالی‌و لە ناموسی بکوژرێ، شەهیدە.

ئینجا بزانە: بەرگری‌کردن لە ناموس واجبە، هیچ جیاوازی نیە ناموسەکە: هی خۆی بێ، یان هی کەسێکی‌تر بێ، جا کافر بێ، یان موسوڵمان بێ، یان ئاژەڵ بێ، چونکە ناموس بە هیچ شێوەیەك حەلاڵ نابێ، بەلام ئەگەر ئافرەتێکی بێ‌مێرد –بە خۆشی‌خۆی– بە دو پیاوێك کەوت‌و خۆی لێ مارە کرد، دروست نیە هیچیان بکوژرێن.

﴿ئاگاداری﴾ یەکەم: دەبی زۆرداری هێرشکەر بە شێوەی هەرە سوکتر ڕابگیرێ، واتە: ئەگەر بە پاڕانەوە واز بێنێ، نابێ لێی بدا، ئەگەر بە لێدان واز بێنێ، نابێ بیکوژێ، بەلام ئەگەر ئەیزانی ئەم قۆناغانە هیچیان سودی نیە، دروستە یەکسەر بیکوژێ.

دووەم: لەو کاتەی پشیلە هێرش دێنێ‌و جوجەلەو باڵندە ئەخوا، دروستە بکوژرێ.

(وَعَلَى راكِبِ الدَّابَّةِ) واجبە لە سەر ئەو کەسەی سواری وولاغێك بووە، یان لێی ئەخوڕێ، یان ڕای‌ئەکێشێ (ضَمانُ ماأَتْلَفَتْهُ دَابَّتُهُ) دەبی تۆڵەی ئەو شتە بدا کە وولاغەکەی لەناوی بردوە، جا وولاغەکە هی‌خۆی بێ، یان هی کەسێکی‌تر بێ، واتە: ئەگەر وولاغەکە یەکێکی کوشت، یان ئەندامێکی شکاند، یان شتێکی لەناو برد، ئەبی خزمەکانی وی خوێنی کوژراوەکە بدەن‌و، بە خۆیشی تۆڵەی شتە لەناوبراوەکان بدا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئاژەڵەکەی بە توندی بەستبۆوەو خۆی بەرەڵڵا کرد، یان شوانێك لە ترسی گورگ، یان لە دەنگی هەور ئاژەڵەکانی لێ‌پەرت بون‌و شتێکیان لەناو برد، تۆڵەیان لە سەر نیە، بەلام ئەگەر شوانەکە خەوی لێکەوت، یان کەمتەرخەمی کرد، ئەبی تۆڵە بدا، هەرچەند ئاژەڵەکانیش هی‌خۆی نەبن.

هەروەها ئەگەر لە ڕێگەیەکی تەسکدا وولاغەکەی بەستبۆوەو شتێکی لەناو برد، ئەبی تۆڵەی بدا.

ئینجا بزانە: ئەگەر شوفێری ئۆتۆمۆبیل بە ئۆتۆمۆبیلەکەی کەسێك بە هەڵە بکوژێ، یان شتێك لەناو ببا، ئەوە خوێنی‌کوژراوەکە لە سەر خزمەکانیەتی‌و تۆڵەی شتەکەش لە سەر خۆیەتی، جا ئۆتۆمۆبیلەکە هی‌خۆی بێ، یان نا.

(فَصْلٌ) وَيُقاتَلُ أَهْلُ الْبَغْيِ بِثَلاَثَةِ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونُوا فِي مَنَعَةٍ، وَأَنْ يَخْرُجُوا عَنْ قَبْضَةِ الإِمامِ، وَأَنْ يَكُونَ لَهُمْ تَأْوِيلٌ سائِغٌ،

هەروەها بزانە: ئەگەر ئاژەڵەکە بە تەنها بوو و چووە ناو موڵکی کەسێکی‌ترو شینایییەکەی خوارد، تۆڵە لە سەر خاوەنەکەیە، بەو مەرجەی خەڵکی ئەو شوێنە بە تێکڕایی ئاژەڵ بەرەڵلا نەکەن، واتە: ئەگەر عادەتیان وەهابو، تۆڵە واجب نابێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (بُغاة) لە فەرمان دەرچووەکان ﴾

کە ئەو جۆرە موسوڵمانانەن ملکەچی شەریعەتی ئیسلامن، بەڵام لە فەرمانی پێشەوای موسوڵمانان دەر ئەچن‌و لە دژی وی چەك هەڵئەگرن.

(وَيُقاتَلُ أَهْلُ الْبَغْيِ) واجبە ئەو کەسانە جەنگیان لەگەڵ بکرێ کە لە فەرمانی پێشەوای موسوڵمانان دەرئەچن (بِثَلاَثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج:

یەکەم: (أَنْ يَكُونُوا فِي مَنَعَةٍ) هێزو توانای جەنگکردنیان هەبێ بە جۆرێکی وەها: کە نەگونجێ بە ئاسانی بگیرێن. دووەم: (وَأَنْ يَخْرُجُوا عَنْ قَبْضَةِ الإِمامِ) لە ژێر دەستەڵاتی پێشەوای موسوڵمانان دەربچن‌و لە شوێنێك کۆ ببنەوە. سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ لَهُمْ تَأْوِيلٌ سائِغٌ) بەڵگەیەکی گونجاویان هەبێ بۆ ڕاپەڕینەکەیان، واتە: بە قورئان‌و حەدیس پشتگیری بەڵگەکەیان بکەن.

ئینجا بزانە: نابێ یەکەمجار پێشەوا دەست بە جەنگ بکا تا پیاوێکی لێهاتوو ئەنێرێتە لایان: ئایا ڕەخنەیان چی‌یە؟ جا ئەگەر باسی ستەمکارییان کرد، ئەبێ پێشەوا واز لە ستەمەکەی بێنێ، یان ئەگەر باسی گۆڕانکاری ئایینیان کرد، ئەبێ گۆڕانکاری‌یەکە لاببا، جا ئەگەر هیچ بەڵگەی گونجاویان نەبو و هەر سوور بون لە سەر سەرپێچی کردن، ئەبێ بانگەوازی جەنگیان لەگەڵ بکا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللهِ﴾ ئەگەر دوو کۆمەڵ لە موسوڵمانان بووە جەنگیان ئاشتیان بکەنەوە، جا ئەگەر یەکێکیان هەر سوور بوو لە سەر دەستدرێژی کردن‌و لە سنوور دەرچوو، ئێوە جەنگی لەگەڵ بکەن تا ئەگەڕێتەوە ژێر فەرمانی خوا.

﴿ئاگاداری﴾: یەکەم: هەر کۆمەڵێك بۆ ڕاو و ڕووت دەست بداتە چەك، ئەوانە ڕێگرن، هەروەك باسمان کردن.

دووەم: هەر کۆمەڵێك بۆ چەسپاندنی حوکمی ئیسلام دەست بداتە چەك، ئەمانەش جەنگاوەری ئیسلامن-نەك (بُغاة)-هەروەك لە پەرتووکی(جِهاد)دا باسی ئەکەین.

سێیەم: هەر کۆمەڵێك دەست بداتە چەك‌و لە ئایین هەڵگەڕێتەوەو بڵێن حوکمی ئیسلاممان ناوێ چونکە بە کەڵك نایێ، ئەمانەش کافرن، هەروەك لەمەودوا باسی ئەکەین.

وَلاَ يُقْتَـــلُ أَســـيرُهُمْ، وَلاَ يُغْـــنَمُ مـــالُهُمْ، وَلاَ يُـــذَفَّفُ عَلَـــى جَـــرِيحِهِمْ.
(فَصْلٌ) وَمَنْ ارْتَدَّ عَنِ الإِسْلاَمِ اُسْتُتِيبَ ثَلاَثاً، فَإِنْ تابَ، وَإِلاَّ قُتِلَ،

(وَلاَ يُقْتَلُ أَسيرُهُمْ) ئینجا ئەگەر بووە جەنگ لەگەڵ لە فەرماندەرچووەکان نابێ دیلەکانیان بکوژرێن (وَلاَيُغْنَمُ مالُهُمْ) وە نابێ ماڵیشیان بە تالان ببردرێ (وَلاَ يُذَفَّفُ عَلَىجَرِيحِهِمْ)وە نابێ برینداره‌کانیان بکوژرێن، وە نابێ بە دوای هەڵاتووەکانیاندا بگەڕێن، کەوابوو: هەر کاتێك جەنگ کۆتایی هاتو مەترسی نەما، یان گەڕانەوە ژێر فەرمانی پێشەوا، ئەبی ماڵو چەکو دیلەکانیان بدرێنەوە، (البيهقي) وەهای لە ئیمامی(علی) گێڕاوەتەوە.
﴿ئاگـــاداری﴾: ئـەبی کوژراوەکـانی هـەردوو لا بشـۆرێنو نوێـژیان لـە سـەر بکـرێ.
ئینجا بزانە: ئەگەر هەڵگەڕاوەکان زەکاتیان لە خەڵکی وەرئەگرتو سزای گوناهەکانیان ئەدلو بڕیارەکانی شەرعی ئیسلامیان ئەچەسپاند، ئەوانە گشتی بە دروستو ڕەوا دائەندرێو نابێ هەڵبوەشێندرێتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رِدَّة): وەرگەڕان لە ئایین ﴾

(مُرْتَــدّ): کەســێکە لـــە ئیســـلامەتی‌یەوە بگەڕێتـــەوە بـــۆ کـــافربوون.
جا بزانە: هەر کەسێك باوەڕی بە یەکێك لە شەش ڕوکنەکانی ئیمان نەبێ، یان باوەڕی بە واجیبوونی یەکێك لە ڕوکنەکانی ئیسلام نەبێ، یان جنێو بە خوا، یان بە پێغەمبەر بداﷺ، یان حەڕامێك حەڵاڵ بکا، یان حەڵاڵێك حەڕام بکا، یان بە کردەوە، یان بە زوبان کوفرێك بکا: جا ئەو کوفرە بە ڕقەکاری بێ، یان بە گاڵتە بێ، یان هەر بە بیروباوەڕەوە بێ: وەکو گاڵتە بە خوا، یان بە پێغەمبەرێکی خوا، یان بە ئیسلام بکا، یان سوجدە بۆ بوونەوەرێك ببا، یان قورئان فڕێبدا، یان تفی لێبکا، یان بڵێ: کافر لە موسوڵمانان باشترن، یان بڵێ: بەرنامەی قورئان بە کەڵك نایێ، یان بڵێ: سەحابەی پێغەمبەرﷺ گشتی ڕێگرو جەردە بون، یان بە بیروباوەڕەوە لەگەڵ ئەو کۆمەڵانەدا بێ کە دژ بە ئیسلامن، یان بڵێ: خۆزگە من کافر بوبام. بەو جۆرە شتانە لە ئیسلام دەرئەچێو کافر ئەبێ.
(وَمَـنِ ارْتَـدَّ عَـنِ الإِسْلاَمِ) هـەر کەسێك لـە ئیسلامەتی‌یەوە بۆ کـافربوون گەڕابێتـەوە (اُسْتُتِيبَ) واجبە داوای تۆبەی لێبکرێو پێی بڵێن: لـەو کوفرە پەشیمان ببـەوەو شادە بێنەوە (ثَلاَثاً) تا ماوەی سێ ڕۆژان، بەڵام بـە فـەرموودەی ڕاستتر: هـەر ئـەو دەم داوای تۆبەی لێئەکرێ نەك سێ ڕۆژان:
(فَـإِنْ تـابَ) جـا ئەگـەر تۆبـەی کـردو موسـوڵمان بـۆوەو شـادەی هێنـاوە، واتـە: گـوتی: (أَشْـهَدُ أَنْ لاَ إِلَـهَ إِلاَّاللهُ وَأَشْـهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهُ). ئـەوە وازی لێئەهێنـدرێ (وَإِلاَّ) بـەڵام ئەگەر هەر سوور بوو لە سەر کافربوونەکەی (قُتِلَ) واجبە هـەر ئـەودەم بکـوژرێ، جا پیـاو بێ، یان ئافرەت، بەو مەرجەی شێت نەبێو منداڵ نـەبێو زۆری لێنـەکرابێ تـاکو کـوفر بکـا

وَلَمْ يُغَسَّلْ، وَلَمْ يُصَلَّ عَلَيْهِ، وَلَمْ يُدْفَنْ فِي مَقابِرِ الْمُسْلِمِينَ.

﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: أَنَّ امْرَأَةً إِرْتَدَّتْ فَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ: أَنْ يُعْرَضَ عَلَيْهَا الأِسْلامُ فَإِنْ تابَتْ وَإِلاَّ قُتِلَتْ﴾ رواه الدارقطني، ئافرەتێك لە ئیسلام گەڕاوەو بووە كافر، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا: كەپێی بڵێن: بێتەوە ناو ئیسلام، ئەگەر نەبۆوە موسوڵمان، با بكوژرێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر (مُرْتَدّ) جەنگی لەگەڵ موسوڵمانان كرد، پێویست ناكا داوای تۆبەی لێبكرێ.

﴿ئاگاداری﴾ یەكەم: كوشتنی(مُرْتَدّ)، واتە: ئەو كەسەی لە ئیسلام بۆ كافربوون ئەگەڕێتەوە، لە ئەستۆی كاربەدەستانە، كەوابوو: ئەگەر یەكێكیتر بە بێ پرسی كاربەدەست كوشتی، تەنها ئەبی تەمبێ بكرێ، واتە: هیچ تۆڵەو (كَفّارة)ی ناكەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر (مُرْتَدّ) جەنگی لەگەڵ موسوڵمان ئەكرد، ئەوە بۆ گشت موسوڵمانێك دروستە بیكوژێ بە هەر شێوەیەكی بگونجێ.

دووەم: چەند زانایەك ئەم فەموودەیان هەڵبژاردوە: كە ئەبی ئەو كەسە بكوژرێ كە جنێوی بە پێغەمبەر ﷺ دابێ، جا تۆبە بكا، یان نا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ امْرَأَةً كانَتْ تَشْتُمُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَتَلَها رَجُلٌ أَعْمَى فَأَهْدَرَ النَّبِيُّ ﷺ دَمَهَا﴾ رواه ابوداود، ئافرەتێك جنێوی بە پێغەمبەر ﷺ ئەدا، ئینجا پیاوێكی كوێر ئافرەتەكەی كوشت، پێغەمبەر ﷺ تۆڵەی نەخستە سەر.

(وَلَمْ يُغَسَّلْ) ئەو كەسەی كافر بووە -كاتێ مرد، یان كوژرا- شۆردنی ناوێ (وَلَمْ يُصَلَّ عَلَيْهِ) وە حەرامەو نابێ نوێژی لە سەر بكرێ (وَلَمْ يُدْفَنْ فِي مَقابِرِ الْمُسْلِمِينَ) وە نابێ لە گۆڕستانی موسوڵماناندا بنێژرێ، هەروەهاماڵەكەیشی نابێتە میرات، بەڵكو ئەدرێتە (بيت المال)ی موسوڵمانان.

﴿ئاگاداری﴾: هەر كەسێك كوفرێك بكا، هەر ئەو دەم مارەی ژنەكەی هەڵئەوەشێتەوە ئەگەر جیماعی لەگەڵ نەكردبێ، بەڵام ئەگەر جیماعی لەگەڵ كردبو، تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ چاوەڕوان ئەكرێ: جا ئەگەر نەبۆوە موسوڵمان، مارەیەكەی هەڵئەوەشێتەوە.

﴿پاشكۆ﴾: ئەگەر كۆمەڵێك كافر بون، واجبە موسوڵمانان جەنگیان لەگەڵ بكەن، تا سەركردایەتیو بنكەكانیان بنەبڕ ئەكرێن، هەروەك ئیمامی(أبوبكر)و سەحابە ﷺ وایان كردوە، جا ئەگەر بە خۆیانو ماڵو منداڵو ژنەكانیان كەوتنە دەست موسوڵمانان، ئەوە بەم شێوەیە ڕەفتار ئەكرێ:

یەكەم: چونكە پێغەمبەر ﷺ ئەفەرموێ: ﴿مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ﴾ رواه البخاری، هەر كەسێك ئایینی خۆی گۆڕی، بیكوژن. بۆیێ ژنو پیاوەكانیان داوای ئیسلامبوونەوەیان لێئەكرێ، جا هەر كەسێكیان نەبێتەوە موسوڵمان، ئەبی بكوژرێ، بەڵام ئەگەر

(فَصْلٌ) وَتارِكُ الصَّلاَةِ عَلَى ضَرْبَيْنِ، أَحَدُهُما: أَنْ يَتْرُكَهـا غَيـرَ مُعْتَقِـدٍ لِوُجُوبِهـا، فَحُكْمُهُ حُكْمُ الْمُرْتَدِّ. وَالثّانِي: أَنْ يَتْرُكَها كَسَـلاً مُعْتَقِـداً لِوُجُوبِهـا، فَيُسْـتَتابُ، فَإِنْ تابَ وَصَلَّى، وَإِلاَّ قُتِلَ حَدّاً،

موسوڵمانیان کوشتبون، دروسته لـه تۆڵـه بکوژرێن، هەرچەند موسوڵمانیش ببنـەوە.
دووەم: منداڵەکانیئەوان–کە بلۆغیان نەبوە–بە موسوڵمان دائەنرێن، واتە: وەکو دایکو باوکەکانیان کافر نابن، کەوابوو: ئەبی بە ڕەووشتی ئیسلام پـەروەردە بکرێنو، ناکرێنـە کۆیلەو گشتیان ئازادن.
سیێیەم: ملکوماڵەکەیان ڕائەگیرێو چاوەڕوان ئەکرێ: هەر کەسێك موسوڵمان ببێتەوە، ملکو ماڵەکەو چەکەکەی خۆی ئەدرێتەوە، جا ئەگەر موسوڵمان نەبۆوەو مرد، یان کوژرا، گشتی ئەدرێتە (بیت المال).
﴿ئاگاداری﴾: پێکهاتنو جـەنگ وەسـتاندن لەگـەڵ (مُرْتَـدّ): کافربووەکـان دروست نیـە، بەڵام لەگەڵ کافریبنەڕەتی دروستە، هەروەك لە کۆتایی(جهاد)دا باسی ئەکەین.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سزای نوێژنەکەر و، زەکات نەدەر ﴾

(وَتارِكُ الصَّلاَةِ) نوێژنەکەر (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو جۆرە: (أَحَدُهُما) جـۆرییەکـەم: (أَنْ يَتْرُكَهـا) ئەو کەسەیە: کە نوێژ ناکا (غَيْرَمُعْتَقِدٍ لِوُجُوبِها) چونکە باوەڕی نیە کە نوێژ واجبە (فَحُكْمُـهُ) سزای ئەو نوێژنەکـەرە (حُكْمُ الْمُرْتَـدِّ) وەکـو سزایکەسـێکیکافربووە، واتـە: داوای تۆبـەی لێئەکرێ، جا ئەگەر تۆبەی نـەکرد، واجبـە بکـوژرێو نابێ بشۆرێو نابێ نوێـژی لـە سـەر بکرێو نابێ لە گۆڕستانیموسوڵماناندا بنێژرێو ماڵەکەشی ئەدرێتە (بيت المال).
(وَالثّانِي) جۆریدووەم: (أَنْ يَتْرُكَها كَسَلاً) ئەو کەسەیە لە بەر تەمبەڵی نوێژ نەکا (مُعْتَقِداً لِوُجُوبِها) بەڵام باوەڕی هەبێ کە نوێژ واجبە (فَيُسْتَتابُ) سوننەتە داوای تۆبـەی لێبکـرێ (فَإِنْ تابَ وَصَلَّى) جا ئەگەر تۆبەی کردو نوێژی کرد، وازی لێدێنین (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر هەر سوور بوو لە سەر نوێژنەکردن (قُتِلَ حَدّاً) ئەکوژرێ، جا کوشتنەکەی بـە نـاوی سزادانە، نەك بە ناوی کـافربوون ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أُمِرْتُ أَنْ أُقاتِلَ النّـاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَّإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُواالصَّلاَةَ وَيُؤْتُواالزَّكاةَ، فَإِذا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمائَهُمْ وَأَمْوالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ وَحِسابُهُمْ عَلَىاللهِ تَعالَى﴾ رواهالشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: فەرمانم پێکراوە: لەگەڵ خـەڵکی جـەنگ بکـەم تـا شادە ئەهێننو نوێژ ئەکەنو زەکات ئەدەن، جا کە ئەمانەیان کردن، خـوێنو ماڵیـان لـە من ئەپارێزن تەنها بە مافێکی ئیسلام نەبێ، لێکۆڵینەوەی ناو دڵیشیان لە سەر خوایە لـە ڕۆژی قیامەت.

وَكَـــــانَ حُكْمُـــــهُ حُكْـــــمَ الْمُسْـــــلِمِينَ.

(كِــتابُ الْجِــهادِ)

(وكـانَ حُكْمُـهُ) بڕیـاری شـەرع دەربـارەی ئـەو نوێژنەكـەرە (حُكْـمَ الْمُسْلِمِينَ) وەكـو موسـوڵمانانە، واتـە: واجبـە بشـۆرێو كفـن بكـرێو نوێـژی لـە سـەر بكرێو دروسـتە لـە گۆڕستانی موسوڵماناندا بنێژرێ وەكو تاوانبارەكانیتر.

﴿پاشكۆ﴾: ئەو حەدیسە بەڵگەیە: ئەگەر كۆمەڵێك ڕێك بكەون لـە سـەر نـەكردنی واجبێكـی ئیسلام، واجبە: جەنگیان لەگەڵ بكرێ تا تۆبە ئەكەن:

بۆ وێنـە: ئەگەر كۆمەڵێك ڕێك بكەون لە سەر نوێژنەكردن، یان (جُمْعَة)نەكردن، یان زەكـات نەدان...هتد، ئەبێ جەنگیان لەگەڵ بكـرێ تـا تۆبـە ئەكـەن، هـەروەك ئیمـامی(أبـوبكر)ﷺ جـەنگی لەگـەڵ زەكاتنـەدەرەكان كـرد، ئینجـا بزانـە: ئـەو سـزایانەش ئـەبێ بـە فـەرمانی پێشەوای موسوڵمانان جێبەجێ بكرێن، یان جێگرێكی پێشەوا.

دیسان بزانە: هەر كەسێك تاوانو زیـانی زۆر بـێ، یـان زۆر بێناموسـی بكـا، یـان خـەڵك بخاتە مەترسی، واجبە بخرێتە بەندیخانە تا مردن.

هەروەها بزانە: هەر كاتێك هەواڵی تاوانێـك گەیشـتە لای كاربەدەسـت، حەڕامـە تكـای بـۆ بكرێ، واتە: هەر كەسێك تكا بۆ تاوانبارێك بكا: تاكو سزا نـەدرێ، تـاوانێكی گـەورەی لـە سەر ئەنووسرێ ﴿عَنْ ابنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبِيِّﷺ: مَنْ حالَتْ شَفاعَتُهُ دُونَ حَدٍّ مِنْ حُدُودِاللهِ فَقَدْ ضادَّاللهَ فِي أَمْرِهِ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر كەسێك هەوڵ بدا سزایخودا لەسەر تاوانبارێك جێبەجێ نـەكرێ، بێگومـان ئـەو كەسـە دژایـەتی خـوای كردوە لە فەرمانەكەیدا.

*　　　*　　　*

﴿ كِتابُ الْجِهادِ: **ئەم پەڕتووكە باسی** (جهاد) **ئەكا** ﴾

واتـە: خـەباتو تێكۆشـان بـە گیـانو بـە مـاڵو بـە زمـان بـۆ بەرزكردنـەوەی ئیسـلام: بـە چەسـپاندنی بڕیارەكـانی خـواو پێغەمبـەرﷺو نەهێشـتنی دەسـتەڵاتی (كُفـر).

﴿عَنْ أَنَسٍ: قالَ النَّبِيُّﷺ: جاهِدُوا الْمُشْرِكِينَ بِأَمْوالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَأَلْسِـنَتِكُمْ﴾ رواه أحمـد، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: لەگـەڵ كافرەكـان بجـەنگن بـە ماڵتـانو بـە گیانتـانو بـە زمانتان. كەوابوو: تێكۆشانی چەكدارانە-كە پێی ئەگوترێ: (غەزا)-بەشێكە لـە (جِهاد)و لە دوو بەشەكەیتر خێری زیاترە، چونكە گیانی خۆی ئەفرۆشێتە خوای گەورە.

ئینجا بزانە: (جِهَاد) بە چوار قۆناغ پێگەیشتوە:

یەكەم: بانگەوازیی نهێنی بە بێجەنگكردن، ئەم قۆناغـە بـە هـاتنی سـورەتی ﴿يَاأَيُّهَـا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ﴾ دەستی پێكردو تا ماوەی سێ ساڵی خایاند.

....

دووەم: بانگەوازیی ئاشکرا بە بێجەنگکردن، ئەم قۆناغە بە هاتنی ئایەتی ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ دەستی پێکردو تا کۆچکردنی پێغەمبەرﷺ بەردەوام بوو.

ئینجا بزانە: ئەو دوو قۆناغانە، پێیان ئەگوترێ: (مَكّي).

سێیەم: بانگەوازیی ئاشکرا شان بەشانی جەنگکردن لەگەڵ ئەو کەسانەی جەنگ لەگەڵ موسوڵمانان ئەکەنو دەستدرێژی ئەکەنە سەر ئیسلام، ئەم قۆناغە لە دوای کۆچکردنی پێغەمبەرﷺ دەستی پێکرد: بە هاتنی ئایەتی ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ لە ڕێگای خوا جەنگ لەگەڵ ئەو کەسانە بکەن کە جەنگتان لەگەڵ ئەکەن. ئەم قۆناغەش تا ڕزگارکردنی(مَكّة) بەردەوام بوو.

چوارەم: دوا قۆناغ، کە خوا فەرمانیدا: هەر کەسێك باوەڕی بە خوا نیەو هەر کەسێك ببێتە کۆسپ لە ڕێگای بانگەوازیی ئیسلام، ئەبێ جەنگی لەگەڵ بکرێ، ئەم قۆناغە لە دوای ڕزگارکردنی(مَكّة) دەستی پێکرد: بە هاتنی (آيَةُالسَّيْف)- ئایەتی شمشێر، کە خوا فەرمووی: ﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾ جەنگ لەگەڵ کافرەکان بکەن بە گشتی. هەروەها فەرمووی: ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالاً وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ﴾ ڕاپەڕن بە سوکیو بە گرانی، بە ماڵتانو بە گیانتان لە ڕێگای خوا (جِهاد) بکەن.

ئینجا لەم قۆناغەی چوارەمدا (جِهاد) جێگیر بوو، تا ڕۆژی قیامەت نابێ هیچ گۆڕانێکی بێتە سەر ﴿عَنْ أَنَسٍ: قالَ النَّبِيُّﷺ: الْجِهادُ ماضٍ مُنْذُ بَعَثَنِي اللهُ إِلَى أَنْ يُقاتِلَ آخِرُ هَذِهِ الأُمَّةِ الدَّجَّالَ لاَيُبْطِلُهُ جَوْرُ جائِرٍ وَلاَ عَدْلُ عادِلٍ﴾ رواەابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (جِهاد) هەر لە کاردایە لەو ڕۆژەوە کە خودا منی ناردوە بە پێغەمبەر، تا کۆتایی ئوممەتی من جەنگ لەگەڵ (دَجّال) ئەکا، ئەو (جِهاد)ە ستەمی هیچ ستەمکارێكو دادپەروەریی هیچ دادپەروەرێك هەڵیناوەشێنێتەوە.

ئینجا بزانە: واجببوونی غەزا ئەکرێتە دوو بەش: یەکەم: (فَرْضُ الْكِفايَة)، لەو کاتەی کافرەکان لە وڵاتی خۆیان بنو دەستەڵاتیان بە سەر وڵاتی ئیسلامدا نەبێ، کەواتە: ساڵێ یەك جار واجبەو زیاتر سوننەتە: کە کۆمەڵێکی موسوڵمانان بەرەنگاری کافرەکان ببنو لەگەڵیان بجەنگێن، جا ئەگەر ئەو کۆمەڵە بەروەستی تەواوی پێکرا، ئەوە خێرەکە بۆ خۆیانەو گوناهەکەش لە سەر موسوڵمانانیتر لائەچێ، ئەگەر نا: واجبە هێزیان بۆ زیاد بکرێ.

دووەم: (فَرْضُ الْعَيْن)، واتە: لە سەر گشت کەسێك واجبە ڕاپەڕێ بۆ (جِهاد)کردن، ئەمەش لەو کاتەی کافرەکان بێنە ناو وڵاتیئیسلام، یان کاربەدەستانی ئیسلام حوکم بە قوڕئان نەکەن؟ هەروەك ئیمامی (النواوي) ئەفەرموێ: قازی (عیاض) فەرموویەتی:

وَشَرائطُ وُجُوب الْجهاد سَبْعُ خصال: اَلإسْـلاَمُ، وَالْبُلُـوغُ، وَالْعَقْـلُ، وَالْحُرِّيَّـةُ، وَالذُّكُورِيَّةُ، وَالصِّحَّةُ، وَالطَّاقَةُ عَلَى الْقِتالِ.

(زانايانی ئايينی ئيسلام يەكدەنگن: كە نابێ كافر ببێتە گەورەی موسوڵمانان، وە ئەگەر گەورەی موسوڵمانان گەڕاوەو بووە كافر، يان نوێژی نەئەكردو فەرمانی بە نوێژكردن نەئەكرد، وە هەروەها ئەگەر گۆڕانكاریی هێنا سەر شەريعەتی ئيسلام، يان (بِدْعَة)ی بڵاو ئەكردەوە، ئەوە لە فەرمانڕەوايی لائەچێ‌و واجبە موسوڵمانان لە دژی ڕاپەڕن‌و پێشەوايەكی دادپەروەر لە شوێنیئەو دابنێن ئەگەر بگونجێ، ئەگەر نەگونجا، واجبە: موسوڵمان بۆ خۆی لەو شوێنە كۆچ بكا بۆ شوێنێكیباشتر). بڕوانە (شرح صحيح مسلم).

﴿قالَ النَّبيُّ ﷺ: ما تَرَكَ قَوْمٌ اَلْجِهادَ إلاّ عَمَّهُمُ اللهُ بِعَذابٍ﴾ رواەالطبراني فیالأوسط، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر گەلێك واز لە (جِهاد) بێنێ، خوای گەورە بە تێكڕايی سزايان ئەداو سەرشۆڕو ژێردەستيان ئەكا.

(وَشَرائِطُ وَجُوبِ الْجِهادِ) مەرجەكانی واجببوونی غەزا، واتە: (جِهاد)ی چەكدارانە (سَبْعُ خِصالٍ) حەفت مەرجن:

يەكەم: (اَلإسْلاَمُ) ئيسلامەتی‌يە، واتە: كافر داوای (جِهاد)ی لێناكرێ. دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغبوونە. سێيەم: (وَالْعَقْلُ) ژيری‌يە، واتە: غەزا لە سەر منداڵ‌و شێت واجب نيە. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. پێنجەم: (وَالذُّكُورِيَّةُ) پياو بێ. شەشەم: (وَالصِّحَّةُ) تەندروستی‌ی باش بێ. حەفتەم: (وَالطَّاقَةُ عَلَىالْقِتالِ) توانای جەنككردنی هەبێ: بە گيان‌و بە ماڵ.

كەواتە: غەزا واجب نيە لە سەر كۆيلەو ئافرەت‌و نەخۆش‌و شەلەو بێدەست‌و بێچەك‌و بێخواردەمەنی، خوای گەورە فەرموويەتی: ﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَلاَ عَلَىالْمَرْضى وَلاَ عَلَى الَّذينَ لاَيَجِدُونَ مَايُنفِقُونَ حَرَجٌ إذَانَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ﴾ ئەو كەسانە گوناهی غەزا نەكردنيان لە سەر نيە كە بێهێزن: وەكو منداڵ‌و ئافرەت، يان نەخۆشن، يان ئەركی جەنگيان دەست ناكەوێ: وەكو چەك‌و خواردن، بەو مەرجەی ئامۆژگاری بكەن بۆ ڕێگای خواو پێغەمبەر ﷺ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر كەسێك توانای (جِهاد)ی نەبێ، واجبە بە دڵ نيازی (جِهاد)كردنی هەبێ ﴿عَنْ أَبيهُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبيِّ ﷺ: مَنْ ماتَ وَلَمْ يَغْزُ وَلَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ بِهِ مـاتَ عَلَى شُعْبَة مِنْ نِفاقٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك مردبێ‌و غەزای نەكردبێ‌و بە دڵيش نيازی (جِهاد)ی نەبوبێ، ئەوە بە بەشێكی نيفاقەوە ئەمرێ.

﴿ باسی ڕۆیشتن بۆ غەزا ﴾

یەکەم: لەو کاتەی (جِهاد) (فَرْضُ الْكِفايَة)یە، حەڕامە قەرزدار بە بێئیزنی خاوەن قەرزەکەی بڕواتە(جِهاد)، بەو مەرجەی قەرزەکە کاتی دانەوەی هاتبێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن عَمْرو رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يُغْفَرُ لِلشَّهِيدِ كُلُّ ذَنْبٍ إِلاَّ الدَّيْنَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوای گەورە لە گشت گوناهەکانی شەهید خۆش ئەبێ جگە لە قەرزداری.

هەروەها حەڕامە (جِهاد)کردن بە بێئیزنی دایکو باوك بەو مەرجەی موسوڵمان بن ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﷺ :جاءَ رَجُلٌ لِيُجاهِدَ، فَقالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: إِرْجِعْ إِلَى والِدَيْكَ فَإِنْ أَذِنا لَكَ فَجاهِدْ وَإِلاَّ فَبِرَّهُما﴾ رواه أحمد وابوداود، پیاوێك هات بچێتە غەزا، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بڕۆوە لای دایکو باوکت، ئەگەر ئیزنیان دای غەزا بکە، ئەگەر نا: خزمەتیان بکە.

دووەم: لەو کاتەی غەزا (فَرْضُ الْعَيْن) بێ، پرسی دایکو باوکو خاوەن قەرزی ناوێ.

سێیەم: هەر کاتێك جەنگ دەستی پێکرد، هەڵاتنو وازهێنان لە جەنگ حەڕامە، بەو مەرجەی دوژمنەکەیان بە ژمارەیەکی وەها لە دوو هەندی خۆیان زیاتر نەبێ: کە بەرەوەستی نەکەن، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاَّ مُتَحَرِّفًا لِقِتالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ وَمَأْواهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ هەر کەسێك لەو ڕۆژەی جەنگ دەست پێئەکا، پشت بداو لە شوێنیخۆی لاچێ-مەبەستیشی فێڵبازی جەنگ، یان یارمەتیی کۆمەڵێکیتر نەبێ- ئەوە خوا غەزەبی لێئەگرێو جێگەی دۆزەخە.

چوارەم: دروستە ئافرەتانو منداڵان بە ئیزنی مێردو دایکو باوکیان بچن بۆ غەزا.

پێنجەم: (رِباط)، واتە: (خۆ ئامادەکردن بۆ غەزاو مەشق کردنو پاسەوانیو مانەوە لە بارەگای سەربازانی ئیسلام)، بەشێکە لە (جِهاد)و خێری زۆرە ﴿عَنْ سَلْمانَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: رِباطُ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ خَيْرٌ مِنْ صِيامِ شَهْرٍ وَقِيامِهِ وَإِنْ ماتَ فِيهِ أُجْرِيَ عَلَيْهِ عَمَلُهُ الَّذِي كانَ يَعْمَلُ وَأُجْرِيَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ وَأَمِنَ الْفَتَّانَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئامادەبوونی شەو و ڕۆژێك لە بارەگایەکی سەربازانی ئیسلام، خێری زیاترە لە بەڕۆژووبوونی مانگێكو شەونوێژی مانگێك، ئەگەر لە کاتی ئەو مانەوەیەدا بمرێ، خێری ئەو کردەوە باشانەی ئەیکردن هەر بۆی ئەچێو خواردەمەنیەکەشی هەر ئەدرێتێو لە پرسیاری هەردوو فریشتەکانی ناو قەبر ئەمین ئەبێ.

﴿ باسی دیلی کافرەکان ﴾

(وَمَنْ أُسِرَ مِنَ الْكُفَّارِ) هەر کەسێك لە کافرەکان بە دیل گیرا (فَعَلَى ضَرْبَيْنِ) ئەکرێنە دوو بەش: (ضَرْبٌ يَكُونُ رَقِيقاً) بەشی یەکەمیان: ئەبنە کۆیلە (بِنَفْسِ السَّبْيِ) تەنها بەوەندەی

وَهُمُ الصِّبْيانُ وَالنِّساءُ، وَضَرْبٌ لاَ يَرِقُّ بِنَفْسِ السَّبْيِ وَهُمُ الرِّجالُ الْبالِغُونَ، وَالْإِمامُ مُخَيَّرٌ فِيهِمْ بَيْنَ أَرْبَعَةِ أَشْياءَ: اَلْقَتْلِ، وَالْإِسْتِرْقاقِ، وَالْمَنِّ، وَالْفِدْيَةِ بِالْمالِ أَوْ بِالرِّجالِ، يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ مَافِيهِ الْمَصْلَحَةُ. وَمَنْ أَسْلَمَ قَبْلَ الْأَسْرِ أَحْرَزَ مالَهُ، وَدَمَهُ، وَصِغارَ أَوْلادِهِ.

بە دیل گیراون (وَهُمْ) ئەو بەشەیان: (اَلصِّبْیانُ) مندالّی کافرەکانن (وَالنِّساءُ) هەروەها ژنەکانیانن، وە هیچ جیاوازی نیە: لە نێوان جولەکەو دیانو بت پەرستەکان ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قالَ: حارَبَتْ قُرَيْظَةُ فَقُتِلَ رِجالُهُمْ وَقُسِّمَ نِساؤُهُمْ وَأَوْلادُهُمْ وَأَمْوالُهُمْ بَيْنَ الْمُسْلِمينَ﴾ رواه البخاري، (بَنُوقُرَيْظَة) جەنگیان لەگەڵ پێغەمبەرﷺ کرد، جا لە بەر ئەوە، پیاوەکانیان کوژرانو منداڵو ئافرەتو ماڵیان دابەشکرا بە سەر موسوڵماناندا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو حەدیسەش بەڵگەیە: کە حەرامە ئافرەتو منداڵی کافران بکوژرێن.

(وَضَرْبٌ لاَ يَرِقُّ) وە بەشیدووەمیدیلەکان نابنە کۆیلە (بِنَفْسِ السَّبْيِ) بە تەنها دیل بوون: (وَهُمُ الرِّجالُ الْبالِغُونَ) ئەو بەشەیان ئەو جۆرە پیاوانەن کە بلۆغیان بووەو ئازادن (وَالْإِمامُ) سەرکردەی موسوڵمانان (مُخَيَّرٌ فِيهِمْ) دەربارەی ئەوان سەرپشکە (بَيْنَ أَرْبَعَةِ أَشْياءَ) لە نێوان چوار کار:

(اَلْقَتْلِ) ئەگەر حەز بکا با بیانکوژێ، بەڵگەش حەدیسەکەیڕابردووە، بەڵام ئەگەر بونە موسوڵمان دروست نیە بکوژرێن. (وَالْإِسْتِرْقاقِ) یان ئەگەر حەز ئەکا با بیانکاتە کۆیلە، وەکو منداڵو ئافرەتەکان. (وَالْمَنِّ) یان ئەگەر حەز بکا دروستە بە خۆڕایی ئازادیان بکا بە بێ هیچ داواکاریەک. (وَالْفِدْيَةِ) یان ئەگەر حەز ئەکا با بیانفرۆشێتەوە خۆیان (بِالْمالِ) واتە: لە بەرانبەر وەرگرتنی شتێك بەرەڵڵایان بکا (أَوْ بِالرِّجالِ) یان بیانگۆڕێتەوە بە دیلی موسوڵمانان. (يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ) سەرکردەکە یەکێك لەو چوارانە ئەکا (مَافِيهِ الْمَصْلَحَةُ) کامەیان بەرژەوەندی موسوڵمانانی تێدا بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً﴾ کافرەکان پەلبەست بکەن، ئینجا یان بە خۆڕایی ئازادیان بکەن، یان بیانگۆڕنەوە: بە ماڵ، یان بە دیل.

﴿ئاگاداری﴾: ئەمەی باسمان کرد، دەربارەی دیلەکانیکافری بنەڕەتی بوو، چونکە ئەو موسوڵمانانەی بونەتە کافر، دیلی ئەوان جیایە هەروەك لە باسی کافربووندا ڕابرا، هەروەها ئەو موسوڵمانانەی–بۆ دژایەتی ئیسلام– ئەبنە نۆکەریکافرەکان، یان لەگەڵ پێشەوایموسوڵمانان جەنگ ئەکەن، دیلیئەوانیش جیایە، واتە: لەدوای کۆتاییجەنگ ئەبی خۆیانو ژنو منداڵیان ئازاد بکرێن.

(وَمَنْ أَسْلَمَ) هەر کافرێك موسوڵمان ببێ (قَبْلَ الْأَسْرِ) پێش ئەوەی بە دیل بگیرێ (أَحْرَزَ مالَهُ) ماڵەکەی خۆی ئەپارێزێ لە تالانکردن (وَدَمَهُ) وە خوێنەکەیخۆیشی ئەپارێزێ، واتە: لە کوشتن ڕزگاری ئەبێ (وَصِغارَ أَوْلادِهِ) وە منداڵە بچووکەکانیشی ئەپارێزێو

وَيُحْكَمُ لِلصَّبِيِّ بِالْإِسْلَامِ عِنْدَ وُجُودِ ثَلَاثَةِ أَسْبَابٍ: أَنْ يُسْلِمَ أَحَدُ أَبَوَيْهِ، أَوْ يَسْبِيَهُ مُسْلِمٌ مُنْفَرِداً عَنْ أَبَوَيْهِ، أَوْ يُوجَدَ لَقِيطاً فِي دَارِ الْإِسْلَامِ.

ناكرێنه كۆیله ﴿عَنْ صَخْرٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ الْقَوْمَ إِذَا أَسْلَمُوا أَحْرَزُوا دِمَائَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كاتێك كافرەكان موسوڵمان بن، خوێنو ماڵیان ئەپارێزن.

كەوابوو: منداڵە گەورەكانیو ژنەكەی بە ئیسلامبوونی وی ناپارێزرێن، واتە: ئەگەر پێش دیلكردن ئیسلام نەبن، ئەكرێنە كۆیلەو مارەبڕینەكەی هەڵئەوەشێتەوە، بەڵام لە فەرموودەیەكی بێهێزدا هاتوە: ژنەكەشی ئەپارێزێ، واتە: ئەیدرێتەوە.

﴿ باسی ئیسلامەتی منداڵ ﴾

بزانە: ئەگەر منداڵ كافر بێ، بڕیاری كوفری لە سەر نادرێ، هەروەها ئەگەر منداڵی كافرانیش موسوڵمان بێ، بڕیاری ئیسلامەتیی بۆ نادرێ، بەڵام ئیمامی(حنفی) ئەفەرموێ: ئەگەر ئەیزانی ئیسلام چییە؟ ئەوە بڕیاری ئیسلامەتیی بۆ ئەدرێ.

(وَيُحْكَمُ لِلصَّبِيِّ) بڕیار بۆ منداڵ ئەدرێ (بِالإِسْلَامِ) بە موسوڵمانبوون (عِنْدَ وَجُودِ ثَلَاثَةِ أَسْبَابِ) ئەگەر یەكێك لەو سێ هۆیانە هاتەجێ:

یەكەم: (أَنْ يُسْلِمَ أَحَدُ أَبَوَيْهِ) ئەگەر یەكێك لە دایكو باوكەكانی خۆی، یان داپیرەو باپیرەكانی موسوڵمان بێ، ئەویش بە موسوڵمان دائەندرێ، كەوابوو: ئەگەر تەنها دایكی، یان تەنها باوكی موسوڵمان بێ، منداڵەكەش موسوڵمانە.

هەروەها ئەگەر دایكیو باوكیی هەردووكیان كافر بن، بەڵام باپیرەیەكی، یان داپیرەیەكی موسوڵمان بێ، ئەویش هەر بە موسوڵمان دائەندرێ.

دووەم: (أَوْ يَسْبِيَهُ مُسْلِمٌ) یان موسوڵمانێك بە دیل بیگرێ (مُنْفَرِداً عَنْ أَبَوَيْهِ) لەو كاتەی لە دایكو باوكی خۆی جیا بوبێتەوە، واتە: ئەو منداڵەش وەكو ئەو موسوڵمانە بە موسوڵمان دائەندرێ.

سێیەم: (أَوْ يُوجَدَ لَقِيطاً) یان منداڵەكە فڕێدرابێو هەڵبگیرێتەوە (فِي دارِ الإِسْلَامِ) لە خانەی ئیسلامدا، واتە: ئەو منداڵەش هەر بە ئیسلام دائەندرێ.

﴿ پێناسەی (دارُالإِسْلَامِ) و (دارُالْكُفْرِ) ﴾

یەكەم: مەبەست بە (دارُالإِسْلَامِ)، واتە: خانەی ئیسلام، ئەو شوێنەیە: كەوتبێتە ژێر دەستەڵاتی ئیسلام، جا دانیشتووەكانی موسوڵمان بوبن، یان هەر لە سەر ئایینی خۆیان مابنەوەو سەرانە بدەن. جا ئەگەر دووبارە كافرەكان داگیری بكەنەوە، ناوی (دارُالإِسْلَامِ)ی لە سەر لاناچێ، كەوابوو: (ئەندەلوس)و (فەلەستین) بە (دارُالإِسْلَامِ)ی داگیركراو ئەناسرێنو ڕزگاركردنیان واجبە.

(فَصْلٌ) وَمَنْ قَتَلَ قَتِيلاً أُعْطِيَ سَلَبَهُ، وتُقَسَّمُ الْغَنِيمَةُ بَعْدَ ذَلِكَ عَلَى خَمْسَةِ أَخْمَاسٍ: فَيُعْطَى أَرْبَعَةُ أَخْمَاسِها لِمَنْ شَهِدَ الْوَقْعَةَ، وَيُعْطَى لِلْفارِسِ ثَلاثَةُ أَسْهُمٍ، وَلِلرَّاجِلِ سَهْمٌ،

دووهم: (دارُالحَرْب)، یان (دارُالكفر)، واته: خانەی جەنگ، ئەو شوێنەیە: كە نەكەوتبێتە ژێر دەستەڵاتی ئیسلام، جا ئەگەر دانیشتووەكانی لە جەنگدا بن، پێیان ئەگوترێ: (حَرْبِيّ)، واتە: كافری جەنگی، وە ئەگەر لە پەیمانی جەنگ وەستاندا بن، پێیان ئەگوترێ: (مُعاهَدْ) پەیمان لەگەڵكراو، هەروەك لە مەودوا باسی ئەكەین.

﴿پاشكۆ﴾: منداڵیكافرەكان كە لە پێش بلۆغبوون ئەمرن، وەكو كافرەكانی گەورە رەفتاریان لەگەڵ ئەكرێ لە دونیادا، بەڵام لە قیامەت، فەرموودەی ڕاستتر ئەمەیە: كە ئەو منداڵانە ئەچنە بەهەشت، واللهُ أعلم.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (غَنيمَة) تاڵان گرتنی كافران ﴾

(پێشەكی): بزانە: مەبەست بەو تاڵانە: مڵكو ماڵی كافری بنەڕەتی‌یە كە لە كاتی جەنگكردن لێیان ئەگیرێ. چونكە گوتمان: مڵكو ماڵی ئەو موسوڵمانانەی كافربوونە، ئەدرێتە (بيت المال)، هەروەها مڵكو ماڵی ڕێگرانو ئەو موسوڵمانانەی توكەری كافرەكانن، لە دوای كۆتایی جەنگ ئەدرێتەوە دەستیخۆیان، ئەگەر هی خۆیان بوو، بەڵام ئەگەر هی (بيت المال) بوو، ئەوە هەر لە (بيت المال) دائەندرێتەوە، واتە: بە سەر جەنگاوەراندا بەش ناكرێ.

(وَمَنْ قَتَلَ قَتِيلاً) هەر كەسێك لە مەیدانی جەنگ كافرێك بكوژێ (أُعْطِيَ سَلَبَهُ) كەلوپەلی ئەو كوژراوەی ئەدرێتێ: وەكو چەكو خواردەمەنیو پارەو وولاغی سواریو جلو بەرگ ﴿عَنْ أَبِي قتادَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ﴾ رواه الشيخان، واتەی دیارە. بەڵام ئەگەر لە مەیدانی جەنگ نەیكوژێ: وەك لە دوورەوە گوللەی بۆ بهاوێو بیكوژێ، ئەوە كەلوپەلی نادرێتێ، بەڵكو ئەبێتە تاڵان.

(وَتُقَسَّمُ الْغَنِيمَةُ) تاڵان بەش ئەكرێ (بَعْدَ ذَلِكَ) لە دوای دەركردنی كەلوپەلیكوژراوەكە (عَلَى خَمْسَةِ أَخْماسٍ) ئەكرێتە پێنج بەش: (فَيُعْطَى أَرْبَعَةُ أَخْماسِها) چوار بەشی ئەو تاڵانە بە تایبەتی ئەدرێتە (لِمَنْ شَهِدَ الْوَقْعَةَ) ئەو كەسانەی لە جەنگەكەدا ئامادە بونە-بە مەبەستی جەنگكردن- هەرچەند جەنگیشیان نەكردبێ (وَيُعْطَى لِلْفارِسِ) جا ئەدرێتە ئەو كەسەی بە سواری ئەسپ هاتۆتە جەنگ (ثَلاثَةُ أَسْهُمٍ) سێ بەشی ئەدرێتێ: بەشێكی بۆ خۆی، دوو بەشی بۆ ئەسپەكەی (وَلِلرَّاجِلِ سَهْمٌ) ئەو كەسەی بە پیادە هاتۆتە جەنگ، یەك بەشی ئەدرێتێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَسَمَ يَوْمَ خَيْبَرَ لِلْفَرَسِ سَهْمَيْنِ وَلِلرّاجِلِ سَهْماً﴾ رواه الشيخان، لە جەنگی خەیبەردا، پێغەمبەر ﷺ دوو بەشی ئەدا ئەسپ، یەك بەشی ئەدا پیادە.

وَلاَ يُسْهَمُ إلاَّ لِمَنْ استَكْمَلَتْ فيه خَمْسَةُ شَرائطَ: اَلإسْلاَمُ، وَالْبُلوغُ، وَالْعَقلُ، وَالْحُرِيَّةُ، وَالذُكُورِيَّةُ. فَإنْ اختَلَّ شَرْطٌ مِنْ ذَلكَ رُضِخَ لَهُ وَلَمْ يُسْهَمْ، وَيُقْسَمُ الْخُمُسُ عَلَى خَمْسَةِ أَسْهُمٍ: سَهْمٌ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ يُصْرَفُ بَعْدَهُ لِلْمَصالِحِ، وَسَهْمٌ لِذَوِي الْقُرْبَى وَهُمْ بَنُوهاشِمْ وَبَنُوالْمُطَّلِبِ، وَسَهْمٌ لِلْيَتامَى، وَسَهْمٌ لِلْمَساكِينِ، وَسَهْمٌ لأَبْناءِ السَّبِيلِ.

(وَلاَ يُسْهَمُ) ئەو بەشە دانانرێ (إلاَّ لِمَنْ) تەنها بۆ ئەو کەسە نەبێ کە(اِسْتَكْمَلَتْ فِيهِ) تێیدا کۆ ببێتەوە (خَمْسَةُ شَرائِطَ) پێنج مەرج: (اَلإسْلاَمُ) موسوڵمان بێ. (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. (وَالْحُرِيَّةُ) ئازاد بێ. (وَالذُّكُورِيَّةُ) نێرینە بێ.

(فَإنْ اِخْتَلَّ شَرْطٌ مِنْ ذَلِكَ) جا ئەگەر مەرجێك لەو پێنجانە نەبو، واتە: جەنگاوەرەکە کافر بوو و یارمەتی موسوڵمانانی ئەدا، یان منداڵ بوو، یان شێت بوو، یان کۆیلە بوو، یان ئافرەت بوو (رُضِخَ لَهُ) ئەوە بەخشیشیان ئەدرێتێ (وَلَمْ يُسْهَمْ) بەشیان نادرێتێ، کەواتە: ئەبێ بەخشیشەکە لە بەشێك کەمتر بێ ﴿عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا: كَانَتْ النِّساءُ يُحْذَيْنَ مِنَ الْغَنِيمَةِ، وَأَمَّا بِسَهْمٍ فَلاَ﴾ رواەمسلم، لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ شتێك لە تالان ئەدرا ئافرەتان کەمتر لە بەشی پیاوان.

(وَيُقْسَمُ الْخُمُسُ) بەشی پێنجەم لە پێنج بەشەکەی تالان دابەش ئەکرێ (عَلَى خَمْسَةِ أَسْهُمٍ) بە سەر پێنج بەشیتردا: (سَهْمٌ) بەشێکی ئەو پێنج بەشە، واتە: پێنجێکی پێنجێك (لِرَسُولِ اللهِ ﷺ)بۆ پێغەمبەری خوایەﷺ (يُصْرَفُ بَعْدَهُ) ئەو بەشەی پێغەمبەرﷺ سەرف ئەکرێ لە دوای وەفاتی پێغەمبەرﷺ (لِلْمَصالِحِ) بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان: وەکو قوتابخانەو مووچەی زانایانو چەکو ئازووقەی سەربازانی ئیسلامو نەخۆشخانەو رێگەو مزگەوتو ئەو جۆرە شتانە. (وَسَهْمٌ) بەشێکیتری ئەو پێنج بەشە (لِذَوِي الْقُرْبَى) بۆ خزمەکانی پێغەمبەرﷺ (وَهُمْ بَنُوهاشِمٍ) کە نەتەوەی هاشیمو (وَبَنُوالْمُطَّلِبِ) نەتەوەی موتتەلیبن، ئێستا لە کوردستان پێیان ئەگوترێ: (سەید).

(وَسَهْمٌ لِلْيَتامَى) بەشێکیتریش بۆ منداڵە یەتیمەکانە (وَسَهْمٌ لِلْمَساكِينِ) بەشێکیتریش بۆ گەدلو هەژارانە (وَسَهْمٌ لأَبْناءِ السَّبِيلِ) بەشێکیتریش بۆ رێبوارانە بەو جۆرەی لە زەکاتدا باسمان کرد. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ مَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ بزانن: هەرچی لە کافران بە تالانتان گرت، پێنجێکی هی پێنج چینە: هی خواو پێغەمبەری خوایەﷺ، هی خزمەکانی پێغەمبەرەﷺ هی یەتیمانەو، هی هەژارانەو، هی رێبوارانە. واتە: چوار بەشەکەیتریش گشتی بۆ جەنگاوەرانە.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: هەر سەربازێك لە گەرمەی جەنگدا شەهید ببێ، هیچ بەشی لە تالان نیە، بەڵام ئەگەر لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ بمرێ، بەشەکەی وی ئەدرێتە میراتگرەکانی.

(فَصْـــلٌ) وَيُقْسَـــمُ مَـــالُ الْفَـــيْءِ عَلَـــى خَمْـــسِ فِـــرَقٍ: يُصْرَفُ خُمُسُهُ عَلَى مَنْ يُصْرَفُ عَلَيْهِمْ خُمُسُ الْغَنِيمَةِ،

دووەم: شـاردنەوەی شـتێكی تـالاّن حەرامـە، هەرچـەند دەرزیو دلوێكـیش بـێ، ئـەبی بیداتەوە دەست سەركردەی لەشكر ﴿عَنْ عُبادَةَ بنِ الصَّامتِ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاتَغُلُّوا فَإِنَّ الْغُلُولَ نارٌ وَعارٌ عَلَى أَصْحابِهِ فِي الدُّنْيا والآخِرَةِ﴾ رواه أحمد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هیچ شتێك لە تالاّن مەشارنەوەو بە دزی مەیبەن، چونكە شاردنەوەی ماڵی تالاّنكراو سزای ئاگرو شەرمەزاریـیە لە دونیاو قیامەتدا.

سـێیەم: دروستە جەنگاوەرەكان لە هـەموو جـۆرە خواردەمەنیـیەكی تـالاّنكراو بخۆنو ئاژەڵی تالاّنكراو سەر ببڕنو گۆشتەكەی بخۆن پێش ئەوەی بەش بكرێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ أَبِي أَوْفَى ﷺ قالَ: أَصَبْنا طَعاماً يَوْمَ خَيْبَرَ فَكانَ الرَّجُلُ يَجِيءُ فَيَأْخُذُ مِنْهُ قَدْرَ مَا يَكْفِيهِ﴾ أخرجه ابـوداود، (عبـدالله) فـەرمووی: لـە غـەزای (خەیبـەر)دا خواردنمـان بـەتالاّن گـرت، پیاوی وا هەبوو بە ئەندازەی تێربوونی خۆی لە خواردەمەنیەكەی ئەبرد.

چوارەم: دروستە سەركردەی لەشكرەكە بەخشیشێك بداتە ئەو كەسـەی چـالاكیـیەك ئـەكا بەرانبەر بە دوژمن، جگە لە بەشە تالاّنەكەی خۆی، بەلاّم ئەبی ئەو بەخشیشە لەو پێنجیكـە دەربكرێ كە بۆ بەرژەوەندی دانراوە ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمـا: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يُنَفِّلُ بَعْضَ مَنْ يَبْعَثُ مِنَ السَّرايا لِأَنْفُسِهِمْ خاصَّـةً سِـوَى قِسْـمَةِ عامَّـةِ الْجَيْشِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ بەخشیشێكی ئەدا چەند كەسێكی ئـەو تیپانـەی ئەیناردنـە جـەنگ، جگـە لـە بەشەكەی خۆیان كە لە بەشكردنی تالاّن ئەیاندرایێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەش كردنی (فَيْء) ﴾

واتە: ئەو ماڵەی لە كـافران دەسـت (بیـت المـال) كـەوتوە، بـە بێجـەنگ: وەكـو سـەرانەی جولەكەو دیانان، ملكو ماڵی ئەو كافرانەی بێمیراتگر ئەمرن، ئەو ملكو ماڵەی كافرەكان لـە كاتی ماڵگواستنەوە بەجێی ئەهێڵن، ملكو ماڵی(مُرْتَدّ)، واتە: ئەو موسوڵمانەی كـافربووەو بە كافری مردوە، یان لە جەنگ كوژراوە...هتد، ئەو جۆرە شتانە.

(وَيُقْسَمُ مالُ الْفَيْءِ) بەش ئەكرێ ماڵی دەستكەوتوو بە بێجەنگ (عَلَى خَمْسِ فِرَقٍ) بـە سـەر پێنج بەشدا: (يُصْرَفُ خُمُسُهُ) پێنجێكی، واتە: بەشێك لەو پێنج بەشانە بەش ئـەكرێ (عَلَى مَنْ يُصْرَفُ عَلَيْهِمْ خُمُسُ الْغَنِيمَةِ) بە سەر ئەو پێنج چینانەی كە پێنجێكی تالاّنیان ئـەدرایێ، خوای گـەورە فەرموویـەتی: ﴿مَا أَفَاءَ اللهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِـذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ هەر ماڵێك لە دانیشتووانی ئـەو دێیانـە دەست پێغەمبەر ﷺ ئەكەوێ، بۆ خواو پێغەمبـەرەو بۆ خزمـەكانی پێغەمبـەرەو بۆ یەتیمانـەو بۆ هەژارانەو بۆ ڕێبوارانە.

وَيُعْطَى أَرْبَعَةُ أَخْماسِها لِلْمُقاتِلَةِ، وَفِي مصالِحِ الْمُسْلِمينَ.
(فَصْلٌ) وَشَرائِطُ وُجُوبُ الْجِزْيَةِ خَمْسُ خِصالٍ: اَلْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورِيَّةُ،

ئینجا بزانە: بەشەکەی پێغەمبەرﷺ لە بەرژەوەندی گشتیی موسوڵمانان سەرف ئەکرێ.
(وَيُعْطَى أَرْبَعَةُ أَخْماسِها) وە چوار بەشەکەی‌تریش دانـدراوە (لِلْمُقاتِلَةِ) بـۆ ئـەو سـەربازانەی ناویـان لـە نووسـینگەی سـەربازی‌دا نووسـراوە بـۆ (جیهـاد)کـردن، کـەوابوو: بـەگوێرەی پێویستی‌و ژمارەی خێزان، مووچـەیان ئـەدرێتێ ﴿قالَ عَوْفُ بنُ مالكٍ: كانَ النَّبيُّﷺ إِذا أَتاهُ الْفَيْءُ قَسَمَهُ في يَوْمِهِ: فَأَعْطَى الآهِلَ حَظَّيْنِ، وَأَعْطَى الْعَزَبَ حَظّاً﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ هەر کاتێ (فَيْء)ی بۆ هاتبا، هەر لە ڕۆژەکەی خۆی‌دا بەشی ئەکرد: ئـەوەی ژنی هەبوو دوو بەشی ئەدایێ، ئەوەی ژنی نەبو بەشێکی ئەدایێ.
جـا ئەگـەر یـەکێك لـە سـەربازەکان مـرد، ئـەبی بـەگوێرەی پێویسـتی مووچـە بدرێتـە منداڵەکانی تا لە پێویستی دەرئەچن، ئەدرێتە ژنەکەشی تا مێرد ئەکاتەوە.
(وَفِي مصالِحِ الْمُسْلِمينَ) وە ئەگـەر ئـەو چوار بەشانە لـە سـەربازەکان زیـاد بـون، لـە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەکرێ: پێشەکی لە چەك‌و کەلوپەلی جەنگ.
ئینجا بزانە: لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ ئەو چوار بەشانەو پێنجێکی بەشـەکەی‌تریش گشتی بۆ پێغەمبەرﷺ بوو، بەڵام لە دوای وەفاتی بەم جۆرە بەش ئەکرێ.
جا بزانە: ئەوە مەزهەبی ئیمامی(شافعي)یە، بـەڵام هەرسێك ئیمامـەکانی‌تر فەرموویانـە: (فَيْء)، واتە: دەستکەوتووی لە کافرەکان بە بێ‌جەنگ لـە دوای پێغەمبـەرﷺ گشـتی لـە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەکرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (جِزْيَة) ﴾

واتە: ئەو سەرانەیەی لە کافران وەرئەگیرێ‌و لە(بيت المال) دائەندرێ. جـا ئـەو کافرانـەی سەرانە ئەدەن پێیان ئەگوترێ: (ذِمِّي)، واتە: پەیمان لەئەستۆ.
کەواتـە: بـە هـۆی ئـەو سەرانەیە پاراسـتنیان ئەکەوێتـە ئەسـتۆی موسـوڵمانان ﴿عَنِ الْعِرْباضِ بن سارِيَةَ: عَنِ النَّبيِّﷺ: إِنَّ اللهَ لَمْ يُحِلَّ لَكُمْ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتَ أَهْلِ الْكِتابِ إِلاَّ بِإِذْنٍ وَلاَ ضَرْبُ نِسائِهِمْ وَلاَ أَكْلُ ثِمارِهِمْ إِذا أَعْطَوْكُمُ الَّذِي عَلَيْهِمْ﴾ رواه ابـوداود، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: خـوا ڕێگـای نەداوەتـە ئێـوە: بچنە مـاڵی جولەکـەو دیانەکان بە بێ‌ئیزن، ڕێگای نەداوە لە ئافرەتەکانیان بدەن‌و لـە میوەجاتەکـەیان بخـۆن، بەو مەرجەی سەرانە بدەن.
(وَشَرائِطُ وَجُوبِ الْجِزْيَةِ) مەرجەکانی واجببوونی سەرانە لێوەرگرتن (خَمْسُ خِصالٍ) پێنـج مـەرجن: (اَلْبُلُوغُ) یەکەم: بلوغبوونـە. (وَالْعَقْلُ) دووەم: عاقڵی‌یە. (وَالْحُرِّيَّةُ) سـێیەم: ئازادی‌یە. (وَالذُّكُورِيَّةُ) چوارەم: نێری‌یە. واتە: منداڵ‌و شێت‌و کۆیلـەو ئـافرەت سـەرانەیان

وَأَنْ يَكُونَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ أَوْ مِمَّنْ لَهُ شُبْهَةُ كِتابٍ. وَأَقَلُّ الجِزْيَةِ دِينارٌ فِي كُلِّ حَوْلٍ، وَيُؤْخَذُ مِنَ الْمُتَوَسِّطِ دِينارانِ، وَمِنَ الْمُوسِرِ أَرْبَعَةُ دَنانِيرَ، وَيَجُوزُ أَنْ يَشْتَرِطَ عَلَيْهِمُ الضِّيافَةَ فَضْلاً عَنْ مِقْدارِ الْجِزْيَةِ. وَيَتَضَمَّنُ عَقْدُ الْجِزْيَةِ أَرْبَعَةَ أَشْياءَ: أَنْ يُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ،

له سەر نیەو دروست نیە لێیان وەربگیرێ ﴿عَنْ مُعاذٍ: بَعَثَنِي النَّبِيُّ ﷺ إِلَى الْيَمَنِ وَأَمَرَنِي أَنْ آخُذَ مِنْ كُلِّ حالِمٍ دِيناراً أَوْ عِدْلَهُ مَعافِرِيّاً﴾ رواه الترمذي وغيره، (مُعاذ) خوا لێی ڕازی بێ فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ منی نارده (یَمَن)و فەرمانی پێکردم: هەر کافرێکی نێر بەو بلۆغی بوبێ، میسقالێکی زێڕی لێوەربگرم، یان نرخی میسقالەکە جلو بەرگ.

(وَأَنْ يَكُونَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ) پێنجەم: ئەو کافرەی سەرانەی لێوەرئەگیرێ خاوەن کتێب بێ، واتە: کتێبیان لە لای خواوە بۆ هاتبێ: وەکو جولەکەو دیان (أَوْ مِمَّنْ لَهُ شُبْهَةُ كِتابٍ) یان بۆنیخاوەن کتێبیان لێبێ: وەکو ئاگرپەرستەکان ﴿عَنْ مُسْلِمٍ الْحَضْرَمِيِّ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: قالَ سُنُّوا بِالْمَجُوسِ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتابِ﴾ رواه الطبراني، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ڕەفتار لەگەڵ ئاگرپەرستەکان بکەن وەکو ڕەفتاری جولەکەو دیانان.

﴿ئاگاداری﴾: دانیشتووانی هەر شوێنێك سەرانە بدەن، شوێنەکە ئەبێتە (دارُالإسْلام)، واتە: خانەی ئیسلام. وە لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا دروستە: سەرانە لە هەموو جۆرە کافرێك وەربگیرێ هەرچەند خاوەن کیتابیش نەبێ، بەو مەرجەی (مُرْتَدّ) نەبێ.

(وَأَقَلُّ الْجِزْيَةِ) کەمترین ئەندازەی سەرانە (دینارٌ) یەك میسقالی زێڕە (فِي كُلِّ حَوْلٍ) لە هەموو ساڵێك یەك جار، هەروەها دروستیشە نرخی ئەو میسقالە وەربگیرێ، هەروەك لە حەدیسی(معاذ)دا گوتراوە. (وَيُؤْخَذُ مِنَ الْمُتَوَسِّطِ) بەڵام دروستە لە پیاوی ناوەنجی زیاتر وەربگیرێ، واتە: (دینارانِ) دوو میسقال زێڕی لێوەربگیرێ (وَمِنَ الْمُوسِرِ) وە لە پیاوی دەوڵەمەند (أَرْبَعَةُ دَنانِيرَ) چوار میسقال زێڕی لێوەربگیرێ، بەو مەرجەی لە سەری ساڵەوە بەو ئەندازەیە لەگەڵیان پێك هاتبێ، ئەگەر نا: دروست نیە زیاتریان لێوەربگیرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەبێ گەورەی موسوڵمانان یان جێگری وی پێکهاتنی سەرانە مۆر بکاو لەو پێکهاتنەدا بڵێ: (ڕێگەتان ئەدەم لە خانەی ئیسلامدا نیشتەجێ ببن بەو مەرجەی ساڵێ یەك جار ئەوەندە سەرانە بدەن و ملکەچ بن بۆ بڕیارەکانی ئیسلام).

(وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يَشْتَرِطَ عَلَيْهِمْ) لەو مۆرکردنەدا بە مەرج دابنێ لە سەر ئەوان (الضِّيافَةَ) میوانداریکردنی موسوڵمانانیڕێبوار (فَضْلاً عَنْ مِقْدارِ الْجِزْيَةِ) ئەو میوانداریکردنە زێدەیە لە سەر ئەندازەی سەرانە، کەوابوو: تەنها ئەبێ دەوڵەمەندەکانو ناوەنجییەکان میوانداری موسوڵمانان بکەن، نابێ بخرێتە سەر هەژارەکان.

(وَيَتَضَمَّنُ عَقْدُ الْجِزْيَةِ) پێکهاتنی سەرانە لە ناو خۆیدا کۆ دەکاتەوە (أَرْبَعَةَ أَشْياءَ) چوار شت: یەکەم: (أَنْ يُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ) هەموو ساڵێك سەرانە بدەن.

وَأَنْ تُجْرَى عَلَيْهِمْ أَحكامُ الإِسْلَامِ، وَأَنْ لاَ يَذْكُرُوا دِينَ الإِسْلَامِ إِلاَّ بِخَيْرٍ، وَأَنْ لاَ يَفعَلُوا ما فِيهِ ضَرَرٌ عَلَى المُسْلِمِينَ. وَيُعْرَفُونَ بِلُبْسِ الغِيارِ وَشَدِّ الزُّنَّارِ، وَيُمْنَعُونَ مِنْ رُكُوبِ الخَيْلِ، وَيُلْجَئُونَ إِلى أَضْيَقِ الطُّرُقِ.

دووەم: (وَأَنْ تُجْرَى عَلَيْهِمْ أَحكامُ الإِسْلَامِ) ملكەچ بن بۆ گشت بڕیارەکانی ئیسلام کە لە باسی سزای تاوانەکاندا گوتراوە، جگە لە پێنج ڕوکنەکانی ئیسلامو شەڕابخواردنەوە، بەڵام نابێ بە ئاشکرا شەڕاب بخۆنەوەو بیفرۆشن.

سێیەم: (وَأَلاَّ يَذْكُرُوا دِينَ الإِسْلَامِ) نابێ باسی ئایینی ئیسلام بکەن (إِلاَّ بِخَيْرٍ) تەنها بە چاکە نەبێ، کەوابوو: ئەگەر جنێو بە ئیسلام، یان بە قورئان، یان بە مزگەوت بدەن، تەمبێ ئەکرێن.

چوارەم: (وَأَلاَّ يَفعَلُوا ما فِيهِ ضَرَرٌ عَلَى المُسْلِمِينَ) نابێ کارێکی وەها بکەن کە زیانی بۆ موسوڵمانان هەبێ، واتە: نابێ میوانداری سیخوڕو دوژمنانی ئیسلام بکەنو نابێ هەواڵەکانی ئیسلام بگەیەننە کافرەکان، هەروەها نابێ دێرو کەنیسە دروست بکەن لەو شوێنانەی دانیشتووەکانی موسوڵمان بوینە ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاتُبْنَى كَنِيسَةٌ فِي الإِسْلَامِ﴾ رواه ابن عدی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نابێ کەنیسە لە وڵاتی ئیسلامدا دروست بکرێ.

(وَيُعْرَفُونَ) واجبە پەیمان لە ئەستۆکان وا لە خۆیان بکەن کە بناسرێن (بِلُبْسِ الغِيارِ) بە کردنەبەری بەرگێکی نیشانەکراو (وَشَدِّ الزُّنَّارِ) وە بە بەستنی پشتێندە گەورەکەیان لە سەر جلەکەیان (وَيُمْنَعُونَ) ئەبی قەدەغە بکرێن (مِنْ رُكُوبِ الخَيْلِ) لە سواربوونی ئەسپو ماین (وَيُلْجَئُونَ) ئەبی پاڵ بدرێن (إِلَى أَضْيَقِ الطُّرُقِ) بۆ لای تەسکایی ڕێگەکان، کە لەگەڵ موسوڵمانان ئەگەنە یەکتر ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ تَبْدَأُوا الْيَهُودَ وَالنَّصارَى بِالسَّلَامِ، وَإِذا لَقِيتُمُوهُمْ فِي طَرِيقٍ فَاضْطَرُّوهُ إِلَى أَضْيَقِهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئێوە لە پێشدا سەلام لە جولەکەو دیانەکان مەکەن، وە هەر کاتێك لە ڕێگەیەکدا گەیشتنە ئەوان، پاڵیان بدەنە تەسکایی ڕێگەکە.

﴿ باسی گومرگ ﴾

زانایانی ئیسلام یەکدەنگن کە حەرامە: گومرگ لە موسوڵمانان وەربگیرێ، بەڵام دروستە دەیەکی بازرگانی لەو کافرانە وەربگیرێ: کە بۆ بازرگانی دێنە (دارُالإِسْلَامِ)، ئەگەر بەو مەرجە ڕێگەی هاتنیان درابێ، هەروەها دروستە لەو کافرانەش وەربگیرێ: کە لە (دارُالإِسْلَامِ)دا نیشتەجێن، ئەگەر لەگەڵ سەرانەدا بە مەرج دانرابێ لە سەریان ﴿عَنْ حَرْب بن عُبَيدالله ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّما العُشُورُ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصارَى وَلَيْسَ

عَلَى الْمُسْلِمِينَ عُشُورٌ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دەیەکی بازرگانی لە سەر جولەکەو دیانەکانە، لە سەر موسوڵمانان نیە.

ئینجا بزانە: ئەو دەیەکە لە (بیت المال) دائەندرێو، وەکو (فَيْء) سەرف ئەکرێ.

﴿ باسی (هُدْنَة) جەنگ وەستاندن ﴾

دروستە کاربەدەستی موسوڵمانان پێکهاتنی جەنگ وەستاندن لەگەڵ کافرەکان مۆر بکا، بەو مەرجەی کافری بنەڕەتی بن، نەك (مُرْتَدّ)، واتە: لە ئیسلامەوە نەگەڕابنەوە سەر کوفر، ئینجا ئەگەر موسوڵمانان بەهێز بونو بەرژەوەندی لە جەنگ وەستاندندا بوو: ئەوە تەنها بۆ ماوەی چوار مانگ دروستە، بەڵگە: (صُلْحُ الْحُدَيْبِيَّة)یە.

ئینجا بزانە: ئەو جۆرە کافرانەی پێکهاتنی جەنگ وەستاندنیان لەگەڵ مۆر کراوە پێیان ئەگوترێ: (مُعاهَد)-پەیمان لەگەڵکراو، کەوابوو: واجبە وازیان لێبێنین تا ماوەی پێکهاتنەکە کۆتایی دێ، یان تا ئەوان پێکهاتنەکە هەڵئەوەشێننەوە، هەروەها بۆ گشت موسوڵمانێك دروستە کافرێکی جەنگی بپارێزێ بەو مەرجەی ماوەی پاراستنەکە لە چوار مانگ زیاتر نەبێو زیانی موسوڵمانانی تێدا نەبێ، جا ئەو جۆرە کافرەش پێی ئەگوترێ: (مُسْتَأْمَن)- دڵنیاکراو، کەوابوو: بۆ هیچ موسوڵمانێك دروست نیە: زیان لەو کافرە بدا.

﴿ کـۆچـکـردن ﴾

ئەگەر موسوڵمان لە (دارُالْكُفْرِ) نەیئەتوانی ئایینی خۆی ئاشکرا بکا، واجبە: کۆچ بکا بۆ (دارُالإِسْلاَمِ)، هەروەها ئەگەر لە (دارُالإِسْلاَمِ)ش گوناه بە ئاشکرایی ئەکران و نەیئەتوانی قەدەغەی بکا، واجبە کۆچ بکا بۆ شوێنێکی باش، بەڵام ئەگەر مانەوەی لە (دارُالْكُفْرِ)، یان لە (دارُالإِسْلاَمِ)ی خراپدا بەرژەوەندی موسوڵمانانی تێدابو، ئەوە دروستە بمێنێتەوە.

ئینجا بزانە: کۆچکردن لە (دارُالإِسْلاَمِ)، یان لە (دارُالْكُفْرِ) بۆ (جِهاد)کردن، خێری زیاترە لەو دوو بەشانەی باسمان کردن، چونکە کۆچکردن-بەگوێرەی(جِهاد)- ئەبێتە (فَرْضُ الْعَيْنِ) و (فَرْضُ الْكِفايَة).

*　　*　　*

﴿(كِـتابُ الصَّيْدِ) ئەم پەڕتووکە باسی نێچیر ئەکا ﴾

﴿(وَالذَّبائِحِ) وە باسی ئاژەڵو باڵندەی سەربڕاو ئەکا ﴾

(وَما قُدِرَ عَلَىٰذكاتِهِ) هەر ئاژەڵێكو هەر باڵندەیەك کە بتوانرێ سەری ببڕدرێ (فَذكاتُـهُ) شوێنی کوشتنەوەی، واتە: سەربڕینی (فِی حَلْقِهِ) لە لای سەرەوەی گەردەنیەتی (وَلَبَّتِـهِ) یان لە ژێر گەردەنیەتی.

وَما لَمْ يُقْدَرْ عَلَى ذَكاتِه فَذَكاتُهُ عَقْرُهُ حَيْثُ قُدِرَ عَلَيْه، وَكَمالُ الذَّكاة أَرْبَعَةُ أَشْياءَ: قَطْعُ الْحُلْقُومِ، وَالْمَرِيءِ، وَالْوَدَجَيْنِ. وَالْمُجْزِيءُ مِنها شَيْئانِ: قَطْعُ الْحُلْقُومِ، وَالْمَرِيءِ.

(وَما لَمْ يُقْدَرْ عَلىٰذَكاتِه) وە هەر باڵندەو هەر ئاژەڵێکی نەگونجێ سەر ببڕێ، لە بەر ئەوەی کێوییەو پێی ناگیرێ، یان ڕای کردوەو نایگاتێ، یان کەوتۆتە بیرێك، یان کەلێنی چیایەك (فَذَكاتُهُ) چۆنیەتی کوشتنەوەی تاکو حەلاڵ ببێ (عَقْرُهُ) ئەوەیە بریندار بکرێ بە برینێکی وەها: کە گیانی لە بەر بباتە دەر (حَيْثُ قُدِرَ عَلَيْهِ) لە هەر شوێنێکی لاشەکەی کە بتوانرێ برینداری بکا، واتە: بەم کوشتنە حەلاڵ ئەبێ ﴿عَنْ رافِعِ بن خديج ﷺ قالَ: نَدَّ بَعيرٌ فَرَماهُ رَجُلٌ بِسَهْمٍ فَحَبَسَهُ فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا غَلَبَكُمْ شَيْءٌ مِنها فَاصْنَعُوا بِهِ هَكَذا﴾ رواه الشيخان، (رافع) فەرمووی: ووشترێکمان لێڕەوییەوەو بۆمان نەگیرلوە، ئینجا پیاوێك تیرێکی تێگرتو کوشتی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کاتێ یەکێك لەو ئاژەلانە لە دەستەلاتی ئێوە دەرچوو، بەم جۆرە بیکوژن، واتە: حەلاڵ ئەبێ.

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (فِي الذَّكاةِ) لە سەربڕینی ئاژەڵدا تاکو سەربڕینەکە تەواو ببێ (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوار شت:

یەکەم: (قَطْعُ الْحُلْقُومِ) بڕینی (قرتاکە)، واتە: بۆڕیەی هەناسە. دووهەم: (وَالْمَرِيءِ) بڕینی (سۆریچکە)، واتە: بۆڕیەی خواردن و خواردنەوە. سێیەم و چوارەم: (وَالْوَدَجَيْنِ) بڕینی هەردوو دەمارەکانی مل.

(وَالْمُجْزِيءُ) جا ئەوەی کوژراوەکەی پێ حەلاڵ ئەبێ (مِنْها) لەو چوارانە (شَيْئانِ) تەنها بڕینی دووانە: (قَطْعُ الْحُلْقُومِ) یەکەم: بڕینی هەموو (قرتاکە)یە. (وَالْمَرِيءِ) دووهەم: بڕینی هەموو (سورێچکە). واتە: بە بڕینی ئەو دووانە سەربڕاوەکە حەلاڵ ئەبێ، هەروەك لە مەودوا بە درێژی باسی ئەکەین، إن شاءالله تعالى.

﴿ئاگاداری﴾ یەکەم: بۆ حەلاڵبوونی سەربڕاوەکە واجبە ئەو گوێزیلە خڕەی بە بۆڕیەی هەناسەوەیە: هەمووی، یان نەختێکی لەگەڵ سەریەوە بڕوا، چونکە ئەگەر گشتی لەگەڵ لاشەیەوە بڕوا، مردار ئەبێ.

دووهەم: واجبە بۆڕیەکان هەردووکیان بە تەواوی ببڕدرێن، ئەگەر هەردووکیان بە تەواوی نەبڕدران، مردار ئەبێ.

سێیەم: ئەگەر گورگ نەختێکی ئەو دوو بۆڕیانەی لە ئاژەڵێك بڕی، ئینجا موسوڵمانێك فریای کەوتو بەشەکەیتری بە تەواوی بڕی، حەلاڵ ئەبێ، بەلام ئەگەر گورگەکە هەردوو بۆڕیەکانی بە تەواوی بڕیبون، ئەوە مردار ئەبێو کوشتنەوەی سودی نیە.

چوارەم: ئەگەر باڵندەیەك، یان ئاژەڵێك نەخۆش بو، یان برسی بو، گومان لەوەدا نەبو کە ئەمرێ، ئینجا سەر بڕا، بەم سەربڕینە حەلاڵ ئەبێ.

وَيَجُوزُ الإِصْطِيادُ بِكُلِّ جارِحَةٍ مُعَلَّمَةٍ مِنَ السِّباعِ وَمِنْ جَوارِحِ الطَّيْرِ، وَشَرائِطُ تَعْلِيمِها أَرْبَعَةٌ: أَنْ تَكُونَ إِذا أُرْسِلَتْ إِسْتَرْسَلَتْ، وَإِذا زُجِرَتْ إِنْزَجَرَتْ، وَإِذا قَتَلَتْ شَيْئاً لَمْ تَأْكُلْ مِنْهُ شَيْئاً، وَأَنْ يَتَكَرَّرَ ذَلِكَ مِنْها. فَإِنْ عُدِمَتْ إِحْدَى الشَّرائِطِ لَمْ يَحِلَّ ما أَخَذَتْهُ إِلاَّ أَنْ يُدْرِكَ حَيّاً فَيُذَكَّى،

پێنجەم: ئەگەر باڵندەیەك، یان ئاژەڵێك لە شوێنێكی بەرز كەوتە خوارەوە، یان دیوارێكی بە سەردا ڕما، یان گورگ، یان پشیلەو ئەو جۆرە شتانە بریندارایان كرد، یان ورگی دڕەو ڕیخۆڵەی هاتنە دەرەوە، ئەوە پێویستە لە كاتی سەربڕیندا گیانی (جێگیربووی) تێدا مابێ، تاكو حەڵاڵ ببێ.

جا بزانە: نیشانەی ئەو گیانە (جێگیربووە) ئەوەیە: یان خوێنی بە ماسوولكەی لێدەرقوڵێ لە كاتی سەربڕیندا، یان بە توندوتیژی بجولێتەوە، جا ئەگەر ئەوانە هیچیان نەبون، ئەوە مردارەو حەڵاڵ نیە.

﴿ باسی نێچیرگرتن ﴾

(وَيَجُوزُ الإِصْطِيادُ) نێچیرگرتن دروستە (بِكُلِّ جارِحَةٍ) بە گشت دڕندەیەك (مُعَلَّمَةٍ) بەو مەرجەی دڕندەكە فێرە ڕاو كرابێ (مِنَ السِّباعِ) كە ئاژەڵ بێ: وەكو سەگو تانجیو ئەو جۆرە شتانە (وَمِنْ جَوارِحِ الطَّيْرِ) یان دڕندەكە باڵندە بێ: وەكو بازو هەڵۆ و ئەو جۆرە شتانە، بەو مەرجەی فێرە ڕاو كرابێ.

(وَشَرائِطُ تَعْلِيمِها) مەرجەكانی فێرە ڕاوكردن (أَرْبَعَةٌ) چوارن: (أَنْ تَكُونَ) یەكەم: هەردوو دڕندەكان وەها گوێڕایەڵ بن: (إِذا أُرْسِلَتْ) كاتێ هەیهەیان لێكرا (إِسْتَرْسَلَتْ) هەڵبستن بۆ نێچیرەكە ڕا بكەن. (وَإِذا زُجِرَتْ) دووهەم: كاتێ وەستەیان لێكرا (إِنْزَجَرَتْ) یەكسەر بوەستن. (وَإِذا قَتَلَتْ شَيْئاً) سێیەم: هەر كاتێ نێچیرێكیان كوشت (لَمْ تَأْكُلْ مِنْهُ شَيْئاً) هیچ لە نێچیرەكە نەخۆن، بەڵكو ڕایبگرن تا خاوەنەكەیان ئەگاتێ. (وَأَنْ يَتَكَرَّرَ ذَلِكَ مِنْها) چوارەم: ئەو سێ مەرجانەیان تێدا دووبارە بكرێنەوە تا دڵنیا ئەبێ كە فێرە ڕاو بووە.

واتە: ئەگەر ئەو مەرجانە لە ئاژەڵدا، یان لە باڵندەدا هاتنە جێو نێچیرێكیان كوشت، ئەو نێچیرە حەڵاڵە، هەرچەند خاوەنەكەش فریای نەكەوێ بیكوژێتەوە، خوای گەورە ئەرموویەتی: ﴿أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ﴾ شتی پاك لە ئێوە حەڵاڵەو نێچیری ئەو جۆرە دڕندانەش حەڵاڵە كە فێری ڕاو كراونو گوێڕایەڵن بۆ ئێوە.

(فَإِنْ عُدِمَتْ إِحْدَى الشَّرائِطِ) بەڵام ئەگەر یەكێك لەو مەرجانە نەهاتە جێ (لَمْ يَحِلَّ ما أَخَذَتْهُ) ئەو نێچیرەی كوشتویەتی حەڵاڵ نیە (إِلاَّ أَنْ يُدْرِكَ حَيّاً) مەگەر یەكێك بە زیندوویی فریای كەوێ (فَيُذَكَّى) ئینجا بكوژرێتەوە، جا بەم كوشتنەوەیە حەڵاڵ ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو نێچیرەی درندەی فێرکراویش گرتویەتی، ئەگەر خاوەنەکەی بە زیندوویی فریای کەویو سەری نەبڕێ، حەلاڵ نابێ ﴿عَنْ عديّ بن حاتم‌ؓ: عَـنِ النَّبـيِّ‌ﷺ: إذا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ فَاذْكُرِ اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ، فَإِنْ أَمْسَكَ عَلَيْكَ فَأَدْرَكْتَهُ حَيّاً فَاذْبَحْهُ، وَإِنْ أَدْرَكْتَهُ قَدْ قَتَلَ وَلَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ فَكُلْهُ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر کاتێك سەگەکەی خۆت هەڵساند بۆ نێچیر گرتن بڵێ: (بِسْمِ اللهِ)، جا ئەگەر نێچیرەکەی بۆ تۆ گرتو تۆش گەیشتیە نێچیرەکە: ئەگەر زیندوو بوو بەخۆت سەری ببڕە، بەڵام ئەگەر نێچیرەکەی کوشتبو و سەگەکەش هیچیی لێنەخواردبو، لێت حەڵاڵەو بیخۆ.

﴿ئاگاداریەکی‌تر﴾: هەر نێچیرێك بە هۆی شتێکی بڕندە بکوژرێو فریای سەربڕینی نەکەوێ، حەلاڵە، جا ئەو بڕندەیە شمشێر بێ، یان خەنجەر بێ، یان تیر بێ، بەڵام ئەگەر فریای کەوتو گیانی تێدا مابو، ئەبی سەری ببڕێ، ئەگینا: حەلاڵ نابێ.

وە هەر نێچیرێك بە (فاخ) واتە: بە تەلەوە بمرێ، یان لە شوێنێکی بەرز بکەوێتە خوارەوە، یان بخنکێندرێ، یان بە دار، یان بە بەرد لێی‌بدرێ، یان بە گوللەی تفەنگ لێی بدرێ، ئەوانە هیچیان حەلاڵ نینە، مەگەر بە زیندوویی فریایان بکەوێو سەریان ببڕێ، ئەو کاتە حەلاڵ ئەبن.

ئینجا بزانە: ئەو نێچیرەی بە گوللەی تفەنگ گیانی دەرئەچێ، بۆیێ حەلاڵ نیە: چونکە گوللە بە هێزی ئاگری‌باروت دەرئەچێو سوور ئەبێتەوە، واتە: هێزو گەرمایی ئاگر نێچیرەکە ئەکوژێ، بەڵام تیروکەوانو خەنجەر بە هێزی ڕاوچیو بڕندەیی‌خۆیان ئەکوژن، کەوابوو: زۆر لێك جیاوازن، جا تکایە: لەو جیاوازییە ئاگاداربە.

﴿ باسی سەربڕین-کوشتنەوە ﴾

(وَتَجُوزُ الذَّكاةُ) سەربڕینی ئاژەڵو باڵندە دروستە (بِكُلِّ ما يَجْرَحُ) بە هەر شتێکی بڕندە بێو گۆشت ببڕێ: وەکو دار، بەرد، ئاسن، شووشە.

(إلاَّ بِالسِّنِّ) تەنها سەربڕین بە ددان دروست نیە (وَالظُّفرِ) بە نینۆکیش دروست نیە ﴿عَـنْ رافِعِ بن خديج‌ؓ: عَنِ النَّبيِّ‌ﷺ: ماأَنْهَرَ الدَّمَ وَذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ فَكُلْ لَـيْسَ السِّـنَّ والظُّفُرَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر شتێك خوێن برژێنێو (بِسْمِ اللهِ)ی لە سەر گوترا، بیخۆ، بەڵام خوێن ڕێژەکە ددانو نینۆك نەبێ.

کەواتە: ئەگەر بە دەست سەری پەلدا، یان بە گوللەی تفەنگ، یان بە کێردێکی نەبڕ سەری لێکردەوە، ئەوە مردار ئەبێو حەلاڵ نیە.

﴿ئاگاداری﴾: گوتنی(بِسْمِ اللهِ) لە کاتی کوشتنەوەدا سوننەتەو واجب نیە، واتە: بە بێ (بِسْمِ اللهِ)کردن کوژراوەکە هەر حەلاڵە، هەروەها سوننەتە سەربڕاوەکە ڕوو لە قیبلە بکرێو

وَتَحِلُّ ذَكَاةُ كُلِّ مُسْلِمٍ وَكِتَابِيٍّ، وَلاَ تَحِلُّ ذَبِيحَةُ مَجُوسِيٍّ وَلاَ وَثَنِيٍّ، وَذَكَاةُ الْجَنِينِ بِذَكَاةِ أُمِّهِ إِلاَّ أَنْ يُوجَدَ حَيّاً فَيُذَكَّى، وَمَا قُطِعَ مِنْ حَيٍّ فَهُوَ مَيِّتٌ إِلاَّ الشَّعَرَ.

له سەر تەنیشتی چەپە درێژ بکرێو بە دەستیچەپە سەری بگرێو بە دەستیڕاستە سەری ببڕدرێ، هەروەها سوننەتە کێردەکەی زۆر تیژو بڕندە بێ.

ئینجا کە (سۆریچك)و (قرتاکە)ی بە تەواوی بڕین، با وازی لێبێنێو سەری لێنەکاتەوە تا گیانی دەرئەچێ.

(وتَحِلُّ) حەلاڵە (ذكَاةُ كُلِّ مُسْلِمٍ) دەستکوژی گشت موسوڵمانێك: جا پیاو بێ، یان ئافرەت بێ، یان منداڵ بێ، یان شێت بێ (وكِتَابِيٍّ) هەروەها حەلاڵە دەستکوژی کافری خاوەن کیتاب: وەکو جولەکەو دیان، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ﴾ دەستکوژی خاوەن کیتابەکان بۆ ئێوە حەلاڵە. بەلام بەو مەرجە دەستکوژەکەیان حەلالە: کە بزاندرێ باپیرەی پێشوویان پێش گۆڕانی ئایینەکەو پێش ڕەشبوونەوەی ئایینەکە، چوونەتە ناو ئەو ئایینە.

(وَلاَ تَحِلُّ) بەلام حەلاڵ نیە (ذَبِيحَةُ مَجُوسِيٍّ) دەستکوژی ئاگرپەرست (وَلاَ وَثَنِيٍّ) هەروەها حەلاڵ نیە: دەستکوژی بت پەرستو کافرەکانیترو ئەو موسوڵمانەی بووەتە کافر.

(وَذكَاةُ الْجَنِينِ) کوشتنەوەی بێچووی ناو زگی ئاژەڵ (بِذكَاةِ أُمِّهِ) بە سەربڕینی دایکیەتی، واتە: ئەگەر ئاژەڵەکە سەر بڕلو یەکسەر بێچووەکەی لە ناو زگیدا مرد، بێچووەکەش حەلالە ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدالخُدرى ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: ذَكَاةُ الْجَنِينِ ذَكَاةُ أُمِّهِ﴾ رواهأحمد.

(إِلاَّ أَنْ يُوجَدَ حَيّاً) مەگەر بێچووەکە لە دوای سەر بڕینیدایکی هەر زیندوو بێ، ئەو کاتە (فَيُذَكَّى) واجبە: ئەویش سەر ببڕێ، کەواتە: ئەگەر لە دوای سەربڕینیدایکی نەمردو لە ناو زگیدا هەر ئەجولایەوە، ئەبی بە زووترین کات بیهێننە دەرەوەو سەری ببڕن، ئەگینا: حەلاڵ نابێ.

(وَمَا قُطِعَ مِنْ حَيٍّ) هەر پارچەیەك لە ئاژەڵی زیندوو، یان لە باڵندەی زیندوو ببڕدرێ، واتە: لێی بکرێتەوە (فَهُوَ مَيِّتٌ) ئەو پارچەیەش مردارە، چونکە لاشەکە سەر نەبڕلوە.

(إِلاَّ الشَّعَرَ) تەنها پەڕو خوریو موو مردار نیە ﴿عَنْ أَبِي واقداللّيثى ﷺ: قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ، وَهُمْ يَجُبُّونَ أَسْنِمَةَ الإِبِلِ وَيَقْطَعُونَ أَلْيَاتِ الْغَنَمِ، فَقَالَ مَا قُطِعَ مِنَ الْبَهِيمَةِ وَهِيَ حَيَّةٌ فَهِيَ مَيْتَةٌ﴾ رواهابوداود، پێغەمبەرﷺ هاتە (مدينة)و خەلکی(مدينة) قەپۆزی ووشترو دونگی مەڕیان لێئەکردەوەو ئەیانخوارد، ئەویش فەرمووی: هەر پارچەیەك لە ئاژەڵی زیندوو بکرێتەوە، پارچەکە مردارە.

﴿ئاگاداری﴾: هەر پارچەیەك لە ماسیی زیندوو بکرێتەوە: حەلاڵە، چونکە سەربڕینی بۆ دانەندراوە.

(فَصْلٌ) وَكُلُّ حَيْوانٍ إسْتَطابَتْهُ الْعَرَبُ فَهُوَ حَلالٌ إلاَّ ما وَرَدَالشَّرْعُ بِتَحْرِيمِهِ، وَكُلُّ حَيْوانٍ اسْتَخْبَثَتْهُ الْعَرَبُ فَهُوَ حَرامٌ إلاَّ ما وَرَدَالشَّرْعُ بِإباحَتِه، وَيَحْرُمُ مِنَ السِّباعِ ما لَهُ نابٌ قَوِيٌّ يَعْدُو بِه، وَيَحْرُمُ مِنَ الطُّيُورِ ما لَهُ مِخْلَبٌ قَوِيٌّ يَجْرَحُ بِهِ، وَيَحِلُّ لِلْمُضْطَرِّ فَي الْمَخْمَصَةِ أنْ يَأكُلَ مِنَ الْمَيْتَةِ الْمُحَرَّمَةِ ما يَسُدُّ بِه رَمَقَهُ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی خواردهمهنیی حهڵاڵو حهرام ﴾

(وَكُلُّ حَيْوانٍ) ههر باڵندهو ههر ئاژهڵێك (اسْتَطابَتْهُ الْعَرَبُ) عهرهب به پاكی بزاننو دڵیان بۆ خواردنی بچێ (فَهُوَ حَلالٌ) ئهو گیانلهبهره به حهڵاڵ دادهندرێ، بهو مهرجهی ئهو عهرهبانه دهوڵهمهند بنو دانیشتووی شارو لادێ بنو دڵو دهروونێكی ئیسلامییان ههبێ (إلاَّ ما وَرَدَ الشَّرْعُ بِتَحْرِيمِهِ) بهڵام ئهوهی له شهریعهتی ئیسلامدا به حهرام داندراوه، ههر حهرامه ههر چهند عهرهبیش به پاكی دابنێن (وَكُلُّ حَيْوانٍ) وه ههر باڵندهو ئاژهڵێك (اسْتَخْبَثَتْهُ الْعَرَبُ) عهرهب به پیسی دابنێن و دڵیان بۆ خواردنی نهچێ (فَهُوَ حَرامٌ) ئهو گیانلهبهره به حهرام دادهندرێ (إلاَّ ما وَرَدَ الشَّرْعُ بِإباحَتِهِ) بهڵام ئهوهی له شهرعدا به حهڵاڵ داندراوه ههر حهڵاڵه ههر چهند عهرهبیش به پیسی دابنێن.

(وَيَحْرُمُ) حهرامه (مِنَ السِّباعِ) له چینی ئاژهڵ (ما لَهُ نابٌ قَوِيٌّ) ههر دڕندهیهكی ددانی توندوتیژی ههبێ (يَعْدُو بِهِ) كه به هۆی ددانهكانی به سهر ئاژهڵهكانیتردا زاڵ ببێ: وهكو شێرو پڵینگو ورچو سهگو پشیلهو فیلو بهرازو...هتد.

(وَيَحْرُمُ مِنَ الطُّيُورِ) حهرامه له چینی باڵنده (ما لَهُ مِخْلَبٌ قَوِيٌّ) ههر باڵندهیهكی نینۆكی توندوتیژی ههبێ (يَجْرَحُ بِهِ) كه به هۆی نینۆكهكانی بریندار بكا، وهكو بازو ههڵۆ و كوڵارهو سیساركو ئهو جۆره باڵندانه ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ كُلِّ ذِي نابٍ مِنَ السِّباعِ وَكُلِّ ذِي مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ﴾ رواهمسلم، پێغهمبهر ﷺ قهدهغهی كردوه: ئاژهڵی ددان تیژو باڵندهی نینۆك تیژ گۆشتیان بخورێ.

ئینجا بزانه: زۆر شت له شهرعدا ناوی به حهرام هاتوهو زۆریش به حهڵاڵ، بهڵام لێرهدا ماوهی دیاركردنیان نیه.

﴿ باسی مردارخواردن ﴾

(وَيَحِلُّ) حهڵاڵه (لِلْمُضْطَرِّ) بۆ كهسێكی بێچاره (فَي الْمَخْمَصَةِ) لهو كاتهی مهترسی مردنی ههیه له برسان (أنْ يَأكُلَ) بهڵكو واجبه: بخوا (مِنَ الْمَيْتَةِ الْمُحَرَّمَةِ) له گۆشتی مرداربووی حهرام (ما يَسُدُّ بِهِ رَمَقَهُ) ئهندازهیهكی وهها بخوا: كه گیانیخۆی له مردن پێ دهربازبكا، نهك زیاتر، بهو مهرجهش له سهفهری گوناهكاری نهبێو به هۆی گوناهكاری تووشی برسیهتی نهبوبێ، خوای گهوره فهرموویهتی: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

وَلَنا مَيْتتان حَلالاَن: اَلسَّمَكُ وَالْجَرادُ، وَدَمان حَلالاَن: اَلْكَبِدُ وَالطِّحال.
(فَصْلٌ) وَالْأُضْحِيَةُ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ،

هەر کەسێك ناچار بوو لە ترسی مردن مردار بخواو، بە هۆی گوناهکاری‌و دوژمنکاری ئیسلام تووشی برسی‌بوون نەبوبێ، با بیخوا گوناهی ناگاتێ.

ئینجا بزانە: لەو حەڵاڵیەدا جیاوازی نیە: لە نێوان مرداری کەر و هێستر و مەڕ و بزن و گورگ، بەڵام ئەگەر یەکێکی لەو مرداربووانە دەست کەوت، نابێ سەگو بەراز بخوا، وە ئەگەر سەگی دەست کەوت، نابێ ئادەمیزادی‌مردوو بخوا، جا ئەگەر هیچ مردارێکی دەست نەکەوت، دروستە خواردەمەنیی کەسێکی‌تر بخوا، بەو مەرجەی ئەویش وەکو وی ناچار نەبێ‌و تۆڵەی خواردەمەنیەکەیشی بداتێ.

(وَلَنا مَيْتَتانِ حَلالاَنِ) ئێمەی موسوڵمان دوو مردووەمان بۆ حەڵاڵن: یەکەم: (اَلسَّمَكُ) ماسی، جا هەر بە خۆی بمرێ، یان کەسێکی‌تر بیکوژێ، جا ئەو کەسە کافر بێ، یان موسوڵمان بێ، هەر حەڵاڵە.

ئینجا بزانە: هەر ئاژەڵێکی تەنها لە ناو ئاودا بژێ، ئەویش وەکو ماسی حەڵاڵە، بەڵام ئەوەی لە ناو ئاو و لە دەرەوەی ئاو ئەژێ: وەکو بۆق‌و قرژاڵ‌و مار، ئەوە حەرامە.

دووەم: (وَالْجَرادُ) کلۆی مردووش حەڵاڵە بخورێ.

(وَدَمانِ حَلالاَنِ) هەروەها دوو خوێنیش بۆ ئێمە حەڵاڵن (اَلْكَبِدُ) یەکەم: جەرگ (وَالطِّحالُ) دووەم: سپڵە، واتە: پاتە ڕەشە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أُحِلَّتْ لَنا مَيْتتانِ وَدَمانِ: اَلسَّمَكُ وَالْجَرادُ وَالْكَبِدُ وَالطِّحالُ﴾ رواه أحمد وابن ماجه، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دوو مردوو و دوو خوێن بۆ ئێمە حەڵاڵن: ماسی‌و کلۆ، جەرگو پاتە ڕەشە.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (أُضْحِيَة) قوربانی ﴾

قوربانی ئەوەیە: لە جەژنی‌قورباندا ئاژەڵێك بە نیازی خواپەرستی سەر ببڕێ‌و بیکاتە خێر.

(وَالْأُضْحِيَةُ) قوربانی‌کردن (سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ) سوننەتێکی زۆر گەورەیە: بۆ پیاو و ئافرەتی بالغ ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: ماعَمِلَ آدَمِيٌّ مِنْ عَمَلٍ يَوْمَ النَّحْرِ أَحَبَّ إِلَى اللهِ مِنْ إِهْراقِ الدَّمِ إِنَّها لَتَأْتي يَوْمَ الْقِيامَةِ بِقُرُونِها وَأَشْعارِها وَأَظْلافِها وَإِنَّ الدَّمَ لَيَقَعُ مِنَ اللهِ بِمَكانٍ قَبْلَ أَنْ يَقَعَ عَلَى الأَرْضِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە جەژنی قورباندا هیچ کردەوەیەکی ئادەمیزاد خۆشەویستتر نیە لە لای خوای گەورە لە کوشتنەوەی قوربانی، بێگومان لە ڕۆژی قیامەت قوربانیەکە دێتە تەرازوی چاکەکانی: بە قۆچەکانیەوەو بە مووەکانیەوەو بە سمەکانیەوە، خوێنی قوربانی پێش ئەوەی بڕژێتە سەر زەوی، لە لای خوا شوێنی خۆی ئەگرێ.

وَيُجزِىءُ فيها: اَلْجَذَعُ مِنَ الضَّأْن، وَالثَّنِيُّ مِنَ الْمَعْزِ، وَالثَّنِيُّ مِنَ الإِبِلِ، وَالثَّنِيُّ مِنَ الْبَقَرِ، وَتُجزِىءُ الْبَدَنَةُ عَنْ سَبْعَة، وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَة، وَالشَّاةُ عَنْ واحِد. وَأَرْبَعٌ لاَ تُجْزِىءُ فِي الضَّحايا: اَلْعَوْراءُ الْبَيِّنُ عَوَرُها، وَالْعَرْجاءُ الْبَيِّنُ عَرَجُها، وَالْمَرِيضَةُ الْبَيِّنُ مَرَضُها، وَالْعَجْفاءُ الَّتِي ذَهَبَ مُخُّها مِنَ الْهُزالِ.

(وَيُجْزِىءُ فيها) ئەو جۆرە ئاژەڵانەی دروستە-مێ‌و نێرەیان-بكرێنە قوربانی، ئەمانەن: یەكەم: (اَلْجَذَعُ مِنَ الضَّأْنِ) مەڕی یەك ساڵە، یان زیاتر. دووەم: (وَالثَّنِيُّ مِنَ الْمَعْزِ) بزنی دوو ساڵە، یان زیاتر. سێیەم: (وَالثَّنِيُّ مِنَ الإِبِلِ) ووشتری پێنج ساڵە، یان زیاتر. چوارەم: (وَالثَّنِيُّ مِنَ الْبَقَرِ) ڕەشە ووڵاغی دوو ساڵە، یان زیاتر، جا مانگا بێ، یان گامێش بێ. واتە: جگە لەو چوار جۆرانە هیچ ئاژەڵێكی‌تر بە قوربانی ناچێ، هەروەها ئەگەر تەمەنیشیان لە تەمەنی دیاركراو كەمتر بێ، نابنە قوربانی.

(وَتُجْزِىءُ الْبَدَنَةُ عَنْ سَبْعَةٍ) دروستە بە حەفت كەسان یەك ووشتر بكەنە قوربانی (وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ) هەروەها یەك ڕەشەووڵاغیش دروستە حەفت كەس بیكەنە قوربانی ﴿عَنْ جابِرٍ: نَحَرْنا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِالْحُدَيْبِيَةِ اَلْبَدَنَةَ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةَ عَنْ سَبْعَةٍ﴾ رواه مسلم، (جابر) فەرمووی: لە (حودەیبیە) لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ووشترمان بۆ حەفت كەسان سەربڕی‌و مانگاش بۆ حەفت كەسان.

(وَالشَّاةُ عَنْ واحِدٍ) بزن‌و مەڕ-هەر یەكە-بۆ یەك كەس بە قوربانی ئەچێ ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أُتِيَ بِكَبْشٍ أَقْرَنَ ثُمَّ ضَحَّى بِهِ﴾ رواه مسلم، (عائشة) فەرمووی: بەرانێكی شاخداریان بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنا، ئەویش كردیە قوربانی.

(وَأَرْبَعٌ لاَ تُجْزِىءُ فِي الضَّحايا) چوار ئاژەڵ هەنە دروست نیە بكرێنە قوربانی: یەكەم: (اَلْعَوْراءُ الْبَيِّنُ عَوَرُها) ئەو ئاژەڵەی چاوێكی كوێر بێ بە ئاشكرایی. دووەم: (وَالْعَرْجاءُ الْبَيِّنُ عَرَجُها) ئەو ئاژەڵەی بە ئاشكرایی بشەلێ. سێیەم: (وَالْمَرِيضَةُ الْبَيِّنُ مَرَضُها) ئەو ئاژەڵەی بە ئاشكرایی نەخۆش بێ. چوارەم: (وَالْعَجْفاءُ الَّتِي ذَهَبَ مُخُّها مِنَ الْهُزالِ) ئەو ئاژەڵەی لە بەر لاوازی مێشكی نەمابێ. كەواتە: ئاژەڵی گێژیش نابێتە قوربانی ﴿عَنِ الْبراء: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَرْبَعٌ لاَتَجُوزُ فِي الأَضاحِي: اَلْعَوْراءُ الْبَيِّنُ عَوَرُها، وَالْمَرِيضَةُ الْبَيِّنُ مَرَضُها، وَالْعَرْجاءُ الْبَيِّنُ عَرَجُها، وَالْعَجْفاءُ الَّتِي لاَتُنْقِي﴾ رواه اصحاب السنن، واتەی دیارە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئاژەڵەی ئەكرێتە قوربانی نابێ هیچ كەم‌وكوڕیەكی‌تریشی تێدابێ: كە ببێتە هۆی گۆشت كەمی، كەوابوو: ئاژەڵی ئاوس‌و ئاژەڵی گڕوو-بە خروشت بە قوربانی ناچێ، بەڵام لە لای چەند زانایەك دروستە: ئاژەڵی ئاوس بكرێتە قوربانی، بەو مەرجەی ئاوسیەكەی كاری لە گۆشتەكەی نەكردبێ.

وَيُجزِئُ الْخصِيُّ وَالْمَكْسُورُ الْقَرْنِ، وَلاَ تُجزِئُ الْمَقطُوعَةُ الْأُذُنِ وَالذَّنَبِ، وَوَقتُ الذَّبحِ مِنْ وَقتِ صَلاَةِ الْعِيدِ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ مِنْ آخِرِ أَيَامِ التَّشرِيقِ. وَيُستَحَبُّ عِندَ الذَّبحِ خَمسَةُ أَشيَاءَ: اَلتَّسمِيَةُ، وَالصَّلاَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، وَاستِقبَالُ الْقِبْلَةِ، وَالتَّكبِيرُ، وَالدُّعَاءُ بِالْقَبُولِ. وَلاَ يَأكُلُ الْمُضَحِّي شَيْئاً مِنَ الْأُضْحِيَةِ الْمَنذُورَةِ،

(وَيُجزِئُ الْخَصِيُّ) ئاژەڵی خەسێندراو بە قوربانی ئەچێ (وَالْمَكْسُورُ الْقَرْنِ) هەروەها ئاژەڵی قۆچ شکاویش بە قوربانی ئەچێ.

(وَلاَ تُجزِئُ الْمَقطُوعَةُ الْأُذُنِ) بەڵام ئەو ئاژەڵەی کە گوێی لێکراوەتەوە، دروست نیە بکرێتە قوربانی، هەرچەند پارچەیەکی کەمیش بێ، بەڵام ئیمام (أبوحنيفة) فەرموویەتی: ئەگەر لە سێیەکی گوێی کەمتری لێکرابێوە، دروستە بکرێتە قوربانی.

ئینجا بزانە: ئەگەر گوێی بچووك بوو، یان قلێشرابێوەو هیچیشی لێنەکرابێوە، هەر دروستە بکرێتە قوربانی.

(وَالذَّنَبِ) هەروەها دروست نیە ئاژەڵی کلك بڕاو، یان دونگ بڕاو، یان گوان بڕاو بکرێتە قوربانی، هەرچەند کەمیشی لێکرابێتەوە بەڵام ئەگەر زۆربەی ددانەکانی نەمابن و کەمترەکەیان مابن، ئەوە دروستە بکرێتە قوربانی.

(وَوَقتُ الذَّبحِ) کاتی کوشتنەوەی قوربانی دەست پێئەکا (مِنْ وَقتِ صَلاَةِ الْعِيدِ) لە کاتی تەواوبوونی نوێژی جەژنی قوربان، واتە: لەو کاتەی ڕۆژ بە ئەندازەی ڕمێك بەرز ئەبێتەوە (إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ) تا ڕۆژ ئاوا ئەبێ (مِنْ آخِرِ أَيَامِ التَّشرِيقِ) لە سێیەمین سێ ڕۆژەکەی دوای جەژنی قوربان، واتە: چوار ڕۆژان ماوەی هەیە ﴿عَنْ جُبَيْرِ بنِ مُطعِمٍ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِي كُلِّ أَيَامِ التَّشرِيقِ ذَبحٌ﴾ رواه ابن حبان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرسێك ڕۆژەکانی دوای جەژن ڕۆژی سەربڕینن.

(وَيُستَحَبُّ عِندَ الذَّبحِ) سوننەتە لە کاتی سەربڕینی ئاژەڵ (خَمسَةُ أَشيَاءَ) پێنج شت: (التَّسمِيَةُ) یەکەم: (بِسمِ اللهِ)ی کردن. (وَالصَّلاَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ) دووەم: سەلاوات لێدان لە سەر پێغەمبەر ﷺ. (وَاستِقبَالُ الْقِبْلَةِ) سێیەم: ئاژەڵەکە ڕوو لە قیبلە بکرێ. (وَالتَّكبِيرُ) چوارەم: سێ جار بڵێ (اللهُ أكبَر). (وَالدُّعَاءُ بِالْقَبُولِ) پێنجەم: دوعا بکاو بڵێ: خوایە لێم قبوڵ بکە.

(وَلاَ يَأكُلُ الْمُضَحِّي) دروست نیە ئەو کەسەی قوربانی ئەکا بەخۆیو منداڵەکانی بخۆن (شَيْئاً) هیچ شتێك (مِنَ الْأُضْحِيَةِ الْمَنذُورَةِ) لەو قوربانیەی کە لە سەر خۆی نەزری کردوە، واتە: گوتبێتی لە سەرم نەزربێ قوربانی بکەم. یان گوتبێتی: لە سەرم بێ ئەم ئاژەڵە بکەمە قوربانی. کەوابوو: ئەبێ پێستەو سەرو پێیەکەشی گشتی بکاتە خێر.

وَيَأْكُلُ مِنَ الْأُضْحِيَةِ الْمُتَطَوَّعِ بِهَا، وَلَا يَبِيعُ مِنَ الْأُضْحِيَةِ شَيْئًا، وَيُطْعِمُ الْفُقَرَاءَ وَالْمَسَاكِينَ.
(فَصْلٌ) وَالْعَقِيقَةُ مُسْتَحَبَّةٌ، وَهِيَ الذَّبِيحَةُ عَنِ الْمَوْلُودِ يَوْمَ سَابِعِهِ، وَيُذْبَحُ عَنِ الْغُلَامِ شَاتَانِ وَعَنِ الْجَارِيَةِ شَاةٌ، وَيُطْعِمُ الْفُقَرَاءَ وَالْمَسَاكِينَ.

(وَيَأْكُلُ) دروسته بخوا بەخۆیو منداڵەکانی (مِنَ الأُضْحِيَّةِ الْمُتَطَوَّعِ بِهَا) لەو قوربانیەی کە سوننەتە، جا باشتر ئەوەیە: لە جەرگی قوربانیەکە بخواو ئەویتریش گشتی بکاتە خێر، وە ئەگەر زیاتریش بخوا هەر دروستە، بەلام سوننەتە لە سێیەکێکی زیاتر نەخوا.
(وَلاَ يَبِيعُ مِنَ الأُضْحِيَّةِ شَيْئاً) دروست نیە هیچ لە قوربانیەکە بفرۆشێ، وە نابێ هیچیش لە قوربانیەکە بە ناوی کرێ بداتە سەربڕەکە، کەوابوو: ئەبی بێچووی قوربانیەکەو پێستەو مووەکانیو سەروپێیەکەی: یان بکاتە خێر، یان بۆ خۆی دابنێ.
(وَيُطْعِمُ الْفُقَرَاءَ وَالْمَسَاكِينَ) ئەبی قوربانی بە ناویخێر بە تازی بدرێتە گەداو هەژارانی موسولمان، هەروەها دروستە قوربانیی سوننەت بدرێتە دەوڵەمەندان، بەلام هی نەزرکراو دروست نیە.
﴿پاشكۆ﴾: نیەتهێنانی قوربانی واجبە، کەوابوو: دروست نیە لەجیاتی کەسێکیتر قوربانی بکا، تا ئیزنی لێوەرنەگرێ، هەروەها قوربانیکردن بۆ مردوو دروست نیە ئەگەر وەسێتی نەکردبێ، جا ئەگەر وەسێتی کردبو قوربانیی بۆ بکرێ، ئەوەی قوربانیی بۆ ئەکا، ئەبی نیەتی لەجیاتی بێنێو نابێ بەخۆی لێی بخواو نابێ بیداتە دەوڵەمەندان.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (عَقِيقَة) واتە: هۆزەبانەی منداڵ ﴾

(وَالْعَقِيقَةُ) هۆزەبانەی منداڵ (مُسْتَحَبَّةٌ) زۆر خێرە (وَهِيَ) هۆزەبانە ئەمەیە: (الذَّبِيحَةُ) کوشتنەوەی ئاژەڵێکە (عَنِ الْمَوْلُودِ) لە خۆشیی لەدایکبوونی منداڵەکە (يَوْمَ سَابِعِهِ) لە ڕۆژی حەفتەمینی لەدایکبوونەکەی ﴿عَن سَمُرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: كُلُّ غُلَامٍ مُرْتَهَنٌ بِعَقِيقَتِهِ تُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ سَابِعِهِ وَيُحْلَقُ وَيُسَمَّى﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر منداڵێك كە لە دایك ئەبێ، قەدەغە ئەكرێ لە ڕۆژی قیامەت تكا بۆ دایكو باوكی بكا، تا لە ڕۆژی حەفتەمی لە دایكبوونیدا هۆزەبانەی بۆ ئەكرێ، هەر لە ڕۆژی حەفتەمیشی سەری ئەتاشرێو ناوی لێئەندرێ.
(وَيُذْبَحُ عَنِ الْغُلَامِ) سوننەتە ئەو هۆزەبانەی بۆ كوڕ ئەكوژرێتەوە (شَاتَانِ) دوو مەڕ بن، یان دوو بزن بن، وەكو بزنو مەڕی قوربانی (وَعَنِ الْجَارِيَةِ) بۆ هۆزەبانەی كیژ (شَاةٌ) یەك مەڕ، یان یەك بزن، وەكو هی قوربانی، بەلام بۆ نێرینەش تەنها مەڕێك، یان بزنێك هەر دروستە، هەروەها گاجووتێك بۆ حەفت منداڵان ئەكرێتە هۆزەبانە.
(وَيُطْعِمُ الْفُقَرَاءَ وَالْمَسَاكِينَ) ئەو هۆزەبانەیە سوننەتە بدرێتە هەژارو گەدایان، هەروەها سوننەتە بە كوڵاویی بیاندرێتێ، بە تازیش دروستە، بەلام وا باشە: ڕانی ڕاستەی ئاژەڵەكە

-هەمووی-بداتە مامانەکە، هەروەها لە کاتی سەربڕین بڵێ: (بِسْمِ الله)، ئینجا نیەتی مۆزەبانەکە بێنێو بڵێ: ئەوە مۆزەبانەی فلانە منداڵەیە.

جا بزانە: ئەو کەسەی مۆزەبانە ئەکا، ئەبێ ئەو کەسە بێ: کە بەخێوکردنیمنداڵەکەی لە ئەستۆیە: وەك باوكو باپیرەو دایكو..هتد، کەوابوو: مۆزەبانەکردنی بێگانە دروست نیە.

هەروەها بزانە: ئەگەر ئەو منداڵە لە پێش ڕۆژی حەفتەمین، یان لە دوای ڕۆژی حەفتەمین بمرێ، مۆزەبانەکەی هەر سوننەتە، هەروەها ئەگەر مۆزەبانچیەکە توانای هەبوو، بەلام دوای خست، ئەوە تا منداڵەکە بلۆغی ئەبێ، ماوەی مۆزەبانەکە هەر ئەمێنێ.

دیسان بزانە: مەبەست لە سەرتاشین ئەوەیە: لە دوای کوشتنەوەی مۆزەبانەکە سەری منداڵەکە بتاشێو بە گرانایی مووەکانی زێڕ، یان زیو بکاتە خێر، وە جیاوازی کیژو کوڕ نیە.

هەروەها مەبەست لە ناو لێنان ئەوەیە: لە ڕۆژی حەفتەمین ناوێکی خۆشی لێبندرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: تَسَمُّوا بِأَسْمَاءِ الأَنْبِيَاءِ وَأَحَبُّ الأَسْمَاءِ إِلَى اللهِ عَبْدُاللهِ وَعَبْدُالرَّحْمَنِ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ناوی پێغەمبەران لە خۆتان بنێن، وە خۆشەویسترین ناو لە لای خوا ناوی (عبدالله)و (عبدالرحمن)ە.

هەروەها سوننەتە دەمی منداڵەکە شیرن بکرێ بە خورما، یان بە شتێکیتر، واتە: مرۆڤێکی خواپەرست ئەو کارە بکا، هەروەها بانگدانیش لە گوێی منداڵەکەدا سوننەتە ﴿عَنْ أَبِي رافِعٍ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَذَّنَ فِي أُذُنِ الْحَسَنِ حِينَ وَلَدَتْهُ فَاطِمَةُ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ بانگی دا لە گوێی حەزرەتی(حسن) کاتێ لە دایك بوو.

هەندێك زانا فەرموویانە: سوننەتە بانگ لە گوێیڕاستەدا بێ، ئیقامەتیش لە گوێی چەپەدا بکا.

﴿سوننەتکردنی منداڵ﴾

ئینجا کە منداڵەکە خۆی گرت، سوننەتە بەخێوکەرەکە سوننەتی بکا، جا ئەگەر بەخێوکەرەکەی سوننەتی نەکردبو، واجبە: کە بلۆغی بوو، خۆی سوننەت بکا، سوننەتکردن ئەمەیە: ئەو چەرمەی سەری ئەندامی میزکردنی نێرینەی داپۆشیوە هەمووی لێبکرێتەوەو، ئەو پۆپیتەی ئەکەوێتە سەرەوەی کونی میزکردنیمێیینە نەختێکی لێبکرێتەوە. بەلام لە فەرموودەیەکدا هاتوە: سوننەتکردن لە سەر ئافرەتان واجب نیە، بەلکو سوننەتە.

﴿پاشکۆ﴾: مۆزەبانەی ئاژەڵیش سوننەتە، واتە: کاتێ مەڕو بزنو مانگا-چێڵەکان دەستیان بە زان کرد، یەکەم بێچوو بە مەبەستی خواپەرستی بکوژێتەوەو بیکاتە خێر، بۆ ئەوەی خوای گەورە بەرەکەت بخاتە ئاژەڵەکانی.

(كـــتابُ السَّــبْقِ وَالرَّمـــي)

وَتَصِحُّ الْمُسابَقَةُ: عَلَى الدَّوابِّ، وَالْمُناضَلَةُ: بِالسِّهامِ، إِذا كانَتِ الْمَســـافَةُ مَعْلُومَـــةً وَصِفَةُ الْمُناضَلَةِ مَعْلُومَةً،

﴿(كِتابُ السَّبْقِ) ئەم پەرتووكە باسی گرۆی پێشبڕکێی سوارچاکی ئەکا ﴾

﴿(وَالرَّمْيِ) وە باسی گرۆی چەك هاویشتن ئەکا ﴾

(وَتَصِحُّ الْمُسابَقَةُ) پێشبڕکێی سوارچاکی دروستەو سوننەتیشە (عَلَى الدَّوابِّ) بە سواری وولاغ: وەکو ئەسپو ووشترو هێسترو کەر.

ئینجا بزانە: شوێنی لێغاردانو شوێنی لێوەستانو وولاغەکانو ماڵە گرۆ لەسەرکراوەکە، ئەوانە کشتی واجبە دیاری بکرێن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَسَبْقَ إِلاَّ فِي خُفٍّ أَوْ نَصْلٍ أَوْ حافِرٍ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: گرۆکردنی پێشبڕکێ لە هیچ کاریکدا دروست نیە، تەنها لە سواری وولاغو لە تیر هاویشتندا دروستە.

(وَالْمُناضَلَةُ) هەروەها پێشبڕکێی ئامانجانەش دروستە، واتە: نیشانە پێکاندن (بِالسِّهامِ) بە تیر هاویشتنو بە هەر چەکێکیتر: کە لە جەنگدا بە کار بێ ﴿عَنْ عُقْبَــةَ ﷺ: قــالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي تَفْسِيرِ قَوْلِه تَعالَى(وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَااسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِباطِ الْخَيْلِ): أَلاَ إِنَّ الْقُوَّةَ اَلرَّمْيُ، ثَلاَثَ مَرَّاتٍ﴾ رواەمسلم، خوای گەورە فەرموویەتی: ئامادە بکەن بۆ جەنگی کافرەکان هەتا تواناتان هەیە لە هێزو لە بەخێوکردنی وولاغ، جا پێغەمبەر ﷺ سێ جار فەرمووی: مەبەست لەو هێزە: چەك هاویشتنە.

کەوابوو: هەر ئەو حەدیسە بەڵگەیە: کە مەشق کردن بۆ فێربوونی چەکو فێربوونی شۆفێریو هەموو جەنگاوەریەکیتر، واجبە لە سەر موسوڵمان.

(إِذا كانَتِ الْمَسافَةُ مَعْلُومَةً) بەو مەرجەی دووریو نزیکیی ئامانجەکەو شوێنی لێغاردانەکە بزاندرێ (وَصِفَةُ الْمُناضَلَةِ مَعْلُومَـةً) وە بەو مەرجەی چۆنیەتی پێکاندنی ئامانجەکەش بزاندرێ، وەکو بڵێ: ئەبی هەر یەکێك لە شەش جاران سێیان لێبدا، هەروەها دیاری بکرێ: کامەیان لە پێشان دەست پێ ئەکا.

ئینجا بزانە: گرۆکردن لە سەر پێشبڕکێی سوارانیو تیرهاوێشتن دروستەو هەر شتێکی لە گرۆیەکە وەربگرێ حەڵاڵە، جا ئەگەر یەکێکی بێگانە ماڵەکە بخاتە ئەستۆی خۆی، وەك بڵێ: هەر کامەتان پێش کەوت، یان لە ئامانجەکەیدا، ئەوەندەی ئەدەمێ. ئەوە دروستەو ئەبی شتەکە بدا.

هەروەها دروستیشە یەکێك لەو دوو کەسانەی گرۆیەکە ئەکەن، ماڵەکە بخاتە ئەستۆی خۆی، بەم جۆرە:

وَيُخْرِجُ الْعِوَضَ أَحَدُ الْمُتَسابِقَيْنِ: حَتَّى إِنَّهُ إِذا سَبَقَ اسْتَرَدَّهُ، وَإِنْ سُبِقَ أَخَذَهُ صاحِبُهُ، وَإِنْ أَخْرَجاهُ مَعاً لَمْ يَجُزْ إِلاَّ أَنْ يُدْخِلا بَيْنَهُما مُحَلِّلاً: فَإِنْ سَبَقَ أَخَذَ الْعِوَضَ، وَإِنْ سُبِقَ لَمْ يَغْرَمْ.

(كِتابُ الأَيْمانِ وَالنُّذُورِ)

لاَ يَنْعَقِدُ الْيَمِينُ إِلاَّ بِاللهِ تَعَالَى أَوْ بِاسْمٍ مِنْ أَسْمائِهِ أَوْ صِفَةٍ مِنْ صِفاتِ ذاتِهِ،

(وَيُخْرِجُ الْعِوَضَ) ماڵەکە دائەنێ (أَحَدُ الْمُتَسابِقَيْنِ) یەکێك لەو دووانەی پێشبڕکێی سولرانێ، یان ئامانجانێ ئەکەن (حَتَّى إِنَّهُ إِذا سَبَقَ) بۆ ئەوەی ئەگەر گرۆیەکەی بردەوە، واتە: پێش ئەویتر کەوت، یان ئەو لە ئامانجەکەیدا (اِسْتَرَدَّهُ) ماڵەکەیخۆی وەریگرێتەوە (وَإِنْ سُبِقَ) بەلام ئەگەر دۆڕاندی، واتە: ئەویتر پێش وی کەوت، یان لە ئامانجەکەیدا (أَخَذَهُ صاحِبُهُ) ئەو هاوڕێپێشکەوتووە، ماڵەکەی وی بۆ خۆی ئەباو لێی حەلاڵە.

(وَإِنْ أَخْرَجاهُ مَعاً) بەلام ئەگەر هەردووکیان هەندێك ماڵیان داناو هەر یەکە بە ویتری گوت: ئەگەر تۆ پێش کەوتی، یان لە ئامانجەکەت دا، ماڵەکەی من بۆ تۆ (لَمْ يَجُزْ) ئەو گرۆیە دروست نیە، چونکە ئەبێتە قومار، قوماریش حەرامە (إِلاَّ أَنْ يُدْخِلاَ بَيْنَهُما مُحَلِّلاً) مەگەر یەکێکی سێیەمین بێننە نێوان خۆیان، تا گرۆیەکەیان بۆ حەلاڵ بکا بەم جۆرە:

(فَإِنْ سَبَقَ) ئەگەر سێیەمەکە پێش هەردووکیان کەوت (أَخَذَالْعِوَضَ) ماڵەکەی هەردووکیان بۆ خۆی وەرئەگرێ، وە ئەگەر تەنها پێش یەکێکیان کەوتو لەگەڵ ئەویتریان وەك یەك بون، ئەوە ماڵی دواکەوتووەکە بۆ خۆیان بەش ئەکەن (وَإِنْ سُبِقَ) بەلام ئەگەر دوا کەوتو ئەوانیتر هەردووکیان بە پێش ئەوی کەوتن (لَمْ يَغْرَمْ) هیچ ناداتە دووەکانیتر، جا ئەو دووانەش ئەگەر هەردووکیان وەك یەك بون، ئەوە هەر کەسەیان ماڵی خۆی بۆ خۆی، وە ئەگەر یەکێکیان پێش ئەویتر کەوت، ئەوە ماڵەکەی خۆیو هاوڕێیەکەی هەردووکی بۆ خۆیەتی.

* * *

﴿(كِتابُ الأَيْمان) ئەم پەرتووکە باسی سوێندخواردن ئەکا﴾

﴿(وَالنُّذُورِ) وە باسی نەزرکردن ئەکا﴾

(لاَ يَنْعَقِدُالْيَمِينُ) سوێندخواردن دانامەزرێ، واتە: هیچ سوێندێك لە شەرعدا بە سوێند داناندرێ (إِلاَّ بِاللهِ تَعَالَى) تەنها ئەو سوێندە نەبێ کە بە زاتی خوای گەورە بێ، وەك بڵێ: (والله) ئەم کارە ئەکەم. (أَوْ بِإِسْمٍ مِنْ أَسْمائِهِ) یان سوێندەکە بە ناوێکیتر بێ لە ناوەکانی خوای گەورە، وەك بڵێ: بە (ربِّ العالمين)، یان (بەو کەسەی گیانیمنی بە دەستە) ئەم کارە ناکەم. (أَوْ صِفَةٍ مِنْ صِفاتِ ذاتِهِ) یان سوێندەکە بە سیفەتێکی خوای گەورە بێ، وەك بڵێ: (بە گەورەییخوا، یان بە قورئان ئەم کارە ئەکەم).

وَمَنْ حَلَفَ بِصَدَقَةِ مالِه فَهُوَ مُخَيَّرٌ بَيْنَ الصَّدَقَةِ وَكَفَّارَةِ الْيَمِينِ، وَلاَ شَيْءَ فِي لَغْوِالْيَمِينِ، وَمَنْ حَلَفَ أَنْ لايَفْعَلَ شَيْئاً فَأَمَرَ غَيْرَهُ فَفَعَلَهُ لَمْ يَحْنَثْ،

کەوابوو: سوێندخواردن بە پێغەمبەرﷺو بە مزگەوتو بە سەری باوکو بە قەبری فلان، دانامەزرێو ناپەسندە، بەلام بە فەرموودەی ئیمامی(شافعی) دروست نیەو حەرامە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَلاَ إِنَّ اللهَ يَنْهاكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبائِكُمْ، فَمَنْ كانَ حالِفاً فَلْيَحْلِفْ بِاللهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئاگادار بن خوا قەدەغەی کردوە: سوێند بە سەری باوکتان بخۆن، هەر کەسێك بیەوێ سوێند بخوا، تەنها با بە خوا سوێند بخوا.

(وَمَنْ حَلَفَ بِصَدَقَةِ مالِهِ) هەر کەسێك سوێند بخوا بە کردنە خێری مالی خۆی، یان بە خواپەرستی‌یەکی‌تر، وەك بە شێوەی توڕەیی‌و ڕقەکاری بلێ: ئەگەر ئەم کارە بکەم لە سەرم بێ بۆ خوا ئەم بزنە بکەمە خێر. یان بلێ: ئەگەر جارێکی‌تر هاتمە لات ڕۆژووەکم لە سەر بێ (فَهُوَ) ئەو سوێندخۆرە (مُخَيَّرٌ) سەرپشکە (بَيْنَ الصَّدَقَةِ) لە نێوان خێرکردنەکە، یان خواپەرستی‌یەکە (وكَفَّارَةِ الْيَمِينِ) وە لە نێوان کەففارەتی‌سوێند، واتە: یان با بزنەکە بکاتە خێر، یان کەففارەتی‌سوێند بدا ﴿عَنْ عقبةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: كَفَّارَةُ النَّذْرِ كَفَّارَةُ يَمِينٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کەففارەتی‌نەزر وەکو کەففارەتی سوێندە.

(وَلاَ شَيْءَ) هیچ گوناهو هیچ کەففارەت ناکەوێتە سەر سوێندخۆرەکە (فِي لَغْوِالْيَمِينِ) لە سوێندخواردنی سەر زمان، واتە: سوێندەکە لە دلەوە نەبێ، وەك لە کاتی دەمەچەقە، یان توڕەیی بلێ: (بەرێ واللہ)، یان بلێ: (نا واللہ). خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الأَيْمَانَ﴾ خوای گەورە لێتان ناگرێ بەو جۆرە سوێندانەی بە سەر زوبانتاندا دێ، بەلام بەو سوێندە لێتان ئەگرێ کە بە ئاگاداری‌دل ئەیخۆن.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك بلێ: ئەگەر ئەو کارە بکەم ببمە جولەکە، یان ببمە فەلە. یان بلێ: بە بێ‌ئیمانی بمرم ئەو کارە ناکەم. یان بلێ: زینام لەگەل دایکی خۆم کردبێ ئەو کارەم نەکردوە. ئەو جۆرە قسانە نابنە سوێندو کەففارەتی تێدا نیە، ئینجا ئەگەر مەبەستی پاکانەی خۆی بێ: کە ئەو کارە ئەکا، یان نەیکردوە، ئەوە پێ کافر نابێ، بەلام گوناهی ئەکاتێ، کەوابوو: با بلێ: (أَسْتَغْفِرُ الله). وە ئەگەر مەبەستی ڕازی‌بوون بێ بەو شتانە، ئەوە یەکسەر کافر ئەبێو ئەبی موسولمان ببێتەوە.

(وَمَنْ حَلَفَ) هەر کەسێك سوێندی خوارد (أَنْ لاَ يَفْعَلَ شَيْئاً) کارێك نەکا، واتە: گوتی (واللہ) ئەم خانووەت پێ‌نافرۆشم، یان دەرست پێ‌نالێم. (فَأَمَرَ غَيْرَهُ) جا فەرمانی بە کەسێکی‌تر کرد کارەکە بکا (فَفَعَلَهُ) ئەویش کارەکەی لەجیاتی وی کرد (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێ‌ناکەوێو

وَمَــنْ حَلَــفَ عَلَــى فِعْــلِ أَمْــرَيْنِ فَفَعَــلَ أَحَــدَهُما لَــمْ يَحْنَــثْ.
وَكَفَّارَةُ الْيَمِينِ هُوَ مُخَيَّرٌ فيها بَيْنَ ثَلاثَةِ أَشياءَ: عِتْقِ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَــةٍ، أَوْ إِطْعَــامِ عَشَــرَةِ مَساكِينَ كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ، أَوْ كِسْوَتِهِمْ ثَوْباً ثَوْباً، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ.

کەففارەتی ناکەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر لە سوێندخواردنەکەدا مەبەستی ئەوە بێ: کە نە بەخۆیو نە کەسێکی‌تر ئەو کارە نەکا، ئەوە سوێندی لێئەکەوێ.

(وَمَنْ حَلَفَ) وە هەر کەسێك سوێند بخوا (عَلَى فِعْلِ أَمْرَيْنِ) لـە سـەر نـەکردنی دوو کـار بـە یەکەوە، وەك بڵێ: (والله) ئەم هەردوو کەوایـەت پێ‌نافرۆشم. (فَفَعَلَ أَحَدَهُما) ئـەویش تـەنها یەکێکی کـرد، واتـە: یـەك کـەوای پێ‌فرۆشـت (لَمْ يَحْنَثْ) سـوێندی لێ‌ناکەوێ، بـەڵام ئەگـەر مەبەستی ئەوە بێ هەر هیچیانی نەکا: نە بە تەنهاو نە بە یەکەوە، ئەوە سوێندی لێئەکەوێ.

﴿(كَفَّارَة)ی سـوێند﴾

(وكَفَّـارَةُ الـيَمِينِ) کـەففارەتی سـوێند-کـە خـوا داینـاوە بـدرێ- ئەگـەر سـوێندخۆرەکە پەشیمان بـۆوە، واتـە: سـوێندخۆرەکە سـوێندی لێکـەوت (هُوَ مُخَيَّرٌ) ئـەو سـوێندخۆرە سەرپشکە (فيها) لەو کەففارەتدانەدا (بَيْنَ ثَلاثَةِ أشْياءَ) لە نێوان کردنی سێ شت:

(عِتْقِ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) یەکەم: یان ئازادکردنی کۆیلەکی موسوڵمان. (أَوْ إِطْعامِ عَشَرَةِ مَساكِينَ) دووەم: یان خواردن بداتە دە گەداو هـەژاران (كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ) هـەر هـەژارێك یـەك مستە دانەوێڵەی بدرێتێ-هەر مستێك (٦٠٥) گرامە-ئەبی دانەکەش دەنکی ساغ بێ، واتـە: نابێ ئەو دانە کرابێتە چێشتو ئینجا بیاندرێتێ. (أَوْ كِسْوَتِهِمْ) سێیەم: یـان بـەرگ بـۆ ئـەو دە هەژارانە بکا (ثَوْباً ثَوْباً) هەر هەژارێکی یەك جلی بداتێ، جا کراسێك بێ، یـان دەرپێ‌یـەك بێ، یان ژێرکراسێك بێ، بەڵام گۆرەوی‌و پێڵاو دروست نینە.

(فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئەگەر هیچی لەو سێیانە دەسـت نەکـەوت (فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيامٍ) واجبـە: سێ ڕۆژان بە نیەتی‌کەففارەتی‌سوێند بەڕۆژوو بێ، هەروەك خـوای گـەورە فەرموویـەتی:

﴿فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيــرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ﴾ ڕاڤەی دیارە.

﴿ئاگاداری﴾: لە لای ئیمامی(حنفي) دروستە: نرخی‌دانەوێڵەکە، یان نرخی‌جلەکان بدرێتە دە هەژارەکان، بەڵام ئاگاداربـە: کەففارەتی‌سـوێند لـە لای ئیمـامی(حنفـي) نزیکـەی دوو کیلۆیە بۆ هەر هەژارێك.

﴿پاشکۆ﴾: سوێندی منداڵو شێتو زۆرلێکراو دانامەزرێ، وە هەر کەسێك لە بیری چـوبێ: کـە سوێندی خواردوەو ئیشەکەی کرد، یان نەیئەزانی سوێندی لە سـەر ئـەو شـتە خـواردوە، یـان ئەیزانی بەڵام بە زۆرلێکردن ئیشەکەیان پێکرد، لەو سێیانەدا لە هیچیان سـوێندی لێناکـەوێو کەففارەتی ناکەوێتە سەر، کەوابوو: سوێندەکەی هەر بەردەوامەو لە سەری لاناچێ.

(فَصْلٌ) وَالنَّذْرُ يَلْزَمُ في الْمُجازاة عَلَى مُباحٍ وَطاعَة كَقَوْله: إنْ شَفَى اللهُ مَريضى فَلِلّه عَلَيَّ أنْ أُصَلّيَ، أوْ أَصُومَ، أَوْ أَتَصَدَّقَ. وَيَلْزَمُهُ مِنْ ذَلِكَ مايَقَعُ عَلَيْه الإِسْمُ، وَلاَ نَذْرَ في مَعْصيَة كَقَوْله: إنْ قَتَلْتُ فُلاَناً فللّه عَلَيَّ كَذا.

﴿ فَصْلٌ: له باسى نه‌زركردن ﴾

واته: واجبكردنى خوا په‌رستيه‌ك كه له سه‌رى واجب نيه. ئينجا بزانه: نه‌زر دوو جۆره:

يه‌كه‌م: (نذرُ اللّجاج) واته: نه‌زرى رقه‌كارىو توڕه‌يى، وه‌ك بلێ: ئه‌گه‌ر گفتوگۆت له‌گه‌لْ بكه‌م له سه‌رم نه‌زربێ به‌ڕۆژوو ببم. جا ئه‌بى: يان ڕۆژووه‌كه بگرێ، يان كه‌ففاره‌تى سوێنديك بدا، هه‌روه‌ك له په‌رتووكى سوێندا باسمان كرد.

جا ئه‌مه‌ش بزانه: ئه‌و جۆره نه‌زره مه‌كروهه، چونكه وه‌كو سوێند وايه ﴿عَنْ ابْنِ عُمَر رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ النَّذْرِ، وَقَالَ: إنَّهُ لاَيَأتِي بِخَيْرٍ وَإنَّما يُسْتَخْرَجُ بِهِ مِنَ الْبَخِيلِ﴾ رواه الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووى: نه‌زر مه‌كه‌ن، چونكه نه‌زر هيچ چاكه‌تان بۆ نامێنێ، ته‌نها مالْ له ده‌ستى ڕه‌زيل ده‌رئه‌هێنێ.

دووه‌م: (نَذْرُالتَّبَرُّرْ) واته: نه‌زرى چاكه‌كردن، ئه‌م به‌شه‌يان خێره، خواى گه‌وره فه‌رموويه‌تى: ﴿وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ﴾ با نه‌زركراوى خۆيان جێبه‌جێ بكه‌ن.

(وَالنَّذْرُ) نه‌زركردنى چاكه (يَلْزَمُ) واجب ئه‌بى له سه‌ر نه‌زركه‌ره‌كه (فِى الْمُجازاةِ) له پاداشتى بوونى شتێكى باش، يان لاچوونى شتێكى خراپ (عَلَى مُباحٍ) به‌و مه‌رجه‌ى نه‌زركردنه‌كه حه‌لاَلْ بێو (وَطاعَةٍ) نه‌زركراوه‌كه‌ش خواپه‌رستى بێ، واته: ئينجا له سه‌رى واجب ئه‌بێ (كَقَوْلِهِ) وه‌ك بلێ: (إنْ شَفَى اللهُ مَرِيضِى) ئه‌گه‌ر خوا نه‌خۆشه‌كه‌م چاك بكاته‌وه، يان بلێ: ئه‌گه‌ر خوا كوڕيكى پێبه‌خشيم (فَلِلّهِ عَلَيَّ أنْ أُصَلّيَ أوْ أصُومَ) له سه‌رم نه‌زربێ بۆ خوا به‌ڕۆژوو ببم، يان له سه‌رم واجب بێ نوێژێك بۆ خوا بكه‌م (أوْ أتَصَدَّقَ) يان بلێ: خێرێكم له سه‌ربێ بيكه‌م (وَيَلْزَمُهُ) ئه‌گه‌ر مرازه‌كه‌ى هاته‌جێ، له سه‌رى واجب ئه‌بێ (مِنْ ذَلِكَ) له‌و شتانه‌ى له سه‌ره خۆى نه‌زر كردوه (مايَقَعُ عَلَيْهِ الإسْمُ) ئه‌ندازه‌يه‌كى وه‌ها: كه ناوى شته‌كه‌ى لێبێ، واته: به لاى كه‌مى ئه‌بى دوو ڕه‌كعه‌ت نوێژ بكا، يان ڕۆژێك به‌ڕۆژوو بێ، وه شتێكى كه‌ميش بكاته خێر.

﴿ئاگادارى﴾: ئه‌گه‌ر –له‌گه‌لْ نه‌زركردنه‌كه– ئه‌ندازه‌يه‌كى ديارى كردبو، وه‌ك بلێ: له سه‌رم بێ ئه‌م مه‌ڕه، يان ده دينار بكه‌مه خێر، يان مانگێك به‌ڕۆژوو ببم. ئه‌وه به گوێره‌ى گوتنى خۆى له سه‌رى واجب ئه‌بێ.

(وَلاَ نَذْرَ فِي مَعْصِيَةٍ) نه‌زر دروست نيه له‌و شتانه‌ى كه گوناهن (كَقَوْلِهِ) وه‌ك به ناحه‌ق بلێ: (إنْ قَتَلْتُ فلاناً) ئه‌گه‌ر فلاَنكه‌سم كوشت (فَلِلّهِ عَلَيَّ كَذا) له سه‌رم بێ ئه‌م شته بكه‌م، يان بلێ: له سه‌رم نه‌زر بێ فلاَنكه‌س بكوژم، يان زينا بكه‌م ﴿عَنْ عِمْرانَ بنِ حُصَيْنٍ رضي الله عنه:

وَلاَ يَلْزَمُ النَّذْرُ عَلَى تَرْكِ مُباحٍ كَقَوْلِه: لاَ آكُلُ لَحْماً، وَلاَ أَشْرَبُ لَبَناً، وَما أَشْبَهَ ذَلِكَ.

قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ وَفاءَ لِنَذْرٍ فِي مَعْصِيَةٍ وَلاَ فِيما لاَيَمْلِكُ الْعَبْدُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: جێبەجێكردنی نەزری گوناه دروست نیەو نەزركردنی شتێك كە هی خۆی نەبێ دروست نیە.

﴿ئاگاداری﴾: نەزری چاكە دانەمەزرێو واجب ئەبێ، هەرچەند بە شتێكی‌تریشی نەبەستبێ، وەك یەكسەر بڵێ: لە سەرم نەزربێ بەڕۆژوو ببم، یان بڵێ: لە سەرم نەزر بێ قوربانی بكەم.

(وَلاَ يَلْزَمُ النَّذْرُ) نەزر دانامەزرێ (عَلَى تَرْكِ مُباحٍ) لە سەر كردنو نەكردنی شتی حەڵاڵ: كە پەیوەندی بە خواپەرستیەوە نەبێ (كَقَوْلِهِ) وەك بڵێ: (لاَ آكُلُ لَحْماً) لە سەرم نەزربێ گۆشت ناخۆمو (وَلاَ أَشْرَبُ لَبَناً) شیر ناخۆمەوە (وَما أَشْبَهَ ذَلِكَ) وە هەرچی لەو شێوەیە بێ، وەك بڵێ: لە سەرم نەزربێ ئەخەوم، یان ئەم ترێیە ئەخۆم ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى رَجُلاًقائماً فِي الشَّمْسِ، فَقالُوا: إِنَّهُ نَذَرَ أَنْ يَقُومَ وَلاَ يَقْعُدَ وَلاَ يَسْتَظِلَّ وَلاَ يَتَكَلَّمَ وَيَصُومَ، فَقالَ: مُرْهُ فَلْيَتَكَلَّمْ وَلْيَسْتَظِلَّ وَلْيَقْعُدْ وَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ پیاوێكی بینی لە بەر ڕۆژ بە پێوە ڕاوەستاوە، گوتیان: ئەمە نەزری كردوە: كە بەڕۆژوو بێو دانەنیشێو نەچێتە بەر سێبەرو گفتوگۆ نەكا، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: با دابنیشێو بچێتە بەر سێبەرو گفتوگۆ بكاو ڕۆژووەكەشی تەواو بكا.

﴿پاشكۆ﴾: نەزركردنی‌ماڵی بۆ كەسێكی دیاركراو دروستە بەو مەرجەی گوناهكاری نەبێ، وەك بڵێ: ئەم خانووەم نەزری فلانكەس كرد، یان بڵێ: نەزری ئەم مزگەوتە بێ. كەوابوو: خانووەكە ئەبێتە ملكی نەزربۆكراوەكەو پەشیمانبوونەوەش دروست نیە، بەڵام نەزركردنی (عبادة)، واتە: پەرستن–جگە لە خوا–بۆ هیچ كەسێكی‌تر دروست نیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر نەزركەرەكە مرد، واجبە: پێش بەشكردنی میرات ئەو نەزرەی بۆ جێبەجێ بكرێ، هەروەها ئەگەر نەزرەكە تەنها خواپەرستی بوو، میراتگرەكان بۆی جێبەجێ ئەكەن ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: اسْتَفْتَى سَعْدُ بْنُ عُبادَةَ النَّبِيَّ ﷺ: فِي نَذْرٍ كانَ عَلَىأُمِّهِ تُوُفِّيَتْ قَبْلَ أَنْ تَقْضِيَهُ؟ فَقالَ: اقْضِهِ عَنْها﴾ رواه‌الشيخان، (سَعْد) پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ كرد: دەربارەی دایكی كە نەزری لە سەر بووەو مردوە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تۆ بۆی بكە.

ئینجا بزانە: هەر خێر كردنێك–كە نەزری كردبێ– دروست نیە بیداتە دەوڵەمەندان، جیاوازی نەزری زیندووانو مردووان نیە، هەروەها دروست نیە: نە بەخۆیو نە ئەو كەسانەی ئەركی بەخێوكردنیانی لە سەر ئەوە، لەم نەزركراوە بخۆن.

* * *

(كتابُ الأَقْضيَة والشَّهادات)

وَلا يَجُوزُ أنْ يَلِيَ الْقضاءَ إلاَّ مَنْ اسْتَكْمَلَتْ فيه خَمْسَ عَشَرَةَ خَصْلَةً: اَلإسْلاَمُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورَةُ، وَالْعَدالَةُ، وَمَعْرِفَةُ أَحْكامِ الْكتابِ وَالسُّنَّة،

﴿(كتابُ الأَقْضيَةِ) ئەم پەڕتووکە باسی بڕاندنەوەی کێشەی نێوان خەڵك ئەکا﴾

﴿(وَالشَّهاداتِ) وە باسی شایەدیدان ئەکا﴾

(قازی) ئەو کەسەیە: کێشەی نێوان دوو کەس، یان زیاتر ئەبڕێنێتەوەو بڕیار دەرئەکا بە گوێرەی شەریعەتی ئیسلام. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَاأَنزَلَ اللَّهُ﴾ داد لە نێوان خەڵکدا بکەو بڕیار بدە بەگوێرەی ئەو یاسایەی خوا ناردویەتی. واتە: (قورئان)و (حەدیس).

ئینجا بزانە: هەبوونی (قازی) (فَرْضُ الْكِفايَة)یە، وە ئەبی (قازی) دەستەڵاتێکی وەهای بدرێتێ کە بتوانێ ماف بۆ خاوەن ماف وەربگرێو تاوانبار سزا بدا، کەوابوو: ئەگەر شوێنێك (قازی)ی لێنەبو، واجبە: دانیشتووانی ئەو شوێنە بۆ خۆیان پیاوێکی زاناو دادپەروەر بکەنە (قازی)و بڕیارەکانی جێبەجێ بکەن ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: كَيْفَ تُقَدَّسُ أُمَّـةٌ لاَ يُؤْخَذُ مِنْ شَدِيدِهِمْ لِضَعِيفِهِمْ﴾ رواەابن حبان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: چۆن پاك ئەبێتەوە گەلێکی وەها: کە مافی بێهێزەکەیان لە بەهێزەکەیان وەرنەگیرێ.

(وَلا يَجُوزُ) دروست نیە: (أَنْ يَلِيَ الْقَضاءَ) ببێتە (قازی) (إِلاَّ مَنْ اسْتَكْمَلَتْ فِيهِ) تەنها ئەو کەسە نەبێ کە تێیدا کۆ ببێتەوە (خَمْسَ عَشَرَةَ خَصْلَةً) پانزە سیفەت:

یەکەم: (اَلأسلامُ) موسوڵمان بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً﴾ خوای گەورە هیچ ڕێگایەکی نەداوە کافرەکان فەرمان بە سەر موسوڵماناندا بکەن. بەڵام ئیمامی (حنفی) فەرموویەتی: دروستە کافر بکرێتە (قازی) بۆ کافرەکان.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلوغی بوبێو منداڵ نەبێ. سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. پێنجەم: (وَالذُّكُورَةُ) پیاو بێ ئافرەت نەبێ. ﴿عَنْ أَبِي بكرةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمْ امْرَأَةً﴾ رواەالبخاری، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو گەلە بەختەوەر نابێ: کە کاروباریان بدەنە دەست ئافرەت.

شەشەم: (وَالْعَدالَةُ) دادپەروەر بێ، کەوابوو: دروست نیە (فاسق) ببێتە (قازی)، چونکە گومان لێکراوە. حەفتەم: (وَمَعْرِفَةُ أَحْكامِ الْكِتابِ) لە بڕیارەکانی قورئانی پیرۆز شارەزا بێ. (وَالسُّنَّةِ) وە لە بڕیارەکانی حەدیسی پێغەمبەر ﷺ شارەزا بی، واتە: بزانێ کامە ئایەتو کامە حەدیس بڕیارەکانی گشتییەو کامەیان تایبەتییە، کامەیان بێکار بووەو کامەیان بەکارە، ئایا کامە حەدیس بەهێزەو کامەیان بێهێزە.

وَمَعْرِفَةُ الإِجْماعِ، ومَعْرِفَةُ الإِخْتِلافِ، وَمَعْرِفَةُ طُرُقِ الإِجْتِهادِ، وَمَعْرِفَةُ طَرَفٍ مِنْ لِسانِ الْعَرَبِ، وَمَعْرِفَةُ تَفْسِيرِ كِتابِ اللهِ تَعالى، وَأَنْ يَكُونَ سَمِيعاً، وَأَنْ يَكُونَ بَصِيراً، وَأَنْ يَكُونَ كاتِباً، وَأَنْ يَكُونَ مُسْتَيْقِظاً. وَيُسْتَحَبُّ أَنْ يَجْلِسَ فِي وَسَطِ الْبَلَدِ فِي مَوْضِعٍ بارِزٍ لِلنَّاسِ،

هەشتەم: (وَمَعْرِفَةُ الإِجْماعِ) بزانێ: زانایانی ئیسلام لە سەر کامە بڕیار یەکدەنگەن و (وَمَعْرِفَةُ الإِخْتِلافِ) هەروەها لە کامە بڕیاردا جیاوازن. **نۆیەم:** (وَمَعْرِفَةُ طُرُقِ الإِجْتِهادِ) ڕێگەی (إجْتِهاد)، واتە: ڕێگای وەرگرتنی بڕیارەکانی خواو پێغەمبەرﷺ لە قورئان‌و حەدیس بزانێ، ئەو ڕێگایە بە زانینی (أصول الفقه) ئەدۆزرێتەوە. **دەیەم:** (وَمَعْرِفَةُ طَرَفٍ مِنْ لِسانِ الْعَرَبِ) بەگوێرەی پێویست ڕێزمانیعەرەبی بزانێ: وەك (نَحو، صَرْف، بَلاغة)، وە ئەبی واتەی عەرەبیش تێبگا.

یانزەم: (وَمَعْرِفَةُ تَفْسِيرِكِتابِ اللهِ تَعالَى) مانای قورئانی پیرۆز بزانێ بەگوێرەی پێویست. **دوانزەم:** (وَأَنْ يَكُونَ سَمِيعاً) بیسەر بێ‌و کەڕ نەبێ. **سێزەم:** (وَأَنْ يَكُونَ بَصِيراً) بینەر بێ‌و کوێر نەبێ. **چواردەم:** (وَأَنْ يَكُونَ كاتِباً) نووسەر بێ، واتە: بزانێ بنووسێ. **پانزەم:** (وَأَنْ يَكُونَ مُسْتَيْقِظاً) هەشیارو چاپوك بێ، نەوەك فێڵی لێبکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر (قازی) ئەو مەرجانەی لێهاتنە جێ، با بە (إجتهاد)ی خۆی بڕیارەکانی شەرعی لە قورئان‌و حەدیس وەربگرێ‌و داد لە نێوان خەڵکدا بکا، بەڵام هەر کەسێك نەگەیشتبوە پلەی (اجتهاد)—جا (قازی) بێ، یان کەسێکیتر—واجبە: بەگوێرەی یەکێك لەم چوار (مَذْهَب)ە ڕەفتار بکا: (حنفي، مالكي، شافعي، حنبلي)؟ چونکە زانایانی ئەو چوار مەزهەبە بە پوختی بڕیارەکانی شەرعیان لە قورئان‌و حەدیس هەڵێنجاوەو لە ناو کتێبەکانی خۆیاندا تۆماریان کردوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾ ئێوە پرسیار لە زانایانی قورئان بکەن، ئەگەر نازانن.

کەوابوو: دروست نیە هەر کەسێك قورئانی خوێندو چەند حەدیسێك شارەزا بوو، بچێتە مەیدانی (فتوا)و بڕیارێکی شەرعی دەر بکا، تا لە یەکێك لەو چوار مەزهەبە زانست وەرنەگرێ.

جا بزانە:—جگە لەو چوارانە—مەزهەبیتریش هەنە، بەڵام زانایانی ئیسلام بە تێکڕایی هەر لەو چوار مەزهەبانە دڵنیاییان دەربڕیوە، چونکە جێگای باوەڕن‌و، بۆ ئەوەی پەرتەوازەیی ڕوونەدا، ئەوەش بە کارێکی باش دا ئەنرێ، چونکە (عبدالله بن مسعود)ﷺ فەرموویەتی: ﴿مارَآهُ الْمُؤْمِنُونَ حَسَناً فَهُوَ عِنْدَاللهِ حَسَنٌ﴾ رواه‌الإمام مالك، هەر شتێك زانایانی ئایینی ئیسلام بە باشی بزانن، لە لای خودا بە باش دائەنرێ.

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (أَنْ يَجْلِسَ فِي وَسَطِ الْبَلَدِ) (قازی) لە ناوەندی شار دابنیشێ (فِي مَوْضِعٍ) لە شوێنێکیوەها (بارِزٍ لِلنَّاسِ) کە دیار بێ‌و گشت کەس پێی بزانێ

وَلا حاجبَ لَهُ، وَلايَقعُدُ للقضاء في المَسْجد، وَيُسَوِّى بَيْنَ الْخصْمَيْنِ في ثَلاثَة أشـياءَ: في الْمَجْلسِ وَاللَّفْظ وَاللَّحظ. وَلَايَجُوزُ أَنْ يَقْبَلَ الْهَديَّةَ منْ أهْلِ عَمَلِـه، وَيَجْتَنِـبُ الْقضاءَ في عَشَرَة مَواضعَ: عنْدَ الْغَضَب، وَالْجوع، وَالْعَطَش، وَشدَّة الشَّهْوَة، وَالْحُزْن، وَالْفَرَحِ الْمُفرِط، وَعنْدَ الْمَرَضِ، وَمُدافَعَة الأَخْبَثَيْن، وَعنْدَ النُّعاسِ،

(وَلا حاجِبَ لَهُ) نابێ (قازى) دەرگەوانێکى وا دابنێ: کە خەڵکى قەدەغە بکا لە هاتوچۆکردنى لاى قازى ﴿عَنْ مُعاذ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ وُلِّيَ منْ أُمُورِالْمُسْلمينَ شَيْئاً فَاحْتَجَـبَ عَـنْ أُولِي الضَّعْفِ وَالْحاجَة احْتَجَبَ اللهُ تَعالَى عَنْهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ﴾ رواه الإمام أحمد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: هەر کەسێك کارێکى موسوڵمانانى کەوتە دەست، ئەویش خۆى ئەشاردەوە لە بێهێزو خاوەن مافان، خواى گەورە لە ڕۆژى قیامەت خۆى لێئەشارێتەوە.

بەلام دانانى پاسەوانو دەرگەوانێکى وەها: کە خەڵکى ڕێك بخەنو بانگیان بکەن، سوننەتە.

(وَلا يَقْعُدُ للْقَضاءِ فِي الْمَسْجِدِ) نابێ (قازى) بۆ دادکردن لە ناو مزگەوت دابنیشێ (وَيُسَوِّى بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ) ئەبێ (قازى) یەکسانى بکا لە نێوان دواکارو دوا لێکراودا (فِى ثَلاثَةِ أَشْياءَ) لە سێ شتدا: (فِي الْمَجْلِسِ) یەکەم: لە دانیشگادا، واتە: هەردووکیان وەك یەك دابنیشێنێ، نەك یەك دابنیشێو ئەویتر بە پێوەبێ، یان یەکێك لە تەنیشت خۆى بۆ ئەویتر لە سەر زەوى. (وَاللَّفْظِ) دووەم: لە گفتوگۆدا، واتە: گوێ لە هەردووکیان بگرێ وەکو یەك. (وَاللَّحْظِ) سێیەم: وەکو یەك تەماشایان بکا. هەروەها ئەبێ بە یەکەوە بچنە ژوورەوەو، سەلام لە هەردووکیان وەربگرێتەوەو توڕەیىو ڕووخۆشى لەگەڵ هەردووکیان بە یەك ئەندازە بێ.

(وَلا يَجُوزُ) دروست نیە، واتە: حەرامە: (أَنْ يَقْبَلَ الْهَدِيَّةَ) (قازى) دیارى وەربگرێ (مِنْ أَهْلِ عَمَلِهِ) لەو کەسانەى کاریان پێى هەیە، جا دیاریەکە بۆ ئەوە بێ: کە بڕیار بە ناهەق بدا، یان بڕیار بە هەق نەدا، یان بۆ ئەوە نەبێ، بەلام پێش ببێتە (قازى) دیاریى بۆ نەئەهێنا ﴿عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ: لَعَـنَ النَّبِـيُّ ﷺ الرَّاشِـيَ وَالْمُرْتَشِـيَ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ لەعنەتى لە بەرتیلخۆرو لە بەرتیلدەر کردوە. جا ئاگاداربە: میوانداریو کار بۆ کردن وەك بەرتیل حەرامە.

(وَيَجْتَنِبُ الْقَضاءَ) ئەبێ (قازى) خۆى بپارێزێ لە بڕیار دەرکردن (فِى عَشَرَةِ مَواضِعَ) لە دە کاتدا: (عِنْدَ الْغَضَبِ) لە کاتى توڕەیى (وَالْجُوعِ) لە کاتى برسیەتى (وَالْعَطَشِ) لە کاتى تینوەتى (وَشِدَّةِ الشَّهْوَةِ) لە کاتى دەمار هەڵسان بۆ جیماعکردن (وَالْحُزْنِ) لە کاتى دڵتەنگى (وَالْفَرَحِ الْمُفْرِطِ) وە لە کاتى دڵخۆشى لە ئەندازە بەدەر (وَعِنْدَ الْمَرَضِ) لە کاتى نەخۆشى (وَمُدافَعَةِ الأَخْبَثَيْنِ) لە کاتى ڕاگرتنى میزو پیسایى (وَعِنْدَ النُّعاسِ) لە کاتى بۆرژان

وَشدَّة الْحرِّ وَالْبرْد. وَلاَيَسْأَلُ الْمُدَّعَيعَلَيْه إلاَّ بَعْدَ كَمال الدَّعْوَى، وَلاَيُحلّفُهُ إلاَّ بَعْدَ سُؤَالَ الْمَدَّعي، وَلاَيُلقّنُ خصْماً حُجَّةً، وَلاَيُفهمهُ كَلاَماً، وَلاَيَتَعَنَّتُ بِالشّهَداء، وَلاَيَقْبَلُ الشّهادَةَ إلاَّ ممَّنْ ثَبَتَتْ عَدالَتُهُ، وَلاَ تُقبَلُ شَهادَةُ عَدُوٍّ عَلَيعَدُوِّه،

(وَشِدَّةِ الْحَرِّ وَالْبَرْدِ) لە کاتی گەرماو سەرمای بەهێز. هەروەها لە کاتی ماندووبوونو لە کاتی ترسان. واتە: لەو هەموو کاتەنەدا هیچ بڕیارێك نەدا.

﴿ چۆنیەتی دادکردن ﴾

(وَلاَ يَسْأَلُ الْمُدَّعَيعَلَيْـهِ) نابێ (قـازی) هـیچ پرسـیارێك لـە دلوالێکـراو بکـا (إلاَّ بَعْدَ كَمـالِ الدَّعْوَى) تا داواکار کۆتایی بە داوایەکەی دێنێ، ئینجا بە داوالێکراوەکە ئەڵێ: وەڵامی ئەم داواکارە بدەوە. جا ئەگەر داوالێکراو دانی بە مافی دلواکاردا هێنـا، ئـەوە مافەکـە ئاشـکرا ئەبێو ئەبی بیداتەوە، پەشیمانبوونەوەش سـودی نیـە ﴿عَنْ عَلِـيٍّكَـرَّمَ اللهُ وَجْهَـهُ: قَـالَ النَّبِيُّﷺ: إذا تَقاضَى إلَيْكَ رَجُلاَنِ فَلاَ تَقْضِ لِلأَوَّلِ حَتَّيتَسْمَعَ كَـلاَمَ الآخَـرِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووبە ئیمامی(علي): کاتـێ دوو کـەس دێنـە لات بـۆ دادکـردن، بڕیار بۆ یەکەمیان مەدە تا وەڵامی دووەمیش ئەبیسی.

جـا ئەگـەر داوالێکراوەکـە دانـی بـە مـافی داواکارەکـەدا نـەهێنا، (قـازی) بـۆی هەیـە بڵێتـە دلواکارەکە: ئایا شاهیدت هەیە؟ جا ئەگەر گوتی: شاهیدم هەیە بەڵام ئەمـەوێ سوێندم بـۆ بخوا، ئەوە دروستە، کەوابوو: (وَلاَ يُحَلِّفُهُ) نابێ (قـازی) دلوالێکراوەکـە سـوێند بـدا (إلاَّ بَعْدَ سُؤَالِ الْمَدَّعِي) تا دلواکارەکە پێی ئەڵێ: سوێندی بدە، ئینجا سوێندی ئـەدا، جا لەمـەودوا باسی بڕاندنەوەی کێشەی نێوان دلواکارو دلوالێکراو ئەکەین، إن شاءالله تعالى.

(وَلاَ يُلَقِّنُ خَصْماً حُجَّةً) دروست نیە (قازی) هیچ بەڵگەیەك نە بە دواکارو نـە بـە دوالێکـراو بڵـێ (وَلاَ يُفْهِمُـهُ كَلاَمـاً) وە دروسـت نیـە چـۆنیەتی گفتوگۆشـیان پـێ بڵـێ، بـەڵکو ئـەبی بێدەنگ بێ، جا ئەگەر لێیان تێنەگەیشت، لێیان دووبارە ئەکاتەوە.

﴿ باسی شایەدی ﴾

(وَلاَ يَتَعَنَّتُ بِالشُّهَداءِ) نابێ (قازی) دڵی شاهیدەکان بشکێنێ، وەك بڵێ: ئەوە بۆ شایەدی ئەدەی؟ یان بڵێ: تۆ ناترسی ئەو شاهیدیە ئەدەی؟.

(وَلاَ يَقْبَلُ الشَّهادَةَ) نابـێ (قـازی) شـاهیدی لـە هـەموو کەسـێك وەربگـرێ (إلاَّ مِمَّنْ ثَبَتَتْ عَدالَتُـهُ) تـەنها لـەو کەسـە نـەبێ: کـە دادپـەروەری لـە لای وی ئاشـکرا بـووە، هەروەك باسی ئەکەین.

(وَلاَ تُقْبَـلُ شَـهادَةُ عَـدُوٍّ عَلَـى عَـدُوِّهِ) شـاهیدی دوژمـن لـە دژی دوژمنیخـۆی وەرنـاگیرێ، مەبەست بە دوژمن ئەو کەسەیە: کە ڕقی لەویتر ببێتەوەو پێی خۆش بێ هەردەم تووشـی بەڵا ببێو پێی ناخۆش بێ سودی پێ بکا ﴿عَنْ اِبْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ: لاَ تُقْبَلُ

شَهادَةَ ذِيغِمرٍ عَلَى أخيه﴾ رواه‌ابودلود، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: شاهیدی خاوه‌ن ڕقو قین له‌دڵ له‌ دژی برای خۆی وه‌رناگیرێ.

به‌ڵام شاهیدی دوژمن له‌ سودی دوژمن وه‌رئه‌گیرێ، چونكه‌ هیچ گومانی لێناكرێ، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر دوژمنایه‌تی به‌ هۆی ئایین بێ: وه‌ك شاهیدی موسوڵمان له‌ دژی كافر، ئه‌مه‌ش هه‌ر وه‌رئه‌گیرێ.

(وَلاَ شَهادَةُ وَالِدٍ) هه‌روه‌ها شاهیدیی باوكو باپیره‌و دایكو داپیره‌ وه‌رناگیرێ (لوَلَدِهِ) بۆ كوڕو كیژو نه‌وه‌یه‌كانیان (وَلاَ وَلَدٍ) هه‌روه‌ها شاهیدیی كوڕو كیژو نه‌وه‌یه‌كان وه‌رناگیرێ (لوالِدِهِ) بۆ باوكو باپیره‌و دایكو داپیره‌، چونكه‌ گومانی سود پێگه‌یاندنیان لێئه‌كرێ، كه‌وابوو: شاهیدیی گشتیان له‌ دژی یه‌كتری وه‌رئه‌گیرێ:

﴿عَنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ: أَنَّهُ خاصَمَ يَهُودِيّاً فِي دِرْعٍ لَهُ فَأَتَى بِإبْنِه الْحَسَنِ وَبِمَوْلاَهُ قَنْبَرَ إِلَى الْقَاضِي شُرَيْحٍ لِيَشْهَدا لَهُ، فَرَدَّ الْقَاضِي شَهادَةَ الْحَسَنِ لأَجْلِ الْبُنُوَّة وَقَضَى بِالدِّرْعِ لِلْيَهُودِيِّ﴾ رواه ابونعیم، ئیمامی(علي)-خوا لێیرازی بێ-له‌ سه‌ر زرێیه‌ك له‌گه‌ڵ جوله‌كه‌یه‌ك بووه‌ كێشه‌یان، ئه‌ویش حه‌زره‌تی (حسن)ی كوڕی خۆی له‌گه‌ڵ (قنبر)ی خزمه‌تكاری بۆ شاهیدی هێنانه‌ دادگای(قازی) شوره‌یح، به‌ڵام (قازی) شاهیدیه‌كه‌ی حه‌زره‌تی(حسن)ی وه‌رنه‌گرت له‌ به‌ر بابو كوڕایه‌تیو، زرێیه‌كه‌ی دایه‌وه‌ ده‌ست جوله‌كه‌كه‌، ئینجا جوله‌كه‌كه‌ گوتی: (والله) ئیمامی(علی) ڕاست ئه‌كاو زرێیه‌كه‌ هی‌خۆیه‌تیو من بردومه‌، جا مادام ئێوه‌ ئه‌وها دادپه‌روه‌رن، وا من موسوڵمان بوم.

ئینجا بزانه‌: جگه‌ له‌ دایكو باوكو به‌ سه‌روه‌ترو، كوڕو كیژو به‌ره‌وخوارتر، شاهیدیی گشت خزمه‌كانی‌تر بۆ یه‌كتری وه‌رئه‌گیرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌بی شاهید داوای شاهیدیی لێبكرێ، ئینجا شاهیدی بدا، به‌ڵام ئه‌گه‌ر كه‌سێك مافێكی له‌ ده‌ست ئه‌چوو و نه‌یئه‌زانی كێ شاهیدیه‌تی؟ واجبه‌: ئاگاداری بكاته‌وه‌و بڵێ: من شاهیدی تۆم. بۆ ئه‌وه‌ی داوای شاهیدیدانی لێبكا، هه‌روه‌ها له‌و كارانه‌ی مافی خودان: وه‌كو نوێژو زه‌كاتو...هتد، یان مافێكی خودایان تێدایه‌: وه‌كو ته‌ڵاقو سزای تاوانه‌كان، واجبه‌ له‌ كاتی پێویست شاهید خۆی ئاشكرا بكاو شاهیدی بدا، بێ‌داوالێكردن.

ئینجا بزانه‌: دروسته‌ شاهید كرێی هاتوچۆو ئه‌ركی ڕێگه‌ له‌و كه‌سه‌ وه‌ربگرێ: كه‌ ئه‌چێ شاهیدیی بۆ بدا.

(وَلاَ يُقْبَلُ كِتابُ قاضٍ) نووسراوی هیچ (قازی)یه‌ك وه‌رناگیرێ (إِلَى قاضٍ آخَرَ) كه‌ بۆ (قازی)یه‌كی‌تر نووسیویه‌ (فِي الأَحْكامِ) ده‌رباره‌ی بڕیاره‌كان، واته‌: نابێ بڕیاره‌كانی

إلاّ بَعْدَ شَهادَة شاهِدَيْنِ يَشْهَدان بِما فيه.

(فَصْلٌ) وَيَفْتَقِرُ الْقاسِمُ إلىَ سَبْعَة شَرائطَ: اَلإسلامِ، والْبُلُوغِ، والْعَقْلِ، والْحُرِّيَّة، والذُكُوريَّة، وَالْعَدالة، وَالْحساب. فَإِنْ تَراضَى الشَّريكان بِمَنْ يَقْسِمُ بَيْنَهُما لَمْ يَفْتَقِرْ إلىَ ذَلكَ، وَإِنْ كانَ فِيالْقِسْمَة تَقْوِيمٌ لَمْ يَقْتَصِرْ فيه عَلَى أَقَلَّ منْ اثْنَيْنِ، وَإذا دَعا أَحَدُ الشَّرِيكَيْنِ شَرِيكَهُ إلَى قِسْمَة ما لاضَرَرَ فيه لَزِمَ الآخَرَ إجابَتُهُ.

جێبەجێ بکا (إلاّ بَعْدَ شَهادَةِ شاهِدَيْنِ) تا دوو شاهید ئامادە دەبن‌و (يَشْهَدانِ بِما فِيهِ) بۆ ئەوەی‌شاهیدی بدەن بەو بڕیارەی لە ناو ئەو نووسراوەدایە، وە ئەبێ ئەو دوو شاهیدەش لە لای (قازی)یەکەی‌ترەوە هاتبن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەشکردنی ماڵی هاوبەش ﴾

(وَيَفْتَقِرُالْقاسِمُ) ئەو کەسەی لە لای (قازی) داندراوە بۆ دابەشکردن، پێویستی هەیە (إلَى سَبْعَة شَرائِطَ) کەحەفت مەرجی لێ بێنەجێ: (اَلإسلامُ) ئیسلام بێ. (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. (وَالذُّكُورَةُ) پیاو بێ. (وَالْعَدالَةُ) داد پەروەر بێ. (وَالْحِسابُ) ژمارەزان بێ.

(فَإِنْ تَراضَى الشَّرِيكانِ) جا ئەگەر هەردوو هاوبەشەکان ڕازی بون (بِمَنْ يَقْسِمُ بَيْنَهُما) بە کەسێك کە شتەکەیان بۆ بەش بکا، واتە: نەیانویست بچنە لای (قازی)و لە دەرەوە بۆ خۆیان پێك هاتن (لَمْ يَفْتَقِرْ إلَىذَلِكَ) بەشکەرەکە پێویست بە گشت مەرجەکان ناکا، بەڵکو تەنها پێویستە: شێت نەبێ‌و منداڵ نەبێ، بەڵام ئەگەر یەکێك لە هاوبەشەکان یەتیم بوو، یان شێت بوو، ئەبێ بەشکەرەکە هەر حەفت مەرجەکانی لێبێنە جێ، هەرچەند نەشچنە لای (قازی).

(وَإِنْ كانَ فِيالْقِسْمَةِ تَقْوِيمٌ) ئەگەر لەو بەشکردنەدا شتێ وا هەبوو: کە نرخی بۆ دائەندرا، ئەو کاتە (لَمْ يَقْتَصِرْ فِيهِ عَلَى أَقَلَّ مِنْ إثْنَيْنِ) دروست نیە لە دوو بەشکەر کەمتر بەشی بکەن، چونکە نرخ دانان وەکو شاهیدی وایە، بەڵام ئەگەر هەر بەشکردن بوو—نرخ دانان نەبو—یەك کەس بەسە.

(وَإذا دَعا أحَدُالشَّرِيكَيْنِ شَرِيكَهُ) جا ئەگەر یەکێك لە هاوبەشەکان دلوای لە هاوبەشەکەی‌تر کرد (إلَى قِسْمَةِ مالاَضَرَرَ فِيهِ) کە ماڵە هاوبەشەکەی لەگەڵی بەش بکاو زیانیش لەو بەشکردنەدا نەبو، واتە: لە سود نەئەکەوت، وەك بڵێ: وەرە با ئەم زەویيە، یان ئەم گەنمە بەش بکەین (لَزِمَ الآخَرَ إجابَتُهُ) واجبە ئەوی‌تر وەڵامی بداتەوەو بڵێ: باشە.

جا بزانە: ئەو شتەی ناگونجێ بەش بکرێ: وەکو یەك ئۆتۆمۆبیل، یان یەك تفەنگ، یان یەك وولاغ، واجبە بۆ خۆیان بە نۆبەت سودی لێوەربگرن، یان بە کرێی بدەن‌و کرێيەکە بەش بکەن، یان ئەبێ بیفرۆشن.

(فَصْلٌ) وَإِذا كانَ مَعَ الْمُدَّعِي بَيِّنَةٌ سَمِعَها الْحاكِمُ وَحَكَمَ لَهُ بِها، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ بَيِّنَةٌ فَالقَوْلُ قَوْلُ الْمُدَّعَى عَلَيْه بِيَمينِه،

جا بۆ ئەوەی بزانین کام بەش بدرێتە کامەیان؟ پشکەیان بۆ ئەکەین، واتە: ناوی هاوبەشەکان ئەنووسینو ئەیخەینە ناو شتێك، جا یەکێکی بێلایەن ناوێك دەرئەهێنێ بۆ بەشی یەکەم، ناوێکیتریش دەرئەهێنێ بۆ بەشی دووەم، جا بەم جۆرە هەر کەسێك ناوی بۆ بەشێك دەرچوو، بەشەکەی ئەدرێتێ، ئینجا ئەبێ گشتیان بڵێن: بەم بەشکردنە ڕازی بوین.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر یەکێك لە میراتگرەکان بەشەمیراتێکی هاوبەشی لە کەسێك وەرگرتەوە، ئەوە گشت میراتگرەکانیتر لەگەڵی ئەبنە هاوبەش، واتە: بە تەنها نابێتە هی خۆی، بەڵام ئەگەر هاوبەشیەکە بە هۆی میرات نەبو، ئەوە هەر کەسەیان دەتوانێ بەشی خۆی تەنها بۆ خۆی وەریگرێتەوەو ئەوانیتر لەگەڵی نابنە هاوبەش.

جا بزانە: دروست نیە هیچ هاوبەشێك بەشەکەیخۆی -لە ماڵەهاوبەشەکە- ببا، تا بەش ئەکرێ، یان هاوبەشەکەیتر ئیزنی ئەدا، یان یاخی ئەبێ لە بەشکردن، بەو مەرجەش بەشەکان هاووێنەییەکتر بن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی داواکردنو، بڕاندنەوەی کێشەی داواکارو داوالێکراو ﴾

(پێناسە): داواکار ئەو کەسەیە: وا بێتە بەرچاو کە داوایەکەی ڕاست نیەو ئەگەر ئەو بێدەنگ بێ، وازی لێبهێندرێ. وە داوا لێکراو ئەو کەسەیە: وا بێتە بەرچاو کە وەڵامەکەی ڕاستە، بەڵام ئەگەر بێدەنگ بێ، وازی لێناهێندرێ. بۆ وێنە: ئەگەر ئازاد بڵێ: ئەوزاد تۆ دە دینار قەرزداری منی. ئەوە ئازاد بە داواکار دائەندرێ، چونکە داوایەکەی وا دێتە بەرچاو کە ڕاست نیەو ئەگەر ئەو واز بێنێ، وازی لێئەهێندرێ.

(وَإِذا كانَ مَعَ الْمُدَّعِي بَيِّنَةٌ) هەر کاتێك داواکارەکە شاهیدی هەبوو بۆ داواکراوەکەی (سَمِعَها الْحاكِمُ) واجبە (قازی) شاهیدیەکەیان گوێ بداتێ (وَحَكَمَ لَهُ) وە بڕیار بدا مافەکە هی داواکارەکەیە (بِها) بە هۆی ئەو شاهیدییە.

جا بزانە: جیاوازی نیە لە داواکردنی ماڵیدا: لە نێوان دوو شاهیدو لە نێوان یەك شاهیدی لەگەڵ سوێندی داواکار ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى بِيَمِينٍ وَشاهِدٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ بە هۆی یەك شاهیدو سوێندیداواکار بڕیاری دا مافەکە بدرێتە داواکار.

ئینجا بزانە: واجبە -لە دوای شاهیدیدانی شاهیدەکە- داواکارەکە لە سوێندەکەیدا بڵێ: شاهیدەکەم ڕاست ئەکاو ئەو شتە ماڵی منە.

(وَإِنْ لَمْ تَكُنْ بَيِّنَةٌ) جا ئەگەر داواکارەکە هیچ شاهیدی نەبو (فَالْقَوْلُ) ئەو قسەیەی وەرئەگیرێ (قَوْلُ الْمُدَّعَى عَلَيْه) قسەی داوالێکراوەکەیە (بِيَمِينِهِ) بە هۆی سوێندخواردنی: کە

دلواكارەكە ڕاست ناكاو هيچ مافى لە سەر نيە، واتە: بەگوێرەى وەڵامەكەى سوێند ئەخوا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ﴾ رواه البيهقي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: شاهيد لە سەر دلواكارەو سوێند لە سەر دلواليكراوە.

ئينجا بزانە: ئەو سوێندەى داواليكراوەكە ئەيخوا تەنها لەم دەمەدا كێشەكە ئەبڕێنێتەوە، ئەگەر بە درۆ بوو ماڵەكەى پێ حەڵاڵ نابێ، كەوابوو: ئەگەر-لە دواى سوێندخواردنەكە-دلواكارەكە شاهيدى هێنا، ماڵەكەى ئەبێتەوە هى خۆى.

(فَإِنْ نَكَلَ عَنِ الْيَمِينِ) جا ئەگەر داواليكراوەكە سوێندى نەخواردو گوتى: سوێند ناخۆم (رُدَّتْ) ئەو سوێندە ئەگەڕێندرێتەوە (عَلَى الْمُدَّعِي) بۆ سەر داواكارەكە، واتە: (قازى) پێى ئەڵێ: تۆ سوێند بخۆ كە ئەو شتە مافى تۆيە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَدَّ الْيَمِينَ عَلَى طَالِبِ الْحَقِّ﴾ رواه الدارقطني وصححه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ سوێندى گەڕاندەوە بۆ سەر داواكار.

كەوابوو: (فَيَحْلِفُ) داواكارەكە ئەو سوێندە گەڕاندراوەيە ئەخوا (فَيَسْتَحِقُّ) جا بەم سوێندە شتە داواكراوەكە ئەبێتە هى خۆى.

﴿ئاگادارى﴾ يەكەم: ئەو سوێندە گەڕاندراوەيە-كە داواكارەكە ئەيخوا- وەكو دانپێداهێنانى داواليكراوەكەيە، كەوابوو: ئەگەر داواكارەكە سوێندەگەڕاندراوەكەى خوارد، مافەكەى ئەدرێتێ‌و ئەگەر لەمەودوا داواليكراوەكە شاهيديش بێنێ بێ‌سودەو لێى وەرناگيرێ، هەروەها ئەگەر دلواكاريش سوێندەگەڕاندراوەكە نەخوا، مافى ئەسووتێ‌و نابێ جارێكى‌تر داواى ئەو مافە بكا، مەگەر شاهيدى دەست بكەوێ، لەو كاتە بۆى دروستە بەم شاهيدە داوايەكى‌تر تۆمار بكا.

دووەم: هەر كەسێك مافى ماڵى لە سەر كەسێكى‌تر بوو: وەك قەرزو كرێى‌كاركردن‌و ماڵى‌زەوتكرلو و ئەو جۆرە شتانە، جا بۆى نەئەگونجا مافەكەى خۆى بە هۆى دادگا وەربگرێتەوە، ئەوە بۆى دروستە: بە نهێنى، يان بە هەر شێوەيەكى‌تر-كە تووشى ئاژاوە نەبێ-بە ئەندازەى مافەكەى‌خۆى وەربگرێتەوە، جا ئەگەر لە ئەندازەى مافى‌خۆى زياترى هاتە دەست، ئەبى بە هەر فێڵێك بێ، زێدەيەكە بگەڕێنێتەوە بۆ خاوەنەكەى ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: إنَّ إمْرَأَةَ أَبِي‌سُفْيانَ قالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ ﷺ إنَّ أَبا سُفيانَ لاَ يُعْطِينِي مَايَكْفِينِي وَوَلَدِي إِلاَّ مَاأَخَذْتُ مِنْ مالِهِ بِغَيْرِعِلْمِه، فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ﴾ رواه الشيخان، ژنى (ئەبوسوفيان) گوتيە پێغەمبەر ﷺ: (ئەبوسوفيان) بە تەواوى ئەركى بەخێوكردنى خۆم‌و منداڵەكەم ناداتێ مەگەر بێ‌ئاگادارى وى شتێك لە ماڵەكەى ببەم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: بە ئەندازەى مافى خۆت‌و منداڵەكەت لە ماڵى (ئەبوسوفيان) ببە.

وَإِذا تَداعَيا شَيْئاً فَي يَدِ أَحَدِهِما فَالْقَوْلُ قَوْلُ صاحِبِ الْيَدِ بِيَمِينِهِ، وَإِنْ كانَ فِي يَدَيْهِما تَحالَفَا وَجُعِلَ بَيْنَهُما،

سێیەم: ئەو شتەی کێشەی لە سەرە: ئەگەر بووە هی داواکارەکە، ئەبی داوالێکراوەکە ئەرکی هێنانی بدا، ئەگەر نا: ئەبی داواکارەکە ئەرکی هێنانو بردنەوەی بدا.

﴿ باسی لەکارکەوتنی شاهید ﴾

(وَإِذا تَداعَيا شَيْئاً) هەر کاتێك دوو کەس داوای شتێکیان کرد (فَي يَدِأَحَدِهِما) ئەو شتەش تەنها لە دەستی یەکێکیاندا بوو، بەڵام هیچیان شاهیدیان نەبو (فَالْقَوْلُ) ئەو قسەیەی بە ڕاست دائەندرێ (قَوْلُ صاحِبِ الْيَدِ) قسەی خاوەن دەستەکەیە (بِيَمِينِهِ) بەو مەرجەی سوێند بخوا: کە هی خۆیەتی، چونکە خاوەن دەستی نیشانەیەکی بەهێزە بۆ ڕاستی.

جا ئەگەر تەنها یەکێکیان شاهیدی هەبوو، ئەوە ئەدرێتە خاوەن شاهیدەکە، بەڵام ئەگەر هەردووکیان وەکو یەکتر شاهیدیان هەبوو، ئەوە شاهیدی خاوەن دەست وەرئەگیرێ، هەرچەند تەنها یەك شاهیدیش بێ، بۆ ئەوەی سوێندی لەگەڵ بخوا، شاهیدەکانی ئەویتر لە کار ئەکەون ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: إِخْتَصَمَ رَجُلاَنِ فِي ناقَةٍ وَأَقامَا بَيِّنَةً فَقَضَى بِها النَّبِيُّ ﷺ لِلَّذي هِيَ فِي يَدِهِ﴾ رواه البيهقي والشافعي، دوو کەس لە سەر ووشترێك بووە کێشەیان، هەردووکیش شاهیدیان هەبوو، جا پێغەمبەر ﷺ بڕیاری دا: ووشترەکە هی ئەو کەسەیە: کە ووشترەکەی لە ژێر دەستیدایە.

(وَإِنْ كانَ فِي يَدَيْهِما) وە ئەگەر شتەکە لە ژێر دەستی هەردووکیاندا بوو، یان لە دەستی هیچیاندا نەبو و هەردووکیان ئەیانگوت: هی منە. هیچ شاهیدیش نەبو (تَحالَفا) ئەبی هەردووکیان سوێند بخۆن: کە هی خۆیەتی (وَجُعِلَ بَيْنَهُما) ئینجا شتەکە ئەدرێتە هەردووکیان بە نیوەیی ﴿عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ: أَنَّ رَجُلَيْنِ إِخْتَصَما فِي دابَّةٍ وَلَيْسَ لِواحِدٍ مِنْهُما بَيِّنَةٌ، فَقَضَى بِها النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَهُما نِصْفَيْنِ﴾ رواه النسائي، دوو پیاو لە سەر وولاغێك بووە کێشەیان و هیچ شاهیدیان نەبو، جا پێغەمبەر ﷺ بڕیاری دا: هەر یەکە نیوەیان هەبێ. هەروەها ئەگەر هەردووکیان وەك یەك شاهیدیان هەبێ، هەر بۆیان ئەبێتە نیوە.

جا بزانە: ئەگەر دوو کەس داوای شتێکیان کرد، کە لە دەست کەسێکیتردا بوو، هەردوو داواکارەکەش شاهیدیان هەبوو، ئەوە شاهیدی هەردووکیان لە کار ئەکەون، کەوابوو: بۆ هەر یەکێك لەو دووانە سوێندێك ئەخوا: کە هیچ مافی نیە، بەڵام ئەگەر بۆ یەکێکیان دانی پێدا بێنێ، ئەبێتە هی ئەو.

﴿ئاگاداری﴾: خاوەن دەستی لەو کاتەدا بە نیشانەی ڕاستی دائەندرێ: کە نەزاندرێ ئەو کەسە بە ڕێگایەکیناشەرعی دەستی کەوتۆتە سەر ئەو شتە، ئەگینا: هەر خاوەنی پێشوو بە خاوەن دەست دائەندرێ.

وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ نَفسه حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ، وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ غَيْرِهِ: فَإِنْ كانَ إِثْباتاً حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ، وَإِنْ كانَ نَفياً حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ.

هەروەها بزانە:-لە شاهیدیدا-دوو پیاو، یان پیاوێکو دوو ئافرەت لەپێشترن لە پیاوێکو سوێندخواردن، بەڵام لە خاوەن دەستیدا بە پێچەوانەیە، واتە: پیاوێکو سوێندخواردنیخاوەن دەست، لەپێشترە لە دوو پیاو.

هەروەها ئەو شاهیدەی زیاتر زانستی لە لایە، ئەو لەویتر لەپێشترە، وەك بڵێ: من ئاگام لێبو ئەمڕۆ ئەم مەڕەی لە تۆ کڕی بە سەد دینار.

﴿ باسی سوێندخواردن ﴾

(وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ نَفْسِهِ) هەرکەسێك لە سەر کردەوەی خۆی سوێند بخوا (حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ) ئەبی بە شێوەی بێگومانی سوێند بخوا، جا هەبوون بێ، وەك بڵێ: (والله من ئەم کارەم کردوە). یان نەبوون بێ، وەك بڵێ: (والله من ئەم کارەم نەکردوە).

﴿ئاگاداری﴾: کردەوەی ئاژەڵەکانیخۆی وەك هی خۆی وایە، کەوابوو: ئەبی بڵێ: (والله ئاژەڵەکەم ئەو کارەی نەکردوە).

(وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ غَيْرِهِ) هەر کەسێك سوێند لە سەر کرداری کەسێکیتر بخوا (فَإِنْ كانَ إِثْباتاً) ئەگەر ئەو کردارە هەبوون بوو (حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ) سوێند لە سەر بێگومانی ئەخوا، واتە: ئەڵێ: (والله فلان ئەو کارەی کرد).

(وَإِنْ كانَ نَفياً) بەڵام ئەگەر کارەکە نەبوون بوو (حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ) سوێند لە سەر نەزانین ئەخوا، واتە: ئەڵێ: (والله نەمزانیوە فلان ئەو کارەی کردبێ).

﴿پاشکۆ﴾: لە دادگادا سوێندی بە پێچو پەناو سوێندی بە درۆ، لە گوناهدا یەکسانن ﴿عَنْ أَبِي أُمامةﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: مَنِ اقْتَطَعَ حَقَّ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ فَقَدْ أَوْجَبَ اللهُ لَهُ النَّارَ وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَإِنْ كانَ قَضِيباً مِنْ أَراكٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر کەسێك بە هۆی سوێندیخۆی مافی موسوڵمانێك بپچڕێنێ، خوای گەورە ئەیباتە دۆزەخو بەهەشتی لێقەدەغە ئەکا، هەرچەند مافەکەش شوڕکە دارسیواکێك بێ.

هەروەها بزانە: بڕیاری (قازی) تەنها کێشەی دونیای پێ ئەبڕێتەوە، بەڵام بۆ قیامەت حەرامی پێ حەڵاڵ نابێو حەڵاڵی پێ حەرام نابێ ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَرضي الله عنها: قالَ النَّبِيُّﷺ: إِنَّما أَنا بَشَرٌ وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ فَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ مِنْ بَعْضٍ بِحُجَّتِهِ فَأَقْضِي لَهُ عَلَى نَحْوِما أَسْمَعُ، فَمَنْ قَطَعْتُ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْئاً فَلاَ يَأْخُذْهُ فَإِنَّما أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: منیش وەك ئێوە ئادەمیزادم، وە ئێوە کێشەی خۆتان دێننە لای من، جا پیاوی وا هەیە بەڵگەو زوبانی بەهێزترە، منیش

(فَصْلٌ) وَلاَ تُقْبَلُ الشَّهادَةُ إلاَّ مِمَّنْ اجْتَمَعَتْ فِيهِ خَمْسُ خِصالٍ: اَلإِسلامُ، والْبُلُــوغُ، والْعَقْلُ، والْحُرِّيَّةُ، وَالْعَدالَةُ.

چیم بێته بەر گوێ، وەها بڕیار ئەدەم، جا هەر یەکێك بڕیارم بۆدا مافی ئەویتر هی ئەوەو لە ڕاستیشدا هی ئەو نەبو، باوەڕینەکرێ، چونکە بەم بڕیارەم پارچە ئـاگرێکی دۆزەخـی بۆ بڕیار ئەدەم. واتە: بەم بڕیارە لێی حەڵاڵ نابێ.

هەروەها بزانە: ئەگەر دلواکارەکە، یان دلوا لێکراوەکە منداڵ بوو، یان شێت بوو، دروست نیە سوێند بدرێ، چونکە سوێندی شێتو منداڵ دانامەزرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە بـاسی شایەدیدان ﴾

واتە: ئاشکراکردنی ئەوهەواڵەی لە لایەتی، بـۆ ئـەوەی خـاوەن مـاف بگاتـە مـافی خـۆی. خوای گەورە فەرمووویەتی: ﴿وَأَقِيمُواالشَّهَادَةَ لِلَّهِ﴾ شایەدی بدەن لـە بـەر خـاتری خـوا. کەوابوو: شاردنەوەی شایەدی گوناهە، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَتَكْتُمُواالشَّهَادَةَ﴾ شایەدی مەشارنەوە.

هەروەها شایەدیدانی بە درۆش گوناهـە ﴿عَنْ خُرَيْمٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: قَــالَ عُــدِلَتْ شَهادَةُ الزُّورِ بِالإِشْراكِ بِاللهِ، ثَلاَثَ مَــرَّاتٍ﴾ رواهالـترمـذي، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: شایەدی بە درۆ وەك هاوبەش دانان بۆ خودا وایە، سێ جار وایفەرموو.

(وَلاَ تُقْبَلُ الشَّهادَةُ) شایەدی لە هیچ کەسێك وەرناگیرێ، واتـە: کـاری پێنـاکرێ (إِلاَّ مِمَّنْ) تەنها لەو کەسە نەبێ (اجْتَمَعَتْ فِيهِ) کەتێیدا کۆ ببێتەوە (خَمْسُ خِصـالٍ) پێـنج مـەرج: یەکەم: (اَلإِسلامُ) موسوڵمان بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَشْــهِدُوا ذَوَيْ عَــدْلٍ مِنْكُمْ﴾ دوو کەسی دادپەروەر لە خۆتان-واتە: لە موسوڵمانان-بکەنە شاهید.

کەوابوو: شاهیدی کافر وەرناگیرێ، بەڵام ئیمامی(حنفـی) ئەفـەرموێ: شـاهیدی کـافر لـە دژی کافر وەرئەگیرێ.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَــهِيدَيْنِ مِــنْ رِجَالِكُمْ﴾ دوو پیـاو بـۆ شـاهیدی بگرن. بـەڵام ئیمـام(مالـك) فەرموویـەتی: شـاهیدیدانی منـداڵان لـە دژی یـەکتری لـەو جـەنگو شکەسـتانەی لـە نێوانیانـدا ڕوو ئـەدا، پـێش لێکجیابوونەوەیان وەرئەگیرێ.

سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازادبێ. پێنجەم: (وَالْعَدالَـةُ) دادپـەروەر بێ. چونکە خوایگـەورە فەرموویـەتی: ﴿ذَوَيْ عَدْلٍ مِــنْكُمْ﴾ کـەوابوو: شـاهیدی لـە فاسـق وەرناگیرێ، بەڵام چـەند زانایـەك ئـەو فـەرموودەیان هەڵبـژاردوە: ئەگـەر دادپـەروەری نـەماو فاسقی بڵاو بۆوە-لە بەر ناچاری- شاهیدی لە فاسقی کەم گوناهتر وەرئەگیرێ.

وَلِلْعَدالَةِ خَمْسَةُ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ مُجْتَنِباً لِلْكَبائِرِ، غَيْرَ مُصِرٍّ عَلَى الْقَلِيلِ مِنَ الصَّغائِرِ، سَلِيمَ السَّرِيرَةِ، مَأْمُونَ الْغَضَبِ، مُحافِظاً عَلَى مُرُوءَةِ مِثْلِهِ. (فَصْلٌ) وَالْحُقُوقُ ضَرْبانِ: حَقُّ اللهِ تَعالى، وَحَقُّ الآدَمِيِّ، فَأَمّا حُقُوقُ الآدَمِيِّينَ فَثَلاثَةُ أَضْرُبٍ: ضَرْبٌ لاَ يُقْبَلُ فِيهِ إلاَّ شاهِدانِ ذَكَرانِ وَهُوَ مَا لاَيُقْصَدُ مِنْهُ الْمالُ وَما يَطَّلِعُ عَلَيْهِ الرِّجالُ،

(وَلِلْعَدالَةِ خَمْسَةُ شَرائِطَ) داد پەروەری پێنج مەرجی هەنە: (أَنْ يَكُونَ مُجْتَنِباً لِلْكَبائِرِ) یەکەم: خۆی لە گشت گوناهە گەورەکان بپارێزێ. (غَيْرَ مُصِرٍّ عَلَى الْقَلِيلِ مِنَ الصَّغائِرِ) دووەم: نابێ سوور بێ لە سەر کەمێك لە گوناهە بچووکەکان.

(**پێناسە**): هەر تاوانێك ببێتە نیشانەی کەم بایەخی بە ئایین: جا لە دونیادا سزای بۆ داندرابێ، یان هەڕەشەیقیامەتی لە سەر هاتبێ، یان لەعنەت، یان غەزەبیخوا، ئەوانە گشتی بە گوناهی گەورە دائەندرێن، (ابن عبّاس) ئەفەرموێ: ژمارەیان لە حەفتا گوناه نزیکترە.

کەوابوو: هەر کەسێك گوناهێکی گەورەی هەبێ، شاهیدیی لێوەرناگیرێ، تا تۆبە ئەکاو ساڵێك بە سەر تۆبەکردنیدا ئەڕوا، هەروەها ئەگەر گوناهی بچووکی هەبون و خواپەرستیەکەی بە سەر گوناهەکاندا زاڵ نەبو، دیسان هەر بە شاهید ناچێ.

(سَلِيمَ السَّرِيرَةِ) سێیەم: بیروباوەڕی بێگەرد بێو ئاییني ئیسلام بە بەرنامەی ژیان دابنێو جنێو بە سەحابەی پێغەمبەرﷺ نەدلو بانگەوازی نەکا بۆ کۆمەڵێکی دژ بە ئیسلام.

(مَأْمُونَ الْغَضَبِ) چوارەم: لێی دڵنیا بین کە لە کاتی توڕەییدا درۆ ناکاو شایەدی بە درۆ نادا. (مُحافِظاً عَلَى مُرُوءَةِ مِثْلِهِ) پێنجەم: پیاوەتیو ڕەووشتی هاوێنەکانی خۆی بپارێزێ، واتە: لە بەر چاوی خەڵك ژنی خۆی ماچ نەکاو، بەردەوام گاڵتەو قسەی پڕو پووچ نەکاو، گۆرانی نەڵێو هەڵپەڕکێ نەکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژمارەی پێویست لە شاهیدیدان ﴾

(وَالْحُقُوقُ) ئەو مافانەی شاهیدییان پێ ئەدرێ (ضَرْبانِ) دوو جۆرن (حَقُّ اللهِ تَعالَى) یەکەمیان: مافی خوایە. (وَحَقُّ الآدَمِيِّ) دووەمیان: مافی ئادەمیزادە:

(فَأَمّا حُقُوقُ الآدَمِيِّينَ) جا مافی ئادەمیزادان (فَثَلاثَةُ أَضْرُبٍ) سێ جۆرن: (ضَرْبٌ) جۆری یەکەم: (لاَ يُقْبَلُ فِيهِ) هیچ جۆرە شاهیدیەکی بۆ وەرناگیرێ (إلاَّ شاهِدانِ ذَكَرانِ) تەنها شاهیدیی دوو پیاو نەبێ، واتە: لەو جۆرە مافەدا شاهیدیی ئافرەتو سوێندخواردن وەرناگیرێ (وَهُوَ مالاَ يُقْصَدُ مِنْهُ الْمالُ) ئەمەشیان ئەو جۆرە مافەیە: کە هیچ ماڵی دونیای تێدا مەبەست نەبێ: وەکو کوشتنی بە قەسدیو بوختانکردنو ئەو جۆرە شتانە (وَمَا يَطَّلِعُ عَلَيْهِ الرِّجالُ) هەروەها ئەو جۆرە مافانەی کە پیاو پێ ئاگادارن: وەکو ئیسلامبوونو مارەبڕینو تەڵاقدانو مردنو وەکیلایەتیو سەروەسیێتیو کەفالەتو هاوبەشیو ئەو جۆرە شتانە ﴿قالَ الزُّهْرِيُّ: مَضَتِ السُّنَّةُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَنَّهُ لاَ تَجُوزُ

وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فيه شاهدان أَوْ رَجُلٌ وَامْرَأَتان أَوْ شاهدٌ وَيَمينُ الْمُدَّعي وَهُوَ ماكانَ الْقَصْدُ منهُ المالَ، وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فيه رَجُلٌ وَامْرَأتان أَوْ أَرْبَعُ نسْوَة وَهُوَ ما لاَ يَطَّلعُ عَلَيْه الرِّجالُ. وَأمّا حُقُوقُ الله تَعالى: فَلاَ تُقْبَلُ فيها النّساءُ، وَهِيَ ثَلاَثَةُ أَضْرُب: ضَرْبٌ لاَ يُقْبَلُ فيه أَقَلُّ منْ أَرْبَعَة وَهُوَ الزِّنا، وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فيه إثْنان وَهُوَ مَا سوَى الزِّنا منَ الْحُدُود،

شَهادَةَ النِّساء في الْحُدُود وَلاَ في النِّكاح وَلاَ في الطَّلاَق﴾ رواه الإمام مالك، له پێغەمبەرەوەﷺ تا ئێستا وا هاتوە: كە شاهیدی‌ی ئافرەتان بۆ سزای تاوانەكان‌و مارەبڕین‌و تەلاقدان وەرناگیرێ.

(وَضَرْبٌ) جۆری‌دووەم: (يُقْبَلُ فيه شاهدان) شاهیدی‌ی دوو پیاوی تێدا وەرئەگیرێ (أَوْ رَجُلٌ وَامْرَأَتان) یان شاهیدی‌ی پیاوێك‌و دوو ئافرەتی تێدا وەرئەگیرێ (أَوْ شاهدٌ وَيَمينُ الْمُدَّعي) یان شاهیدی‌ی پیاوێك‌و سوێندی‌داواكاری تێدا وەرئەگیرێ (وَهُوَ ما كانَ الْقَصْدُ منْهُ الْمالَ) ئەوەش ئەو جۆرە مافەیە كە مەبەست لەوی‌دا مالْ بێ: وەكو كوشتنی بە هەڵەو قەرزو كڕین‌و فرۆشتن‌و بەكرێدان‌و وەقف‌و پێكهاتن‌و وەسێت‌و زەوتكردن‌و گەردەن ئازادكردن‌و ئەو جۆرە شتانە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ دوو پیاو لە خۆتان بكەنە شاهید، جا ئەگەر دوو پیاو نەبون، پاوێك‌و دوو ئافرەت بكەنە شاهید.

(وَضَرْبٌ) جۆری‌سێیەم: (يُقْبَلُ فيه رَجُلٌ وَامْرَأَتانِ) شاهیدی‌ی پیاوێك‌و دوو ئافرەتی تێدا وەرئەگیرێ (أَوْ أَرْبَعُ نِسْوَة) یان شاهیدی‌ی چوار ئافرەتی تێدا وەرئەگیرێ، واتە: سوێندخواردن لەو مافەدا كاری پێ‌ناكرێ (وَهُوَ مالاَ يَطَّلعُ عَلَيْهِ الرِّجالُ) ئەوەش ئەو جۆرە مافەیە كە بە زۆری پیاو لێ‌ی ئاگادار نین: وەكو حەیزو كچێنی‌و مندالْبوون‌و شیردانی مندالْ‌و ئاوسبوون‌و ئەو جۆرە شتانە ﴿قالَ الزُّهْريُّ: مَضَت السُّنَّةُ: بأَنَّهُ تَجُوزُ شَهادَةَ النِّساء فيما لاَيَطَّلعُ عَلَيْه غَيْرُهُنَّ منْ وِلاَدَةِ النِّساء وَعُيُوبِهِنَّ﴾ رواه ابن ابی‌شیبة، لە پێغەمبەرەوەﷺ وا هاتوە: كە شاهیدی‌ی ئافرەتان لەو جۆرە شتانەدا دروستە، كە بە زۆری هەر ئەوان پێ ئاگادارن: وەكو مندالْبوون‌و كەم‌وكوڕیەكانی ژێر بەرگ.

(وَأَمّا حُقُوقُ الله تَعالَى) هەرچی مافی‌خوای‌گەورەبێ (فَلاَ تُقْبَلُ فيهاالنِّساءِ) شاهیدی‌ی ئافرەتان‌و سوێندخواردنی تێدا وەرناگیرێ (وَهِيَ ثَلاَثَةُ أَضْرُب) مافی خوای‌گەورە سێ جۆرن: (ضَرْبٌ لاَ يُقْبَلُ فيه أَقَلُّ منْ أَرْبَعَة) جۆری‌یەكەم: لە چوار پیاو كەمتر بە شاهید وەرناگیرێ (وَهُوَ الزِّنا) ئەو جۆرە مافە زیناكردنە، واتە: ئەبی هەر چواریان بلێن: (أشهد بالله بە چاوی خۆمان دیتمان هینەكەی خۆی بردبوە ناو هینەكەی).

(وَضَرْبٌ) جۆری‌دووەم: (يُقْبَلُ فيه إثْنانِ) شاهیدی‌ی دوو پیاوی تێدا وەرئەگیرێ (وَهُوَ ما سِوَى الزِّنا) ئەو جۆرەش ئەو مافانەیە كە زینا نینە (منَ الْحُدُودِ) لە سزای

وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فِيهِ واحدٌ وَهُوَ هلالُ رَمَضانَ. وَلاَ تُقْبَلُ شَهادَةُ الأعْمَى إلاَّ فِي خَمْسَةِ مَواضِعَ: اَلْمَوْتَ، وَالنَّسَبِ، وَالْمِلْكِ الْمُطْلَقِ، وَالتَّرْجَمَةِ، وَما شَهِدَ بِهِ قَبْلَ الْعَمَى، وَعَلَى الْمَضْبُوطِ. وَلاَ تُقْبَلُ شَهادَةُ جارٍّ لِنَفْسِهِ نَفْعاً وَلاَ دافِعٍ عَنْها ضَرَراً.

تاوانەکانیتر: وەکو مەیخواردنەوەو کافربوونو ڕێگریو دزیو ئەو جۆرە شتانە.
(وَضَرْبٌ) جۆریسێیەم: (يُقْبَلُ فِيهِ واحِدٌ) یەك پیاو بە تەنها بە شاهید وەرئەگیرێ (وَهُوَ هِلاَلُ رَمَضانَ) ئەو جۆرە مافەش دیتنی مانگی یەکشەوەی ڕەمەزانە.
ئینجا بزانە: شاهیدیی یەك پیاو بۆ ئاشکرابوونیمانگ تەنها دەربارەی بەڕۆژووبوون وەرئەگیرێ، نەك دەربارەی شتێکیتر، جا لە بەر ئەوە زۆر لە زانایان ئەم فەرموودەیان بەهێز کردوە: کە شاهیدیی یەك پیاو بۆ مانگی (رَجَب)و (شَعْبان)و (شَوَّال)و (ذِيالْحِجَّة) وەرئەگیرێ: دەربارەی ڕۆژوو و ئیحرامو عالفەو وەستانیعەرەفە.
(وَلاَ تُقْبَلُ شَهادَةُالأعْمَى) شاهیدیی مرۆڤیکوێر وەرناگیرێ (إلاَّ فِي خَمْسَةِ مَواضِعَ) تەنها لە پێنج شوێندا نەبێ (اَلْمَوْتِ) یەکەم: شاهیدیدان بە مردنی کەسێك. (وَالنَّسَبِ) دووەم: شاهیدیدان بە نەژادی کەسێك، واتە: بڵێ: فلان کوڕی فلانکەسە. (وَالْمِلْكِ الْمُطْلَقِ) سێیەم: شاهیدیدان بە ملکایەتی بە بێئەوەی چۆنیەتی بڵێ، چونکە ئەو سێیانە بە دەنگو باسی بڵاوبووەوە ئەزاندرێنو پەیوەندییان بە دیتنەوە نیە.
(وَالتَّرْجَمَةِ) هەروەها لە گۆڕینی زمانێك بۆ زمانێکیتر باوەڕ بە کوێر ئەکرێ، چونکە پەیوەندیی بە چاوەوە نیە. (وَما شَهِدَ بِهِ قَبْلَ الْعَمَى) چوارەم: ئەو شتەی پێش کوێربوون دیتوویەتی دروستە بە کوێربوویی شاهیدی دەربارە بدا. (وَعَلَى الْمَضْبُوطِ) پێنجەم: شاهیدیدان لە سەر ئەو کەسەی بە دەستی خۆی گرتویەتی، واتە: بڵێ: ئەمە ئەو قسەیەی کرد.
(وَلاَتُقْبَلُ) وەرناگیرێ (شَهادَةُ جارٍّ لِنَفْسِهِ نَفْعاً) شاهیدیی کەسێك، کە بە هۆی شاهیدیەکەی سود بەخۆی بگەیەنێ (وَلاَ دافِعٍ عَنْها ضَرَراً) هەروەها شاهیدیی ئەو کەسەش وەرناگیرێ کە بە شاهیدیەکەیخۆی زیانێك لە سەر خۆی لابدا، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَتَجُوزُ شَهادَةُ ذِيالظِّنَّةِ وَلاَ ذِيالْحِنَّةِ﴾ رواهالحاكم على شرط مسلم، شاهیدیی گومان لێکراو و دوژمن وەرناگیرێ. هەروەها شاهیدیی ئەو کەسەش وەرناگیرێ کە زۆر بە هەڵەدا ئەچێو شتی لە بیر چۆتەوە.

﴿ باسی زمانشاهیدی ﴾

واتە: شاهیدیدان لەجیاتی کەسێکیتر. بزانە: زمانشاهیدی بەو مەرجانە دروستە: یەکەم: زمانشاهیدەکە شاهیدیەکە وەربگرێ بەم شێوەیە: شاهیدەکە پێی بڵێ: (تۆ شاهید بە: کە من شاهیدم بۆ فلانە شتە). یان بڵێ: (شاهیدی لە سەر

وَيَصِحُ الْعِتْقُ مِنْ كُلِّ مالِكٍ جائِزِالتَّصَرُّف فِي مِلْكِه، وَيَقَعُ بِصَرِيحِ الْعِتْقِ، وَالْكِنايَةِ مَعَ النِّيَّة،

شاهيديەكەی من بدە). يان گوێی لێبێ: كە شاهيدەكە لە لای دادوەر شاهيدی ئەدا، يان گوێی لێبێ هۆيەكە بڵێ، وەك بڵێ: (من شاهيدم ئەو شتە هی فلانە لە فلانی كڕيوە).

دووەم: زمانشاهيدەكە ناوی شاهيدەكەو چۆنيەتی وەرگرتنیشاهيديەكە بڵێ.

سێيەم: ژمارەی زمانشاهيدەكان بە لایكەمی دوو پياو بن، جا ئەگەر دوو پياو ببنە زمانشاهيدی دوو پياویتر، يان هی پياوێكو دوو ئافرەت، ئەوە دروستە.

چوارەم: نابێ زمانشاهيدی لە سزای ئەو تاوانانە بێ: كە مافی خوای گەورەنە، بەلام لەوانەی مافی ئادەميزادن دروستە.

پێنجەم: ئامادەكردنیشاهيدەكە نەگونجێ: لە بەر مردنی، يان لە بەر نەخۆشی، يان لە بەر دووری، بەلام ئەگەر لە بەر هۆيەكیتر شاهيديەكە وەرنەگيرا، زمانشاهيديش وەرناگيرێ.

* * *

﴿ كِتابُ الْعِتْقِ: ئەم پەرتووكە باسی ئازادكردنی كۆيلە ئەكا ﴾

(پێناسە): كۆيلە بەو ئادەميزادە ئەگوترێ: كە لە ژێر ملكايەتی ئادەميزادێكیتردايە، واتە: بەخۆی هيچ دەستەلاتی بەسەرخۆیدا نيە. جا ئەوەش بێنەوە يادی خۆت: كە ئەو ئافرەتو مندالانەی لە جەنگیكافرەكان بە ديل ئەگيرێن، ئەبنە كۆيلەو، ئافرەتەكان پێيان ئەگوترێ: (جارية)، شەرعی ئيسلام حەرامی كردوە بكوژرێن، جا موسولمان بن، يان نا، هەروەها بزانە: ئازادكردنی كۆيلە خێری زۆرە، بەلام ئەگەر كۆيلەكە موسولمان بێ، خێری زياترە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَيُّماامْرِىءٍ مُسْلِمٍ أَعْتَقَ إِمْرَأً مُسْلِماً اسْتَنْقَذَاللهُ بِكُلِّ عُضْوٍمِنْهُ عُضْواًمِنْهُ مِنَ النّارِ﴾ رواەالشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر موسولمانێك كۆيلەيەكی موسولمان ئازاد بكا، خوای گەورە بەهۆی هەر ئەندامێكیكۆيلەكە، ئەندامێكی وی ئازاد ئەكا لە ئاگری دۆزەخ.

(وَيَصِحُ الْعِتْقُ) ئازادكردنی كۆيلە دروستە (مِنْ كُلِّ مالِكٍ) لە هەر خاوەن ملكێكی (جائِزِ التَّصَرُّفِ) كە دروست بێ بە خۆی دەستكاری بكا (فِي مِلْكِهِ) لە ملكو مالی خۆی، واتە: هيچ كەس ناتوانێ كۆيلەی كەسێكیتر ئازاد بكا بە بێئيزن، هەروەها مندالو شێتو ئەو كەسەی حيجری لەسەر داندراوەو ئەو كەسەی بە ناهەق زۆری لێكراوە، ئەوانەش هيچيان كۆيلە ئازاد كردنيان دروست نيە (وَيَقَعُ) كۆيلە ئازاد ئەكرێ (بِصَرِيحِ الْعِتْقِ) كە بە گوتەيەكی ئاشكرا بڵێ: وا ئازادم كرد، يان وا ئازادم كردی (وَالْكِنايَةِ) هەروەها بەگوتەی نائاشكراش ئازاد ئەبێ (مَعَ النِّيَّةِ) كە نيازی ناو دڵی وابێ: ئازادی بكا، وەك بڵێ: من هيچیتر گەورەی تۆ نيم، يان بڵێ: وازم لە تۆ هێنا.

وَإِذَا أَعْتَقَ بَعْضَ عَبْدٍ عَتَقَ عَلَيْهِ جَمِيعُهُ، وَإِنْ أَعْتَقَ شِرْكاً لَهُ فِي عَبْدٍ وَهُوَ مُوسِرٌ سَرَى الْعِتْقُ إِلى بَاقِيهِ وَكَانَ عَلَيْهِ قِيمَةُ نَصِيبِ شَرِيكِهِ، وَمَنْ مَلَكَ وَاحِداً مِنْ وَالِدِيهِ أَوْ مَوْلُودِيهِ عَتَقَ عَلَيْهِ.

(وَإِذَا أَعْتَقَ بَعْضَ عَبْدٍ) هەر كاتێ یەكێك بەشێكی كۆیلەی خۆی ئازاد كرد، وەك بڵێ: وا دەستێكی تۆم ئازاد كرد، یان بڵێ: وا نیوەی تۆم ئازاد كرد (عَتَقَ عَلَيْهِ جَمِيعُهُ) كۆیلەكە هەموو لەشی ئازاد ئەبێ، نەك تەنها دەستو تەنها نیوەكە ﴿عَنْ سَمُرَةَ ﷺ: أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ شِقْصاً فِي مَمْلُوكٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: هُوَ كُلُّهُ فَلَيْسَ للهِ شَرِيكٌ﴾ رواه احمد، پیاوێك بەشێكی لە كۆیلەیەكی خۆی ئازاد كرد، ئینجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو كۆیلەیە گشتی ئازادە، خوای گەورە هاوبەشی نیە لەم كۆیلەدا.

(وَإِنْ أَعْتَقَ شِرْكاً لَهُ فِي عَبْدٍ) هەروەها ئەگەر بەشەكەی خۆی ئازاد بكا لەو كۆیلەیەی كە هاوبەشە لە نێوان وی‌و یەكێكی‌تر (وَهُوَ مُوسِرٌ) ئەو ئازادكەرەش دەیتوانی نرخی بەشەكەی هاوبەشەكەی بدا (سَرَى الْعِتْقُ إِلَى بَاقِيهِ) ئەو ئازادكردنەی وی ئەچێتە بەشەكەی هاوبەشەكەی، واتە: كۆیلەكە گشتی ئازاد ئەبێ‌و (وَكَانَ عَلَيْهِ قِيمَةُ نَصِيبِ شَرِيكِهِ) ئەبی ئازادكەرەكە تۆڵەی بەشی هاوبەشەكەشی بدا بەگوێرەی نرخی ئەو ڕۆژە، بەڵام ئەگەر ئازادكەرەكە هەژار بوو، واتە: توانای نرخی بەشی هاوبەشەكەی نەبوو بیدا، ئەوە تەنها بەشەكەی خۆی ئازاد ئەبێ‌و بەشەكەی‌تر هەر بە كۆیلەیی ئەمێنێتەوە، جا ئەو جۆرە كۆیلە پێی ئەگوترێ: (مُبَعَّض)، واتە: بەشكراو ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ أَعْتَقَ شِرْكاً لَهُ فِي عَبْدٍ فَكَانَ لَهُ مَالٌ يَبْلُغُ ثَمَنَ الْعَبْدِ قُوِّمَ عَلَيْهِ قِيمَةَ عَدْلٍ فَأُعْطِيَ شُرَكَائُهُ حِصَصَهُمْ وَعَتَقَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ وَإِلاَّ: فَقَدْ عَتَقَ مِنْهُ مَا عَتَقَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك بەشەكەی خۆی لە كۆیلەیەكی هاوبەش ئازاد بكاو بە ئەندازەی كۆیلەكەش ماڵی هەبێ، بە دادپەروەری كۆیلەكەی لەسەر ئەقرسێندرێ‌و نرخی بەشەكانی‌تر ئەدرێتە هاوبەشەكانی‌و كۆیلەكە گشتی ئازاد ئەبێ، بەڵام ئەگەر هیچی نەبوو، ئەوە تەنها بەشەكەی خۆی ئازاد ئەبێ.

(وَمَنْ مَلَكَ وَاحِداً مِنْ وَالِدِيهِ) هەر كەسێك باوك‌و باپیرەو دایك‌و داپیرەی بكەوێتەناو ملكی خۆی، واتە: بیانكڕێ، یان بە شێوەی میراتگرتن دەستی بكەوێ (أَوْ مَوْلُودِيهِ) یان كوڕو كیژەكانی خۆی، یان نەوەیەكانی بكەوێتە ژێر ملكی خۆی، بەو شێوەی باسمان كرد (عَتَقَ عَلَيْهِ) یەكسەر ئازاد ئەبن، هەرچەند ئازادیشیان نەكا، كەواتە: ناگونجێ دایك‌و باوك‌و داپیرەو باپیرەو كیژو كوڕو نەوە ببن بە كۆیلەی خۆی، بەڵام خوشك‌و براو مام‌و خاڵ‌و برازاو ئامۆزا ئەبن بە كۆیلەی خۆی.

(فَصْلٌ) وَالْوَلاءُ مِنْ حُقُوقِ الْعِتْقِ، وَحُكْمُهُ حُكْمُ التَّعْصِيبِ عِنْدَ عَدَمِهِ، وَيَنْتَقِلُ الْوَلاءُ عَنِ الْمُعْتِقِ إِلَى الذُّكُورِ مِنْ عَصَبَتِهِ، وَتَرْتِيبُ الْعَصَبَاتِ فِي الْوَلاءِ كَتَرْتِيبِهِمْ فِي الإِرْثِ، وَلا يَجُوزُ بَيْعُ الْوَلاءِ وَلا هِبَتُهُ.
(فَصْلٌ) وَمَنْ قَالَ لِعَبْدِهِ: إِذَا مُتُّ فَأَنْتَ حُرٌّ، فَهُوَ مُدَبَّرٌ يَعْتِقُ بَعْدَ وَفَاتِهِ مِنْ ثُلُثِهِ، وَيَجُوزُ لَهُ أَنْ يَبِيعَهُ فِي حَالِ حَيَاتِهِ وَيَبْطُلُ تَدْبِيرُهُ،

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (وَلاء) خزمایەتیئازادکردن ﴾

واتە: ئەو خزمایەتییەی بە هۆی ئازادکردنیکۆیلە پەیدا ئەبێ. (وَالْوَلاءُ) خزمایەتی ئازادکردن (مِنْ حُقُوقِ الْعِتْقِ) یەکێکە لە مافەکانی کۆیلە ئازادکردن، چونکە بە هۆی ئەو ئازادکردنە پەیدا ئەبێ (وَحُكْمُهُ) بڕیاری ئەو خزمایەتییە (حُكْمُ التَّعْصِيبِ) وەکو بڕیاری خزمایەتی لە پشتێ وایە (عِنْدَعَدَمِهِ) لەو کاتەی خزمی لە پشتێ نەمێنێ، واتە: بەم خزمایەتییە میرات وەرئەگیرێ، ژن مارە ئەبڕێ، خوێنی کوژراو وەئەگرێ، هەروەك باسمان کردن. (وَيَنْتَقِلُ الْوَلاءُ) مافی ئەو خزمایەتییە ئەگوازرێتەوە (عَنِ الْمُعْتِقِ) لە ئازادکەرەکەوە —جا پیاو بێ، یان ئافرەت بێ— لە دوای مردنی (إِلَى الذُّكُورِ مِنْ عَصَبَتِهِ) بۆ خزمە نێرینەکانی، واتە: لە دوای مردنی ئازادکەرەکە مافی ئەو خزمایەتییە بەمیرات ئەبێتە هی خزمە نێرینەکانیخۆی.

(وَتَرْتِيبُ الْعَصَبَاتِ) ڕیزی ئەو خزمە نێرینانە (فِي الْوَلاءِ) لە خزمایەتی ئازادکردندا (كَتَرْتِيبِهِمْ فِي الإِرْثِ) وەك ڕیزی خزمەکانە لە وەرگرتنی میراتدا کە باسمان کرد (وَلا يَجُوزُ بَيْعُ الْوَلاءِ) دروست نیە فرۆشتنی خزمایەتی ئازادکردن (وَلا هِبَتُهُ) هەروەها بەخشینیشی دروست نیە ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: اَلْوَلاءُ لُحْمَةٌ كَلُحْمَةِالنَّسَبِ لاَيُبَاعُ وَلاَيُوهَبُ﴾ رواه الشافعي وغيره، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خزمایەتی ئازادکردن تێکەڵبوونێکە وەکو تێکەڵبوونی خزمایەتی لە پشتێ، نافرۆشرێو نابەخشرێ.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (مُدَبَّر) کۆیلەی چاوەڕوانکراو ﴾

(وَمَنْ قَالَ لِعَبْدِهِ) هەر کەسێك بە کۆیلەکەی خۆی بڵێ: (إِذَا مُتُّ فَأَنْتَ حُرٌّ) هەر کاتێك من مردم تۆ ئازادی (فَهُوَ) ئەو کۆیلەیە (مُدَبَّرٌ) پێی ئەگوترێ: (مُدَبَّرٌ)، واتە: چاوەڕوانکراو: ئایا ئازاد ئەبێ، یان نا؟ (يَعْتِقُ بَعْدَ وَفَاتِهِ) ئەو کۆیلە لەدوای مردنی گەورەکەی خۆی ئازاد ئەبێ، بەو مەرجەی هەر لە ژێر ملکایەتی ویدا مابێ (مِنْ ثُلُثِ مالِهِ) وە ئازادبوونیشی لە سێیەکی ماڵی ئەژمێردرێ، کەواتە: ئەگەر جگە لەو کۆیلەیە هیچیتری نەبوو بدرێتە خاوەن قەرزەکان، ئەوە قەرزەکان بەم کۆیلەیە ئەدرێنەوە.

(وَيَجُوزُ لَهُ) دروستە بۆ گەورەکە (أَنْ يَبِيعَهُ) ئەو کۆیلە چاوەڕوانکراوە بفرۆشێ (فِي حَالِ حَيَاتِهِ) تا بە خۆی زیندووە (وَيَبْطُلُ تَدْبِيرُهُ) جا چاوەڕوانکردنەکەی تێك ئەچێ، بە هۆی

وَحُكْمُ الْمُدَبَّرِ فِي حَالِ حَيَاةِ السَّيِّدِ حُكْمُ الْعَبْدِ الْقِنِّ.
(فَصْلٌ) وَالْكِتَابَةُ مُسْتَحَبَّةٌ إِذا سأَلَهَا الْعَبْدُ، وَكَانَ مَأْمُوناً مُكْتَسِباً، وَلا تَصِحُّ إِلاّ بِمالٍ مَعْلُومٍ، وَيَكُونُ مُؤَجَّلاً إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ: أَقَلُّهُ نَجْمانِ، وَهِيَ مِنْ جِهَةِ السَّيِّدِ لازِمَةٌ، وَمِنْ جِهَةِ الْمكاتَبِ جائِزَةٌ، فَلَهُ تَعْجِيزُ نَفسِهِ وَفَسْخُهَا مَتَى شاءَ،

مردنی وی ئازاد نابێ ﴿عَنْ جابِرٍ رضي الله عنه: أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ غُلاماً لَهُ عَنْ دُبُرٍ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ مالٌ غَيْرُهُ فَباعَهُ النَّبِيُّ ﷺ﴾ رواه الشيخان، پیاوێك كۆیلەیەكیخۆی ئازاد كرد بە چاوەڕوانیمردن، هیچ ماڵیتریشی نەبوو، پێغەمبەرﷺ كۆیلەكەی وی فرۆشت. (وَحُكْمُ الْمُدَبَّرِ) هەموو دەستكارییەكی كۆیلەی چاوەڕوانكراو (فِي حالِ حَياةِ السَّيِّدِ) لەو ماوەیەی گەورەكەی زیندووە (حُكْمُ الْعَبْدِ الْقِنِّ) وەكو دەستكاری ئەو كۆیلەیە كە باسیئازادكردنی لەگەڵ نەكرابێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (كِتابَة) نووسراوپێدان ﴾

وەكو گەورەكە بڵێتە كۆیلەكەیخۆی هەر كاتێ ئەوەندە پارەیەت بۆ هێنام بەوەندە ماوەیە، تۆ ئازادی. جا ئەو جۆرە كۆیلەیە پێی ئەگوترێ: (مُكاتَبْ)، واتە: نووسراو پێدراو. (وَالْكِتابَةُ) نووسراوپێدانیكۆیلە (مُسْتَحَبَّةٌ) خێرە (إذا سأَلَها الْعَبْدُ) هەر كاتێك كۆیلەكە بۆ خۆی داوا بكا (وكانَ مأْمُوناً) بەو مەرجەی كۆیلەكە ئەمین بێو ماڵی بە فیڕۆ نەدا (مُكْتَسِباً) توانای كاركردنیشی هەبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا﴾ ئەو كۆیلانەی داوای نووسراوپێدانتان لێئەكەن، نووسراویان بدەنێ ئەگەر بزانن كاریان پێ ئەكرێ.

(وَلا تَصِحُّ) نووسراوپێدان دروست نیە (إلاّ بِمالٍ مَعْلُومٍ) تەنها بە ماڵێكی زاندراو نەبێ، واتە: ئەبێ خۆیو كۆیلەكە بزانن: ماڵەكە چەندەو چۆنەو چییە؟ (وَيَكُونُ مُؤَجَّلاً) وە ئەبێ هێنانی ئەو ماڵە دوا بخرێ (إلىأجَلٍ مَعْلُومٍ) بۆ ماوەیەكی زاندراو، واتە: دروست نیە دەمودەست داوای هێنانی ئەو ماڵە بكا (أَقَلُّهُ) كەمترین ماوە بۆ هێنانی ئەو ماڵە (نَجْمانِ) دوو كاتە، واتە: دروست نیە لەیەك كاتدا گشتی لێوەربگیرێ.

(وَهِيَ) ئەو نووسراوپێدانە (مِنْ جِهَةِ السَّيِّدِ) لە ڕووی گەورەكەوە (لازِمَةٌ) لە ملی ئەچەسپێ، واتە: دروست نیە پەشیمان ببێتەوە، جا هەر كاتێك كۆیلەكە ماڵەكەی هێنا، ئازاد ئەبێ (وَمِنْ جِهَةِ الْمُكاتَبِ) بەلام لە ڕووی كۆیلە نووسراوپێدراوەكەوە (جائِزَةٌ) نەچەسپاوە (فَلَهُ تَعْجِيزُ نَفْسِهِ) كەواتە: كۆیلەكە بۆی دروستە خۆی بێدەستەڵات بكا، واتە: بڵێ: من توانام نیە ئەو ماڵە بدەم، نەیدا (وَفَسْخُها مَتى شاءَ) هەروەها بۆیشی دروستە نووسراوپێدانەكە هەڵبوەشێنێتەوە هەر كاتێ پێی خۆش بێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر كۆیلەكە بۆ ماوەی دیاركراو ماڵەكەی پێنەهات، گەورەكەش ئەتوانێ هەڵیبوەشێنێتەوە.

وَلِلْمَكاتَبِ اَلتَّصرُّفُ فِيما فِي يَدِهِ مِنَ الْمالِ، وَيَجِبُ عَلَى السَّيِّدِ أَنْ يَضَعَ مِنْ مالِ الْكِتابَةِ، ما يَسْتَعِينُ بِهِ عَلى أداءِ نُجُومِ الْكِتابَةِ، وَلا يَعْتِقُ إِلاَّ بِأَداءِ جَمِيعِ الْمالِ.
(فَصْلٌ) وَإِذا أصابَ السَّيِّدُ أَمَتَهُ فَوَضَعَتْ ما تَبَيَّنَ فِيهِ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِ آدَمِيٍّ حَرُمَ عَلَيْهِ بَيْعُها وَرَهْنُها وَهِبَتُها، وَجازَ لَهُ التَّصَرُّفُ فِيها بِالْإِسْتِخْدامِ وَالْوَطْءِ.

(وَلِلْمَكاتَبِ) نووسراوپێدراوەکە بۆی هەیە (اَلتَّصرُّفُ فِيما فِي يَدِهِ مِنَ الْمالِ) بە هەموو شێوەیەك دەستکاری ئەو ماڵە بکا کە لەبەر دەستی‌دایەو بە خۆی وەدەستی هێناوە (وَيَجِبُ عَلَى السَّيِّدِ) واجبە: لەسەر گەورەی کۆیلەکە (أَنْ يَضَعَ عَنْهُ) کە نەختێك بارگرانی لابدا لەسەر کۆیلەکە (مِنْ مالِ الْكِتابَةِ) لەو ماڵەی کە دیارکراوە بیهێنێ (ما يَسْتَعِينُ بِهِ) ئەندازەیەکی وای لەسەر لابدا: کەببێتە پاڵپشت (عَلىأداءِ نُجُومِ الْكِتابَةِ) بۆ تەسلیمکردنی گشت بەشەکانی‌تری ماڵەکە، واتە: لەو ماڵەی لەسەری پێك هاتوون، واجبە: یان نەختێکی لێخۆش ببێ، یان بەخۆی نەختێك ماڵی بداتێ بۆ ئەوەی زوو ماڵەکە تەولو بکا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ﴾ لەو ماڵەی خوا داویەتیە ئێوە، نەختێك بدەنە کۆیلە نووسراوپێدراوەکان.
(وَلا يَعْتِقُ) ئەو کۆیلە نووسراوپێدراوە ئازاد نابێ (إِلاَّ بِأَداءِ جَمِيعِ الْمالِ) تا گشت ئەو ماڵەی لەسەری پێك هاتوون ئەیدا ﴿عَنْ عمرو بن شعَيب عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: اَلْمُكاتَبُ عَبْدٌ ما بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ مُكاتَبَتِهِ دِرْهَمٌ﴾ رواه ابودلود، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: نووسراوپێدراو هەر کۆیلەیە تا دیرهەمێکی لەسەر مابێ.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر گەورەکە لەو ماوەیەدا مرد، کۆیلەکە ماڵەکە ئەداتە میراتگرەکانی گەورەکەو، ئازاد ئەبێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (أُمُّ الْوَلَد) دایکی‌منداڵ ﴾

واتە: ئەو کۆیلە مێیەی پێی ئەگوترێ: دایکی منداڵ. (وَإِذا أصابَ السَّيِّدُ أَمَتَهُ) هەر کاتێ گەورە جیماعی لەگەڵ (جارية)کەی خۆی کردو ئاوس بوو (فَوَضَعَتْ ما) جا ئەو (جارية) ئاوسە پارچە گۆشتێکی وای دانا (تَبَيَّنَ فِيهِ) کە تێیدا دیاربوو (شَيْءٌ مِنْ خَلْقِ آدَمِيٍّ) وێنەی ئادەمیزادێك، واتە: ئەگەر (جارية)کە منداڵێکی تەواوی ببێ، یان پارچە گۆشتێکی وای لێبێتە دەرەوە: کە وێنەی ئادەمیزادی لێدروست کرابێ، ئەوە ئەبێتە (أُمُّ الْوَلَد)، واتە: دایکی‌منداڵ، کەوابوو: (حَرُمَ عَلَيْهِ بَيْعُها) حەرامە گەورەکە ئەو (جارية)یە بفرۆشێ (وَرَهْنُها) وە حەرامە بەبارمتەی دابنێ (وَهِبَتُها) وە حەرامە بیبەخشێ (وَجازَ لَهُ التَّصَرُّفُ فِيها) وە گەورەکە بۆی دروستە: دەستکاری ئەو دایکەی‌منداڵە بکا (بِالْإِسْتِخْدامِ) بەو شێوەیەی خزمەتی خۆی پێ بکاو (وَالْوَطْءِ) جیماعیشی لەگەڵ بکا.

وَإِذا مـاتَ السَّـيِّدُ عَتَقَـتْ مِـنْ رَأسِ مالـه قَبْـلَ الـدِّيون وَالْوَصـايا، وَوَلَدُها مِنْ غَيْرِه بِمَنْزِلَتِهـا، وَمَـنْ أَصـابَ أَمَـةَ غَيْـرِه بِنكـاحٍ فَالْوَلَـدُ مِنْهـا مَمْلُوكٌ لِسَيِّدها، وَإِنْ أَصابَها بِشُبْهَة فَوَلَدُهُ مِنها حُرٌّ نَسيبٌ وَعَلَيْـه قيمَتُـهُ لِلسَّـيِّد، وَإِنْ مَلَكَ الأَمَةَ الْمُطَلَّقَةَ بَعْدَ ذَلِكَ لَمْ يَصِرْ أُمَّ وَلَد لَهُ بِالْوَطْءِ في النِّكاحِ،

(وَإِذا ماتَ السَّيِّدُ) جا هەر كاتێ گەورەكەی مرد (عَتَقَتْ) ئەو دایكەیمنداڵە یەكسەر ئازاد ئـەبێ (مِنْ رَأسِ مالِه) لە سەرمایەی ماڵەكـەوە (قَبْـلَ الـدِّيونِ) پـێش ئـەوەی قـەرزەكانی مردووەكـە بدرێنەوە (وَالْوَصايا) پێش ئـەوەی وەسیێتەكانی جێبـەجێ بكـرێن، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: ﴿أَيُّما إِمْرَأَة وَلَدَتْ مِنْ سَيِّدِها فَهِيَ مُعْتَقَةٌ عَنْ دُبُرٍ مِنْهُ﴾ رواهأحمد وصححه الحاكم، هـەر ئافرەتێك منداڵێكی لە گەورەكەیخۆی ببێ، لە دوای مردنیگەورەكەی ئازاد ئەبێ.

ئینجا بزانـە: منداڵی ئەو (جارية)یە كە لە گەورەی خۆی ئەیبێ، بە ئازادی ئـەبێ، نـەك بـە كۆیلەیی، چونكە بە هۆی ئازادیی ئەو منداڵە، دایكەكـەی ئـازاد ئـەبێ، بـەڵام (وَوَلَدُها مِنْ غَيْرِه) منداڵەكانیتری ئەو (جارية)دایكەیمنداڵەیە: كـە لـە پیـاوێكیترن جگـە لـە گـەورەی خۆی (بِمَنْزِلَتِها) ئەوانیش هەر وەكو خۆی كۆیلەن، بەڵام نابێ بفرۆشرێنو نابێ ببەخشرێنو هەر كاتێك گەورەكە مرد، ئەوانیش وەكو دایكیان ئازاد ئەبن، بەو مەرجەی ئەو منداڵانـە لـە دوای بوونی بەدایكیمنداڵ بوبن، جا بە حەڵاڵی بوبن، یان بە حەرامی.

(وَمَنْ أَصابَ أَمَةَ غَيْرِه بِنِكاحٍ) هەر كەسێك جیماع لەگـەڵ (جاریـة)ی كەسێكیتر بكـا، بـە مارەكراوی، واتە: (جارية)ی كەسێكیتری لە خۆی مارە كردو ئاوسی كـرد (فَالْوَلَـدُ مِنْهـا) ئەو منداڵەی لەو (جارية) مارەكراوە ئەبێ (مَمْلُوكٌ) ئـەویش ئەبێتـە كۆیلـە (لِسَيِّدِها) بۆ گەورەی (جارية)كە، واتە: بەئازادی نابێو ناشبێتە كۆیلەی باوكیخۆی.

(وَإِنْ أَصابَها بِشُبْهَةٍ) بەڵام ئەگەر بە هەڵە جیماع لەگەڵ (جارية)ی كەسێكیتر بكـا، واتـە: بە ژنیخۆی تێگەیشتبو (فَوَلَدُهُ مِنْها) ئەو منداڵەی لەو (جارية)یە ئـەبێ (حُرٌّ) بـە ئـازادی ئەبێ، چونكە بە هەڵە دایكی ئاوس كراوە (نَسيبٌ) ئەبێتە كوڕی باوكیخۆی، واتە: كـوڕی ئـەو پیاوەیە كـە بـە هەڵـە جیماعەكـەی كردوە، كـەوابوو: (وَعَلَيْـهِ قيمَتُـهُ) ئـەبی باوكـە بەهەڵەداچـووەكە نرخەكـەی وی بـژمێرێ (لِلسَّـيِّدِ) بـۆ گـەورەی(جاریـة)یەكـە؟ چـونكە كۆیلەیەكی زەرەر لێداوە.

(وَإِنْ مَلَكَ الأَمَةَ الْمُطَلَّقَةَ) ئەگەر(جارية)یە تەڵاقدراوەكەیخۆی كەوتە ملكیخۆی (بَعْدَ ذلِكَ) لە دوای منداڵبوونی بـەمارەكردن، واتـە: (جاریـة)ی كەسێكیتری لـە خـۆ مـارە كردبـو و جیماعی لەگەڵ كردبو و ئاوسی كردبو و منداڵێكی كۆیلەی لێبوو، ئینجا تـەڵاقیدا، ئینجا چوو ئەو (جارية)یەی كڕی (لَمْ تَصِرْ أُمَّ وَلَدٍ) ئـەو (جاریـة)یـە نەبۆتـە دایكـی منـداڵ (لَـهُ) بۆ ئەو پیاوە (بِالْوَطْءِ) بە هـۆی ئـەو جیماعـەی كـە منـداڵی لێیـەیدا بـووە (فـي النِّكاحِ)

وَصارَتْ أُمَّ وَلَدٍ لَهُ بِالْوَطْءِ بِالشُّبْهَةِ عَلَى أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ.

له مارەکردنەکەیڕابردوودا، چونکە لەو کاتیدا گەورەی (جارية)کە نەبووە، بەڵکو مێردی بووە، منداڵەکەشی بە کۆیلەیی بووە (وَصارَتْ أُمَّ وَلَدٍ) بەڵام ئەو (جارية)یە ئەبێتە دایکی منداڵ (لَهُ بِالْوَطْءِ بِالشُّبْهَةِ) بۆ ئەو پیاوەی کە بە هەڵە جیماعی لەگەڵ کردبو (عَلَى أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ) لە فەرموودەیەکی ئیمامی(شافعي)دا، بەڵام لە فەرموودەی بەهێزتر: ئەمەشیان هەر نابێتە دایکیمنداڵ؟ چونکە بە هەڵە جیماعی کردووەو هی خۆیشی نەبوە...کۆتایی هات:

لە شەوی شەممە (٢٧)ی بیستوحەفتی مانگی ڕەمەزان ساڵی (١٤١٣) هەزارو چوارسەدو سێزدەی کۆچی، بە ئاوات گەیشتمو نامیلکەی(غاية الإختصار)م وەرگێڕاو ڕوونم کردەوە بە زمانی شیرنی کوردی، ئینجا خودایە لێت ئەپاڕێمەوە: کە منی تاوانبارو بێچارە: (عبدالله عبدالعزيز هەرتەلی)، بەندەی بەندکراو بە داوی گوناهباری، ئازاد بکەی وەك ئەو کەسانەی لە مانگی ڕەمەزان ئازادیان ئەکەی. وَصَلَّى اللهُ وَسَلَّمَ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ وَالْحَمْدُ للهِ رَبِّ العالَمِينَ وَلاحَوْلَ وَلاقُوةَ إِلاَّ بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، آمين.

هەولێر- کوردستان

٢٧ی ڕەمەزان ١٤١٣یکۆچی.

٢٩ی ڕەشەمە ٢٦٩٢یکوردی.

٢٠ی ئازاری ١٩٩٣یزایینی.

دەربارەی شەریعەتی ئیسلام:

١-خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾ (التوبة:١٢٢)، واتە: دەبوا لە هەر هۆزێکی موسوڵمانان کۆمەڵێك ڕاپەڕییان بۆ (جهاد)کردنو کۆمەڵێکیش بۆ خوێندن، تاکو لە (شەریعەتی ئیسلام) تێبگەن.

٢- پێغەمبەری خۆشەویستﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْراً يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ﴾ رواه البخاري و مسلم، واتە: هەر کەسێك خوای گەورە بیەوێ چاکەی بداتێ، لە (شەریعەتی ئیسلام) تێیئەگەیێنێ.

٣-ئیمام(عمر بن الخطابرضي الله عنه) دەفەرموێ: ﴿تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تُسَوَّدُوا، فَمَنْ سَوَّدَهُ قَوْمُهُ عَلَى فِقْهٍ كانَ حَياةً لَهُ وَلَهُمْ﴾ رواه الدارميُّ، واتە: لە (شەریعەتی ئیسلام) تێبگەن پێش ئەوەی بکرێنە گەورە، چونکە هەر کەسێك (شەرع) بزانێو گەلەکەی خۆی بیکاتە گەورە، ئەبێتە هۆی ژیانێکی خۆش بۆ خۆیو بۆ ئەوان.

٤- ئیمام(الأعمش) دەفەرموێ: ﴿يامَعْشَرَ الْفُقَهاءِ أَنْتُمُ الأَطِبّاءُ وَنَحْنُ الصَّيادِلَةُ﴾ رواه الصيمري، واتە: ئەی چینی (شەرعزانان) ئێوە پزیشکن، ئێمەی (حەدیس گێڕەوەش) دەرمانناسی دەرمانخانەین.

٥- ئیمام(الشافعي) دەفەرموێ: ﴿مَنْ حَفِظَ الْفِقْهَ عَظُمَتْ قِيمَتُهُ وَمَنْ تَعَلَّمَ الْحَدِيثَ قَوِيَتْ حُجَّتُهُ﴾ رواه ابن حجر الهيتمي، واتە: هەرکەسێك لە (شەریعەتی ئیسلام) شارەزا ببێ، نرخی بەرز ئەبێتەوە، هەر کەسێك (حەدیس) فێر ببێ، بەڵگەی بەهێز دەبێ.

٦-ئیمامی(البخاري) دەفەرموێ: ﴿هُوَ-أَيِ الْفِقْهُ- ثَمَرَةُ الْحَدِيثِ، وَلَيْسَ ثَوابُ الْفَقِيهِ دُونَ ثَوابِ الْمُحَدِّثِ﴾ رواه القسطلاني، واتە: (شەریعەتی ئیسلام) بەرهەمی حەدیسە، پاداشتی (شەرعزان) کەمتر نیە لە پاداشتی (حەدیس گێڕەوە).

ناوەڕۆکی ڕۆژی پڕشنگدار

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی‌ی دانەر	٣
پێشەکی‌ی (أبي شجاع)	٧
پێناسەی (فقه)	٨
پەرتووکی پاککردنەوە	٩
بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام	٩
باسی‌جۆرەکانی ئاو	١٠
ئەندازەی (قلتين)	١٢
پاککردنەوەی پیستەی مردار	١٣
قاپو کەلوپەلی چێشت	١٤
سیواك كردن	١٤
دەستنوێژ	١٦
تارەت كردن	١٩
چۆنیەتی چوونە ئاودەستخانە	١٩
هۆیەکانی بێدەستنوێژی	٢١
بەچی (غسل) واجب ئەبێ؟	٢٢
چۆنیەتی (غسل)کردن	٢٤
(غسل)ی سوننەت	٢٥
مەسحی (خف)	٢٧
باسی (تيمم)	٢٨
پیسی‌و لابردنی پیسی	٣٢
حەیزو نیفاس	٣٥
خوێنچرکەی ئافرەتان	٣٧
بە حەیزو نیفاس‌و جەنابەت چی حەرامە	٣٩
پەرتووکی نوێژ	٤٢
، کاتوناوی‌نوێژەکان	٤٢
پەروەردەکردنی‌منداڵان	٤٥
نوێژەکانی سوننەت	٤٥
وەتر	٤٧
شەو نوێژ	٤٧
چێشتەنوێژ.و تەراویح	٤٨
مەرجەکانی نوێژ	٤٩
ڕوونەکردنە قیبلە	٥١
نوێژکردن لە ناو ئۆتۆمۆبیل	٥٢
چۆنیەتی‌و ڕوکنەکانی نوێژ	٥٢
(تحيات)و دوعای پاش (تحيات)	٥٤
بانگ‌و ئیقامەت	٥٥
قونووت	٥٦
(هيئات) سوننەتەکانی ناو نوێژ	٥٧
زیکرو دوعای پاش نوێژ	٦١
جیاوازی ئافرەت‌و پیاو لە نوێژدا	٦٣
ئەو شتانەی نوێژ بەتاڵ ئەکەن	٦٥
ژمارەی ڕەکعەتەکانی نوێژەکان	٦٧
نوێژکردن بە دانیشتنەوە	٦٨
سوجدەی (سهو)	٦٩
سوجدەی (تلاوة)و (شكر)	٧١
نوێژی سوننەت لە پێنج کاتدا حەرامە	٧٢
نوێژی بە جەماعەت	٧٣
نوێژی (قصر)و (جمع)	٧٨
کۆکردنەوەی دوو نوێژ بۆ نەخۆش	٨٠
نوێژی جومعە	٨٠
نوێژی جەژنەکان	٨٥
نوێژی ڕۆژگیران‌و مانگگیران	٨٧
نوێژی باران نەبارین	٨٨
نوێژی کاتی ترس	٩١
جل‌و بەرگو، خاوێنی	٩٢
باسی مردوو؛	
شۆردن، کفن، نوێژ، ناشتن	٩٤
پەرتووکی زەکات	١٠٤
زەکاتی ماڵی‌گشتی‌و زەوتکراو	١٠٧
زەکاتی ووشتر	١٠٨

ناوەڕۆكی ڕۆژی پڕشنگدار

بابەت	لاپەڕە
زەكاتی ڕەشە ووڵاغ	١٠٩
زەكاتی مەڕو بزن	١٠٩
زەكاتی بێچووی ئاژەڵ	١١٠
زەكاتی ماڵی تێكەڵاو	١١١
زەكاتی زێڕو زیو و پارە	١١٢
زەكاتی میوەو دانەوێڵە	١١٣
زەكاتی بازرگانی	١١٥
زەكاتیكانگەو گەنجینە	١١٦
نیەتیزەكاتو پێشخستنیزەكات	١١٦
سەرفیترەی ڕەمەزان	١١٧
ئەو هەشت كەسانەی زەكات وەرئەگرن	١١٩
پەڕتووكی ڕۆژوو	١٢٣
مەرجەكانی واجببوونیڕۆژوو	١٢٣
ئەو شتانەی ڕۆژوو بەتاڵ ئەكەن	١٢٥
سوننەتەكانیڕۆژوو	١٢٧
ئەو ڕۆژووانەی حەرامن	١٢٨
كەففارەتی جیماعكردن	١٢٩
(فدية)ی مردوو و ئەو كەسانەی دروستە بەڕۆژوو	.
نەبن: پیر، نەخۆش، ئاوس، ڕێبوار	١٣٠
ڕۆژووی سوننەت	١٣٢
ئیعتكافو (ليلةالقدر)	١٣٣
پەڕتووكی حەج و عومرە	١٣٥
حەجی مردوو و پەككەوتوو	١٣٦
ڕوكنەكانی حەج:	١٣٧
ئیحرام	١٣٧
عەرەفە	١٣٨
تەواف	١٣٨
سەفاو مەڕوە، سەرتاشین	١٤٠
ڕوكنەكانی عومرە	١٤٠
واجبەكانی حەج:	١٤١
میقاتەكان، (مزدلفه)، (منَى)، ڕەجمی شەیتان	٠
سوننەتەكانی حەج	١٤٤
ئەو شتانەی لە ئیحرامدا حەرامن	١٤٦
خوێنو فیدیەی حەج	١٥٠
زیارەتی گۆڕی پێغەمبەرﷺ	١٥٤
پەڕتووكی كڕین و فرۆشتن	١٥٥
مەرجەكانی فرۆشراو	١٥٦
مەرجەكانی كڕیارو فرۆشیار	١٥٧
باسی ڕیبا	١٥٧
شتی فرۆشراو پێش وەرگرتنی	١٥٨
پەشیمانبوونەوەیكڕیارو فرۆشیار	١٦٠
فرۆشتنیمیوە	١٦١
باسی (سلم)	١٦٢
باسی (رهن)	١٦٤
باسی قەرز	١٦٦
(حجر)-قەدەغەكردنی شەش كەس	١٦٦
(ولي)سەرپەرشتكارىمنداڵ	١٦٨
ماڵ تێكەڵكردن لەگەڵ (يتيم)	١٦٨
باسی (صلح) پێكهاتن	١٦٩
تەنگكردنی ڕێگەو كۆڵان	١٧٠
باسی (حوالة)	١٧١
زامینیو كەفالەت	١٧٢
(شراكة): هاوبەشی	١٧٣
وەكیلایەتی	١٧٥
(اقرار)دان پێدا هێنان	١٧٧
(عارية) خواستن	١٧٩
(غصب) زەوتكردن	١٨٠
تۆبە كردن لە حەرام	١٨١

ناوەڕۆكی ڕۆژی پڕشنگدار

بابەت	لاپەرە	بابەت	لاپەرە
باسی (شفعة)............................	١٨٢	مارەیی‌و، نیوە مارەیی..................	٢٢٣
(قراض) بازرگانی بە پارەی‌خەڵك...........	١٨٤	(متعة)ی تەلاق............................	٢٢٥
(مساقاة) باغەوانی‌و نیوەباغی.............	١٨٦	زیافەتی بووك گواستنەوە.....................	٢٢٦
(اجارة) بەكرێدان‌و كرێكاری..............	١٨٧	تۆبەتی شەوێ لە نێوان ژنەكاندا............	٢٢٦
(جعالة) قۆنتەڕات........................	١٨٩	لاملی‌كردنی ژنی(ناشزة)....................	٢٢٨
سەپانی‌و نیوەتۆ كردن....................	١٨٩	مافی ژن لە سەر مێرد.....................	٢٢٩
(إحياء الموات) ئاوەدانكردنەوەی زەویی	٠	(خلع) تەلاق دان بە ماڵ.....................	٢٢٩
بێ‌خاوەن...............................	١٩٠	ژن تەلاق دان...............................	٢٣٠
(پوشانە) حەرامە.........................	١٩٢	تەلاقی (سني)و (بدعي)......................	٢٣٢
(وقف)...................................	١٩٢	ژمارەو چاككردنەوەی تەلاق..................	٢٣٣
(وقف)ی مزگەوت‌و گۆڕستان..................	١٩٣	(رجعة) گەڕاندنەوەی تەلاقدراو................	٢٣٥
(هبة) دیاری‌و بەخشین، خێر................	١٩٤	مارە بە جاش................................	٢٣٦
كێشەی ژن‌و مێرد لە سەر خشڵی‌زێڕ..........	١٩٥	ئافرەتی (رجعية)و (بائن)....................	٢٣٧
(لقطة) هەڵگرتنەوەی گومبوو................	١٩٥	(إيلاء)سوێندخواردن كە جیماع نەكا...........	٢٣٧
منداڵی‌فڕێدراو..........................	١٩٩	(ظهار) بڵێ: تۆ وەكو دایكی منی..............	٢٣٨
(وديعة) شتی سپاردراو.....................	٢٠٠	(لعان) لەعنەتكردنی ژن‌و مێرد.................	٢٤٠
ملكی مرۆڤی ونبوو و بێ‌میراتگر.............	٢٠١	(عِدَّة) چاوەڕوانكردنی ژنی مێردمردوو و ژنی	.
پەڕتووكی میرات.......................	٢٠٢	تەلاقدراو....................................	٢٤٢
میراتگرەكان، میرات نەگرتن................	٢٠٢	منداڵی بیژی‌و ئاوسكردنی بە دەست............	٢٤٤
بەشە میراتەكانی دیاركراو..................	٢٠٥	ئافرەتی مێرد ونبوو..........................	٢٤٥
بێ‌بەشكردن لە میرات......................	٢٠٧	مافی ئەو ئافرەتەی لە (عِدَّة)دایە.............	٢٤٦
وەسێت كردن، سەر وەسێت...................	٢٠٩	(إستراء) دڵنیایی ئافرەتی كۆیلە...............	٢٤٧
پەڕتووكی ژن مارەكردن.................	٢١١	**(رضاع) شیر خواردنی‌منداڵ**................	٢٤٨
تەماشاكردنی ئافرەتی بێگانە................	٢١٢	بەخێوكردنی دایك‌و باوك‌و منداڵ..............	٢٥٠
ڕوكنەكانی ژن مارەكردن....................	٢١٤	بەخێوكردنی ژن‌و، مارەیی نەدان..............	٢٥١
گفتوگۆی مارەبڕین.........................	٢١٦	(حضانة) بەخێوكردنی منداڵی ساوا..............	٢٥٤
(ولی)ی ژنەكەو، شیربایی...................	٢١٧	**پەڕتووكی تاوانەكان**........................	٢٥٥
مارەبڕینی كچ‌و بێوەژن.....................	٢١٩	جۆرەكانی‌كوشتن‌و خوێن دانی كوشتن..........	٢٥٦
هاوچەشنی لە مارەبڕیندا....................	٢٢٠	مەرجەكانی كوشتن لە تۆڵە....................	٢٥٨
ئەو ئافرەتانەی لە پیاو حەرامن..............	٢٢٠	تۆڵەی ئەندامەكانی مرۆڤ.....................	٢٥٩
تاتەواوی‌ی ژن‌و مێرد......................	٢٢٢	مافی تۆڵەی كوشتن بۆ میراتگرەكانە.............	٢٦٠

ناوەڕۆكی ڕۆژی پرشنگدار

بابەت	لاپەڕە
ئەندازەی خوێنیمرۆڤیكوژراو	٢٦١
خوێنی ئەندامەكانی مرۆڤ	٢٦٣
تۆڵەی كۆرپەی لەباربراو	٢٦٤
(قسامة) سوێندی ئاشكراكردنی كوشتن	٢٦٥
تۆبەو، (كفارة)ی كوشتن	٢٦٦
پەرتووكی سزای تاوانەكان	٢٦٨
سزای (زینا) كردن	٢٦٨
(تعزیر) تەمبێ كردن لە گوناه	٢٧٠
سزای بوختان پێكردن	٢٧١
سزای مەیخواردنەوە	٢٧٢
سزای دزی كردن	٢٧٤
سزای ڕێگرو ئاژاوەچی	٢٧٥
سزای زۆرداری هێرشكەر	٢٧٦
تۆڵەی زیان لێدانی ئاژەڵ	٢٧٧
(بغاة)و (خوارج)	٢٧٨
سزای(مُرْتَدّ) كافربوو	٢٧٩
سزای نوێژنەكەرو زەكاتنەدەر	٢٨١
پەرتووكی (جهاد)	٢٨٢
قۆناغەكانی (جهاد)	٢٨٣
مەرجەكانی واجببوونی (جهاد)	٢٨٤
بەخسیركردنی كافرەكان	٢٨٥
ئیسلامەتیی منداڵ	٢٨٧
(دارالإسلام)و (دارالكفر)	٢٨٧
تاڵانی كافرانو موسوڵمانان	٢٨٨
(نَفَل)بەخشیشی ئیمام، (غلول)	٢٩٠
(فَيْء)و (خمس الخمس)	٢٩٠
(جزية) سەرانەی كافرەكان	٢٩١
گومرگ	٢٩٣
(هدنة) وەستاندنی جەنگ	٢٩٤

بابەت	لاپەڕە
كۆچكردن	٢٩٤
پەرتووكی سەربڕینو نێچیروانی	٢٩٤
سەربڕینی ئاژەڵو باڵندە	٢٩٥
نێچیركوشتن بە چەك	٢٩٦
مەرجەكانی سەربڕینو سەربڕ	٢٩٧
مردار خواردن، حەرامو حەڵاڵ	٢٩٩
باسی قوربانی	٣٠٠
(عقيقة) مژدەبانەی منداڵبوون	٣٠٣
سوننەتكردنی منداڵ	٣٠٤
گرۆی سوارانێو ئامانجانە	٣٠٥
سوێندخواردنو(كفارة)ی سوێند	٣٠٦
(نذر)كردن	٣٠٩
پەرتووكی (قازی)و دادگا	٣١١
چۆنیەتی دادكردن	٣١٤
بەشكردنی ماڵی هاوبەش	٣١٦
داواكار، داوالێكراو، داواكردن	٣١٧
دزینەوەی ماڵی خۆی	٣١٨
لەكاركەوتنی شاهید	٣١٩
چۆنیەتی سوێندخواردن	٣٢٠
مەرجەكانی شاهید	٣٢١
ژمارەی پێویست بۆ شاهیدیدان	٣٢٢
ژمانشاهیدی	٣٢٤
پەرتووكی كۆیلە ئازادكردن	٣٢٥
(الولاء) خزمایەتی ئازادكردنیكۆیلە	٣٢٧
(مُدَبَّر) كۆیلەی چاوەڕوان كراو	٣٢٧
(مُكاتَب) كۆیلەی نووسراو پێدراو	٣٢٨
(أم الوَلَد) دایكی منداڵ	٣٢٩
كۆتایی	٣٣١